

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 33, št. 2
Ljubljana 2010

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2010 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: jure.volcjak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Barbara Žabota (Ljubljana)

Uredniški odbor: dr. Zdenka Bonin (Koper), Igor Filipič (Maribor), dr. Boris Golec (Ljubljana), Maja Gombač (Ljubljana), Aleksander Lavrenčič (Ljubljana), Ivan Lovrenčič (Ptuj), mag. Elvis Orbanič (Pazin), dr. Slavica Tovšak (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Peter Wiesflecker (Gradec), dr. Ivanka Zajc-Cizelj (Celje)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. oktobra 2010

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina)

Fotografska dela: Tina Arh, Barbara Žabota

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za knjigo RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice

Tisk: NAGODE q co d.n.o.

Naklada: 400 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija); EBSCO Publishing (Združene države Amerike)

Na naslovnici: Spomin na vojaško službo. Zasebni arhiv družine Pirnat, grad Tuštanj (foto Barbara Žabota, ZAL).

arhivi

Glasilno Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 33, št. 2 *Ljubljana 2010*

Na predhodni strani: Dimnikarski račun za grad Tuštanj iz leta 1872. Zasebni arhiv družine Pirnat, grad Tuštanj (foto Barbara Žabota, ZAL).

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Boris Golec , Krščevanje osmanskih podanikov (muslimanov) na Slovenskem od konca 16. do konca 17. stoletja	217
Ana Lavrič , Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Jezuitske kongregacije	251
Katarina Keber , Zdravnik Moriz Gauster in njegova zdravstvena statistika iz leta 1859	287
Marko Žuraj , »Posledice vina in noža«. Najbolj pogosti delikti zoper telesno integriteto v aktih okrožnega sodišča v Mariboru med letoma 1930 in 1941	297
Matevž Košir , Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma	309

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Natalija Glažar , Izvoz in uvoz arhivskega gradiva ter restitucija kulturne dediščine. Slovenska zakonska določila ter mednarodni pravni instrumenti	319
Poročilo strokovne komisije za šolstvo 2008–2010 (Mirjana Kontestabile Rovis, Ivanka Zajc Cizelj)	337

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Boris Golec , Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 2. del	339
Samija Sarić, Vera Štimac , Kolonizacija Slovencev v Bosni in Hercegovini 1878–1918	397
Barbara Pešak Mikec, Rado Vodenik , Vpogled v nastanek Cestnega podjetja Ljubljana in njegovo gradivo	407

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Poročilo komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj za leto 2010 (Bojan Cvelfar)	415
8. evropska konferenca o digitalnem arhiviranju, Ženeva, 28.–30. april 2010 (Mirjana Kontestabile Rovis)	417
80. nemško arhivsko zborovanje in sejem Archivistica. Dresden, 29. september–2. oktober 2010 (Maja Gombač)	419
23. mednarodno arhivsko posvetovanje »Arhivska praksa 2010«. Tuzla, Bosna in Hercegovina, 30. september–1. oktober 2010 (Aida Škoro Babić)	421
44. posvetovanje hrvaškega arhivskega društva. Slavonski Brod, 20.–22. oktober 2010 (Sonja Jazbec)	422

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Zaupanje in dostopnost – spremembe pri upravljanju dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalnem dobi. XLII. mednarodna konferenca okrogle mize arhivov (CITRA), Oslo, 11.–18. 9. 2010 (Matevž Košir)	425
Mednarodna konferenca »20 let delovanja Mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora«. Nemzetközi konferencia »20 éves a szlovén-magyar nemzetközi Levéltári Kutatótábor«, 24. in 25. september 2010 (Gordana Šovegeš Lipovšek)	433
Poročilo o nadaljevanju šolanja, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij in fotografskih zbirk v Srednji, Vzhodni in Južni Evropi, Bratislava 2010 (Lucija Planinc)	435

Poslovni modeli za uspešno poslovanje arhivov. Seminar Focal, Dublin, 15. 10. 2010 (Aleksander Lavrenčič)	437
Poročilo o Jesenski šoli arhivistike 2010 (Autumn Archival School 2010). Grignano, 10.–17. oktober 2010 (Luka Mezek, Nina Gostenčnik)	439
Diskussionen – Kooperationen – Herausforderungen. Streiflichter zu den Archivtagen in der Steiermark im Jahr 2010 (Peter Wiesflecker)	440
OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH	
PUBLIKACIJE	
A. Hallerstein-Liu Songling : multicultural legacy of Jesuit wisdom and piety of the Qing dynasty court (Irena Žmuc)	443
Marko Vuk 1947–2004, spominska slovesnost na Mirenskem gradu 24. 11. 2007 (Vlasta Tul)	444
Slovenski arhivi se predstavijo (Katja Zupanič)	446
Aleš Blatnik, Digitalna filmska revolucija : kako je internet za vselej spremenil filmsko produkcijo in distribucijo (Aleksander Lavrenčič)	447
TUJI ČASOPISI IN REVIJE	
Arhivski vjesnik, 52/2009 (Darinka Drnovšek)	449
RAZSTAVE	
Špital – hiša na robu družbe (Helena Janežič)	453
Prva istrska pokrajinska razstava – 100 let (Deborah Rogoznica)	454
OSEBNE VESTI	
Walter Brunner zum 70. Geburtstag/Walter Brunner – sedemdesetletnik (Peter Wiesflecker)	457
PRIDOBITVE ARHIVOV V LETU 2009	459
BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 2009	467

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

Boris Golec,	The baptisms of Ottoman subjects (Muslims) in Slovenia from the late 16 th till the late 17 th century	217
Ana Lavrič,	The baroque confraternities in Ljubljana and their art commissions. Jesuit congregations	251
Katarina Keber,	The physician Moriz Gauster and his health care statistics of 1859	287
Marko Žuraj,	»The effects of wine and a knife«. The most common criminal offences against physical integrity as reflected by the records of the District Court in Maribor between 1930 and 1941	297
Matevž Košir,	Universal Declaration on Archives and the modern archival paradigm	309

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Natalija Glažar,	Export and import of archives and the restitution of cultural heritage. Slovenian legislation and international legal instruments	319
Report of the expert commission on education 2008–2010 (Mirjana Kontestabile Rovis, Ivanka Zajc Cizelj)		337

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Boris Golec,	Land cadastres of the 18 th and 19 th centuries as sources for the building and urbanistic history of the Slovenian territory – Part 2	339
Samija Sarič, Vera Štimac,	The settling of the Slovenes in Bosnia and Herzegovina	397
Barbara Pešak Mikec, Rado Vodenik,	An insight into the launch of <i>Cestno podjetje Ljubljana</i> and its records	407

ABOUT THE WORK OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Report of Aškerc Prize and Aškerc Award granting commission for 2010 (Bojan Cvelfar)	415
The 8 th European conference on digital archiving, Geneva, April 28–30, 2010 (Mirjana Kontestabile Rovis)	417
The 80 th German archivists convention and the Archivistica fair, Dresden, September 29 – October 2, 2010 (Maja Gombač)	419
The 23 rd international archival conference »Arhivska praksa 2010«, Tuzla, Bosnia and Herzegovina, September 30 – October 1, 2010 (Aida Škoro Babič)	421
The 44 th conference of the Croatian Archival Society. Slavonski Brod, October 20–22, 2010 (Sonja Jazbec)	422

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Trust and access – Challenges to managing records and archives in the digital age. The 42 nd International Conference of the Round Table on Archives (CITRA), Oslo, September 11 – 18, 2010 (Matevž Košir)	425
International conference »20 years of the International archival research camp«. Nemzetközi konferencia »20 éves a szlovén-magyar nemzetközi Levéltári Kutatótábor«, September 24 and 25, 2010 (Gordana Šovegeš Lipovšek)	433
Report on the training course in the field of conservation of photographs and photographic collections in Central, Eastern and Southern Europe, Bratislava 2010 (Lucija Planinc)	435
Business models for a successful operation of archives, Focal seminar, Dublin, October 15, 2010 (Aleksander Lavrenčič)	437
Report on the Autumn archival school 2010, Grignano, October 10 – 17, 2010 (Luka Mezek, Nina Gostenčnik)	440
Discussions – Cooperation – Challenges. Evaluation of archival meetings in Styria in 2010 (Peter Wiesflecker)	440

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS
PUBLICATIONS

A. Hallerstein-Liu Songling : multicultural legacy of Jesuit wisdom and piety of the Qing dynasty court (Irena Žmuc)	443
Marko Vuk 1947–2004, spominska slovesnost na Mirenskem gradu 24. 11. 2007 (Vlasta Tul)	444
Slovenski arhivi se predstavijo (Katja Zupanič).....	446
Aleš Blatnik, Digitalna filmska revolucija : kako je internet za vselej spremenil filmsko produkcijo in distribucijo (Aleksander Lavrenčič)	447

FOREIGN NEWSPAPERS AND MAGAZINES

Arhivski vjesnik, 52/2009 (Darinka Drnovšek)	449
---	-----

EXHIBITIONS

Hospital (<i>Spital</i>) – a house on the edge of society (Helena Janežič)	453
The first Istrian regional exhibition – 100 years (Deborah Rogoznica)	454

PERSONALIA

Walter Brunner – septuagenarian (Peter Wiesflecker)	457
--	-----

NEW ACQUISITIONS OF THE ARCHIVES IN THE YEAR 2009	459
--	-----

THE BIBLIOGRAPHY OF THE ARCHIVAL WORKERS IN THE YEAR 2009	467
--	-----

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ⇨ Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: v elektronski obliki in odtisnjeni na papir (razmik 1,5 vrstice).
- ⇨ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⇨ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ⇨ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 10 vrstic, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek v obsegu do maksimalno 30 vrstic. Pred povzetkom mora biti naveden spisek virov in literature.
- ⇨ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⇨ Opombe morajo biti pisano enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
- ⇨ V poglavju Viri in literature morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literature, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, časopise, itd. Gradivo se navaja v abecednem vrstnem redu.
- ⇨ Citiranje arhivskih virov: navedemo arhiv, oznako fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, po potrebi št. fasciklov ali škatel. Primer: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1.
- ⇨ Citiranje literature (monografij): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida. Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⇨ Citiranje literature (člankov): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in stran; za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani. Primer za periodiko: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226. Primer za zbornik: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes. Otoprepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⇨ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ⇨ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ⇨ Prispevkov ne vračamo; o zavrnjenih prispevkih avtorje obvestimo.
- ⇨ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ⇨ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani Arhivskega društva Slovenije. Avtorji tako z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije.
- ⇨ **Rok za oddajo prispevkov** za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* za prvo številko je **1. maj**, za drugo številko pa **1. oktober**! Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko **20. maj**, za drugo številko pa **20. oktober**!

Ljubljana, 1. 10. 2009

Uredništvo Arhivov

Notes for contributors for ARHIVI

1. ARHIVI, the Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia, is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and features articles from the field of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, primary source science, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives.
2. Manuscripts are to be sent to the editorial board at: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Tel.: +386 1 24 14 247, e-mail: jure.volcjak@gov.si.

Authors should comply with the following instructions:

- ⇒ Papers should be submitted in electronic and printed form (1.5 spacing).
- ⇒ Before being published, all papers are reviewed. Papers are published only if they receive positive review.
- ⇒ Papers for the sections *Articles and papers*, *From practice to practice* and *From archival files and collections* should not exceed 24 pages, papers for other sections should not exceed 8 pages.
- ⇒ Papers for the sections *Articles and papers*, *From practice to practice* and *From archival files and collections* must include a maximum 10 line abstract, key words appropriate for indexing, and a maximum 30 line summary. List of sources and literature stands before summary.
- ⇒ Authors must state their full address, title or/and profession, work rank, title and address of the institution where the author works, phone number, and e-mail.
- ⇒ Footnotes are listed uniformly at the bottom of the page under the line. Footnotes include short references that are fully explained in »List of Sources and Literature«, together with abbreviations.
- ⇒ List of Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature that are cited in notes. Archival sources, literature, journals etc. are stated separately in alphabetical order.
- ⇒ Citation of archival sources should be presented as follows: name of archival institution, reference number of archival fond or collection, title of archival fond or collection, when necessary also the number of archival fascicles or boxes. Example: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1.
- ⇒ Citation of literature (books) should be presented as follows: Surname and first name of the author: *title (and subtitle) of the work (in italics)*. Publishing place: publisher and publishing year. Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⇒ Citation of literature (articles) should be presented as follows: Surname and name of the author: title of the article. *Title of the journal or miscellany (in italics)*, for journals also volume, year, number and page; for miscellany also (the name of the editor), publishing place, publishing year and page. Example for articles in journals: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226. Example for articles in miscellanies: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- ⇒ Illustrations (photographs, microfilms, scans, (exceptionally) also good quality photocopies) must be submitted separately. Illustrations must be marked with the number of caption. Reviews of publications must include the photo of the book cover.
- ⇒ Editorial board reserves the right to submit the papers for language proof reading. Proofs are sent to authors for correction. Other corrections of technical nature are done by editorial board.
- ⇒ Authors are notified about their papers being rejected by the editorial board.
- ⇒ Authors are kindly asked to follow these instructions. Should there be any uncertainties as to the mentioned instructions, please contact the editorial board for assistance.
- ⇒ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi*, are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving consent for the printed version of their papers, the authors also give their consent for the papers to be published on-line.
- ⇒ **Deadline for submission of papers**: papers for the sections *Articles and papers*, *From practice to practice* and *From archival files and collections* are to be submitted by May 1 for the first number, and by **October 1 for the second number!** Article for other sections are to be submitted by **May 20** for the first number and by **October 20** for the second number!

Ljubljana, 1. 10. 2009

Arhivi Editorial board

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 271.2-55-558.3:28(497.4)"15/16"

Prejeto: 3. 9. 2010

Krščevanje osmanskih podanikov (muslimanov) na Slovenskem od konca 16. do konca 17. stoletja

BORIS GOLEC

doc. dr., višji znanstveni sodelavec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava krščevanje osmanskih podanikov, t. i. Turkov, na Slovenskem od prvih dokumentiranih primerov konec 16. stoletja do konca dunajske vojne (1683–1699). Ta je pomenila kratkotrajno obdobje množičnega pokrščevanja islamskega prebivalstva v obsežnih avstrijskih na novo osvojenih pokrajinah v Panonski nižini in ljudi, ki so izvirali od tam. Tudi na Slovenskem je krščevanje doseglo vrhunec prav med dunajsko vojno. Raziskava temelji predvsem na sistematičnem pregledu krstnih matičnih knjig. Zdaj je v mejah današnje Slovenije dokumentiranih 73 krstov, praviloma vojnih ujetnikov; med krščenci je bilo skoraj dve tretjini žensk in veliko otrok. Število oseb, krščenih na današnjih slovenskih tleh med dunajsko vojno, je ocenjeno na kvečjemu kakšnih sto, v obdobju pred tem pa na še precej manj. Malo je znano o izvoru krščencev, samo izjemoma pa je mogoče slediti posameznikovi poznejši usodi. Vsi znani zapisi o krstih (izpisi iz matičnih knjig in drugih virov) so v prilogi objavljeni v integralni obliki.

KLJUČNE BESEDE: muslimani, Osmanska država, krščevanje, vojni ujetniki, matične knjige, dunajska vojna

ABSTRACT

THE BAPTISMS OF OTTOMAN SUBJECTS (MUSLIMS) IN SLOVENIA FROM THE LATE 16TH TILL THE LATE 17TH CENTURY

The article discusses the baptisms of Ottoman subjects, the so-called Turks, in the territory of Slovenia from the first documented cases in the late 16th century up until the end of the Battle of Vienna (1683-1699). The Battle was the time when numerous baptisms were administered to the Islamic population in Austria's newly conquered regions in the Pannonian plain and to the people originating from that area. In Slovenia such baptisms were likewise most frequent during the time of the Battle. The research is based primarily on the systematic survey of birth registers. In the territory of today's Slovenia there are records of 73 persons being baptized, most of whom were prisoners of war, among them two thirds were women and many children. The number of the people baptized in the present day Slovenia during the Battle of Vienna is estimated at around one hundred, and before the Battle the number was even lower. Little is known of the origin of the baptized, and rarely are there data on their life after baptism. Full texts of the records in question (extracts from birth, marriage and death registers) are published in the supplement.

KEY WORDS: Muslims, Ottoman State, baptisms, prisoners of war, birth, marriage and death registers, Battle of Vienna

Pojav krščevanja osmanskih podanikov na Slovenskem je v zgodovinopisju navzoč že od srede 19. stoletja, a se ga dolgo ni nihče loteval sistematično in problemsko. Kot vse kaže, je nanj prvi opozoril Ignac Orožen; najprej je v *Celski kroniki* (1854) objavil podatke o petih krstih t. i. Turkov v krstni matični knjigi župnije Celje in pozneje v zgodovini laške dekanije še o treh krščencih v maticah župnije Laško (1881).¹ Prvi zapis o turških krščencih na Kranjskem najdemo sredi šestdesetih let v publicistiki,² v historiografiji pa očitno šele leta 1894, ko se je Peter Radics prav tako le mimogrede dotaknil zapisa o krstu sedemletnega dečka v dnevniku ljubljanskega jezuitskega kolegija.³ Bržkone je prav ta zapis spodbudil Antona Koblarja, da je nekaj let zatem objavil izpise krstov t. i. Turkov iz matičnih knjig ljubljanske stolne župnije (1898, 1899).⁴ Manj natančno je matične podatke o petih celjskih krščencih povzel Andreas Gubo v svoji zgodovini Celja (1909),⁵ potem pa problematika, kolikor je znano, dolgo ni pritegnila pozornosti slovenskih zgodovinarjev. Šele v zadnjih treh desetletjih 20. stoletja se je je nekajkrat dotaknil Ignacij Voje (1972, 1992, 1996), tudi ta le na primeru Ljubljane,⁶ v drugačnih povezavah pa je bilo objavljenih še nekaj novih podatkov o krščencih.⁷ Končno je Jože Mlinarič (2006) v razpravi o usodi turških vojnih ujetnikov v avstrijskih deželah analiziral vpise krstov ljubljanskih (po Koblarju), mariborskih in edinega znanega marenberškega krščenca.⁸

Pričujoči prispevek je stranski produkt širše raziskave o priseljevanju muslimanov v slovenski prostor do leta 1941. Rezultatov mi ni bilo mogoče v celoti predstaviti na letošnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev,⁹ zato sem med pripravo referata sklenil, da doslej še malo osvetljeni pojav krstov osmanskih podanikov natančneje raziščem v

okviru danih časovnih in tehničnih možnosti in ga predstavim v samostojnem prispevku. Poleg štirih krstov, ki sem jih pred leti po naključju zasledil sam, me je k raziskavi spodbudilo odkritje sedmih krstov v štajerskih matičnih knjigah, na katere je pred kratkim opozoril Dejan Zadavec.¹⁰

Spodnjo časovno mejo obravnave sta zarisala prva znana krsta v Ljubljani, edina dokumentirana še v 16. stoletju, leta 1594, zgornjo pa predstavlja leto 1699, ko se je s sklenitvijo avstrijsko-osmanskega miru v Sremskih Karlovcih končalo kratkotrajno obdobje množičnega pokrščevanja islamskega prebivalstva v obsežnih novo osvo(bo)jenih pokrajinah Ogrsko-hrvaškega kraljestva in iz teh pokrajin izvirajočih ljudi. Velika večina krščencev je bila seveda islamske vere, a je za celoto pravilnejša oznaka osmanski podaniki kakor muslimani. Med njimi so se namreč znašli tudi nemuslimani, tj. otroci kristjanov, ki v domovini še niso prejeli krsta ali pa vsaj domnevno niso bili krščeni, tako da so jih krstili pogojno. Kot bomo videli, med našimi krščenci eden, najzgodnejši, potrjeno ni izvirjal iz muslimanske družine.

Védenje o tem, v kakšnem okolju in pretežno v katerem obdobju so t. i. turški krsti izpričani v širšem avstrijskem prostoru, je pri zasledovanju pojava na Slovenskem narekovalo osredotočenje na mestne župnije. Tudi vsi doslej na naših tleh odkriti primeri razen dveh mojih (iz Šentjerneja in Bele krajine) so namreč dokumentirani v mestnih in deloma v trških župnijah, v teh so bili najdeni predvsem v zadnjem času. Raziskava je zato najprej zajela vseh 15 od skupno 20 mestnih župnij v mejah današnje Slovenije (brez obalnih mest pod Beneško republiko), za katere so iz časa pred letom 1700 vsaj delno ohranjene krstne matične knjige. Nabor matic mestnih župnij je dovolj reprezentativen, če upoštevamo, da iz obdobja dunajske vojne (1683–1699), med katero je bilo krščevanje najintenzivnejše, v celoti pogrešamo le krstne matice za pet od dvajsetih celinskih mest (Ormož, Lož, Kostanjevico, Črnomelj in Metlika).¹¹ Res je šlo pri vseh za obmejna mesta, geografsko blizu meji Ogrsko-hrvaškega kraljestva in

¹ Orožen: *Celska kronika*, str. 148, 149, 150–151; Orožen: *Das Dekanat Tiffer*, str. 29.

² Neznani avtor je leta 1865 v *Blätter aus Krain* objavil kratko poročilo o treh krstih v Ljubljani leta 1594 in 1660 (Türkentaufen in Laibach).

³ Radics: *Der krainische Historiograph*, str. 15.

⁴ Koblar: *Krst Turkov* (1898); isti: *Krst Turkov* (1899).

⁵ Gubo: *Geschichte der Stadt Cilli*, str. 251, 252, 253.

⁶ Voje: O usodi turških, str. 259–260; isti: *Migracijski procesi*, str. 331; isti: *Slovinci pod pritiskom*, str. 124–125. – I. Voje je ponovno opozoril tudi na krst jezuitskega učenca leta 1651, o katerem je pisal Radics (1894), in na poročilo o treh krstih v *Blätter aus Krain* (1865).

⁷ Merku: *Slovenska plemiška pisma*, str. 105; Mlinarič: *Marenberški dominikanski samostan*, str. 134; Kebe: *Loška dolina*, str. 304; Baraga (ur.): *Historia annua*, str. 212, 334, 348; Baraga (ur.): *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 212, 334, 348.

⁸ Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 299–303.

⁹ Golc: *Migracije muslimanov*.

¹⁰ Na še neobjavljenem predavanju z naslovom »Zapisi o plemstvu v spodnještajerskih župnijskih matičnih knjigah do leta 1700« (Historični seminar na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU) 6. maja 2010 v Ljubljani je Dejan Zadavec predstavil štiri krste, naknadno pa me je obvestil še o treh in mi o vseh priskrbel posnetke. (trije so bili že znani iz literature). Za prijaznost se kolegu iskreno zahvaljujem.

¹¹ Nabor vseh uporabljenih krstnih matic mestnih in drugih župnij gl. na seznamu virov. V nadaljevanju pri podatkih o posameznih krščencih ne navajam virov, ker so razvidni iz priloge z integralno vsebino zapisov o krstih.

Osmanske države, a so bila vsa manj pomembna in razen Metlike tudi majhna. Poleg tega v njihovih izgubljenih maticah po analogiji s sosednjimi mestnimi in drugimi obmejnimi župnijami ni mogoče pričakovati večjega »izkupička«.¹²

Dragoceno referenco za kvantificiranje pojava krstov turških ujetnikov so predstavljali omenjeni podatki Dejana Zadravca, ki je sistematično pregledal vse ohranjene matične knjige v zaokroženem, razmeroma obsežnem obmejnem prostoru med Savinjo, Savo in Sotlo do leta 1770.¹³ Na njegove ugotovitve naslonjena predvidevanja, da so se s pojavom pogostejše srečevali vzhodni obmejni deli današnje Slovenije, so mojo pozornost usmerili na župnije vzdolž etnične meje od Bogojine v Prekmurju do Starega trga pri Ložu, toda »izkupiček« iz matičnih knjig za obdobje 1683–1700 je bil zelo skromen – en sam krst v Šentjerneju.¹⁴ Pri tem gre sicer upoštevati dejstvo, da krstne matice za skoraj polovico tedanjih obmejnih župnij niso ohranjene,¹⁵ a po drugi strani nisem našel krstov tam, kjer bi jih lahko najprej pričakovali, denimo v prekmurških in obkolpskih župnijah.¹⁶ Več uspeha – štirje

krsti, od tega eden doslej že znan – je bilo pri župnijah, ki ne ležijo ob sami meji, ampak nekoliko globlje v notranjosti, v njih pa so večji trgi (Cerknica, Ribnica, Križevci pri Ljutomeru).

Glede na to, da sem pred leti pregledoval matične knjige vseh trških in več drugih župnij na Kranjskem – sicer za drugačne namene, a sem si vedno izpisoval tudi zanimivosti –, lahko s toliko večjo gotovostjo sklenem, da pri krstih osmanskih podanikov nikakor ni šlo za pojav, ki bi bil vsaj približno enakomerno razširjen po geografskem prostoru. Kot lahko vidimo na zemljevidu, se je glede na sedanjo stopnjo raziskanosti omejeval predvsem na mesta, zlasti večja oziroma tista bliže vzhodni meji, in na vzhodna obmejna območja; tam je bil spet najpogostejši v trških župnijah. Sklepati je, da pokrščevanja t. i. Turkov niso poznali v večini tedaj praviloma še obsežnih župnij.

Kraj krsta ni bil nujno vezan na bivanje krščenca, njegovega gospodarja ali botrov. Kot potrjujejo nekateri primeri, so dali pri »turških« krstih poseben poudarek »spektaklu« in njegovim učinkom. Vsi krščenci torej niso prejeli krsta v kraju bivanja, temveč v večjih središčih. V župnijah, katerih sedež ni bil v mestu ali trgu, so za zdaj izpričani le trije krsti za Dolenjsko (dva na gradu Mehovo in eden v Šentjerneju) in dva za Štajersko (Križevci pri Ljutomeru). Mogoče je tudi sklepati, da so večja središča na določen način »konkurirala« manjšim, tako denimo Ljubljana ali Maribor bližnjim mestom in trgom, podobno kot je število krščencev na Dunaju med dunajsko vojno (651) povsem neprimerljivo s številom v Dunajskem Novem mestu (19), četudi je šlo pri zadnjem za trdnjavo v bližini meje.¹⁷ Upošteva posebnost težo deželnih prestolnic (Ljubljana, Celovec) in drugih pomembnejših mest (Maribor) je videti, da je intenzivnost krščevanja na Slovenskem pojenjala z oddaljenostjo od turškega ozemlja oziroma bojišč. Domneve za zdaj še ni mogoče potrditi, saj bi bilo treba preučiti več drugih dejavnikov (osebni, redkeje omrežje urbanih naselbin na zahodu, neraziskanost pojava v obalnih mestih idr.).

Po dosedanjih ugotovitvah sta po številu krstov precej izenačeno zastopani Kranjska (38) in slovenska Štajerska (35),¹⁸ iz literature jih poznamo samo 7 iz Koroške (Celovec),¹⁹ za zdaj pa še nobenega primera iz primorskih pokrajin. Gotovo bi nekaj krstov našli v krstnih maticah v Trstu in

¹² Poleg štirih znanih krstov bi lahko še kakšnega pričakovali v župniji Ptuj-Sv. Jurij, katere krstne matice se začnajo šele 2. januarja 1687.

¹³ Dejan Zadravec je pregledal matične knjige 21 župnij in vikariatov. Krstne matice iz časa pred letom 1700 so ohranjene za teh 11: Brestanica (Rajhenburg), Brežice, Laško, Loka pri Zidanem Mostu, Pišecce, Podčetrtek, Podsreda, Sv. Peter pod Svetimi Gorami, Šmarje pri Jelšah, Videm ob Savi in Zibika.

¹⁴ V obmejni župniji Šmihel pri Novem mestu (Novo mesto-Šmihel) sicer srečamo dva krsta na gradu Mehovo, a sta vpisana v krstno matico novomeške kapiteljske (mestne) župnije. Tik pred oddajo pričujočega prispevka v tisk sem v najstarejši šmihelski krstni matici 1665–1680 po naključju našel vpise krstov za obdobje od 12. marca 1686 do 16. aprila 1687 in med njimi krst muslimana Ahmeda. Podatkov o tem krstu nisem mogel upoštevati v besedilu, jih pa skupaj z drugimi krsti objavljam v prilogi.

¹⁵ Krstne matice iz obdobja 1683–1700 niso ohranjene za te takratne župnije ob etnični meji (od severa proti jugu): Gornji Petrovci, Kančevci, Dobrovnik, Lendava, Ormož, Podlehnik (danes Sv. Trojica v Ilalozah), Žetale, Rogatec, Sv. Križ na Slatini, Sv. Križ–Podbočje, Metlika, L'ara pri Kostelu, Osilnica.

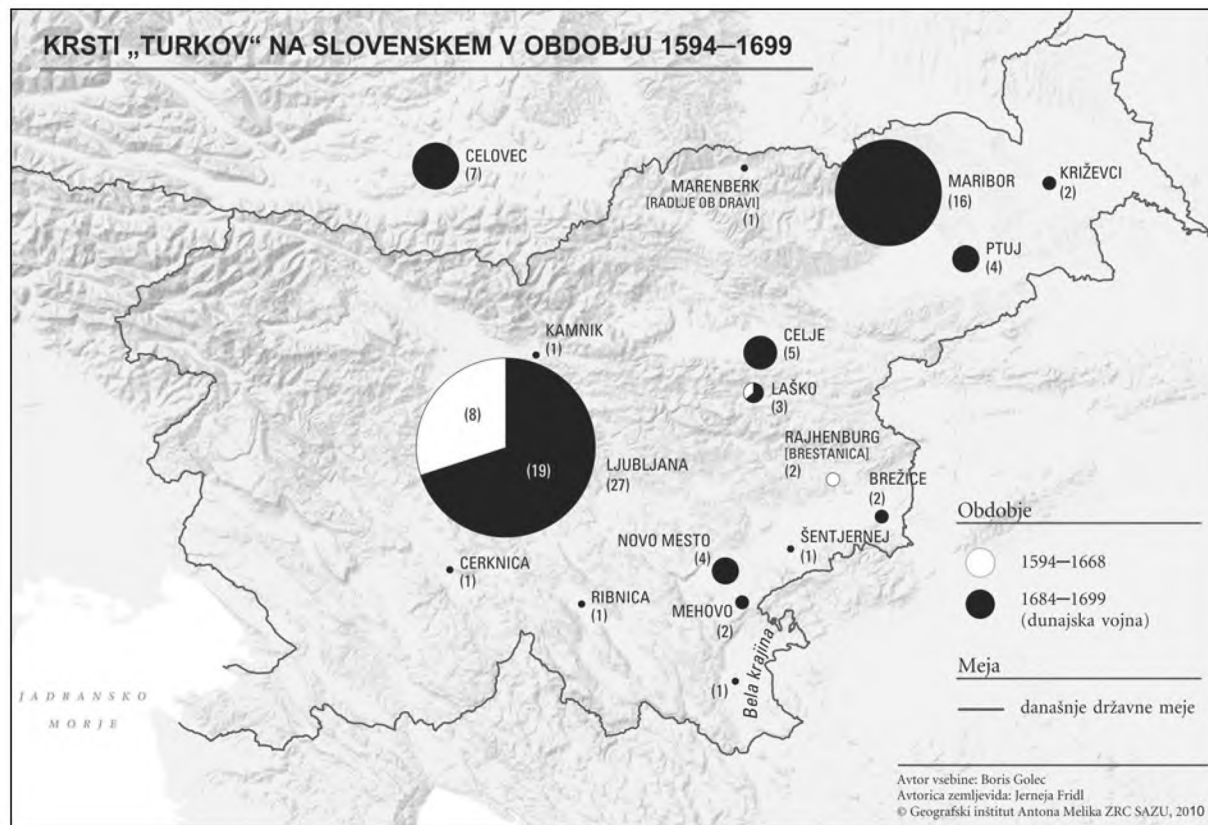
¹⁶ Krstov osmanskih podanikov ni najti v krstnih maticah teh obmejnih župnij: Bogojina in Turnišče (edinih v Prekmurju z maticami iz 17. stoletja), Ljutomer, Sv. Miklavž pri Ormožu, Središče, Velika Nedelja, Podčetrtek, Sv. Peter pod Svetimi gorami, Pišecce, Čatež ob Savi, Podzemelj, Vinica, Stari trg ob Kolpi in Stari trg pri Ložu. Od krstnih matic obmejnih župnij je ostala nepregledana samo najstarejša krstna matična župnije Zavrč, ki je še vedno v župnijskem arhivu in se začnja šele z letom 1692. Krstno matično župnije Bogojina, prav tako shranjeno v župnijskem arhivu, je pregledal mariborski pomožni škof dr. Jožef Smej in mi sporočil, da v njej ni zasledil »turških« krščen-

ccv. Za prijaznost se dr. Smeju iskreno zahvaljujem.

¹⁷ T'cply: Vom Los osmanischer, str. 55.

¹⁸ Zelo verjetno bi kakšnega krščenca našli v avstrijski Radgoni na slovensko-nemški etnični meji.

¹⁹ T'cply: Vom Los osmanischer, str. 55.

Krsti »Turkov« na Slovenskem 1594–1699

Gorici, morda tudi v beneških mestih na današnji slovenski obali. Zdaj je na ozemlju Slovenije znanih 73 krstov in dve krščeni osebi, za kateri ni potrjeno, da sta krst res prejeli tukaj. Po mojem védenju je bilo v literaturi doslej omenjenih 54 primerov (o enem sem pisal sam), sedaj pa je evidentiranih še dodatnih 19; od teh je 4 odkril Dejan Zadavec. Občutnejše je povečanje števila krajev krstov: s samo šestih do sedaj dokumentiranih (oziroma sedmih, če štejemo še Belo krajino) se je število povzpelo na 16. Največ, 65 ali 89% krstov poznamo iz krstnih matičnih knjig in le osem iz drugih virov. Zapisi o vseh 73 krstih so v integralni obliki objavljeni na koncu prispevka v prilogi, katere namen je ponuditi zbrano gradivo, ki bo lahko služilo za nadaljnje analize in obravnave.²⁰

Ozadje, časovni okvir in obseg pojava krščevanja

V krščencih moramo praviloma videti **vojne ujetnike** ali bolje rečeno vojni plen. Za tega je od

nekaj štelo vse, kar je bilo pridobljeno v vojni oziroma v boju, po tem načelu tudi veliko število v trdnjavah zajetih otrok in žena. Prav ženske so enako kot na turški strani veljale za najbolj cenjen in najlažje unovčljiv »živi plen«. V avstrijski vojski se je v drugi polovici 17. stoletja uveljavilo pravilo, da postane ves plen, vključno z ujetniki, last najvišjega poveljnika; to je bilo sicer težko uresničljivo tako zaradi množice ujetnikov kakor tudi interesov države. Končno so med dunajsko vojno sprejeli načelo (1687), da pripadejo cesarju (državi) vsi, ki se vdajo brez boja, drugi, ujeti v boju ali pridobljeni s silo, pa vojaku oziroma častniku, ki jih je zajel, a tudi to pravilo so v praksi težko spoštovali. Za državo so bili dragoceni predvsem imenitnejši ujetniki in visoki osmanski častniki; imela jih je namreč namen zamenjati za zajete avstrijske častnike ali dobro unovčiti. Druge ujetnike, tako tiste v rokah države kot zasebnikov, so obravnavali podobno kot sužnje in jih tako tudi imenovali, saj jih je bilo mogoče podariti, zamenjati in prodati. Postali so predmet nemotnega trgovanja, pri katerem so bili udeleženi trgovci od vsepovsod, zlasti iz italijanskih dežel. Najhujša usoda je doletela tiste ujetnike, ki so jih prodali na galeje. Ujetnikom, pristalim v zasebnih rokah, v avstrijskih in nemških deželah na

²⁰ Število objavljenih zapisov je za enega višje (74), ker sem v prilogo vključil tudi naknadno najdeni vpis krsta v krstni matici župnije Šmihel pri Novem mestu (gl. op. 14).

splošno ni bilo usojeno trdo življenje. Delali so na plemiških posestih, opravljali obrtniška in zlasti ženske razna hišna dela. Interesu države in Cerkev, da jih pokristjanijo in integrirajo v družbo, je sledil interes njihovih gospodarjev.²¹ Kolikšen del ujetnikov se je iz tega ali onega motiva dal krstiti, ni znano. Trditve, da so bili na Slovenskem vsi, ki so tu ostali, prisiljeni prestopiti v krščanstvo, kar naj bi dokazovali številni krsti,²² pa se zdi vse preveč pavalna. Po analogijah iz širšega avstrijskega prostora temu vsaj med dunajsko vojno ni bilo tako.

Krsti t. i. Turkov na Slovenskem so, kot je bilo že povedano, dokumentirani za obdobje dobrih stotih let od leta 1594 do 1699. Gre za čas, v katerem je habsburška stran v vojskovanju z osmansko silo postopoma prevzemala pobudo in nazadnje Osmanom iztrgala obsežna ozemlja. Prva krsta, dokumentirana v Ljubljani spomladi 1594, slabo leto po bitki pri Sisku – gre za dva zajeta otroka iz Like –, utegneta biti sploh prva »turška« krsta na Slovenskem. Sporadično krščevanje se je namreč v avstrijskem prostoru začelo v 16. stoletju.²³ Resda iz časa pred omenjenima krstoma skoraj nimamo matičnih knjig, toda ob osmanski vojaški premoči tudi okoliščine nikakor niso bile naklonjene pokristjanjenju turških vojnih ujetnikov. V obdobju osmanskih pohodov na slovensko ozemlje, namenjenih skoraj izključno ropanju, je bilo sploh težko priti do ujetnikov, poleg tega pa so premagance pogosto pobili. Število vojnih ujetnikov se je začelo povečevati šele, ko se je v 16. stoletju bolj organizirala obramba in so krajišniki iz Vojne krajine vse pogosteje vdirali na osmansko ozemlje.²⁴

Samo omenjena krsta v Ljubljani sta še iz 16. stoletja, iz prve polovice 17. stoletja je znan en sam primer podelitve krsta osebi iz Turčije, prav tako v kranjski prestolnici (1627), druga polovica stoletja pa pomeni že povsem drugačno obdobje. Ugodnejša struktura virov in predvsem habsburški vojaški uspehi so vzrok za povečanje števila znanih krstov, ki ga zaznamo že v petdesetih in šestdesetih letih, ko je v obdobju 1651–1668 evidentiranih osem primerov. Po zatišju v sedemdesetih letih je sledila 16-letna dunajska vojna 1683–1699, med katero so krščevanje spremljale spodbude s strani Cerkev in cesarskega dvora, tako da je postalo množično. Vrhunec pojava v avstrijskih deželah v

letih 1686–1690 je povezan z zavzetjem Budima in Beograda.²⁵ Neposredno po padcu Budima (1686) je dal cesar Leopold v dvorni kapeli na Dunaju krstiti turškega ujetnika, nato pa so v treh mesecih v cesarski prestolnici podelili krst 63 »Turkom« in v naslednjih štirih letih 1687–1690 skupaj 387 oseb, v povprečju nekaj manj kot stotim na leto.²⁶ Tako so po raziskavah samo na današnjih avstrijskih tleh krstili daleč nad tisoč ujetnikov, največ na Dunaju in v Gradcu, še neprimerno več pa na Ogrskem. Krščevanje ujetnikov je bilo že v naslednji avstrijsko-turški vojni (1716–1718) izjemno šibek pojav, ki je ugasnil v prvi polovici 18. stoletja.²⁷

Na Slovenskem poznamo iz časa dunajske vojne 62 krstov oziroma 69, če jim prištejemo še sedem v Celovcu. Skupno z 11 krsti iz obdobja 1594–1668 je za celoten časovni razpon 1594–1699 evidentiranih na sedanjih slovenskih tleh 73 primerov, vključno s celovškimi pa 80. Kot lahko razberemo iz grafa, je koncentracija daleč največja v petletju 1687–1691 – od 7 do 10 krstov na leto, skupaj 40 ali 55,5% vseh v mejah današnje Slovenije. Vrhunec predstavlja leto 1687 z desetimi znanimi primeri, pa tudi leta s tremi do petimi krščenci (1684, 1685, 1692 in 1693) »oklepajo« petletno obdobje največje zgoščitve. Nobeno drugo leto ne srečamo več kakor dveh krstov (v štirih letih po dva in v devetih po enega).

Opozoriti kaže, da je bilo leto 1687 glede krščevanja osmanskih podanikov nadvse »rodna letina« tudi v širšem prostoru. V Gradcu, kjer je v času dunajske vojne prejelo krst 117 oseb, tj. skoraj dvakrat toliko, kot jih poznamo v celotnem slovenskem prostoru, je krščevanje prav to leto doseglo absoluten rekord – 31 krščencev.²⁸ V Gradcu bližjem Mariboru je bilo podobno – po trije do štirje krščenci v letih 1687–1689 z vrhuncem leta 1689, medtem ko je Ljubljana zamujala; v kranjski prestolnici je prišlo do vrhunca leta 1691, ko so krstili pet oseb, sicer pa nobeno leto več kot dveh in največ v štirih zaporednih letih 1689–1692, skupaj 11.

²¹ Teply: *Vom Los osmanischer*, str. 42–56; prim. Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 123–124; Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 293–295.

²² Voje: *O usodi turških*, str. 259; isti: *Slovenci pod pritiskom*, str. 124.

²³ Teply: *Vom Los osmanischer* str. 54.

²⁴ Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 112.

²⁵ Teply: *Vom Los osmanischer*, str. 54.

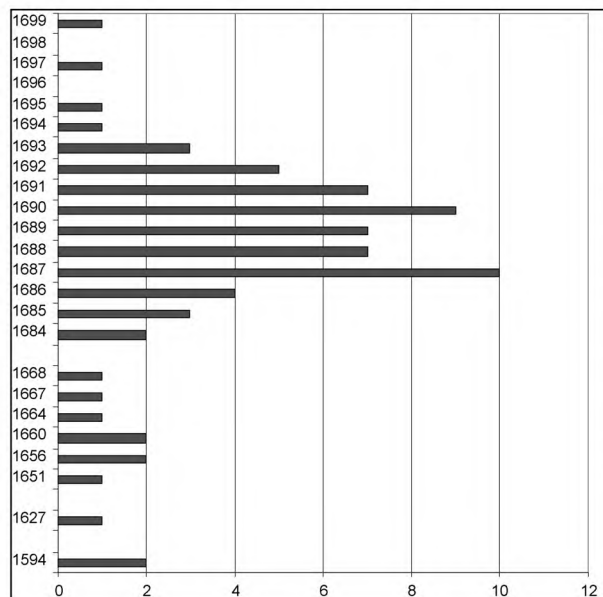
²⁶ Prav tam, str. 38; prim. Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 297–298.

²⁷ Teply: *Vom Los osmanischer*, str. 54–55. – V Pécsu naj bi škof v enem samem mesecu leta 1688 krstil več kot štiri tisoč ljudi (prav tam).

²⁸ Krščencev ni bilo nobeno drugo leto več kakor 16; najmočnejše, z vsaj 12 krščenci na leto, je zastopano šestletje 1684–1689, potem pa so Gradčani v sedmih letih do 1696 videli vsega skupaj le še 15 »turških« krstov (po K. Teplyju Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 303). V isti preglednici so tudi podatki za Maribor in Ljubljano, vendar so nova odkritja prinesla pri Ljubljani povečanje s 13 na 19 krščencev.

Nekajkrat se je zgodilo, da sta krst prejeli po dve osebi hkrati ali tudi tri: po dve v Ljubljani leta 1594, 1660 (mati in hči) in 1691, v Rajhenburgu leta 1656 in na gradu Mehovo 1686, po tri pa leta 1689 v Mariboru in 1685 v Ljubljani (najverjetneje skupaj tri dekleta).

Število evidentiranih krstov »Turkov« po posameznih letih od 1594 do 1699

Za ustrezno vrednotenje obsega krščevanja je bistvenega pomena poznavanje nabora virov. Veliko večino, 66 ali dobrih 90% od skupno 73 znanih krstov na tleh današnje Slovenije poznamo iz matičnih knjig, in sicer sedmih štajerskih in šestih kranjskih župnij.²⁹ Povedano natančneje, imamo 65 vpisov v krstne matične knjige, enkrat (1667 v Laškem) pa je krst omenjen samo pri vpisu pokopa krščenca v mrliško matico, potem ko ga nekaj tednov prej niso vpisali v krstno matično knjigo.³⁰ Drugi viri razkrivajo skupno 10 krstov, od tega 8 v Ljubljani, kjer jih, ker so bili tako ali drugače povezani z jezuiti, omenja jezuitska analistika. Presečneča, da najdemo od omenjenih osmih samo tri tudi v krstnih matičnih knjigah stolne župnije, tem bolj ker je od preostalih petih katehumenov eno krščenko (1686) krstil ljubljanski škof v stolnici. Pravila, ki bi kazala, zakaj nekaterih krstov v matice niso vpisali, ni. Vpisi so izostali bodisi zaradi mo-

tenj v komunikaciji med krščevalcem in župnijskim duhovnikom-matičarjem bodisi preprosto iz malomarnosti. Da niso vpisali krsta sedemletnega dečka, ki ga je leta 1651 krstil pičenski škof, gre razložiti s sklepanjem, da je bil krst v jezuitski cerkvi. Toda devet let pozneje (1660) sta vendarle vpisana krsta matere in hčerke, čeprav so ju krstili pri jezuitih, in ne v župnijski - stolni cerkvi. Izostanek vpisa treh deklic leta 1685 je očitno posledica dejstva, da se tokrat spet niso (dovolj) pobrigali za imatrikulacijo, potem ko je deklice krstil jezuitski pater, pač v samostanski cerkvi. Podobno je bilo naslednje leto, ko je v krstno knjigo vpisan samo eden od obeh krščencev, omenjenih v jezuitskem letopisu, in sicer deček, ki ga je v škofovi kapeli krstil mestni župnik. Ko pa je malo zatem žena turškega paše prejela krst od samega škofa v stolnici – kot da o tem pri stolni župniji ne bi bili obveščeni. Takšna možnost je seveda obstajala tudi drugod, zlasti če so krščevali zunaj župnijske cerkve. Vpisa krsta »turškega dečka«, krščenega leta 1687 v cerkvi marenberških dominikank, žal ni mogoče preveriti, ker župnijska krstna knjiga iz tega časa ni ohranjena. Prav tako ne moremo z gotovostjo reči, ali je bil v krstno matico vpisan krst Antona Husiča iz Bele krajine, krščenega pred letom 1690. Privilegijsko pismo, izdano leta 1707 v Pobrežju ob Kolpi, pravi, da je krst prejel »tukaj« (*alda*), a to ne pomeni nujno župnijske cerkve v Podzemlju. Krstna matica te župnije je sicer ohranjena, a Husičevega krsta v njej ni, matice sosednjih župnij pa so izgubljene.³¹ Navedeni primer iz Laškega (1667) potrjuje, da so lahko v krstnih knjigah zaradi tega ali onega razloga izostali tudi vpisi »turških krstov«, ki so jih opravili župnijski duhovniki v domačih župnijskih cerkvah; tako kot v zgodnejši dobi vodenja matičnih knjig vanje niso vpisali številnih drugih krstov, porok in pokopov. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, na katerega ne bomo nikoli dobili natančnega odgovora, in sicer koliko je evidentiranost krstov v maticah dejansko izraz obsega preučevanega pojava v času, pokritem z maticami? Glede na vse, kar o pojavu vemo, in na to, koliko vpisov krstov poznamo, si upam trditi, da med zapisanimi primeri in celotnim številom teh vendarle ni večjih odmikov.

Krščevanje osmanskih podanikov je bilo vsekakor daleč najbolj razširjeno v 16 letih od 1683 do 1699. Iz tega obodja so tudi dovolj reprezentativno ohranjene matične knjige. Kot smo videli že prej, so na voljo za 15 mestnih župnij in v celoti manjkajo le za pet župnij z manj pomembnimi mesti.

²⁹ Župnije z dokumentiranimi »turškimi« krsti na Štajerskem so: Maribor, Ptuj-Sv. Jurij, Križevci pri Ljutomeru, Celje, Laško, Rajhenburg (Brestanica) in Brežice; župnije na Kranjskem: Ljubljana-Sv. Nikolaj, Kamnik, Cerkljica, Ribnica, Novo mesto-kapitelj in Šentjernej.

³⁰ Prim. Župnijski urad Laško, R 1665–1679.

³¹ NŠAL, ŽA Podzemelj, R 1669–1703 (dejansko 1675–1703). Prim. Golec: Pokrščeni »Turek«, str. 717.

Na današnjih slovenskih tleh ni bilo župnije, ki bi jo po številu »turških« krščencev lahko primerjali z ljubljansko ali mariborsko. Tako lahko sklenemo, da število vseh krstov t. i. Turkov na vrhuncu, tj. med dunajsko vojno, ni moglo biti znatno večje od izpričanih 62, od tega 56 v matičnih knjigah. Glede na pregledane matice in siceršnje vedenje o pojavu jih je mogoče oceniti kvečjemu na kakšnih sto, do tega časa pa se jih je, upoštevaje okoliščine in nizko število dokumentiranih primerov (11), najverjetneje zvrstilo precej manj. Za zgodnejši čas imamo sicer slabši nabor virov, saj se krstne matice dobršnega dela obravnavanih župnij začnajo šele v drugi polovici 17. stoletja, a je za presojo o obsegu pojava pomenljiva naslednja ugotovitev. Pri tistih župnijah, v katerih je med dunajsko vojno dokumentiranih največ krstov, je teh poprej znatno manj in za povrh vsi v kranjski prestolnici, ki še zdaleč ne more služiti za merilo. V Ljubljani z 19 krsti med dunajsko vojno (od teh s 15 vpisanimi v krstne matice) je od leta 1594 naprej zabeleženih 8 primerov (od teh 7 v maticah). V mariborski župniji, kjer so v letih dunajske vojne dokumentirali le malo manjše število krstov (16) kot v Ljubljani in v matičnih knjigah celo enega več, ni v maticah, ki se začnajo leta 1650, nobenega »turškega« krsta vse do leta 1687, enako pa velja tudi za župnijo Celje, za katero so se ohranile še starejše matice (1618–1667 in od 1677 dalje), in za župnijo Novo mesto, pri kateri seže najzgodnejša krstna matica v leto 1604.

Krsti in njihove okoliščine

Kdo, kaj in od kod so bili »krščeni Turki« na Slovenskem? Več omemb v krstnih maticah in drugih uporabljenih virih jasno kaže, da je šlo za **vojne ujetnike**. Izraz ujet/a (*captus, capta*) je naveden že pri prvih leta 1594, pri dveh otrocih iz Like, in potem pri ženski, zajeti pri zavzetju trdnjave Klis v Dalmaciji (1660). Za tri v Ljubljani krščene deklice (1685) pravi jezuitski letopis, da so bile ujete v vojni (*bello captae*), leto pozneje je v letopisu isti deležnik (*captus*) uporabljen za dečka iz Novih Zámkov na današnjem Slovaškem, pri ženski v Brežicah (1688) pa krstna matica pravi, da so jo »naši« zajeli v Budimu (*capta a nostris Budae*). Manj določen in z več možnimi pomeni je pojem pripeljan/a (*adductus, adducta*); izpričan je trikrat. Desetletno deklico je iz Turčije pripeljal v Ljubljano njen oče (*e Turcia per parentem huc Labacum adducta*) (1627), izraz srečamo pri omenjeni ujetnici iz Klisa (*et huc adducta*) in pri ženski, krščeni leta 1684 v Ribnici (*ex Turcia huc Raiffnizium adducta*).

Le troje je neposrednih pričevanj o tem, čigav

podanik je bil krščenec in kako je prišel v roke svojega gospodarja. Zanimivo je, da izvemo o tem še največ iz vpisov dveh najzgodnejših znanih krstov, obeh dokumentiranih v ljubljanski krstni matici istega dne leta 1594. Dečka iz Like je bihaški kapetan Dornberg podaril (*dono datus*) križniškemu komturju Lenartu Formentiniju, deklico, prav tako Ličanko, pa so zajeli senjski vojaki in jo je (od njih) »iz ljubezni do zveličanja njene duše« odkupil kanonik, poznejši škof Tomaž Hren (*empta amore salutis animae eius*). V tem primeru je edinkrat navedena tudi cena, 16 goldinarjev. Šele iz prvih let dunajske vojne je znan tretji primer načina pridobitve krščenca. Dečka, zajetega leta 1685 ob osvojitvi pomembne trdnjave Nové Zámky, je po besedah jezuitskega letopisa dobil v dar (*dono datus*) ljubljanski škof Sigmund Krištof grof Herberstein. Kdo ga je škofu podaril, ne povesta niti druga dva vira, ki govorita o dečkovem krstu spomladi naslednje leto – krstna matica in Dolničarjeva ljubljanska kronika. Zato pa vsebuje zadnja pomenljivo sporočilo o obravnavanju krščenca kot škofovega »sužnja« (*der bischoffliche Türkbische sclaff*). Izraz ne preseneča, saj gre za običajno označevanje vojnih ujetnikov, kakršno srečujemo v sodobnih virih.³² Iz obdobja dunajske vojne sta sicer neposredno izpričana še dva gospodarja krščencev, baronica Coraduzzi (Cerknica 1687) in »gospod« Cvetanič (Križevci 1690), vendar ne tudi, kako sta vsak svojo podanico dobila.

Posredno lahko način pridobitve ujetnika in njegov geografski izvor predvidevamo na podlagi imen in funkcij nekaterih botrov. Tako sta dva botra iz rodbine grofov Auersperg – Herbard (Rajhenburg 1656) in Franc Karel (Ljubljana 1695 po namestniku) – v času botrovanja opravljala funkcijo karlovškega generala.³³ V Ljubljani je leta 1660 ujetnici iz Dalmacije botroval polkovnik (*colono*) Janez baron de Areyzaga, v Križevcih pa 1687 Marija Katarina Pocher, soproga stotnika (*Altarnariae capitanei uxor*). Pozornost pritegne tudi botrstvo lastnika obeh mariborskih graščin grofa Jakoba Khisla in njegove soproge (žena 1687, oba trikrat 1688); Khisl je namreč pri zadnjem krstu označen kot polkovnik (*colono*) in (zaradi odsotnosti) ga je zastopal po namestnik.

Za veliko večino »turških« krščencev na Slovenskem lahko sklepamo, da so kot vojni plen pristali v rokah zasebnikov, deloma poveljnikov in vojakov ter deloma ali sploh po večini ljudi, ki so jih dobili ali kupili. Kateremu socialnemu stanu so ujetniki pripadali pred zajetjem, je izpričano le za dve žen-

³² Prim. Teply: Vom Los osmanischer, str. 42, 53.

³³ O njuni funkciji prim. Preinfalk: *Auerspergi*, str. 435, 446.

ski v Ljubljani. Za prvo posredno: deklica iz Gračca v Liki, krščena leta 1594, je bila sodeč po očetovem imenu Demerhan Aga iz agovske družine. Temu primerno visoka se zdi tudi odkupnina, ki jo je zanjo odštel Tomaž Hren. O drugi, soprogi paše iz Novih Zámkov, zelo slovesno krščeni leta 1686, poznamo žal samo ta podatek, naveden v jezuitskem letopisu. Glede na visok družbeni položaj bi pašinja po vseh pravih morala pripasti državi. Kakšna je bila njena pot, kako je prišla v Ljubljano in v čigavo posest, lahko za zdaj zgolj ugibamo.

Ni izključeno, da se je med krščenci znašel tudi kateri, ki ga na krščansko stran ni bilo treba privedi s silo. V zvezi z belokranjskim krščencem Antonom Husičem je v viru – svoboščinskem pismu iz leta 1707 – govor samo o tem, da je pred leti kot »bágija« (odpadnik, upornik) služil pri grofu Purgstallu, ogulinskem kapetanu, nič pa o tem, ali je bil pred tem zajet ali ne.³⁴ Pri že omenjeni deklici, ki jo je v kranjsko prestolnico pripeljal oče (1627), se poraja vprašanje, kaj se je zgodilo z njenim očetom oziroma zakaj ni bil krščen tudi on. Možnosti je več: morda je sprejem krsta odklonil in je kot vojni ujetnik ostal pri stari veri, morda je še pred otrokovim krstom umrl, nemara pa je z dekletcem prišel na Kranjsko kot prebežnik in sploh ni bil musliman. Prav nič nenavadno ne bi bilo namreč, ko krščanski otrok v Turčiji še ne bi prejel krsta.

Tak je primer prvega na naših tleh izpričanega krščenca, devet- ali desetletnega dečka, ujetega v Liki in krščenega leta 1594 v Ljubljani. Po besedah krstne matice so ga krstili pogojno (*cum conditione non rebaptizandi*), za vsak primer, če je krst prejel že kdaj prej. Ta pridržek in dečkovo prejšnje ime Milo kažeta na krščanskega otroka, ne na muslimanskega, to pa je glede na imena staršev in sester potrjeno bila deklica Kuma, krščena skupaj z njim. Zdi se, da tudi distinkcija v označevanju izvora obeh otrok ni naključna: Kuma je »puella Turcica«, Milo pa »puer ex Lica Turciae«. Neposredno po Milovem krstu srečamo primere pogojnega krščevanja na Reki, kjer so v letih 1595–1597 na ta način krstili štiri mlajše osebe, ki so vse nosile krščansko ime, bile kupljene kot sužnji od uskokov, izvirale pa so iz turških krajev, v katerih ni bilo ne cerkve ne duhovnika.³⁵ Tako kot one in ljubljanski krščenec Milo se je med »zasužnjenimi« vojnimi ujetniki znašlo še več kristjanov, živelih pod turško oblastjo.³⁶ Na Sloven-

skem primeri t. i. pogojnih krstov pozneje niso več izpričani, a ni rečeno, da jih ni bilo, denimo pri tistih krščencih, katerih krstov ne poznamo iz matičnih knjig. Šlo pa je vsekakor za izjeme med močno prevladujočimi muslimanskimi katehumeni.

Krščence iz osmanskih krajev prepoznamo v maticah in drugih virih **po treh oznakah**: Turek, mohamedanec in Saracen, izpričanih tudi v pridevniški obliki. Daleč najpogostejše in vseskozi izpričano ime je Turek/Turkinja oziroma turški/turška. Zaradi pogostosti naj navedem le oblike, v katerih se pojavlja: kot samostalnika *Turca* (za oba spola) in *Turcissa*, pridevnika *Turca* in *Turcica*, v formulaciji »turškega rodu« (*de/ex Turcica progenie natus/nata* oziroma *procreatus/procreata, ex gente Turcica*) in kot »spreobrnjena iz turškega krivoverstva« (*conversa e perfidia Turcarum*). Šestkrat najdemo tudi geografsko ime Turčija: *ex Lika Turciae* (Ljubljana 1594), *Comitatus Lika Turciae* (prav tam 1594), *e Turcia* (prav tam 1627), *ex Turcia* (Ribnica 1684, Ptuj 1688), *in Turcia* (Laško 1691). V takšni ali drugačni obliki je turško ime navedeno pri treh četrтинah zapisov o krstih – 55 od 73 (75,3%); če upoštevamo samo krstne matične knjige, pri 55 od 65 (84,6%), sicer pa pri vseh 12 drugih zapisih. V celoti ga pogrešamo zgolj v Mariboru – tam ga v vseh zapisih nadomešča saracensko ime – ter pri edinem krstu v Cerknici in pri obeh v Križevcih v Prlekiji. Turško ime je med tremi oznakami najbolj nevtrarno – krovno oziroma geografsko, saj lahko vključuje tudi nemuslimane.

Nasprotno so pojmi mohamedanec, mohamedanka in mohamedanska vera, ki se pojavljajo na različnih koncih in šele med dunajsko vojno, vezani izključno na pripadnike islamske veroizpovedi. Največkrat je navedena »mohamedanska sekta«: *ex mahometicha secta conversa* (Cerknica 1687), *nata in secta makometanica* (Novo mesto 1687), *ex machometica secta, prius existens Turca* (Novo mesto 1693), *sectae mahometicae* (Celje 1693 in 1697). Naletimo tudi na zvezo »mohamedansko krivoverstvo«: *ex mahometica/mahumetica perfidia* (Celje 1690, Laško 1699), kot mohamedanki pa so označili edini krščenci v Križevcih pri Ljutomeru (1687 in 1690): *ma(c)hametica*. Natančnejša je opredelitev »v Turčiji rojena mohamedanka«: *nata machometana in Turcia* (Laško 1691). Sestavljena oznaka »turška mohamedanka« oziroma »Turkinja mohamedanka« (*mahomethana Turca*) je izpričana samo v Ljubljani (1684) ter »turška ali mohamedanska sekta« (*Turcicae seu mahometicae sectae*) v Novem mestu (1690). Označevanje s Saraceni, ki je bilo lahko le kabinetno »uče-

³⁴ Golc: Pokrščeni »Turck«, str. 714, 717.

³⁵ Klen: Pokrščevanje »turcke« djccc, str. 204–205.

³⁶ Za čas dunajske vojne je K. Těply ugotavljal, da bi bilo v maticah ugotovljenim dunajskim krščencem (651) treba prišteti vsaj še deset odstotkov, ker v to število niso zajeti pogojno krščeni (*sub conditione*), med katerimi so bili zago-

tovo tudi »turški krsti« (Těply: Vom Los osmanischer, str. 55).

Nabor osebnih podatkov o krščencih

V krstnih matičnih V drugih virih Skupaj knjigah

Krstno in prejšnje ime, imeni staršev, geografski izvor, starost, drugi podatki	1	---	1
Krstno in prejšnje ime, geografski izvor, starost	1	---	1
Krstno ime, ime očeta, geografski izvor	1	---	1
Krstno ime, geografski izvor, starost	2	---	2
Krstno ime, geografski izvor	3	1	4
Krstno in prejšnje ime	2	---	2
Krstno in prejšnje ime, starost	---	1	1
Krstno ime, starost	3	1	4
Krstno ime	51	---	51
Brez krstnega imena	1	6	7
Brez krstnega imena, geografski izvor	---	2	2
Brez krstnega imena, prejšnje ime, geografski izvor	---	1	1
Skupaj krščencev	65	12	77³⁷

njaško«, in ne živa, med ljudmi prepoznavna oznaka, srečamo zgolj v Mariboru, a tam pri vseh krščencih (1687–1694): »*ex Saracenis parentibus natus/nata*« (10-krat), »*ex Saracenis*« (4-krat), »*ex Saracenis parentibus*« (2-krat).³⁸

Na splošno je bilo torej daleč najpogostejše ime za spreobrnjenca Turki, v slovenščini prvič izpričano v političnem in verskem pomenu leta 1550 pri Trubarju.³⁹ Ni odveč omeniti, da je cerkniška krščenka Regina Maksimilijana, označena v krstni matici kot »*ad fidem nostram ex mahometicha secta conversae*« (1687), torej brez turškega atributa, v dveh slovenskih pisnih svoje gospodarice Ester Maksimilijane baronice Coraduzzi imenovana Turkinja (*turigena*).⁴⁰

Gledano v celoti so **osebni podatki o »turških« krščencih** na moč skromni. »Turke« v krstnih matičnih knjigah največkrat povezuje z drugimi krščenci le dosledno navajanje imen botrov. Skoraj vedno pa pri »turških« krščencih pogrešamo imeni staršev ter kraj rojstva oziroma izvora. Enkrat je, očitno po pomoti, izostal celo zapis krstnega imena (Ljubljana 1627), ki ga ni tudi pri krščencu v Laškem leta 1667, omenjenem samo v mrliški, ne pa tudi v krstni matici. Drugih navedb, kot je poklic staršev in botrov, v tem času v matičnih knjigah skorajda ni, razen stanovskih predikatov pri višjih slojih. Po sodobnih merilih popolne podatke sreča-

mo le v enem samem primeru, in to, zanimivo, pri enem od obeh najzgodnejših krstov v Ljubljani 31. maja 1594. Za 10-letno turško deklico (*puella Turcica*) izvemo, da je izvirala iz trga Gračac v sandžaku Lika v Turčiji (*ex oppido Grazhazh Comitatus Lika Turciae oriunda*) in da so se njeni starši imenovali Demerhan Aga in Selima. Še več, navedeni so tudi njeno prejšnje ime Kuma (*Chuma*), ki ga je zdaj zamenjala s krščanskim Kristina, ter imeni sester Šačire in Sikire (?) (*sorores habuit duas Saciram et Sikiram*). Deklico so zajeli Senjčani (*a Zegniensibus capta*), za zveličanje njene duše pa jo je iz ujetništva za 16 goldinarjev odkupil ljubljanski kanonik, poznejši škof Tomaž Hren. Bržkone je vpis v krstni matici »nadstandarden« zaradi deklčininega socialnega položaja: glede na očetovo ime je bila namreč hči age. Deček, ki so ga pogojno krstili istega dne tik pred njo, je označen z veliko manj podatki. Izvemo le, da gre za 9 ali 10 let starega ujetnika iz Like (*puer ex Lica Turciae captus*), ki mu je bilo ime Milo, zdaj pa je dobil imeni Janez (tega si je izbral sam) in Kristjan. Prejšnje ime krščenca je v maticah pozneje navedeno le še dvakrat, in to pri krščenki z Mehovega (1686) – Haluasa (»turško« ime njene sokrščenke naj ne bi bilo znano), ter pri krščenki v Brežicah (1690), pri kateri del imena žal manjka (*...apshin*). Tudi od dvanajstih zapisov o krstih v drugih virih navajata muslimansko ime krščenca samo dva. Dolničarjeva ljubljanska kronika razkriva ime škofovega »turškega dečka« Alija, zajetega pri Novih Zámkih (1686), 12- ali 13-letni fant v Mariborku (1687) pa se je imenoval Abdula. Drugi in zadnji primer zapisa očetovega imena je iz Križevcev (1690): deklica iz Pécsa na Ogrskem je imela očeta Mustafo (*parentis Mustafa*). Pri desetih od šestnajstih mariborskih krščencev je izrecno zapisano, da imeni staršev nista znani.

³⁷ Skupno število je 77, ker se tri osebe pojavljajo tako v krstnih maticah kot v drugih virih, ena celo v treh.

³⁸ Prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 300.

³⁹ V prvi slovenski knjigi govori Trubar o Turkih na šestih mestih (*Catechismus*, str. 15b, 102b, 91a, 107a, 116a, 117b). Izraz je uporabil pozneje večkrat tudi za južnoslovanske muslimane (npr. v pismu vojvodi Krištofu Württemberskemu 13. julija 1560 (Rajhman: *Pisma Primoža Trubarja*, str. 64, 66).

⁴⁰ Merkü: *Slovenska plemiška pisma*, str. 30, 31, 64, 65.

Drugače kot pri »navadnih« krščencih, katerih starši so praviloma navedeni s priimkom, pri »Turkih« priimek manjka še pogosteje kakor navedba imen staršev in prejšnjega imena. Od 65 krščencev, vpisanih v krstnih matičnih knjigah, ima namreč priimek en sam, *puer Turca Nicolaus Neübeisler*, krščen v kapeli ljubljanskega škofa (1686) in imenovan po kraju zajetja, Novih Zámkih.⁴¹ Tudi v širšem avstrijskem prostoru so konvertiti, v nasprotju z 18. stoletjem, skoraj vedno dobili le krstno ime, redke priimke pa po kraju izvora (npr. Offner, Budai, Weissenburger, Neuhäusler) ali specifične, kot denimo Neuchrist, Bessermann, Neugeborn.⁴²

Geografski izvor krščencev je v maticah izprijčan bodisi s krajem izvora (*oriunda, natus*) ali zajetja (*captus, capta*) bodisi zgolj z geografskim podatkom. Če ne upoštevamo splošne oznake »iz Turčije«, samostojno zapisane štirikrat, in navedbe »rojen ob meji«, *natus in confinibus* (Ljubljana 1668), srečamo devet krajevnih ali pokrajinskih imen, tj. pri 13,8% krščencev (13,8%). Najzgodnejša ljubljanska krščenca (1594) sta bila dva otroka iz Like (dekle iz Gračca), mater in šestletno hčerko (Ljubljana 1660) je neki (beneški) dalmatinski vojak ujel pri Klisu v Dalmaciji (*a quodam milite christiano Dalmata capta in expugnatione Vrbsi Cliv*), sedemletni deček (Kamnik 1687) je izviral iz Siklósa v Baranji (*natus Turca in Siclos*), prej omenjeni deček (Ljubljana 1686) je dobil priimek po Novih Zámkih (*Neübeisler*), dve ženski (Križevci 1687) – vsaj ena še deklica – sta bili iz Pécsa (*a Quinque Ecclesiis*), ena (Brežice 1688) pa zajeta v Budimu (*capta a nostris Budae*). Zapis o krstih v drugih, nematičnih virih poznajo že znanega dečka, ki je padel v ujetništvo v Novih Zámkih (Ljubljana 1686), in malo za njim krščeno ženo tamkajšnjega paše (*uxor bassae Vyvariensis*). Anton Husič, o čigar krstu govori poznejši vir iz leta 1707 in ki je več let služil v trdnjavi Ogulin, je potemtakem izviral nekje z današnjega obmejnega

območja med Hrvaško in severozahodno Bosno.⁴³ Skupno z njim je geografski izvor izprijčan za 11 krščencev (15,1%). Kljub maloštevilnim omembam krajev lahko prav iz njih sklepamo, da je med dunajsko vojno dobršen del, če ne večina ujetnikov izviral iz Panonske nižine, ujetniki iz zgodnejšega časa pa pretežno iz bližnjih pokrajin zahodnega Balkana. Kot lahko vidimo pri Brežicah, pri tem ni imela nujno odločilne vloge geografska bližina krajev krstov z balkanskimi bojišči. Kot že rečeno, utegnejo biti kažipot k izvoru posameznikov tudi botri, vojaški poveljniki. Imeni dveh karlovških generalov iz rodbine grofov Auersperg (Rajhenburg 1656 in Ljubljana 1695) kažeta na to, da so njuni trije krščenci prišli na Kranjsko preko Hrvaške krajine, pri »transportu« krščenke iz Križevcev (1687) pa je bil bržkone vpleten botrin soprog pl. Pocher, imenovan *Altariae capitaneus*.⁴⁴

Spolna struktura krščencev se lepo ujema s spoznanji iz širšega prostora, da so sodile k najbolj zaželenemu in cenjenemu vojnemu plenu ujetnice. V virih s slovenskega ozemlja prav tako najdemo potrditev, da je bilo med ujetniki veliko otrok.⁴⁵ Že prva ugotovljena krščenca iz Ljubljane (1594) sta bila obeh spolov in oba še otroka. Za celotno obdobje 1594–1699 znaša razmerje med moškimi in ženskami 26 : 47 ali približno 1 : 2 (35,6 : 64,4%). Skoraj natanko dve ženski sta prišli na enega moškega v obdobju dunajske vojne, ko je bilo žensk 41 (66,1%) in moških 21 (33,9%), medtem ko srečamo v prvem obdobju 1594–1668 z majhnim absolutnim številom primerov (11) precej izenačeno spolno strukturo: pet moških (45,5%) in šest žensk (54,5%).

Teže ugotovljiva je **starostna struktura** krščencev, vendar lahko z gotovostjo sklepamo, da med njimi ni bilo starejših oseb. Tako ali drugače je starost opredeljiva pri 25 osebah ali dobri tretjini (34,2%). Pomenljivo je, da je med moškimi samo eden označen kot odrasel – *adultus* (Celje 1690). Pri drugih osebah moškega spola ni za določitev starosti bodisi nobene opore bodisi srečamo izraz deček (*puer, Kbnab*) in/ali število let. Takih je pet: leta 1594 v Ljubljani deček iz Like, star 9 ali 10 let, leta 1686 prav tako deček v Ljubljani, dva sedemletnika (1651 v Ljubljani in 1687 v Kamniku) ter kot najstarejši 12- ali 13-letni fant, krščen v Marenberku (1687). Za preostalih 20 moških (76,9%) je mogoče reči, da so bili po večini otroci ali kvečjemu mladi

⁴¹ Vsa ugibanja, kako je Neuhäusler dobil ta nemški priimek in na kateri kraj se nanaša, pojasni zapis o krstu istega dečka v jezuitskem letopisu (*puer Turcius captus Vyvarini*). Madžarsko ime za Nové Zámky je namreč Ujvár. Mesto je bilo pod turško oblastjo od leta 1663 do 1685 in središče upravne enote *Eyalet-i Uyvar*. – V prevodu ljubljanskega jezuitskega letopisa, ki prav tako omenja Nikolajev krst, je govor o dečku iz Vivarina, kraj pa ostaja nerazrešen (Baraga (ur.): *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 348). Dolničarjeva ljubljanska kronika navaja nemško ime *Neübeisl* oz. *Neübeisel* (Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 11, fol. 18^r in 19), kar je V. Steska poslovenil kot Novi Grad (Steska: Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 71). Prim. pravilno ugotovljeno ime: Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 298.

⁴² T'eply: Vom Los osmanischer, str. 57.

⁴³ Prim. Golc: Pokrščeni »Turek«, str. 714, 717–718.

⁴⁴ Vsebinska oznaka Altaria ostaja odprta, čeprav so mi pri njenem razreševanju skušali pomagati kolegi iz Slovenije, Avstrije, Madžarske in Hrvaške.

⁴⁵ Prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 295; Voje: *Sloveni pod pritiskom*, str. 124.

fantje. O tem, da bi postal kristjan še kot otrok, gre dvomiti pri Antonu Husiču iz Pobrežja v Beli krajini, ker ga svoboščinsko pismo iz leta 1707 v zvezi s krstom implicitno obravnava kot odraslega ali vsaj odraščajočega.⁴⁶ Več podatkov ali namigov na starost najdemo pri ženskah, in sicer pri dveh petinah – 19 od skupno 47 (40,4%). Med njimi je navedena ena sama odrasla mati (*mulier, foemina*), ki so jo skupaj s 6-letno hčerko krstili v Ljubljani (1660).⁴⁷ Odrasla je bila tudi žena (*uxor*) turškega paše iz Novih Zámkov, krščena leta 1686 v ljubljanski stolnici, šest žensk pa je imelo navedbo *adulta*. Vsaj tri med njimi, vse krščene v Novem mestu, so bile potrjeno mlade, komaj dorasle (*puella adulta in iam adulta*), ena stara okoli 22 let (*adultia annorum circiter 22*).⁴⁸ Nekatere krščenke so morale biti še zelo majhne, tako dve dekletci (*duae Turvicae puellulae*), ki sta krst prejeli leta 1656 v Rajhenburgu, in kakšna štiri leta stara novomeška krščenka (*aetatis suae circiter 4 annorum*) leta 1689. Kot deklica (*puella*) je opredeljenih pet, vse v Ljubljani: 10-letna Ličanka iz Gračca (1594), »brezimna« deklica približno enake starosti (1627) in tri jezuitske krščenke (1685). Končno sta tu še dve »hčerki« (*filia*): v Cerknici krščeno dekletce je bilo ob krstu (1687) dano v pohčeritev plemiški botri (*in adoptivam data est filiam*), drugo pa je prvi krščanski zakrament isto leto prejelo v Križevcih pri Ljutomeru. Da gre za otroke, bi lahko sklepali tudi iz navedb, da sta imeni staršev krščenca/krščenke neznani (*incognita, ignota*), kot je med letoma 1687 in 1694 navedeno pri šestih ženskah in štirih moških v Mariboru. A po drugi strani je imelo v Novem mestu (1690) neznane starše (*cuius parentes ignorantur*) odraslo dekle (*puella adulta*). Od dveh krščenk na gradu Mehovo pri Novem mestu (1686) morda ena, bržčas še zelo majhna, resnično ni poznala svojega muslimanskega imena (*Turcissa ignoto Turvico nomine*), kolikor ga ni pozabil krstitelj, ki je krst šele čez nekaj dni vpisal v novomeško krstno matico,⁴⁹ navedel pa je prvotno ime njene sokrščenke. V krstnih maticah je starost izražena s številom let pri sedmih krščencih,

tj. pri vsakem devetem (10,8%), ter pri dveh v drugih virih, skupaj za vsega devet oseb (12,3%). Najnižja izpričana starost je znašala okoli 4, najvišja pa okrog 22 let, obe pri ženskem spolu.

Krščevanje spreobrnjenecv ni bilo vsakdanji dogodek in se je od siceršnjih krstov razlikovalo že navzven, saj je moralo vsebovati **vzgojno-religiozno sporočilo**. V zvezi s tem so skrbno izbirali kraj krsta, botre in neredko tudi krščevalca. Tako se »turški krščenci« ločijo v matičnih knjigah od velike večine domačih – novorojencev zlasti po imenitnejših botrih. Prav tako ni naključje, da najdemo krste predvsem v mestnih in trških župnijah in le izjemoma v podeželskih. Zgovorna je ugotovitev, da so med dunajsko vojno v krstne matice ljubljanske stolne župnije vpisali 15 krščenih »Turkov«, v krstne matice veliko večje župnije Sv. Petra, ki je okrog in okrog obdajala malo mestno župnijo, pa niti enega, čeprav je stala šempetrska župnijska cerkev takorekoč pred mestnimi vrati.

Zdi se prej pravilo kot izjema, da je krst muslimanskega spreobrnjenca spremljal »spektakel«. Prvo takšno slovesnost srečamo leta 1627 v Ljubljani, ko je bilo »brezimno« turško dekle krščeno slovesno in v navzočnosti velikega števila ljudi (*solemniter in magna populi frequentia baptizata*). Gotovo ni šlo za naključje, da so za krstni dan izbrali 22. julij, god »grešnice« Marije Magdalene. Ustrezen poudarek krstu so dali krščevalec, generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner, in oba botra, deželni upravitelj in maršal grof Auersperg in soproga kranjskega vicedoma. Ko so leta 1660 pri ljubljanskih jezuitih podelili krst ujetnici iz Dalmacije in njeni šestletni hčerki, kažejo v krstni matici na veličastnost dogodka samo imena botrov iz pomembnih plemiških rodbin Attems, Paradeiser in Apfalter ter ime krščevalca, pičenskega škofa in ljubljanskega prošta. Jezuitski letopis pa o istem krstu pravi, da so za to priložnost postavili v tamkajšnji cerkvi poseben oder in da sta bili ženski krščeni z največjo slovesnostjo v navzočnosti številnega ljudstva (*cum summa solennitate populi que accursu*). Zaradi povečanega spreobračanja se je »pomp« pri tovrstnih dejanjih med dunajsko vojno gotovo nekoliko polegel, vsaj tam, kjer je bilo krščevanje »Turkov« pogostejše. Kolikšno pozornost zasluži krst, je postalo odvisno od »teže« krščene osebe. O tem je zgovoren ljubljanski jezuitski letopis, saj je leta 1685 le mimogrede navedel, da je neki pater krstil tri turške deklice, ujele v vojni. Večje pozornosti je bil deležen turški deček, ujet v Novih Zámkih, ki so ga podarili ljubljanskemu škofu in ga je mestni župnik krstil v navzočnosti več duhovnikov v škofovi domači kapeli; o tem govori tudi krstna matica.

⁴⁶ Prim. Golec: Pokrščeni »Turek«, str. 714, 717–718.

⁴⁷ Obe se pojavljata tako v krstni matici kot v jezuitskem letopisu.

⁴⁸ Kot odrasle so navedene ženske na Ptuj (1688), v Celju (1693, 1697) in Novem mestu (1687, 1690, 1693).

⁴⁹ Deklici sta bili krščeni 8. februarja, vpis v novomeški krstni matici pa je sledil z zamudo, med 14. in 18. februarjem. Grad Mehovo je sicer spadal k župniji Šmihel pri Novem mestu, a se je mehovski vikar Mihael Mavsar iz neznanega razloga odločil za imatrikulacijo v krstno matico novomeške mestne župnije. Iz tega časa je sicer ohranjena tudi šmihelska matica, v kateri ni »turških« krstov (KANM, šk. 64, št. 56, R/12 1683–1707).

Jezuitski letopis pa takoj po omembi dečkovega krsta poudarja, da je bila soproga paše iz Novih Zámkov krščena »tokrat z večjo slovesnostjo; krstil jo je namreč sam prevzvišeni škof (v stolnici), botri pa so bili knezi Auerspergi«. O slovesnosti in množičnosti navzočih poroča zunaj Ljubljane vpis krsta turške deklice leta 1687 v Cerknici (*praesente magno concursu populi*), kjer je šlo za edini »turški« krst in je izbira krščevalca in botrov ustrezala lokalnim možnostim. Spreobrnjenko je slovesno (*solemniter*) krstil domači župnik, naslovni prelat Červič, botrovali pa so krajevni veljak »gospod« Obreza, »plemenita gospa« Logarjeva in baronica Coraduzzi, lastnica graščine Koča vas v sosednji loški župniji, ki je krščenka tudi pohčerila (*in adoptivam data*). Iz istega leta imamo nazoren opis krstne slovesnosti 12- ali 13-letnega Abdula v samostanski cerkvi marberških dominikank. Ne izvemo sicer ne za ime krščevalca ne za imena botrov, zato pa je kronist poudaril lepoto obreda (*mit schenen Zeremonien*) in opažanje, kako pobožno se je deček držal v cerkvi, pri tem pa imel v eni roki križ in v drugi belo lilijo. Vse kaže, da tudi dvojni krst na Mehovem (1686) ni minil vsaj brez manjše slovesnosti, sodeč po tem, da so grofje Paradeiser na odmaknjeni grad povabili za botre barona in dve baronici.

Precejšen del »turških krščencev« se je glede na starost lahko odločil za krst sam, po svoji volji. Le pri najmlajših pred krstom ni bila **potrebna kateheza**, pri štirih ali šestletnih pa kvečjemu priučitev nekaj osnovnih molitvic. A zdi se lahko tudi, da stvari niso vedno potekale v takem zaporedju. »Turka« nedoločljive starosti, krščenega leta 1667 v Laškem, ki je že naslednji mesec tam tudi umrl, so namreč po besedah mrliške matice poučili o krščanstvu šele po krstu (*deinde in fide instructus*). Krstne matice so glede kateheze nasploh manj zgovorne kakor denimo pri opisovanju okoliščin krsta ali dodeljevanju gosposkih nazivov botrom. Za moškega, krščenega leta 1664 v Ljubljani, matična knjiga preprosto navaja, da je bil spreobrnjen v katoliško vero (*ad fidem catholicam conversus*), za cerkniško krščenka (1687) govori o spreobrnitvi »v našo vero iz mohamedanske sekte« (*ad fidem nostram ex mahometicha secta conversa*), o neki ženski na Ptujju (1692) pa pravi, da se je spreobrnila iz »turškega krivoverstva« (*conversa e perfidia Turcarum*). O temeljiti poučitvi v katoliški veri lahko v maticah bremo samo v zapisu iz Novega mesta, nastalem izpod peresa kanonika in slovenskega pisatelja Matije Kastelca (1687): 22-letnica je bila *bene instructa in fide catholica*. Ni dvoma, da so se morali duhovniki več in bolj poglobljeno ukvarjati z odraslimi in odraščajočimi. Ljubljanski jezuitski leto-

pis leta 1686 poudarja, kako so soprogo turškega paše iz Novih Zámkov že prej poučevali drugje, nato je popoln pouk o verskih stvareh prejela od njihovega patra (*haec licet prius alibi, integre tamen a nostro in rebus fidei instructa fuit*). Ob njenem primeru si lahko tudi predstavljamo, kako dolgo je trajal pouk. Ker je trdnjava Nové Zámky padla šele 19. avgusta prejšnje leto 1685, paševa žena za katehezo ni imela prav veliko časa, razen če se ni v nikodemovski maniri seznanjala s krščanstvom že prej. Za njenega rojaka, dečka Nikolaja, krščenega malo pred njo prav tako v Ljubljani (21. aprila 1686), je zadoščal že osnovni pouk. Krstna matica pravi, da je bil predtem poučen o katekizmu (*praevia eruditione cathedism christiani*), po jezuitskem letopisu pa ga je eden od jezuitov seznanil z osnovami vere (*instructus est etiam a nostro in principis fidei*). Precej splošna je vsebina zapisa v istem viru: tri »turške deklice«, zajete v vojni, je pred krstom o pravi veri poučeval eden od patrov (*in vera fide per nostrum instructae*). Ni dvoma, da sta bili jezuitske verske vzgoje deležni tudi mati in hči, krščeni v njihovi cerkvi leta 1660. Za Ljubljano torej vidimo, da so imeli pri katehezi pomembno vlogo jezuiti, ki so bili sicer v tem pogledu zelo dejavni na Dunaju in Ogrskem.⁵⁰ Glede na razširjenost tovrstne dejavnosti pri dunajskih minoritih⁵¹ lahko domnevamo, da so se kot kateheti angažirali tudi minoriti na Ptujju.

Izbire botrov, kot je bilo že rečeno, niso prepuščali naključju. Kakor v velikih avstrijskih mestih⁵² so se za botrstvo tudi na Slovenskem radi odločali plemiči in pomembnejši meščani. Nekateri so bili zgolj povabljeni, drugi pa s krščenci tudi »poslovno« povezani kot njihovi gospodarji. Ne da bi se lotevali natančnega analiziranja botrov in boter, si oglejmo le nekaj glavnih značilnosti. Velika večina krščencev, znanih iz krstnih matic (54 ali 83,1%), je imela vsaj enega botra z »gosposkim« predikatom – od meščanov in gosposčinskih upraviteljev do visokega plemstva in cerkvenih dostojanstvenikov. »Gosposkih« botrov ne srečamo samo na Ptujju, a so bili med šestimi tamkajšnjimi botri zagotovo vsaj nekateri meščani, in pri edini krščenki v Šentjerneju, ki sta ji očitno botrovala kmečka človeka, čeprav v bližnji okolici ni manjkalo raznovrstnih gospodov; zdi se, kot bi jih »nadmješčal« domači župnik baron Jurič. Brez »gosposkega« predikata so navedeni tudi botri šestih od skupno 16 mariborskih krščencev, vendar je v ne-

⁵⁰ Teply: Vom Los osmanischer, str. 54, 57; prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 298.

⁵¹ Teply: Vom Los osmanischer, str. 57.

⁵² Prim. prav tam, str. 55–56; Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 298.

katerih mogoče prepoznati člane uglednih meščanskih rodbin.⁵³ Gledano v celoti so med botri prevladovali plemiči (okoli okoli 55%).⁵⁴ Več kot polovico jih je mogoče naštetih povsod razen v Križevcih in Mariboru ter v obeh prej omenjenih župnijah brez »gospodskih« botrov. V štirih župnijah s samo enim ali dvema »turškima« krščencema – v Rajhenburgu, Brežicah, Ribnici in Kamniku – so bili plemiškega stanu sploh vsi botri. Od župnij z več kot tremi krščenci odstopata ptujska brez plemiških botrov in mariborska, kjer je tak ali drugačen plemiški naslov imelo okoli dve petini botrov in boter. V Ljubljani sicer največ v maticah dokumentiranimi krsti (22) je bil delež plemiških botrov nasprotno zelo visok, približno tri četrtine.

Kranjska deželna prestolnica je v skladu s pričakovanji odstopala tudi po družbeni pomembnosti botrov. Med njimi so bili člani grofovskih rodbin Attems, Auersperg, Gallenberg, Strassoldo, Thurn in Wazenberg, nosilci visokih civilnih služb in njihove žene (deželni vicedom s soprogo – 1594, vicedomova soproga – 1627, deželni upravitelj in maršal – 1627, deželni upravitelj – 1668) ter cerkveni dostojanstveniki (z namestnikoma sta bila leta 1594 zastopana stiški opat in velesovska priorica, leta 1686 je botroval ljubljanski škof in 1691 starosta stolnih kanonikov). Medtem ko drugje le redko naletimo na visoke cerkvene gospode (v Mariboru 1687 mestni župnik, v Celju 1693 župnik in savinjski arhidiacon) in od svetnih funkcionarjev samo na kranjskega deželnega upravitelja in nato deželnega upravnika grofa Gallenberga (1684 v Ribnici, 1687 v Kamniku),⁵⁵ pa poleg pravkar omenjenega grofa ne manjka drugih grofovskih botrov, in sicer iz rodbin Khisl in Tattenbach (Maribor), Thurn in Schrattebach (Celje), Trilek (Ribnica), Auersperg (Rajhenburg), Traun (Brežice) in Wildenstein (Laško).

Kakor »navadnim« krščencem sta praviloma tudi »turškim« botrovala boter in botra. Le petkrat se je zgodilo, da sta bili ob moškem dve ženski botri (v Novem mestu 1689, 1690 in 1693, v Ribnici 1684 in Cerknici 1687),⁵⁶ in dvakrat samo dva moška brez žensk (na Ptuj 1690). Izjemoma, kadar je imel zadostno »težo«, je zadoščal en sam boter oziroma

botra, in sicer trikrat v Ljubljani (škof 1686, levit pri stolnici 1688 in grof Auersperg 1695 po namestniku) ter po enkrat v Mariboru (grofica Khisl 1687) in Kamniku (grof Gallenberg 1687).

Pozornost pritegne ljubljanska botra gospa Katarina Frančiška Pavlin (1691), najverjetneje meščanka, tudi sama turškega rodu (*etiam ex Turvica progenie procreata*), zato ji vpis v matici namenja pomenljivo oznako *Neophyta*, tj. na novo rojena.⁵⁷ Njena vloga pri spreobrnitvi krščenke je bila dvojna: na eni strani jo je lahko bodrila in ji sama dajala zgled, na drugi strani pa je botrovanje spreobrnjenke bržčas veljalo za pomembno dejanje v očeh družbenega okolja. Ta primer ni osamljen, četudi je v matičnih knjigah edini neposredno dokumentiran. Drugega srečamo v Podzemlju v Beli krajini, kjer je med letoma 1694 in 1703 štirikrat botroval Anton Husič, za katerega je izpričano, da se je spreobrnil kot »nekrščansko rojeni Turek«.⁵⁸

Vsekakor so bili med botri gospodarji krščencev, vendar takšne povezave ni mogoče najti v virih, razen v dveh primerih. Ljubljanski škof Herberstein je leta 1686 botroval dečku iz Novih Zámkov, za katerega jezuitski letopis pravi, da ga je prejel kot darilo, po besedah Dolničarjeve kronike pa je šlo za škofovega »sužnja«. Druga je baronica Coraduzzi, ki je v Cerknici botrovala »mohamedanskemu« dekletu in ga hkrati pohčerila (1687), a ne vemo, ali sta že dotlej živeli skupaj. Po I. Vojetu naj bi verjetno prav kranjski plemiči in duhovniki – botri odkupovali turške ujetnike.⁵⁹ V nekaterih primerih to gotovo drži, ni pa nikjer neposredno potrjeno. Ljubljanski kanonik Hren, ki je kupil deklico iz Like, tej ni šel za botra in prav tako ne križniški komtur Formentini dečku, ki ga je dobil v dar od bihaškega kapetana (oboje 1594). Tudi gospodar (*patronus*) krščenke iz Grlave pri Križevcih (1690) Mihael Cvetanič ni postal deklčin boter. Prav tako dvema ptujskima krščencema (1690) nista botrovala »gospoda« Matija Rudolf in Mihael Schmidt, pri katerih sta bila »Turka« (prej) v službi (*erant in servitiis apud ...*).

V maticah razen v navedenih primerih ni izpričano, kako so posamezniki prihajali v roke svojih gospodarjev in kateri od botrov je bil njihov gospodar. Povedali smo vse, kar vpisi krstov v matičnih knjigah sploh razkrijejo o razmerju med krščencem in drugimi ob krstu navedenimi osebami. Samo za dva katehumena je torej izrecno rečeno, da sta bila

⁵³ Gre za botre s priimki Ruprecht, Schweighoffer, Pilgram in Schlosko (Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 301–302).

⁵⁴ Natančne številke ni mogoče navesti, saj pri nekaterih botrih ni jasno, ali so res spadali med nižje plemstvo, kot je soditi po navedenih predikatih.

⁵⁵ Gallenberg je po Valvasorju opravljal obe funkciji hkrati (Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 77).

⁵⁶ V Novem mestu je druga ženska oseba dvakrat (1690 in 1693) označena zgolj kot navzoča (*adstans, adstante*).

⁵⁷ Prim. Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 125; Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 300, 302.

⁵⁸ Golec: *Pokrščeni »Turek«*, str. 714, 717, 718.

⁵⁹ Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 125.

v službi, in za štiri, kdo so njihovi gospodarji. Iz drugih virov izvemo še za dvoje razmerij gospodar-podanik. Skoraj nobenega dvoma ni, da je bil gospodar sedemletnega dečka, sprejetega leta 1650 v jezuitsko začetno šolo, deželni glavar Volf Engelbert grof Auersperg, na čigar prošnjo je bil fant sprejet.⁶⁰ O življenjski poti Antona Husiča pa precej natanko govori svoboščinsko pismo njegovega zemljiškega gospoda Janeza Adama grofa Purgstalla, izdano leta 1707 v Podzemlju v Beli krajini.⁶¹

Samo štirikrat je v krstnih maticah zapisan kraj bivanja »turškega« krščenca: vas Grlava pri Križevcih (1690), (graščina) Mekinje (1687), trg Laško (1691) in graščina Laško (1699). Pri vseh je mogoče najti zvezo med krajem in vsaj enim od botrov. Nasprotno za druge katehumene ni mogoče z gotovostjo reči, ali so pred krstom in po njem živeli v župniji krsta. V Ljubljani ali Mariboru, kjer matice nedosledno navajajo le kraje bivanja krščencev zunaj mesta, bi, denimo, po tem načelu – *ex silentio* – vsi »turški« krščenci izvirali iz samega mesta. Dejansko pa so lahko tja prišli le na krstno svečanost in se potem s svojimi gospodarji vrnili domov, na katera od podeželskih gradov. Tako prakso kaže primer Ester Maksimilijane baronice Coraduzzi in njene krščenke oziroma pohčerjenke (1687). Krstni obred so v navzočnosti številnih ljudi slovesno opravili v Cerknici, čeprav je baronica živela v graščini Koča vas v sosednji župniji Lož. Izbira Cerknice za kraj krsta je imela lahko več vzrokov: morda je Coraduzzijeva svojo pohčerjenko, ki ji je bila krstna botra, tedaj v Cerknici šele dobila. Če pa jo je imela že dotlej – in to je bolj verjetno, so bile posredi potrjene tesne vezi med baronico in cerkniškimi župnikom Gregorjem Červičem⁶² in/ali zavedanje, da bo imela krstna slovesnost večjo težo v Cerknici, enem največjih slovenskih trgov, kakor v vasi Stari trg pri Ložu, kjer je imela sedež loška župnija.

Neredko so za »odrešenje Turkov« skrbno izbrali tudi **krščevalca**, a izbira med duhovniki seveda ni bila tolikšna kot pri botrih. V maticah tudi niso navedena vsa imena krstiteljev; ni jih pri ptujskih in brežiških krščencih ter pri prvih dveh ljubljanskih. V Ljubljani so preostalih 20 krščencev, vpisanih v matične knjige, po večini »obudili v novo življenje« člani stolnega kapitlja (14), med njimi trikrat prošt in enkrat kanonik-generalni vikar. Dvakrat (1660) je krst podelil pičenski škof, hkrati ljubljanski prošt, enkrat generalni vikar (1692),

nikoli pa škof ordinarij; ta je le enkrat nastopil kot boter (leta 1686 v dar dobljenemu dečku). Samo štirikrat so krščevanje zaupali zgolj vikarju stolne župnije (1688, 1691 in 1692) in enkrat (1668), pri krstnem obredu v jezuitski cerkvi, stiškemu prelatu. Iz jezuitskih virov je še znano, da je tri »turška« dekleta leta 1685 krstil eden njihovih patrov, sedemletnega dečka pa leta 1651 prej omenjeni pičenski škof. V mariborski župniji, drugi po številu znanih krstov (16), so se morali »turški« krščenci zadovoljiti z manj pomembnimi krstitelji, tako kot so jim v tem mestu redkeje botrovali plemiči. Krstila sta samo kaplan in »chori magister«, ker je bilo za tedanjega župnika Frančiška Garzarollija značilno, da je krščevanje nasploh prepuščal kaplanom,⁶³ tako tudi takrat, ko je šel neki »Turkinji« sam za botra (1687). Nasprotno si je celjski opat, župnik in arhidiakon Andrej Graf »turške krste« pridržal zase, le enkrat je nalogo krstitelja prevzel kaplan, ker je Graf sam botroval (1693). »Pravičnejše« so si krste štirih novomeških »Turkov« porazdelili tamkajšnji duhovniki – prošt, dekan, kanonik in (navaden) duhovnik (*sacerdotem*). Edinemu kamniškemu krščencu je krst podelil ljubljanski prošt (1687), v vseh drugih župnijah, iz katerih poznamo enega ali dva krsta, pa so kot krstitelji navedeni domači župniki oziroma na Mehovem tamkajšnji vikar.

Krstnim obredom na rob povejmo, da je vpis krsta v matično knjigo včasih zamujal. Zaradi oddaljenosti od Novega mesta je razumljivo, da je mehovski vikar vpisal svoji krščenci s približno enotedensko zamudo (1686),⁶⁴ pri tem pa je nenavadno, da sta se znašli v matici sosednje župnije, in ne domače šmihelske. Z zamikom dobrih dveh tednov je med 17. in 20. januarjem 1684 nastal tudi zapis v ribniški krstni matici, potem ko naj bi krstni obred opravili že na novega leta dan (na Slovenskem najzgodnejši znani krst iz obdobja dunajske vojne). Zgovorno je tudi dejstvo, da je vpis krsta škofovega dečka Nikolaja v Ljubljani (1686) zapisan na samostojnem listku in naknadno uvezen v krstno matico.

Posebno obravnavo bi zahtevala **krstna imena** »Turkov«. Kot je za avstrijski prostor med dunajsko vojno ugotavljal K. Teply, so konvertitom največkrat dajali imena po botrih, svetniku, ki je go doval na dan krsta, ali preprosto tedaj priljubljena imena, kakor Leopold (po tedanjem cesarju), Janez,

⁶⁰ Prim. Der krainische Historiograph, str. 15.

⁶¹ Golec: Pokrščeni »Turek«, str. 714.

⁶² Merkü: *Slovenska plemiška pisma*, str. 10–11.

⁶³ Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 302.

⁶⁴ Vpisa imata datum 8. februar, nastala pa sta med 14. in 18. februarjem.

Ana ali Marija.⁶⁵ Nabor imen krščencev iz tega časa je za Maribor in Ljubljano (po Koblarju in brez dveh pozneje odkritih)⁶⁶ analiziral J. Mlinarič in kot priljubljena pri ženskah ugotovil imena Ana, Katarina, Marija in Marija Magdalena, pri moških pa Janez in Jožef. Njegove ugotovitve o imenih in pogostnosti dajanja več kot enega imena⁶⁷ se v znatni meri ujema s spoznanji za celoten nabor primerov po Sloveniji in za vse obravnavano obdobje 1594–1699.

Če se omejimo na imena 65 krščencev v krstnih maticah, ki so torej merodajna (iz drugih virov so znana le tri imena), je v vpisih krstov navedenih 64 imen, tj. pri vseh krščencih razen (pomotoma) pri deklici, krščeni leta 1627 v Ljubljani. Zaradi poškodovane matične knjige ne poznamo krstnega imena ene od dveh rajhenburških krščenk (1656). Od skupno 63 ugotovljivih imen je bilo 36 ali blizu tri petine dvojnih (57,1%), dve trojni (3,2%) in le 25 ali slabi dve petini enojnih (39,7%). Glede na spol so razlike majhne: z enim imenom srečamo 9 moških (40,9%) in 16 žensk (39,0%), z dvema 12 moških (54,5%) in 24 žensk (58,5%) ter s tremi imeni enega moškega (4,5%) in eno žensko (2,4%). Dve krstni imeni, pri navadnih krščencih rezervirani za »gosposke« otroke (plemiške, meščanske, uradniške), sta bili torej pri »Turkih« precej vsakdanji, vendar ne zaradi »imenitnih« botrov, temveč zaradi pomena, ki ga je okolica pripisovala krstom spreobrnjenecv. Dvoje imen ni imel samo edini krščenec v Kamniku, na drugi strani pa ga je dobila edina krščenka v Šentjerneju, torej v kmečkem okolju, kjer sta bila tudi botra navadna človeka. Tri imena so podelili enemu krščencu v Ljubljani (1690) in eni krščenci v Mariboru (1692), ne da bi katehumena imela kakšne posebne botre. V teh dveh mestnih župnijah z daleč največ »turškimi« krščenci je bila praksa dajanja enega in več imen zelo različna. V Mariboru so prejeli eno ime le trije od 16 krščencev, v Ljubljani nasprotno več kot polovica (12 od 22). Eno ime je prevladovalo še na Ptujju (3 od 4 primerov), dvoje imen srečamo pri štirih od petih celjskih krščenkah, drugje je razmerje ob majhnem številu primerov (2 do 4) izenačeno (Mehovo, Novo mesto, Brežice, Križevci in Rajhenburg, kjer imena ene od dveh krščenk ne poznamo) ali pa je edini katehumen (razen v Kamniku) dobil dve imeni (Cerknica, Ribnica, Šentjernej). Zgodilo se je tudi, da so pri dveh hkrati

krščenih osebah prvi podelili dve imeni in drugi le eno: tako je leta 1660 dobila dve imeni mati in eno njena šestletna hči, enako pa je bilo še pri krstu dveh žensk na Mehovem (1686) in dveh moških na Ptujju (1690). O trdnih pravilih glede števila krstnih imen torej ne moremo govoriti, kakor tudi ne o njihovi izbiri.

Za Maribor in Ljubljano je J. Mlinarič ugotovil, da tu malodane niso upoštevali splošnega pravila o izbiri imena po bližnjem svetniku godovnjaku.⁶⁸ Enako lahko rečemo za druge župnije in za celotno obravnavano dobo.⁶⁹ Malo je tudi enakih imen, kot so jih imeli botri in botre, pri tem pa je treba upoštevati, da so bila nekatera imena že tako ali tako pogosta (Marija, Janez); najbolj izrazit primer posnemanja je iz Maribora, kjer je krščenka leta 1692 dobila po svoji meščanski botri vsa tri imena (Ana Marija Elizabeta).⁷⁰ Najpogostejša imena pri ženskah – samostojna ali skupaj z drugim imenom – so bila Marija (21-krat, od tega dve Mariji Magdaleni), Katarina (10-krat), Ana (10-krat) in Elizabeta (5-krat), moška pa Janez (13-krat) ter po trikrat Jožef, Anton in Kristjan.⁷¹ Nobeno drugo moško in žensko ime ni zastopano več kot dvakrat. Najbolj razširjena so v tem času tudi na splošno veljala za zelo pogosta, razen Kristjana. S krstnima imenoma Kristjan (Ljubljana 1594, Maribor 1691, Laško 1699) in Kristina (Ljubljana 1594) so želeli poudariti, da je nekdanji nekristjan postal kristjan; to namreč sami imeni tudi pomenita.⁷² Zanimivo je, da sta se imenovala Kristjan ravno prvi in zadnji na Slovenskem evidentirani »turški« krščenec. Tu in tam bi našli še kakšno povezavo med imenom in okoljem. Deček Nikolaj, ki so ga leta 1686 krstili v ljubljanski škofijski kapeli, botroval pa mu je sam škof, je dobil ime po stolničnem zavetniku sv. Nikolaju oziroma Miklavžu. Med slovenskimi krščenci, vpisanimi v krstne matice, ni nobenega Leopolda, soimenjaka cesarja Leopolda I. (1657–1705), sicer priljubljenega imena za »turške« krščence dru-

⁶⁵ Tcply: Vom Los osmanischer, str. 57.

⁶⁶ I. Voje je medtem (1972) opozoril še na tri krste v krstnih maticah, ki jih Koblar ni poznal (Voje: O usodi turških, str. 259).

⁶⁷ Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 301.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Na praznik svojega godovnega zavetnika ali dan prej so bili krščeni: v Mariboru Ana 25. julija 1689, v Celju Janez Gotlieb 24. junija 1690 (na dan sv. Janeza Krstnika) in Ana 25. julija 1693, v Laškem Janez Kristjan 27. decembra 1699 (na god sv. Janeza Evangelista).

⁷⁰ Dve imeni, Ana in Marija, je dobila po botri še ena mariborska krščenka (1689), sicer pa po eno od imen botrov Karlota v Mariboru (1687), Lenart v Ljubljani (1689) in Maksimilijana v Cerknici (1687). Prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 301.

⁷¹ Imeni enega Jožefa (Marenberk) in enega Antona (Bela krajina) nista znani iz matičnih knjig, temveč iz drugih virov.

⁷² Prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 297, 301.

god. Edinega Leopolda, z dvojnimi imenoma Wolfgang Leopold, najdemo v drugih virih, in sicer pri sedemletnem dečku v Ljubljani (1651), krščenem še v času prejšnjega cesarja. Wolfgang (Wolf) je bilo prvo ime njegovega zaščitnika deželnega glavarja grofa Auersperga.

Poznejše usode krščencev

Na posameznikovo življenjsko pot po krstu je vplivala cela vrsta dejavnikov. Med pomembnejšimi, če že ne odločilnimi so bili vezanost na gospodarja, mladost, tuje okolje, odrezanost od korenin, ločenost od svojcev, jezikovna in siceršnja drugačnost. Podelitev krsta se je v očeh krščevalcev in novega okolja vsekakor povezovala s pričakovanji, da se bo novi kristjan popolnoma integriral v družbo.

Neposrednih pričevanj o poznejših življenjskih poteh »turških« krščencev na Slovenskem je le peščica. Pri sklepanju o njih lahko tako največkrat izhajamo zgolj iz podatkov o krstu, ki smo jih že analizirali. Za splošno sliko pa so še kako uporabna spoznanja iz širšega avstrijskega prostora. Po K. Teplyju so bile krščencem teoretično odprte vse poti, vendar so bile na zahodu stanovske omejitve vneprimerno močnejše kot v Osmanski državi.⁷³ A prednostni položaj, ki ga je osebam obeh spolov omogočal krst, je vendarle odpiral široke možnosti za integracijo, vse do pridobitve visoke izobrazbe, kariere in celo plemiškega naslova.⁷⁴ Po Teplyjevem mnenju je sicer večina krščencev ostala skupaj s svojimi nekrščenimi tovariši v okviru (določenega) plemiškega doma. In pri tem se zlasti ni slabo godilo tistim, ki so za svoje gospode opravljali neposredne osebne službe.⁷⁵

Večina naj bi jih krščanstvo sprejela zgolj iz taktičnih razlogov, na kar med drugim kaže ravnanje številnih pokristjanjencev po karloškem miru (1699). Čeprav je mirovna pogodba omogočala vrnitev samo tistim turškim vojnimi ujetnikom, ki so ostali zvesti stari veri, se je želelo vrniti domov veliko krščenih »Turkov« in za dosego tega cilja so tvegali tudi pobeg.⁷⁶ V kolikšni meri je povedano veljalo za krščence v našem prostoru, lahko samo ugibamo, saj imamo o njih iz časa »post baptismam« komaj kak podatek. Med njihovimi željami in realnostjo je pogosto zijal velik prepad. Ni dvoma, da je sklenitev miru po dolgotrajni vojni

lahko spodbudila k premisleku in spremembi odločitve tudi tiste, ki so se prej zavestno odločili za prestop v krščanstvo. Vojni ujetniki v tujem okolju razumljivo negujejo misel na vrnitev in upanje šele sčasoma pojenja ali povsem ugasne. Zadnje je bilo značilno zlasti za najmlajše, ki so se prejšnjega življenja spominjali le medlo in so najlaže izgubili identiteto. Integracija je potekala tem bolj gladko, kolikor mlajši je bil človek in brez stika z rojaki oziroma sorodniki. Podeljevanje krsta posamič in mladost krščencev kažeta na ravnanje gospodarjev v tej smeri. Kot smo videli, je bila za vključitev v krščansko občestvo zelo pomembna kateheza in vsaj nekateri krščenci so postali še pred krstom resnično privrženi novi veri, tako kot vir opisuje marenberskega dečka Abdulo – Jožefa.

Pri spremljanju nadaljnjih usod krščencev predstavlja največjo oviro dejstvo, da krstne matice in tudi drugi viri ne navajajo priimka pri nikomer razen pri dveh moških. Prvi je Anton Husič v Beli krajini, ki je obdržal prvotni priimek, drugi pa v Ljubljani krščen Nikolaj Neuhäusler z na novo skovanim priimkom po kraju izvora oziroma zajetja. Analogije iz širšega avstrijskega prostora pričajo, da so se sledovi za krščenimi »Turki« neredko zabrisali s tem, ko je posameznik pozneje sprejel ali dobil drug, za novo okolje običajen priimek, in sicer pogosto po kraju bivanja ali preprosto priimek Türk.⁷⁷ Takšno težnjo v našem prostoru nakazuje dejstvo, da je omenjeni Anton Husič v vlogi krstnega botra enkrat naveden kot Anton Turek.⁷⁸

Viri o krstih praviloma ne navajajo niti tega, kje krščenec živi. Čigav podanik – rojenjak je posameznik postal in s tem posredno tudi, kje bi odtlej mogel prebivati, lahko sicer sklepamo glede na botre. Predvidevanja, da kraja krsta in bivanja nista bila vedna ista, je potrjeno vsaj v enem primeru, ki pa je prejkone model. Ester Maksimilijana baronica Coraduzzi, botra leta 1687 v Cerknici krščene deklice Regine Maksimilijane, je krščenka dobila v pohčertev (*in adoptivam data*) in jo odpeljala na svoj dom v graščini Koča vas v sosednji loški župniji. Pozneje jo omenja v petih v slovenščini napisanih pismih, namenjenih hčerki v Trst,⁷⁹ od katerih lahko približno datiramo le prvo pismo, nastalo sredi leta 1691.⁸⁰ V prvih dveh pismih svojo krščenko

⁷³ Teply: Vom Los osmanischer, str. 58.

⁷⁴ Prav tam, str. 58–65.

⁷⁵ Prav tam, str. 58.

⁷⁶ Prav tam, str. 57, 65–72; prim. Mlinarič: Usoda turških ujetnikov, str. 296, 299.

⁷⁷ Teply: Vom Los osmanischer, str. 57.

⁷⁸ Golec: Pokrščeni »Turek«, str. 718.

⁷⁹ Merku: Slovenska plemiška pisma, str. 30, 31, 64, 65, 74, 75, 86, 87, 98, 99, 105. – Merku je v seznamu oseb opozoril na vpis krsta in pohčertev v cerkniški krstni matični knjigi, ne navaja pa vira (prav tam, str. 105).

⁸⁰ Glede na zaporedje pisem, ki ga je določil objavitelj, je to pismo (EMC/št. 2) nastalo po 7. juniju 1691; s tem da-

imenuje Turkinja,⁸¹ v naslednjih pa Regina oziroma »moja Regina«. Pri tem je pomenljivo, da ji je dekle vsaj dvakrat pobegnilo (»*Moja Regina mi je spet proti teklad*«)⁸² in imelo občudovalca, ki ga baronica ni marala.⁸³ O Reginini nadaljnji usodi ni nič znanega. Morda je umrla še pred Coraduzzijevo,⁸⁴ se poročila ali odselila. V poročni in mrliški matični knjigi župnije Stari trg pri Ložu, ki se začne leta 1699, njenega imena ni najti.⁸⁵

Cerkniška krščenka Regina Maksimilijana je med 65 krščenci s slovenskega ozemlja, vpisanimi v krstne matice, edina, za katero imamo sploh kakršen koli podatek o življenju po krstu. Od osmih krščencev, ki jih poznamo (samo) iz drugih virov, ne iz krstnih matic, sta znani usodi dveh. Prvi je preživel krst za največ pet tednov, drugi za približno pol stoletja. Prvi je bil moški ali deček brez znanega imena, čigar smrt in pokop so julija 1667 vpisali v mrliško matično knjigo župnije Laško. V istem vpisu je tudi podatek o njegovem krstu 24. junija, tj. teden do pet tednov pred smrtjo. Nepriremno več vemo o drugem, Antonu Husiču, krščencem pred letom 1690 v Beli krajini in za zdaj na Slovenskem edinem krščencu, o katerem obstaja pričevanje, da se je naselil na kmečki posesti ter si ustvaril družino. Izviral je od nekod z današnjega mejnega ozemlja med Hrvaško in severozahodno Bosno in je po krstu služboval v ogulinski kapetaniji. Kot plačilo za dolgoletno zvesto službo v Vojni krajini mu je ogulinski kapetan Janez Adam grof Purgstall podelil hišo in zemljišča v trgu Pobrežje ob Kolpi in njegovi okolici, o čemer govori grofovo svoboščinsko pismo iz leta 1707. Anton Husič, v pobreških urbarjih imenovan »vojvoda«, je umrl med letoma 1737 in 1746, njegov primer pa je še posebej zanimiv, ker sta se Husičev rod in priimek na delu njegove posesti pri Pobrežju ohranila vse do danes, tj. več kot tri stoletja.⁸⁶

Pri vseh treh zgornjih primerih gre za naključna odkritja. Nasprotno niso obrodili nikakršnih sadov poskusi izsleditve drugih krščencev. Kot rečeno, je pri tem poglavitna ovira dejstvo, da nihče razen enega nima priimka, poleg tega pa obstaja precejšnja verjetnost, da niso ostali v kraju krsta. Plemiški botri, v katerih lahko predvidimo njihove gospodarje, so jih iz Ljubljane, Maribora in drugih krajev odpeljali na svoje posesti, tako kot baronica Coraduzzi svojo pohčerjenko Regino. Mobilnost »turških« krščencev potrjujejo tudi obe na Slovenskem poročeni »Turkinji«. »Iz Turčije pripeljana Katarina« (*Catharina ex Turcia adducta*), ki se je leta 1697 v Šentjerneju omožila z Adamom Medletom iz podgorjanske vasi Cerov Log,⁸⁷ sodeč po tamkajšnjih krstnih maticah od leta 1688 dalje ni bila krščena v šentjernejski župniji niti se ji tam po poroki niso rojevali otroci.⁸⁸ Druga omožena »Turkinja« se je imenovala »gospa« Katarina Franciška Pavlin, izpričana pa je leta 1691 v Ljubljani kot krstna botra »turški« krščenki. Vpis krsta jo imenuje »na novo rojena, prav tako turškega rodu« (*Neophyta /.../ etiam ex Turcica progenie procreata*), vendar v ljubljanskih krstnih maticah njenega krsta ni najti. Lahko bi bila sicer ena od treh turških deklic, ki jih je leta 1685 krstil jezuitski pater in katerih imen ne poznamo, a v takem primeru bi se morala omožiti zelo mlada, da bi bila šest let pozneje že »gospa«. Prav tako ni izključeno, da gre za vnovič poročeno ženo turškega paše iz Novih Zámkov. Ker je kot botra označena z gosposkim predikatom (*domina*), je najverjetneje postala soproga meščana, vendar je v ljubljanskih matičnih knjigah ne najdemo ne kot nevesto ne kot mater.⁸⁹

Poročne in mrliške matične knjige bi verjetno razkrile še kakšnega neznanega krščenega osman-

tumom je datirano prejšnje (EMC/št. 1). V njem omenja Coraduzzijeva dogodek na dan sv. Filipa in Jakoba (3. maj), njeno peto pismo (EMC/št. 5) pa nosi datum 6. september 1691 (v objavi je pomota: 6. oktober; prim. faksimile). Merku: *Slovenska plemiška pisma*, str. 28, 29, 30, 31, 40, 41, faksimile EMC/št. 5.

⁸¹ Prav tam, str. 30, 31, 64, 65.

⁸² Prav tam, str. 74, 75.

⁸³ Prav tam, str. 86, 87.

⁸⁴ Mrliška matična knjiga starotrške župnije se začne leta 1699, a pokopa baronice Coraduzzi v njej ni. J. Kebec sicer sodi, da je umrla okoli leta 1699 (Kebec: *Loška dolina*, str. 305).

⁸⁵ NŠAJ, ŽA Stari trg pri Ložu, P 1699–1783, M 1699–1760.

⁸⁶ Golc: Pokrščeni »Turck«, str. 714, 716, 720, 724–725.

⁸⁷ Župnijski urad Šentjerneju, P 1694–1697, s. p., 18. 2. 1697: »Copulatus est Adamus Medle cum Catharina ex Turcia adducta praemissis omnibus requisitis juxta ritum sanctae matris ecclesiae, testibus Jense Wratkouiz et Jense Vouk ex Zeroulogk.«

⁸⁸ Prav tam, R 1698–1729. – Katarina ne more biti identična z edino znano šentjernejsko »turško« krščenko Ano Elizabeto, krščeno 22. avgusta 1688. Če je bila krščena v Šentjerneju, se je to zgodilo pred 17. avgustom 1688, ko se po dolgotrajni vzclji 44 let začnjenja druga ohranjena krstna matica te župnije.

⁸⁹ Mđina Katarina, poročena Pavlin, je bila Katarina Kolan (*Colankhin*), ki se je 28. februarja 1666 omožila s Primožem Pavlinom. V krstnih maticah ni njenih otrok in tudi nobena mati s priimkom Pavlin ni mogla biti naša Franciška Katarina. Njeno ime se ne pojavi niti pri nevestah, omoženih s Pavlini v župniji Ljubljana-Sv. Peter. – NŠAJ, Ljubljana-Sv. Nikolaj, P 1651–1682, P 1682–1718; Ind R 1653–1692, Ind R 1692–1740; Ljubljana-Sv. Peter, Ind P 1635–1789.

skega podanika. Najbrž bi v njih našli tudi poroko ali smrt katerega že znanih, če bi bili seveda vpisi dovolj zgovorni glede izvora mladoporočencev oziroma umrlega. Po K. Teplyju bi bili ti podatki bržkone nujno vpisani pri sklenitvah zakonskih zvez, ne pa vselej pri umrlih. Nadaljnja pričevanja o krščencih ponujajo tudi sodni spisi.⁹⁰ Možnosti za najdbe so torej še odprte, bodisi naključne bodisi kot rezultat potrpežljivega zamudnega iskanja.

Za zdaj se je iskanje znanih krščencev omejilo le na ljubljanske poročne knjige in na obe osebi s priimkom, Frančiško Katarino poročeno Pavlin in Nikolaja Neuhäuslerja (*Neühaisler*), ki ga v matičnih knjigah nisem našel ne kot mladoporočenca ne kot očeta. Kot rečeno, bi krščeni »Turki« lahko dobili oziroma privzeli priimek Turk, vendar niti enega od enajstih ljubljanskih »turških« krščencev pozneje ni mogoče z gotovostjo identificirati med očeti s tem ali podobnim priimkom. Komajda si je, denimo, moč predstavljati, da bi bil Janez Kristijan iz Like, krščen pri devetih ali desetih letih leta 1594, identičen z Janezom Turkom (Turk, Turek) iz Krakovega, ki so se mu otroci rojevali od leta 1628 do 1644, ko bi bilo liškemu krščencu od 43 do 60 let.⁹¹ Prej bi bil lahko Janez Jakob, krščen leta 1668, izpričan 25 let pozneje kot oče krščenke in imenovan Jakob Turčič.⁹²

O nadaljnji življenjski poti krščencev in krščenk izvemo tako še največ posredno iz zapisov o njihovih krstih. Najzgovornejša so imena botrov, kar poleg baronice Coraduzzi (Cerknica 1687) potrjuje ime ljubljanskega škofa Sigmunda Krištofa grofa Herbersteina leto prej v Ljubljani. Škof je šel po besedah krstne matice za botra turškemu dečku Nikolaju Neuhäuslerju (iz Novih Zámkov), krščene mu v škofijski kapeli. Dva druga sodobna vira o tem dejanju pa pravita, da je bila povezava med krščencem in botrom še trdnejša. Kot poroča jezuitski letopis, so dečka škofu podarili (*celsissimo principi ordinario dono datus*), medtem ko je šlo po Dolničarjevi kroniki za »škofovega turškega sužnja« z imenom Ali (*der bischoffliche Türkische sclaff Ali genand*). Kakšne službe je Nikolaj opravljal, ko oziroma če je odrasel, ne vemo. Tako kot ga pozneje ne najdemo med ljubljanskimi ženini in očeti tamkajšnjih krščencev, ga ni niti med študenti jezuitske gimnazije.⁹³ Prav tako za zdaj ni bilo mogoče ugotoviti, kako daleč je prišel z učenjem Wolfgang Leopold, ki je kot sedemletnik leta 1650, še pred

krstom, začel v Ljubljani obiskovati začetno jezuitsko šolo (*parvam scholam*). Pomenljiv je podatek, da so ga v šolo vzeli na prošnjo deželnega glavarja Volfa Engelberta grofa Auersperga. Tudi o Volfgangu Leopoldu jezuitski gimnazijski sezname molčijo,⁹⁴ morda samo zato, ker je bil zunanji študent, ki ni prebival v konviktu niti ni užival sredstev katerega od alumnatov. Tako Wolfgang Leopold kot Nikolaj Neuhäusler sta bila »privilegirana« krščenca in bi lahko postala šolana človeka, morda duhovnika ali redovnika.⁹⁵ Nemara je bila življenjska pot nunske gojenke ali redovnice namenjena desetletni deklici iz Like, ki jo je leta 1594 odkupil poznejši ljubljanski škof Tomaž Hren, tedaj še kanonik.⁹⁶

Na koncu kaže opozoriti še na pojav, za katerega doslej nismo imeli potrditve v virih, tj. na naselitev krščenca na kmečki posesti. Dejstvo, da je belokranjski katehumen Anton Husič ohranil priimek in postal podložnik, utrujeta v literaturi izražene domneve, po katerih izvirajo od koloniziranih turških vojnih ujetnikov tudi nekateri muslimansko zveneči patronimiki, ki so se deloma do danes ohranili na južnem Štajerskem, v Prekmurju in drugod na Slovenskem, npr. Murat, Mustafa, Beg, Hasan in drugi.⁹⁷ O tem bi bile potrebne natančne mikroraziskave za vsak primer posebej, a bi glede na majhno povednost in strukturo razpoložljivih virov komaj katera dala zanesljive ugotovitve. Za priimek Murat lahko potrdimo, da živi v Prlekiji še iz časa pred dunajsko vojno, saj je bil v osemdesetih in devetdesetih letih 17. stoletja v župnijah Ljutomer in Sv. Jurij ob Ščavnici že precej razširjen.⁹⁸ Toda, kot je opozoril že I. Voje, je pri Muratu mogoča tudi etimologija, ki nima nobene zveze z enakim muslimanskim osebnim imenom.⁹⁹ Presojanje etničnega izvora nosilcev zgolj na podlagi priimka zahteva seveda še posebno previd-

⁹⁴ Prim. prav tam.

⁹⁵ O turških krščencih duhovnikih in redovnikih prim. Teply: Vom Los osmanischer, str. 63. – Nikolaj Neuhäusler sodč po ordinacijskih zapisnikih ljubljanske škofije ni postal njen duhovnik, prav tako pa ni med posvečenimi duhovniki nobenega Nikolaja ali Wolfganga Leopolda s priimkom Turk (NŠAL ŠAL/Zapuščine, Franc Pokorn, fasc. 383/2, Ordinacijski zapisnik 1577–1824).

⁹⁶ O gojenkah pri različnih ženskih redovih prim. Teply, Vom Los osmanischer, str. 63.

⁹⁷ Prim. Mal: *Uskočke seobe*, str. 83; Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 138; Mlinarič: *Usoda turških ujetnikov*, str. 290.

⁹⁸ Npr. NŠAM, Matične knjige, Sv. Jurij ob Ščavnici, R 1682–1701, pag. 54 (26. 1. 1685), 186 (8. 3. 1692); prav tam, Ljutomer, R 1687–1703, s. p. (1. 6. 1690, 30. 9. 1696, 23. 12. 1697).

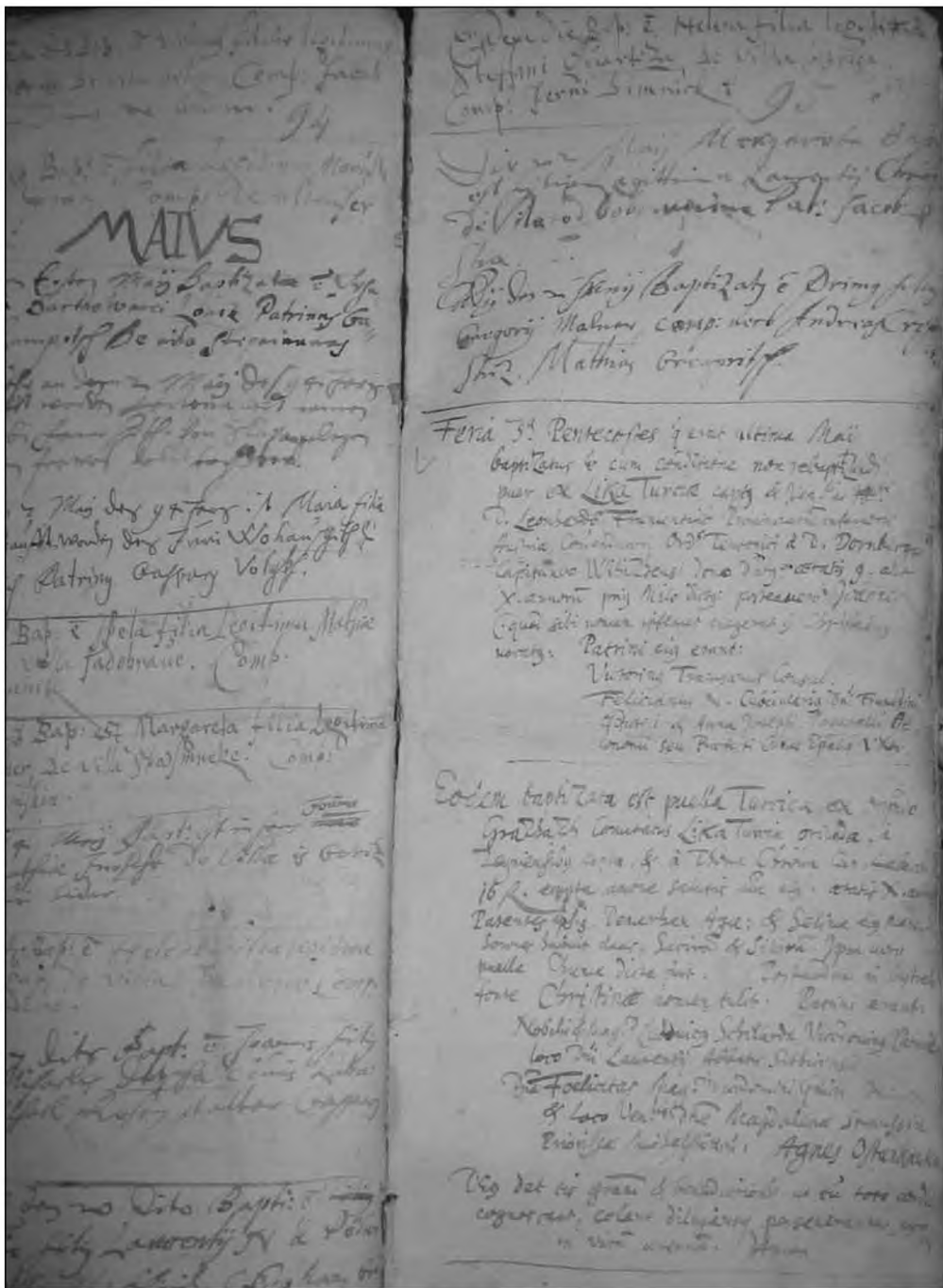
⁹⁹ Voje: *Slovenci pod pritiskom*, str. 138.

⁹⁰ Teply: Vom Los osmanischer, str. 57.

⁹¹ NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Nikolaj, Ind R 1588–1621, Ind R 1621–1653.

⁹² Prav tam, Ind R 1692–1740.

⁹³ Prim. Črnivec: *Ljubljanski klasiki*.

Vpisa prvih dveh znanih krstov na Slovenskem v ljubljanski krstni matici z datumom 31. maj 1594
(rokopis Tomaža Hrena)

nost.¹⁰⁰ Odveč je poudarjati, kaj vse lahko, denimo,

¹⁰⁰ Priimek Šalamun (od Suljeman?), ki ga med možnimi priimki muslimanskih kolonistov navaja Mal (*Uskočke seobe*, str. 83), za njim pa Voje (*Slovenci pod pritiskom*, str. 138) in Mlinarič (*Usoda turških ujetnikov*, str. 290), je vsekakor nastal iz starozaveznega Salomona in je na Slovenskem avtohton. Antona Aškerca, ki je svoj priimek izvajal iz arabsko-turške besede *askar* (vojak, junak) in rad poudarjal svoj orientalski izvor, je hudo razburila povsem drugačna

pomeni etnonim Turk, na Slovenskem eden najbolj razširjenih priimkov: od begunca pred Turki vse do vzdevka, pridobljenega zaradi osebnostnih potez (podobno kot Judež), komaj kateri Turk pa je dobil priimek po verski, kaj šele po etnični pripadnosti.¹⁰¹

Pleteršnikova razlaga leksema *áškr* (Boršnik Škerlak: *Ašker*, str. 7).

¹⁰¹ Prim. Teplý: *Vom Los osmanischer*, str. 57.

Priloga

Krsti muslimanov 1594–1699 – objava virov¹⁰²

A) Vpisi krstov v krstnih matičnih knjigah

LJUBLJANA (22)

NŠAL, ŽA Ljubljana-Sv. Nikolaj

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	31. 5. 1594	R 1588–1607, pag. 95	Feria 3 ^a pentecostes, quae erat ultima maii, baptizatus est cum conditione non rebaptizandi puer ex Lika Turciae captus et venerabili ac illustri domino Leonardo Frumentino, provinciarum Inferioris Austriae commendatori ordinis teutonici a domino Dornbergio, capitaneo Wihizhensi, dono datus, aetatis 9 aut X annorum, prius Milo dictus , postea vero Joannes (quod sibi nomen ipsemet elegerat) Christianus vocatus. Patrini eius erant: Victorinus Trauisanus consul, Felicianus N. cubicularius domini Frumentini praedicti et Anna Josephi Posarelli oeconomi seu praefecti curiae episcopalis uxor.
2	31. 5. 1594	R 1588–1607, pag. 95	Eodem baptizata est puella Turcica ex oppido Grazhazh Comitatus Lika Turciae oriunda, a Zegniensibus capta et a Thoma Chrönn ¹⁰³ canonico Labacensi 16 fl empta amore salutis animae eius, aetatis X annorum. Parentes ipsius Demerhan Aga et Selima eius Mater, sorores habuit duas, Saciram ac Sikiram . Ipsa vero puella Chuma dicta fuit. Postmodum in lustrali fonte Christinae nomen tulit. Patrini erant: nobilis et magnificus Ludouicus Schwarda vicedominus Carniae loco domini Laurentii abbatis Sithicensis, domina Foelicitas magnifici vicedomini praedicti conjux et loco venerabilis dominae Magdalena Straussin priorissae Michelstöttensis Agnes Oftankauka. Deus det eis gratiam et benedictionem, ut cum toto corde cognoscant, colant diligentque perseveranter usque in vitam aeternam. Amen.
3	22. 7. 1627	R 1626–1631, pag. 57	Anno 1627. Puellam annorum circiter 10 e Turcia per parentem huc Labacum adducta , festivo autem sanctae Mariae Magdalena, quae fuit 22 iulii, solemniter in magna populi frequentia baptizata per reverendum admodum dominum dominum Adamum Sontnerum, canonicum et ordinarium ecclesiasten cathedralis ecclesiae Labacensis sanctae sedis apostolicae protonotarium ac in spiritualibus vicarium generalem. Patrinus fuit illustrissimus dominus dominus vicecapitaneus et Carniolae marschalis etc. Teodoricus ab Auersperg, patrina illustrissima domina Sidonia illustrissimi Octavii ¹⁰⁴ Carniolae vicedomini coniux. Laus DEO.

¹⁰² Transkripcija se v glavnem ravnja po Priporočilih za izdajanje zgodnjenovoveških besedil (Hancič: *Konstitucije klaris*, str. 365–392). Za jezikovni pregled transkripcije se iskreno zahvaljujem mag. Francetu Baragi.

¹⁰³ Oba krsta 31. maja 1594 je v krstno matico vpisal kanonik, poznejši škof Tomaž Hren; to razkriva njegov rokopis na pag. 132 iste knjige, kjer govori o sebi v prvi osebi.

¹⁰⁴ Oktavij grof Panizol (Valvasor: *Die Ehre* IX, str. 82).

4 in 5	15. 8. 1660	R 1653–1664, pag. 253	Decima quinta mensis eiusdem, anno ut supra, baptizata est mulier quaedam Turca in templo societatis Jesu, quae a quodam milite christiano Dalmata capta in expugnatione urbis Cliw et huc adducta una cum filiola sexenni . In baptismo nomen adepta est mater Maria Magdalena, filia vero Catharina , patrinis matris illustrissimo domino barone Joanne de Areyzaga colonelo etc. et illustrissima comitissa Maria Agnete de Athemis, filiae vero Gerardo Erthelmon et illustrissima domina Maximilla Paradeiserin libera baronissa nata Abfalterin, baptizavit illustrissimus et reverendissimus Dei gratia episcopus Petinensis huius inclitae provinciae deputatus Franciscus Maximilianus Vaccani [!] de San Passo nec non cathedralis ecclesiae praepositus Labacensis.
6	29. 12. 1664	R 1664–1669, pag. 5	29 decembris. Baptizatus est Turca, ad fidem catholicam conversus, nomine Joannes , cuius fuerunt patrini illustrissimus dominus dominus Georgius Sigismundus Caziainer liber baro et illustrissima domina Maximilla Paradeiserin nata Apffaltrarin, baptizavit vero perillustris ac reverendissimus dominus dominus Marcus Roseti sacrae theologiae doctor prothonotarius apostolicus, canonicus nec non parochus Labacensis etc.
7	15. 8. 1668	R 1664–1669, pag. 139	Die 15. huius currentis baptizatus est in templo societatis Jesu per reverendum praelatum Sitticensem Turca natus in confiniis nomine Joannes Jacobus patrinis levantibus illustrissimo domino domino Joanne Herbardo Kazianer de Kazenstein Carnioliae landtsverweser et illustrissima comitissa Anna Maria a Turri nata comitissa ab Attimis.
8	22. 6. 1684	R 1678–1686, pag. 270	22 ^a huius baptizata est Maria Theresia mahomethana Turca per illustrissimum ac reverendissimum dominum dominum Octavium Bucelleni praepositum liberum baronem, levantibus excellentissimo domino domino Georgio Sigismundo comite de Gallenberg et illustrissima domina domina Maria Elisabetha comitissa ab Auersperg.
9	21. 4. 1686	R 1678–1686, uvezen listek na pag. 355–356.	21. aprilis anno 1686 puer Turca Nicolaus Neüheisler est baptizatus in capella episcopali praevia eruditione cathechismi christiani, levante ipso reverendissimo ac celsissimo principe Sigismundo Christophoro episcopo Labacensi per reverendissimum dominum parochum et canonicum Labacensem Georgium Betstain, assistentibus suis vicariis ceteraque clerisatione.
10	21. 9. 1688	R 1686–1692, pag. 64	21. huius baptizavit idem qui supra [Lucas Jambfikh Vicarius loci] ¹⁰⁵ de Turcica progenie natum, qui nominatus est Antonius Lucas , cuius patrinus multum reverendus dominus magister Lucas Calcedonius cathedralis ecclesiae Labacensis levita sancti Nicolai.
11	11. 4. 1689	R 1686–1692, pag. 85	11. huius baptizatus est ex Turcica progenie Joannes Leonardus , cuius patrinus fuit illustrissimus dominus Leonardus Fabianizh cum illustrissima domina Cordula Ignatia Bussetin nata Fabianitshin per reverendissimum dominum Georgium Wetstain canonicum et parochum Labacensem.

¹⁰⁵ Ime krščevalca je navedeno pri prejšnjem vpisu 19. 9. 1688.

12	18. 5. 1689	R 1686–1692, pag. 87	18. huius baptizavit reverendissimus dominus canonicus et parochus Labacensis Georgius Wethstein ex Turcica progenie procreatum nomine Josephum . Patrini fuerunt illustrissimus dominus Adamus Leopoldus comes a Strasoldo et illustrissima domina Maria Leonora comitisa a Wazenberg nata comitisa a Strasoldo.
13	17. 1. 1690	R 1686–1692, pag. 104	17. ianuarii 1690 baptizavit reverendissimus dominus Georgius Wetstain canonicus et parochus loci ex Turcica progenie Mariam Constantiam , cuius patrini fuere dominus Christophorus Haymon et nobilis domina Maria Vrsula Schiffreirin.
14	4. 4. 1690	R 1686–1692, pag. 113	4. huius baptizavit reverendissimus dominus Georgius Wethstein canonicus et parochus loci etc. Antonium Ignatium Felicem ex Turcica progenie procreatum . Patrini fuere generosus dominus Joannes a Jureneg et generosa Domicella Maria Eua a Jurenekin.
15	21. 5. 1691	R 1686–1692, pag. 150	Die 21. baptizavit reverendissimus dominus Georgius Wetstain canonicus et parochus loci Vrsulam ex Turcica progenie procreatam , levantibus patrinis reverendissimo domino Joanne Pikhi seniore canonico etc. etc. et domina Catharina Francisca Neophyta Paulinin etiam ex Turcica progenie procreata .
16	5. 6. 1691	R 1686–1692, pag. 151	Die 5. iunii 1691 baptizavit reverendissimus dominus Georgius Wethstain parochus et canonicus Labacensis etc. Catharinam ex Turcica progenie , levantibus patrinis illustrissimo domino Carolo Josepho de Coppinis etc. etc. et eius domina consorte Anna Susanna de Coppinis.
17	5. 6. 1691	R 1686–1692, pag. 151	Die eadem baptizavit idem reverendissimus dominus parochus ut supra Catharinam ex Turcica progenie . Patrini fuere generosus dominus Joannes Herule et nobilis domina Anna Susanna de Georgin.
18	8. 7. 1691	R 1686–1692, pag. 153	8. huius baptizavit Lucas Jambshikh Joannem Henricum ex Turcica progenie procreatum . Patrini fuere perillustris et excellentissimus dominus Joannes Paulus Qualliza phisicus provinciae inclitae et perillustris domina Maria Elisabeth a Widerkerin.
19	14. 10. 1691	R 1686–1692, pag. 162	14. huius baptizavit Lucas Jambshikh ex Turcica progenie procreatam modo nomine Margaretham . Patrini fuere dominus Matthias Andreiz et Apollonia Dernoufhikin.
20	11. 2. 1692	R 1686–1692, pag. 173	Die 11. huius baptizavit reverendissimus dominus Joannes Antonius Thalnitsher vicarius generalis etc. etc. Josephum ex Turcica progenie procreatum . Patrini fuere generosus dominus Petrus Brumati et generosa domina Maria Joanna Moserin.
21	28. 2. 1692	R 1686–1692, pag. 176	28. baptizavit Sebastianus Trojer vicarius Barbaram ex Turcica progenie procreatam . Patrini fuere generosus dominus Jacobus Shell et virgo Anna Maria Lauin.
22	22. 2. 1695	R 1692–1699, pag. 76	22. baptizavit reverendissimus dominus Georgius Wetstain Matthiam ex Turcica progenie procreatum , adstante patrino illustrissimo et excellentissimo domino Francisco Carolo comite von Auersperg generali Carolostadiensis, cuius substitutus fuit generosus dominus Petrus Wrumati.

MARIBOR (16)

NŠAM, Matične knjige, Maribor-Sv. Janez Krstnik; objava: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora* (= GZM).

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	14. 2. 1687	R 1683–1700, pag. 356; GZM XXXV-50	Die 14. baptizatus est Joannes Josephus ex Saracenis parentibus natus , quorum nomina incognita. Patrinus dominus Joannes Loizendorffer et Rosina Puecherin. Magister Vrbanus Jamnikar capellanus.
2	17. 5. 1687	R 1683–1700, pag. 364; GZM XXV-54	Die 17. baptizata est Maria Magdalena ex Saracenis parentibus nata , quorum nomina ignota. Patrini fuerunt reverendissimus dominus doctor Franciscus Garzarolli parochus et decanus Marpurgensis et domina Euphemia Penischin. Clemens Scarianz chori magister.
3	3. 11. 1687	R 1683–1700, pag. 376; GZM XXV-59	Die 3. baptizata est Maria Carlotta ex Saracenis parentibus nata , quorum nomina ignota. Patrina fuit illustrissima domina comitissa Polixena Carlotta a Kislin. Clemens Scarianz chori magister.
4	17. 10. 1688	R 1683–1700, pag. 410; GZM XXV-72	Die 17. baptizatus est Jacobus ex Saracenis parentibus natus , quorum nomina ignota. Patrini fuerunt illustrissimus dominus dominus comes Jacobus Kisl cum coniuge sua illustrissima domina Carlotta Polixena. Clemens Scarianz chori magister.
5	20. 11. 1688	R 1683–1700, pag. 415; GZM XXV-74	Die 20. baptizata est Maria Eleonora ex Saracenis parentibus nata , quorum nomina ignota. Patrini fuerunt illustrissimus dominus comes Jacobus Kisl et illustrissima domina sua coniuge Carlotta Polixena. Clemens Scarianz chori magister.
6	8. 12. 1688	R 1683–1700, pag. 418; GZM XXV-75	Die 8. baptizatus est ex Saracenis Joannes Carolus , cuius patrini fuerunt illustrissimus dominus comes Jacobus a Kisel colonello etc. etc., cui vices egit Joannes Caspar Rissar, et illustrissima domina comitissa Kislin eius coniunx. Magister Vrbanus Jamnikar capellanus.
7	14. 6. 1689	R 1683–1700, pag. 433; GZM XXV-81	Die 14. baptizata est ex Saracenis Anna Maria , cuius patrini fuerunt Joannes Michael Henzar et domina Anna Maria Valesin. Magister Vrbanus Jamnikar capellanus.
8	14. 6. 1689	R 1683–1700, pag. 433; GZM XXV-81	Eodem baptizata est item ex Saracenis Maria Elisabet . Patrini fuerunt Leopoldus Schueikoffer et Kunigundis Schloskin. Idem qui supra.
9	14. 6. 1689	R 1683–1700, pag. 433; GZM XXV-81	Eodem baptizata est Anna Catharina ex Saracenis . Patrini fuerunt Franciscus Dornberger et Maria Elisabet Pilgramin. Idem qui supra.
10	25. 7. 1689	R 1683–1700, pag. 435; GZM XXV-82	Die 25. baptizata est Anna Catharina ex Saracenis parentibus nata . Patrini fuerunt nobilis ac generosus dominus Joannes Melchior Reinier cum domina coniuge Catharina. Clemens Scarianz chori magister.

11	18. 6. 1690	R 1683–1700, pag. 466; GZM XXV-95	Die 18. baptizatus est Joannes ex Saracenis parentibus natus , quorum nomina ignota. Patrini fuere Adamus Nagele et Elisabeth Ruprechtin. Clemens Scarianz chori magister.
12	25. 2. 1691	R 1683–1700, pag. 493, GZM XXV-104	Die 25. baptizatus est Stephanus Christianus ex Saracenis parentibus natus . Patrini fuerunt Joannes Maximilianus Wisler et [...], ¹⁰⁶ quorum vices egerunt Laurentius ... cum coniuge sua Anna. Clemens Scarianz chori magister.
13	13. 1. 1692	R 1683–1700, pag. 527; GZM XXV-115	Die 13. baptizata est Catharina ex Saracenis parentibus nata , quorum nomina ignota. Patrini fuerunt Joannes Tratinig et Vrsula Wazmanin. Clemens Scarianz chori magister.
14	14. 1. 1692	R 1683–1700, pag. 528; GZM XXV-115	Die 14. baptizata est Anna Maria Elisabeth ex Saracenis parentibus nata , quorum nomina ignota. Patrini Joannes Georgius Ottman et Anna Maria Elisabetha Sturzerin. Clemens Scarianz chori magister.
15	18. 3. 1693	R 1683–1700, pag. 571; GZM XXV-131	Die 18. huius baptizatus est Joannes Tobias ex Saracenis parentibus , quorum nomina ignota, natus. Patrini fuerunt nobilis dominus Joannes Bartholomaeus Canal et Eleonora Penitschin. Clemens Scarianz chori magister.
16	16. 9. 1694	R 1683–1700, pag. 619; GZM XXV-148	Die 29. baptizata est Maria Anna nata ex Saracenis parentibus , quorum nomina ignota. Patrini fuerunt illustrissimus dominus dominus Joannes Christophorus comes a Tatenbach cum filia sua illustrissima domicella Maria Anna. Clemens Scarianz chori magister.

CELJE (5)

NŠAM, Matične knjige, Celje-Sv. Danijel

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	9. 3. 1687	R 1677–1723, pag. 139	9. huius baptizata est Maria Antonia nata Turcissa , levantibus domino Philippo Germigg praefecto domini Tybernensis et domina Regina Markuthin, a reverendissimo ac amplissimo abbate domino domino Andrea Graff archidiacono et caesareo parochio loci.
2	2. 4. 1687	R 1677–1723, pag. 140	2. huius baptizata est Maria Catharina ex gente Turcica , levantibus illustrissimo domino domino Ludouico Andrea comite a Turri etc. etc. et illustrissima eiusdem coniuge Anna Maria comitissa a Turri, a reverendissimo et [illustrissim]mo domino domino abbate et archidiacono nec non caesareo parochio loci Andrea Graff etc. etc.
3	24. 6. 1690	R 1677–1723, pag. 183	24. huius baptizatus est Joannes Gotlieb adultus ex mahometica perfidia . Patrini fuere generosus dominus Joannes Gerhardus F. Vernier et Veronica conjux ejus, baptizans vero reverendissimus dominus dominus Andreas Graff abbas infulatus et loci parochus etc.
4	25. 7. 1693	R 1677–1723, pag. 211	25. huius est baptizata Anna adulta prius sectae machometicae . Patrini fuere reverendissimus perillustris amplissimus dominus dominus Andreas Graff abbas infulatus archidiaconus Cilleensis etc. et domina Elisabetha Lombscherin, baptizans vero Lucas Tschopp loci cooperato.

¹⁰⁶ Prazno.

5	21. 6. 1697	R 1677–1723, pag. 246	21. huius baptizata est Maria Maxmiliana adulta sectae mahometicae . Patrini fuere illustrissimus dominus comes Ferdinandus Felix a Turri, et illustrissima domina comitissa Lucretia Maximiliana a Schrottenpochin nata a Rottmonstorff, baptizans vero reverendissimus et perillustris dominus Andreas Graff abbas infulatus et archidiaconus Vallis Sauinae et Campi Draui, caesareus parochus loci.
---	-------------	--------------------------	--

PTUJ (4)

Župnijski arhiv Ptuj-Sv. Jurij

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	30. 8. 1688	R 1687–1742, fol. 7'	3. babtizata est Maria adulta ex Turcia . Patrini Henricus Kheller et Maria Theresia Stenarschizhin.
2 in 3	26. 11. 1690	R 1687–1742, fol. 16	26. babtizati sunt Joannes Michael Turca natus et Michael etiam Turca . Patrini Michael Befsiach et Joannes Stephanus Martschitz, erant in servitiis apud dominum Matthiam Rudolf et Joanem Michael Schmidt.
4	23. 3. 1692	R 1687–1742, fol. 21'	23. babtizata est Maria conversa e perfidia Turcarum . Patrini Michael Kephler ¹⁰⁷ Joannes Lipp et Catharina eius exor.

NOVO MESTO IN MEHOVO (6)

KANM, šk. 64, št. 56

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	8. 2. 1686	R/11 1684– 1688, s. p.	Die 8. huius baptizata est a me infra scripto Turcissa Haluasa in arce Maihou nunc nomine Maria Dorothea , adstantibus patrinis illustrissimo domino Joanne Antonio a Maskon barone et illustrissima domina Baronissa Eua Francisca Paradaiserin ex Poganiz, magistro Michaele Mausor vicario Maihouiensi.
2	8. 2. 1686	R/11 1684– 1688, s. p.	Eodem die baptizata est etiam Turcissa ignoto Turcico nomine a me infra scripto Rosina , adstantibus patrinis illustrissimo domino barone Joanne Antonio a Moskon et illustrissima domina baronissa Maria Elisabetha Longenmontlin ex Kostell, magistro Michaele Maufor vicario Maihouiensi.
3	19. 5. 1687	R/11 1684– 1688, s. p.	Anna Elisabet adulta anorum circiter 22 nata in secta makometanica baptizata est a me Matthia Caftellez, cui bene instructae in fide catholica, fuere patrinus illustrissimus dominus Franciscus Albertus a Secol, adstante illustrissima domina Maria Regina a Secol nata baronissa Mordax.
4	21. 2. 1689	R/13 1688– 1692, s. p.	Die 21. februarii 1689 Rosina nata Turca aetatis suae circiter 4 annorum fuit baptizata a me Friderico Hieronymo comite de Lantheri praeposito et archidiacono, patrinis adstantibus domino Joanne Rochner cive et domina Maria coniuge domini Joannis Kocher, domina Maria Theresia conige domini Marci Stachilprener cive.

¹⁰⁷ Ime botra je prečrtano.

5	30. 10. 1690	R/13 1688–1692, s. p.	Die. 30. octobris baptizata est quaedam Turcicae seu mahometicae sectae puella adulta nomine Barbara, cuius parentes ignorantur , sed eius patrini fuerunt dominus Joannes Baptista Rohner et domina Maria Kochin et adstans erat domina Maria Magdalena Sallacharin, per me Augustinum Juancovich decanum.
6	12. 7. 1693	R/14 1692–1696, s. p.	Die 12. huius baptizata est Maria Constantia iam adulta ex machometica secta, prius existens Turca , cuius patrini fuere dominus Joannes Baptista Rokner et domina Maria Kochin, adstante domina domina Maria Roknerin, omnes ex civitate, per me Bartholomaeum Bohalium sacerdotem.

ŠMIHEL PRI NOVEM MESTU (1)¹⁰⁸

KANM, šk. 63, št. 55

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	23. 11. 1686	R/7 1665–1680, ¹⁰⁹ s. p.	23. novembris 1686 Wolfgangus Sigismundus legitimus ac natalis Ahamet Turka ex Stena baptizatus est levantibus patrinis illustrissimo domino Jodoco Sigismundo libero barone Paradaisar et Joanne Zuelbar cum illustrissima domicella Maria Dorothea filia illustrissimi domini baronis Laurentii Paradaisar a me Balthasaro Mulitzsch parochi loci.

LAŠKO (2)

Župnijski urad Laško (skenirane matične knjige tudi v NŠAM)

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	27. 12. 1691	R 1691–1716, s. p.	Ex oppido. Die 27. eiusdem Maria Catharina nata machometana in Turcia . Patrinus erat generosus dominus Joannes a Renzenberg, patrina domina Maria Anna Germekhin praefectissa domini, baptizavit Andreas Eisenhuet parochus loci.
2	27. 12. 1699	R 1691–1716, s. p.	Ex dominio. Die 27. decembris ex mahumetica perfidia baptizatus est Joannes Christianus per reverendissimum dominum Josephum Antonium de Calin loci archiparochum, levantibus et adstantibus illustrissimo domino domino Joanne Josepho comite a Wildenstain eiusque illustrissima domina domina consorte Juliana Christiana comitissa a Wildenstainerin.

¹⁰⁸ Vpis tega krsta v prispevku ni upoštevan, ker je bil odkrit naknadno, in sicer po naključju v matični knjigi, v katero naj ne bi sodil (gl. op. 14). Pregledovanje krstnih matic obmejnih župnij se je namreč omejilo na obdobje 1683–1700, zato ni zajelo te knjige, ki naj bi glede na mejni letnici 1665–1680 vsebovala vpise krstov iz zgodnejšega časa.

¹⁰⁹ Krstna matica R/7 1665–1680 je bila pomotoma uvrščena med matične knjige novomeške kapiteljske župnije z oznako »za okolico mesta«. Dejansko vsebuje vpise iz let 1662, 1663–1671, 1686–1687 in 1673–1680.

RAJHENBURG (Brestanica) (2)

NŠAM, Matične knjige, Brestanica

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1 in 2	s. d. – med 19.8. in 28. 9. 1656	R 1646–1662, s. p.	[... baptizatae] sunt duae Turcicae puellulae , una Anna Maria [...]ha ¹¹⁰ in parochiae Reihenburgensi, per admodum [...An]dream Goll parochum, astantes patrini [...] comes Erbardus ab Auerspergkh [...]iensis, alter illustrissimus Franciscus Bernardus [...]on, patrina fuit una illustrissima comitissa [...] ab Auerspergkh nata [...] [...M]aria Longamontlin.

BREŽICE (2)

NŠAM, Matične knjige, Brežice

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	14. 4. 1688	R 1666–1694, fol. 115	14. baptizata est Anna nata Turca capta a nostris Budae , patrinus fuit illustrissimus dominus dominus comes Josephus a Trauen, patrina illustrissima domina domina Maria Juliana comitissa a Trauen.
2	1. 1. 1690	R 1666–1694, fol. 122'	Prima baptizata est Maria Agnes Turca, cui prius nomen [...apshin] . Patrinus fuit generosus dominus Joannes Georgius Apparnig, patrina generosa domina Maria Apollonia a Renzenberg.

CERKNICA (1)

NŠAL, ŽA Cerknica

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	6. 10. 1687	R 1677–1693, s. p.	Die 6. octobris 1687 Regina Maximilliana ad fidem nostram ex mahometicha secta conversa solemniter per me Gregorium Ceruizh praelatum baptizata. Patrini fuerunt dominus Andrea Obressa et illustrissima domina Ester Maximilliana baronissa Coraduzin cui in adoptivam data est filiam et nobilis domina Regina [...] ¹¹¹ Logarin, praesente magno concursu populi.

¹¹⁰ Morda Elisabeta.¹¹¹ Manjka priimek, za naknadni vpis katerega je matičar pustil prazen prostor.

KAMNIK (1)

NŠAL, ŽA Kamnik

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	25. 5. 1687	R 1685–1699, s. p.	Die 25. maii, qui fuit in festo sanctissimae Trinitatis 1687, renatus est ex aqua et spiritu sancto iuvenis septem annorum natus Turca in Siclos appellatus Andreas per illustrissimum ac excellentissimum dominum dominum comitem Octavium Buzillini dominum praepositum Labacensem baronem in Sava etc., adstante patrino illustrissimo ac excellentissimo domino domino comite Sigismundo Georgio a Gallenberg sacrae caesareae maiestatis consiliario et locumtenente provinciae Carnioliae etc. etc. In Minkendorf.

RIBNICA (1)

NŠAL, ŽA Ribnica

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	1. 1. 1684	R 1683–1702, s. p.	Die 1 ^a ianuarii 1684 Baptizata est Catharina Elisabetha ex Turcia hue Raiffnizium adducta per reverendissimum dominum Thomam Renner archidiaconum Inferioris Carnioliae sub districtu Raiffnicensi locique plebanum. Patrini fuerunt illustrissimus dominus Sacri Romani imperii comes Georgius Sigismundus a Galenberg inclytae provinciae Carnioliae vicecapitaneus et illustrissima domina domina comitissa Sacri Romani imperii ab Auersperg Catharina Elisabetha et illustrissima domina domina comitissa Anna Catharina a Trillek.

ŠENTJERNEJ (1)

Župnijski urad Šentjernej

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	23. 8. 1688	R 1688–1693, s. p.	Eodem praefatus ego [Joannes Sigismundus liber baro a Juriz parochus] baptizavi Turcam Annam Elisabetham . Patrini fuere Andreas Ogrifig et Anna Maria Ozwongerin.

KRIŽEVCI PRI LJUTOMERU (2)

NŠAM, Matične knjige, Križevci pri Ljutomeru

Zap. št.	Datum	Vir	Vpis krsta
1	6. 5. 1687	R 1685–1707, s. p.	Die 6. maii [baptizata] ¹¹² est filia a Quinque Ecclesiis nomine Maria Chatarina mahametica . Patrini fuerunt Josephus Milpoher et illustrissima domina Maria Chatarina Poherin Altariae capitanei uxor per me Simonem Josephum Pornath 1687.

¹¹² Manjka.

2	27. 3. 1690	R 1685–1707, s. p.	Die 27 martii 1690 ex Garlanda Eadem die baptizata est machametica nomine Juliana parentis Mustafa a Quinque Ecclesiis . Patronus dominus Michael Zuetaniz. Patrini fuerunt dominus Casparus Migshe Schaffer zu Haltendorf et domina Anna Maria Mandlin praefectissa ex dominio Locauez, per me magistrum Simonem Josephum Pornath parochum.
---	-------------	-----------------------	--

B) Drugi zapisi o krstih

LJUBLJANA (5)

1) ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-31r, Jezuitski dnevnik ljubljanskega kolegija (*Diarium Praefecturae Scholarum in Archiducali Collegio Societatis Jesu*), fol. 1ʹ.

[december 1650] Hoc mense Turca septennis , petente illustrissimo capitaneo provinciae ¹³ inductus est et caepit frequentare parvam scholam, qui deinde in novo anno calendis ianuarii 1651 ab illustrissimo et reverendissimo episcopo Petinensi Francisco Maximiliano Vaccano baptizatus est et nominatus Wolfgangus Leopoldus .
--

2–4) ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 180r, Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove 1596–1691 (*Historia Collegii Labacensis societatis Jesu (historia annua)*).

Objava izvirnika: France Baraga (ur.), *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)*. Ljubljana : Družina, Provincia Sloveniae Societatis Iesu = Provincialat Družbe Jezusove, 2002, str. 212, 334, 348.

Objava prevoda: Marija Kiauta (prev.), *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana : Družina, Provincialat družbe Jezusove, 2003, str. 212, 334, 348.

pag. 327	[Leto 1660] Turcica foemina in nostro templo, ubi exstructum fuit ad hoc theatrum, cum summa solennitate populique accursu baptizata est simul cum filia . ¹⁴
pag. 481	[Leto 1685] Sed et ternae puellae Turcicae bello captae in vera fide per nostrum instructae ac demum ritu catholico baptizatae sunt . ¹⁵
pag. 497	[21. 4. 1686] Instructus est etiam a nostro in principiis fidei puer Turcicus captus Vyvarini , et celsissimo principi ordinario dono datus, qui etiam in sacello domestico eiusdem celsissimi dominica in albis a parcho civitatis baptizatus est ; similiter et Turcica foemina, uxor bassae Vyvariensis , sed maiori solennitate in cathedrali ecclesia ab ipso celsissimo episcopo baptizata est levantibus principibus ab Auersperg. Haec licet prius alibi, integre tamen a nostro in rebus fidei instructa fuit. ¹⁶

¹³ Deželni glavar Volf Engelbert grof Auersperg (Valvasor: *Die Ehre* IX, str. 67–68; prim. Preinfalk: *Auerspergi*, str. 515).

¹⁴ Kiauta (prev.): *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 212: »Neka Turkinja je bila skupaj s hčerko z največjo slovesnostjo in ob množici ljudstva krščena v naši cerkvi, kjer so za to priložnost napravili poseben oder.«

¹⁵ Kiauta (prev.): *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 334: »Tudi tri turške deklice, ki so bile ujete v vojni, je naš pater poučil v pravi veri in končno krstil po katoliškem obredu.«

¹⁶ Kiauta (prev.): *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 348: »Nekdo od naših je poučil v osnovah vere tudi turškega dečka, ki so ga ujeli v Vivarinu [Nové Zámky] in podarili prevzvišenemu knezoškofu ordinariju, mestni župnik pa ga je na belo nedeljo v domači kapeli prevzvišenega knezoškofa tudi krstil. Prav tako je bila krščena turška žena, soproga paše vivarinskega, tokrat z večjo slovesnostjo; krstil jo je namreč sam prevzvišeni škof, botri pa so bili knezi Auerspergi. Sicer je bila že prej poučevana drugje, popoln pouk v verskih stvareh pa je prejela od našega patra.«

5) Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 11, Dolničarjeva ljubljanska kronika 1660–1718 (*Annales Vrbis Labacensis, das ist Lajzbacherische Jahrs geschichten von anno 1660 bis 1700, continuiert von anno 1700 bis 1718*), fol. 19.

[Leto 1686]

21 April. Heüt war in den Thumb **der bischoffliche Türkhische sclaff Ali genand, so beÿ eroberung Neüheisl gefangen worden getaufft, vnd ihme der namb Nicolaus geben.**

LAŠKO (1)

1) Župnijski urad Laško, M 1648–1721, s. p., julij 1667

Item in festo sancti Joannis Baptistae baptizatus est **quidam Turca**, deinde in fide instructus, provisus sacris sacramentis in iulio mortuus et sepultus in caemeterio sancti Martini.

MARENBERK (Radlje ob Dravi) (1)

1) NŠAM, Dekanije, D 16 Radlje, knj. brez številke, Kronika marenberškega samostana 1686–1712 (brez izvirnega naslova), pag. 248.

In disen 1687¹¹⁶ jahr ist in vnserer khürchen den 3 may **ein Türkischer khnab beÿ 12 oder 13 Jahren alt**, mit schenen zeremonien getaufft worden, sein **namen war Abdula** in der h. tauff ist er Joseph genent worden, ein auserwelter schener freintlicher khnab, ich khan den schwestern nit beschreiben, wie sich dises khindt in der khürchen andehtig vnd auferbeilich dorbey gehalten vnd sich vnserer himelkhinigin Mariä ganz geschenkt, in einer hand haldent ein crucifix, in der andern ein schene weise lilien, auch schneweiß bekhlaidet. O wie schad, daß so fill edle seellen, auß mangl des glaubenß, solten verlorn werden. Glikhselig die schwester, welihе fier bekerung der vnglaubigen gern betedt.

BELA KRAJINA – Pobrežje (1)

1) ARS, AS 749, Gospostvo Krupa, Pobrežje in Pusti Gradec, knj. 5, urbar Mrzljaki 1715–1720, s. p., prepis svoboščinskega pisma Janeza Adama grofa Purgstalla, Pobrežje, 2. 3. 1707.

Ich Johann Adamb des h. Röm. reichs graff von Purgstall, freÿherr auf Crupp, Gradez vnd Freÿenthurn, herr zu Weiniz, Wollffsbühl, Riegerspurg vnd Ober Mayrhoffen, der Röm. kayl: may. I. O. hoff-kriegs rath, general feldtwachtmeister, obriste vnd hauptman der Ogulinischen g[r]änzen, vrkhunde hiemit, das nachdeme ich den ehrbaren, vnd mannhaften **Anthoni Huschitsch vnchristlich gebohrnen Türckh, alda zu der h. tauff komben**, vnd zu den christlichen glauben so worinen er noch an dato, alß ein gerechter chattolischer christ, seinen lebens wandl führet, vnterweißen vnd bekheren lassen ...

Viri in literatura

Viri

Kapiteljski arhiv Novo mesto (KANM):

– šk. 63, št. 55: R/1 1604–1608, R/2 1631–1640, R/3 1645–1652, R/4 1655–1658, R/5 1658–1664 (P 1659–1662), R/6 1664–1670, R/7 1665–1680 (prav: 1662, 1663–1671, 1673–1680, 1686–

1687 za župnijo Šmihel pri Novem mestu), R/8 1670–1674; šk. 64, št. 56: R/9 1675–1680, R/10 1680–1684, R/11 1684–1688, R/12 1683–1707 (prav: 1688–1707 za župnijo Šmihel pri Novem mestu), R/13 1688–1692, R/14 1692–1696, R/15 1696–1699, R/16 1699–1703.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL):

– ŠAL/Zapuščine: fasc. 383.

– ŽA Cerknica: R 1677–1693, R 1694–1729.

– ŽA Čatež ob Savi: R 1680–1704.

– ŽA Kamnik: R 1622–1640, R 1640–1650, R 1651–1662, R 1662–1673, R 1673–1685, R 1685–1699.

¹¹⁷ J. Mlinarič ima v obeh objavah, v katerih opisuje ta krst, napačno letnico 1685 (*Marenberški dominikanski samostan*, str. 134; *Usoda turških ujetnikov*, str. 300).

- ŽA Kočevje: R 1683–1695, R 1695–1708.
 - ŽA Kranj: R 1639–1651, R 1652–1676, R 1676–1684, R 1684–1703, Ind R 1640–1731, Ind R 1652–1930.
 - ŽA Krško: R 1670–1729.
 - ŽA Ljubljana-Sv. Nikolaj: R 1588–1602, R 1607–1614, R 1614–1621, R 1621–1626, R 1626–1631, R 1632–1638, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1664–1669, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, R 1700–1712, Ind R 1588–1621, Ind R 1621–1652, Ind R 1621–1686, Ind R 1653–1692, Ind R 1692–1740, Ind R 1741–1791, P 1651–1682, P 1682–1718.
 - ŽA Ljubljana-Sv. Peter: R 1683–1692, R 1692–1708, Ind R 1668–1731, Ind P 1635–1789.
 - ŽA Podzemelj: R 1669–1703 (dejansko 1675–1703).
 - ŽA Radovljica: R 1667–1680, R 1680–1689, R 1689–1701.
 - ŽA Raka: R 1690–1704.
 - ŽA Ribnica: R 1683–1702.
 - ŽA Stara Loka: Ind R 1613–1790.
 - ŽA Stari trg ob Kolpi: R 1672–1685, R 1685–1701.
 - ŽA Stari trg pri Ložu: R 1635–1657, R 1659–1677, R 1699–1746, P 1699–1783, M 1699–1760.
 - ŽA Škofja Loka: R 1623–1634, R 1634–1640, R 1645–1652, R 1652–1662, R 1663–1683, R 1683–1688, R 1688–1702.
 - ŽA Vinica: R 1679–1685.
 - ŽA Višnja Gora: R 1619–1632, R 1638–1656, R 1656–1672, R 1672–1689, R 1691–1716.
- Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM):
- Dekanije, D 16 Radlje: knj. brez številke, Kronika marenberškega samostana 1686–1712.
 - Matične knjige:
 - Brestanica: R 1630–1645, R 1645–1662, R 1664–1675, R 1675–1688, R 1688–1708.
 - Brežice: R 1639–1664, R 1666–1694, R 1694–1709.
 - Celje-Sv. Danijel: R 1618–1651, R 1651–1667, R 1677–1723, Ind R 1618–1751.
 - Križevci pri Ljutomeru: R 1669–1684, R 1685–1707.
 - Ljutomer: R 1687–1703.
 - Loka pri Zidanem Mostu: R 1632–1668.
 - Pišce: R 1675–1727.
 - Podsreda: R 1687–1731.
 - Slovenj Gradec: R 1624–1648, R 1683–1765.
 - Slovenska Bistrica: R 1626–1659, R 1659–1681, R 1681–1705.
 - Središče ob Dravi: R 1668–1688 (P 1670–1688), R 1693–1727 (P 1690–1723).
 - Stari trg pri Slovenj Gradcu: R 1678–1692.
 - Sv. Peter pod Svetimi gorami: R 1646–1769.
 - Turnišče: R 1677–1725 (P 1685–1726).
 - Sv. Jurij ob Ščavnici: R 1682–1701.
 - Sv. Marjeta niže Ptuja: R 1682–1713 (M 1691–1714).
 - Sv. Miklavž pri Ormožu: R 1689–1710.
 - Šmarje pri Jelšah: R 1690–1722.
 - Velika Nedelja: R 1644–1685, R 1691–1718.
 - Videm ob Savi: R 1662–1672, R 1684–1706.
 - Zibika: R 1694–1751.
- Semeniška knjižnica Ljubljana:
- rkp. 11.
- Župnijski urad Bogojina:
- R 1673–1786.
- Župnijski urad Laško:
- R 1640–1650, R 1650–1665, R 1665–1679, R 1679–1691, R 1691–1716, M 1648–1721 (P 1649–1679)
- Župnijski urad Podčetrtek:
- šk. 1: R 1678–1737.
- Župnijski urad Ptuj-Sv. Jurij:
- R 1687–1742.
- Župnijski urad Šentjernej:
- R 1688–1693, R 1693–1698 (P 1694–1697), R 1698–1729

Literatura in objavljeni viri

Baraga, France (ur.): *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)*. Ljubljana : Družina, Provincia Sloveniae Societatis Iesu = Provincialat Družbe Jezusove, 2002.

Boršnik Škerlak, Marja: *Aškerč. Življenje in delo*. Ljubljana : Modra ptica, 1939.

Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana : Maturanti Klasične gimnazije (1951–1958), 1999.

Golec, Boris: Pokrščeni »Turek« Anton Husič in 316 let njegovega rodu pri Pobrežju v Beli krajini. *Kronika* 58, 2010, št. 3, str. 713–728.

Golec, Boris: Migracije muslimanov v slovenski prostor od turških vpadov do leta 1941. V: Štih, Peter (ur.), Balkovec, Bojan (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (Zbirka zgodovinskega časopisa 39), Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev, 2010, str. 140–156.

Grafenauer, Bogo: O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju. V: Grafenauer, Bogo (ur.): *Prekmurški Slovenci v zgodovini. Zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1961, str. 79–90.

Gubo, Andreas: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz : Verlag von Ulrich Mosers Buchhandlung (I. Meyerhoff), 1909.

Hančič, Damjan: *Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki* (Acta Ecclesiastica Sloveniae 23). Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 2001.

K. [Koblar, Anton]: *Krst Turkov v Ljubljani. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko VIII*, 1898, str. 140–141.

K. A. [Koblar, Anton]: *Krst Turkov v Ljubljani. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX*, 1899, str. 138–140.

Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*. Ljubljana : Družina, 1996.

Kiauta, Marija (prev.): *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana : Družina, Provincialat družbe Jezusove, 2003.

Klen, Danilo: Pokrševanje »turske« djece u Rijeci u XVI i XVII stoljeću. *Historijski zbornik XXIX–XXX* (1976–77), str. 203–207.

Mal, Josip: *Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Povest naseobina s kulturno-istorijskim prikazom (sa kartom)*. (Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX). Ljubljana : Jugoslovanska tiskarna, 1924.

Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1980.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora. XXIII. zvezek. Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika. Krstna knjiga 1650–1665 I*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1998.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora. XXIV. zvezek. Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika. Krstna knjiga 1666–1682. II*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1999.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora. XXV. zvezek. Mariborska župnija sv. Janeza Krstnika. Krstna knjiga. Krstna knjiga 1683–1700. III*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2000.

Mlinarič, Jože: *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*. Celje : Mohorjeva družba, 1997, str. 134.

Mlinarič, Jože: Usoda turških ujetnikov v avstrijskih deželah v času od 15. do 17. stoletja in njihovo pokrševanje. V: Jerše, Sašo (ur.): *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 289–305.

Orožen, Ignac: *Celska kronika*. V Celi : Julius Jeretin, 1854.

Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Tüffer mit den Seelsorgestationen Tüffer, St. Ruprecht, St. Leonhard, Gairach sammt dessen Kloster, St. Nikolaus, St. Margarethen, St. Gertraud, St. Jakob in Dolj, Trifail, St. Egyden in Steinbrücken, Lak, St. Johann in Razbor, (Ratschach in Krain) und Maria Scheuern*. (Das Bisthum in die Diözese Lavant. Theil 4). [Marburg] : Selbstverlag, 1881.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.

Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7). Ljubljana : Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 1986.

Radics, P(eter) v.: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618, gest. 1681). *Mitteilungen des Musealvereines für Krain VII*, 1894, str. 1–72.

Steska, V.: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XI*, 1901, str. 18–32, 69–97, 141–186; XII, 1902, str. 50–57.

Teply, Karl: Vom Los osmanischer Gefangener aus dem Großen Türkenkrieg 1683–1699. *Südostforschungen* (München : R. Oldenburg) XXXII, 1973, str. 33–72.

Türkentaufen in Laibach. *Blätter aus Krain IX* (1865), št. 26, str. 103.

[Trubar, Primož]: *Catechismus In der Windischen Sprach, sambt einer kürtzen Aufßlegung in gesang weiß. Item die Litanai und ein predig vom rechten Glauben, gestellt, durch Philopatridum Illiricum. Anu kratku Poduuzbhene skaterim vsaki zhlouik more vnebu pryti*. [Tübingen, 1550].

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. IX. Laybach 1689.

Voje, Ignacij: Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje). *Zgodovinski časopis* 46, 1992, str. 323–333.

Voje, Ignacij: O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43, NV 8, 1972, str. 254–262.

Voje, Ignacij: *Slovinci pod pritiskom turškega jarma* (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.

Zusammenfassung

DIE TAUFEN OSMANISCHER UNTERTANEN (MUSLIME) IM SLOWENISCHEN GEBIET VOM ENDE DES 16. BIS ZUM ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS

Der Beitrag basiert auf einer systematischen Durchsicht der Taufregister und der Heranziehung anderen, bereits bekannten Quellenmaterials über die Untertanen des Osmanischen Reichs, die im slowenischen Gebiet zwischen 1594 und 1699 getauft wurden. Die untere Zeitgrenze wird durch zwei alleinige Taufen aus dem 16. Jahrhundert und die obere durch das Jahr markiert, in dem durch den Abschluss des österreichisch-osmanischen Friedens (Frieden von Karlowitz) die kurze Periode der massenhaften Taufe der islamischen Bevölkerung in den ausgedehnten, neu eroberten Gebieten des Ungarisch-kroatischen Königreichs bzw. der aus diesem Raum stammenden Menschen endete. Die große Mehrheit der Täuflinge auf slowenischem Boden waren Kriegsgefangene und Anhänger des islamischen Glaubens, wobei für die Gesamtheit die Bezeichnung osmanische Untertanen zutreffender ist als Muslime, da sich unter ihnen auch Kinder von Christen befanden, die in ihrer Heimat noch nicht oder vermutlich nicht die Taufe empfangen hatten, sodass diese bedingt getauft wurden.

Für das slowenische Gebiet sind nunmehr 73 Taufen und zwei weitere getaufte Personen bekannt, für die nicht bestätigt ist, dass sie die Taufe tatsächlich hier empfangen haben. 65 (89%) der Taufen sind aus den Taufregistern und nur 8% aus anderen Quellen bekannt. Die Eintragungen aller Taufen sind in integraler Form in der Anlage veröffentlicht. Die Taufe osmanischer Untertanen war am weitesten im Großen (5. Österreichischen) Türkenkrieg (1683–1699) verbreitet; aus dieser Zeit sind 62 Taufen bezeugt. Im Hinblick auf die durchgesehenen Register und die sonstige Kenntnis dieser Erscheinung kann die Gesamtzahl der Täuflinge während des genannten Krieges bestenfalls auf etwa 100 geschätzt werden. Bis zu diesem Zeitpunkt wurden mit Rücksicht auf die Umstände und die geringe Anzahl dokumentierter Fälle (11) wahrscheinlich viel weniger Personen getauft.

Die Taufe osmanischer Untertanen war, was den geografischen Raum betrifft, keineswegs gleichmäßig verbreitet. Im Hinblick auf den derzeitigen Forschungsstand ist festzustellen, dass sie sich vor allem auf die Städte, insbesondere auf größere bzw. jene Städte beschränkte, die näher der

östlichen Grenze lagen, sowie auf Grenzgebiete; dort sind sie wieder am häufigsten in Marktpfarreien anzutreffen. Mehr als die Hälfte aller bekannter Taufen sind in Ljubljana (27) und Maribor (16) dokumentiert. Die Taufe von Bekehrten war kein alltägliches Ereignis und unterschied sich von den sonstigen Taufen schon äußerlich, da sie eine erzieherisch-religiöse Botschaft enthalten musste. In diesem Zusammenhang wurden der Ort der Taufe, die Paten und nicht selten auch die Täufer sorgfältig ausgesucht. Es scheint eher die Regel als die Ausnahme gewesen zu sein, dass die Taufe eines muslimischen Bekehrten von einem »Spektakel« begleitet wurde. Für die Patenschaft entschieden sich gerne Adlige und prominente Bürger, von denen einige die Herren der Täuflinge waren.

In den Quellen ist außer wenigen Fällen nicht bezeugt, wie die einzelnen Täuflinge in die Gewalt ihrer Herren gerieten und welcher der Taufpaten ihr Herr war. Über die Art und Weise der Gefangennahme und die geographische Herkunft der Gefangenen geben die Namen und die Funktionen einiger Paten, Befehlshaber, Auskunft. Trotz der wenigen Erwähnungen der Orte der Herkunft oder der Gefangennahme lässt sich schließen, dass während des 5. Österreichischen Türkenkrieges ein beträchtlicher Teil, wenn nicht die Mehrzahl der Gefangenen, aus dem Pannonischen Becken stammte, während die Gefangenen aus früherer Zeit überwiegend aus den nahe gelegenen Gebieten des westlichen Balkans kamen.

Die Sexualstruktur der Täuflinge stimmt mit den Erkenntnissen aus dem breiteren Raum überein, dass weibliche Gefangene zur meistgewünschten Beute zählten und dass es unter den Gefangenen viele Kinder gab. Für den gesamten Zeitraum von 1594 bis 1699 beträgt das Verhältnis zwischen Männern und Frauen 26 : 47 oder ungefähr 1 : 2. Schwerer feststellbar ist die Altersstruktur der Täuflinge, jedoch ist mit Sicherheit zu schließen, dass sich unter ihnen keine älteren Personen befanden. So oder so lässt sich das Alter für 25 oder ein gutes Drittel der Personen bestimmen. Bedeutungsvoll ist, dass von den Männern nur einer als Erwachsener bezeichnet wird. Das geringste bezeugte Alter betrug etwas 4 und das höchste etwa 22 Jahre, beide Personen waren weiblichen Geschlechts.

Bei der Taufe war die Benennung mit zwei Taufnamen sehr häufig (in den Taufregistern bei 57,1% der Fälle), zuweilen wurden sogar drei Taufnamen gegeben (3,2%). Selten erhielt ein Täufling den Namen eines nahe stehenden Heiligen oder des Paten. Die häufigsten Taufnamen der »tür-

kischen« Katechumenen galten in dieser Zeit auch im Allgemeinen als weit verbreitet, außer dem spezifischen Namen Kristjan (Christian), mit dem man unterstreichen wollte, dass ein früherer Nichtchrist Christ geworden ist. Außer einem einzigen Mal ist im Taufregister nie der Familienname des Täuflings eingetragen, und auch in diesem Fall ging es um eine Neuprägung nach dem Ort der Gefangennahme: Neuhäusler nach Nové Zámky (Neuhäusl) in der heutigen Slowakei.

Bei der Verfolgung des weiteren Schicksals der Täuflinge stellt die Tatsache, dass die Quellen keine Familiennamen nennen, das größte Hindernis dar. Über den weiteren Lebensweg der Täuflinge ist indirekt noch am meisten aus den Eintragungen

ihrer Taufe zu erfahren, so etwa über einen siebenjährigen Knaben, dass er in Ljubljana begann, die Schule zu besuchen, und nur ein Täufling, die adoptierte Tochter einer Baronin, ist in den Quellen noch einige Jahre später zu finden. Besonders erwähnenswert ist Anton Hušič aus der Bela Krajina (Weißkrain), dessen Herkunft erst in einer Zeit bezeugt ist, als er schon erwachsen war (1707), wobei Verwandtschaft und Familienname in einem Teil seines Besitzes noch heute leben. Das Beispiel von Hrušič bestätigt die bisherigen Vermutungen, dass sich die christianisierten Muslime im slowenischen Gebiet auch als Kolonisten ansiedelten und dass einige muslimisch klingende Familiennamen tatsächlich von jenen herstammen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 2-798.5(497.4Ljubljana)"16"

Prejeto: 1. 10. 2010

Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Jezuitske kongregacije

ANA LAVRIČ

doc. dr., znanstvena svetnica

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava bratovščine, ki so delovale v Ljubljani od konca 16. stoletja do leta 1783, ko so bile z odlokom Jožefa II. ukinjene. Naraščanje njihovega števila je prikazano deloma s poročili ljubljanskih škofov v Rim in deloma s popisi sodobnikov. V mestu je postopoma zraslo 23 bratovščin, od katerih je po letu 1783 ostala le stolnična pod imenom sv. Dizma, ki je imela poseben status. Študija predstavlja njihove materialne ostaline, njihovo umetnostno naročništvo oz. pridobitve pa spremlja predvsem prek pisnih virov. Zaradi obsega je razdeljena v dva dela (drugi izide v nadaljevanju); prvi je posvečen jezuitskim kongregacijam Marijinega vnebovzetja (1605), Brezmadežnega spočetja (1624), Kraljice angelov (1640) in Kristusovega smrtnega boja (1627, 1660). Predstavljeni so njihovi oltarji in slavnostne inscenacije ob titularnih praznikih in vsakoletnih procesijah, nakupi in naročila opreme, darila ipd., posebej tudi matrikule z dragocenimi iluminacijami.

KLJUČNE BESEDE: bratovščine, kongregacija Marijinega vnebovzetja, kongregacija Brezmadežnega spočetja, kongregacija Kraljice angelov, kongregacija Kristusovega smrtnega boja, baročna umetnost, Valentin Metzinger, Anton Cebej, Eustachius Gabriel, Ljubljana

ABSTRACT

THE BAROQUE CONFRATERNITIES IN LJUBLJANA AND THEIR ART COMMISSIONS JESUIT CONGREGATIONS

The paper discusses confraternities that existed in Ljubljana from the late 16th century until 1783, when they were abolished by the decree of the Emperor Joseph II. The increase in their number is seen from the lists compiled by their contemporaries and from the reports that were sent to Rome by the bishops of Ljubljana. 23 confraternities were established in the city of Ljubljana, but only the cathedral's confraternity of St. Dismas, which enjoyed a unique status, continued to exist after 1783. The study presents confraternities' material remains and follows their art commissions as well as acquisitions mostly through the written sources. Because of its extent, the paper is divided into two parts (the second will be published in one of the next issues of *Arhiv*). The first part of the article is dedicated to the Jesuit congregations of St. Mary of the Assumption (1605), St. Mary of the Immaculate Conception (1624), St. Mary Queen of Angels (1640), and of the Mortal Struggle of Jesus (1627, 1660). The paper presents their altars and the inscenations during titular feasts and annual processions, their purchase and commissioning of equipment, gifts etc. as well as the matricula with valuable illuminations.

KEY WORDS: confraternities, congregation of St. Mary of the Assumption, congregation of St. Mary of the Immaculate Conception, congregation of St. Mary Queen of Angels, congregation of the Mortal Struggle of Jesus, baroque art, Valentin Metzinger, Anton Cebej, Eustachius Gabriel, Ljubljana

Ljubljanske bratovščine v poročilih škofov in popisih kronistov

Na področju sakralne umetnosti so po vsem katoliškem svetu kot naročnice odigrale vidno vlogo cerkvene bratovščine. Imele so zasluge tudi za uvažanje in širjenje ikonografskih tipov in motivov, vezanih na njihove nebeške zavetnike, zato so postale predmet umetnostnozgodovinskih preučevanj. Bratovščine so bile razširjene tudi po vsej Kranjski; številnejše in vplivnejše so bile v mestih, še posebno v prestolnici, kjer so delovale zlasti v okviru samostanov. Nekatero, predvsem jezuitske in frančiškanske,¹ so zgodovinarji delno že raziskali; z vidika umetnostne zgodovine je prvi oris baročnih bratovščin na področju osrednje Slovenije v magistrski nalogi predstavila Metoda Kemperl,² žal pa poglobljene celovite študije na Kranjskem ali zgolj v Ljubljani delujočih bratovščin še nimamo, prav tako pa nimamo nobenega strnjenelega pregleda nad njihovim umetnostnim naročništvom. Prispevek, ki želi vsaj nekoliko zapolniti to vrzel, bo na podlagi arhivskih virov in spomeniškega gradiva predstavil panoramo ljubljanskih bratovščin baročnega časa; ta se dejansko začne s potridentinsko katoliško prenovo že v izteku 16. stoletja, končuje pa z ugašanjem baroka in odlokom Jožefa II., ki je leta 1783 tovrstna cerkvena združenja ukinil. Posvetili se bomo torej zgodovinsko sklenjenemu obdobju, ki so mu prav bratovščine kot ena najbolj razširjenih oblik pobožnosti dajale značilno duhovno noto,³ v novejši čas katoliške restavracije in ponovnega vzcveta kongregacij pa ne bomo posegali.

V času protestantizma je delovanje starih bratovščin skoraj povsem zamrlo, rekatolizacija pa jih je spet priklicala v življenje. Z novo dobo so dobile specifično verski značaj in so načrtno propagirale vsebine, ki so poudarjale katolištvo, predvsem evharistijo in Marijo. V Ljubljani je že leta 1592 oživila v času reformacije usahla bratovščina sv. Rešnjega telesa, ki jo je bil hkrati s škofijo leta 1461 v šenklavski cerkvi ustanovil cesar Friderik,⁴ 1605 pa je bila v jezuitskem kolegiju ustanovljena nova kon-

gregacija Marijinega vnebovzetja. To sta edini bratovščini v Ljubljani, ki ju je leta 1616 omenil ljubljanski škof Tomaž Hren v relaciji o stanju škofije, poslani papežu Pavlu V.⁵ (stolnične bratovščine Odrašenika sveta, v katero so se 1598 združili tamkajšnji trgovci, ne omenja),⁶ ker pa se je obstoječim že 1624 pridružila nova jezuitska kongregacija pod patronatom Brezmadežne, se je goreči rekatolizator ob koncu življenja lahko pohvalil s porastom števila tovrstnih cerkvenih združenj.⁷ Pri vseh nadaljnjih bratovščinah se bomo v tem poglavju izognili letnicam ustanovitve, ki večkrat predstavljajo poseben problem, navedli pa jih bomo pozneje pri predstavitvi posameznih bratovščin.

Povečanje števila bratovščin zasledimo spet v poročilih Hrenovega drugega naslednika Otona Friderika Buchheima. Leta 1645 je obvestil Sveti sedež, da so avguštinci eremiti ustanovili bratovščino za mrtve, za katero pa je na podlagi izkušenj s podobno pod naslovom sv. rožnega venca dvomil, da bi se mogla uspešno razvijati.⁸ Mnenje je kmalu spremenil, saj je v pojasnilih k relaciji za leto 1650, ko je pohvalil aktivnost raznih bratovščin, obe izpostavil, češ da še posebej prispevata k razgibanosti verskega življenja.⁹ O napredovanju in uspešnem delovanju bratovščin (navaja evharistično, bratovščino sv. rožnega venca, večnega rožnega venca za umirajoče in jezuitske kongregacije) je pisal spet leta 1657, vendar je pristavil, da so diskalceati v zadnjem času prišli v spor z obutimi avguštinci zaradi mrtvaške bratovščine, ki naj bi bila sicer ustanova prvih, a so si jo lastili drugi. Buchheim je sodil, naj bi vodstvo bratovščine prepustili diskalceatom, ker avguštinci že vodijo bratovščini sv. rožnega venca in večnega rožnega venca za umirajoče.¹⁰ Prav skrb za umirajoče je očitno povzročala med verskimi združbami največ rivalstva, saj so avguštinci naposled prišli navzkriž tudi z jezuitsko kongregacijo na križu umirajočega Kristusa; o tem je Buchheim poročal v Rim v svoji zadnji relaciji leta 1662. Tedaj

¹ Za jezuitske kongregacije gl. Dolinar: *Das Jesuitenkolleg in Laibach*, str. 74–79, in Bizant: *Marijine kongregacije*, str. 137–156, z navedbo starejše literature; za frančiškanske bratovščine gl. Mlinarič: *Frančiškanski samostan*, str. 135–136, in Škofljanec: *Observanti province sv. Križa*, str. 96, 161–162, z navedbo starejše literature.

² Kemperl: *Romanje in romarske cerkve*, zlasti str. 57–63 (paginacija po izvodu na Tcološki fakulteti).

³ Prim. Škofljanec: *Observanti province sv. Križa*, str. 78.

⁴ Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 25; Dolinar: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 122–125, 277–280.

⁵ Prim. Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 121.

⁶ Bratovščina je po sestavi bolj spominjala na nekdanja cehovska združenja. Hren je podatek najbrž pozabil zapisati, saj ni verjetno, da bi ga namerno izpustil.

⁷ O tem je pisal škof leta 1628 v *Annotationes* in 1629 v relaciji, gl. Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 162. Za bratovščine Hrenovega časa gl. Oražem: *Hrenov odnos do bratovščin*, str. 299–306.

⁸ Dolinar: *Podoba ljubljanske škofije v poročilih Scarlichija*, str. 36.

⁹ Dolinar: *Podoba ljubljanske škofije v poročilih Scarlichija*, str. 39.

¹⁰ Dolinar: *Podoba ljubljanske škofije v poročilih Scarlichija*, str. 41.

je ponovil, kako zelo je versko življenje zaradi delovanja bratovščin poživljeno, z zanj značilno racionalno presojo pa je nadaljeval, da jih ni treba množiti, ker jih je že dovolj.¹¹ Njihovo versko-spodbudno vlogo je cenil tudi Buchheimov naslednik Jožef Rabatta. Leta 1667 je v poročilu pohvalil pobožnost ljudstva, med katerim so bile razširjene zlasti bratovščine sv. Rešnjega telesa in sv. rožnega venca, od ljubljanskih bratovščin pa je navedel štiri jezuitske (Vnebovzete, Brezmadežne, Kraljice angelov in umirajočega Kristusa), ki so zelo razgibale versko življenje, dve frančiškanski (sv. Antona Padovanskega in za glasbenike), dve avguštinski (sv. rožnega venca in za umrle) ter stolnično bratovščino sv. Rešnjega telesa, ki je skrbela za spremstvo duhovnika s sv. popotnico na poti k bolnikom.¹²

Bratovščine, ki so se vedno bolj širile v vse plasti prebivalstva, so pritegnile tudi pozornost mestnega kronista Janeza Gregorja Dolničarja. Njegov seznam je prvič sestavil v beležnici, v katero je leta 1680 zapisal nekaj poglavij prevoda o družbi Lesina, ki pod naslovom *Discursus politicus de bono statu et requisitis excellendae et qualificandae Civitatis Labac., Metrop. Carn.* predstavlja načrte za razvoj ljubljanskega mesta. Po njegovem zaznamku je bilo tedaj v prestolnici Kranjske dvanajst bratovščin, in sicer: 1. umirajočega Kristusa, ki je štela petnajst tisoč članov, 2. sv. Rešnjega telesa, v katero so bili včlanjeni tudi cesarji in cesarice, 3. Odrešenika sveta, t. i. italijanska, ki je vsako leto obdarovala mladino, 4. Jezusa, Marije in Jožefa, ki je bila takrat najnovejša in je nastala v času kuge, 5. Marijinega brezmadežnega spočetja, 6. Marijinega vnebovzetja (*latina maior*), 7. Marijinega rojstva (*latina minor*), 8. rožnovenska, 9. bratovščina večne molitve za umrle, 10. karmelska, 11. sv. Frančiška in 12. sv. Antona Padovanskega.¹³

Za Dolničarjem je iste bratovščine leta 1689 naštel tudi Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*: poleg najuglednejše, tj. sv. Rešnjega telesa, še bratovščino Odrešenika sveta, Jezusovega smrtnega boja pri jezuitih, sv. rožnega venca pri avgu-

štincih, Brezmadežnega spočetja oz. nemško, Naše ljube Gospe vnebovzete oz. latinsko in rojstva Naše ljube Gospe oz. malo latinsko pri jezuitih, Jezusa, Marije in Jožefa pri diskalceatih (nastala ob kugi, ki je divjala v Celju, na Ptuju in do meja Kranjske), večne [molitve] pri avguštincih, ter Naše ljube Gospe s Karmela (škapulirske), pasu sv. Frančiška in sv. Antona Padovanskega pri frančiškanih.¹⁴ Bratovščine sv. Trojice, ki je bila ustanovljena v stolnici leta 1687,¹⁵ torej le malo pred izidom knjige, Valvasor na svoj seznam še ni uvrstil.

Naslednji popis bratovščin, katerih število se je v primerjavi s prejšnjim opazno povečalo, je Dolničar vključil v svoje znamenito delo *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (1701–1714).¹⁶ Potem ko je posebej izpostavil stolno (nad)bratovščino presvetega Rešnjega telesa, ki je imela »tako glede starosti kot glede dohodkov prednost pred vsemi drugimi bratovščinami v Ljubljani«, je nadaljeval: »Zdaj ko to pišemo, je vseh osemnajst. V stolnici so razen te še štiri, namreč družba plemenitih pod imenom sv. Dizma, zavetnika umirajočih, ki nima več kot 51 članov, če pa sprejmejo katerega več, ga štejejo med nadštevilske; Odrešenika sveta, ki je izključno [bratovščina] trgovcev; Presvete Trojice; in novoustanovljena pod zavetništvom sv. Filipa Nerija za klerike. V cerkvi sv. apostola Jakoba očetov Družbe Jezusove so štiri bratovščine, to je družbe, zbrane pod Jezusovim in Marijinim imenom, ki se pod vodstvom svojega družbinskega voditelja vadijo v kreposti in so drugim v zgled: Smrtnega trpljenja našega Odrešenika, med vsemi najštevilnejša, ki ima nad [...] tisoč članov; druga Marije brezmadeža spočete, ki jo ljudje imenujejo nemško in so njeni člani tako plemeniti kot meščani; tretja pod nazivom Device v nebesa vzete ali vélika, ki ima za člane [...] [dijakov] retorike in poetike; četrta pod varstvom rojstva Kraljice angelov, ki združuje višje in srednje gramatikalne šolarje. V cerkvi Marijinega oznanjenja očetov avguštinskih eremitov so tri: prva presvetega rožnega venca, druga večnega rožnega venca, tretja Marije Device tolažnice, sv. Avguština in pasu sv. Monike. Prav tako so tri v cerkvi Marije vnebovzete očetov frančiškanov: namreč

¹¹ Dolinar: Podoba ljubljanske škofije v poročilih Scarlichija, str. 44. Buchheim je navedel naslednje bratovščine: sv. rožnega venca in večnega rožnega venca za umirajoče pri avguštincih, sv. Antona Padovanskega pri frančiškanih, bratovščine za študente, meščane in umirajoče pri jezuitih ter za umrle pri diskalceatih.

¹² Dolinar: Podoba ljubljanske škofije v poročilih Rabatte, str. 370, 376. V katalogu župnij, ki ga je Rabatta leta 1667 priložil relaciji, je navedel le dve stolnični bratovščini, gl. prav tam, str. 378.

¹³ Prim. Vrhovnik: Stare ljubljanske bratovščine, str. 86–87; Steska: Dr. Janez Gregorij Dolničar, str. 524; Lavrič: Janez Gregor Dolničar in njegova Zgodovina, str. 40.

¹⁴ Valvasor: zv. 3, knjiga XI, str. 697.

¹⁵ Za letnico ustanovitve gl. NŠAI., ŠAI./Šk. prot., fasc. 9, vol. 15/I., p. 194, vol. 15/II., p. 162; fasc. 10, vol. 17, p. 283; prim. NŠAI., ŠAI./Viz., fasc. 4, 1702; prim. ARS, AS 7, šk. 212, seznam bratovščin navaja letnico 1688.

¹⁶ Dolničar: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 121–122, 276–277.

¹⁷ Dolničar števila ni zapisal, v rokopisu *Discursus politicus* pa pravi, da bratovščina šteje blizu petnajst tisoč članov, gl. Vrhovnik: Stare ljubljanske bratovščine, str. 86; prim. Steska: Dr. Janez Gregorij Dolničar, str. 524.

škapulirska, pasu sv. Frančiška Serafinskega in sv. Antona, padovanskega čudodelnika. V cerkvi sv. Jožefa, Kristusovega rednika in varuha avstrijskih dežel očetov bosonogih avguštincev sta dve: ena pod varstvom Svete družine – Jezusa, Marije in Jožefa, druga Žalostne Matere božje, po domače za rajne. Razen tega je še na novo ustanovljena pobožna družba v cerkvi sv. nadangela Mihaela redovnic sv. Klare pod varstvom presvetega Jezusovega Srca. Kakor v Benetkah šest bratovščin, ki jih imenujejo »šole«, nadvladuje vse druge, tako so tudi v Ljubljani med naštetimi glavne naslednje: 1. Presvetega Rešnjega telesa [v stolnici], kot najstarejša, 2. prav tam [družba] plemenitih pod varstvom sv. Dizma, kot dobrodelna, 3. Smrtnega trpljenja [našega Odrešenika], kot najštevilnejša, 4. Brezmadežnega spočetja ali nemška, kot slavna, 5. Rožnega venca, kot najbolj znana, 6. Škapulirska, kot najbolj pobožna.¹⁸ Po kanonizaciji Janeza Nepomuka leta 1729 je stolna cerkev dobila še njemu posvečeno bratovščino, ki je na Dolničarjevem seznamu seveda še ni, se je pa z njo v relaciji o stanju škofije leta 1731 Svetemu sedežu pohvalil Žiga Feliks Schratentbach.¹⁹

Razcvet bratovščin, ki so se v 17. in 18. stoletju močno namnožile, še zlasti po zaslugi redov, je zavrila cesarica Marija Terezija,²⁰ ki je njihovo premoženje postavila pod državni nadzor, ustanovitev novih pa dopuščala le z državnim dovoljenjem. Jožef II. je leta 1781 njihove dohodke namenil šolskemu skladu, 1783 pa je tovrstne verske združbe odpravil in jih skušal nadomestiti z eno samo, tj. družbo dejavne ljubezni do bližnjega, ki pa v praksi ni zaživela.²¹ Na Kranjskem je bilo pred ukinitvijo popisanih skoraj štiristo bratovščin.²² V Ljubljani jih je bilo kar 23,²³ in sicer: v stolnici bratovščine

sv. Rešnjega telesa, Odrešenika sveta, sv. Trojice, sv. Janeza Nepomuka in sv. Filipa Nerija oz. sv. Križa, pri Sv. Florijanu bratovščina Žalostne Matere Božje (Matere Božje sedmerih žalosti), pri Sv. Petru bratovščina pomoči umirajočim za srečno zadnjo uro (Matere Božje dvanajstih postaj), pri (nekdanjih) jezuitih kongregacije Marijinega vnebovzvetja, Brezmadežnega spočetja, Marijinega rojstva in Jezusovega smrtnega boja, pri avguštincih bratovščine pasu sv. Monike, rožnega venca in večnega rožnega venca (oz. Matere dobrega sveta), pri diskalceatih bratovščini sv. Jožefa in mrtvaška, pri frančiškanih škapulirska (karmelska), sv. Frančiška in sv. Antona Padovanskega, pri klarisah bratovščina Srca Jezusovega ter pri uršulinkah bratovščini sv. Uršule in Kraljice miru. Plemiška družba sv. Dizme je zaradi posebnega statusa delovala tudi po letu 1783.²⁴

Ljubljanski škof Janez Karel Herberstein, ki je svoje mnenje o bratovščinah poslal kranjskemu deželnemu glavarstvu 4. oktobra 1782, jih je štel celo za škodljive pravi veri in državi. Po njegovem so se namreč člani zbirali k bratovskim shodom in tam poslušali prazne marnje, namesto da bi prihajali k župnijskim mašam, kjer bi bili deležni primerne verskega pouka in s tem postali tudi zvesti državljani. Na ta način bi pridobili tudi dragocen čas za državi koristno delo in prihranili pri denarju, ki so ga namenjali za nekoristen zunanji blišč (nasprotoval je zlasti mesečnim bratovščinskim procesijam, pri katerih so nosili kipe oz. podobe).²⁵ Z odpravo bratovščin so se žal izgubila tudi številna umetnostna pričevanja o njihovem obstoju in dejavnosti, to pa je osiromašilo naš kulturni patrimonij. Za nekaterimi so se sicer ohranili oltarji, slike in kapele, a so izgubili prvotno funkcijo, na druge spominjajo matrikule, običajno okrašene z dragocenimi miniaturnimi, grafike oz. podobice in razni tiski, so pa tudi take, ki so ostale skorajda brez vidnih likovnih sledi. Študija predstavlja materialne ostaline bratovščin, njihovo umetnostno naročništvo oz. pridobitve pa spremlja predvsem prek pisnih virov. Zaradi obsega je razdeljena v dva dela: prvi je posvečen jezuitskim kongregacijam, drugi bo (v nadaljevanju) z manj podrobnostmi zajel vse preostale.

¹⁸ V Dolničarjev seznam ni vključena od leta 1711 delujoča bratovščina krščanskega nauka, gl. NŠAJ., ŠAJ./ Šk. prot., fasc. 13, št. 26, p. 50; Lavrič: Janez Gregor Dolničar in njegova Žgodovina, str. 50.

¹⁹ NŠAJ., ŠAJ./ Šk. prot., fasc. 17, št. 34, pp. 112–114.

²⁰ Marija Terezija je propagirala le bratovščino sv. Rešnjega telesa, gl. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 49.

²¹ Prim. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 59–63; Dolinar: *Bratovščina*, str. 358; Dolinar: *Jožefinizem*, str. 156.

²² Zgodovinarji navajajo različno število bratovščin, in sicer 396 (prim. *Bratovščine na Kranjskem*, str. 128) oz. 395 (Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 51), nazadnje pa 386 (prim. Dolinar: *Jožefinizem*, str. 156). Za problematiko bratovščin v tem času gl. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 47–63.

²³ Gre za seštevke po zapisniku iz leta 1773 in dopolnilih iz 1780, v katerem pa niso upoštevane bratovščine iz bližnje ljubljanske okolice, gl. *Bratovščine na Kranjskem*, str. 128–130; Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, s preglednico med str. 51–52.

²⁴ Glavni namen popisovanja bratovščin je bila nameravana prepoved delovanja; prim. Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 51.

²⁵ Golia: *Janez Karel grof Herberstein*, str. 47–48.

Višja oz. velika latinska kongregacija Marijinega vnebovzetja

Ohranjeno arhivsko gradivo nekdanjega ljubljanskega kolegija in cerkve Družbe Jezusove je razmeroma bogato in doslej tudi najboljše poznano, zato se bomo najprej zadržali ob jezuitskih kongregacijah,²⁶ ki so poleg odraslih povezovala predvsem veliko mladine in tako kakor drugod po Evropi tudi na Slovenskem odigrale pomembno vlogo pri obnovi katolištva. Njihovo dejavnost nam razkrivajo jezuitski diariji²⁷ in letopisi, razni inventarni popisi, listine ipd., zato jo bomo lahko predstavili precej podrobno, ne nazadnje tudi kot primer za tiste bratovščine, ki so arhivsko manj oz. slabo dokumentirane.

V ljubljanskem kolegiju (delovati je začel leta 1597) je bila kot prva leta 1605 ustanovljena in leto pozneje uradno potrjena bratovščina Marijinega vnebovzetja, imenovana tudi višja ali latinska. Združevala je moške različnih stanov in študirajočo mladino; meščani so se leta 1624 pridružili njeni novi veji pod patronatom Brezmadežne.²⁸ Med prvimi dobrotniki kongregacije je bil ljubljanski škof Tomaž Hren, ki ji je podaril matrikulo in se na predvečer praznika sv. Petra in Pavla 1606 vpisal vanjo kot prvi član.²⁹ Čelni list je dal okrasiti z umetniško podobo (tempera na pergament), ki pa ne kaže titularnega Marijinega vnebovzetja, temveč tradicionalni lik Marije Zavetnice s plaščem, pod katerega se je skupaj z drugimi člani zatekel tudi sam. Njegov lik je portretno prepoznaven. Na spodnji rob je lastnoročno zapisal začetni vrstici antifone *Sub tuum praesidium confugimus S. Dei Genitrix*. V spodnjem desnem kotu je (doslej še nerazrešena) slikarjeva signatura.³⁰ Frontispic so leta 1651 vlepili v novi album, ki si ga je tedaj priskrbela kongregacija in ga zdaj hrani Arhiv Republike Slovenije.³¹ Vanj so vstavili tudi pergamentni folij z imeni najuglednejših članov v naslikanih cvetličnih

venčkih; nadvojvodu Ferdinandu, ki se je vpisal leta 1616, so se pozneje pridružili še na *recto* strani deželni glavar knez Janez Anton Eggenberg z ženo Karolino, roj. Sternberg, kardinal Leopold Kolonitsch, ljubljanski škof Viljem Leslie (1719)³² in knez Henrik Auersperg z ženo, roj. Trautson (1727), na *verso* pa ljubljanski škof Žiga Feliks Schrattenbach (1728), salzburški kanonik Janez Jurij Rudolf Schrattenbach (1728), kranjski deželni glavar Korbinijan Saurau (1735) ter ljubljanska škofa Ernest Amadej Attems (1744) in Leopold Petazzi (1763). S članstvom visokih državnih in cerkvenih predstavnikov (vpisani so tudi na drugih straneh v matrikuli), s katerimi so bratovščine večale svoj ugled, se je torej lahko ponašala tudi ljubljanska.

Marija Zavetnica s plaščem, frontispic matrikule kongregacije Marijinega vnebovzetja, ok. 1605 (ARS, AS 1073, II/51r)

²⁶ Kongregacija je običajni jezuitski termin za bratovščino, gl. *Letopis*, str. 271; prim. Bizant: Marijine kongregacije, str. 137.

²⁷ Za izpiske iz diarijev se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu, ki je na tematiko jezuitskih kongregacij, njihovih oltarjev in teatralnih inscenacij opozoril že v: Šentjakobska cerkev, str. 189–233.

²⁸ *Letopis*, str. 100.

²⁹ *Letopis*, str. 53. Leta 1611 je bil Hren izvoljen za njenega prvega rektorja, gl. prav tam, str. 68.

³⁰ Lavrič: Marija Zavetnica, str. 268–269.

³¹ ARS, AS 1073, II/51r, *Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae in Coelos Assumptae* [...]; Bizant: Marijine kongregacije str. 143.

³² Ob Lesliejevem vpisu je zapisano njegovo doslej neznano škofovsko geslo *Virtutem stringe fortiter*.

Folij z vpisom nadvojvoda Ferdinanda in drugih uglednih članov (ARS, AS 1073, II/51r)

Folij z vpisom ljubljanskega škofa Leopolda Petazzija in drugih uglednih članov (ARS, AS 1073, II/51r)

Kongregacija je iz leta v leto množila svoj inventar z nakupi in darili. Škof Hren ji je leta 1607 podaril mašni plašč,³³ 1617 je dobila preprogo za okras kapele in volilo 100 fl.³⁴ Od leta 1625 je pobožnosti lahko opravljala pri novem oltarju Marijinega vnebovzvetja, ki je bil Hrenova ustanova in ga je po njegovem naročilu izdelal rezbar Giovanni Battista Costa v obliki zgodnjega tipa zlatega oltarja.³⁵ Za zunanjo prezentacijo si je kongregacija leta 1631 priskrbela bandero po zgledu rimskega kolegija in lično palico, ki je imela na vrhu vrezani sveti imeni.³⁶ Posebno skrb je posvečala oltarni opremi in rekvizitom, ki jih je potrebovala za marijanske slovesnosti ter telovske in bratovščinske procesije. Leta 1636 je pridobila štiri srebrne svečnike,³⁷ nato

1639 lepo izdelan kip patrone Velike Matere,³⁸ 1644 pa kelih s pateno v vrednosti 60 fl.³⁹ Med darili so bile v letu 1646 omenjene podobe precejšnje vrednosti, med nakupi pa polsvileni zastori za prevleko oratorija.⁴⁰ Okras za svečanosti je kongregacija še pomnožila leta 1648,⁴¹ zato letopisec upravičeno poroča o sijajni opravi, s katero je naslednje leto praznovala titularni praznik Marije vnebovzete.⁴² Za številne teatralne inscenacije, »aparete« in podobno provizorično okrasje je potrebovala kipe in slike z motivi, nanašajočimi se na konkretne praznike; ko je leta 1654 za voditelja dobila stiškega opata, ji je ta poklonil sto srebrnih goldinarjev za nakup takšnih podob.⁴³ Sto goldinarjev je prejela tudi leta 1673 iz volila baronice Barbare Kacija-

³³ *Letopis*, str. 55.

³⁴ *Letopis*, str. 80.

³⁵ Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 151–152, 221; Resman: *Šentjakobska cerkev*, str. 209.

³⁶ *Letopis*, str. 112.

³⁷ *Letopis*, str. 118. Tedaj je kongregacija dobila tudi srebrn pas in zlat prstan

³⁸ *Letopis*, str. 122. Skupna vsota pridobitev je znašala 400 fl.

³⁹ *Letopis*, str. 144. Vsota volil in daril je znašala 100 fl.

⁴⁰ *Letopis*, str. 155. V dar je dobila tudi prstane, biserne ovrtnice in volila.

⁴¹ *Letopis*, str. 161.

⁴² *Letopis*, str. 164.

⁴³ *Letopis*, str. 185.

nar,⁴⁴ ki je za Marijino kapelo že 1661 darovala srebrno svetilko in 1672 dve dragoceni srebrni podobi.⁴⁵ Leta 1681 je bratovščina svoje imetje povečala še za lep antependij s stranskima kriloma v vrednosti 52 fl in za nove tapete v vrednosti 100 fl, ki jih je dobila iz zapuščine Janeza Ludvika Schönlebna.⁴⁶ Sledi daljša vrzel v virih, ki so žal pomanjkljivi tudi za čas, ko so stari leseni Costov nastavek na stroške p. Inocenca Erberja nadomestili z imenitnim marmornim, dokončanim novembra 1721.⁴⁷ Delo je vodil Jacopo Contieri, ki se je na oltarju podpisal, skupino Marijinega kronanja v atiki je prispeval mladi Francesco Robba, sodeloval pa je tudi brat tedanjega rektorja Andrej Gladič.⁴⁸ O slikarju ni podatkov, to pa napeljuje na misel, da so morda (začasno) ohranili prvotno sliko; nova v ohranjenih oz. doslej znanih podatkih ni zabeležena.

Od leta 1722 naprej v analih spet lahko spremljamo, kako je kongregacija množila svoj inventar. Leta 1723 je za 50 fl kupila dvanajst visokih, z zlatom in srebrom okrašenih cipres, dala obnoviti sedem oltarčkov, na novo pozlatiti in posrebriti kipe ter naslikati osem podob z rožami.⁴⁹ Naslednje leto je priskrbela krasen vezen zastor za oltarno menzo in v dar dobila lepo podobo Kristusa na križu, izdelano iz čistega srebra in ocenjeno na 270 fl.⁵⁰ Opremo, vredno 300 fl, je pridobila spet 1727,⁵¹ leta 1729 pa je kupila šest posrebrjenih bakrenih svečnikov v vrednosti nad 100 fl.⁵² Pozneje, leta 1736, je dala napraviti še dva nova srebrna svečnika, vsakega za sedem sveč; krasili so ju po sedem pozlačenih vencev, štirje pisani trakovi in dve školjki. Postavljali so ju na oltar, ki ga je kongregacija pripravila za telovsko procesijo, da sta obdajala monštranco s sv. Rešnjim telesom. To izvirno in posebno umetniško delo, kakor ga pohvalno označuje letopisec, je stalo 338 fl, ki so jih bratovščini darovali dobrotniki. K nakupu so jo najbrž napeljali novi svečniki bratovščine Kristusovega smrtnega boja, saj je očitno, da so kongregacije med seboj tekmoval in se spodbujale.⁵³ Med pridobitvami so bili omenjeni v letu 1740 delček

relikvije sv. Križa v lepi pušici,⁵⁴ 1745. novi rdeči plašči,⁵⁵ 1749. pa spet osem novih plaščev iz fine tkanine in prav toliko oblek rdeče barve.⁵⁶ Leta 1751 so vse tri jezuitske marijanske bratovščine skupaj kupile lepe zastore, ki jih je s prizori skrivnosti Marijinega življenja poslikal neimenovani graški slikar; latinska bratovščina je dala zanje 600 fl, drugi dve pa sta prispevali primeren delež, da sta jih smeli uporabljati za svoje praznike.⁵⁷ Zastorom je 1754. sledil prelep mašni ornat za 770 fl,⁵⁸ naslednje leto pa še dragocenejši, izvezen z zlatom in srebrom, namenjen škofu in asistenci za obrede pri velikem oltarju. Sestavljali so ga kazula, večernični plašč in štiri dalmatike iz t. i. srebrne tkanine; bordure so bile vezene z zlatom, vmesna polja pa s cveticami iz zlatih in raznobarnih svilenih niti. Kronist poroča, da je gledalce pritegoval tako s čudovito raznolikostjo kot s svojo dragocenostjo (vreden je bil 1.600 fl) in je požel veliko pohvalo.⁵⁹ Leta 1766 so opremo dopolnili še z lepo oblikovanimi srebrnimi svečniki v vrednosti 560 fl; uliti so bili deloma iz starih kongregacijskih svečnikov, deloma iz srebra, ki ga je dodal ljubljanski mojster.⁶⁰

Med pridobitvami zaslužijo z umetnostnozgodovinskega vidika posebno pozornost slike, ki jih je bratovščina naročala za priložnostni okras velikega oltarja in svoj oltar v oratoriju. Iz virov je vidno, da je dala leta 1736 na svoje stroške neimenovanemu mojstru naslikati podobo Marije vnebovzete, ki je po dimenzijah ustrezala niši velikega oltarja, v katero so jo nameščali za bratovščinske praznike.⁶¹ Na oltarno sliko so se večkrat vezale tudi grafične podobe oz. podobice, ki jih je bratovščina delila svojim članom in so rabile tudi kot ilustracija spričeval (*testimonium*) ter letnih seznamov umrlih članov.⁶² Eno takšnih, ki je predstavljala lepo podobo Vnebovzete (s posvetilno molitvijo) in so jo vsi zelo pohvalili, je kongregacija dala vrezati v baker v

⁴⁴ *Letopis*, str. 271. Tolikšno vsoto je iz volila prejela vsaka jezuitska Marijina kongregacija.

⁴⁵ Resman: Šentjakobska cerkev, str. 209.

⁴⁶ *Letopis*, str. 312.

⁴⁷ Resman: Šentjakobska cerkev, str. 209, 211.

⁴⁸ Resman: Šentjakobska cerkev, str. 225–226, 227.

⁴⁹ *Historia annua*, 1723, p. 23.

⁵⁰ *Historia annua*, 1724, p. 30.

⁵¹ *Historia annua*, 1727, p. 54.

⁵² *Historia annua*, 1729, p. 68.

⁵³ *Historia annua*, 1736, p. 124.

⁵⁴ *Historia annua*, 1740, p. 150.

⁵⁵ *Diarium Ministri* I/39r, fol. 1537v, 1. jan. 1745.

⁵⁶ *Historia annua*, 1749, p. 224; *Župnijska kronika* I, p. 68.

⁵⁷ *Historia annua*, 1751, p. 253; *Župnijska kronika* I, p. 69.

⁵⁸ Zgled jezuitskih kongregacij je očitno pritegnil bratovščino sv. Jožefa pri diskalcatih, da je nekaj let zatem tudi sama kupila poslikane zastore pri graškem mojstru, in morda ga je posnemala še kaka druga, prim. Lavrič: Kult in likovne upodobitve, str. 393.

⁵⁹ *Historia annua*, 1754, p. 283.

⁶⁰ *Historia annua*, 1755, p. 291.

⁶¹ *Historia annua*, 1766, p. 385.

⁶² *Historia annua*, 1736, p. 124.

⁶² Več katalogov umrlih članov bratovščine Marijinega vnebovzeta hrani Narodni muzej Slovenije, so pa likovno nezanimivi, prim. Reisp: Izbor tiskov, str. 50.

Augsburgu leta 1728;⁶³ kot je mogoče razumeti iz poznejših notic, je posnemala sliko iz oratorija, ki so ga prav tedaj okrasili z novimi podobami, žal pa njihovega avtorja letopisec ne omenja.⁶⁴ Leta 1736, ko je bratovščini teh podobic že zmanjkovalo, je v Augsburgu naročila novo grafiko v večji in manjši izvedbi, da bi člane spodbudila v ljubezni do Marije (to nalogo naj bi opravljala zlasti manjša, ki so jo vstavljali v molitvenik). Natisnjenih je bilo 16.196 primerkov, to pa naj bi po zapisu kronista kongregaciji zadostovalo kar za dobrih 24 let. Čeprav zapisovalec tega ni omenil, upravičeno sklepamo, da je bila grafika povezana z novo sliko za okras velikega oltarja, ki so jo prav v tem letu pridobili in je torej ponavljala njen motiv.⁶⁵ Zaloga podobic pa morda le ni zadoščala za predvideno dobo, saj so leta 1750 pridobili nov bakrorez, »elegantno vrezan« v Augsburgu za 130 fl.⁶⁶ A prej kot pohajajoča zaloga jih je k temu gotovo spet napeljala tekmovalnost, saj si je v tem času kongregacija Brezmadežne priskrbela novo grafiko po risbi Valentina Metzingerja in tako se je nanj obrnilo tudi vodstvo latinske kongregacije. Ali je Metzinger zanj prej ali ob tem naslikal tudi kako oljno podobo, doslej ni znano. Slikar je ponovil kompozicijo istega motiva, ki jo je 1747 naslikal za Velesovo, v baker pa jo je vrezal Jeremias Gottlob Rugendas.⁶⁷ Grafika predstavlja strnjeno skupino apostolov, zbranih ob odprtem sarkofagu, nad njim se ob podpori in v spremstvu angelov Marija dviga v nebo, vendar ji zaradi gneče manjka zračnega prostora. Gre za podobo večjega formata, t. i. člansko diplomu, v manjšem formatu običajne podobice pa je doslej ne poznamo. Ohranjeni Metzingerjevi varianti je ok. 1771–1772 sledila nova, posneta po oltarni sliki v bratovščinskem oratoriju; o njej več v nadaljevanju.

Bratovščina Marijinega vnebovzetja je slovesno obhajala dva svoja praznika, glavnega ali naslovnega oz. zavetnega na veliki šmaren,⁶⁸ drugotnega pa na svečnico, tj. na dan očiščenje Device Marije.⁶⁹ Za oba je pripravila praznično inscenacijo na velikem oltarju in obenem okrasila tudi bratov-

Valentin Metzinger, Marijino vnebovzetje, grafika za veliko latinsko kongregacijo, 1750 (SKL)

ščinski oltar Marije vnebovzete.⁷⁰ Kakšne baročne teatralne »aparate« je postavljala na velikem oltarju, si po pisnih virih lahko le medlo predstavljamo, čeprav nas zlasti diariji seznanjajo z marsikatero podrobnostjo. Tako npr. za leto 1692 izvemo, da ji je vodstvo cerkve za veliki šmaren dalo na voljo štiri srebrne stebriče z dvema srebrnima podobama,⁷¹ za 1711. pa, da so nastavek okrasili s sedmimi novimi kipi in na sredino namestili sliko Vnebovzete, ki so jo prinesli iz oratorija.⁷² Na oltar so postavljali tudi srebrn bratovščinski kip (ta je leta 1715 tik pred mašo po nerodnosti zakristanov padel z vrha nastavka in pri tem poškodoval še druge kipe).⁷³ Nastavek so za te priložnosti ovesili z zastori pa tudi celotno cerkev so opeli z njimi. Zapis v diariju leta 1721 beleži detajl, da so na svečnico za tabernakelj uporabili cvetlično pregrinjalo,⁷⁴ za Vnebovzeto pa jim je bratovščina Brez-

⁶³ *Historia annua*, 1728, p. 61.

⁶⁴ *Historia annua*, 1728, p. 61.

⁶⁵ *Historia annua*, 1736, p. 124.

⁶⁶ *Historia annua*, 1750, p. 240.

⁶⁷ Cevc: *Valentin Metzinger*, str. 308–309, št. G 4, z navedbo starejše literature. Grafiko označuje napis *Congregationis Majoris Latinae Labaci, in Collegio Societatis IESU*, meri pa 292 x 194 mm.

⁶⁸ Titularni praznik je kongregacija vsako leto obhajala nad vse slovesno, z bliščem in izjemnim okrasjem; prim. *Letopis*, str. 345; *Historia annua*, 1730, p. 78.

⁶⁹ Prim. *Diarium Ministri* I/37r, fol. 874r, 1. febr. 1712.

⁷⁰ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1030v, 13. avg. 1718.

⁷¹ *Diarium Ministri* I/34r, fol. 479r, 14. avg. 1692.

⁷² *Diarium Ministri* I/36r, fol. 863v, 15. avg. 1711.

⁷³ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 934r, 15. avg. 1715.

⁷⁴ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1121v, 30. jan. 1721.

madežne izjemoma posodila svoje velike dragocene svečnike.⁷⁵ Nekatere inscenacije so po razkošju tako izstopale, da jih je zabeležilo tudi pero kronista, kakor npr. na titularni praznik leta 1767, ko je pohvalil »prečudovit« oltarni aparat.⁷⁶ Okras oltarja je dopolnjevala dekoracija sten s tapetami; pozornosti vredni so bili leta 1751 kupljeni poslikani zastori, ki so še posebej povzdignili sijaj notranjščine.⁷⁷ K prazničnemu vzdušju je prispevala pomemben delež razkošna razsvetljava oltarja, a so jo zaradi sajastega dima sčasoma skušali nekoliko omejiti.⁷⁸ Pri oltarju se je kot vrhunec praznovanja odvijala slovesna liturgija, njen sijaj so stopnjevali dragoceni paramenti, uniforme članov pa so dajale dogajanju paradni značaj.⁷⁹

Latinska kongregacija se je shajala najprej v kolegiju, po dograditvi novega šolskega poslopja leta 1658⁸⁰ pa v velikem avditoriju;⁸¹ odtlej se je z oltarjem vred začasno umikala v stari avditorij le, kadar so v velikem potekala gradbena dela, tako npr. leta 1727, ko so v dvorani delali nov tlak,⁸² in 1742, ko so jo na stroške deželnih stanov obokali,⁸³ nato pa znova v letih 1749–1751, ko so jo na uradni ukaz prekrili z ravnim štukiranim stropom.⁸⁴ Posledično so bili ti posegi povezani s širšo obnovo oratorija. Leta 1728 so avditorij znova pobelili in okrasili s simboli in »ljubkimi« podobami, ki so jih priskrbeli zaslužni kongreganisti.⁸⁵ Največjo spremembo je marijanska dvorana doživela v letih 1769–1771; letopisec je 1769. poročal, da so jo začeli obnavljati in lepšati in za to porabili že 500 fl.,⁸⁶ čez dve leti pa je navdušeno dodal, da je dvorana pridobila s »spretno roko« narejen okras, ki bi mu težko našli podobnega.⁸⁷ Poslikavo stropa so zaupali švabskemu slikarju Eustachiusu Gabrielu, ki je neposredno pred tem s freskami okrasil kapelo jezuit-

skega seminarja v Celovcu.⁸⁸ Stroški za poslikavo in novi, dobro polihromirani oltarni nastavek so znašali 2.500 fl. Odlično opravljenemu delu je bilo usojeno le kratko življenje, saj je bila poslikava v požaru leta 1774 uničena in je ob tem pogorel tudi oltar.⁸⁹ Slednjega nam na srečo predočujejo vsaj podobice, ob katerih se odpira problematika avtorstva nekdanje oltarne podobe. Gre za tri različne grafike, katerih primerke hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani: dve bakrorezni s pravokotnim prizorom sta pravzaprav identični,⁹⁰ le da ima prva varianta na sarkofagu navpične šrafure, druga vodovodne, tretja grafika, kombinirana s tehniko jedkanice (ohranila se je tudi v kolorirani izvedbi), pa dejansko predstavlja polkrožno zaključeno in z ornamentiranim okvirjem obdano oltarno podobo in tako tudi oblikovno ponazarja uničeno umetnino.⁹² Osnutek za grafiko (grafike) je bil zaradi slogovnih značilnosti (obdelava teles, draperije ter svetlobe in sence) pripisan Antonu Cebeju, posledično pa mu je zato z večjo ali manjšo gotovostjo atribuirana tudi nekdanja oltarna slika, saj je Cebej ustvaril še (vsaj) dve zelo podobni kompoziciji, in sicer za Vinje in Kopanj pri Grosupljem.⁹³ Da grafika sama vendarle zbujata nekaj dvomov, kaže (novejša) atribucija neznanemu slikarju oz. anonimnemu bakrorezcu,⁹⁴ zato si ob tem upravičeno zastavimo vprašanje sodelovanja Cebeja in Gabriela, na katero je bilo v stroki že opozorjeno v zvezi s smledniško graščino⁹⁵ in ki se kot objektivna možnost kaže tudi

⁷⁵ *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 1133v, 13. avg. 1721; prim. *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1154r, 14. avg. 1722.

⁷⁶ *Historia annua*, 1767, p. 390.

⁷⁷ *Diarium Ministri* 1/39r, fol. 1666r, 15. avg. 1751.

⁷⁸ Ker je dim leta 1707 umazal cerkev in zastor velikega oltarja, so naslednje leto prižgali le 50 svčč, gl. *Diarium Ministri* 1/36r, fol. 802r, 14. avg. 1708.

⁷⁹ *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 885r, 13. avg. 1712. Tedaj so nove uniforme dobili flagelanti, stroški zanje pa so znašali 220 fl.

⁸⁰ Prim. *Letopis*, str. 176, 204–205.

⁸¹ Prim. *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 1049r, 5. febr. 1719.

⁸² *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1282r, 8. jun. 1727.

⁸³ *Diarium Ministri* 1/39r, fol. 1508r, ad 1. jul. 1742.

⁸⁴ *Diarium Ministri* 1/39r, fol. 1625r, 17. jul. 1749; fol. 1661r, 29. maj 1751; prim. Lavrič: Obnovitvena in olepševalna dela, str. 180.

⁸⁵ *Historia annua*, 1728, p. 61.

⁸⁶ *Historia annua*, 1769, pp. 402–403.

⁸⁷ *Historia annua*, 1771, p. 411.

⁸⁸ Murovec: Freske Eustachiusa Gabriela, str. 153, 154.

⁸⁹ Lavrič: Obnovitvena in olepševalna dela, str. 186.

⁹⁰ Grafiki imata v spodnjem polju odtisnjeno enako besedilo: *Imago Oratorii Mariani / Almae Sodalitatis Majoris Latinae / Labaci in Gymnasio S. I.*

⁹¹ Na razloček opozarja Marijan Smolik v notici, ki jo je pripisal k podobici; v njej je tudi zabeležil, da je bila podobica vključena v molitvenik *Officium Rakoczianum sub titulo B. M. V. Labaci 1772*; prim. Šerbelj: Katalog Cebejevih del, str. 98. Za prijazno posredovanje v članku obravnavanega grafičnega gradiva se prof. dr. Marijanu Smoliku najlepše zahvaljujem.

⁹² V ornamentirani kartuši nad podobo je zapisano: *Imago Arae Oratorii Mariani Almae Sodalitatis Majoris Latinae*, na napisnem traku, ki se vije v spodnjem delu prizora, pa: *Celsissimoru[m], Excellentissimoru[m], Illustrissimoru[m], Reverendissimoru[m] etc. etc. / D. D. Provinciae Procerum, Venerabilis Cleri, Nobilitatis, et etc. / Literatorum, sub titulo B. V. MARIAE in Coelos Assumptae inscriptorum: Labaci in Archiducali et Academico Societatis IESU Collegio.*

⁹³ Šerbelj: Slikar Anton Cebej, str. 118; Šerbelj: Katalog Cebejevih del, str. 98; Šerbelj: *Anton Cebej* str. 87–88; prim. Menašc: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 275, sl. 269. Šerbelj opozarja, da je bila sliki iz Vinje po opisu sodč podobna tudi izgubljena Cebejeva slika z Moravče.

⁹⁴ Šerbelj: *Anton Cebej*, str. 87, 160.

⁹⁵ Murovec: Freske Eustachiusa Gabriela, str. 156–157.

Marijino vnebovzetje, grafika za veliko latinsko kongregacijo, ok. 1772 (SKL)

Anton Cebej, Marijino vnebovzetje, grafika za veliko latinsko kongregacijo, ok. 1772 (SKL)

pri oltarju latinske kongregacije.⁹⁶ Kompozicijo uničenene slike nekdanjega oratorija je v zrcalni verziji in z nekaj spremembami v detajlih za oltar Marijinega vnebovzetja v šentjakobski cerkvi leta 1822 ponovil Matevž Langus (žal ne vemo, ali je bila sedanji podobna kompozicija na tem oltarju tudi že pred njim).⁹⁷

Poleg podobic je kongregacija delila med svoje člane kot letna darila tudi razne knjige, o katerih nam deloma poročajo pisni viri, nekaj pa se jih je tudi ohranilo;⁹⁸ le redke so bile ilustrirane. Leta 1639 je dala natisniti tristo priročnikov,⁹⁹ pozneje je podarjala članom razne knjižice z nabožno in didaktično vsebino, kot npr. o trpečem Kristusu, ilustrirano z

⁹⁶ Cebej je bil z bratovščino Vnebovzete osebno povezan, saj ga leta 1741 najdemo med njenimi novimi člani; na to opozarja tudi notica v matrikuli kongregacije Brezmadežnega spočetja, v katero se je prepisal leta 1766; gl. ARS, AS 1073, II/51r, II/52r. Sicer droben podatek je vendarle dragocen kamenček za mozaik umetnikove biografije, ki je za zgodnje obdobje še vedno precejšnja neznanka. Naj ob tem omenim, da sta bila v kongregacijo Vnebovzete vpisana tudi slikar Andrej Jožef Jamšek (1693) in kipar Matej Vrbnik (1696).

⁹⁷ Steska: *Slovenska umetnost*, str. 219, ki opozarja, da slika v osnovi izhaja iz Renijeve kompozicije; prim. Preinger: *Opus Matevža Langusa*, str. 105, z navedbo starejše literature, v kateri se pojavljajo različne letnice nastanka slike, ki je sicer datirana, a je bil napis pred obnovo platna najbrž slabo berljiv. Slika je bila leta 2007 restavrirana na ZVKDS

RC pod vodstvom mag. Barbke Gosar. Sodelovali so Ivo Nemeč, Katja Kavkler in Sonja Fister (v okviru RC) ter Andreja de Glerija, Polona Kovačič, Ognjen Miletić, Valentina Špendal in mag. Andrej Hirci (kot zunanji sodelavci). Za fotografijo obnovljene slike se zahvaljujem vodji restavratorske ekipe mag. Barbki Hirci in avtorici posnetka, akad. rest. Andreji Omejc.

⁹⁸ Več knjig, ki jih je za svoje člane dala natisniti bratovščina Vnebovzete, izhaja iz nekdanje Erbergove knjižnice in jih danes hrani Narodni muzej Slovenije, gl. Reisp: *Izbor tiskov*, str. 51, 52, 54, 60, 61, 66; prim. Smolik: *Semeniška knjižnica*, str. 69, z navedbo ilustrirane knjige: Sucquet Anton: *Piae considerationes ad declinandum a malo et faciendum bonum cum iconibus viae vitae aeternae*, Dunaj 1772.

⁹⁹ *Letopis*, str. 122.

Matevž Langus, *Marijino vnebovzetje*, 1822, Ljubljana, cerkev sv. Jakoba (foto: Andreja Omejc)

bakroreznimi upodobitvami »njegovih prijateljev« (1723),¹⁰⁰ o življenju in smrti po svetniških zgledih (1735),¹⁰¹ Filotejo Franciška Saleškega (1756),¹⁰² oficij Device Marije (1762)¹⁰³ ipd. Dobrotnice, ki so se vpisale v kongregacijo kot njene podpornice, je večkrat razveselila z ilustriranimi nemškimi molitveniki, tako npr. s knjižico tedenske pobožnosti k sv. Jožefu, opremljeno z lepimi bakrorezi (1735),¹⁰⁴ z zbirko pobožnosti za dvanajst Marijinih praznikov, opremljeno s trinajstimi ilustracijami, ki so

jih dobili od dunajske katehetske knjižnice (*Bibliotheca Catholica Viennensis*)¹⁰⁵ ipd.

Poleg omenjenih inscenacij, ki so veliki oltar začasno spreminjale v gledališki oder, so teatralnega baročnega duha izražale tudi procesije, ki so jih bratovščine s pompom in raznimi rekviziti vodile po mestu in njegovi okolici.¹⁰⁶ Spektakularni sprevod bičarjev in spokornikov s križi, ki ga je latinska kongregacija prirejala vsako leto na veliki četrtek, je pospremila z alegoričnimi prisposodobami, od katerih se je letopiscu leta 1640 zdel najimenitnejši feniks,¹⁰⁷ sicer pa so udeleženci na nosilnicah nosili božji grob, kip Device Marije¹⁰⁸ in druge podobe.¹⁰⁹ Kronist je pohvalil tudi sijajne simbole, s katerimi je opremljala procesijo sv. Rešnjega telesa.¹¹⁰ Posebno slovesno je vodila procesijo na praznik svoje zavetnice Marije vnebovzete, ki so se je udeleževali tudi deželni odličniki.¹¹¹

Bogoslužje, procesije, umetnostno oz. naročniško in drugo dejavnost velike Marijine kongregacije na svoj način odseva tudi na videz tako suhoparen vir, kot je popis inventarja. Ohranjeni dokument sicer naznanja njen konec, saj je nastal ob ukinitvi jezuitskega reda leta 1773 in je nato rabil za potrebe jožefinskih reform, ki so 1783 zatrlje tudi to bratovščino. Komisija, ki sta jo vodila Leopold Schwab pl. Liechtenberg in Johann Baptista pl. Nemizhoffen, je sestavila inventar latinske bratovščine po običajnem zaporedju.¹¹² Jeseni 1773 je torej, kot kaže popis, kongregacija imela 53 fl gotovine, šest srebrnih in dvanajst posrebrnenih pločevinastih svečnikov, križ s srebrnim korpusom in s srebrom obitim podstavkom, dva srebrna kipa Naše ljube Gospe (večjega in manjšega), staro, z zlatom vezeno zastavo iz rdečega žameta in dve črni zastavi, od katerih je bila ena že nerabna, šest rdečih z zlatom obšitih plaščev in dva zelo stara plašča s svileno obrobo, štirinajst črnih plaščev za

¹⁰⁵ *Historia annua*, 1737, p. 138.

¹⁰⁶ Velika latinska kongregacija je v postu vodila procesijo k božjemu grobu zunaj mesta, na veliki četrtek po mestu in ob koncu šolskega leta na Rožnik; prim. *Historia annua*, 1723, p. 15; *Historia annua*, 1761, p. 329.

¹⁰⁷ *Letopis*, str. 126–127.

¹⁰⁸ *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 900v, 13. april 1713, ko so nosilnico z božjim grobom nosili kmetje, nosilnico s kipom Device Marije pa dijaki. V petek in soboto je sledilo obiskovanje božjih grobov.

¹⁰⁹ Za spokorne procesije velike latinske kongregacije gl. Škerlj: *Italijansko gledališče*, str. 40–44; Höfler: *Glasbena umetnost*, str. 63–64, 67–68.

¹¹⁰ *Letopis*, str. 126–127.

¹¹¹ *Letopis*, str. 325; podatek se nanaša na leto 1683.

¹¹² ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium der zur Lateinischen in dem Gymnasio zu Laybach errichteten großen Studenten Congregation gehörigen Sachen*. Popis ni datiran.

¹⁰⁰ *Historia annua*, 1723, p. 23.

¹⁰¹ *Historia annua*, 1735, p. 116.

¹⁰² *Historia annua*, 1756, p. 300.

¹⁰³ *Historia annua*, 1762, p. 339.

¹⁰⁴ *Historia annua*, 1735, p. 116. Leta 1650 je kongregacija sklenila, da bo praznik sv. Jožefa proslavljala s posebno slovesnostjo, gl. *Letopis*, str. 169.

pogrebe ter več prtov in kazulo za mrtvaški oder, štiri dalmatike in večernični plašč, več oblačil za ministrante in zastavonoše, lesen *castrum doloris*,¹¹³ deset starih stolov, bratovščinski album s srebrnim okovjem, poslikane zastore iz grobe tkanine (dvo-nitnika), ki sta jih imeli v solasti nižja latinska in nemška kongregacija, šest velikih slik za celotno okrasitev marijanskega oratorija, eno majhno sliko in dve večji, ustrezni meram velikega oltarja v cerkvi, od katerih je bila ena izdelana z oljnimi, druga z akvarelnimi barvami. Poleg tega so imeli dva pasarsko izdelana relikviarja, petdeset rdečih in modrih kut za nosilce križev, petdeset lesenih križev, zalogo knjig za darila članom (v vrednosti 100 fl) in mesečnikov (po 36 fl), dve kongregacijski podobici, natisnjeni v ok. 300 izvodih, manjšo zalogo duhov-

nih knjižic, štiri lesene posrebrene piramide za dekor, iz lesa izrezljano Ime Marijino za okras oltarja, portatile, štiri lesene odre za procesijo, štiri stare okrasne trakove in štiri albe s kapucami ter palico za voditelja procesije. Kongregacija je hranila svoje predmete tudi v kolegiju v sobi št. 7, ki je bila opremljena s pisalno mizo, knjižno omaro, omaro za oblačila in klečalnikom.¹¹⁴

Kongregacija Brezmadežnega spočetja oz. nemška kongregacija

Kongregacija Vnebovzete se je številčno hitro povečevala, zato so jo leta 1624 razdelili na dva dela.¹¹⁵ Nova veja, z imenom Brezmadežnega spočetja, je združevala može različnih stanov, vpisovali

Brezmadežna s člani bratovščine, frontispic matrikule kongregacije Brezmadežnega spočetja (ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list cesarja Ferdinanda III. z Brezmadežno kot patrono Avstrije, 1647–1650 (ARS, AS 1073, II/52r)

¹¹³ Bratovščina je leta 1746 uvedla slovesen rekvijem ob smrti članov, gl. *Historia annua*, 1746, p. 195; prim. *Diarium Ministri* I/39r, fol. 1627r, 25. avg. 1749.

¹¹⁴ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium und Respective Schätz Libell*

aller in den vorhin gewesten Collegio zu Laybach vorgefundenen Corporum. Inventar so podpisali Leopold Schwab pl. Liechtenberg in Joahnn Baptista pl. Nemizhoffen kot komisarja ter Franz Hradezky in Leopold Wiser kot zapisnikarja. Ohranjeni primerki ni datiran; prim. Lavrič: Likovna oprema, str. 77–78.

¹¹⁵ Prim. *Letopis*, str. 77, 98, 100.

pa so se vanjo predvsem ljubljanski meščani.¹¹⁶ Za razloček od matične, ki je dobila pridevek »latinška«, so jo začeli imenovati »nemška« kongregacija. Podobno kot prvo je škof Hren podprl tudi to. V njeno dragoceno, v rdeč žamet vezano in z ornamentalni ščitki (ohranjen je en sam) okovano knjigo se je vpisal leta 1627.¹¹⁷ Matrikulo krasi frontispic z ikonografsko zanimivo upodobitvijo Brezmadežne v nebeški slavi in njenih častilcev na zemlji. Na levi klečijo papež, cesar, kardinal, dva škofa in več jezuitov, desno kongreganisti z rožnimi vencami v rokah, v ozadju na sredini so verne duše v očiščujočih plamenih vic. Skupine označujeta napisa, ki priznavata Marijino brezmadežnost (nad papežem: *SANCTA MARLA SINE PECCATO CONCEPTA*, nad rektorjem kongregacije: *PER IMMACVLATAM CONCEPTI-NEM TVAM*), in druga dva, ki sta dejansko klica na pomoč (nad vicami: *LIBERA NOS VIRGO GLORIOSA* in *LIBERA NOS VIRGO BENE-DICTA*). Besede se dvigajo k Mariji, ki obdana z angelci med soncem in luno stoji sredi oblakov, vrh katerih se v obliki Prestola milosti razodeva Sveta Trojica. Marija je predstavljena kot Apokaliptična žena, obdana s sončnimi žarki, in drži zrcalo kot simbol brezmadežnosti. Stoji na kači, v sprednjem delu spremenjeni v Evo, ki je Marijina antiteza. Miniatura združuje vrsto marijanskih tipov in je prototip številnih pomembnih protireformacijskih upodobitev.¹¹⁸ Ali je nastala še za časa škofa Hrena, ne moremo z gotovostjo reči, a četudi škofovski lik kot portret ni prepričljiv, se zdi, da so ga kongreganisti hoteli imeti naslikanega na frontispicu v vrsti vodilnih dostojanstvenikov.

Poleg naslovnice je v knjigi še devet heraldičnih iluminacij odličnejših članov bratovščine. Najpomembnejši med njimi je cesar Ferdinand III., vpisan leta 1650. Njegovo ime nosita dve miniaturi, ki predstavljata Brezmadežno kot Apokaliptično ženo v vlogi Patrone Avstrije (z napisom *Et macula non est in te*). Kvalitetnejša, t. i. dunajska varianta, ki jo je dal naslikati Ferdinand verjetno (že) leta 1647, ko je na Dunaju slovesno razglasil Brezmadežno za za-

vetnico cesarstva, z Noetovo barko in mavrico simbolično nakazuje, da je Bog po njej sklenil zavezo s cesarjem, na čigar vojne zmage aludira pod grbom ležeče orožje. Druga, t. i. kranjska varianta, ki je manj kvalitetna in domnevno desetletje mlajša (na njej je vpisan tudi cesar Leopold), pa kaže z žarki milosti, ki se od Brezmadežne odbijajo na cesarskega orla in od tega na kraljevskega ter deželne, da habsburške dežele, med njimi tudi Kranjska, njeno milost prejemajo prek cesarja.¹¹⁹ Z izvrstno naslikanim grbom izstopa knez Wolfgang Engelbert Auersperg (1660),¹²⁰ nekoliko skromnejši pa so vpisni listi opatov, tj. reinskega Alana Matta, stiškega Antona Gallenfelsa (1688) in kostanjeviškega, ki ni imenovan,¹²¹ ter ljubljanskih kanonikov, tj. stolnega prošta Oktavija Bucellenija (1685), dekana Janeza Marka Rossettija (1685) in župnika Jurija Wettstaina.

Vpisni list z grbom Wolfganga Engelberta Auersperga, 1660 (ARS, AS 1073, II/52r)

¹¹⁶ Ker je kongregacija sčasoma združila veliko število ljubljanskih meščanov, so jo po pravici imenovali kar meščanska, prim. *Letopis*, str. 139, 143, 240. Njeni člani so bili tudi duhovniki, redovniki in plemstvo; slednje je imelo v rokah vse vodstvene funkcije, tj. mesto rektorja, asistentov, tajnika, blagajnika ter svetovalcev, ki jih je bilo sprva le okoli 10, pozneje pa celo do 29. Kongregaciji so se pridruževali tudi verniki iz različnih krajev dežele Kranjske ter od drugod.

¹¹⁷ ARS, AS 1073, II/52r, *Bruderschaft der Unbeflechten Empfängnis unserer lieben Frauen alda zue Laybach*.

¹¹⁸ Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 100–101.

¹¹⁹ Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 114–115, sl. 52, 53.

¹²⁰ Prim. Dolinar: *Gradivo*, str. 38.

¹²¹ Upoštevajoč sočasne vpise naj bi šlo za Roberta Knopa, vendar se naslikani grb ne sklada z njegovim kamnitim grbom, ki ga je objavil Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 131.

Vpisni list z grbom reinskega opata Alana Matta
(ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list z grbom kostanjeviškega opata
(ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list z grbom stiškega opata Antona Gallenfelsa,
1688 (ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list z grbom ljubljanskega stolnega prošta Oktavija
Bucellenija, 1685 (ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list z grbom ljubljanskega stolnega dekana Janeza Marka Rossettija, 1685 (ARS, AS 1073, II/52r)

Vpisni list z grbom ljubljanskega stolnega župnika Jurija Wettstaina (ARS, AS 1073, II/52r)

Od meščanov različnih poklicev se je kongregaciji pridružilo tudi precej umetnikov, stavbarjev in umetnih obrtnikov, zlasti zlatarjev, mizarjev ipd. (v albumu dokumentirano članstvo je za marsikaterega izmed njih dragocen prispevek k sicer slabo poznanemu življenjepisu).¹²² Z našega gledišča nas zanimajo predvsem slikarji in kiparji, saj je pogojno mogoče računati na njihov ustvarjalni prispevek k bratovščinski opremi oz. prazničnim inscenacijam. Od slikarjev so bili vpisani Mathias Wagner (1631), Elias Wolf (1632), Simon Vidtman (1639), Sebastian Schnegkh (1644), Thomas Stegar (1651), Casper Weyßman (1657), Jakob Filip Jamšek (1671), Janez Peter Gimbler (1677), Andrej Jožef Jamšek (1693), Janez Mihael Reinwaldt (1714/15), Matija Kántz (1714/15), Jožef Matik (1718), Janez Schell (1719), Valentin Jamšek (1720), Janez Ziegler (1729), Franc Jelovšek (1729, *burgerlicher frescho: Maller*, zapisan med svetovalci), Albert Pichel

(1741), Jožef Schuz (1748), Valentin Metzinger (1749, *burg: berühmter Mahler*), Janez Prandtner (1755), Franc Strauss (1755, *ex latina minore*), Leopold Jauckh (1765), Anton Cebej (1766, *ex latina*), Fortunat Bergant (1767) in Eustachius Gabriel (1772, *Mabler des Auditoriums Mortuus 5.ta Octob.*), od štukaterjev Jožef Gebhardt (1760), od kiparjev pa Wolff Schueller (1644), Friderik Renner (1671, kot pomočnik) Jernej Plumberger (1673), Janez Jurij Dragar (1697), Matej Vrbnik (1697), Matija Vernic (1724), Henrik Mihael Löhr (1727), Jakob Gaber (1748), Janez Jurij Hueber (1751), Urban Gaber (1752), Anton Schwärzel (1754), Jernej Fleischacker (1754, kot pomočnik), Jakob Löhr (1758), Jernej Sterle (1776) Mihael Zill (1776) in Franc Rottman (1778, 1779).¹²³

¹²² Celoten pregled umetnikov in umetnih obrtnikov, včlanjenih v kongregacijo, je sestavil Uroš Lubej, žal pa seznama še ni objavil.

¹²³ Navedeni seznam razen dveh izjem ne navaja slikarskih in kiparskih pomočnikov. Podatki o članstvu v kongregaciji so bili doslej objavljeni le za nekaj umetnikov; prim. Steška: *Slovenska umetnost*, str. 94; Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 236, 240; Lubej: *Gimble Johann Peter*, str. 273; Resman: *Kiparstvo poznege baroka*, str. 154.

Hkrati z uspešno širitvijo članstva se je večal tudi bratovščinski inventar. Iz virov je vidno, da je leta 1636 pridobila šest srebrnih svečnikov in dva kipa Device Marije, ki sta bila zelo dragocena, vredna 1.600 fl, to pomeni, da sta morala biti iz srebra.¹²⁴ Leta 1642 so enega od njiju na stroške gospoda Putscharja opremili še s primernim podstavkom iz enake kovine, deželni notar in tajnik Burchard Hitzing pl. Hitzeneg, starosta med kongreganisti, pa je v tem času plačal natis z bakrorezi ilustriranega bratovščinskega priročnika in dragoceno oltarno podobo.¹²⁵ Žal se ne kipa, ne podoba in ne priročnik¹²⁶ niso ohranili, sklepati pa smemo, da so pripomogli k uvajanju novih imakulističnih motivov na naša tla. Kongregacija je leta 1642 prejela tudi več manjših daril, med njimi psalterij p. Bonaventure.¹²⁷ Leta 1648 je za 400 fl kupila polsvilene zastore za prekrivanje sten v avditoriju in cerkvi.¹²⁸ Svoje imetje je leta 1653 pomnožila za 800 fl. Njen glavni dobrotnik je bil Matija Dienstmann, kranjski deželni kaplan; pred smrtjo je volil Brezmadežni 152 zlatnikov vredno zlato verižico, ki jo je prejel od dežele, kongregacija pa mu je pripravila v cerkvi pogrebne slovesnosti.¹²⁹ Za okras oratorija je 1654. pridobila več različnih predmetov, vrednih več kot 100 fl.¹³⁰ Z novo šolsko zgradbo, dograjeno leta 1658, je skupaj z drugimi jezuitskimi kongregacijami, ki so se dotlej shajale v kolegiju, dobila primernejši prostor za srečevanja.¹³¹

Z darili in volili je kongregacija pridobila precejšnje premoženje¹³² in ga 1669. še povečala s šestimi srebrnimi svečniki v vrednosti 1.200 goldinarjev.¹³³ Kmalu zatem je prišla v spor z jezuiti, saj so se nekateri člani hoteli otresti njihovega vodstva in so bratovščino kot meščansko družbo namerali prestaviti drugam. Boj za prevlado je trajal do leta 1673, ko je končno zmagala Družba Jezusova.¹³⁴ Potem ko je bila kriza premagana, je bratovščina spet začela napredovati, jezuiti pa so ji »za

tolažbo« oskrbeli osem lepih plaščev iz rdečega padovanskega sukna za baklonosce.¹³⁵ Leta 1681 je dobila štiri preproge za klečalne pručke v vrednosti 70 fl in osem velikih bakel.¹³⁶

Pomembno spodbudo je v življenje kongreganistov prineslo Marijino znamenje, ki so ga leta 1682 *ex voto* postavili pred jezuitsko cerkvijo deželni stanovi. Prav v tem letu je kongregacija za svoj glavni praznik, ko je bilo tako v cerkvi kakor v avditoriju navzoče številno plemstvo, prvič obdala vso cerkev z novimi svilenimi zagrinjali, kupljenimi večinoma z radodarnim prispevkom slavne dežele Kranjske za 600 fl. Poleg tega je z novimi kandelabri opremila klopi, ki jih je nameščala za Marijine praznike, in oskrbela svečano razsvetlavo pri Marijinem spomeniku na dvorišču, da bi proslavila rojstvo sina cesarja Leopolda.¹³⁷ Leta 1686 je pridobila dva srebrna svečnika za 270 fl in prapor iz črne svile z zlatimi in srebrnimi resicami za 100 fl, v dar je prejela veliko bakreno ploščo z upodobitvijo Brezmadežne (za katalog umrlih), kupila je pozitiv za 80 fl in pozlačen medeninast križ z umetnimi kamni za 23 fl, poleg tega pa je dala obnoviti različne predmete za okras oltarja.¹³⁸

Svečniki so nasploh sodili med tisto opremo, ki so ji vsi posvečali veliko pozornost. Ko so leta 1712 za praznik Brezmadežne prvič postavili na oltar šest izredno velikih bratovščinskih svečnikov, ki so jih malo prej umetniško izdelali v Gradcu za ok. 300 fl,¹³⁹ so jih po obredu prenesli v avditorij oz. oratorij, da so si jih ljudje lahko ogledali.¹⁴⁰ Kongregacija je pred svojimi slovesnostmi poskrbela za popravila in očiščenje srebrnega inventarja¹⁴¹ ter za bogat praznični aparat,¹⁴² ki ga je letopisec večkrat označil za veličastnega; tako npr. leta 1747, ko je na oltarju gorelo sto sveč, sijaj pa je

¹²⁴ *Letopis*, str. 118.

¹²⁵ *Letopis*, str. 134.

¹²⁶ *Letopis*, str. 134.

¹²⁷ *Letopis*, str. 134.

¹²⁸ *Letopis*, str. 161.

¹²⁹ *Letopis*, str. 180.

¹³⁰ *Letopis*, str. 185.

¹³¹ Prim. *Letopis*, str. 176, 204–205.

¹³² *Letopis*, str. 164, 169. Od sredine 17. stoletja dalje je revnim članom iz skupne blagajne plačevala za dostojen pogreb.

¹³³ *Letopis*, str. 253.

¹³⁴ *Letopis*, str. 270–271, 282, 292. Leta 1677 so za varno hrambo srebrnega zaklada bratovščine uredili zavarovan prostor, vodstvo pa se je odločilo dobiti nazaj na obresti naloženo glavnico in jo uporabiti v dobro kongregacije.

¹³⁵ *Letopis*, str. 271.

¹³⁶ *Letopis*, str. 312.

¹³⁷ *Letopis*, str. 319; *Diarium Ministri* I/33r, fol. 314v, 5. jul. 1682.

¹³⁸ *Letopis*, str. 349–350. Bratovščina je leta 1686 ustanovila tudi posebno devetdnevno pobožnost k sv. Frančišku Ksaverju za osvojitve Bude in javne potrebe; za to priložnost so kapelo lepo okrasili in izpostavili srebrno svetnikovo podobo, gl. *Diarium Ministri* I/34r, fol. 383r, 24. jul. 1686.

¹³⁹ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 894r, 7. dec. 1712; Resman: Šentjakobska cerkev, str. 221. Po običaju so veliki in stranski Marijin oltar za to priložnost osvetlili tudi z laternami in voščenkami.

¹⁴⁰ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 894r, 8. dec. 1712.

¹⁴¹ Prim. *Historia annua*, 1734, p. 108.

¹⁴² Nemška bratovščina je veliki oltar okrasila 7. decembra in kip sv. Frančiška Ksaverja, če je od godu še ostal na oltarju, nadomestila z Marijinim; prim. *Diarium Ministri* I/34r, fol. 472r, 7. dec. 1691.

večal dragocen ornat.¹⁴³ Razkošna razsvetljava je torej ostala nepogrešljiv slavnostni element tudi potem, ko so zaradi nevarnosti požara in predvsem zaradi preprečevanja poškodb novega Robbovega oltarja skušali število sveč kar najbolj omejiti.¹⁴⁴ Po mnenju kronista je bila »nemška« kongregacija glede sijaja praznovanj neprekosljiva.¹⁴⁵ Pomemben je bil tudi njen delež pri procesiji sv. Rešnjega telesa, še posebno leta 1735, ko je dala na Mestnem trgu za 150 fl postaviti oltar, ki je v oktavi praznika več let rabil za obred; novost, kakršne v Ljubljani dotlej še niso poznali, je zbujala splošno občudovanje in priznanje.¹⁴⁶ Leta 1754 se med njenimi pridobitvami omenja srebrna kotlica, ki jo je za 1.300 fl umetniško izdelal neki ljubljanski mojster; na ščitkih, ki so jo krasili, so bili upodobljeni angel varuh, sv. Jožef in sv. Alojzij, med njimi je v siju razkošno pozlačenih žarkov izstopala Brezmadežna; posodo je obdajala umetniško izdelana tračna ornamentika, vmesna polja so bila dekorirana z rdečo svilo.¹⁴⁷

Kongregacija je imela več Marijinih kipov in slik. Poleg srebrnega kipa, ki ga je gotovo uporabljala za titularni praznik, je imela še posrebrenega lesenega za pogrebe članov in maše zadušnice.¹⁴⁸ Enega od kipov je ob raznih priložnostih menjaje z drugima dvema kongregacijama postavljala v cerkvi k ograji prezbiterija,¹⁴⁹ nosila pa ga je tudi v procesijah, ki jih je vsako leto vodila na Rožnik in v Polje,¹⁵⁰ od 1755. pa tudi k ljubljanskim uršulinkam.¹⁵¹ Kakšen je bil videti procesijski odrček oz. tron, si lahko predstavljamo na podlagi zapisa za leto 1712, v katerem kronist poroča, da je bila bratovščinska podoba obdana z ograjo in umetnim cvetjem ter prekrita z baldahinom.¹⁵² Leta 1730 je

dala kongregacija iz darov svojih članov napraviti novo nosilnico s kipom Device Marije, okrašeno z ornamentami in pozlato v vrednosti več kot 130 fl, dobrotniki pa so k temu prispevali še tri dragocene obleke za Marijin kip in za povzdigo bratovščinskih praznikov kupili z zlatom olepšane plašče iz izbrane blaga za baklonosce (za 200 fl).¹⁵³ Morda je bil procesijam namenjen (tudi) kip, ki bi slogovno sodil v ta čas in je zdaj nameščen na fasadi hiše na Gornjem trgu pri cerkvi sv. Florijana, saj ga je bilo očitno mogoče pritrditi na držalo; po Steskovi domnevi naj bi bil nekdanj stal v kongregacijski dvorani.¹⁵⁴ Predstavlja Marijo Zmagovalko z Detetom, ta pa s suličastim križem zabada zmaja pod njenimi nogami; gre za tip, ki ga je bratovščina uvedla z grafiko iz 1726 in mu posled pred vsemi

Marija Zmagovalka, ok. 1730, Ljubljana, Gornji trg

¹⁴³ *Historia annua*, 1747, pp. 201–202; prim. *Historia annua*, 1744, p. 178; *Historia annua*, 1771, p. 411.

¹⁴⁴ Prim. *Diarium Ministri* I/36r, fol. 870v, 8. dec. 1711; *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1158v, 7. dec. 1722; fol. 1172v, 7. dec. 1723; fol. 1373v–1374r, 4. in 7. dec. 1732; prim. Resman: Šentjakobska cerkev, str. 219.

¹⁴⁵ *Historia annua*, 1766, p. 385; prim. *Historia annua*, 1769, p. 403.

¹⁴⁶ *Historia annua*, 1735, p. 116.

¹⁴⁷ *Historia annua*, 1754, p. 283.

¹⁴⁸ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1117v, 11. dec. 1720.

¹⁴⁹ *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1217r, 11. febr. 1725.

¹⁵⁰ *Letopis*, str. 113, 131, 134, 139, 143, 154, 209, 271, 325, 336, 349, 364. Procesijo na Rožnik je prvič organizirala leta 1633, od 1642. pa je prirejala tudi procesijo v Polje, kamor jo je najprej vodila latinska; prim. *Letopis*, str. 117, 158; *Diarium Ministri* I/34r, fol. 382r, 2. jul. 1686; *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1133r, 4. avg. 1721.

¹⁵¹ *Historia annua*, 1755, p. 291. Cilj procesije je bila podoba Kraljice miru v uršulinski cerkvi.

¹⁵² *Diarium Ministri* I/37r, fol. 882v, 2. jul. 1712.

¹⁵³ *Historia annua*, 1730, p. 79.

¹⁵⁴ Steska: Brezmadežna, str. 69; Menaše. *Marija v slovenski umetnosti*, str. 123. Kip bi v sosednjo hišo na Gornjem trgu (v nekdanji Florijanski ul.) utegnil priti z Erbergi, ki so bili njeni lastniki od 1791 do 1806., gl. Fabjančič: *Knjiga hiš* (za opozorilo na podatek se zahvaljujem kolegu dr. Urošu Lubeju). Kip je v letih 2008–2009 restavriral Katarina Furlan.

drugimi dajala prednost, kar je bil najbrž tudi povod za to kiparsko upodobitev. Iz popisa bratovščinskega inventarja, navedenega v nadaljevanju, je vidno, da je v poznejših letih priskrbela poslikano nosilnico z Marijo v spremstvu angelov z Marijinim imenom. V popisu so navedene tudi (oljne) slike, od katerih pa se ni nobena ohranila in so tudi kar zadeva avtorstvo nepojasnjene. Domnevno naj bi se bila kongregacija z naročilom za sliko Brezmadežne (z dodanim motivom izbrisane dolga) obrnila na Kremser Schmidta in naj bi bili zato z njo povezani tudi njegovi oz. njegovemu učencu pripisani lavirani perorisbi (iz Layerjeve zapuščine), ki jih hrani ljubljanska Narodna galerija;¹⁵⁵ do realizacije naročila ni prišlo. Sliko Brezmadežne za šentjakovski veliki oltar (za novene) je že po ukinitvi jezuitskega reda in bratovščin, a nedvomno še iz njihovih duhovnih pobud, dal napraviti ljubljanski knjigovezec Heinrich Hohn.¹⁵⁶

Obsežnejša od kiparske in slikarske je ohranjena grafična ostalina; k tej sodijo podobice, članske diplome oz. spričevala in ilustrirani sezname umrlih članov. Kongregacija, ki jo je sestavljalo veliko priletnih mož,¹⁵⁷ je v prvi vrsti poskrbela za dostojne sezname pokojnih, okrašene z likom zavetnice. Tri primerke nam je v svoji zbirki ohranil Janez Vajkard Valvasor; gre za odtise dveh grafičnih plošč (ista plošča je bila po navadi v rabi več let),¹⁵⁸ na katerih je prevladovala likovna plat, saj so celo imena umrlih dejansko le dopolnilo ikonografsko dobro premišljeni figurálni in ornamentalni kompoziciji. Le-ta v prvem primeru, vrezanem leta 1670, kaže Brezmadežno z zemeljsko oblo, kač in zrcalom kot značilnimi atributi, ki je hkrati Kraljica in Zavetnica s plaščem, pod katerim so našli zatočišče umrli člani, predstavljeni z imenom, poklicem oz. funkcijo in datumom smrti. Slednjo simbolizirata prizora v zgornjih kartušah: levo Smrt s koso

Johann Martin (vrezala delavnica Küssell): Brezmadežna, 1670, Zagreb, Bibliotheca Metropolitana (VZ II, št. 66)

Janez Peter Gimbler (vrezal Andrej Trost): Brezmadežna, 1679, Zagreb, Bibliotheca Metropolitana (VZ II, št. 65)

¹⁵⁵ Gre za »osnutka«, pravilneje posnetka Kremser Schmidtovih oljnih slik (v Linzu in St. Peter am Au), ki naj bi ju slikar poslal kongregaciji pred naročilom, gl. Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 127–128, sl. 71, 73; prim. Menaše: *Vojna podob*, str. 137.

¹⁵⁶ *Župnijska kronika* I, p. 76. Sliko je leta 1936 »obnovila« domača slikarka Greta Wanisch, gl. *Župnijska kronika* II, p. 103.

¹⁵⁷ Prim. *Letopis*, str. 336.

¹⁵⁸ Ploščo iz leta 1670 so npr. uporabljali do 1678, 1679. so jo zamenjali z novo, to pa leta 1686 spet z drugo itd.

in puščico na obrežju čaka na ladjo, ki pluje pod Marijino zvezdo (z vpisano črko M), desno je zgrabila gnezdo, iz katerega je k zvezdi poletela jata ptic.¹⁵⁹ Pod središčnim likom je v napisnem polju kratka molitev, s katero se člani zatekajo v varstvo Božje porodnice, levo in desno pa so v kartušah zapisane dolžnosti živih članov do umrlih, tj. molitve in mašne daritve. Grafiko je po risbi Johanna Martina vrezal eden od bratov Küssell, natisnil pa ljubljanski tiskar Janez Krstnik Mayr s prispevkom dobrotnic.¹⁶⁰ Valvasorjeva primerka sta iz let 1672–1673 in 1677–1678; pri slednjem je bila plošča že vidno obrabljena.¹⁶¹

Druga plošča je nastala leta 1679 v Valvasorjevi grafični delavnici na Bogenšperku,¹⁶² kjer jo je po risbi ljubljanskega slikarja Janeza Petra Gimblerja (od 1677 člana bratovščine) vrezal Andrej Trost.¹⁶³ Kompozicija je v osnovi podobna prvi, je pa bolj razgibana. Marija je tokrat brez zrcala, ima pa okrog glave venec zvezd ter ob straneh lilijo in vrtnico z imakulističnim namigom; prvo spremlja napis *Nichts Rainers*, drugo *Auß Dem Beflechten Unbefleht*. Zapisu imen pokojnih zdaj ni več namenjen Marijin plašč, ampak odvita zvitka, ki ju drži v rokah (v našem primeru brez imen, le letnico 1679 imata vrezano na spodnjih zavihkih), na minljivost pa aludirata Kronos s peščeno uro in koso, za katerim se dviga Resnica (*Die Wahrheit*) z napisom *Khombt Endtlich Herfür*, in namizna ura z napisom *Jeder Zeit Recht*. Posvetilo vodstva kongregacije članom in dobrotnicam je zapisano v spodnji kartuši, ki jo obroblja bogat okvir z rogovoma izobilja.

Doslej ni znan noben odtisnjen primerek velike bakrene plošče, ki jo je kongregacija dobila v dar leta 1686. Letopisec poroča, da je bila primerna za katalog umrlih in je kazala Brezmadežno Devico kot zmagovalko nad vidnimi in nevidnimi sovražniki.¹⁶⁴ Kompozicija naj bi bila domnevno podobna Rubensovi Apokaliptični ženi iz ok. leta 1624.¹⁶⁵ Morda je bratovščina enak motiv dala upodobiti tudi na prapor iz črne svile, ki ga je kupila v istem

letu in je bil očitno namenjen za žalne slovesnosti.¹⁶⁶

V teku 18. stoletja je kongregacija naročila več grafičnih podob, da jih je na titularni praznik delila med člane, isti motiv pa je uporabljala tudi za članska potrdila. Leta 1726 je dala v Augsburgu vrezati grafiko z motivom Marije Zmagovalke, ki je odtlej povsem prevladal. Gre za t. i. previdni tip upodobitve, saj je kot dejanski zmagovalec prikazan Jezušček, ki iz Marijinega naročja zabada križ v zmajevo žrelo. Prizor dopolnjujeta motiva učlovečenja (Bog Oče nad Marijo pošilja Svetega Duha) in izbrisanega dolga (puto briše z zemeljske oble podobo izvirnega greha). Zelo verjetno so isto kompozicijo poslej uporabljali tudi za kataloge umrlih članov, saj so dali leta 1727 za ta namen natisniti šest tisoč izvodov augsburških podob (za

Marija Zmagovalka s prizorom »Izbrisan je dolg«, grafika za kongregacijo Brezmadežnega spočetja, 1726 (SKL)

¹⁵⁹ Prvi prizor obteka napis iz Jobove knjige *JESVS Meine tag sein Durchgangen wie ein Schiff. Job. 9*, drugega pa besedilo iz knjige Pregovorov *MARLA Wie ein Vogel auß seinem Nest weicht. Prouerb. 27*.

¹⁶⁰ Polnopravni člani jezuitskih Marijinih kongregacij so bili do srede 18. stoletja le moški; za status žensk, ki so dotlej praviloma imele vlogo dobrotnic, gl. Bizant: Marijine kongregacije, str. 140–141.

¹⁶¹ Zagreb, Bibliotheca Metropolitana, VZ II, št. 66 in 67.

¹⁶² Zagreb, Bibliotheca Metropolitana, VZ II, št. 65.

¹⁶³ Lubej: Gimbljer Johann Peter, str. 273, z navedbo virov in literature.

¹⁶⁴ *Letopis*, str. 350.

¹⁶⁵ Menašc: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 101.

¹⁶⁶ *Letopis*, str. 349. Kongregacija je imela tudi procesijsko bandero, gl. *Letopis*, str. 352.

Valentin Metzinger (vrezal Jeremias Gottlob Rugendas),
 Marija Zmagovalka, grafika za kongregacijo
 Brezmadežnega spočetja, 1750 (SKL)

Marija Zmagovalka, grafika za kongregacijo
 Brezmadežnega spočetja, 1766 (SKL)

125 fl).¹⁶⁷ Novo varianta motiva Marije Zmagovalke je v naslonu na svojo oljno sliko v Velesovem (iz 1747) leta 1750 zasnoval Valentin Metzinger, vrezal pa jo je augsburški mojster Jeremias Gottlob Rugendas.¹⁶⁸ Brezmadežna, predstavljena sede, ima s stopalom na kačji glavi tokrat bolj poudarjeno vlogo, medtem ko Dete Jezus pomaga putu reševati kači iz žrela trak z značilnim imakulističnim citatom *Pro Omnibus non pro Te haec Lex. Esth. XVI.*; prizor dopolnjujeta še Adam in Eva z jabolkom izvirnega greha.¹⁶⁹ Leta 1766 je bratovščina na Dunaju

naročila novo grafiko, ki v grobih obrisih posnema Metzingerjevo predlogo, a je po kvaliteti šibkejša;¹⁷⁰ jezuitski letopisec jo sicer označuje za lepo delo.¹⁷¹

Iz popisa inventarja bratovščine Brezmadežnega spočetja, ki ga je posebna komisija sestavila ob razpustu jezuitov leta 1773, je razvidno, da je v tem času imela 29 fl 15 kr gotovine in 500 fl naloženih pri deželi. Skrbno je vodila knjigovodstvo, saj je imela blagajniško knjigo prihodkov in izdatkov ter fascikel plačanih računov, v drugem fasciklu pa je hranila svoje privilegije in instrukcije. Imela je tri pečatnike, velikega in dva majhna. Od srebrnih predmetov so v seznamu navedeni: srebrno okovje

¹⁶⁷ *Historia annua*, 1727, p. 54.

¹⁶⁸ *Historia annua*, 1750, p. 240, ko so na titularni praznik grafiko razdelili med številne člane. Za grafiko se v literaturi navajata letnici 1750 in 1749, slednja zgolj zaradi napačnega sekundarnega zapisa na poškodovani primerek iz Narodnega muzeja Slovenije, gl. Menaše: *Vojna podob*, str. 145.

¹⁶⁹ Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 122–124; Cevc: *Valentin Metzinger*, str. 304–307, št. G 2, G 3; First: *Carlo Maratta*, str. 34, 35, 36, 201. Večjo grafiko hrani Narodni muzej Slovenije, manjšo pa Semeniška knjižnica; prim.

Historia annua, 1760, p. 324, ko je kongregacija izdala več članskih diplom oz. spričeval.

¹⁷⁰ Prim. Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 123; Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 304, št. G 2; First, *Carlo Maratta*, str. 34, 35, 202. Poleg izvoda v Narodni galeriji obstaja še izvod v Semeniški knjižnici.

¹⁷¹ *Historia annua*, 1766, p. 385, ko je kongregacija grafiko razdelila okoli petsto članom.

na zastavi iz rdečega žameta, šest velikih srebrnih svečnikov, dva majhna srčasta svečnika, velik Križani augsburškega dela in en majhen srebrn kip Naše ljube Gospe z Detetom Jezusom, dva pozlačena srebrna mašna vrčka s pladnjem, s srebrom okovan bratovščinski album oz. katalog in dva pozlačena srebrna prstana za okras Marijinega kipa. V rubriki drugih kovinskih izdelkov so vpisani posrebreni medeninasti Križani, šest posrebrenih medeninastih oltarnih svečnikov, majhen medeninast ročni svečnik, nova in stara bakrena plošča z večjo Marijino podobo ter nova in stara manjša bakrena plošča za spričevala (*testimonium*), posrebrena medeninasta kadilnica, s kamni okrašen pozlačen medeninast Križani, kovinski kropilni kotliček, osem visečih pločevinastih svečnikov, šest podstavkov za laterne (bakle) in dva posrebrena viseča svečnika z velikim izveskom.

Seznam tekstilij in okrasja našteva oblačila za Marijin kip, in sicer obleko iz belega damasta, s cvetlicami okrašeno belo obleko z zlatimi čipkami in z zlatimi čipkami obrobjeni modri plašč iz tafta, h kateremu sta sodila še zelen oprsnik in s kamni okrašen naprsni nakit, pa dva oprsnika z okrasnimi čipkami, umetne lase, platnen pas, križec iz bele pločevine, uhana s kamenčki, dve pozlačeni leseni žezli, cvetlični grmiček, več različnih kamenčkov za okras poprsja in glave ter križ iz cvetic.¹⁷² Potem so naštet še: osem oblek iz modrega sukna za nosače Marijinega kipa in dve enaki za zastavonoši, h katerim je sodilo deset rdečih suknenih pasov, šest plaščev iz rdečega holandskega sukna z zlatimi našivki za nosilce latern, dva plašča iz navadnega sukna za ministrante pri mesečnih mašah in dva iz črnega sukna, šest ministrantskih oblek iz rdečega blaga s srebrnimi čipkami, dve podobni z navadnimi čipkami in dve iz črnega blaga, ena z belimi in druga z rumenimi našivki, štirje modri prti za cerkvene klopi, modra polsvilena preproga in podobna preproga za bratovščinsko mizo, baldahin s krili iz rumene svile, mrtvaški prt s črnimi in rumenimi obšivki ter dva stara prta, večji in manjši velum iz bele svile, dva para usnjenih rokavic za zastavonoši, z zlatom in resicami obšita zastava iz črnega žameta s sliko in sijem, stara zastava, zelen prt za mizo predsedstva, prtč za delitev mašnih darov (v denarju), več roketov, prtov ipd.

Seznam lesenih predmetov se začneja s starim lesenim Marijinim kipom, potem sledijo miza in klečalnik za procesijo sv. Rešnjega telesa, viseč svečnik s štirimi svečami, poslikan oder oz. nosilnica z novim Marijinim kipom in štirimi pozlačenimi angeli z Marijinim imenom, posrebren lesen Marijin kip, ki so ga uporabljali ob smrti članov, šest oltarnih svečnikov, črna skrinjica za imena članov, miza za običajne shode, deset naslanjačev iz rdečega usnja in eden, prevlečen s črnim usnjem, tri lesene skrinjice za darovanje, osem velikih in triindvajset manjših podstavkov za bakle, dve poslikani skrinjici za volitev rektorja, pisalno orodje, pet zelenih cvetličnih lončkov in dva poslikana brez grmičkov, dva nova s pozlačenimi obročki in šopki ter dva večja za oltar za telovsko procesijo, dva majhna stola s črnim usnjem, mizica in peščena ura. Sledijo še drugi predmeti, in sicer v zlat okvir vstavljena bula z odpustki za titularni praznik bratovščine, osem starih slik za pogrebne slovesnosti, kongregacijska slika za avditorij, antependij za oltar, dva velika in dva majhna zelena rožna grmička, podstavek z jermeni za pritrditev Marijinega kipa na mrtvaški oder, neuokvirjena slika Naše ljube Gospe z napisom *Ecce ancilla Domini*, slika Marije z Detetom v črnem okvirju, skrinjica z zlatarsko tehtnico in še nekaj manjših pripomočkov.

Seznam knjig je precej dolg, obsega pa razne priročnike, pridige, marijansko in teološko literaturo, Sveto pismo itd., poleg tega pa še staro računsko knjigo, stari in novi diarij, knjigo za vpis članov, dve knjigi za sprejem članov, knjigo za vpis dobrotnikov in knjigo dobrotnic. V zalogi so imeli tudi nekaj sto grafičnih podobic za naslovni praznik kongregacije.¹⁷³ Na videz sicer dolgočasen seznam predmetov, ki pa pred nami plastično zažive, ko si jih predstavljamo v njihovi funkciji, denimo na oltarju, pri slovesni liturgiji v soju sveč in prosojnih meglicah kadila, v procesijah, ki se vijejo po mestnih ulicah in po stezah k Marijinim svetiščem, pri shodih in sprejemu novih članov, pri mrljskih obredih in slovesu od sobratov. Redke ostaline kažejo, da so si kongreganisti želeli kvalitetnih izdelkov.¹⁷⁴

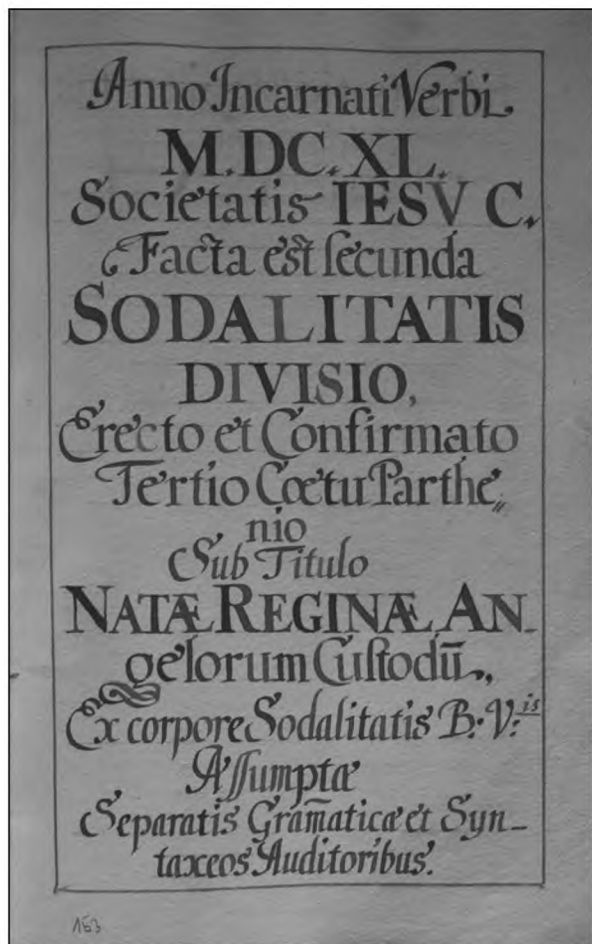
¹⁷² Eno od dragocenih oblek za Marijin kip je daroval neimenovani član kongregacije leta 1729, gl. *Historia annua*, 1729, p. 68.

¹⁷³ ARS, AS 7, š. 231, *Inventarium der teutschen unbefleckten Empfängniß Bruderschaft*. Popis ni datiran. Inventar so podpisali Leopold Schwab pl. Liechtenberg in Johann Baptista pl. Nemizhoffen kot komisarja ter Franz Hradeczky in Leopold Wiser kot zapisnikarja.

¹⁷⁴ Nemška bratovščina je cerkvi prepustila šest velikih svečnikov, potem pa spet zahtevala pravico do njih; prelili so jih po požaru, ki je zajel kolegij in cerkev, gl. *Zupnijska kronika I*, p. 77.

Nižja oz. mala latinska kongregacija Kraljice angelov

Nižja oz. mala latinska kongregacija Kraljice angelov je združevala učence nižjih razredov; ustanovljena je bila leta 1640, ko se je odcepila od matične, tj. velike latinske kongregacije (ta je s tem postala tridelna).¹⁷⁵ Že 1642 poročajo anali o njenem vnetem delovanju.¹⁷⁶ Svoj glavni, titularni praznik je obhajala 8. septembra, na dan Marijinega rojstva (mali šmaren), sekundarnega pa 25. marca, na dan Marijinega oznanjenja (šmaren v postu).¹⁷⁷ Z leti je množila inventar, ki ga je potrebovala za slovesne obrede in procesije. Pridobivala ga je sicer redkimi nakupi, pa tudi darovi dobrotnikov (1644. je npr. dobila v dar zlat prstan z verižico).¹⁷⁸

Ustanovitev kongregacije Kraljice angelov, folij v matrikuli matične kongregacije Marijinega nebovzvetja, 1640 (ARS, AS 1073, II/51r)

Leta 1648 je za procesije kupila lepo pozlačeno nosilnico z Marijo v zibelki, obdano z nekaj figurami angelov in klečečimi kongreganisti.¹⁷⁹ Pridobila je tudi drugo sijajno opravo, s katero je na svoj zavetni praznik leta 1649 pritegnila pozornost navzočih.¹⁸⁰ Leta 1686 se je njena oprema pomnožila z 210 fl vrednim pozlačenim srebrnim kipom bratovščinske zavetnice novorojene Device Marije, ki se je kot zarja dvigala iz zibelke.¹⁸¹ Z lepimi simboli in ikonografskimi napisi, ki jih je izdelala za veliki oltar, se je kongregacija v tem letu pridružila tudi proslavi zmage pri Budimu.¹⁸²

Tako kot druge kongregacije je tudi mala za svoje praznike veliki oltar spremenila v provizoričen teater in z zastori praznično odela vse stene v cerkvi.¹⁸³ Konkretno podatke o tem v virih bolj redkoma najdemo, tako npr. za Marijino oznanjenje leta 1710, ko zapisovalec poroča, da je kongregacija okrasila veliki oltar z bratovščinskim kipom in drugim aparatom, prezbiterij in ladjo pa zastrla s tapetami.¹⁸⁴ Leta 1711 so na oltarju (spet) prižgali mnogo sveč (čeprav so zaradi isker predstavljale nevarnost za cerkev) in namestili bratovščinsko podobo, ves drug okras pa jim je dala na voljo cerkev.¹⁸⁵ V naslednjem letu so na oltar postavili sliko in kip Kraljice angelov, vmes pa šest s kovino prevezanih umetnih šopkov cvetja in le štiriindvajset sveč.¹⁸⁶ Ker je bilo praznovanje povezano tudi s procesijo, so v cerkvi pripravili nosilnico s Kraljico angelov pod baldahinom, kot lahko izvemo iz dnevniških zapiskov iz leta 1712.¹⁸⁷ Leta 1713 so za mali šmaren prvič uporabili novi baldahin z zelenimi cveticami na beli podlagi.¹⁸⁸ Mladostno svežo zeleno-belo barvno kombinacijo so nato izbrali tudi za zastore, s katerimi so leta 1720

¹⁷⁹ *Letopis*, str. 161.

¹⁸⁰ *Letopis*, str. 164.

¹⁸¹ *Letopis*, str. 351.

¹⁸² *Letopis*, str. 345. Leta 1686 so za zmago pri Budimu pripravili zahvalno procesijo, ki so se je mdr. udeležile tudi vse kongregacije, vsaka s svojim kipom in banderom, gl. *Letopis*, str. 352.

¹⁸³ O okraševanju cerkve in oltarja za titularni praznik govore zlasti zapiski v diarijih, prim. *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1195r, 8. sept. 1724. Pred »aranžiranjem« velikega oltarja za praznik Marijinega oznanjenja so morali, kadar je tako naneslo, sneti sliko Križanega in drugo okrasje bratovščine Kristusovega smrtnega boja, ki je praznovala pred njimi; prim. *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1124v, 24. marec 1721; *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1147v, 23. marec 1722.

¹⁸⁴ *Diarium Ministri* I/36r, fol. 835v, 24. marec 1710.

¹⁸⁵ *Diarium Ministri* I/36r, fol. 865r, 8. sept. 1711.

¹⁸⁶ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 887r, 7. sept. 1712.

¹⁸⁷ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 887r, 4. sept. 1712.

¹⁸⁸ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 908r, 7. sept. 1713.

¹⁷⁵ *Letopis*, str. 126, 132–133.

¹⁷⁶ *Letopis*, str. 126, 133.

¹⁷⁷ Prim. *Diarium Ministri* I/37r, fol. 899r, 24. marec 1713.

¹⁷⁸ *Letopis*, str. 144.

okrasili stene,¹⁸⁹ leta 1722 pa so dali napraviti še pregrinjalo iz bele in zelene svile za veliki oltar in dokupili nekaj zaves iz enakega blaga za stene.¹⁹⁰ Za Marijino oznanjenje leta 1725 so zaradi sovпада z velikonočnimi prazniki zunanje praznovanje prenesli na ponedeljek po beli nedelji; ker je bila cerkev okrašena še od velike noči, je bratovščina izpostavila pod baldahinom samo sliko Oznanjenja, na menzo pa razpostavila dvanajst svečnikov.¹⁹¹ Leta 1734 so za 117 fl kupili nove rdeče plašče s srebrnimi resicami,¹⁹² 1744, ko so svoj okras povečali za več kot 500 fl, pa še šest izjemno lepih ogrinjal za baklonosce.¹⁹³ Za oltarni okras so 1746 priskrbeli štiri lepe cvetlične šopke in dve umetniško izrezljani pozlačeni piramidi z lučmi za razsvetlitev.¹⁹⁴ Piramide so očitno postale priljubljen rekvizit, saj so 1748 dokupili še dve posrebreni in pozlačeni skupaj z »ljubko« izrezljanim, v spodnjem delu marmoriranim in posrebrenim prenosnim tabernakljem za oltar, ki so ga postavljali za procesijo sv. Rešnjega telesa; skupaj s prenovljenimi kipi štirih jezuitskih svetnikov so nove pridobitve veljale 100 fl.¹⁹⁵ Pisni viri so leta 1750 zabeležili nakup dveh črnih plaščev in srebrnega pečatnika z izrezljanim držalom,¹⁹⁶ 1768. obnovo obrabljene opreme in nakup šestih rdečih ogrinjal s srebrnimi resicami,¹⁹⁷ 1769. pa natis knjižice o izbiri življenjskega stanu za darilo članom.¹⁹⁸

Med pridobitvami kaže posebej opozoriti na umetniško izdelano sliko bratovščinske zavetnice za krasitev velikega oltarja, ki jo je mala Marijina kongregacija dobila hkrati z matično kongregacijo; za titularni praznik leta 1736 jo je z vsem pripadajočim okrasjem prvič izpostavila na oltarju.¹⁹⁹ Pozneje, leta 1745, je po besedah kronista mnogo pridobila z ljubkostjo novega oltarja, ki so ga postavili v marijanski dvorani, da bi spodbujal pobožnost kongreganistov.²⁰⁰ Kot je vidno iz virov, so se

kongreganisti zbirali v malem avditoriju,²⁰¹ od leta 1766 pa na prostoru, ki je bil določen za njene shode in ga seznam inventarja lokalizira v »tretjo šolo«. V njem so 1766 postavili nov lesen oltar, ki je bil po okusu časa belo pobarvan in pozlačen.²⁰²

Po razpustu jezuitov je bil 4. oktobra 1773 komisijsko popisani tudi inventar nižje latinske kongregacije.²⁰³ Razmeroma obsežen seznam se začne s predmeti, ki jih je v svoji sobi imel voditelj bratovščine Jakob Knaver. Obsega pregrinjalo za mizo vodstva, skrinjo s policami, potrdilna pisma, obrazec izpovedi vere in obljub, bratovščinski album, pečat in kladvce, razne pogodbe in avtentike, ostenzorija z relikvijami sv. Stanislava in Alojzija, tehtnico za denar, gotovino (59 fl 41 kr) in obligacije (50 fl) ter nekaj knjig, mdr. bratovščinski molitvenik, navodila za izbiro življenjskega stanu, pridige, razno marijansko literaturo idr. Posebej so hranili šest rdečih plaščev s srebrnimi trakovi, dve zastavi, prt in antependij, črn prt in sliko Križanega za eksercicije, štiri kipe, dve piramidi, Marijin kip za kongregacijske maše, osem podstavkov, oblačilo za zastavonošo, mizo za predsedstvo, štiri svečnike, svileno rutico za mesečne obrede, nekaj usnjenih stolov in pult za ekshortacije. Križanega iz srebra je imel pri sebi voditelj, leseni oder za oltar, ki so ga uporabljali za procesijo sv. Rešnjega telesa, je imel v domači hrambi Zergollern, kongregacijski oltar pa je stal v t. i. tretji šoli. Bratovščina je imela še svoj lastninski delež pri poslikanih zastorih iz dvojnika, ki so bili sicer popisani pri višji latinski kongregaciji. Iz popisa inventarja jezuitske cerkve pa je vidno, da sta bila njena last tudi dva oltarčka s črnimi stebriči.²⁰⁴ Svoj prostor je imela kongregacija v kolegiju v sobi št. 14, ki je bila opremljena s pisalno mizo, knjižno omaro, skrinjo, kanapejem ter rumenima zavesama pri vratih in oknu.²⁰⁵

Žal se v arhivskih dokumentih navedeni predmeti male kongregacije niso ohranili, celo bratovščinska matrikula ne, so pa imena njenih članov večidel zapisana v matični, in sicer ob prestopu iz

¹⁸⁹ *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 1095r, 24. marec 1720; fol. 1108r, 6. sept. 1720

¹⁹⁰ *Historia annua*, 1722, p. 5; *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1147v, 23. marec 1722.

¹⁹¹ *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1226r, 9. april 1725. Pozneje je bratovščina osem svojih svečnikov podarila cerkvi s pogojem, da jih dobi na voljo za svoja praznika, gl. *Diarium Ministri* 1/40r, fol. 1757r, 3. jun. 1758.

¹⁹² *Historia annua*, 1734, p. 108.

¹⁹³ *Historia annua*, 1744, p. 178.

¹⁹⁴ *Historia annua*, 1746, p. 195.

¹⁹⁵ *Historia annua*, 1748, p. 210.

¹⁹⁶ *Historia annua*, 1750, p. 240.

¹⁹⁷ *Historia annua*, 1768, p. 397.

¹⁹⁸ *Historia annua*, 1769, p. 403.

¹⁹⁹ *Historia annua*, 1736, p. 125.

²⁰⁰ *Historia annua*, 1745, p. 186.

²⁰¹ Prim. *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 887r, 4. sept. 1712.

²⁰² *Historia annua*, 1766, p. 385.

²⁰³ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium der zu kleinen Studenten Congregation gehörigen Corporum*. Inventar so podpisali Leopold Schwab, pl. Liechtenberg, in Johann Baptista, pl. Nemizhoffen, kot komisarja ter Franz Hradezky in Leopold Wiser kot zapisnikarja. Iste podpisnike najdemo tudi pri vseh drugih inventarjih ljubljanskih jezuitskih kongregacij in redovne cerkve.

²⁰⁴ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium der Kirchen Gerätschaften S.ti Jacobi zu Laybach*, ncdatiran.

²⁰⁵ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium und Respective Schätz Libell aller in den vorhin gewesten Collegio zu Laybach vorgefundenen Corporum*, ncdatiran; prim. Lavrič: Likovna oprema, str. 78.

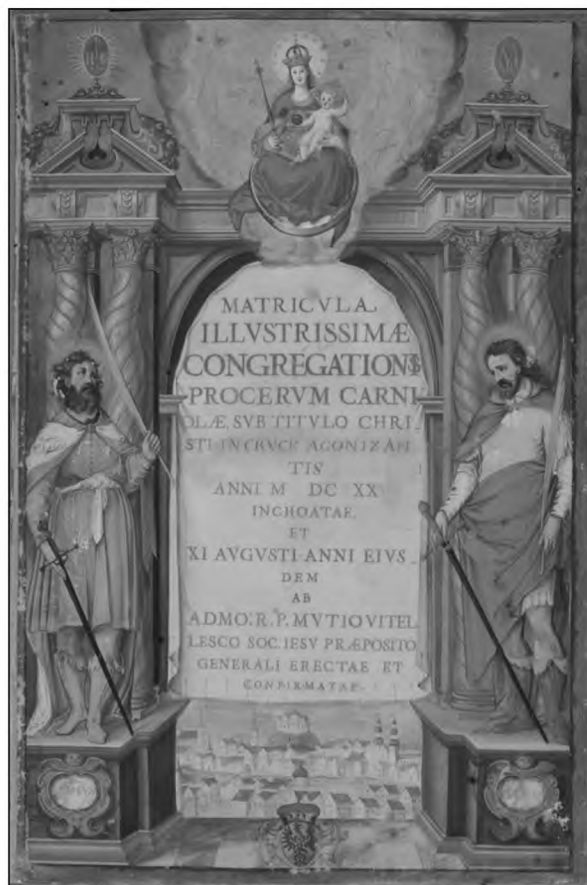
male v veliko kongregacijo, s kaligrafsko izpisano naslovnico pa je v njej zaznamovana tudi ustanovitev oz. odcepitev male od velike.

Kongregacija Kristusovega smrtnega boja oz. na križu umirajočega Kristusa

Leta 1627 so kranjski odličniki v kolegiju ustanovili svojo vejo kongregacije z imenom »Kristusa, v evharistiji zmagovitega«, a ta je zaradi raznih nasprotovanj, še zlasti stolnične bratovščine sv. Rešnjega telesa, ki bi ji jezuitska lahko predstavljala premočno konkurenco, v nekaj letih ugasnila.²⁰⁶ Pozneje, leta 1660, je v kolegiju zaživela bratovščina »Kristusovega smrtnega boja na križu«, ki pa ni imela zgolj plemiških članov, ampak je združevala ljudi vseh stanov in obeh spolov ter je sčasoma postala med vsemi najbolj množična.²⁰⁷ Da sta bili obe kongregaciji, ki ju je dosedanje zgodovinske obravnavale posamezno, v resnici med seboj povezani oz. da je druga nadaljevanje prve, razkriva matrikula z naslovom Kristusovega smrtnega boja.

Omenjena matrikula je fragmentarno ohranjena: obsega le frontispic ter enaindvajset nevezanih pergamentnih folijev z grbi odličnikov.²⁰⁸ Naslov *Matricula illustrissimae congregationis procerum Carniolae sub titulo Christi in cruce agonizantis*, ki v nadaljevanju postavlja začetek bratovščine v leto 1620, je bil, kakor je mogoče razbrati iz sledov popravkov, v izvorniku zapisan drugače. Delno še zaznavna rimska sedmica kaže, da je bila prvotna letnica 1627; ta dejansko ustreza prvi, plemiški evharistični kongregaciji, katere naslov so potem priredili za njeno naslednico, tj. pasijonsko kongregacijo, ne da bi v skladu s tem pravilno korigirali tudi letnico njene ustanovitve. Naslovna ilustracija nima prave vsebinske povezave z imenom kongregacije, saj na oltarni arhitekturi podobnem odru nastopajo le Marija z Detetom v naročju kot Kraljica ponižnosti²⁰⁹

ter zavetnika Kranjske sv. Primož in Felicijan, ki obstopata Ljubljano kot metropolo, prikazano v spodnjem delu prizorišča, in aludirata na deželo ter stan članov evharistične bratovščine. Le-ta se je s priredbo naslova tako rekoč prelevila v svojo naslednico, na katero pa se neposredno nanaša neka druga, neiluminirana vpisna knjiga, ki v današnjem stanju obsega triindvajset pergamentnih listov s številnimi vpisi članov in članic od leta 1660 dalje.²¹⁰ Da je prva, evharistična kongregacija, ki je formalno očitno obstajala tudi še po letu 1633, ko naj bi

Frontispic matrikule kongregacije Kristusovega smrtnega boja, ok. 1627 (ARS, AS 1073, II/53r)

²⁰⁶ *Letopis*, str. 100, 107–109, 113. Leta 1628, ko so se pripravljali na procesijo sv. Rešnjega telesa, je vodstvo bratovščine kupilo nebo, pluvial in dalmatiki, vendar je škof Hren procesiji nasprotoval. V postu so postavili odrček s svetilkami, razporejenimi v obliki monštrance. Kongregacija je začasno obmirovala leta 1630, 1633 pa je že skoraj ugasnila.

²⁰⁷ *Letopis*, str. 211, 223, 244, 253, 301. Na tiho nedeljo 1660 je bilo vpisanih v album 2.000 članov.

²⁰⁸ Fragmente matrikule hrani ARS, AS 1073, II/53r; prim. Rozman: Katalog razstavljenih del, str. 148–149, št. 92–109; Dolinar: Gradivo, str. 22, št. 15; Dolinar, Kološa, Trpin: *Rokopisi*, str. 38–39, št. 40, sl. na str. 33 in 37; Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 113; Lavrič: Svetniški zavetniki, str. 61.

²⁰⁹ Prim. Menaše: *Marija v slovenski umetnosti*, str. 113, sl. 50.

Upodobitev Marije morda hote vzpostavlja povezavo z jezuitskimi marijanskimi kongregacijami, zlasti z matično, tj. Marijinega vnebovzjetja.

²¹⁰ Fragmente matrikule hrani ARS, AS 1073, II/54r. V seznam je vpisana kot bratovščinski zapisnik neke pobožne bratovščine v Ljubljani, podaril pa jo je grof Gaston Pottickh pl. Pettenegg leta 1918; prim. Dolinar: *Das Jesuitenkolleg*, str. 211. Člani so vpisani ločeno po spolu in stanu: posebej redovniki in redovnice, plemiči in plemkinje ter meščani in meščanke. Zadnji vpisi segajo v leta 1760, 1761 in 1776. Med prvimi člani srečamo rezbarja Jurija Skarnosa, gl. Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena*, str. 230, 413.

Vpisni list z grbom Franža Serapha Dietrichsteina,
1628 (ARS, AS 1073, II/53)

Vpisni list z grbom cesarja Leopolda I., 1660
(ARS, AS 1073, II/53)

Vpisni list z grbom Antona Jožefa Auersperga
(ARS, AS 1073, II/53)

Vpisni list z grbom Janž Antona Jožefa Eggenberga
(ARS, AS 1073, II/53)

*Vpisni list z grbom Janeza Sigfrida Eggenberga, 1679
(ARS, AS 1073, II/53)*

*Vpisni list z grbom novomeškega prošta Žiga Kristofa
Herbersteina in drugih cerkvenih prelatov
(ARS, AS 1073, II/53)*

bila sicer prenehala delovati, po treh desetletjih prešla v drugo, pasijonsko, in se z njo dejansko poistovetila, kažejo ne nazadnje tudi sami vpisni listi iluminirane matrikule, saj izvirajo iz obeh obdobji.

Na folijih iz prvega obdobja kot člani z umetniško naslikanimi grbi in spremljajočim dekorjem nastopajo: cesar Ferdinand II. (1629), madžarski in češki kralj Ferdinand (pozneje vpisan tudi kot cesar Ferdinand III.) z bratom nadvojvodom Leopoldom Viljemom in sestrama nadvojvodinjama Marijo Ano in Cecilijo Renato (1630), olomuški škof kardinal Franz Seraph Dietrichstein (1628), praški nadškof kardinal Ernst Adalbert Harrach (1629), dunajski škof kardinal Melchior Klesl (1629), kardinal in izredni papeški nuncij na Dunaju Giovanni Battista Pallotta (1630), knez Ulrich Eggenberg (1637) in Janez Herbart Kacijanar grof Kazenstein (1656), v drugem pa: cesar Leopold I. (1660), Eberhard Leopold Ursini grof Blagaj (1666), Anton Jožef Auersperg z Jožefo Antonijo rojeno Keiserstain, Leopold Jožef Kacijanar grof Kazenstein z

Marijo Felicito, roj. Herberstein in Jožefo Alojzijo Kacijanar, knez Janez Anton Jožef Eggenberg z Marijo Šarloto, roj. Sternberg, Janez Sigfrid Eggenberg z Eleonoro Marijo Rozalijo (1679), kardinal Leopold Kolonitsch, ljubljanski škof Jožef Rabatta (1666), Viljem Leslie (1721) in Ferdinand Kuenburg (1704)²¹¹ ter skupina cerkvenih prelatov, in sicer novomeški prošt Žiga Kristof Herberstein (1680), stiška opata Maksimilijan Mottoch (1678) in Ludvik baron Ramschüssl, kostanjeviški opat Janez Plantarič, prior žičke kartuzije Jurij Hafner, ljubljanski prošt Oktavij Bucelleni, celjski arhidiacon opat Bernard Maurisperg in goriški arhidiacon opat Janez Krstnik Križaj. Dragocene iluminacije so delo več rok, avtorstva pa še ni bilo mogoče zanesljivo opredeliti.

Potem ko je bila bratovščina leta 1660 preoblikovana, je hitro napredovala. Čez dve leti je štela že 5000 članov, s svojo očitno pobožnostjo pa

²¹¹ Škofovske grbe je objavil Volčjak: Grbi ljubljanskih škofov, str. 139, 144, 151.

je pridobivala tudi dobrotnike, ki so jo podpirali.²¹² Leta 1666 letopisec spet poroča o njenem velikem porastu; pridruževale so se ji tudi osebe odličnega stanu²¹³ in poleg Kranjcev še posamezniki iz drugih dežel.²¹⁴ Njen ugled je bil tolikšen, da je bilo v mestu in sosesčini komajda najti osebo, ki bi si ne želela vpisati v bratovščinsko knjigo.²¹⁵ Leta 1682 so se na titularni praznik prišli vpisat ljudje iz daljnih krajev, tako da se ji je v tem letu pridružilo 700 novih članov, skupno število članov od 1660 dalje pa naj bi po zatrdilu letopisca že tedaj doseglo kar 50.000.²¹⁶ Bratovščina, ustanovljena za pomoč in podporo jezuitskim cerkvam,²¹⁷ je bila torej zelo popularna in je prav z množičnostjo dosegala svoj namen. Shode z nemško in slovensko pridigo ter običajne molitve je imela v cerkvi,²¹⁸ delovala pa je tako kakor druge bratovščine s tem imenom.²¹⁹ Zelo slovesno, ob navalu plemstva in ljudstva od blizu in daleč, je obhajala naslovni praznik na peto postno, t. i. tiho nedeljo, ob kvatrnih dneh pa je opravljala molitve za umrle člane.²²⁰

S podporo deželnega glavarja Volfa Engelberta Auersperga je bratovščina leta 1670 dala natisniti priročnik. Dobila je tudi novo okrasje,²²¹ leta 1673, ko je iz volila baronice Barbare Kacijanar prejela 1000 fl,²²² pa še mašni plašč iz črne svile s srebrnimi resicami in lepa oblačila, s katerimi so ob kvatrnih dneh odevali kip Žalostne Matere Božje (pod križem).²²³ Nato je 1674. s svojimi sredstvi kupila monštranco za 82 fl,²²⁴ 1678. je pridobila šest podob Gospodovega trpljenja in drugo okrasje (za 100 kron),²²⁵ 1679. pa je z bratovščinskim denarjem kupila svilene zastore za ok. 300 fl in pridobila iz srebra izdelanega Križanega s podstavkom v vrednosti ok. 500 tolarjev.²²⁶ Zadnji podatek

Križani s podstavkom in aplikacijami iz poznega 17. stoletja, Ljubljana, cerkev sv. Jakoba

²¹² *Letopis*, str. 223.

²¹³ Poleg članov iz vseh stanov je leta 1679 imela vpisani tudi dve knežji osebi, gl. *Letopis*, str. 301.

²¹⁴ *Letopis*, str. 244.

²¹⁵ Prim. *Letopis*, str. 267, podatek za leto 1673.

²¹⁶ *Letopis*, str. 318–319. Poročila o številu članov se med seboj precej razlikujejo, zato se zdi mogoče, da je prišlo tudi do napak v zapisih letopiscev; prim. *Letopis*, str. 325, 335, 349, 362–363.

²¹⁷ *Letopis*, str. 335.

²¹⁸ Prim. *Letopis*, str. 253, 267, 349.

²¹⁹ *Letopis*, str. 253. Leta 1669 so bratovščino z enakim naslovom ustanovili tudi v Pleterjah, prim. *Letopis*, str. 261.

²²⁰ Prim. *Letopis*, str. 335; *Historia annua*, 1768, p. 397.

²²¹ *Letopis*, str. 256.

²²² *Letopis*, str. 271.

²²³ *Letopis*, str. 267.

²²⁴ *Letopis*, str. 276.

²²⁵ *Letopis*, str. 297.

²²⁶ *Letopis*, str. 301.

bi morda lahko povezali s križem, ki zdaj stoji na empori šentjakobske cerkve; ima sicer novejši korpus, originalne pa so kovinske aplikacije in rezljani podstavek, ki kažejo značilnosti tega časa. Kongreganisti so do združbe večkrat izkazali svojo radosrdnost; tako so ji leta 1682 podarili dva mašna plašča iz dragocene tkanine in svileno blago za katarfalk, ki so ga uporabljali za kvatrne dni, mrtvaško bandero iz črne svile s srebrnimi resicami in svilenimi cvetličnimi vzorci ter nekoliko posebno oblikovanim drogom in bandero iz zlate tkanine s cvetlicami in zlatimi resicami z zelo lepim drogom.²²⁷ Leta 1683 je z volili in darili pridobila kar 500 fl.²²⁸

²²⁷ *Letopis*, str. 318–319.

²²⁸ *Letopis*, str. 325.

Posebno skrb je posvečala paramentom: leta 1686 je naročila opremo vijolične barve s cvetličnim okrasjem in celoten ornat za veliki oltar iz vijolične svile, okrašene s cveticami iz zlatih in srebrnih niti, tj. dve kazuli, velum, štiri dalmatike, pluvial in antependij (podobne antependije so potem dali izdelati še za vse stranske oltarje). Za svečanosti je kupila srebrn kip Žalostne Matere Božje v vrednosti 536 fl (neimenovani kongreganist je prispeval 200 fl),²²⁹ leta 1691 pa je dobila še srebrn križ v vrednosti ok. 493 fl, šest lepih svečnikov, tabernakeljski šotor z zlatimi in srebrnimi našitki, posrebrene oltarčke, vezen mašni plašč in antependij, to vse pa je stalo 1.300 fl.²³⁰ Potem je leta 1721 kupila tabernakelj oz. šotor, ki ga je uporabljala na svojem oltarju.²³¹ Leta 1723 je dala naslikati lepo podobo, ki je predstavljala »namen in cilj kongregacije« in je bila morda predloga za poznejšo grafiko. Prenoviti je dala štirinajst svečnikov, dve svetilki, večji in manjši kip Žalostne Matere Božje, stari tabernakelj in več alb (za dela je plačala skoraj 100 fl).²³² Prejela je tudi več daril, tako npr. leta 1724 obleko iz damasta za Žalostno Mater Božjo in prt,²³³ 1728. zlat prstan, 1738. je neka gospa poskrbela za dragoceno olupšavo monštrance, druga pa za obnovo Križanega in novo obleko za Marijin kip.²³⁴ Pomembna pridobitev v letu 1733 sta bila dva pozlačena bakrena umetniško izdelana svečnika, ki so ju uporabljali ob izpostavljanju sv. Rešnjega telesa v javno češčenje; imela sta obliko vaze, iz katere so se, kot držalo za sveče, dvigale tri zlate lilije.²³⁵ Mnogo okrasja je bratovščina pridobila leta 1749,²³⁶ 1773. pa je za 1.600 fl kupila špalir za vso cerkev.²³⁷

Kongregacija je za svoje potrebe spremenila v kapeli prostora ob stranskih vhodih v cerkev. Novozgrajeno kapelo sv. Križa je leta 1678 okrasila s štukaturo in privilegiranim oltarjem; po pričevanju kronista je močno ugajala vsem stanovom, stroški zanjo pa so znašali sto zlatnikov.²³⁸ Podobno je kmalu zatem, in sicer leta 1681, ko se je zaradi radodarnosti dobrotnikov, mdr. Janeza Ludvika Schönlebna, njeno premoženje povečalo za 260 fl,

uredila tudi nasproti stoječo kapelo z oltarjem Žalostne Matere Božje, ki je prav tako dobila z zlatom okrašene štukature.²³⁹ Leta 1683 so Križevo kapelo prekrili z novim marmornim tlakom, potem ko so pod njo obokali Schönlebnovo kripto.²⁴⁰ Obe kapeli je leta 1703 na novo tlakoval Luka Mislej.²⁴¹ Bratovščina je skrbela za okras obeh oltarjev, še posebej ob svojem naslovnem prazniku;²⁴² Križevega je okrasila tudi za praznik Povišanja sv. Križa,²⁴³ oltar Žalostne Matere Božje pa za njen god in na petek pred cvetno nedeljo.²⁴⁴ Leta 1721 je na titularni praznik na Križevem oltarju prvokrat izpostavila relikvijo sv. Križa, vdeleno v ostenzorij;²⁴⁵ njegovo vrednost so ocenili na 100 fl.²⁴⁶ K oltarjema so leta 1740 obesili novi umetniško izdelani svetilki, vredni 20 fl.²⁴⁷ Praznik Žalostne Matere Božje je bratovščina začela obhajati leta 1745 na željo vodstva jezuitske province; kolikšna je bila pobožnost, so dokazovali v kapeli obešeni votivi.²⁴⁸ Leta 1747 je stene nasproti bratovščinskih oltarjev okrasila z odličnima slikama: v Križevi kapeli s Snemanjem s križa, v Marijini s Pietà.²⁴⁹ Leta 1749 je za 208 fl priskrbela še dva tabernaklja v barvi afriškega marmorja z veliko pozlate, s katerima sta oltarja pridobila veličastnejši videz.²⁵⁰ Oltarja, ki sta po ugotovitvah Blaža Resmana inkunabuli ljubljanske altaristike beneške smeri,²⁵¹ sta ohranjena v prvotnem stanju, imata pa novejši kiparski okras (iz srede 18. in 19. stoletja).²⁵²

Ikonografsko domišljene in bogate so bile oltarne inscenacije, ki jih je bratovščina pripravila za svoj titularni praznik, ko se je poglabljala v misterij

²²⁹ *Letopis*, str. 349; *Diarium Ministri* I/34r, fol. 376r, 30. in 31. marcc 1686.

²³⁰ *Letopis*, str. 362–363.

²³¹ *Historia annua*, 1722, p. 4.

²³² *Historia annua*, 1723, p. 15.

²³³ *Historia annua*, 1724, p. 29.

²³⁴ *Historia annua*, 1738, p. 143.

²³⁵ *Historia annua*, 1733, p. 99.

²³⁶ *Historia annua*, 1749, p. 224.

²³⁷ *Župnijska kronika* I, p. 72.

²³⁸ *Letopis*, str. 297; Resman: Šentjakobska cerkev, str. 195. Obiskovalce je izredno spodbujala k pobožnosti.

²³⁹ *Letopis*, str. 313; Resman: Šentjakobska cerkev, str. 196.

²⁴⁰ *Letopis*, str. 325. Zanjo so porabili 150 fl iz Schönlebnovega volila.

²⁴¹ Resman: Šentjakobska cerkev, str. 193.

²⁴² *Historia annua*, 1747, p. 198.

²⁴³ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1108v, 13. sept. 1720; prim. *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1196r, 14. sept. 1724.

²⁴⁴ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1125r, 4. april 1721.

²⁴⁵ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1129r, 5., 6. in 8. jun. 1721. Za izpostavljanje relikvije sv. Križa na Križevem oltarju gl. tudi *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1183r, 9. jun. 1724; *Historia annua*, 1728, p. 60; *Historia annua*, 1729, p. 68.

²⁴⁶ *Diarium Ministri* I/37r, fol. 1124v, 29. in 30. marec 1721.

²⁴⁷ *Historia annua*, 1740, p. 151.

²⁴⁸ *Historia annua*, 1745, p. 185.

²⁴⁹ *Historia annua*, 1747, p. 198. Resman: Šentjakobska cerkev, str. 195. Zgled so posnemali še drugi in za kapele dali napraviti slike svetnikov, s katerimi so ob njihovih godovih krasili veliki oltar; tako je v kratkem vsa cerkev dobila nov okras.

²⁵⁰ *Historia annua*, 1749, p. 224; Resman: Šentjakobska cerkev, str. 196.

²⁵¹ Resman: Šentjakobska cerkev, str. 196.

²⁵² Resman: Šentjakobska cerkev, str. 196.

trpečega Odrešenika.²⁵³ Na soboto pred tiho nedeljo so oltarje zagrnili z zastori in postavili nanje bratovščinske podobe, veliki oltar pa so teatralno »aranžirali«. ²⁵⁴ Iz diarija za leto 1679 npr. izvemo, da je bil za praznični dan oltar ovešen z zastori, ki jih je dala na voljo latinska kongregacija, zgoraj na nastavku je bila nameščena podoba Pietà, nad zagrnjenim tabernakljem je sredi kopice oblakov v velikem rdečem srcu, okrašenem z raznobarnimi stekli, stal križ, iz katerega so izhajali pozlačeni leseni žarki z Jezusovim imenom. Vsa cerkev je bila opeta z novimi, nemški in pasijonski kongregaciji pripadajočimi zastori, na katerih so bili naslikani kapiteli, na pevskem koru je visela podoba, ki so jo po navadi izobešali za splošno obhajilo.²⁵⁵ Leta 1686 je bratovščina za oltar priskrbela nov okras, ki je predstavljal rožni vrt z arkadnim vhodom ter tu in tam razporejenimi stebri, na sredini pa Kristusa, darovanega kot žrtev Večnemu Očetu za zveličanje sveta.²⁵⁶ Zapisek za leto 1697 poroča le, da je oltar okrasila s simboli.²⁵⁷ Leta 1711 je inscenacijo spet spremenila, saj je med črne zavese na sredino oltarja postavila velik lesen križ s Križanim, čigar prelito kri so prestrezali angeli, in zraven Žalostno Mater Božjo, spodaj pa podobo duš v vicah. Na oltarju je gorelo več oljnih svetilk in štiriintrideset sveč, medtem ko so bila okna zastrta,²⁵⁸ vsa cerkev pa seveda ogrnjena z zastori.²⁵⁹ Za tiho nedeljo leta 1722 je na velikem oltarju prvič uporabila tabernakelj oz. šotor, ki so ga izvezle uršulinke; zanj je plačala dobrih 1.000 fl;²⁶⁰ gledalce je navdušil s svojo lepoto, veličino, umetelnostjo in dragocecnostjo.²⁶¹ Leta 1728 je dala napraviti nov oltarni aparat z umetniško naslikano Kalvarijo, s katere je iz Kristusovih ran prelita kri tekla na spodaj upodobljene duše v očiščujočem ognju; vsi, ki so ga prišli gledat, so ga hvalili bolj kot okras prejšnjih let.²⁶² Še slovesneje kot sicer je kongregacija obha-

jala titularni praznik leta 1744, ko je oltarno podobo na križu visečega Odrešenika, ob katerem sta stala Marija in Janez, razsvetlila s številnimi svečami in oljenkami.²⁶³ Razkošna razsvetljava bogatega naslikanega oltarnega aparata je bila omenjena tudi v letu 1747;²⁶⁴ za svetilke so ob straneh velikega oltarja postavljali dve veliki piramidi.²⁶⁵ V zapisu iz leta 1749 pa kronist omenja, da so žalni aparat prilagajali posameznim skrivnostim.²⁶⁶ Seveda je pri najrazličnejših transformacijah scenerije središčno pozicijo vselej imel Križani; leta 1750 so ga osvetlili z dvainsedemdesetimi svetilkami.²⁶⁷

Na kvatrne petke, ko se je bratovščina spominjala rajnih članov in molila zanje, so opremili cerkev z rekviziti, ki so aludirali na Kristusovo trpljenje in smrt ter na očiščevanje duš v vicah. Vodja kongregacije je poskrbel, da so pod stopnicami prezbiterija postavili žalni oder (*castrum doloris*), kadar pa so kvatre sovpadle s praznikom sv. Tomaža, so namesto katafalka namestili le srebrno podobo Križanega z Žalostno Materjo Božjo.²⁶⁸ Na veliki oltar so postavili bratovščinsko sliko Križanega z dušami v vicah, na stranske, zagrnjene s črnino, pa šest velikih lepih slik Kristusovega trpljenja.²⁶⁹ Teh sedem oltarjev je bilo vsake kvatre ob petkih treba obiskati za pridobitev popolnega odpustka;²⁷⁰ nanj je opozarjala podoba Vernih duš, ki so jo izobesili pred cerkvenimi vrati.²⁷¹ *Castrum doloris* je kongregacija postavljala tudi za vernih duš dan.²⁷² Njegova vizualna podoba se je skozi čas spreminjala. Kronist poroča, da so za zimske kvatre leta 1712 priskrbeli novega: imel je obliko visokega mrtvaškega odra z obtekajočim vencem na vrhu, izpod visečega »oboka« so se z obeh strani do dna spuščale zavese, ki jih je bilo mogoče voditi z vrvo, pred srednjim

²⁵³ *Historia annua*, 1769, p. 402.

²⁵⁴ Prim. *Diarium Ministri* I/33r, fol. 264v, 27. marec 1678; fol. 328v, 3. april 1683; *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1295r, 13. marec 1728.

²⁵⁵ *Diarium Ministri* I/33r, fol. 275r, 19. marec 1679; prim. *Diarium Ministri* I/34r, fol. 394v, 16. marec 1687.

²⁵⁶ *Letopis*, str. 349; *Diarium Ministri* I/34r, fol. 376r, 30. in 31. marec 1686.

²⁵⁷ *Diarium Ministri* I/35r, fol. 580r, 24. marec 1697.

²⁵⁸ *Diarium Ministri* I/36r, fol. 853v, 21. marec 1711.

²⁵⁹ Prim. *Diarium Ministri* I/36r, fol. 835v, 5. april 1710; *Diarium Ministri* I/37r, fol. 876r, 12. marec 1712; fol. 916r, 17. marec 1714; fol. 899v, 1. april 1713; fol. 1017v, 1., 2. in 4. april 1718; fol. 1094r, 16. marec 1720.

²⁶⁰ *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1147v, 21. marec 1722.

²⁶¹ *Historia annua*, 1728, p. 4.

²⁶² *Historia annua*, 1728, p. 60; prim. *Diarium Ministri* I/38r, fol. 1312v, 3. apr. 1729.

²⁶³ *Historia annua*, 1744, p. 177.

²⁶⁴ *Historia annua*, 1747, p. 201.

²⁶⁵ *Historia annua*, 1733, p. 99.

²⁶⁶ *Historia annua*, 1749, p. 224.

²⁶⁷ *Diarium Ministri* I/39r, fol. 1637r, 13. marec 1750.

²⁶⁸ Prim. *Diarium Ministri* I/35r, fol. 577v, 21. dec. 1696; fol. 681v, 21. dec. 1703; *Diarium Ministri* I/36r, fol. 810r, 21. dec. 1708.

²⁶⁹ Prim. *Diarium Ministri* I/34r, fol. 398r, 19. dec. 1686; *Diarium Ministri* I/35r, fol. 681v, 21. dec. 1703; *Diarium Ministri* I/36r, fol. 810r, 21. dec. 1708; fol. 871r, 17. dec. 1711; *Diarium Ministri* I/37r, fol. 888r, 25. sept. 1712; fol. 1043rv, 16. in 18. dec. 1718. Ob tem so zastrli tudi nekaj oken ob velikem oltarju.

²⁷⁰ *Diarium Ministri* I/33r, fol. 248r, 22. dec. 1679.

²⁷¹ *Diarium Ministri* I/33r, fol. 266v, 3. junij 1678.

²⁷² *Diarium Ministri* I/37r, fol. 890v, 1. in 2. nov. 1712; fol. 910v, 1. in 2. nov. 1713; fol. 969r, 1. nov. 1716; fol. 1003v, 1. nov. 1717; fol. 1037v, 1. nov. 1718; fol. 1073r, 2. nov. 1719; fol. 1113v, 1. nov. 1720. Sveče za te priložnosti je prispevala tudi cerkev.

Bratovščina je tako kot druge tiskala svoje članke diplome oz. spričevala (*testimonium*) in grafične podobe, ki jih je dajala članom tudi kot letna darila.²⁷⁸ Prva znana grafika te vrste je majhna podoba z dušo v vicah, ki jo je v Augsburgu vrezal Philipp Kilian²⁷⁹ in jo je leta 1678 tiskar Johann Baptist Mayr odtisnil tudi na seznam umrlih članov ljubljanske bratovščine; oba primerka je v svojo zbirko uvrstil Janez Vajkard Valvasor.²⁸⁰ Druga, nesignirana grafika iz leta 1730 je večjih dimenzij; predstavlja Križanega, ki ga spremljata z mečem bolečin prebodena mati Marija in solze otirajoči si apostol Janez, za njima se pod Golgoto odpira pogled na Jeruzalem.²⁸¹ Naslednja, ki jo je na Dunaju izdelal in signiral Thomas Johann Bochacz, je datirana z letnico 1756 in se od prve razlikuje le v tem, da angelca prestrezata rešnje kri umirajočega Odrešenika v kelih in prt, namesto v prt in pateno.²⁸² Kompozicijo, ki ji daje posebno noto Jezusov blagohotni obraz, preveva globoka vdanost, izražena tudi z napisom *O Jesu bey dem Lebens End / Nimb auf mein Seel in deine Händ*, ki povzema duhovno naravnost kongreganistov.²⁸³

Po razpustu jezuitov so leta 1773 popisali tudi inventar bratovščine Kristusovega smrtnega boja, ki je kot najštevilnejša imela tudi največ gotovine (2075 fl 48 kr) in obligacij (1660 fl).²⁸⁴ Med parametri je na seznamu pozornosti vredno število kazul, in sicer devet črnih iz damasta in ena žametna s srebrnimi trakovi, dve dalmatiki in devet korporalov, nadalje ena bela in ena modra kazula (v zakristiji) ter devet modrih iz damasta, štiri dalmatike,

štiri srajce za levite, večernični plašč, tri z zlatom in srebrom bogato okrašene kazule s pripadajočimi dodatki, šest roketov in več prtov ter ministrantskih oblek. Od drugih rekvizitov so naštet štiri bakreni pozlačeni stenski svečniki za tabernakelj, dva zelo stara bakrena sija za zastavi, srebrna monštranca z nepravimi kamni, srebrni relikviarij s partikulo sv. Križa, dva lesena posrebrna kipa na podstavkih, srebrni Marijin kip na podstavku, velik srebrni Križani, posrebrnen medeninast Križani na podstavku, prti za mrtvaški oder, različne vezenine in preproga za okras, šest lesenih posrebrnenih svečnikov, par lesenih posrebrnenih angelov, rdeči svileni zastori za vso cerkev in za veliki oltar, štiri rdeči svileni zastori z belimi cveticami za prekrivanje posameznih delov, dva bakrena posrebrna svečnika, lesen posrebrnen Marijin kip, šest modrih plaščev, dve medeninasti kadilnici, čolniček, dva veluma, dva srebrna svečnika, srebrna krona, dva medeninasta posrebrna meča za kip Žalostne Matere Božje, dve bratovščinski knjigi s srebrnim okovjem ter zaloga bratovščinskih knjižic in podobic. Bratovščina je hranila svoj inventar, knjige in pet slik z upodobitvami sv. Hieronima, Marije Magdalene, *Ecce homo*, Žalostne Matere Božje in Križanega v kolegiju v sobi št. 10 (v prvem nadstropju), kjer je imela tri velike omare iz trdega lesa. Soba je bila opremljena še s klečalnikom (s predali), skrinjo, petimi stoli in ovalno mizo, z zavesami iz belega platna in z zeleno zaveso pri vratih.²⁸⁵

Sodelovanje bratovščin pri skupnih cerkvenih slovesnostih

Vse omenjene jezuitske kongregacije so s svojim delom in opremo sodelovale tudi pri splošnih cerkvenih slovesnostih, ki so sicer spadale v pristojnost vodstva cerkve; latinska in nemška bratovščina sta, denimo, dajali na voljo svoje zastore in pregrinjala za okras velikega oltarja in cerkve na zadnji dan v letu²⁸⁶ in ob drugih svečanostih.²⁸⁷

²⁷⁸ Za letna darila je bratovščina dajala tudi knjige; prim. knjigo Jakoba Škerla: *Pomuzh shivim, umirajezhim inu mertvim ali bukizje bratovshine britkiga smertniga terplenja Kristusovega na s. krishu*, Ljubljana 1740; hrani jo Narodni muzej Slovenije, gl. Reisp: Izbor tiskov, str. 66.

²⁷⁹ Nad prizorom je napis: *Pie IESV Domine dona eis requiem*, pod prizorom: *Güetiger Jesu verleibe ihnen die Ewige Ruhe*.

²⁸⁰ Zagreb, Bibliotheca Metropolitana, VZ I, št. 425b (duša v vicah), št. 314 (seznam umrlih).

²⁸¹ Primerek hrani grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije.

²⁸² Lozar Štamcar: Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob, str. 71. Grafiko označuje napis: *Zur Ehr und Trost allen Crenz liebenden andächtigen Mitglidern der Hochlöbl. unter den gnaden Schutz Christi deß Sterbenden Welt-Heyland, und fürbitt der Schmerzhaften gnaden Muetter Maria versamleten Todt Angst Bruderschaft in dem Gottshauß der Societ IESU in Laybach an tag gegeben Anno 1756*. Slabo odtisnjen primerek hrani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

²⁸³ Veliko število takšnih podob s katalogi umrlih članov so razdelili na titularni praznik leta 1759, gl. *Historia annua*, 1759, pp. 317–318.

²⁸⁴ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium der zur Todt Angst Christi Bruderschaft gehörigen Corporum*, ncdatiran.

²⁸⁵ ARS, AS 7, šk. 231, *Inventarium und Respective Schätz Libell aller in den vorhin gewesten Collegio zu Laybach vorgefundenen Corporum*, ncdatiran; prim. Lavrič: Likovna oprema, str. 78.

²⁸⁶ Na silvestrovo so na oltar postavljali kipa sv. Ignacija in Frančiška Ksaverja, vmes v žarkih ime Jezusovo, pod njim pa Dete Jezusa, gl. *Diarium Ministri* I/33r, fol. 213r, 31. dec. 1672; prim. fol. 293v, 31. dec. 1680, ko je nemška bratovščina posodila »zarke«, fol. 302v–303r, 31. dec. 1681. Po postavitvi Robbovega oltarja so postali pri okraševanju previdejši, gl. *Diarium Ministri* I/39r, fol. 1537v, 1. jan. 1745.

²⁸⁷ *Diarium Ministri* I/33r, fol. 277v, 8. maj 1679. Kongregacija Vncbovzete je npr. vsako leto za praznik sv. Katarine po-

zlasti za praznike ali ob kanonizaciji jezuitskih svetnikov.²⁸⁸ Prvo mesto je seveda pripadlo sv. Ignaciju Lojolskemu. Leta 1679 so npr. na njegov god sodelovale nemška kongregacija z zastori v ladji in prezbiteriju, z aparatom na svetnikovem oltarju in s svečami, latinska bratovščina z aparatom za Marijin oltar in s svečami, bratovščina Kristusovega smrtnega boja pa z zastori za pilastre in prižnico.²⁸⁹ Leta 1686 je višja bratovščina okrasila Marijin oltar, nemška Ignacijeva in Ksaverjeva, dala pa je na voljo tudi zastore za cerkev,²⁹⁰ naslednje leto je višja kongregacija prevzela Ignacijeva, nižja Marijinega in nemška Ksaverjeva.²⁹¹ Leta 1712 je vodja latinske kongregacije zelo lepo uredil Ignacijev oltar z zastori in drugim okrasjem.²⁹² Za Ignacijem je bil posebne pozornosti deležen sv. Francišek Ksaver. Leta 1679 je npr. kongregacija umirajočega Kristusa posodila za njegov oltar dvojne srebrne oblake s štirimi angelci ter pregrinjala za pilastre in za tlak, nemška je dala na voljo šest velikih svečnikov za veliki oltar, latinska zastore, obe pa sta darovali sveče za Ignacijev in Marijin oltar.²⁹³ Nemška bratovščina je posojala tudi baldahin, pod katerega so na velikem oltarju postavljali Ksaverjev kip,²⁹⁴ za god Franciška Borgija pa je npr. 1704 dala na voljo svoj pozitiv.²⁹⁵

Velik delež so imele kongregacije tudi pri pripravi in izvedbi procesije sv. Rešnjega telesa. Kadar je bila ta zaradi slabega vremena v cerkvi, so pomagale okrasiti oltarje,²⁹⁶ sicer pa so postavile provizorične oltarne odre po ulici, po kateri so nosili sv. Rešnje telo, in sicer pri vodnjaku pred kolegijem, pred škofijo oz. stolnico in pri hiši gospoda

Zergollerna.²⁹⁷ Svoje rekvizite so posojale tudi za ureditev oltarja na dvorišču pred cerkvijo.²⁹⁸

Materialna ostalina jezuitskih kongregacij, ki smo jo spremljali hkrati z razmeroma zgovornimi pisnimi viri, ni posebno obsežna, je pa vendarle tolikšna, da omogoča predstavo o umetnostnih ambicijah in vsebinah omenjenih verskih združb. Predvsem po zaslugi Erbergov se je ohranilo nekaj dragocenih predmetov, med njimi iluminirane bratovščinske matrikule, ki poleg heraldičnega bogastva vsebujejo tudi zanimive ikonografske motive. Značilno bratovščinsko ikonografijo kažejo tudi grafične podobe, bodisi samostojne bodisi odtisnjene na članskih spričevalih oz. diplomah in seznamih umrlih članov. Njihova sporočilnost je pomembna še v povezavi z večinoma neohranjenimi oljnimi slikami in kipi, ki so jih posnemale ali jim bile za vzor. Obžalovati moramo izgubo dragocenih kovinskih, zlasti srebrnih križev, kipov, reliefov, svečnikov in drugih predmetov, ki so bili po ukinitvi bratovščin na ukaz okrožnega urada pretopljeni,²⁹⁹ kar zadeva morebitne ostaline paramentov pa bo treba v prihodnosti natančno preiskati obsežno šentjakobsko zbirko, ki je bila nedavno izročena stiškemu Muzeju krščanstva na Slovenskem.³⁰⁰

sodila srebrne svečnike in prispevala za razsvetlitev velikega oltarja, gl. *Diarium Ministri* 1/33r, fol. 322r, 25. nov. 1682; *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 336r, 25. nov. 1683.

²⁸⁸ Npr. ob proslavi kanonizacije sv. Stanislava in Alojzija, gl. *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1289r, 7. nov. 1727.

²⁸⁹ *Diarium Ministri* 1/33r, fol. 280r, 30. jul. 1679.

²⁹⁰ *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 383v, 30. jul. 1686. Nemška bratovščina je do sv. Franciška Ksaverja gojila posebno pobožnost.

²⁹¹ *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 401v, 30. jul. 1687.

²⁹² *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 884r, 30. jul. 1712.

²⁹³ *Diarium Ministri* 1/33r, fol. 283r, 2. dec. 1679.

²⁹⁴ *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 484r, 2. dec. 1692.

²⁹⁵ *Diarium Ministri* 1/35r, fol. 702r, 9. okt. 1704.

²⁹⁶ Tako je npr. leta 1712 oltar sv. Ignacija okrasila nemška kongregacija, sv. Križa nižja, Žalostne Matere Božje bratovščina Kristusove agonije, Device Marije vnebovzete pa višja, gl. *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 880v, 29. maj 1712; prim. *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 363r, 24. jun. 1685.

²⁹⁷ Prim. *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 363r, 24. jun. 1685; *Diarium Ministri* 1/37r, fol. 1061v, 10. jun. 1719; *Diarium Ministri* 1/38r, fol. 1232v, 3. jun. 1725.

²⁹⁸ Prim. *Diarium Ministri* 1/33r, fol. 278r, 31. maj 1679; *Diarium Ministri* 1/34r, fol. 399r, 1. jun. 1687.

²⁹⁹ *Župnijska kronika I.*, p. 78; Simoniti: *Liturgično posodje*, str. 6. – Kip Žalostne Matere Božje iz posrebrne in deloma pozlačene bakrene pločevine, ki posnema Kundiškovo šentflorjansko milostno podobo, je očitno bratovščinski. Pogojno bi ga sicer lahko povezali z jezuitsko kongregacijo Kristusovega smrtnega boja, ker pa je glede na predlogo verjetneje pripadal bratovščini Žalostne Matere Božje pri Sv. Florijanu, ga bomo obravnavali v zvezi z njo (v nadaljevanju). Za kip gl. Simoniti: *Liturgično posodje*, str. 43; Simoniti. *Zakladi slovenskih cerkva*, str. 152, kat. št. 137.

³⁰⁰ Za ta podatek, pa tudi za prijazno pomoč pri iskanju bratovščinskih predmetov, se najlepše zahvaljujem šentjakobskemu župniku p. Jožetu Kokalju, za pripravo fotografskih posnetkov za objavo izrekam zahvalo kolegu Andreju Furlanu, za prijazno pomoč in pregled besedila kolegu dr. Blažu Resmanu, za posredovanje arhivskega gradiva pa zaposlenim v Arhivu Republike Slovenije, predvsem uredniku *Arhivov*, Jurctu Volčjaku.

Viri in literatura

Arhivski viri

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, Ecclesiastica, šk. 212, 231
AS 1073, Zbirka rokopisov:
- I/32r–I/40r, *Diarium p. Ministri*
 - II/51r, *Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae in Coelos Assumptae in Archiducali Collegio Societatis Jesu Labaci Erecta et Inchoata anno M.DC.V. Confirmata M.DC.VI Duarum Mater Sodalitatum; Vnius sub titulo Im[m]ac: Conceptae M.DC.XXIV. Alterius sub titulo Natae Reginae Angelorum Custodum M.DC.XL Curavit hoc Album Sodalibus inscribe[n]dis M.DC.LI., Confirmationis suae XLV*
 - II/52r, *Bruderschaft der Unbeflechten Empfängnis unserer lieben Frauen alda zue Laybach*
 - II/53r, *Matricula illustrissimae congregationis procerum Carnioliae sub titulo Christi in cruce agonizantissimae anni MDCXX inchoatae et XI augusti anni eiusdem ab Admo. R. P. Mutio Vitelesco Societatis Jesu praeposito generali erectae et confirmatae*
 - II/54r, Zapisnik neke pobožne bratovščine
- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŠAL/Šk. prot. – Škofijski arhiv Ljubljana, Škofijski protokoli, fasc. 9, 10, 13, 17
ŠAL/Viz. – Škofijski arhiv, Vizitacije, fasc. 4
- Župnijski arhiv Ljubljana – Sv. Jakob
Župnijska kronika I., II.
- NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana,
Ms 5/53, *Historia annua Collegij labacensis anni 1722–1773*
- SKL – Semeniška knjižnica Ljubljana
Zbirka podobic

Literatura

- Abaffy, Mirna: *Janez Vajkard Valvasor. Vnder-schidliche biblische Alt- vnd Neues Testaments, auch al-lerley andere geistliche Kupfferstich, welche von vnder-schidlichen Mahlern, Kupfferstechern vnd andern Künstlern inventirt, gezeichnet vnd ins Kupffer gestochen.* Iconotheca Valvasoriana, št. 1, Ljubljana : Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, Zagreb : Zagrebška nadškofija, Biblioteka Metropolitana, 2004.
- Abaffy, Mirna: *Janez Vajkard Valvasor. Vnder-schidliche geistliche von Vnser Lieben Frauen vnd Gott dem*

Allmächtigen Passion Leyden vnd Sterben, auch Miraculose vnd dergleichen Kupfferstich, welche von vnder-schidlichen Mahlern, Kupfferstechern vnd andern Künstlern inventirt, gezeichnet, vnd ins Kupffer gestochen. Iconotheca Valvasoriana, št. 2, Ljubljana : Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, Zagreb: Zagrebška nadškofija, Biblioteka Metropolitana, 2005.

Bizant, Milan: *Marijine kongregacije v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773).* Zbornik razprav. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU : Provincialat slovenske province Družbe Jezusove : Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete 1998, str. 137–156.

Bratovščine na Kranjskem l. 1780. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 6 (1896), str. 128–130.

Cevc, Anica: *Valentin Metzinger. 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja.* Ljubljana : Narodna galerija, 2000.

Dolinar, France M.: *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597–1704.* Ljubljana : Teološka fakulteta, 1976.

Dolinar, France M.: *Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofov Rinalda Scarlichija in Otona Friderika Buchheima.* *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), str. 26–45.

Dolinar, France M.: *Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofa Jožefa Rabatte (1664–1683).* *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), str. 368–387.

Dolinar, France M.: *Bratovščina.* *Enciklopedija Slovenije* 1 (1987), str. 358.

Dolinar, France M.: *Gradivo za zgodovino jezuitskega kolegija v Ljubljani v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Ignacijeva karizma na Slovenskem. Razstava pri Sv. Jakobu* (ur. Lojze Kovačič, France Baraga, Miha Žužek). Ljubljana : Slovenska provinca D. J. et al., 1990, str. 7–42.

Dolinar, France M.; Kološa Vladimir; Trpin, Drago: *Rokopisi Arhiva Republike Slovenije.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1990 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Katalogi ; zv. 10).

Dolinar, France M.: *Jožefinizem in janzenizem. Zgodovina Cerkev na Slovenskem.* Celje : Mohorjeva družba, 1991, str. 153–171.

Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana : Založba ZRC, 2003.

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga hiš I. Stari trg.* Ljubljana 1940 (tipkopis).

First, Blaženka: *Carlo Maratta in barok na Slovenskem. Pomen z Maratto povezane grafike za baročno religiozno slikarstvo na Slovenskem.* Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, Založba ZRC, 2000.

Golia, Modest: *Janez Karel graf Herberstein, XX. ljubljanski škof in njegova doba. Doneski h kulturni in cerkveni problematiki jožefinizma*. Metlika 1945 (tipkopis doktorske disertacije).

Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (1596–1691). Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691) (ur. France Baraga). Ljubljana : Družina, 2002.

Höfler, Janez: *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1978.

Kemperl, Metoda: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije. Gorenjska z Ljubljano*. Ljubljana 1999 (tipkopis magistrske naloge).

Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*, 1–2. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988 (Dela / SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede ; 32).

Lavrič, Ana: Likovna oprema ljubljanskega jezuitskega kolegija. Ob 400. obletnici ustanovitve jezuitskega kolegija v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica* 2 (1997), str. 77–96.

Lavrič, Ana: Obnovitvena in olepševalna dela pri seminarju, gimnaziji in pristavi ljubljanskih jezuitov v 18. stoletju. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem, 4, Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 167–188.

Lavrič, Ana: Janez Gregor Dolničar in njegova Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Janez Gregor Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana 2003, str. 13–62.

Lavrič, Ana: Marija Zavetnica s plaščem. *Upodobitve ljubljanskih škofov* (ur. Ana Lavrič et al.). Ljubljana : Narodna galerija, 2007, str. str. 268–269.

Lavrič, Ana: Svetniški zavetniki vojvodine Kranjske v 17. in 18. stoletju. Kulturnozgodovinska in ikonografska predstavitev. *Acta historiae artis Slovenica* 14 (2009), str. 51–84.

Lavrič, Ana: Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 58 (2010), str. 383–400.

Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691). Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (1596–1691) (ur. France Baraga). Ljubljana : Družina, 2003.

Lozar Štamcar, Maja: Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob v 18. stoletju na

Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 26 (1990), str. 57–84.

Lubej, Uroš: Marijin steber v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica* 6 (2001), str. 53–66.

Lubej, Uroš: Gimbler Johann Peter. *Saur Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker* 54. München-Leipzig 2007, str. 273.

Menaše, Lev: Vojna podob. *Jezuiti na Slovenskem. Zbornik simpozija*, Redovništvo na Slovenskem 3. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992, str. 136–149.

Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje : Mohorjeva družba, 1994.

Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki : Galerija Božidar Jakac, 1987.

Mlinarič, Jože: Franciškski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784. *Franciškski v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. Silvin Krajnc). Ljubljana : samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 81–148.

Murovec, Barbara: Freske Eustachiusa Gabriela v graščini Smednik. *Acta historiae artis Slovenica* 2 (1997), str. 153–158.

Oražem, France: Hrenov odnos do bratovščin. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje : Mohorjeva družba, 1998 (Simpozij v Rimu ; 15), str. 299–306.

Preininger, Kristina: *Opus Matevža Langusa*. Tipkopis diplomske naloge. Ljubljana 2002.

Reisp, Branko: Izbor tiskov jezuitskih avtorjev in institucij 17. in 18. stoletja iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. *Ignacijeva karizma na Slovenskem. Razstava pri Sv. Jakobu* (ur. Lojze Kovačič, France Baraga, Miha Žužek). Ljubljana : Slovenska provinca D. J. et al., 1990, str. 43–67.

Resman, Blaž: Šentjakobska cerkev v 18. stoletju. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav*, Redovništvo na Slovenskem, 4. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 189–228.

Resman, Blaž: *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*. Opera Instituti Artis Historiae, Ljubljana : Založba ZRC, 2006.

Rozman, Ksenija: Katalog razstavljenih del. Iluminirani rokopisi, grbi in diplome. *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Narodna galerija, 1968, str. 148–149.

Simoniti, Marjetica: *Liturgično posodje Šentjakobske cerkve v Ljubljani*. Ljubljana : Župnijski urad sv. Jakoba, 1997.

Simoniti, Marjetica: *Zakladi slovenskih cerkva. Zlatorska umetnost in obrt*. Ljubljana : Narodna galerija, 1999.

Smolik, Marijan: *Semeniška knjižnica v Ljubljani. Ignacijeva karizma na Slovenskem. Razstava pri Sv. Jakobu* (ur. Lojze Kovačič, France Baraga, Miha Žužek), Ljubljana : Slovenska provinca D. J. et al., 1990, str. 68–71.

Steska, Viktor: Dr. Janez Gregorij Dolničar, kranjski zgodovinar. *Dom in svet* 14 (1901), str. 517–526, 581–586.

Steska, Viktor: *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo*. Prevalje : Družba sv. Mohorja, 1927.

Steska, Viktor: *Brezmadežna v slovenski umetnosti. Voditelj Marijinih družb*. Ljubljana 1929, str. 65–70.

Šerbelj, Ferdinand: Slikar Anton Cebej. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 13 (1977), str. 109–133.

Šerbelj, Ferdinand: Katalog Cebejevih del. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 14/15 (1979), str. 81–113.

Šerbelj, Ferdinand: *Anton Cebej 1722–1774*. Ljubljana : Narodna galerija, 1991.

Škerlj, Stanko: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1973 (Dela / SAZU, Razred za filološke in literarne vede ; 26).

Škofljanec, Jože: *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja*. Ljubljana 2008 (tipkopis doktorske disertacije).

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laibach-Nürnberg 1689.

Volčjak, Jure: *Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov Upodobitve ljubljanskih škofov* (ur. Ana Lavrič et al.). Ljubljana : Narodna galerija, 2007, str. 91–183.

Vrhovnik, Ivan: *Stare ljubljanske bratovščine. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (1895), str. 86–87.

mit ihren Schutzheiligen zusammenhängenden Motiven beitragen, in der gesamten katholischen Welt als Auftraggeber eine sichtbare Rolle. Der Beitrag präsentiert die Bruderschaften, die in Laibach vom Ende des 16. Jahrhunderts bis 1783 tätig waren, als sie durch eine Verordnung Josephs II. aufgelöst wurden.

Im Laibacher Dom lebte bereits 1592 die in der Zeit der Reformation aufgegebenen Fronleichnambruderschaft wieder auf, die 1461 von Kaiser Friedrich zugleich mit der Diözese gegründet worden war, 1598 gründeten Kaufleute die Bruderschaft des Erlösers der Welt, und später kamen zu diesen noch andere hinzu. Im 17. Jahrhundert übernahmen die Klöster, die mit der Gründung derartiger kirchlicher Gemeinschaften in den Laibacher Ordenskirchen begannen, die führende Rolle: als erste Jesuiten, dann auch Augustiner, Barfüßer und Franziskaner und im 18. Jahrhundert noch Klarissinnen und Ursulinen. Das allmähliche Anwachsen ihrer Mitgliederzahl ist teils durch die Berichte der Laibacher Bischöfe an Rom und teils durch Beschreibungen der Historiker J. W. Valvasor und J. G. Dolničar (Thalnitscher) dokumentiert. In der Stadt entstanden in dem behandelten Zeitraum 23 Bruderschaften, von denen nach 1783 nur die Dombruderschaft des hl. Dismas bestehen blieb, die einen besonderen Status hatte. Aufgelöst wurden: im Laibacher Dom Fronleichnambruderschaft, Bruderschaft des Heilands, Bruderschaft der Hl. Dreifaltigkeit, Bruderschaften St. Johannes von Nepomuk und St. Philipp Neri (Hl. Kreuz), bei St. Florian Bruderschaft der Schmerzhaften Muttergottes, bei St. Peter Bruderschaft des Beistands Sterbenden für eine glückliche letzte Stunde, bei den (ehemaligen) Jesuiten Bruderschaft Mariä Himmelfahrt, Bruderschaft der Unbefleckten Empfängnis, Bruderschaft Mariä Geburt und Bruderschaft der Todesangst Jesu, bei den Augustinern Bruderschaft des Gürtels der hl. Monika, Rosenkranzbruderschaft und Bruderschaft des ewigen Rosenkranzes (der Mutter des guten Rates), bei den Barfüßern Bruderschaft St. Joseph und Totenbruderschaft, bei den Franziskanern Skapulier- (Karmel-)Bruderschaft, Bruderschaften St. Franziskus und St. Antonius von Padua, bei den Klarissinnen Herz-Jesu-Bruderschaft sowie bei den Ursulinen Bruderschaft St. Ursula und Bruderschaft der Friedenskönigin.

Mit der Auflösung der Bruderschaften gingen leider auch zahlreiche künstlerische Zeugnisse ihres Bestehens und ihrer Tätigkeit verloren. Von einigen blieben zwar Altäre, Bilder und Kapellen zurück, die aber ihre ursprüngliche Funktion ver-

Zusammenfassung

LAIBACHS BAROCKE BRUDERSCHAFTEN UND IHRE KUNSTAUFTRÄGE. JESUITENKONGREGATIONEN

Auf dem Gebiet der Sakralkunst spielten die religiösen Bruderschaften, die auch zur Einführung und Verbreitung von ikonografischen Typen und

loren haben, an andere erinnern Matrikeln, Grafiken bzw. Andachtsbilder und verschiedene Drucke, aber auch solche mit fast keinen sichtbaren künstlerischen Spuren. Der Beitrag präsentiert die materiellen Zeugnisse der Bruderschaften und verfolgt ihre Kunstaufträge bzw. Erwerbungen vor allem über schriftliche Quellen. Er ist wegen des Umfangs in zwei Teile gegliedert (der zweite Teil wird in der Folge veröffentlicht). Der erste Teil widmet sich den Jesuitenkongregationen, da das erhaltene Archivgut einen relativ guten Einblick in deren Tätigkeit, Ausstattung und Inventar ermöglicht. Es handelt sich um vier Kongregationen: um die Mutterkongregation, um die 1605 gegründete (1606 bestätigte) höhere »lateinische« Kongregation Mariä Himmelfahrt, von der sich 1624 die »deutsche« Kongre-

gation der Unbefleckten Empfängnis (deren Mitglieder waren auch viele Laibacher Künstler) und 1640 die niedere »lateinische« Kongregation der Engelskönigin abspaltete, sowie um die 1627 gegründete Bruderschaft des in der Eucharistie siegreichen Christus, die nach langjähriger Unterbrechung 1660 umgestaltet wurde und als Bruderschaft vom Todeskampf Christi wieder auflebte. In dem Beitrag werden Altäre und festliche Inszenierungen anlässlich ihrer Feiertage und der alljährlichen Prozessionen zu den nahe gelegenen Marienkirchen (Rožnik, Polje), Anschaffungen und Ausstattungsaufträge für Kirche und Oratorium, Geschenke u. Ä., besonders auch Matrikeln präsentiert, deren Illuminationen von Titelseiten und Wappen eine wertvolle Rarität in der Schatzkammer des slowenischen Kunsterbes darstellen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Gauster M.
Prejeto: 1. 10. 2010

Zdravnik Moriz Gauster in njegova zdravstvena statistika iz leta 1859

KATARINA KEBER

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena sodelavka
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: katarina.keber@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Dunajski zdravnik Moriz Gauster je na Kranjsko prišel kot pomožni zdravnik med veliko epidemijo kolere leta 1855 in kot okrajni (distriktni) zdravnik v Kamniku tu ostal do začetka sedemdesetih let. V svojem »kamniškem« obdobju je bil aktiven član Društva zdravnikov na Kranjskem, avtor številnih društvenih izvedenjskih mnenj, avtor vsaj dveh objavljenih študij: o reorganizaciji deželne porodnišnice in o reformi avstrijske zdravstvene organizacije ter urednik glavnega zdravstvenega poročila vojvodine Kranjske za leti 1861 in 1862. Nekaj časa je sodeloval tudi v javnem in političnem življenju. Posebnega pomena za socialno zgodovino medicine so njegove v rokopisu ohranjene zdravstvene statistične tabele, ki jih je za deželo Kranjsko izdelal leta 1859.

KLJUČNE BESEDE: Moriz Gauster, Društvo zdravnikov na Kranjskem, Kamnik, zdravstvena statistika, 19. stoletje

ABSTRACT

THE PHYSICIAN MORIZ GAUSTER AND HIS HEALTH CARE STATISTICS OF 1859

The Viennese physician Moriz Gauster came to Carniola as an assistant physician during the great cholera epidemic of 1855 and remained here until the beginning of the 1870s. Working as the district physician in Kamnik, he was an active member of the Society of Physicians in Carniola. He wrote a number of the Society's expert opinions and was the author of at least two published studies; the first on the reorganization of the provincial maternity hospital and the second on the reform of the Austrian healthcare organization. He was also the editor of Carniola's chief medical report for the years 1861 and 1862, and for a period of time he was actively involved in politics and in public issues. Particularly significant for the social history of medicine are his health care statistics charts, compiled for the province of Carniola in 1859 and preserved as manuscripts.

KEY WORDS: Moriz Gauster, the Society of Physicians in Carniola, Kamnik, health care statistics, 19th century

Leta 1855 se je epidemija kolere na Kranjskem razširila po vsej deželi. Z 19.370 bolniki in 5.748 umrlimi je bila Kranjska po številu obolelih šesta najbolj prizadeta habsburška dežela, po deležu okuženega prebivalstva pa celo tretja; vsekakor je Kranjska tega leta veljala za enega s kolero najbolj okuženih delov habsburške monarhije. Ker je za zdravljenje tolikšne množice bolnikov v deželi močno primanjkovalo zdravnikov in ranocelnikov, so dunajske oblasti Kranjski na pomoč poslale že v prejšnjih epidemijah kolere preizkušene zdravnike, ranocelnike in študente medicine. Prišleki oz. t. i. pomožni zdravniki so predstavljali slabo četrtno vseh med epidemijo dejavnih zdravnikov in ranocelnikov. Med njimi je bil tudi zdravnik **Moriz Gauster**,¹ ki je na Kranjsko prišel skupaj z zdravnikom Morizem Freyem in Filipom Hankom ter doktorandom Kasperjem Prettnerjem; vsi so sicer delali na oddelku za »kolerabolne« dunajske Splošne bolnišnice (Allgemeinen Krankenhaus), Moriz Gauster pa je omenjen tudi kot zdravnik sekundarij C.-kr. blaznice na Dunaju.²

Moriz Gauster je leta 1855 obolele za kolero zdravil v postojnskem okraju v Košanski dolini in v Kamniku. Kamničani so bili z njim zadovoljni in so ga med epidemijo opisali kot »prijateljskega, nenaavadno delavnega in skrbnega, ki je zelo uspešno zdravil bolne«.³ Zdravnik Gauster pa je avtor tudi v rokopisu ohranjenega glavnega poročila o epidemiji kolere na Kranjskem z naslovom *Haupt Rapport Tabelle über die Cholera Epidemie des Jahres 1855 im Herzogthume Krain*.⁴ Na Kranjskem je nato sodeloval še leta 1866 v naslednji epidemiji kolere; kot kamniški okrajni (distriktni) zdravnik je med epidemijo deloval tudi v Moravčah.⁵

Po koncu epidemije se je večina pomožnih zdravnikov vrnila na Dunaj, Moriz Gauster pa je ostal na Kranjskem in v letih 1856–1871 služboval kot okrajni (distriktni) zdravnik v Kamniku. Rodil se je 2. 2. 1828 na Dunaju in leta 1851 na dunajski medicinski fakulteti diplomiral iz medicine.⁶ Leta 1871⁷ je Kranjsko zapustil in odtlej kot zdravnik

delal v spodnjeavstrijski deželni blaznici na Brünnefeldu (Niederösterreichische Landesirrenanstalt am Brünnefeld), od leta 1885 in vse do svoje smrti leta 1895 pa je bil njen direktor.⁸ Novica, da je njegovo imenovanje za direktorja dobilo tudi cesarjevo potrditev, je bila objavljena v časopisu *Laibacher Zeitung*.⁹ V osmrtnici, objavljeni v reviji *British Medical Journal*, je opisan kot eden vodilnih avstrijskih psihiatrov in higienikov.¹⁰ Novico o njegovi smrti pa sta objavila tudi časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod*.¹¹ Leto dni pred smrtjo je bil Moriz Gauster kot deželni zdravstveni svetnik izvoljen za prvega predsednika zdravniške zbornice na Dunaju.¹²

Iz njegovega kamniškega obdobja lahko na osnovi nekaj omemb in najdenih drobcov rekonstruiramo del njegovega nedvomno zelo dejavnega življenja na Kranjskem. V kamniških rojstnih knjigah je zapisan kot doktor medicine in provizorični c.-kr. distriktni zdravnik. Leta 1857 se mu je rodila hči Wilhelmine, med letoma 1858 in 1869 pa še pet otrok. Sprva je z družino v Kamniku stanoval na Šutni št. 8, leta 1859 pa v Mestu št. 20.¹³ Zora Torkar npr. navaja, da je bil zdravnik Gauster najemnik pri Keclu na Šutni št. 5.¹⁴ Poleg dela, ki ga je opravljal kot okrajni zdravnik, je delal tudi v Glavarjevi bolnišnici v Komendi.¹⁵ Zdravnika Gaustra se spominja Rudolf Andrejka, ki ga je le-ta zdravil leta 1866, ko se je še kot šolar hudo prehladil in močno kašljal: »Moje prehlajenje je postajalo nevarno. Kašljal sem kakor 80-letni starček. Siten kartar se je vlegel na pljuča in izmet je bil sumljiv. Ko ni hotel sam od sebe prenehati, sem šel k zdravniku. Ta me je okregal, zakaj nisem prišel prej k njemu, zdaj da je prepozno, češ, da se me je že lotila jetika. Zelo sem se ustrašil. Na srečo je šlo šolsko leto h kraju. Doma sem se zdravil sam brez zdravnika [...] Povrnil sem se dne 1. oktobra 1866 zopet zdrav v šolo. Zdravnik Gauster se je nadvse začudil in rekel: »Mladost in izprememba zraka sta pomagala, rane na pljučih so poapnele.«¹⁶

¹ V virih se pojavljajo različne oblike imena, tudi Moritz, Moric in Mavricij. Ker se je sam podpisoval kot Moriz, je v članku uporabljena ta oblika.

² Keber: *Čas kolere*, str. 110.

³ Ibid., str. 110, 115, 130.

⁴ AS 1080, šk. 17, fasc. 25.

⁵ Keber: *Čas kolere*, tabela 17, str. 161.

⁶ *ES* 3, str. 185.

⁷ Dne 28. oktobra 1871 je zdravniško društvo praznično praznovalo svojo deseto obletnico; na banketu so počastili tudi odhajajočega zdravnika Moriza Gaustra. Gl. *Festschrift des Vereines*, str. 18.

⁸ Osmrtnica je bila dne 13. aprila 1895 objavljena v *British Medical Journal*. Gl.: <http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c>, (25. 8. 2010).

⁹ *Laibacher Zeitung*, št. 225, 3. 10. 1885, str. 1825.

¹⁰ <http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c>, (25. 8. 2010).

¹¹ *Slovenec*, 27. 3. 1895, let. 23, št. 70; *Slovenski narod*, 28. 3. 1895, let. 28, št. 71.

¹² Borisov: *Zgodovina medicine*, str. 309.

¹³ Kirn: *Iz zdravstva na Kamniškem*, str. 27, 29.

¹⁴ Torkar: *Bežj Ljubljana*, str. 57.

¹⁵ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1871, let. 29, št. 23.

¹⁶ Andrejka: *Mladostni spomini*, str. 61–62.

Moriz Gauster je sodeloval tudi v javnem in političnem življenju. Poleg tega, da je bil član Muzejskega društva in Slovenske matice,¹⁷ se je v letih 1861, 1867 in 1870 udeležil kranjskih deželnozborskih volitev. Njegov nagovor volilnim možem, objavljen v časopisu *Laibacher Zeitung*, dokazuje sodelovanje na deželnozborskih volitvah leta 1861; na njih je neuspešno kandidiral v okrajih Kamnik in Podbrdo. V svojem programu je po eni strani poudarjal izboljšanje položaja majhnih posestnikov, po drugi pa izražal podporo izobraževanju ljudi v povezavi z razvojem slovenskega jezika. Menil je, da bi se moral poleg nemščine bolj uveljaviti tako med izobraženci kot tudi v upravi. Vendar pa je bil zdravnik Gauster kljub naklonjenosti slovenščini zvest privrženec Avstrije in njenih dežel in seveda ni podpiral nacionalizmov.¹⁸ Njegov program so z navdušenjem pohvalili v Kmetijskih in rokodelskih novicah: »... tako je do jedra naših deželnih potreb segel, da njegov program vse druge prekosi, ki smo jih dosihmal brali. Ko se drugi le bolj okoli splošnih reči, se ve da homeopatično vertijo, ki so sedaj v ustah dunajskih kandidatov navadni, se on ozira posebno na potrebe naše dežele, v kateri sicer ni rojen, pa si jo je poznati prizadeval ...«¹⁹ Na volitvah leta 1867 je kandidiral v mestni kuriji Tržič–Radovljica–Kamnik in se kot nemški kandidat uvrstil na drugo mesto (s šestimi glasovi razlike je zmagal slovenski kandidat Valentin Prevč). Za Gaustra so v mestni kuriji Kamnik glasovali večinoma uradniki. Najbližje izvolitvi v deželni zbor je bil zdravnik Gauster na volitvah tri leta kasneje, ko se je najprej zdelo, da je z dvema glasovoma razlike premagal slovenskega kandidata Janeza Murnika. Po slabih dveh mesecih so bili rezultati razveljavljeni, kot zmagovalec volitev pa razglašen Murnik. (Za pravičen rezultat volitev je bilo razglašanih 208 veljavnih glasov (prej 213), od teh je dobil Murnik 105 glasov in Gauster 102 glasova.)²⁰

Slovensko časopisje je Gaustra v njegovih političnih ambicijah sprva še podpiralo, do njegovih tretjih deželnozborskih volitev pa je podpora močno padla. Tako časopis *Kmetijske in rokodelske novice* kot tudi *Slovenski narod* sta ga v člankih v zvezi z volitvami leta 1870 ozmerjala za nemškutarskega kandidata in liberalca. Novicam se je zameril, ker naj bi »po hišah beračil za glasove«, spr-

šujejo se, »zakaj že vtretjič tišči v stvar, ki mu je že dvakrat tako očitno spodletela.«²¹ Razlogi za nenaklonjenost so jasno vidni iz članka v *Novicah*, objavljenega tik preden se je iz Kranjske vrnil na Dunaj: »... Mi poznamo dr. Gausterja več let in nikakor ne zanikujemo, da je službo c. k. okrajnega zdravnika marljivo opravljal [...] Da nemčurski konstitucionalci dr. Gausterju slavo pojo, to je res njihova dolžnost, kajti on je za laži-liberalizem tudi pri nas nevtrudljivo delal propagando in vse strune napenjal, da bi zlezel kot deželni poslanec v deželni zbor kranjski in ondi pomnožil Apfaltrerjevo gardo. [...] mi mu nočemo kratiti imena, da je bil dober uradnik v svojem poslu; al to moramo nasproti Laib. in Tagbl. očitno reči, da se ni držal onega načela, ki so ga že Rimci poznali, rekši: če živiš v tuji deželi, živi ž njo kakor ona živi ...«²²

Kot vodja zbora je bil aktiven tudi v kamniškem društvu *Männer-Gesangs-Verein*, ki naj bi gojilo nemške in slovenske pesmi. Člani društva so bili v glavnem višji in nižji uradniki.²³ Ob štiridesetletnici njegove službe leta 1891 so ga Kamničani zaradi njegovih zaslug, ki jih je imel, ko je služboval v mestu, razglasili za častnega meščana Kamnika.²⁴ Da je bil ljudski spomin zdravniku Gaustru naklonjen, je vidno tudi iz članka *Izvrstni zdravniki – odlični katoličani* v časopisu *Gorenjec*.²⁵ Ko je Gauster leta 1871 zapustil Kamnik, je pred vrnitvijo na Dunaj še nekaj časa stanoval in delal v Ljubljani. V *Oglasniku Kmetijskih in rokodelskih novic* je namreč junija 1871 objavil oglas, da stanuje v II. nadstropju poslopja hranilnice (*Sparkasse*) št. 16 in da ima uradne ure med pol osmo in pol deseto dopoldne ter med drugo in tretjo uro popoldne.²⁶

Skoraj od vsega začetka, od leta 1862, je bil član Društva zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Ärzte in Krain*)²⁷ in bil kot kamniški okrajni zdravnik eden prvih članov s podeželja; leta 1873 je bil imenovan za društvenega častnega člana.²⁸ V zdravniškem društvu je imel vrsto predavanj s področja interne medicine (npr. o pegavici, revma-

¹⁷ *SBL*, prva knjiga, str. 206.

¹⁸ *Laibacher Zeitung*, št. 64, 18. 3. 1861, str. 254, An die Wahlmänner des flachen Landes in den Bezirken Stein und Egg!

¹⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1861, let. 19, št. 12.

²⁰ Torkar: *Bežj Ljubljana*, str. 67–68; Melik: *Volitve na Slovenskem*, str. 347.

²¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1870, let. 28, št. 25.

²² *Kmetijske in rokodelske novice*, 1871, let. 29, št. 45.

²³ Torkar: *Bežj Ljubljana*, str. 97.

²⁴ *Laibacher Zeitung*, št. 275, 1. 12. 1891, str. 2314.

²⁵ *Gorenjec*, 26. 2. 1915, let. 16, št. 9.

²⁶ *Oglasnik Kmetijskih in rokodelskih novic*, let. 29, št. 22, 14. 6. 1871.

²⁷ Zdravniško bralno društvo v Ljubljani (*Aerztlicher Leseverein in Laibach*) je bilo ustanovljeno leta 1861 kot tretje tovrstno društvo v habsburški monarhiji. V letu dni se je razširilo na vso Kranjsko in se preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Aerzte in Krain*). Gl. Zupanič Slavec: *Iz rok v roke iz roda v rod*, str. 22.

²⁸ *Festschrift des Vereines*, str. 10, 18.

tizmu v sklepah, pljučnici, steklini), psihiatrije (o statistiki duševnih bolnikov), epidemiologije (o epidemijah leta 1861 na Kranjskem), organizacije zdravstva (o položaju okrajnih ranocelnikov in babic) in o sodnozdravniški praksi.²⁹ Da je bil zdravnik Gauster cenjen in spoštovan član zdravniškega društva, kaže notica o njegovem elaboratu o deželni blaznici, ki so ga leta 1864 poslali kranjskemu deželnemu odboru; opisan je kot »za uspešnost društva zelo zaslužen [...] dejavni dr. Moriz Gauster«. Med drugim je izdelal tudi načrt za ureditev društvene knjižnice in imel leta 1865 govor ob odprtju patološko-anatomskega muzeja v prostorih ljubljanske Civilne bolnišnice.³⁰ Dve leti pozneje je kot član posebne društvene skupine, ustanovljene za preučitev razmer v zvezi z najdenišnico, v kateri so sodelovali še profesor Alois Valenta, dr. Bleiweis in okrožni ranocelnik Jansekovič, »marljivo in izredno temeljito«, kot so zapisali v časopisu Triglav, napisal referat proti ukinitvi deželne najdenišnice, ki je bil kot izvedensko mnenje poslan deželnemu odboru. Istega leta je izdelal še osnutek novega lekarniškega reda; društvo ga je kot brošuro poslalo drugim bratskim zdravniškim društvom.³¹

Leta 1868 je z uspehom napisal predlog v zvezi z ogroženim položajem okrajnih ranocelnikov, društvo pa ga je poslalo deželnemu zboru.³² Istega leta je Gauster vodstvu zdravniškega društva predlagal spremembe statuta, pri tem pa je hotel dotdanje zgolj znanstveno delovanje razširiti tudi na spodbujanje higiene na Kranjskem ter zdravniško-stanovskih interesov in skrb za to. Nameraval je tudi napisati dve peticiji v zvezi z organizacijo celotnega zdravstva in organizacijo ravnanja z ubogimi. V časopisu Triglav lahko preberemo, da je bil dr. Friedrich Keesbacher na letnem zasedanju društva odločno proti Gaustrovim predlogom z argumenti, da je kranjsko zdravniško društvo za kaj takšnega premajhno in da praktičnih zdravnikov tovrstna oz. sistemska vprašanja večinoma ne

zanimajo, članstvo pa je z veliko večino predlagane spremembe zavrnilo. Gauster je med drugim odgovoril, da dvomi, da razgledanih zdravnikov ne bi zanimala teme, kot sta socialno skrbstvo prebivalstva (Wohlfahrt) in blagor bolnikov... Kljub temu so o Gaustrovih predlogih spremembe statuta razpravljali še naslednji dve leti in novi statut sprejeli leta 1870.³³

Med njegove uspehe lahko štejemo tudi pobudo za organizacijo avstrijskih zdravniških dnevov; ti so bili potem prvič organizirani leta 1873 v okviru svetovne razstave na Dunaju.³⁴

Poleg že omenjenih elaboratov, ki jih je zdravnik Gauster napisal za potrebe kranjskega društva zdravnikov, so znani tudi članki v prilogi časopisa Laibacher Zeitung – Blätter aus Krain – leta 1860, in sicer serija člankov o zdravniškem pogledu na pitje piva, vina, žganja, sadjevca in vode z naslovom *Was und wie sollen wir trinken?* in članek *Menschliche Lebensdauer*.³⁵ Znane so tudi tri njegove knjige. Leta 1867 je na Dunaju izdal delo *Die Medizinale Organisation in Oesterreich und ihre Reform. Eine Studie von Dr. Moriz Gauster Distriktsphysiker*, leto pozneje pa še *Gutachten über die Reorganisierung der Landesgebäranstalt und die Reform*, ki je izšlo v samozaložbi v Ljubljani. Kmetijske in rokodelske novice so leta 1867 omenjale izid statistične knjižice *Beitrag zur Irrenstatistik Krains*.³⁶ V sedemdesetih in osemdesetih letih je v zdravniških strokovnih revijah objavljajl članke s področja psihiatrije, pisal pa je tudi o medicinski statistiki in zdravstveni zakonodaji.³⁷

Leta 1867 je Historičnemu društvu za Kranjsko daroval natisnjeno Glavno zdravstveno poročilo vojvodine Kranjske za leti 1861 in 1862, ki ga je kot član C.-kr. stalne zdravstvene komisije za Kranjsko (*K. k. ständige Medizinale – Commission für Krain*) sam pripravil in uredil.³⁸ Gre za poročilo

²⁹ Ibid., *Festschrift des Vereines*, str. 16–17.

³⁰ *Festschrift des Vereines*, str. 17–19. Gaustrovo pobudo je podprl dr. Alois Valenta, ki se je kot predstavnik kranjskega društva zdravnikov udeležil prvega srečanja leta 1873 na Dunaju. Časopis Laibacher Zeitung Gaustra omenja tudi v zvezi s petimi avstrijskimi dnevi zdravniškega društva (österreichische Aerztevereinigung) v Gradcu leta 1882. Gl. *Laibacher Zeitung*, št. 157, 12. 7. 1882, str. 1358.

³¹ Prva članka iz obeh serij sta bila objavljena v časopisu *Laibacher Zeitung*, Blätter aus Krain, 14. 1. 1860, let. 4, št. 2 in 22. 9. 1860, let. 4, št. 38, str. 151–152.

³² *Kmetijske in rokodelske novice*, 1867, let. 25, št. 23. Knjižice mi še ni uspelo najti.

³³ Gl. http://bjp.rcpsych.org/cgi/issuc_pdf/backmatter-pdf/27/118.pdf (25. 8. 2010); Obituary v: http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c (25. 8. 2010).

³⁴ Od doslej znanih deželnih zdravstvenih poročil je to edino poročilo, ki je bilo natisnjeno.

²⁹ Erfahrungen über das Fleckfieber, Ueber *Pneumonia intermittens*, Ueber Gelenks-Rheumatismus, mit Ruhr combinirt, Ueber *Lysa humana*, Ueber die künftige Stellung der Bezirkswundärzte und Bezirkshebammen, Ueber Irrenstatistik Krains, Ueber die Epidemien des Jahres 1861 in Krain, Casuistische Mittheilung aus der gerichtsarztlichen Praxis. Gl. *Festschrift des Vereines*, str. 36, 42.

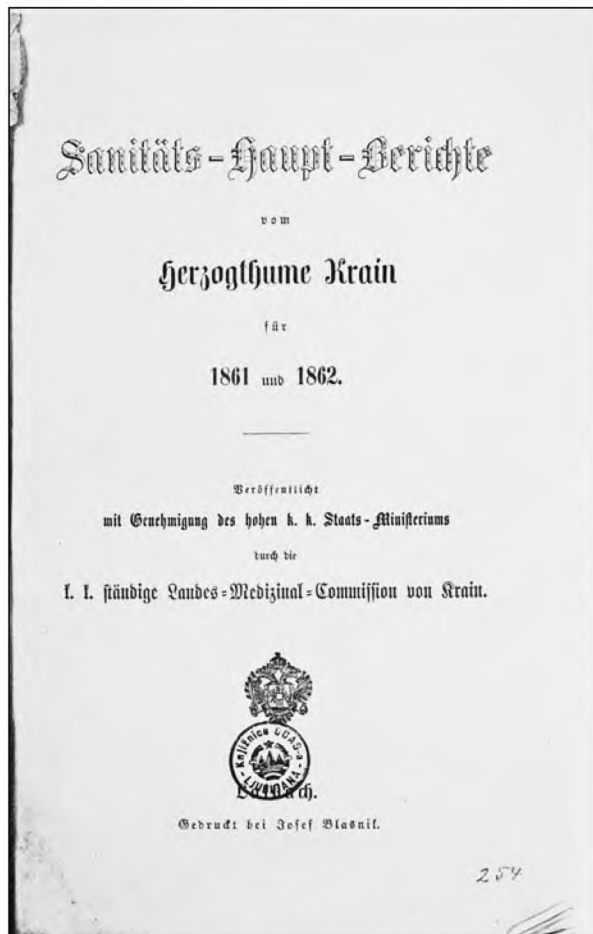
³⁰ Govor je bil v celoti objavljen v časopisu *Laibacher Zeitung* dnc 20. 11. 1865, št. 266, str. 1064–1065.

³¹ *Festschrift des Vereines*, str. 11–13, 15. O njegovih aktivnostih v zvezi z najdenišnico gl. Triglav. *Zeitschrift für vaterländische Interessen* III, št. 1, 21. 12. 1867, str. 2–3. Gl. tudi *SBL*, str. 206.

³² *Triglav* III, št. 3, 4. 1. 1868, str. 3.

Sanitäts-Hauptbericht vom Herzogthume Krain für 1861 und 1862, Veröffentlicht mit Genehmigung des hohen k. k. Staats-Ministerium durch die k. k. ständige Landes – Medizinal – Commission von Krain, Laibach 1866 ter že omenjeno knjigo *Die Medizinal Organisation in Oesterreich und ihre Reform. Eine Studie von Dr. Moriz Gauster*.³⁹

Ob izidu Glavnega zdravstvenega poročila za leti 1861 in 1862 so leta 1867 v časopisu *Laibacher Zeitung* zapisali, da je glavni namen poročila »pospeševanje znanstvenih raziskav na področju statističnega urejanja posameznih poročil praktičnih zdravnikov, kar bo koristno služilo javnemu zdravstvenemu varstvu ...«. ⁴⁰ V uvodu poročila zdravnik Gauster opozarja na nepopolnost podatkov predvsem za leto 1861, saj naj bi z njim le »tipal teren« oz. naj bi bilo bolj za okvir nadaljnemu delu.

Prva stran Glavnega zdravstvenega poročila za leti 1861 in 1862.

³⁹ *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, Verzeichniss der Erwerbungen im Jahre 1867, str. 127.

⁴⁰ *Laibacher Zeitung*, št. 114, 18. 5. 1867, str. 749, Zur heimischen ärztlichen Literatur.

Poudarja, da je kvaliteta deželnega zdravstvenega poročila vselej odvisna od ozaveščenosti vseh vpletenih, saj gre za skupinsko delo. Prepričan je bil, da se bo pričujoče delo, ki je bilo na tisti stopnji še skromno, s sodelovanjem in podporo zdravnikov – fizikov in zdravnikov v bolnišnicah, razvijalo naprej. Zdravstveno poročilo je bilo za vsako leto posebej razdeljeno na medicinskostatistični in administrativni del. Ta se predvsem dotika upravnih vprašanj, ki naj bi po Gaustrovem mnenju postajala vedno pomembnejša.⁴¹

Medicinski oz. znanstvenostatistični del poročila je razdeljen na osem poglavij. Po eni strani predstavlja meteorološke razmere (opis letnih časov in temperatur, vetra in zračnega pritiska, letin) in z njimi povezane bolezenske značilnosti (Krankheitscharakter) z navedbo pogostih obolenj. Po drugi strani pa so posebna poglavja namenjena tako epidemijam, pri tem pa so po posameznih fizikatih podrobno navedene epidemije koz, škrlatinke, ošpic, oslovskega kašlja, gripe, griže, tifusne vročice (Die typhösen Fieber) in vraničnega prisada, kot tudi obravnavi epizootij, rodnosti, smrtnosti in naravnemu prirastu. Obravnavani so cepljenja in ponovljene vakcinacije, zdravilišča in čistilne kopeli (Reinigungsbäder), deželno zdravstveno osebje, deželne bolnišnice in humanitarne ustanove. Vsakemu opisnemu tematskemu sklopu so dodane tabele.⁴²

Za zgodovino higiene na Kranjskem so npr. še posebej zanimiva Gaustrova opažanja v poglavju o zdraviliščih in čistilnih kopelih. V poročilu za leto 1861 ugotavlja, da z vodo dokaj bogata dežela kaže malo potreb po urejenih kopalnih zadevah. Za to po njegovem ni bila vzrok nezadostna kultura oz. slabo upoštevanje osebne higiene, ampak majhnost deželnih mest in omejenih sredstev prebivalstva.⁴³ V poročilu za naslednje leto je nekoliko ostrejši, ko pravi, da je za Kranjsko značilno veliko pomanjkanje kopalnišč, vzrok za to pa je bil po njegovem po eni strani v slabem premoženjskem stanju prebivalstva, po drugi strani pa v slabem upoštevanju »racionalne osebne higiene«. ⁴⁴

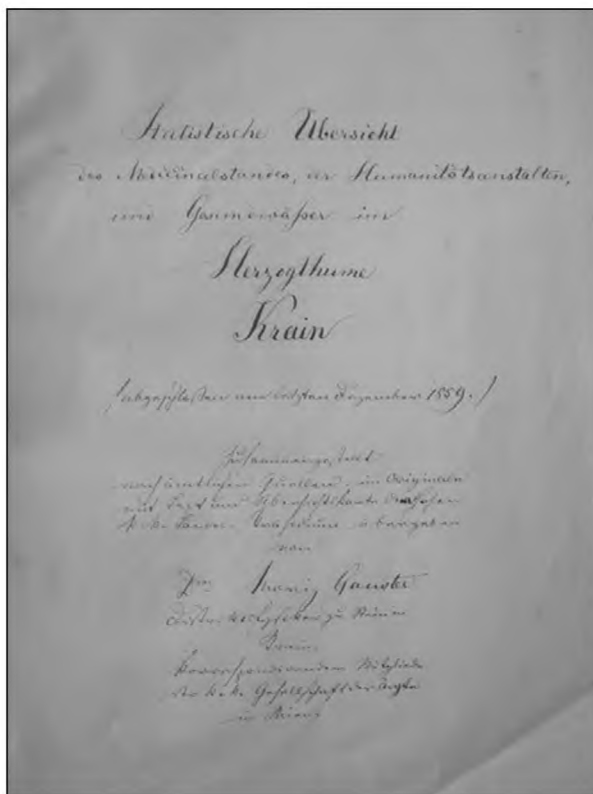
⁴¹ *Sanitäts-Haupt-Berichte vom Herzogthume Krain für 1861 und 1862*, Vorwort.

⁴² *Gl. Sanitäts-Haupt-Berichte vom Herzogthume Krain für 1861 und 1862*.

⁴³ *Ibid.*, str. 17.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 56.

Gaustrove zdravstvene statistične tabele iz leta 1859

Naslovnica Gaustrovih zdravstvenih statističnih tabel za leto 1859

Metodologija organizacije podatkov in vsebinskih sklopov, ki jih je zdravnik Gauster uporabil v Glavnem zdravstvenem poročilu za leti 1861 in 1862, je značilna za to obdobje. Ker avstrijska statistika⁴⁵ obravnava zgolj podatke na ravni dežel, je bilo Gaustrovo delo tako za deželno kot tudi lokalno zgodovino še toliko pomembnejše, saj vsebuje podatke za posamezne okraje in ponekod posega celo na občinsko raven. Pri zdravniku Gaustru sta izbira in način pridobitve konkretnih podatkov za Kranjsko brez dvoma izvirala iz njegovih v rokopisu ohranjenih zdravstvenih statističnih tabel za leto 1859 z naslovom *Zur Medicinal-Statistik Krains Ende 1859, von Dr. Moriz Gauster* oz. *Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten, und Gesundwässer im Herzogthume Krain*, ki jih je izdelal na podlagi uradnih virov in jih v izvirniku z besedilom in preglednicami predal c.-kr. deželnemu predsedstvu za Kranjsko. Tabele so se ohranile v Zbirki muzejskega društva za Kranjsko, Muzej-

skega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko; hrani jo Arhiv Republike Slovenije.⁴⁶

Gauster je v sedmih tabelah obravnaval zdravstveno osebje po deželnih okrajih in občinah, pri tem je razvrstil zdravnike, ranocelnike, babice, veterinarje in ponekod tudi lekarnarje po številu; izdelal je pregled zdravnikov, ranocelnikov in babic po starosti in deželnih okrajih ter pregled bolnišnic in drugih humanitarnih ustanov, zdravilnih vod in toplic.

V prvi tabeli, tabeli, ki kaže število in razvrstitev zdravnikov, ranocelnikov, babic, veterinarjev in lekarnarjev po 31 deželnih okrajih in njihovih občinah, je posebnega pomena tudi razvrstitev okrajev in občin v fizikate – to hkrati razkriva zdravstveno-upravno razdelitev dežele v petdesetih letih 19. stoletja na deset fizikatov s pripadajočimi okraji in ljubljanski mestni fizikat (fizikati: Postojna, Kamnik, Kočevje, Novo mesto, Vipava, Kranj, Radovljica, Ljubljana okolica, Črnomelj, Trebnje in Ljubljana mesto).⁴⁷ Pri seštevanju zdravstvenega osebja po deželnih okrajih in občinah je podan tudi pregled statusa zdravnikov, ranocelnikov, babic in veterinarjev; ti so bili lahko v državni službi (plačevala jih je država); v drugi skupini so okrajni in občinski zaposleni, tretjo skupino pa sestavljajo zasebni zdravniki, ranocelniki, babice in veterinarji. V zadnji, četrti skupini so vsi z neznanim statusom. Ločeno so vodeni še lekarnarji in t. i. konjski zdravniki (Kurschmiede). Posebna rubrika v tabeli ločeno obravnava tudi število občin v okrajih z zdravniško pomočjo oz. brez nje; za občine brez zdravniške pomoči so veljale tiste, v katerih ni živel niti zdravnik niti ranocelnik. Zdravnik Gauster v opombi k prvi tabeli zanimivo izrecno poudarja, da so okrajni zdravniki in babice plačani iz okrajnih blagajn in zato zavezani brezplačno pomagati revnim na območju okraja, ki jim je bil dodeljen.⁴⁸

Druga tabela obravnava skupne vsote, po vseh okrajih posamično in skupno, vseh v prvi tabeli navedenih rubrik. Eden od rezultatov tako na primer kaže, da je na Kranjskem leta 1859 v vseh 31 okrajih delovalo 34 zdravnikov, 70 ranocelnikov, 246 babic in 4 veterinarji. Če natančneje obravnavamo zdravnike, vidimo, da jih je od 34 kar 23 bilo v državni službi, trije so imeli privatno prakso oz.

⁴⁶ AS 1080, šk. 17, fasc. 25.

⁴⁷ Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwässer im Herzogthume Krain, Tabelle I, Zahl und Vertheilung der Medicinal Personales in den einzelnen Gemeinden. Gl. Keber: *Čas kolere*, tabela 8, str. 98.

⁴⁸ Ibid., Tabelle I, Zahl und Vertheilung der Medicinal Personales in den einzelnen Gemeinden.

⁴⁵ Npr. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, za leta 1852, 1853 in 1854.

so bili v službi neke druge institucije, sedem pa jih je v rubriki »neplačani«. (Do razlike 1 pride zaradi deljenega statusa oz. sofinanciranja zdravniškega mesta.)⁴⁹

Tretja tabela prikaže število zdravnikov, ranocelnikov, babic in lekarnarjev v okrajih glede na število prebivalstva in površino. Poleg rezultatov za vsakega od 31 okrajev lahko vidimo tudi povprečje za vso Kranjsko, ki je leta 1859 štela 479.831 ljudi. Razmerja so bila naslednja: 1 zdravnik na 14.112,7 ljudi, 1 ranocelnik na 6.854,7 ljudi, zdravnik ali ranocelnik na 4.613,7 ljudi, 1 babica na 1.950, 6 ljudi in 1 lekarnar na 34.273,6 ljudi. Najugodnejša razmerja v vseh kategorijah so bila v mestu Ljubljana, preostali okraji so za deželnim glavnim mestom močno zaostajali.⁵⁰

Četrta tabela obravnava oblike zdravniške (zdravniki in ranocelniki) in babiške pomoči, pri tem je po eni strani ločeval posredno in neposredno obliko pomoči,⁵¹ po drugi strani pa zabeležil prebivalstvo po okrajih brez obeh pomoči. Zanimivo je, da brez zdravniške (in ranocelniške) pomoči uradno ni bil nihče, v 11 okrajih pa vsemu okrajnemu prebivalstvu niso mogli zagotoviti pomoči babic – brez babiške pomoči je živelo 44.282 ljudi.⁵²

V peti tabeli je Moriz Gauster obdelal starost zdravnikov, ranocelnikov in babic. Največ zdravnikov (11) je bilo starih med 30–40 let, v tem starostnem obdobju je bilo tudi veliko ranocelnikov (17); teh je bilo sicer največ (19) starih med 40 in 50 let, veliko ranocelnikov pa je bilo še starejših (13), in sicer med 55 in 60 let. Veliko manjše je bilo število tako ranocelnikov kot tudi zdravnikov v naslednjih dveh petletnih starostnih obdobjih; po eden vsakega poklica je bil star med 70 in 80 let. Največ babic (72) je bilo v starostnem obdobju 40–50 let, sledijo pa obdobja 30–40 let, 50–55 let in 55–60 let. Razmeroma veliko babic je bilo še starejših: 27 jih je sodilo v starostno skupino med 60 in 65 let, 18 babic je bilo starih med 65 in 70 let, kar 15 pa jih je bilo aktivnih v starosti od 70 do 80 let.⁵³

Šesta tabela vsebuje pregled in zmogljivosti bolnišnic in drugih človekoljubnih ustanov, pri tem pa je šlo večinoma še za različne špitale (Ljubljana, Postojna, Kočevje, Turjak, Kranj, Loka, Krško, Novo mesto, Komenda sv. Peter, Kamnik, Metlika in Idrija), ki so poleg zdravstvene opravljali predvsem druge socialne funkcije in so bili namenjeni najrevnejšemu prebivalstvu, izjemoma tudi posameznim poklicnim skupinam (npr. Špital bratovske skladnice za bolne rudarje v Idriji).⁵⁴ Izjema so bile seveda ljubljanska deželna Civilna bolnišnica (K. u. K. Landes-Kranken-Anstalt) s 170 posteljami, ki se je počasi že preoblikovala v moderno bolnišnico, ter Deželna blaznica s 30 posteljami in Najdenišnica s 40 posteljami, ki sta imeli posebno funkcijo.⁵⁵

V sedmi tabeli so razvrščeni izviri zdravilnih vod in toplice. Vpisane so štiri lokacije, in sicer Bušeča vas v okraju Kostanjevica, kjer je bilo kopališče namenjeno umivanju, toplice v okraju Novo mesto s kopališčem in kopališkim zdravnikom (verjetno Dolenjske Toplice), Spodnje Toplice (Unter Töplitz) v okraju Novo mesto brez kopališča samo za umivanje in Bled v okraju Radovljica s kopališčem in kopališkim zdravnikom.⁵⁶

Sklep

Ivan Pintar je zdravnika Mavricija Gaustra v geslu Slovenskega biografskega leksikona označil za »prvega reformatorja v Društvu zdravnikov na Kranjskem«. Trdimo lahko, da je s svojo naprednostjo, svobodomiselnostjo, delavnostjo in drznostjo ter razumevanjem samega vpliva organizacije avstrijskega zdravstva tudi na delo zdravnikov na Kranjskem, v razmišljanju članstva kranjskega društva zdravnikov nedvomno prestavljal meje in brez dvoma posredno v svojem času višal standarde njihovega dela v dobro bolnikov.

Gaustrova zdravstvena statistika za leto 1859 in Glavno zdravstveno poročilo za leti 1861 in 1862 predstavljata pomembno stopnjo v razvoju statističnih prikazov s področja zdravstva na Kranjskem. Gaustrovo delo v zdravstveni statistiki je še posebej pomembno, ker je kot kamniški okrajni zdravnik sam izhajal iz vsakodnevne prakse med ljudmi in imel torej obilo izkušenj kot praktični zdravnik. Dejstvo, da je neposredno razumel način

⁴⁹ Ibid., Tabelle II, Übersicht nach Bezirken.

⁵⁰ Ibid., Tabelle III, Übersicht der Ärzte, Wundärzte, Hebammen und Apotheken zur Bevölkerung und zum Flächenraum.

⁵¹ Razlika med posredno in neposredno obliko pomoči iz tabel in opomb ni razvidna.

⁵² Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwässer im Herzogthum Krain. Tabelle IV, Übersicht der Bevölkerung mit mittelbarer, unmittelbarer und ohne ärztliche und Hebammen Hilfe.

⁵³ Ibid., Tabelle V, Übersicht des Alters der Aerzte, Wundärzte und Hebammen.

⁵⁴ Gl. Anžič: *Skerb za uboge v deželi Kranjski*.

⁵⁵ Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwässer im Herzogthum Krain, Tabelle VI, Übersicht der Kranken und Humanitätsanstalten. Gl. Keber: *Čas kolere*, tabela 12, str. 116.

⁵⁶ Ibid., Tabelle VII, Gesundwässer und Wasserheilanstalten.

pridobivanja podatkov, mu je pri sestavljanju statistike nedvomno zelo koristilo.

Preostala znana deželna zdravstvena poročila, ki so jih kranjske oblasti pošiljale na Dunaj, Goustrovo statistiko nadgrajujejo. Ohranjena so v rokopisih, in sicer od začetka osemdesetih let in vse do srede devetdesetih leta 19. stoletja. Zanje je na splošno značilno, da so iz leta v leto bolj izčrpna in tematsko bogatejša.

Viri in literatura:

Viri

Arhiv Republike Slovenije:

AS 1080, Zbirka muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 17

Tiskani viri

Andrejka, Jernej: *Mladostni spomini 1850–1878*. Ljubljana: samozaložba, 1934.

British medical Journal, 1895.

Festschrift des Vereines der Ärzte in Krain anlässlich seines 25 jährigen Bestandes (1861–1886, im Selbstverlage des Vereines der Ärzte, Laibach 1886.

Gorenjec, političen in gospodarski list, 1915.

Kmetijske in rokodelske novice, 1861, 1867, 1870, 1871.

Laibacher Zeitung, 1860, 1861, 1865, 1867, 1882, 1885, 1891.

Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1867.

Sanitäts-Hauptbericht vom Herzogthume Krain für 1861 und 1862, Veröffentlicht mit Genehmigung des hohen k. k. Staats-Ministerium durch die k. k. ständige Landes – Medizinal – Commission von Krain, Laibach 1866.

Slovenec, političen list za slovenski narod, 1895.

Slovenski narod, 1870, 1895.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, 1852–1854.

Triglav. Zeitschrift für vaterländische Interessen, 1867, 1868.

Internet

http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c (25. 8. 2010).

http://bjp.rcpsych.org/cgi/issue_pdf/backmatter-pdf/27/118.pdf (25. 8. 2010).

Literatura

Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski: Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2002.

Borisov, Peter: *Zgodovina medicine*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1985.

Enciklopedija Slovenije, 3. knjiga. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.

Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

Kirn, Milan: *Iz zdravstva na Kamniškem 1881–1940: spremljanje smrtnosti in rojevanja po matičnih knjigah*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, 1997.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1965.

Slovenski biografski leksikon, prva knjiga (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana : Združna gospodarska banka, 1925–1932.

Torkar, Zora: *Beži Ljubljana, Gradec se skrivi, Dunaj tud' Kamniku gliba nič ni: najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*. Kamnik : Kulturni center, 1996.

Zupanič Slavec, Zvonka: *Iz rok v roke iz roda v rod: Slovensko zdravniško društvo in njegovi predsedniki: ob 140-letnici ustanovitve*. Ljubljana : Slovensko zdravniško društvo : Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2001.

Zusammenfassung

DER ARZT MORIZ GAUSTER UND SEINE MEDIZINALSTATISTIK AUS DEM JAHR 1859

Der Wiener Arzt Moriz Gauster kam während der großen Choleraepidemie von 1855 als Hilfsarzt nach Krain und blieb hier als Distriktsphysiker in Kamnik (Stein) bis Anfang der 70er Jahre. In seiner »Kamniker« Zeit war er aktives Mitglied des Ärztevereins Krain, Verfasser zahlreicher Gutachten des Vereins, Verfasser mindestens zweier publizierter Studien über die Reorganisation des Landesentbindungsheims und über die Reform der österreichischen Gesundheitsorganisation sowie Redakteur des Bulletins des Herzogtums Krain für die Jahre 1861 und 1862. Eine Zeit lang wirkte er auch im öffentlichen und politischen Leben mit. Als er 1871 Krain verließ, widmete er sich der Psychiatrie in der Niederösterreichischen Landesirrenanstalt am Brünnefeld und übernahm von 1885 bis zu seinem Tod 1895 deren Leitung. In der im British

Medical Journal veröffentlichten Todesanzeige wird er als einer der führenden österreichischen Psychiater und Hygieniker gewürdigt. Ein Jahr vor seinem Tod wurde er als Landesmedizinalrat zum ersten Präsidenten der Wiener Ärztekammer gewählt.

Ivan Pintar bezeichnete Moriz Gauster im Slowenischen bibliografischen Lexikon als »ersten Reformator im Ärzteverein Krain«. Mit seinem Freidenkertum, Wagemut, Fleiß und Verständnis des Einflusses der Organisation des österreichischen Gesundheitswesens auch auf die Arbeit der Ärzte in Krain, scheint er in den Überlegungen der Mitglieder des Ärztevereins die Grenzen zweifelsohne verschoben und in seiner Zeit indirekt die

Standards ihrer Arbeit zum Wohle der Patienten erhöht zu haben.

Von besonderer Bedeutung für die Sozialgeschichte der Medizin sind seine handschriftlich erhaltenen Tabellen der Medizinalstatistik, die er 1859 für Krain zusammenstellte. Sieben Tabellen geben genaue Auskunft über die Anzahl und Verteilung des Gesundheitspersonals in den Landesbezirken und sogar in den einzelnen Gemeinden, listen die Zahl der Ärzte, Wundärzte, Hebammen, Tierärzte und Apotheker auf und geben eine Übersicht über das Alter der Ärzte, Wundheiler und Hebammen in den Landesbezirken und eine Übersicht über die Krankenhäuser und andere humanitäre Einrichtungen, Heilwässer und Thermen.

Podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevih priznanj (foto: Tina Arh, ZAL)

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.255:340.62(497.4Maribor)

Prejeto: 30. 8. 2010

»Posledice vina in noža«¹
Najpogostejša kazniva dejanja zoper telesno integriteto
v gradivu okrožnega sodišča v Mariboru med letoma
1930 in 1941

MARKO ŽURAJ

mag. zgodovine

Arnolda Tovornika 10, 2000 Maribor

e-pošta: marko.zuraj2@triera.net

IZVLEČEK

Avtor v razpravi obravnava kršitve §§ 178 in 180 jugoslovanskega kazenskega zakona iz leta 1930. Kršitve teh paragrafov so bila med letoma 1930 in 1941 najpogostejša kazniva dejanja proti nedotakljivosti telesa v gradivu Okrožnega sodišča Maribor. Šlo je za kazniva dejanja, ki jih je največkrat zaznamovalo iracionalno nasilje kot posledica nerešenih (družinskih, sorodstvenih ...) odnosov v manjših družbenih okoljih; značilno prizorišče kaznivih dejanj so bile tudi vaške gostilne. Skorajda vsem zločinom je botroval alkohol; prvenstvo na tem področju je imela ravno okolica Maribora. Čeprav je tisk na te pojave opozarjal, učinkovite preventive proti alkoholizmu ni bilo, število kaznivih dejanj pa se ni zmanjšalo.

KLJUČNE BESEDE: *Kraljevina Jugoslavija, kazenska zakonodaja, kazniva dejanja zoper življenje in telo, Okrožno sodišče Maribor*

ABSTRACT

»THE EFFECTS OF WINE AND A KNIFE«

*THE MOST COMMON CRIMINAL ACTS AGAINST PHYSICAL INTEGRITY AS REFLECTED
BY THE RECORDS OF THE DISTRICT COURT IN MARIBOR BETWEEN 1930 AND 1941*

The article discusses the violation of the paragraphs 178 and 180 of the Yugoslav criminal law act of 1930. Violations of these paragraphs were the most common criminal acts against physical integrity in the records of the District Court in Maribor between 1930 and 1941. Mostly they were acts of irrational violence brought about by conflicting relationships (family, relatives...) in smaller social groups. Village pubs became the most characteristic scenes of such crimes and alcohol was nearly always the cause for them, particularly in the surrounding areas of Maribor. Although there were newspaper warnings against such behaviour, there was no effective prevention against alcoholism and the number of criminal acts did not decline either.

KEY WORDS: *Kingdom of Yugoslavia, criminal law, criminal acts against life and body, District Court in Maribor*

¹ Naslov je povzet iz *Mariborskega Večernika Jutra* (MVJ), 3. 4. 1930, str. 1.

Uvod (pravo in zgodovina)

Zaradi družbenega izvora in (nad)določenosti ima kazensko pravo večji pomen, kot se zdi, saj se v njem zrcali vpliv časa, idej, človekovega delovanja, razvojnih stopenj družbe in tudi človeških stremeljenj.²

Pravo, predvsem kazensko, ima pomen tudi za zgodovinarje. Pravosodni organi ustvarjajo pravne virov. Ker v (pravni) resničnosti ni mogoče določiti ločnice med ustvarjanjem in uporabo pravnih virov, so ti dinamični in statični. Normativni okvir, ki je relativno določen, jim daje statično komponento, dinamično pa določa »vsebinska soodvisnost od družbene dejanskosti in njene spreminjajoče narave«. ³ Med pravne virov uvrščamo »obvezne in vnaprej določene oblike (npr. ustava, zakon, uredba), v katerih nastajajo pravna pravila, ki so splošna in abstraktna ali pa kot takešna vsaj učinkujejo ...«⁴ To so formalni ali sekundarni pravni viri, poznamo pa še materialne ali primarne (substancne), ki so povezani z dinamično platjo prava, tj. zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi oziroma družbenim razvojem oziroma s pravno regulacijo družbenih razmerij na različnih (zgodovinskih) razvojnih stopnjah.⁵

Vendar (formalni) pravni viri dobijo vrednost šele z uporabo. To velja predvsem v kazenskem pravu, ki »je le kup mrtvih določil, kup mrtvih zapovedi, prepovedi in groženj, dokler ga sodni organi ne spravijo v življenje«. ⁶ Uporaba pravnih pravil odseva podobo družbenega razvoja, družbene usmeritve, vrednostne opredelitve in kulturno stopnjo družbe. »Kazenski spisi imajo torej neprecenljivo vrednost. Odsev družbenih razmer in politike države pa je zelo dobro viden tudi v dejanjih, ki kazensko zakonodajo kršijo. Kazenski spisi nam kažejo tudi življenje samo, ko nam odkrivajo, s kakšnimi kaznivimi dejanji se je sodstvo srečevalo in ukvarjalo. (...) Seznanjajo nas s položajem ljudi, predvsem z njihovimi socialnimi težavami in moralnim stanjem.«⁷

Ker kazensko pravo družbo ustvarja in odseva, je kot sestavina kulture nepogrešljiv del arhivskih dokumentov.⁸

Arhivi predstavljajo vezni člen med pravnimi viri in zgodovino.⁹ Dokazano je, da je družbena

zgodovina pomembna za preučevanje kazenskega prava (kako je sistem prava, upravljanja in kaznovanja povezan s kulturnimi vrednotami in nasprotujočimi težnjami v državi).¹⁰

Kazensko pravo v največji meri inkriminira dejanja, ki segajo na področje občečloveških moralnih norm, torej odvzem življenja, napad na telesno in spolno nedotakljivost in zdravje (vse, kar posega na področje človekovega življenja oziroma telesne integritete) in dejanja, ki so povezana z državljanskimi pravicami in svoboščinami, zasebnim premoženjem, varnostjo itd.¹¹

Pri zločinih zoper življenje in telo (telesno integriteto) je vidno, da obstaja glede potrebe po pravu (pravnih sankcijah) konsenzualna vloga v družbi. Pravo se kaže kot potrebno in legitimno, kot tisto, ki preprečuje nasilje v družbi; preprečuje, da bi posamezniki izvajali nasilje nad drugimi in hkrati preprečuje, da bi bili nasilju izpostavljeni. Vidno je tudi, da pravo predstavlja enega izmed temeljev družbe; je temeljna sestavina kulture. »Kulturnost prava« je namreč tisto, kar mu daje legitimnost; brez te legitimnosti bi pravo oziroma pravne represivne sankcije predstavljale le formalizirano obliko (državnega) nasilja.¹²

Nekateri pravni teoretiki so v začetku 20. stoletja trdili, da bi morali v kazenskem pravu uveljavljati predvsem etično merilo (t. i. etizacija prava), ki bi rabilo moralni vzgoji prebivalstva; vplivalo bi na njegovo motivacijo ter razvijalo utrjevalo in etično naravo prebivalstva; etizacija prava bi pripomogla k višji stopnji kulturnega razvoja. Vendar je imel takšen nazor tudi precej nasprotnikov. Ti so npr. poudarjali, da etičnost (kljub pomembnosti) ni edini kriterij pri kvalifikaciji kaznivih dejanj; prav tako so ugovarjali, da so pravne norme nujno subjektivne, s tem pa neenotne in spremenljive.¹³

Vendar je bila težnja po razumevanju moralno-etične vloge prava kot temeljnega poroka »pravičnosti« prevladujoča v javnem mnenju; posledica je bila, da so kriminaliteto razlagali (skorajda izključno) kot posledico erozije morale. Tako tudi na Slovenskem v tridesetih letih.

Poveden je npr. članek iz *Mariborskega večernika Jutra*, ki opisoval porazne razmere v okolici Maribora; tu so prevladovali umori. Zaznamovalo jih je nasilje, ki (naj)večkrat ni imelo povoda. Zapisali so, da na območju mariborskega okrožnega sodišča

² Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 9.

³ Pavčnik: *Teorija prava*, str. 187.

⁴ Prav tam, str. 187–188.

⁵ Prav tam, str. 188. – Več o pojmu pravnih virov glej Pavčnik: *Teorija prava*, str. 185–189.

⁶ Melik: *Arhivi in kazenska sodišča*, str. 82.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

⁹ Več o tem glej Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 141–147.

¹⁰ Prav tam, str. 147.

¹¹ Bavcon-Šelih: *Kazensko pravo*, str. 31.

¹² Prim. Simič: *Temeljne pravice*, str. 21.

¹³ Maklecov: *Osebnost zločinca v modernem kazenskem pravu*, str. 142–143, 150–151.

skorajda ni dneva, da ne bi kdo koga ubil, v tem žalostnem prvenstvu pa naj bi bil vodilni ptujski sodni okraj. Zapisali so, da je stanje, kakršno je vidno iz poročil, ki jih v uredništvo dobivajo skorajda vsak dan, takšno, da bi »mogel človek obupati nad našim ljudstvom zaradi njegove strahotne posirovelosti in demoraliziranosti«. ¹⁴

Temeljna načela jugoslovanske kazenske zakonodaje iz leta 1929

Novi jugoslovanski kazenski zakon, sprejet 27. januarja leta 1929 (KZ), je kot glavno sredstvo boja proti kriminaliteti ohranil kazen. Poleg kazni je predvideval še očevalna sredstva (varnostne ukrepe). S takšnim konceptom je odseval t. i. »dualiteto sankcij«, to pa je bila novost tedanjega kazenskega prava. Iz te dvojnosti je bil viden kompromisni način reformiranja kazenskega prava ne le v Jugoslaviji, ampak po Evropi, kjer je večina kazenskih zakonov prav tako vsebovala dualnost kazenskih sankcij. ¹⁵

Kazen so še vedno definirali kot tradicionalno povračilno sredstvo za zločin, ki ima izvore že v najstarejših pravnih zapisih. Očevalna sredstva pa so bila glavna težnja moderne kazenskopravne doktrine. Kazen je zločinca predvsem diskvalificirala; v njej je domnevno odsevala etična ocena storilčevega dejanja oziroma njegova zavrnjenost. Očevalna sredstva so bila namenjena posameznikom, na katere kazen še ni mogla učinkovati (otroci), nanje ni mogla več učinkovati (neprištevne osebe) ali je učinkovala nezadostno (manj prištevne osebe, povratniki). ¹⁶

Kazenski zakon je razločeval dve vrsti kaznivih dejanj: težja so bila zločinstva, lažja prestopki (avstrijski kazenski zakon je poznal hudodelstva in pregreške). Razdeljen je bil na splošni del – obsegal je 11 poglavij z 90 §§, ki so vsebovala splošna določila o kaznivih dejanjih in kaznih – ter posebni del; ta je v 17 poglavjih (§§ 91–404 KZ) vseboval

določbe o zločinstvih in prestopkih in predpisanih kaznih. ¹⁷

Zločinstva so bila kazniva dejanja, za katera so bili zagroženi smrtna kazen, robija ali zatočenje; kot prestopki so bila kvalificirana kazniva dejanja, za katera je bil kazen strog zapor, zapor ali denarna kazen. Za kaznivo dejanje je bil odgovoren le storilec, ki je bil kriv in prišteven. Pri načelu krivde oziroma prištevnosti je šlo za psihične lastnosti storilca, pri načelu odgovornosti pa za (določen) odnos storilca do dejanja. Po KZ sta obstajali dve krivdni obliki, naklep in malomarnost. Naklep je bil lahko neposreden ali morebiten, malomarnost pa zavestna ali nezavestna. Neposreden ali morebiten naklep je bil, če je storilec hotel izvršitev ali pa je vedel za prepovedano posledico, ki bi (lahko) nastala zaradi njegovega dejanja. Kot kaznivo dejanje, storjeno iz malomarnosti, je bilo kvalificirano tisto, pri katerem je storilec vnaprej vedel za posledico, pa je lahkomišelnost sodil, da jo bo lahko odvrnil ali pa zanjo ni vedel, čeprav bi moral (glede na okoliščine ali osebne lastnosti). ¹⁸

Kazenski zakon je kot glavno določal smrtno kazen, štiri prostostne kazni in denarno kazen. Najtežja prostostna kazen je bila robija; to je bilo mogoče odmeriti kot dosmrtno, ali za določen čas (od enega do dvajset let), določena pa je bila za kazniva dejanja, storjena iz nečastnih nagibov. Prostostna kazen zatočenja je bila namenjena obsojencem, ki so storili huda kazniva dejanja, a po navedbi sodišča brez nečastnih nagibov (kazen ni smela biti krajša od enega leta in ne daljša od dvajset let). Prostostna kazen strog zapor je bila določena za kazniva dejanja, ki niso bila taka, da bi si zaslužila robijo, vendar so bila prav tako storjena iz nečastnih nagibov; prav tako tudi zapor (obe sta lahko trajali od sedem dni do pet let). Prostostne kazni, ki so bile daljše kot leto, so obsojenci prestajali v posebnih kazenskih zavodih (kaznilnicah), krajše pa v sodnih zaporih (zaporih okrožnih sodišč). Razlika med prostostnimi kaznimi je bila v načinu prestajanja (osamitev, skupno bivanje z drugimi zaporniki, delo, »oddelek za svobodnjake«...). ¹⁹ Kazenski zakon je poznal še dve stranski kazni, in sicer izgubo častnih pravic (izgubo pravic do opravljanja državnih oziroma javnih služb, izgubo akademskih odlikovanj in drugih javnih odlikovanj ter izgubo

¹⁴ Ubijalska psihoza na našem podeželju, MVJ, 24. 4. 1933, str. 1. – O velikem številu umorov v ptujskem okraju je pisal tudi Branko Šalamun v članku *Zanemarjeno vprašanje*, ki je izšel v *Ljubljanskem zvonu* leta 1937. Podobne tekste so objavljali tudi v preostalem slovenskem časopisju, predvsem *Slovenskem narodu*. (Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 105, 106–114).

¹⁵ Maklecov: *Novo kazensko pravo Kraljevine SHS*, str. 181–182.

¹⁶ Prav tam, str. 182. – Podrobno o razmerju med očevalnimi odredbami in kaznimi v jugoslovanski kazenski zakonodaji glej: Aleksander Maklecov: *Očevalne odredbe v sistemu modernega prava*, str. 22–43, 73–96, 137–151, 197–269, 257–271, 309–324.

¹⁷ Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 21. – Podrobno o vsebini KZ glej Dolenc: *Tolmač h kazenskemu zakoniku*, str. 13 ff.

¹⁸ Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 22.

¹⁹ Prav tam, str. 22–23; prim. tudi *Zakon o izvrševanju kazni na prostosti*, Ur. l. 113/29 z dne 16. februarja 1929, §§ 20–25.

aktivne in pasivne volilne pravice oziroma drugih političnih pravic) in izgubo službe.²⁰

»Kazniva dejanja zoper življenje in telo«

Kazenski zakon je »Kazniva dejanja zoper življenje in telo« obravnaval v XVI. poglavju (§§ 167–186 KZ).²¹

Med letoma 1930 in 1941 je bilo v vpisnik Kzp na Okrožnem sodišču v Mariboru evidentiranih 22 586 (kazenskih) zadev;²² od teh smo našeli 2814 primerov (12,5 odstotka) kaznivih dejanj zoper življenje in telo. 133 primerov (dobrega pol odstotka) je bilo najhujših kaznivih dejanj oziroma inkriminacij po § 167 KZ. Najpogostejša je bila kršitev § 180 KZ (»manj težka naklepna telesna poškodba s smrtnonevarnim orodjem«); takšnih primerov smo našeli 811 (od 3237 ohranjenih kazenskih spisov) ali 25 odstotkov med ohranjenim gradivom. Tudi kršitev § 178 KZ (»zelo težka telesna poškodba«) je med ohranjenim arhivskim gradivom eden izmed pogostejših deliktov; našeli smo 458 primerov ali 14-odstotni delež.

Najpogostejša je bila kršitev § 180 KZ. Ta se je glasil: »Za poškodbo povzročeno z nožem ali vobče s smrtonosnim orodjem in vobče sredstvom, sposobnim da telo težko poškoduje ali zdravje težko okvari, se kaznuje storilec, najsi bi bila storjena poškodba telesa ali okvarjenega zdravja manjša iz § 179., s stroгим zaporom najmanj šestih mesecev.«²³

Kršitev § 180 KZ lahko poimenujemo kar »tipično kaznivo dejanje«, »prototip«; večinoma je šlo za kazniva dejanja, ki so v sodni statistiki najpogostejša še danes in so na splošno povezani z medčloveškimi odnosi oziroma z interakcijo med posamezniki v družbenem okolju. Večinoma je šlo za osebne spore: skrhane zakonske odnose, »neresena« sorodstvena razmerja, družinske spore, sovražstvo brez pravega vzroka in predvsem za gostilniške pretepe oziroma poravnavo sporov, »dejanjskih ali fiktivnih«. Večkrat je do kaznivih dejanj pri-

šlo pri (pri takrat pogostih) domačih opravilih, ko se je zbralo večje število ljudi, npr. na polju, v vinogradu, na kolinah itd; temu so ustrezali tudi corpora delicti (delovno orodje, npr. motika, vile, grablje, sekira, kol, ročica, nož ...). Večini konfliktov je domnevno botroval alkohol, na to pa so opozarjali tudi v tisku, vendar to kakšnega posebnega učinka ni imelo.

Tako je npr. na zborovanju delegatov mladinskih treznostnih organizacij, na glavni skupščini, poročal zagrebški ban dr. Šilović. »Ko je pred 40. leti nastopil katedro kazenskega prava na zagreškem vseučilišču, je smatral za svojo prvo nalogo, da prouči vzroke zločinov v narodu. Prišel je po daljšem in temeljitem proučevanju prilike do rezultata, da je glavni povzročitelj zločinov v našem narodu alkohol, da je upijanje skupno naše negativno obeležje in da v tem na žalost prednjačimo pred drugimi narodi. Dočim je pri drugih narodih alkohol v 40–50 od 100 slučajev povzročitelj zločinov, je to pri nas v 52 od 100 slučajev. (...) Ko sem to spoznal – je nadaljeval dr. Šilović – sem smatral za svojo prvo nalogo, da narodu odpiram oči in mu pokažem, kako ga alkohol ubija.«²⁴

Tipičen primer bagatele, kršitve § 180 KZ, je bil primer Mihaela Košalina, delavca iz Radencev, samskega, nepismenega, nekaznovanega, brez premoženja.²⁵ Mihael Košalin, brat Franc in še tri osebe so konec novembra leta 1929 pomagale Alojzu Petroviču, ki je zanje vozil koruzo. Med potjo so se ustavili v gostilni v Bodoncih in se opili. Kasneje, ko so se vračali domov, sta se Mihael in Franc sprla, »ker je drugi rekel prvemu, da se drži kakor mrtvec. Vsled tega se je obtoženec močno razburil, potegnil svoj žepni nož in zabodel brata Franca v desni podlaket, desno ramo in levo koleno. Glasom izpedeniškega mnenja so te poškodbe sicer lahke, vendar prizadane s takim orodjem, ki je sposobno, da telo težko poškoduje. Poškodba, ki jo je dobil Košalin Franc, se po dveh mesecih še ni zacelila.«²⁶ Dejanje je imelo po sodbi sodišča vse zakonite znake hudodelstava po starem, avstrijskem kazenskem zakoniku, hkrati pa vse zakonite znake prestopka zoper življenje in telo po § 180 KZ. Pod ta paragraf so kvalificirali lahke poškodbe, če so jih

²⁰ Melik: *V imenu njegovega veličanstva kralja*, str. 23.

²¹ Prim. § 167–§ 186 KZ.

²² PAM, Okrožno sodišče Maribor, Vpisniki, VR–Kzp 1929–1941, št. 883–887.

²³ § 180 KZ. – Paragraf ni inkriminiral naklepno telesno poškodbo ampak »manj težko vrsto telesne poškodbe, ki pa je (bila, op. p.) še vedno težkega značaja«, vendar tako, da ni bil »uničen ali trajno oslavljen« manj važen del telesa. Vsekakor je moral storilec naklepno uporabljati neko nevarno sredstvo, ki je lahko povzročilo hudo telesno poškodbo ali okvaro zdravja. Prav tako je moralo biti vedenje o nevarni lastnosti orodja oziroma sredstva vključeno v naklepu. Zagrožena kazen je bil strogi zapor od šestih mesecev do petih let. (Dolenc: *Tolmač h kazenskemu zakoniku*, str. 301).

²⁴ Proč s čašo, ki ubijal MVJ, 8. 7. 1930, str. 2. – Nek predavatelj je npr. povedal, da je bilo razmerje med pitjem alkoholnih pijač med mladino v nevinorodnih, napol vinorodnih in vinorodnih krajih 39 odstotkov – 60 odstotkov – 85 odstotkov. Nadalje je ugotovil, da je v mestih alkohol pilo 49 odstotkov otrok, v industrijskih krajih 64 odstotkov, v vinorodnih krajih pa kar 88 odstotkov. Povedal je še, da so ugotovili, da je bilo v vinorodnih krajih največ telesno zaostalih in zancmarjenih otrok. (Naše največje socialno zlo, MVJ, 1. 4. 1939, str. 3).

²⁵ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 200/30.

²⁶ Sodba z dne 3. 4. 1939; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 200/30.

storilci povzročili z nožem ali predmetom, ki bi lahko povzročil hudo poškodbo telesa ali okvaro zdravja. Kot olajševalno okoliščino je sodišče upoštevalo takojšnje priznanje, razburjenost, ki jo je povzročil prepir, in pred dejanjem zaužito količino alkohola. Obtežilna okoliščina je bil slabi glas obtoženca. Zaradi olajševalnih okoliščin je sodišče z »izdatno uporabo določbe § 71 št. 3 k.z.«²⁷ kazen znižalo na najmanjšo možno mero, tj. deset dni strogega zapora.²⁸

Pri tem primeru²⁹ je prav tako šlo za značilno manjše kaznivo dejanje. Stanko Roškar, rojen leta 1912, posestniški sin iz Podgorcev, pismen in nekaznovan, je 31. decembra leta 1935 popoldan skupaj z bratom Francem v nekoliko vinjenem stanju šel po pešpoti, ki je vodila mimo hiše 60-letnega Franca Bratuše v Podgorcih. Na Franca Roškarja je prišel lajati Bratušev pes, ki je bil privezan pri hiši, ker ga je Roškar najverjetneje dražil. Roškar je prišel na psa metati trsne kole, ki so bili v bližini. Takrat je iz hiše prišel vinjeni Bratuša, ki se je pravkar vrnil iz vinograda. Sprla sta se, oba sta segla po nožu ter z njim mahala drug proti drugemu in si grozila. Medtem je Stanko Roškar, ki je bil že spredaj, z debelo bukovo vejo, ki jo je našel v bližnjem gozdu, pritekkel nazaj in udaril Bratušo po levi roki, tako, da mu je zlomil kost; z drugim udarcem ga je še po glavi. Franc Roškar je medtem Bratuši, ki je ležal na tleh, in njegovi hčerki, ki je bila v hiši, grozil z nožem in ju zmerjal. Zaradi takojšnjega obtoženčevega priznanja in izpovedi prič (Franca Roškarja, Bratuše in njegove hčerke) je sodišče razsodilo, da je (kaznivo) dejanje dokazano. Kot olajševalno okoliščino je upoštevalo priznanje, obtežilnih okoliščin ni našlo. Zato je uporabilo določilo § 71/3 KZ in obtožencu prisodilo najmanjšo možno kazen, tj. mesec strogega zapora.³⁰

Pri tem primeru³¹ so bila prav tako vpletena čustva, vendar tista subtilnejša. Elizabeta Golob, rojena leta 1911 na Pragerskem, samska, služkinja brez premoženja in nekaznovana, je bila spoznana za krivo, da je 2. marca leta 1930 v neki gostilni v Krasini zabodla Marijo Florjančič z nožem v čelo nad desnim očesom. Tega dne je bila Florjančičeva s prijateljico v Rojsovi gostilni v Krasini. V njuni

družbi je bil tudi Blaž Kolar – prejšnji ljubimec Golobove. To Golobovi ni bilo po volji oziroma jo je razjezilo, zato je kasneje pred vhomom v gostilno zabodla Florjančičevo. Golobova je dejanje najprej tajila in se je zagovarjala, da je Florjančičevo le udarila s kratkim hodom oziroma z roko. Vendar je njen zagovor izpodbila tako poškodovana Florjančičeva kot tudi sodni izvedenec, ki je trdil, da je šlo za lahko telesno poškodbo, ki pa jo je glede na to, da jo je Golobova povzročila z nožem, kvalificiral kot hudo. Kot olajševalno okoliščino je sodišče upoštevalo priznanje obtoženke, njeno »neoporečnost in razburjenost vsled napetega razmerja«, obtežilnih okoliščin pa ni našlo. Golobovi je dosodilo do dva meseca strogega zapora.³²

Protagonistka tega primera³³ je bila Katarina Junger, delavka, rojena leta 1910 v Ljubastovi. Z možem Ivanom Jungerjem, posestnikom iz Majskega vrha, ki je bil že kaznovan, sta bila obtožena, da sta 19. marca leta 1938 v Podlehniku dogovorno, kot sosterilca, hudo poškodovala pokojno Alojzijo Trafela (ta je umrla zaradi pljučnice; vzrok smrti ni bil v zvezi s poškodbami).

Junger je bil obtožen, da je Trafelovo prijel za roko, jo odvlekel čez hišni prag in sunil proti kleti, Katarina pa da jo je udarila s trsnim kolom po levi roki in ji zlomila kost. Tistega večera je bila Alojzija Trafela že v postelji, vendar jo je Junger pred hišo prigovarjal naj vstane in mu odpre vrata. Po daljšem prigovarjanju mu je odprla, potem se je zgodil opisani dogodek. Vzrok za Jungerjevo jezo oziroma za njegov obisk je bil domnevno v tem, da je imel s Trafelovo nezakonska otroka, preden se je poročil s Katarino. Alojzija Trafela pa je domnevno širila govorice, da je noseča z Jungerjem, zato se je ta z ženo napotil do nje, da jo »stavi na odgovor«. Junger na sodišču dejanja ni priznal, žena Katarina pa se je zagovarjala, da je Trafelovo udarila, šele ko jo je ta ozmerjala oziroma se zaganjala vanjo.³⁴ Sodišče Jungerjevi ni verjelo ampak jo je spoznalo za krivo prestopka po § 180 KZ; verjelo je pričam, ki so povedale, da jim je Jungerjeva priznala, da je udarila Trafelovo, ne da bi jo ta izzvala ali v to prisilila. Kot olajševalno okoliščino je sodišče upoštevalo priznanje; obtežilnih okoliščin ni našlo. Prav tako je sodilo, da se bo obtoženka v prihodnje vzdržala kaznivih dejanj, zato ji je prestajanje kazni odložilo za tri leta. Ivana Jungerja, ki je dejanje

²⁷ 3. točka § 71 KZ, se je glasila: »če je predpisana za kaznivo dejanje časna kazen, katere najmanjša mera je odrejena v zakonu, se sme znižati na najmanjšo mero te vrste kazni.« (§ 71 KZ).

²⁸ Sodba z dne 3. 4. 1930; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 200/30.

²⁹ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 380/36.

³⁰ Sodba z dne 14. 4. 1936; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 380/36.

³¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 774/30.

³² Sodba z dne 14. 6. 1930; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 774/30.

³³ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 812/38.

³⁴ Obtožnica z dne 9. 7. 1938; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 812/38.

vseskozi zanikal oziroma je zatrjeval, da med njim in ženo ni bilo dogovora o napadu na Trafelovo, je sodišče oprostilo. Izvedenski dokazi namreč niso prispevali ničesar k obtožbi, zato ga je sodišče zaradi pomanjkanja dokazov oprostilo.³⁵

Naslednji primer,³⁶ kakršnih je bilo »nešteto«, se je zgodil v enem izmed osrednjih vaških ambientov, v gostilni; primer lahko zaradi »značilnosti« predstavlja splošen zgled.

Polbrata Jurij Gracej in Franc Janžič sta 25. januarja leta 1931 v neki gostilni v Kostanjevcu izzvala pretep; Gracej je namreč, ko je prišel v gostilno, opsoval Janeza Pristovnika in ga poklical ven, češ da se bosta tam že zmenila. Pristovnik je kljub izzivanju ostal miren, vendar je kasneje popustil in odšel iz gostilne. Takoj ko je stopil čez prag, sta ga Gracej in Janežič začela rezati in zbadati z noži; Pristovnik je hotel pobegniti, a mu je spodrsnilo; Gracej in Janežič sta ga obdelovala, še ko je ležal na tleh. Pristovnik je klical na pomoč in iz gostilne so prihiteli Karol Lešnik, Franc Jesenek, Štefan Juhart in Ivan Tomažič ter z motikami in raznimi topimi predmeti napadli Graceja in Janžiča in ju onesposobili.

Na sodišču je prvoobtoženi Gracej dogodek opisal takole: *»Ko sem šel kritično popoldne s svojo ženo mimo Tomažičeve gostilne v Kostanjevcu, me je moja mati Gracej Marija klicala iz gostilne kjer je bilo dosti gostov, med njimi tudi moj polbrat Janžič Franc. V gostilni me je tedaj takoj pri vstopu začel Pristovnik Janez zmerjati z besedami 'šmrkavec' 'šnurdljivec', da sem ga jaz nekoč pretepel. Pristavil je še, da sem jaz njega poprej, danes pa bo on mene. Zabteval je od mene, da moram plačati dva litra vina, češ drugače me bo ubil. Jaz sem nato stopil v vežo ter potegnil nož (...) ga odprl in rekel Pristovniku Janezu, da naj gre ven če boče mene ubiti. Pristovnik Janez pa se ni odzval mojemu klicu ter (je, op. p.) ostal v gostilni. Zaprl sem svoj nož in se vrnil nazaj v gostilniško sobo. V gostilni ni bilo nobenega prepira (...) Mračilo se je že, ko sem gostilno zapustil. Komaj sem stopil na stopnice pred gostilno, je prišel za menoj Pristovnik Janez ter me vrgel, da sem padel na tla. (...) Nato sva se midva zgrabila in se začela sem in tja prerivati. Nenadoma so pa začeli od zadaj po meni padati udarci, ne da bi mogel navesti imena napadalcev.«³⁷*

Janez Pristovnik se je dogodka spominjal takole: *»Kritičnega popoldne sem prišel v (...) Tomažičevo gostilno v kateri se je že nahajal Janžič Franc s svojo materjo. Tja je*

prišel čez nekaj časa tudi Gracej Jurij s svojo ženo. Z obema sem se pogovarjal in sem jima tudi dal piti. Bila sta pa oba že vinjena, ne da bi vedel, kje sta se napila. Naenkrat je Gracej Jurij stopil k meni in me pozval, da naj grem ven, ne da bi povedal, kaj naj zunaj počnem. Janžič Franc pa me je kar na lepem sunil z roko v sence, ne da bi na ta sunek reagiral. Rekel sem samo, da naj bo pameten. Čez nekaj časa me je Gracej Jurij poklical, češ da naj grem ven, jaz se temu klicu nisem odzval. Šele, ko me je tretjič pozval, da naj grem iz gostilne sem res stopil na cesto. (...) Komaj sem stopil iz gostilne na cesto sta me takoj napadla Gracej Jurij in Janžič Franc z noži, ne da bi bil jaz poprej enemu ali drugemu kaj storil.«³⁸

Sodišče je na obravnavi šest obtožencev (drugi štirje so bili obtoženi za telesne poškodbe, ki so jih povzročili Graceju in Janžiču) spoznalo za krive, pri tem pa sta bila Gracej in Janžič zaradi kršitve § 180 KZ obsojena na 6 mesecev, Janžič pa na 4 mesece strogega zapor. Drugi (Lešnik, Jesenek, Juhart, in Tomažič) so bili zaradi kršitve §§ 180 KZ in 179 KZ in z uporabo § 71/3 in 4. KZ obsojeni na mesec dni zapor. Najbolj jo je skupil Pristovnik, ki je dobil šest poškodb z nožem oziroma vbodljaje po trebuhu, hrbtu, glavi in ušesu, ki pa so bili lahki. Sodišče ni moglo ugotoviti, kdo je Pristovniku povzročil katere oziroma koliko poškodb. Gracej je dobil udarce po glavi z ostrim delom motike; po desni roki in hrbtu, po rokah in nogah pa z ušesom motike oziroma s kakim drugim trdim predmetom. Podobne poškodbe je dobil tudi Janžič. Zagovoru Graceja in Janžiča, češ da sta ravnala v samoobrambi, sodišče ni verjelo; drugi štirje obtoženci so na sodišču povedali, da so Graceja in Janežiča napadli s fizičnimi, da bi Pristovniku rešili življenje. Sodišče ni moglo ugotoviti, ali so obtoženci uporabljali fizičnike; vsi so se prav tako zagovarjali s samoobrambo. Je pa sodišče zapisalo, da bi četverica Pristovnika lahko rešila na drug način; zato je razsodilo, da so sostorilci, ki so se maščevali Graceju in Janžiču, ker sta poškodovala Pristovnika. Pri vseh obtožencih je sodišče kot olajševalno okoliščino upoštevalo priznanje in dober glas, pri četverici tudi neoporečnost in »subjektivno prepričanje, da ravnajo v silobranu«. Zato jim je izreklo najmanjšo možno kazen, tudi Graceju, ki je bil povratnik.³⁹

Takih opisov kršitev § 180 KZ bi lahko našli brez konca; podobno je bilo tudi pri kršitvi § 178 KZ, le da so se spori končali (bolj) tragično.

³⁵ Sodba z dne 5. 10. 1938; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 812/38.

³⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 621/31.

³⁷ Zasllišba obdolženca, Okrajno sodišče Slovenska Bistrica, odd. III, dne 11. 2. 1931; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 621/31.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Sodba z dne 27. 5. 1931; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 621/31.

Primeri kršitev § 178 kz (hude telesne poškodbe)

Paragraf 178 KZ se je glasil:

»Kdor drugega telesno poškoduje ali mu okvari zdravje, se kaznuje z robijo ali zatočenjem do osmih let:

1. če ostane poškodovan ali oboleli zaradi tega trajno nesposoben za delo ali umobolen;
2. če je bila zaradi te poškodbe telesa ali zdravja nevarnost za poškodovančev življenje;
3. če je ostal poškodovančev obraz zaradi tega trajno skazjen;
4. če je del telesa uničen ali trajno skazjen ali poškodovančev zdravje trajno in v znatni meri okvarjeno.

Če poškodovanec za tako poškodbo umre, se kaznuje storilec z robijo do dvanajstih let.⁴⁰

Zaradi teže kaznivega dejanja so bile najvišje kazni večje kot pri kršitvi § 180 KZ. Tudi pri kaznivih dejanjih teh se glede vzrokov (kolikor jih pač lahko ugotovimo) kaže podobna psiho-socialna slika, kot smo jo opisali, tista, ki jo je pogosto zaznal tudi tisk. Dr. Makso Šnuderl, odvetnik iz Maribora, je ob velikem številu brutalnih zločinov (ti so bili najpogostejši prav v mariborski okolici) v obrambo nekega svojega klienta zapisal: »Iz tega vidika pa je dejstvo, da so poboji na Ptujskem polju in zlasti v Stojncih tako pogosti, prej šteti obtožencu v olajšavo kot pa v breme. Če se po § 70 – u k. z. morajo vpoštevati neposredni podnet, osebne in gospodarske razmere, potem se mora vpoštevati atmosfera, v katerih živi prebivalstvo označenih krajev, ki je nasičena z divjaštvom, osebno mržnjo, divjostjo, bahavostjo, spoštovanjem nasilstva in ugledom junakov z nožem. Ta milje, ki obstoja doli, je zajel kakor druge ravno tako tudi obtoženca. To je psihoza, ki vlada na Ptujskem polju in se izraža v strahotnih pobojih in ki je nobena drakonična kazen ne bo odpravila, razen, da sodišče proglasi načelo, da je kazen lek za psihozo. Verski misijoni, intenzivno prosvetno in socialno delo bi edino lahko razpršilo to motnjo, ki teži na prebivalstvo označenih pokrajin. Vsak pritisk pa ustvarja odpor in take kazni bodo prej povzročile nasprotni cilj. Zakaj naj trpi obtoženec za kolektivni greh svoje pokrajine?«⁴¹

Obtoženec je bil Viktor Kosi, poljski delavec, rojen leta 1910 v Stojncih, že kaznovan. Sodišče mu je izreklo kazen 8 let robije. Spoznalo ga je za krivega, da je 28. februarja leta 1933 zabodel Franca Meznariča in ga pri tem tako poškodoval, da je ta kasneje umrl. S tem je zakrivil zločin po § 178/2 KZ; obsojen je bil še z upoštevanjem § 46. KZ⁴²

Viktor Kosi je tistega dne skupaj s prijateljema, odšel na obisk k dekletu, ki je živelo v bližnji Novi vasi pri Ptuju. Te pa ni bilo doma, ampak je bila na domači predpustni zabavi v nekem vinotoču. Trojica je najprej odšla v gostilno; tam so pričeli razgrajati, ker so bili že vinjeni. Zato so od gostilničarja dobili le omejeno količino pijače. Od tam so se odpravili proti vinotoču, v katerem je bila zabava. Tu se je med plesom razvnel prepir (ki ga je izzvala trojica) in Kosi je, ko se je umikal do vrat sobe, v kateri so plesali, mahal z nožem. Pri tem je s silovitim zamahom zabodel Franca Meznariča, ki je kasneje podlezel poškodbam. Kaj je sodišče sodilo glede psihoze, ki da je vladala med sredino iz katere je izhajal obtoženec ni znano. Kot obtežilne okoliščine je štelo (pravno) dejstvo, da je bil že kaznovan zaradi tatvine, kot olajševalni okoliščini pa razburjenost zaradi zaužitega alkohola in ljubosumnost.⁴³

V tem primeru⁴⁴ so družinska nesoglasja botrovala sporom, ki so (prav tako) doživeli tragičen konec.

Anton Ribič, rojen leta 1899 na Humu, delavec brez premoženja, se je leta 1925 poročil z Julijano, rojeno Škrinjar in se preselil na posestvo njenih staršev na Obrežje, kjer sta gospodarila Alojz Škrinjar in žena Terezija. Ob poroki je stari Škrinjar domnevno obljubil, da bo posestvo predal mladima zakoncema, vendar tega ni storil niti kasneje, čeprav je bil star že več kot sedemdeset let. Prav tako Ribiču ni dovolil sodelovati pri odločanju pri vodenju kmetije. Posestvo je bilo majhno (par oralov) in ni moglo preživljati vseh družinskih članov (zakonca Ribič sta dobila še otroka), zato je vladalo pomanjkanje. Zato sta Škrinjarjeva prigovarjala Ribiča, naj si poišče delo, o tem pa ta ni hotel slišati, ampak je vztrajal pri tem, da prevzame kmetijo. Zato so bili prepiri med zakoncema Škrinjar in Ribič pogosti. To, da se je Julijana postavila na stran staršev, je Ribiča še posebej razjezilo; pogosto ji je očital tudi nezvestobo; postal je ljubosumen. V razburjenju ga je večkrat mirila prav tašča. Ker so bili spori pogosti, je bil Ribič prisiljen poiskati delo in je bil včasih odsoten po več mesecev. Kadar se

izgubo častnih pravic je sodišče izreklo pri smrtni obsodbi ali pa pri robiji, ki je trajala več kot pet let. (Prim. § 46 KZ). – Izguba častnih pravic je bila stranska kazen, »torej zlo, ki ga mora izreči sodba, da se uveljavi«. Strožja, kot je bila izrečna kazen, daljša je bila tudi doba, ko ni bilo mogoče izvajati častnih pravic. (Dolenc: *Tolmač h kazenskemu zakoniku*, str. 117).

⁴⁰ § 178 KZ. – Podrobno o tolmačenju § 178 KZ glej Dolenc, *Tolmač h kazenskemu zakoniku*, str. 297–300.

⁴¹ Priziv obtoženca z dne 12. 5. 1933 Okrožnemu sodišču Maribor; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 338/33.

⁴² Paragraf 46 KZ je določal izgubo častnih pravic. Trajno

⁴³ Sodba z dne 6. 5. 1933; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 383/33.

⁴⁴ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32.

je vrnil, se je zapletel v spor s Škrinjarjem in mu pričel groziti. V prepirih nobeden od njiju ni hotel popustiti in tako so spori postali redni. Ribič je nekoč po nekem prepiru izjavil, da bo kmalu dobil v Mariboru brezplačno stanovanje in hrano. Žena in tašča sta se le spogledali in ga vprašali kaj je s tem mislil. Odgovoril jima je, da se bodo stvari že zgodile tako, kot si je zamislil; to je žena Julijana razumela, kot da ji grozi s smrtjo, je kasneje povedala na sodišču. Prav tako je Ribič neki sosedi, pri kateri je bil na obisku izjavil, da se bo pri njih kmalu nekaj zgodilo, češ da se bo že našel kakšen kol. Večkrat je grozil Škrinjarju, ki mu je nekoč, ko je ta črpal vodo iz vodnjaka in pri tem sopihal rekel: »*Le pihaj, kmalu se boš napihal ... Kakor sem naštudiral, tako bo.*«⁴⁵ Kaplja čez rob je bila, ko je Ribič v prepiru z motiko zamahnil proti tašči. Od takrat naprej je Škrinjar prepovedal, da bi mu doma dali hrano, zato se je Ribič prehranjeval drugod, kjer je v zameno pomagal pri raznih opravilih. To je le še stopnjevalo njegovo sovraštvo do tasta.

Dne 11. julija leta 1932 je bil Ribič doma, kjer je kljub prepovedi dobil kosilo; po tem se je odpravil iz hiše. Žena Julijana, tašča in otroci so odšli na polje, Škrinjar pa je ostal doma, legel v shrambo za orodje, na klop, kjer je po navadi počival. Žena Terezija mu je pred odhodom svetovala naj zapre vrata, saj se je bala, da bi mu Ribič kaj storil, ker mu je vedno grozil. Ribič se je kmalu vrnil domov, v prazno hišo; kaj se je dogajalo kasneje ni videl nihče. Soseda, ki je delala nedaleč od Škrinjarjeve hiše na polju, je zaslišala le Ribičeve besede: »*Kaj sem vam jaz kriv, da ste me udarili?*« Stari Škrinjar pa je domnevno odgovoril: »*Kaj pa hodiš okrog, kadar bočem spati in zakaj me vznemirjaš?*« Ribič je še odgovoril: »*Nisem vedel, da ste tu.*«⁴⁶ Nato je bilo vse tiho; soseda je slišala le še nekaj zamolklih udarcev. Postala je pozorna; ko je videla Ribiča, kako je prišel iz hiše ga je poklicala in prosila, da bi ji pomagal. Prišel je do nje in ji pokazal palec leve roke na katerem je bila temna podplutba; povedal ji je, da ji ne more pomagati, ker ga je tast udaril. Ribič je odšel do hiše in poklical drugo sosedo in ji priznal, da je udaril tasta s kolom po glavi. Ta soseda je videla v sobi vedro vode; Ribič je otiral Škrinjarja, da bi ga obudil k zavesti. Ljudje, ki so se kmalu zbrali, so Škrinjarja odnesli v hišo, kjer je kmalu izdihnil. Ribič se je nato javil orožnikom.

Obdukcija je pokazala, da je Škrinjar dobil tri udarce s topim, težkim predmetom. Prva sta mu

povzročila le lahke telesne poškodbe, tretji pa je bil smrtonosen, saj je bil namenjen v glavo, tako da mu je razbil lobanjo.

Obtoženec je na zaslišanju povedal, da je hotel iz shrambe vzeti orodje, zato je segel z roko skozi luknjo, da bi odprl vrata, pri čemer je dobil močan udarec. Tast je odprl vrata in prišel iz shrambe z bajonetom in ročico ter se ga lotil; sam je ravnal le v samoobrambi. Glede groženj se je Ribič zgovarjal, da ni mislil resno. Takrat, ko je govoril o »brezplačnem stanovanju v Mariboru«, je razmišljal, da bi pretepel svojo ženo, ne pa da bi koga umoril. Prav tako je zatrjeval, da so ga preostali družinski člani nameravali umoriti.

Vendar so v preiskavi kmalu ugotovili, da je Ribič v shrambo vlomil, ker je bil zapah poškodovan oziroma upognjen in da tega zagotovo ni naredil Škrinjar, saj ga je lahko iz notranje strani brez težav odprl. Prav tako je obdukcija pokazala, da je Škrinjarja, ki je bil star več kot sedemdeset let, dušilo in da mu je ostalo le še malo časa. Zato je sodišče trdilo, da 70-letni človek s slabim zdravjem ni sposoben v eni roki držati bajonet, v drugi pa ročico, kakršno bi težko držal še mlad zdrav človek. Zlasti pa se Ribiču ni bilo treba bati Škrinjarja, saj se je njegovemu (zdravstvenemu) stanju večkrat posmehoval in je vedel, česa je Škrinjar zmožen oziroma česa ne.

Sodišče je dodalo, da se je umor (lahko) zgodil tudi tako, da je Ribič zvalil Škrinjarja iz shrambe in ga dražil tako dolgo, dokler ni ta pograbil kakšnega orodja, potem pa ga je Ribič pobil s kolom, kot je nameraval. Kot dokaz je sodišče navedlo dejstvo, da se Ribič ni zadovoljil le z enim udarcem ampak je udaril trikrat, dokler ni Škrinjar izdihnil.⁴⁷

Sodišče je Ribiča spoznalo za krivega zločina zoper življenje in telo po § 178/2 KZ; z uporabo tega paragrafa ter §§ 76/2 KZ⁴⁸ in 46 KZ je bil obsojen na 12 let robije in trajno izgubo častnih pravic.⁴⁹

Kot enega izmed dokazov za Ribičevo krivdo je sodišče navedlo, da je takrat, ko so ga orožniki

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Ribič je bil že kaznovan, to pa so na sodišču šteli kot obtežilno okoliščino. Paragraf 76 KZ se je nanašal na povratnike, njegov drugi odstavek pa se je glasil: »*Če je poteklo to drugo kaznivo dejanje iz sorodnih nagibov kakor prejšnje dejanje, ni vezano sodišče na najvišjo mero, ki je predpisana za to kaznivo dejanje, ampak sme izreči največ dvakratno predpisano kazen, toda niti tedaj se ne sme prekoračiti dvajset let robije ali zatačenja, niti pet let strogega zapora ali zapora.*« (§ 76 KZ).

⁴⁹ Sodba z dne 14. 9. 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32. – Sojenje so kratko povzeli tudi v *Večerniku*. Dnevne vesti. Dva ubijalca pred kazenskim senatom, MVJ, 14. 9. 1932, str. 2.

⁴⁵ Obtožnica z dne 10. avgusta 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32.

⁴⁶ Prav tam.

pripeljali na kraj zločina, ženi Julijani, ki ga je vprašala, zakaj je to storil odvrnil: »Črez deset let prideš ti na vrsto, kurba.« Sodišče je zapisalo, da je obtoženec že tedaj računal s tem, »da bo dobil za svoje dejanje 10 let kazni na prostosti, a mu je gotovo bilo znano, da se za usmrtitve, ki niso naklepne takih kazni ne dobijo.«⁵⁰

Po prestani kazni in amnestiji so Antona Ribiča 11. januarja leta 1940 odpustili iz moške kaznilnice v Mariboru.⁵¹ Grožnje ni uresničil, ampak je vložil le zahtevek za ločitev (to je storil dokaj pozno glede na sovraštvo, ki ga je tako dolgo gojil do žene), ki ga je med okupacijo obravnavala nemška civilna uprava oziroma varnostna policija. Vendar je Ribič takrat že živel ločeno od žene, v Mariboru, ona pa je ostala na družinskem posestvu v Obrežju.⁵²

V kategorijo »družinskih nesoglasij« lahko uvrstimo tudi primer Jurija Perneka,⁵³ rojenega leta 1895, posestnika iz Gruškovja. Ta se je po smrti (prve) žene poročil z Marijo; skupaj z njenim sinom iz prvega zakona so živeli na posestvu v Gruškovju.

»Njun zakon je bil pravi, pravcati pekel. Žena je bila zapravljivka in precej vdana pijači, mož pa je bil velik nasilnež. Vedno sta se prepirala in je mož ob takih prilikah navadno tudi dejansko obračunal s svojo ženo. Bil je zaradi tega nič manj kot osemkrat kaznovan, toda kazni ga niso iztrestile in ne poboljšale. Že leta 1931, ko je zapustil svojo ženo in živel v Gruškovju ločeno od nje, docim je ona ostala na posestvu in gospodarila, kakor je vedela in znala s svojim 16-letnim sinom Tomažem. Čeprav sta bila dejansko ločena, sta vendar večkrat trčila skupaj in je ob takih prilikah ponavadi Pernek hudo pretepel svojo ženo.«⁵⁴

Dne 11. februarja leta 1931 zvečer je prišel Pernek pred ženino hišo; ta je s sinom Tomžem že (za)spala. Prišel je kričati; zahteval je naj mu izroči njegov nahrbtnik in naj ga spusti v hišo. Takoj ko je Pernek vstopil v sobo, v kateri sta spala Marija in Tomaž, se je začel z ženo prepirati. Pograbil je neizdelan ročaj motike (toporišče), ki je ležal v sobi, in z njim tako dolgo udarjal po ženi, dokler ni bila mrtva. Tomaž je pri tem vpil, zato se je Pernek lotil še njega in udarjal po njem, vendar mu je uspelo pobegniti.

Pernek je kasneje orožnikom takoj priznal, da je s toporiščem pretepel ženo, vendar je zanikal, da jo je nameraval usmrtiti; prav tako je zanikal, da bi pretepal Tomaža. Vendar mu sodišče ni verjelo, saj je Tomaž priteklo do svojega varuha, ki je živel v bližini. Bil je poškodovan; po trditvi sodišča pa poškodb ni mogel dobiti drugje kot doma, ker je bil pred tem oziroma ko so ga zadnjič videli še nepoškodovan. Je pa sodišče verjelo obtoženčevemu zagovoru, da žene ni nameraval usmrtiti. »Verjeten je namreč njegov zagovor, da se tudi tisti večer s svojo ženo, ki je bila hudo jezlična sprl in da se je je lotil šele po hudi razdraženosti v katero ga je spravila njegova pokojna žena. Da je temu tako izhaja zlasti iz okolnosti, da obtoženec ni prišel k pokojni ženi v sobo že oborožen z neobdelanim motkinim toporiščem, toporišče je namreč našel in pobral, kakor je to tudi potrjeno po izpovedi priče Mlakear Tomaža v sobi v kotu. V njegovo posest je tedaj prišel slučajno. Ne more se mu zato pripisovati naklep, da je hotel svojo pokojno ženo naravnost usmrtiti, pač pa ga je šteti za odgovornega dejanja, ki ga je klasificirati kot uboj po zadnjem odstavku §a 178 k.z., ker si je pač mogel misliti da utegne radi takega pretepanja in s takim orodjem, kakršnega se je poslužil, povzročiti ženino smrt.«⁵⁵

Perneka je sodišče spoznalo za krivega kršitve §§ 178/2 KZ in 181 KZ.⁵⁶ »Kazen je bilo odmeriti po §u 178/II k.z. z robijo do 12 let, po §u 181 k.z. pa s strogim zaporom do enega leta. Pri odmeri kazni je upoštevalo sodišče za olajševalno priznanje, razburjenost radi sovraštva in zdražb s pokojno ženo, za obteževalno pa številne obtoženčeve predkazni, radi dejanj iz istih nagibov, torej povratek po II. odstavku § 76 k.z. in pa silno surovost v načinu izvršitve kaznivega dejanja. Glede na navedene okolnosti, zlasti še glede na obtoženčevo predživljenje, je sodišče odmerilo kot primerno kazen pod 1. sodbinega stavka robijo v dobi 10 let, za kaznivo dejanje pod 2. sodbinega stavka pa strogi zapor v dobi dveh mesecev. Po § 62 k.z. končno enotna kazen robije v dobi 10 let in enega meseca se zdi sodišču obtoženčevi krivdi in njegovim dejanjem primerne.«⁵⁷

»Kaj se je res zgodilo?« (Storilci, žrtve in interpretacije)

Poveden in to v vseh pogledih je tudi tale primer.⁵⁸ Dne 12. julija leta 1932 se je z nabora na

⁵⁰ Obtožnica z dne 10. avgusta 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32.

⁵¹ Uprava moške kaznilnice dne 11. januarja 1940 Okrožnemu sodišču v Mariboru; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32.

⁵² Der Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark an den Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD in der Untersteiermark, Abt.3, am 8. 3. 1943; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 838/32.

⁵³ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 239/33.

⁵⁴ Dva ubijalca pred mariborskim sodiščem, MVJ, 5. 4. 1933, str. 3.

⁵⁵ Sodba z dne 5. 4. 1933, PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 239/33.

⁵⁶ »Za vsako drugo težko poškodbo, manjšo od poškodbe v §§ 178. in 179., ki ne bi spadala niti pod predbis § 180., se kaznuje storilec z zaporom do enega leta ...« (§ 181 KZ).

⁵⁷ Sodba z dne 5. 4. 1933, PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 239/33.

⁵⁸ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

Ptaju vračala skupina fantov, med njimi tudi Štefan Hostnik, Jernej Golec in Lovrenc Vidovič. Med potjo so popivali po gostilnah. Štefan Hostnik je s šestimi tovariši v neki gostilni na Bregu pri Ptujju spil tri litre vina, v drugi gostilni, v Turnišču, pa je v družbi Antona Kodriča, Lovrenca Vidoviča, Jerneja Golca, Marije Cafuta in Marije Klasič spil še tri litre vina. Od tod je družba odšla v Tomaničev vinotoč v Dražencih; tja so prispeli okrog druge ure popoldne. Tam so popili še približno štiri litre vina, zato so bili že nekoliko vinjeni. Prišlo je do prepira med Hostnikom in Golcem. Hostnik je namreč vprašal Golca, ali je neka Jera Pernek res njegova ljubica. Golec se je zaradi vprašanja tako razburil, da je dal Hostniku klofuto, kmalu zatem ga je še parkrat sunil s pestjo v prsi; vendar sta se oba kmalu pomirila, čeprav je dobil Hostnik od Golca še eno klofuto. Čez nekaj časa se je Golec skupaj z Vidovičem poslovil in odpravil proti domu. Hostnik, ki je odšel takoj za njim, je dobil pri izhodu še eno klofuto, nato sta se oba pričela suvati. Pri tem je Hostnik na lepem potegnil nož in z vso silo zamahnil proti Golcu, tako, da ga je dobesedno razmesaril; Golca je trikrat zabodel v prsi. Golec je bil takoj mrtev. Hostnik je z nožem zamahnil še proti Vidoviču, a mu je povzročil le lažjo poškodbo. Po dejanju je Hostnik pobegnil.⁵⁹

Retiran je bil naslednji dan, 13. julija ob 16.00 uri popoldne; predali so ga ptujskemu okrajnemu sodišču; dejanje je takoj priznal.⁶⁰

O dogodku je na zaslišanju povedal: »Tudi tam smo izpili 4 litre vina (na Tomaničevem vinotoču v Dražencih, op. p.), jaz pa sem naročil še en liter. Do tedaj se nisimo čisto nič prepirali, nego smo se čisto prijateljski razgovarjali med seboj. Tedaj sem jaz vprašal Golca Jerneja, če je Pernek Jera res njegova ljubica. Nato se je on začel razburjati in trditi, da to ni res. Vtem je hotel že parkrat oditi, vendar ga je Vidovič Lovrenc vsako krat potegnil nazaj, češ naj še ostane. Tudi ga je začel šuntati naj mene udari. Ko sem jaz nato naročil še en liter vina, in ga vsem natočil ni nobeden izmed fantov več hotel piti tedaj je stopil pok. Golec Jernej proti meni in mi dal eno zausnico. Ker sem se bal, da me bodo napadli, sem jaz hitro potegnil iz žepa moj žepni nož in z istim trikrat zabodel Golca Jerneja v prsa. Golec Jernej je vsled ubedljajja začel močno krvaveti in se je zgrudil na tla. Padel je nazaj na hrbet in tako obležal. Jaz sem nato takoj sam šel proti svojemu domu. Domov grede sem nož vrzel v nek krompir.«⁶¹

Marija Cafuta, ki je bila z družbo v vinotoču je povedala: »Čez nekaj časa sta Golec Jernej in Vidovič Lovrenc odšla od mize in se pri plotu nekaj potihem pogovarjala. Tedaj je šel obdolženec nastran pri tem pa pristopil k navedenima dvema, ter je Golec Jernej takoj sunil obtoženca s pestjo par krat v prsa. Vendar pa so se fantje pomirili, nakar smo zopet nekaj časa mirno sedeli. Potem pa je naenkrat Golec Jernej zopet brez vsacega vzroka udaril obdolženca z roko. Nato sta Golec Jernej in Vidovič Lovrenc zopet odšla od mize. Čez nekaj časa je stopil obdolženec za njima, vendar ne vem kaj so potem imeli med seboj, ker so stali tako, da jih jaz nisem videla. Kmalu nato pa pride Tomanič Angela ter pove, da je Golec ves krvav. Ko sem šla nato gledat pa je bil že mrtev. Fantje so bili sicer precej močno vinjeni, vendar po mojem mnenju ne toliko, da ne bi vedeli kaj delajo.«⁶²

V *Večerniku* so dogodek opisali takole: »Obtoženec Štefan Hostnik ter posestniška sinova Lovrenc Vidovič in Jernej Golec so se vračali 12. julija z nabora iz Ptujja. Po naboru so popivali po raznih gostilnah. Precej nakajeni so prišli pozno popoldne v Kosovo gostilno v Turnišču, kjer sta jih pričakovali dekleti Marija Cafutova in Marija Klasičeva. Od tam se je podala precej razigrana in razpoložena družba v Tomažičev vinotoč v Dražencih. S potjo pa sta se sprla obtoženec in Jernej. Hostnik je namreč dražil Golca, če je res, kar pravijo dekleta, da je Pernekova Jera res njegova ljubica. Golca je to tako silno razjezilo, da je prisolil Hostniku nekaj krepkih zausnic. Jezilo ga je to tem bolj, ker je bilo v družbi deklet, za katerega se je že potegoval in mu ni bilo ljubo, da je slišalo besede, ki jih je Hostnik izrekel. Kmalu pa sta se Hostnik in Golec zopet sprijaznila in si tovariško segla v roke. V Tomažičevem vinotoču so spili še nekaj litrov vina in ko se je jelo večeriti, je Golec z obema dekletoma nenadoma zapustil vinotoč. Huda jezja je zato popadla Hostnika, ko je opazil, da je ostal sam. Naglo je stopil za družbo in jo kmalu dohitel. Hostnik in Golec sta se zopet sporekla. Iz prepira je nastal pretep in zaman je bilo vse prizadevanje deklet, da bi pomirili razdražene fante. Hostnik je pobesnel, v besnosti iz vlekel nož ter Jerneja zaklal Vidoviča pa lažje ranil. Smrtno ranjeni Jernej se je opotekel in zgrudil v naročje svojega dekleta ter že v nekaj trenutkih izdihnil. Po krvavem dogodku je ubijalec Hostnik zbežal in se skrival nekaj dni po skednjih. Tretji dan so ga našli orožniki in odgnali. Pri prvem zaslišanju je skušal vse tajiti, končno pa se je le vdal in priznal, da je zabodel Golca, izgovarjal pa se je, da ga ni imel namena usmrtiti.«⁶³

⁵⁹ Obtožnica z dne 26. avgusta 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

⁶⁰ Žanderfarmarijska stanica Ptuj, 13. julija 1932, Okrajnemu sodišču v Ptujju; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

⁶¹ Zaslišba obdolženca, Okrajno sodišče v Ptujju, odd. VI,

dne 14. 7. 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

⁶² Zaslišanje prič, Okrajno sodišče v Ptujju, odd. VI, dne 8. 8. 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

⁶³ Dnevne vesti. Posledice popivanja nabornikov, MVJ, 21. 9. 1932, str. 2.

Hostnika so na sodišču spoznali za krivega, da je prekršil §§ 178/2 in 181/2 KZ; z uporabo teh paragrafov in §§ 30 in 62 KZ je bil obsojen na 8 let in mesec robije. Sodišče je sodilo, da Hostnik dejanja ni storil v samoobrambi ali v hipni razburjenosti ampak je stopil za Golcem, da bi se maščeval. »Vendar se pa tudi ne more trditi, da je obtoženec v svoji maščevalnosti sklenil, da bode svojega nasprotnika naravnost umoril, temveč le, da ga bode pošteno zdelal z nožem in tako telesno poškodoval. To je edino možno sklepati iz vsega njegovega ravnanja že iz tega, da je nastopil proti pokojnemu Jerneju Golcu nasilno šele potem, ko ga je pokojni ponovno občutno žalil in z njim grdo ravnal.«⁶⁴

Sklep

Primeri najpogostejših kaznivih dejanj proti nedotakljivosti telesa iz gradiva Okrožnega sodišča v Mariboru med letoma 1930 in 1941 nam kažejo povezavo med pravom in družbo oziroma kulturo. Pravni primeri odsevajo specifičen čas, ljudi, način njihovega razmišljanja in specifične okoliščine, ki so privedle do kaznivih dejanj. Hkrati pa sta bila čas oziroma okolje (tj. trideseta leta v okolici Maribora) tista, ki sta ustvarjala oziroma vplivala na specifična kazniva dejanja. O teh nam pričajo dokumenti iz sodnih spisov; zapisniki zaslišanj, sodne obravnave, izpovedi prič itd. Zato so sodni spisi nepogrešljiv vir za zgodovino oziroma družbeno-kulturno sliko nekega časa; so »psiho-sociogram« neke dobe in pomemben arhivski vir. Njihovo vsebino in sporočilnost moramo le pravilno razbrati.

Objavljeni viri

Kazenski zakon za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929 (Ur. l. št. 74/1929).

Uredba o poslovnem redu za redna kazenska sodišča z dne 21. novembra 1929 (Ur. l. št. 10/1929).

Zakon, s katerim se uveljavljajo in uvajajo kazenski zakonik, zakonik o sodnem kazenskem postopanju in zakon o izvrševanju kazni na prostosti z dne 16. februarja 1929 (Ur. l. št. 75/1929).

Zakon o sodnem kazenskem postopanju za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 16. februarja 1929 (Ur. l. št. 109/1929).

Zakon o izvrševanju kazni na prostosti z dne 16. februarja 1929 (Ur. l. št. 113/1929).

Zakon o izpremembah in dopolnitvah v kazenskem zakoniku, zakoniku o sodnem kazenskem postopanju, zakon o tisku in zakonu o izvrševanju kazni na prostosti z dne 9. oktobra 1931 (Sl. l. št. 67/1931).

Arhivski viri

PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 200/30, šk. 190; Kzp 774/30, šk. 193; Kzp 621/31, šk. 213; Kzp 838/32, šk. 240; Kzp 842/32, šk. 240; Kzp 239/33, šk. 246; Kzp 383/33, šk. 246; Kzp 380/36, šk. 267; Kzp 812/38, šk. 279.

Časopisi

Mariborski Večernik Jutra 1930–1938
Večernik 1938–1941

Literatura

Bavcon, Ljubo; Šelih, Alenka: *Kazensko pravo, splošni del*. Ljubljana: Uradni list SRS, 1987.

Dolenc, Metod: *Tolmač h kazenskemu zakoniku kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1929.

Dolenc, Metod: Kvalifikacija zločinov po novem kazenskem zakoniku. *Slovenski Pravniki XLIII* (1929), št. 7–8, str. 190–197.

Dolenc, Metod: Vprašanje omilitve in poostritve kazni po novem kazenskem zakonu. *Slovenski pravnik XLIII* (1929), št. 9–10, str. 267–282.

Dolenc, Metod: Sedanje pravno stanje glede kaznovanja prekrškov, prejšnjih prestopkov. *Slovenski pravnik XLIV* (1930), str. 1–15.

Dolenc, Metod; Maklecov, Aleksander: *Sistem celokupnega kazenskega prava kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1934.

Dolenc, Metod: »Naklep« in »namera« v kazenskem zakoniku Kraljevine Jugoslavije. *Zbornik znanstvenih razprav XI* (1934–1935), str. 25–45.

Maklecov, Aleksander: Novo kazensko pravo Kraljevine SHS. Idejne osnove reforme. *Slovenski Pravniki XLIII* (1929), št. 7–8, str. 177–190.

Maklecov, Aleksander: Osebnost zločinca v modernem kazenskem pravu s posebnim ozirom na kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije. *Zbornik znanstvenih razprav VII/1929–1930*. Ljubljana 1930, str. 142–143.

Maklecov, Aleksander: Očevalne odredbe v sistemu modernega prava. *Slovenski pravnik XLVI* (1932), št. 1–2, str. 22–44, št. 3–4, str. 137–151, št. 5–6, str. 197–209, št. 7–8, str. 257–271, št. 8–9, str. 309–324, št. 11–2, str. 308–324.

⁶⁴ Sodba z dne 21. 9. 1932; PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kzp 842/32.

Melik, Jelka: Zakonik o sodnem kazenskem postopku iz leta 1929, njegova načela in zgodovina. *Arhivi XIX* (1996), št. 1–2, str. 35–38.

Melik, Jelka: Arhivi in kazenska sodišča. *Arhivi XXII* (1999), št. 1–2, str. 80–83.

Melik, Jelka: *V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Melik, Jelka: Kazensko materialno pravo na Slovenskem od 1852 do 1930. *Arhivi XIV* (1991), št. 1–2, str. 26.

Melik, Jelka: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929 s posebnim ozirjem na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994.

Munda, Avgust: Nekaj pripomb k sodni praksi glede na novo kazensko zakonodajo. *Slovenski pravnik XLV* (1931), str. 195–265.

Pavčnik, Marijan: *Teorija prava. Prispevek k razumevanju prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.

Simič, Vladimir: Temeljne pravice kot pravno-civilizacijska dediščina. *Temeljne pravice* (ur. Marijan Pavčnik, Ada Polajnar – Pavčnik, Dragica Wedam Lukič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997, str. 21–51.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Zusammenfassung

»ALKOHOLGENUSS UND SCHLÄGEREI UND DEREN FOLGEN«
DIE HÄUFIGSTEN STRAFTATEN GEGEN DIE KÖRPERLICHE UNVERSEHRTHEIT IM ARCHIVMATERIAL DES KREISGERICHTS MARIBOR ZWISCHEN 1930 UND 1941

Im Strafrecht spiegelt sich der Einfluss von Zeit, Ideen und Tätigkeit des Menschen, d. h. die Entwicklung von Gesellschaft und Kultur. Dies ist vor allem auf dem Gebiet des Strafrechts ersichtlich, das Handlungen unter Strafe stellt, die in die allgemeingültigen Normen der Moral eingreifen (Tötung, Angriff auf die körperliche und sexuelle

Unversehrtheit, auf die Gesundheit ...). Aus den Strafgerichtsakten, d. h. Gerichtsverhandlungen, Vernehmungsprotokollen, Zeugenaussagen usw. lesen wir die Kultur einer Gesellschaft heraus, deren Entwicklungsstufe, die Werte der Gesellschaft und deren Schutz mithilfe von Repressalien, die Ideologie einer Gesellschaft. Die Rechtsquellen aus einem bloß archivarischen Nachlass werden so zu wichtigen Zeugen der Vergangenheit.

Das neue jugoslawische Strafgesetz aus dem Jahr 1929 behielt als wichtigste Maßnahme die Strafe bei, neu waren vorbeugende Maßnahmen. Eine häufige Verletzung des Strafgesetzes stellten die »strafbaren Handlungen gegen Leib und Leben« dar (§§ 167–186 des Strafgesetzbuchs). Die häufigsten Straftaten gegen die körperliche Unversehrtheit waren Verstöße gegen die Paragraphen 180 und 178 StGB (»weniger schwere und schwere körperliche Beschädigung«). Da die Delikte häufig (meist) unter Alkoholeinfluss begangen wurden, war auch der Anlass der Streitigkeiten banal und irrational; in mehreren Fällen ging es auch um zerrüttete Familienverhältnisse. Die meisten derartigen Straftaten wurden im Raum Maribor bzw. dessen Umgebung begangen, der unter die Zuständigkeit des Kreisgerichts Maribor fiel.

In dem Beitrag werden 9 Fälle beschrieben (5 Verletzungen des Paragraphen 180 StGB und 4 Verletzungen des Paragraphen 178 StGB). Beim Paragraphen 180 StGB (»weniger schwere vorsätzliche körperliche Beschädigung mit tödlicher Waffe«) handelte es sich um geringere Straftaten. Dem entsprechend fiel auch das Strafmaß in Höhe von 10 Tagen bis 6 Monate strenger Arrest aus. Das Gericht berücksichtige als mildernde Umstände in den meisten Fällen die Menge des Alkoholgenusses und die Erregtheit und setzte häufig das geringstmögliche Strafmaß fest.

Die beschriebenen Verstöße gegen den Paragraphen 178 StGB (»sehr schwere körperliche Beschädigung«) hatten einen tragischen Ausgang und endeten mit dem Tod. Da es sich in den meisten Fällen trotz des Alkoholgenusses um vorsätzlichen Mord handelte, war auch das Strafmaß höher, es betrug 8 bis 12 Jahre Zuchthaus.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25(100)
Prejeto: 1. 10. 2010

Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma

MATEVŽ KOŠIR

doc. dr., sekretar

Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: matevz.kosir@gov.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena Splošna deklaracija o arhivih, ki jo je Mednarodni arhivski svet dokončno potrdil na letni generalni skupščini v Oslu (septembra 2010). Hkrati so predstavljene sodobne arhivske paradigme, od tistih, povezanih s spremembami, ki jih prinašajo nove tehnologije, do tistih, ki so povezane z demokracijo in človekovimi pravicami.

KLJUČNE BESEDE: *Splošna deklaracija o arhivih, arhivi, demokracija, načela, provenienca, človekove pravice*

ABSTRACT

UNIVERSAL DECLARATION ON ARCHIVES AND THE MODERN ARCHIVAL PARADIGM

The paper presents the Universal Declaration on Archives which was adopted by the International Council on Archives at its annual general meeting in Oslo in September 2010. The author of the paper also discusses modern archival paradigms; the ones connected to changes that are caused by the new technologies as well as the ones related to democracy and human rights.

KEY WORDS: *Universal Declaration on Archives, archives, democracy, principles, provenience, human rights*

Prispevek je nastal letos kot razmislek ob razpravah na mednarodni konferenci okrogle mize arhivov in letni generalni skupščini Mednarodnega arhivskega sveta v Oslu. Konference okrogle mize arhivov (the International Conference of the Round Table of Archives – CIRTA) so pokazale v vseh 60 letih delovanja sposobnost za spremljanje žgočih arhivskih vprašanj, arhivske teorije in izzivov. Konference so v strokovnem dialogu iskale ustrezne praktične in teoretične odgovore na sodobne arhivske dileme v globalnem svetu. Hkrati je konferenca postala srečanje večine teles Mednarodnega arhivskega sveta in njegove letne generalne skupščine. Glavne teme letošnje konference so bile: arhivsko gradivo v digitalni dobi tako na nacionalni, mednarodni kot globalni ravni, zaupanje digitalnemu arhivskemu gradivu, dostopnost do gradiva, arhivi in odprta družba, arhivi in demokracija, dostopnost do informacije ne glede na to, kje, kdaj in zakaj je nastala, in dostopnost kot temeljni princip demokracije. Konferenca je bila priložnost za izmenjavo izkušenj in diskusijo, v kateri smo udeleženci konference želeli najti odgovore na vprašanja, povezana s spremembami, ki jih s seboj prinaša digitalna doba. Konferenca pa ni bila namenjena le razpravam o praktičnih arhivskih dilemah, ampak je bila posebno intenzivna v teoretičnih razpravah. Prispevek je namenjen osvetlitvi predvsem nekaterih temeljnih poudarkov, ki se navezujejo tudi sicer na sodobno arhivsko paradigmo. Splošna deklaracija o arhivih, ki je bila sprejeta na zasedanju letne generalne skupščine Mednarodnega arhivskega sveta v bistvu povzema večletne razprave na zasedanjih konferenc okrogle mize arhivov.

Sodobni pogled na arhive se povezuje z državljanskimi pravicami, demokracijo, zaupanjem in dostopnostjo. Vsa ta načela veljajo za arhivsko gradivo ne glede na njegovo obliko, vprašanje zaupanja pa je še posebno aktualno pri digitalnih arhivih. Temeljito ekspertizo o tem je predstavil Ivar Fønnes.¹ Elektronski dokumenti so ustvarjeni in shranjeni v kompleksnem okolju elektronskih sistemov, ki so v veliki meri avtomatizirani. Gradivo pa ne more ostati v sistemu, če hočemo, da bo v prihodnosti dostopno, prav tako ne more ostati vezano na specifičen fizični medij. Pojma, kot sta avtentičnost in dostopnost, sta zato močno pridobila »težo«. Če hočemo ugotavljati, ali je bilo gradivo v elektronski obliki spremenjeno, so potrebne ekspertize ne le informatikov, ampak tudi arhivistov. Obstaja več tveganj:

- da dokumenti niso zajeti in shranjeni oziroma so shranjeni le začasno;
- da bo avtentičnost dokumentov ob zajetju iz izvirnega sistema in prenosu v arhivskega oziroma ko migrirajo iz ene oblike v drugo poškodovana;
- da družba ne bo zaupala avtentičnosti elektronskega gradiva in to ne bo dobilo pravne in zgodovinske veljave;
- da bodo dokumenti težko dostopni ali celo nedostopni.

Za avtentičnost elektronskih dokumentov je potrebno zadostiti visokim tehničnim, funkcionalnim in pravnim zahtevam, morajo pa biti tudi uspešno implementirane, kar zahteva poseben sistem nadzora in kontrol.

Na Norveškem so po letu 1987 oblikovali mrežo za delo z dokumentarnim gradivom v elektronski obliki. Kljub temu vse zelo pomembne pravne dokumente ohranjajo tudi na papirju. Hkrati pa država oblikuje digitalno skladišče, ki mora ustrezati zelo ostrim varnostnim kriterijem in drugim pravnim zahtevam. Režim za delo z arhivskim gradivom v elektronski obliki je mnogo bolj strikten, ostrejši, zelo točno definiran in zahtevnejši, kot je (ali je kdajkoli bil) tisti za delo z arhivskimi dokumenti v papirni obliki. Ta trditev postaja stalnica na različnih mednarodnih konferencah in ji ni moč oporekati.

Prav tako obravnava elektronskega gradiva zahteva natančno ekspertizo ne le strokovnjakov za informatiko. Ne smemo pozabiti, da je enako pomembna tudi strokovna arhivska ekspertiza. Ravnanja in tveganja morajo biti kontrolirana, če želimo, da digitalno gradivo ohranja verodostojnost.

Digitalno gradivo zahteva tudi nove pristope, kot ugotavlja Daniel J. Caron. Sprememba tehnologij in novi informacijski viri močno vplivajo na uporabnike informacij. Danes smo priča velikemu, nekontroliranemu, dinamičnemu ter fleksibilnemu »tržišču« informacij. Tudi arhivski postopki v svetu sprememb ne morejo ostati statični. Spreminjata se vrednotenje in prevzemanje gradiva. Zaznamujejo ju nestabilnost in minljivost elektronskega gradiva ter skrb za ohranitev informacije. Vrednotenje se dogaja že takoj ali celo pred nastankom dokumenta. Spremenil se je tako imenovani »arhivski dokumentarni trenutek«, ki se ne dogaja več po 30 ali 40 letih, ampak takoj po nastanku/stvaritvi dokumenta in marsikdaj se postavlja alternativa, ali ohraniti vse ali pa ničesar.

¹ Glej še *Electronic Records*.

Načelo provenience v digitalni dobi – ponoven razmislek

O enem izmed temeljnih arhivskih načel v svojih številnih razpravah razmišlja Terry Cook, profesor na Univerzi v Manitobi (Kanada). Terry Cook velja ta trenutek za enega najprodornejših arhivistov na svetu. Predava na oddelku za zgodovino, prej pa je bil zaposlen v kanadskem državnem arhivu.²

Definicija načela provenience (načelo izvora) ni povsem enoznačna.³ Toda, čeprav poznamo različne definicije, je glavni pomen načela povezan z idejo konteksta oziroma okvira, v katerem je arhivsko gradivo nastalo. Kontekst je definiran kot temeljni kamen arhivskega dela. Načelo provenience se seveda povezuje z ustvarjalcem arhivskega fonda. Kot pa poudarja Terry Cook, je o provenienci v digitalnem okolju potrebno razmišljati tudi drugače. Danes se ustvarjajo informacije na različne načine kot nekoč, ker se spreminjata tako družba kot tehnologija. Kljub temu pa je jedro pomena tega temeljnega načela še vedno v kontekstu ob nastanku. Sodobna klima, v kateri živimo – tako imenovani postmodernizem, je vplivala tudi na druge definicije in vloge, spreminjata se definicija in vloga arhiva, prav tako arhivista, saj postaja vse bolj aktiven posredovalec informacij in arhivi že dolgo niso več le skladišča preteklosti. Na načelo provenience tako ni vplivalo le elektronsko gradivo, ampak tudi drugi dejavniki, kot so kompleksnejša administracija in kompleksnejši način dela in komunikacije, že celo pred uvedbo računalnikov. Že leta 1993 je bila na konferenci v Stockholmu, ki je bila posvečena prav načelu provenience, razprava o tem, ali je provenienca teorija ali načelo, se nanaša le na celoto (cel fond) ali tudi na njegove dele, na pravno veljavo, ali na informacijo v njeni funkcionalnosti.

Hkrati so na oblikovanje načela provenience vplivale tudi različne nacionalne tradicije. Načelo je osrednjo pozornost namenjalo administrativnim strukturam in ta tradicionalni pristop je vplival tudi na urejanje in popisovanje. Provenienca pa ni bila abstrakten sistem, ampak mnogo bolj praktičen koncept hranjenja arhivskega gradiva. Kontekst je bil ob sprejetju tega načela leta 1898 viden kot statičen in ne dinamičen. Vse to pa se je nanašalo na

tisti čas in na administracijo v preteklosti, ko so bili vsi dokumenti v eni pisarni. Avtentičnost je kazala na administrativno strukturo in na njeno urejenost. Posebno togo je bila sprejeta v evropski tradiciji, ki je bila vezana na državno upravo z njeno strukturo. Ta pa je bila bistveno drugačna od današnjih poslovnih subjektov, korporacij, univerz, verskih ustanov, društev itd., in nazadnje od avdiovizualnih dokumentov, virtualnih dokumentov na spletu, ki imajo danes velik vpliv. Hranjenje gradiva tako postaja vse bolj dinamičen proces, zato tudi načelo provenience ne more biti več statično. Način ustvarjanja gradiva se je spremenil, v uporabi so različni mediji, interakcija med ljudmi je vse bolj dinamična, odločitve sprejemamo različno. Gradivo nastaja v okviru nove organizacijske strukture. Tako nastaja nova družbena realnost; ustvarjalci informacij so različni in ne več enotno strukturirana administracija. Kontekst nastajanja vpliva tudi na sodobno načelo provenience. Ideja enega ustvarjalca zgublja na veljavi, načelo provenience postaja večrelacijsko. Marsikdaj je težko upoštevati le en sam kriterij. Odnos funkcija – struktura ni več tak kot včasih, ni več tako jasne hierarhije. Za današnji čas so vse značilnejše razpršenost, večfunkcionalnost, nestabilnost, virtualnost. Načelo provenience naj bi se vse bolj usmerjalo v funkcijo in bilo razumljeno tudi v povezavi z dostopom. Lahko govorimo o funkcionalni ali celo virtualni provenienci. Načelo tako postaja bogatejše in se nanaša na bogat kontekst v celoti. Tako bogato načelo provenience kaže na akcije, v okviru katerih je bilo gradivo ustvarjeno, na kredibilni kontekst, ki je zelo pomemben za avtentičnost in verodostojnost gradiva, posebno v elektronski obliki.

Vse to pa je povezano z dogajanjem v družbi. Pomen so pridobile neformalne komunikacije, različne lokalne prakse, iz vertikalnih struktur prehajamo na horizontalne, od kontrole k sodelovanju, konsenzu, konverzaciji. Da provenienca ne bi postala irelevantna, jo moramo razumeti kot funkcijo ob nastanku dokumenta, ki kaže njegovo večrelacijsko zgodovino. Načelo provenience oziroma izvora je tako v dobrih 110 letih naredilo pot od strukturnega reda k funkcionalnim aktivnostim in večfunkcionalnim razmerjem.

Kljub vplivom, ki jih imata sodobnost in digitalno gradivo na tradicionalne arhivske pristope, lahko vendarle ugotovljamo, da so bistvena načela arhivskega dela še vedno relevantna, čeprav moramo razmisliti, kako jih razumemo in uporabljamo.⁴

² Cook: *Archival Science and Postmodernism*, str. 3–24; Cook, Schwartz: *Archives, Records, and Power*, str. 1–19; Cook: *What is Past is Prologue*. Itd.

³ O uveljavitvi načela provenience in delovanju MAS-a gljč: Žontar: *Sto let provenienčnega načela*, str. 1–5. O dilemah, povezanih z načelom provenience: Semlič-Rajh: *Princip provenience in oblikovanje fonda*, str. 125–140.

⁴ Hoofman: *Zgubljen v kibernetičnem prostoru*, str. 90–97.

Od otrok preteklosti do staršev prihodnosti

Arhivistika je od obdobja, ko je shodila, do danes naredila precejšen razvoj.⁵ Razlike med obdobjem, ko se je začela razvijati, in sodobnostjo so velike. Etapo, v kateri se je oblikovala v samostojno disciplino, lahko postavimo v drugo polovico 19. in prvo polovico 20. stoletja, ko se je poklic arhivista šele oblikoval, ko še ni obstajala zamisel o arhivu kot servisu za državljane. Kasneje je 20. stoletje prineslo revolucijo v odnosu med arhivom, ustvarjalcem in uporabnikom arhivskega gradiva. V zadnji tretjini 20. in začetku 21. stoletja pa je arhivistika dobila večji pomen tudi med dokumentalističnimi disciplinami. Dokončno je postalo jasno, da kontekst dokumenta daje informaciji novo dimenzijo. Kot ugotavlja Maria Luisa Conde Villaverde iz Španije, je arhivska znanost danes postavljena v kontekst meta podatkov. Arhivistika je naredila pot od mikroarhivistike k makroarhivistiki; metainformacija – informacija o informaciji – postaja vse pomembnejša. Internet je v temeljih spremenil dostopnost dokumentov in navade uporabnikov. Oblikoval je potrebo po obvladovanju strukturnih informacij, kakršne se pojavljajo na spletu. 21. stoletje postavlja pred arhive potrebe po novih paradigmah, v teh pa so se uspešno znašli le nekateri. Naš svet je postal del digitalnega konteksta, v katerem morajo arhivi poskrbeti, da bo gradivo ostalo ohranjeno in dostopno za prihodnje generacije. Arhivistika postaja sicer metodološko zrelejša, a vendar so pred njo izjemni izzivi. Arhivi so prisiljeni v proaktivnost, ne morejo biti (več) ločeni od sveta, v katerem gradivo nastaja, njihova vloga ne more biti več le prevzemanje, ampak se začne že ob ustvarjanju dokumentov. Arhivi so danes tudi v novih razmerjih z družbo, s tem da je postala pravica do informacije bistvena pravica. Spreminja se kompleksnost uporabe gradiva. Z vsem naštetim se je spremenila vloga arhiva v odnosu do uporabnika. Arhivi morajo biti sposobni za sprejemanje in dajanje na voljo veliko širših sklopov gradiva, to pa zahteva timsko delo, nove odnose – fizična navzočnost je vse manj pomembna. Pri tem se kažejo tako potrebe po standardizaciji kot po konceptih, ki bodo ustrezali digitalnemu obdobju. Vse bolj tudi arhivistika uporablja ekonomsko terminologijo. Prav tako danes želimo, da bi bil arhiv viden in bi imel vsak prost in lahek dostop. Profil uporabnika se spreminja. Uporabnik si želi hitre informacije iz različnih virov, ki so dostopne prek spleta. Pri tem je lahko dober primer

sodobne prakse Kanadski državni arhiv, ki je povezan s knjižnicami, saj uporabniki vidijo strukturo vseh informacij kot celoto. Podobno so tudi avstralski arhivi dobro vključeni v informacijsko družbo. V Evropski uniji pa je slika precej drugačna. Tu so arhivi še vedno mnogo bolj »konservativni« in ne ustrezajo več najbolj sodobnim potrebam.

Konferenca je pokazala, da je digitalni svet zasedel naša življenja, in če hočemo ohraniti njegov spomin morajo arhivi postati del tega sveta in ne smejo ostati ločeni. Velike spremembe pa zahtevajo nove perspektive, vendar pa ne ukinjajo tradicionalnih spoznanj. Janus ni zastoj simbol arhivov, saj ima en obraz zazrt v preteklost, drugega pa v prihodnost. Spremembe, ki ukinjajo nekdanji svet uradništva iz preteklosti, močno vplivajo na položaj arhivov v sedanjosti in prihodnosti. Lahko z Mario Luiso Conde Villaverde citiramo španskega pisatelja Miguela de Unamuna: »za arhive ni dovolj, da so otroci preteklosti, biti morajo tudi starši prihodnosti«.

Arhivski konceptualni okvir na prelomu v 21. stoletje

Revitalizacijo načela provenience so spodbudile številne spremembe, ki so jih arhivom postavili elektronski zapisi. Razprava o teh zapisih vse bolj prevladuje v strokovnem diskurzu in vodi do zanimivih novih konceptualnih spoznanj, pa tudi novih strategij in praks. Kljub precejšnjemu prispevku Kanadčanov in Avstralcev vodstvo v diskurzu o elektronskih zapisih pripada ZDA, zlasti Davidu Bearmanu.⁶

Arhivska teorija je reflektirala več širših družbenih faz in se razvijala skozi njene – od evropskega pozitivizma devetnajstega stoletja, do najnovejšega postmodernizma. Lahko povzamemo, da je ta spreminjajoča se narava arhivske teorije postala sčasoma strokovna prednost in ne šibkost. Dejansko so bili najboljši arhivski teoretiki navadno tisti, ki so prepoznali in artikulirali širše, pogosto radikalne spremembe v družbi, organizacijskih strukturah ter pri tehnologijah hranjenja dokumentarnega gradiva, potem pa vpliv teh sprememb integrirali v delo arhivov in arhivsko teorijo. Hugh Taylor in Tom Nesmith upravičeno pozivata, arhiviste, da opravijo študije zelo bogatih povezav med kontekstom nastanka in izhajajočih zapisov; potrebne pa so podobne raziskave v zvezi z razmerjem med arhivi (arhivisti) in njihovo sodobno družbo tako v sodobnosti kot tudi v preteklosti.

⁵ Košir: Arhivistika, str. 295–301.

⁶ Bearman: Electronic Evidence. Bearman je avtor tudi številnih drugih tozadevnih razprav.

In kam gre arhivska teorija v prihodnosti? Po pregledu arhivskih zamisli preteklega stoletja lahko opazimo, da se počasi razvija nov konceptualni ali teoretični okvir arhivskega poklica. V 21. stoletju bodo arhivisti preusmerili svojo pozornost od analiz lastnosti in značilnosti posameznih zapisov (dokumentov) v analizo funkcij, procesov in transakcij, katerih posledica je bila nastanek zapisov (dokumentov). Valorizacija se bo zato še naprej spreminjala od ocenjevanja dokumentarnega gradiva in njegove raziskovalne vrednosti k makro valorizaciji,⁷ ki bo analizirala glavne funkcije ustvarjalca, programe, aktivnosti in interakcije s strankami, da bodo izbrani zapisi najbolj jedrnato ogledalo družbe. Strokovna obdelava in popisovanje se bosta posvetila manj fizičnim dokumentom kot obogateni dodani vrednosti kontekstualnega razumevanja informacijskih sistemov, ki so ustvarili zapise, in s tem povezani dokumentaciji sistema in računalniških metapodatkov. Vloga arhivov, vsaj v javni upravi in podjetjih, se bo spremenila, da bo sodelovanje z ustvarjalci arhivskega gradiva še tesnejše. Arhivi se bodo spremenili. Namesto tistega, ki skrbi za prenos (starega) gradiva v skladišča, bodo neke vrste nadzorne in revizijske ustanove (agencije), ki nadzorujejo delovanje ustvarjalcev pri vzdrževanju in servisiranju nekaterih kategorij arhivskega gradiva, ki bodo ostale pod nadzorom ustvarjalca.⁸ Zadnja trditev je že v preteklosti izzvala precej živahno razpravo o ustreznosti takih rešitev med Davidom Bearmanom in Kenom Thibodeaujem ter Margaret Hedstrom o prednostih in slabostih te strategije, razprava pa je prinesla naspotujoče si sklepe. Te so sicer na novo oblikovali Luciana Duranti, Terry Eastwood, Frank Upward, Greg O'Shea in David Roberts.⁹ Vendar za zdaj še ni enoznačnega odgovora.

Storitve arhivov se bodo spremenile. Tako arhivi ne bodo več v prvi vrsti kraji za skladiščenje (starih) zapisov, ki jih obiskujejo raziskovalci, ampak virtualni arhivi, v katerih arhivisti omogočajo dostop do precejšnjega dela gradiva prek spleta. Tako bo olajšan dostop javnosti do gradiva in informacij kjerkoli na svetu. Vključitev baz v več tisoč med seboj povezanih sistemov, kjer bo le del evidenc pod nadzorom arhivov, zapleteni veliki sistemi pa bodo prepuščeni v varstvo svojih ustvarjalcev. Varovanje se bo preusmerilo od fizičnih

formatov k obliki zapisa in ponavljajočim se mi-gracijam struktur in kontekstualnih funkcionalnosti informacij samih.

Te prihajajoče spremembe v arhivski praksi kažejo potrebo po ponovni opredelitvi temeljne arhivske teorije. Kot odgovor na te izzive je treba načelo provenience videti prožneje, kot pojem, povezan z zapisi, neposredno usmerjen v funkcije in poslovne procese ustvarjalca, ki je ustvaril zapis, znotraj in zunaj nenehno razvijajoče se organizacije.

Načelo provenience se je tako preoblikovalo iz statične identifikacije zapisov s strukturo v dinamično razmerje z dejavnostjo ustvarjanja in avtorstva zapisov. Pogled na prvotno ureditev se mora spremeniti – od stališča do fizičnega reda vsakega zapisa znotraj posamezne serije zapisov do logičnega razmisleka o strukturi številnega avtorstva in številnega bralstva; podatki so na primer lahko združeni na več načinov v več novih konceptualnih ali virtualnih ureditev ali serij v primeru različnih postopkov različnih ustvarjalcev. Zapis bo zato pripadal različnim serijam (ali izražal le-te) ali prvotnim ureditvam in ne samo eni. Na podoben način se mora spremeniti koncept zapisa (oziroma dokumenta) – namesto razumevanja, da gre za en sam kos nosilca podatkov, ki združuje strukturo, vsebino in kontekst podatkov v enem fizičnem prostoru, naj bi obveljal koncept zapisa (oziroma dokumenta), ki je virtualno sestavljen iz številnih razpršenih, a med seboj povezanih (pod različnimi programskimi kontrolami in poslovnimi procesi) delov, ki izpričujejo ali dokazujejo posel ali idejo. Prav tako arhivskih fondov ne bi smeli več razumeti kot izraza določenega statičnega fizičnega reda enega ustvarjalca, ki bi temeljil na podlagi pravil, ki izhajajo iz ureditve ali prenosa zapisov, ampak bo fond potrebno razumeti kreiran dinamično s strani več ustvarjalcev osredotočenih okoli funkcije in dejavnosti, ki bolj natančno zajamejo njegovo kontekstualnost v sodobnem svetu.

Vse te spremembe premikajo teoretično (in praktično) osredotočenost arhivov proč od gradiva in k ustvarjalnemu dejanju ali avtorskemu namenu oziroma funkcionalnemu okviru za zapisom. Ta nova paradigma za arhive nadomešča tradicionalen intelektualen poudarek na fizičnem zapisu (oziroma dokumentu, ki je dejansko fizično shranjena v arhivskem skladišču) k osredotočenju na kontekst, namen, naklep, medsebojne povezave, funkcionalnosti in odgovornosti zapisa, njenega ustvarjalca, in procesa v katerem je bil ustvarjen, kjerkoli se ta že pojavi. Ta paradigma za arhive, ne pomeni opuščanja arhivskih načel ali ne več pridobivanja arhivskega gradiva, ampak spremembo od fizičnega k

⁷ O tem glej: Žumer: Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji, str. 307–326.

⁸ Cook: Leaving Archival Electronic Records in Institutions, str. 141–149.

⁹ V posebni izdaji časopisa Archives and Manuscripts 24 (November 1996).

konceptualnemu okviru in namenjanju osrednje pozornosti procesno usmerjeni dejavnosti. Bistvo vsebine arhivskega dela, ki osrednjo pozornost namenja varovanju in zaščiti gradiva, je treba ohraniti, tudi če bi naša sredstva in strategije za doseganje tega cilja morali bistveno spremeniti. V zgodovinskih lekcijah lahko arhivisti najdejo inspiracijo, da vodijo človeštvo še z večjo občutljivostjo za te najrazličnejše »hiše spomina«, ki so jih tako ljubeče zgradili. In tako izražajo postmoderni etos svojega časa.

Celostni arhiv

Veliko se lahko naučimo iz kanadskega pristopa – tako imenovanega »celostnega oziroma totalnega arhiva« (total archives); pri tem gre za povezovanje dveh vlog arhivov. Prve uradne vloge arhivov kot zastopnikov svojih ustanoviteljev, ki beležijo njihovo poslovanje in druge »kulturne« vloge arhivov kot skrbnikov družbenega spomina in zgodovinske identitete. V obeh primerih se skrb nanaša na vse vrste zapisov in vse medije. Kanadski pristop izraža drugo, širšo vizijo arhivskega gradiva. Namesto da bi upošteval le močne interesne skupine, ustvarjalce ali državo ali interes uporabnikov, želi reflektirati najširšo družbo. Ian Wilson¹⁰ je kanadsko tradicijo »totalnega« ali »celostnega arhiva« definiral kot tisto, ki se bolj posveča zapisom upravljanja (governance) kot zapisom vlade (government). Zapis upravljanja vključuje medsebojno interakcijo državljanov z državo, vpliv države na družbo, funkcije ter dejavnosti družbe kot take v enaki meri, kot arhivi počnejo z vladajočo strukturo in njeno aktivno birokracijo. Naloga arhiva je ohraniti pričevanja o upravljanju, ne le vladanju. Boj za koncept celostnih arhivov, ki je v Kanadi sicer sprejet, pa je tudi trd, vendar tam izhaja že iz njenih arhivskih tradicij. Glavni arhitekt koncepta »celostnega arhiva« v Kanadskem državnem arhivu je bil Hugh Taylor (1920–2005).¹¹

Taylor je v svojih razpravah združeval evropsko (rojen je bil v Veliki Britaniji) in severnoameriško tradicijo (v Ameriko je emigriral). Tako je domiselno povezal srednjeveško ustno tradicijo s sodobno globalno vasjo. Elektronske in vizualne zapise je razložil z iskanjem vzorcev in povezav, a ne v razdrobljenosti, temveč v povezovanju arhivskega gradiva z njegovim socialnim, filozofskim in tehnološkim kontekstom.

Taylor je z raziskovanjem bogate povezave med družbo in dokumentarnim gradivom oživil tudi kontekstualnost med dejanjem in dokumentom. V dolgi vrsti teoretičnih esejev je spodbujal arhiviste, da vidijo arhivske povezave v razvoju od antične, srednjeveške do industrijske in informacijske družbe – od ustnega, pisnega in vizualnega do elektronskega arhivskega gradiva. Še več Taylor je zaznal v našem novem interaktivnem svetu elektronskih »transakcij« in komunikacij vrnitev k konceptu ustnega (orality). To je vrnitev v srednjeveški okvir, v katerem besede ali dokumenti pridobijo pomen, le ko so tesno povezani s svojimi razmerami in ukrepi, ki izhajajo iz tega konteksta. V tej ustni tradiciji pomen ni določen le v dokumentu samem, ampak v poslu (transakciji) in običaju, ki sta »pričala« ob njegovem nastanku. Temu pričevanju (ali kontekstualni akciji) pripisuje Taylor osrednjo vlogo tako pri definiciji kot obstoju zapisa (tudi dokumenta oziroma gradiva) v informacijski dobi in vsakršnem poznejšem razumevanju tega. Taylor spodbuja arhiviste, da to sprejmejo, da bo s tem jasneje, kako in zakaj so bili zapisi ustvarjeni. Arhivisti bodo po mnenju Taylorja to prisiljeni storiti ob soočenju z neverjetnim preobiljem informacij in tehnoloških transformacij. Hkrati je Taylor pokazal smer, v kateri arhivisti še vedno služijo družbi, vendar družbi kot celoti, ne samo kot zavezniki (ali sluge) države.

Arhivi, demokracija in človekove pravice

Na začetku enaindvajsetega stoletja se je pogled na javno arhivsko gradivo v demokracijah bistveno spremenil od prej statičnega modela: arhivi so sedaj, kot je dejal Eric Ketelaar, ustvarjeni od ljudi za ljudi. Čeprav je varovanje državnih, upravnih in osebnih pravic še vedno priznано kot pomemben namen arhivov, je načelna veljava arhivov za večino uporabnikov ter davkoplačevalcev, ki se izraža tudi v nacionalnih zakonodajah, predvsem kot ustanov, ki lahko ponudijo državljanom občutek identitete, zgodovine, kulture in osebni ter kolektivni spomin.

Arhivi so povezani s komunikacijo in z njo so naredili tudi velik razvoj od srednjeveških listin do sodobnih računalniških zapisov. Čeprav se morda še ne zavedamo, je digitalna prihodnost že tu in postaja del nas. Namen arhivov se je razširil; njihov pomen ni več le ohranjanje spomina, ampak so dobili pomen pri reševanju najrazličnejših potreb, od pravnih do kulturnih. Danes je jasno, da je poseben pomen in naloga arhivov ohraniti spomin na vso zgodovino. Vso zgodovino, to pa pomeni tudi tisto, ki je bila vsiljena, ter posebno zgodovino

¹⁰ Wilson: Reflections on Archival Strategies, str. 414–429.

¹¹ Taylor: Transformation in the Archives, str. 15–24; isti: Some Concluding Thoughts, str. 138–143.

tistih, ki so bili v zgodovini prisiljeni molčati ali so bili spregledani. Moč in odgovornost upravljalcev arhivov sta nedvoumni. To odgovornost podrobno obravnava Randall Jimerson.¹² Če z Jimersonom citiramo Nelsona Mandelo, ki je leta 2004 ob otvoritvi južnoafriškega spominskega centra izjavil: »Delo arhivov v Južni Afriki je danes eden od najbolj kritičnih prispevkov k obnovi in spravi. Vsi imamo moralno dolžnost do številnih marginaliziranih glasov in zgodb iz obdobja apartheida.« Čeprav arhivski dokumenti lahko simbolizirajo spravo, pa lahko na drugi strani tudi podpirajo in ohranjajo zatiranje. Uporaba dokumentov za strahovanje in uničevanje dokumentov ni redkost. V času apartheida je bila na primer to praksa oblasti – pa ne le tam.

Pomen varovanja arhivov se vse bolj povezuje z demokracijo:

- brez ohranjenih dokumentov družba ne more zaupati svojim javnim institucijam. Dokumenti se morajo ne le ohraniti, ampak morajo biti tudi verodostojni. O pomenu arhivov pričajo tudi številni ne tako davni primeri poročil iz različnih držav o pritiskih, da bi določene dokumente uničili. Arhivi morajo biti pri skrbi za gradivo podporni steber demokracije;
- demokracijo na drugi strani lahko merimo tudi po tem, kako prost je dostop do dokumentov, torej kakšna je možnost državljanov, da imajo vpogled v to, kako deluje (demokratska) država. Pri tem morajo arhivi ščititi javni interes in ne interes političnih oblasti. Arhivi morajo pri skrbi za ohranjenost gradiva skrbeti tako za politično kot tudi socialno pravičnost, za zaščito človekovih pravic. Arhivi morajo biti zato odprti za vse in hkrati skrbeti za pravičnost.

Kot meni zelo slikovito Jimerson, slaba skrb za (dokumentarno in arhivsko) gradivo privlači korupcijo enako kot kadaver muhe.

Vprašanje arhivov, demokracije in pravičnosti danes ne zgloblja aktualnosti. Lahko trdimo, da je vse bolj aktualno. Povezuje se ne le s politično, ampak tudi socialno pravičnostjo. Danes ni lahko odgovoriti na vprašanje, ali je svet boljši ali slabši, kot nekoč – kako nas bodo sodili prihodnji rodovi. Jan Egeland sicer meni, da je za večino več otrok v vrtcih, v šoli, več miru, več demokracije, v zadnjem desetletju manj genocidov. Umrljivost otrok se je zmanjšala, čeprav je ljudi dvakrat več itd. Po drugi strani pa postaja svet vse bolj socialno nepravilen. Bogati živijo bolje, revni pa še vedno tako rekoč v srednjem veku. Razmerje med bogatimi in revnimi je bilo pred 50 leti 1:3 danes pa je 1:100! Nekateri

imajo naj sodobnejše računalnike, drugi nimajo ničesar, ne možnosti šolanja, ne upanja v prihodnost. Svet je postal globalno nepošten. Toda tudi v družbah, ki doživljajo velik razvoj tehnologij, srečamo fobije, ki večinoma nimajo ali pa imajo le malo zveze z realnostjo. Na sploh se krepijo predsodki in stereotipi ter ekstremizmi. Nujno se kaže potreba po večji medkulturni izmenjavi in komunikaciji. Pri tem je Jan Egeland izpostavil kot primer po potrebi širjenja medkulturnih obzorij zahodni ter islamski svet, ki krepita svoje predsodke drug do drugega.

Odgovor arhivov v kompleksnem globalnem svetu mora biti enoznačen. Potrebno je ohranjati spomin vseh, tudi držav, dežel in skupin, ki nimajo ali niso imele glasu. Da se širi obzorje spomina, spomina, ki ščiti pred represijo in nepravilnostjo. Pomen dobrih arhivov in dobre ohranjenosti arhivskega gradiva je nedvoumen, posebno še o najmanj pravičnih obdobjih zgodovine posamezne dežele. Izkušnje kažejo, da dobri arhivi pomenijo tudi boljšo skrb za politiko.

Kljub ne vedno rožnati situaciji v današnjem svetu, v katerem so vojaški proračuni neskončno večji od proračunov za humanitarne in mirovne akcije, pa je vendarle potrebno biti optimist. Potrebno je nadaljevati pot iz unilateralnega k multilateralnemu in skrbeti za spomin in multikulturni dialog, del tega pa so tudi arhivi.

Splošna deklaracija o arhivih

Eden od odgovorov na dinamično kompleksnost sodobnosti in potrebo po odgovorni in vsestranski skrbi in uveljavitvi arhivov in arhivskega dela predstavlja Splošna deklaracija o arhivih. Je dokument, soroden arhivskemu etičnemu kodeksu, sprejetemu na 13. kongresu Mednarodnega arhivskega sveta leta 1996.¹³ Le da deklaracija meri širše, na družbo v celoti, posebno pa namerava vplivati na nosilce oblasti oziroma odločanja. Mednarodni arhivski svet želi doseči, da bi imela bolj zavezujoč pravni status. Sprejeta je bila septembra 2010 na zasedanju letne generalne skupščine Mednarodnega arhivskega sveta v Oslu, in to soglasno (po razpravi v okviru 21. točke dnevnega reda skupščine). Leta 2009 je bila potrjena le načelno in ne dokončno.¹⁴ Mednarodni arhivski svet si je potem v zadnjem

¹² Randall: Archives Power.

¹³ Kodeks etike, str. 14–16; Melik: Nove poti arhivistike v 21. stoletju, str. 21–31; Jeraj: Arhivi in njihova vloga v sodobni družbi, str. 9–20; Hedbeli: Arhivi i etika, str. 125–132; Hedbeli, Petrović: Arhivsko i registraturno gradivo kao temelj ostvarivanja ljudskih prava, str. 141–147.

¹⁴ Glažar: Konferenca CIIRA na Malti, str. 153–161.

letu vzel čas za razmislek, kako se lotiti oblikovanja in smiselne uresničitve ciljev deklaracije ter njenega prihodnjega pravnega statusa. Prav zato je še posebej začel sodelovati z UNESCOM. Ta jo bo uvrstil na dnevni red svoje generalne skupščine, da bo dobila tudi status njegove deklaracije.

Soglasno sprejetje deklaracije o arhivih na letni generalni skupščini Mednarodnega arhivskega sveta je bilo prvi korak na poti dokumenta, ki naj bi v prihodnosti pridobil veljavo. Postal naj bi eden ključnih stebrov pri zagovarjanju politike Mednarodnega arhivskega sveta. Deklaracijo je pripravila sekcija profesionalnih združenj Mednarodnega arhivskega sveta (ICA/SPA) ob sodelovanju še nekaterih predstavnikov Mednarodnega arhivskega sveta. Deklaracija je zasnovana z namenom, da bi postala osnova za zagovarjanje in pospeševanje podpore arhivom in arhivskega poklica s strani širše javnosti in oblasti.

Splošna deklaracija o arhivih¹⁵

Arhivi dokumentirajo odločitve, aktivnosti in spomine. So izjemna in nenadomestljiva dediščina, ki se prenaša iz ene generacije v drugo. Arhivsko gradivo se upravlja od njegovega nastanka, zato da ohranjamo njegovo vrednost in pomen. Je verodostojen vir informacij, ki podpira odgovorno in transparentno poslovanje administracije. Arhivi igrajo poglavito vlogo pri razvoju družb, saj varujejo in prispevajo k individualnemu in skupinskemu spomenu. Prost dostop do arhivskega gradiva bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, štiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja.

¹⁵ <http://new.ica.org/1055/news-events/the-universal-declaration-on-archives-adopted-by-the-annual-general-meeting-in-oslo.html>

UNIVERSAL DECLARATION ON ARCHIVES

Archives record decisions, actions and memories. Archives are a unique and irreplaceable heritage passed from one generation to another. Archives are managed from creation to preserve their value and meaning. They are authoritative sources of information underpinning accountable and transparent administrative actions. They play an essential role in the development of societies by safeguarding and contributing to individual and community memory. Open access to archives enriches our knowledge of human society, promotes democracy, protects citizens' rights and enhances the quality of life.

To this effect, we recognize

- **the unique quality** of archives as authentic evidence of administrative, cultural and intellectual activities and as a reflection of the evolution of societies;
- **the vital necessity** of archives for supporting business efficiency, accountability and transparency, for protecting citizens rights, for establishing individual and collective memory, for understanding the past, and for documenting the present to guide future actions;
- **the diversity** of archives in recording every area of human activity;
- **the multiplicity of formats** in which archives are created including paper, electronic, audio visual and other types;
- **the role of archivists** as trained professionals with initial and continuing education, serving their societies by supporting the creation of records and by selecting, maintaining and making these records available for use;
- **the collective responsibility** of all – citizens, public administrators and decision-makers, owners or holders of public or private archives, and archivists and other information specialists – in the management of archives.

We therefore undertake to work together in order that

- appropriate national archival policies and laws are adopted and enforced;
- the management of archives is valued and carried out competently by all bodies, private or public, which create and use archives in the course of conducting their business;
- adequate resources are allocated to support the proper management of archives, including the employment of trained professionals;
- archives are managed and preserved in ways that ensure their authenticity, reliability, integrity and usability;
- archives are made accessible to everyone, while respecting the pertinent laws and the rights of individuals, creators, owners and users;
- archives are used to contribute to the promotion of responsible citizenship.

V tem smislu ugotavljamo:

- **edinstveno kakovost** arhivskega gradiva kot avtentičnega dokaza o upravnih, kulturnih in intelektualnih dejavnostih in kot odraz razvoja družb;
- **temeljno potrebo** po arhivih za podporo poslovne učinkovitosti, odgovornosti in preglednosti (transparentnosti), za zaščito državljskih pravic, za obranitev individualnega in kolektivnega spomina, za razumevanje preteklosti, dokumentiranje sedanjosti in usmerjanje prihodnjih aktivnosti;
- **raznolikost** arhivskega gradiva v beleženju vseh področij človekove dejavnosti;
- **številnost** nosilcev, na katerih nastaja arhivsko gradivo: na papirju, v elektronski, avdiovizualni in drugih oblikah;
- **vlogo arhivistov** kot usposobljenih strokovnjakov z začetnim in permanentnim izobraževanjem, ki služijo svojim družbam, s podporo pri nastajanju gradiva, valorizaciji, varstvom ter omogočanjem uporabe tega gradiva;
- **odgovornost** vseh: državljanov, javne uprave in nosilcev odločanja, lastnikov ali imetnikov javnega ali zasebnega arhivskega gradiva, ter arhivistov in drugih informacijskih strokovnjakov pri upravljanju arhivskega gradiva.

Zato se zavezujeemo k skupnemu delovanju z namenom, da bi:

- bile sprejete in izvajane ustrezne nacionalne arhivske politike in zakoni;
- bilo upravljanje arhivskega gradiva cenjeno in kompetentno izvajano v vseh organih, zasebnih ali javnih, ki ustvarjajo in uporabljajo arhivsko gradivo v okviru opravljanja svoje dejavnosti;
- bila dodeljena potrebna sredstva za podporo ustreznemu upravljanju arhivskega gradiva, vključno z zaposlovanjem usposobljenih strokovnjakov;
- arhivsko gradivo bilo upravljanje in varovano na način, ki bo zagotovil njegovo avtentičnost, zanesljivost, celovitost in uporabnost;
- arhivsko gradivo bilo dostopno vsakomur ob upoštevanju ustrezne zakonodaje in pravic posameznikov, ustvarjalcev, lastnikov in uporabnikov;
- uporaba arhivskega gradiva pripomogla k spodbujanju odgovornega državljanstva.¹⁶

Viri in literatura

- Archives and Manuscripts 24 (November 1996).
- Bearman, David: *Electronic Evidence : Strategies for Managing Records in Contemporary Organizations*. Pittsburgh 1994.
- Cook, Terry: Archival Science and Postmodernism : New Formulations for Old Concepts. *Archival Science* 1 (2000), str. 3–24.
- Cook, Terry; Schwartz, Joan M.: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. *Archival Science* 2 (2002), str. 1–19.
- Cook, Terry: What is Past is Prologue : A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift. *Archivaria* 43 (1997).
- Cook, Terry: Leaving Archival Electronic Records in Institutions: Policy and Monitoring Arrangements at the National Archives of Canada. *Archives and Museum Informatics* 9 (1995), str. 141–149.
- Electronic Records : A Workbook for Archivists*. Paris : International Council On Archives, 2005 (Studies ; 16).

Glažar, Natalija: Konferenca CITRA na Malti ter dogajanje v ICA/EURBICA. *Arhivi* 33 (2010), št. 1, str. 153–161.

Heđbeli, Živana: Arhivi i etika. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 125–132.

Hedebeli, Živana; Petrović, Tanja: Arhivsko i registraturno gradivo kao temelj ostvarivanja ljudskih prava. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009), str. 141–147.

Hofman, Hans: Zgubljen v kibernetičnem prostoru: kje je dokument? Stare strukture umirajo, nove se rojevajo, arhivistični koncepti pa so še živi. *Arhivi* 19 (1996), št. 1/2, str. 90–97.

Jeraj, Mateja: Arhivi in njihova vloga v sodobni družbi. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 9–20.

Kodeks etike. *Arhivi* 20 (1997), št. 1–2, str. 14–16.

Košir, Matevž: Arhivistika – pot do samostojne znanstvene discipline. *Arhivi* 25 (2002), št. 1, str. 295–301.

Melik, Jelka: Nove poti arhivistike v 21. stoletju. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 21–31.

¹⁶ Za smiselne pripombe na prevedeno besedilo deklaracije se zahvaljujem vsem, ki ste mi jih poslali, posebej še Nataliji Glažar.

Randall, Jimerson: *Archives Power: Memory, Accountability, and Social Justice*. Chicago : Society of American Archivists, 2009.

Semlič-Rajh, Zdenka: Princip provenience in oblikovanje fonda: razkorak med veljavno teorijo in slovensko arhivsko prakso. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 9 (2010), str. 125–140.

Taylor, Hugh A.: Transformation in the Archives: Technological Adjustment or Paradigm Shift. *Archivaria* 25 (1987–88), str. 15–24.

Taylor, Hugh A.: Some Concluding Thoughts. *American Archivists* 57 (1994), str. 138–143.

Žontar, Jože: Sto let provenienčnega načelapetdeset let Mednarodnega arhivskega sveta. *Arhivi* 21 (1998), št. 1/2, str. 1–5.

Zumer, Vladimir: Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 307–326.

Wilson, Ian E.: Reflections on Archival Strategies. *American Archivists* 58 (1995), str. 414–429.

Zusammenfassung

ALLGEMEINE DEKLARATION ÜBER ARCHIVE UND MODERNES ARCHIVPARADIGMA

In dem Beitrag wird die Allgemeine Deklaration über Archive vorgestellt, die der Internationale Archivrat auf seiner Generalversammlung im September 2010 in Oslo endgültig bestätigt hat. Zugleich werden moderne Archivparadigmen präsentiert, von jenen, die mit den Veränderungen aufgrund neuer Technologien zusammenhängen, bis zu jenen im Zusammenhang mit der Demokratie und den Menschenrechten. Bei ersteren wird die Notwendigkeit der Glaubwürdigkeit und des Vertrauens auch zu elektronischem Archivgut und der Aktualisierung der archivarischen Grundsätze in den Vordergrund gestellt, wie zum Beispiel des Grundsatzes der Provenienz. Bei letzteren ist das Verhältnis zwischen den Archiven und den Grundrechten zerrüttet. Das Bewusstsein der Notwendigkeit einer verantwortungsvollen Sorge für die Archive, die das Gedächtnis aller Segmente einer Gesellschaft erhalten sollen, muss von den Archivaren auf die gesamte Gesellschaft ausgedehnt werden. Der verantwortungsvolle Umgang mit den Archiven und der freie Zugang zu ihnen bereichert unser Wissen von der menschlichen Gesellschaft, regt die Demokratie an, schützt die Rechte der Staatsbürger und verbessert die Lebensqualität.

Iz prakse za prakso

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 340.147:338.483.13

Prejeto: 1. 10. 2010

Izvoz in uvoz arhivskega gradiva ter restitucija kulturne dediščine (Slovenska zakonska določila ter mednarodni pravni instrumenti)

NATALIJA GLAŽAR

mag. komunikologije, višja svetovalka I

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: natalija.glazar@gov.si

IZVLEČEK

Članek v prvem delu opisuje slovenske predpise, ki določajo postopke za izvoz, iznos ter uvoz kulturne dediščine ter opisuje usklajenost slovenske zakonodaje z Evropskim pravnim redom za to področje. V drugem delu članek opisuje več mednarodnih pravnih instrumentov (UNESCO in UNIDROIT), ki urejajo problematiko izvoza, preprečevanja nelegalne trgovine ter restitucije odtujene kulturne dediščine, med podpisnicami konvencij ter na mednarodnem nivoju.

KLJUČNE BESEDE: kulturna dediščina, nacionalno bogastvo, iznos, izvoz, uvoz, restitucija, UNESCO, mednarodne konvencije

ABSTRACT

THE IMPORT AND EXPORT OF ARCHIVES AND THE RESTITUTION OF CULTURAL HERITAGE (SLOVENIAN LEGISLATION AND INTERNATIONAL LEGAL INSTRUMENTS)

The first part of the article describes the Slovenian regulations that define procedures for the export, transfer and import of cultural heritage and makes an evaluation of how the Slovenian legislation is harmonized with the EU legal order for that particular field. The author continues by outlining several international legal instruments (UNESCO and UNIDROIT) that regulate the issue of export of cultural heritage, prevention of illegal trade, and the restitution of unlawfully removed cultural heritage both among the contracting states of the conventions as well as at the international level.

KEY WORDS: cultural heritage, national treasure, transfer, export, import, restitution, UNESCO, international convention

Vračanje protipravno odstranjene dediščine

Republika Slovenija je za nacionalno izvedbo Direktive sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni z ozemlja države članice (UL L 74, 27. 3. 1993)¹ sprejela poseben Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003). Posebnost tega zakona (pa tudi direktive) je v tem, da velja samo za članice EU ter na ozemlju Evropskih skupnosti, poleg tega pa velja samo za vračilo predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni od vključno 1. 1. 1993 dalje. To za arhivsko stroko pomeni, da ga v nobenem kontekstu ne moremo uporabljati za kakršne koli restitucijske zahteve in probleme, ki se vlečejo že desetletja. Namen direktive (pa tudi slovenskega zakona) je predvsem v zagotavljanju možnosti, da se predmeti kulturne dediščine – predvsem tisti, ki so registrirani, opisani in vneseni v podatkovne javne zbirke ali predstavljajo nacionalno bogastvo – ne bi pojavili kjer koli v EU na nekontroliran način. Največkrat so ti predmeti kulturne dediščine izvoženi (v nečlanice EU) ali iznešeni (v članice EU) na razstave, restavriranja, kopiranja, ipd. **Ob tem je vedno potrebna ustrezna dokumentacija** (glej poglavje o izvozu in iznosu). V primeru nespoštovanja rokov, navedenih v dokumentaciji, podaljševanju razstav,² projektov ipd. pa se lahko tovrstni predmeti nahajajo v drugi članici nekontrolirano oz. brez ustrezne dokumentacije. Seveda so možni tudi primeri namernega nevračanja in zadrževanja teh predmetov, pa tudi odtujitev (bodisi doma ali v tujini). Namen tega zakona pa je zagotoviti, da v kolikor pristojni organi za kulturo kjer koli v EU odkrijejo opisane predmete kulturne dediščine brez ustrezne dokumentacije – za katere se ugotovi njihov status v kontaktu z državo izvora – da se zagotovi njihova vrnitev v državo, iz katere izvirajo. Prav tako je zakon osnova za posredovanje zahtev Slovenije drugi članici za vračilo tovrstnih predmetov – če je ugotovljena 'nenadzorovana' navzočnost teh na ozemlju druge članice. O vračanju protipravno odstranjene dediščine govori tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; v členih 48–51). Za arhivsko področje pa je ključno razumevanje, da po-

jem 'protipravno odstranjena dediščina' v nobenem kontekstu ne pomeni odtujenega arhivskega gradiva, ki je predmet restitucijskih zahtev Slovenije do gradiva, ki je že desetletja v različnih državah (predvsem v Italiji) – pač pa je to povsem nov pojem v uporabi na ozemlju EU ter izključno za predmete, ki so nacionalno bogastvo ter so zaradi različnih razlogov z neustrezno dokumentacijo v drugi članici EU. Osrednji organ za postopke vračanja na osnovi tega zakona je Ministrstvo za kulturo RS; koordinira vračanje nacionalnega bogastva in premične dediščine, ki sta bila protipravno odstranjena, nazaj v Slovenijo ali pa vračanje tuje dediščine v državo izvora – in sicer v skladu z mednarodnimi pogodbami, katerih podpisnica je Republika Slovenija (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, 16/2008, popr. št. 123/2008, člen 2 in člen 48). Ministrstvo pa mora pri tem sodelovati tudi z drugimi organi in organizacijami v Sloveniji.

Obstajajo tudi dogovorjeni roki za vlaganje zahtevkov ter vračanje premične dediščine, ki jih hkrati določa tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; v členu 49). Določeni roki so enaki tako za članice EU (to določa Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine; Ur. l. RS, št. 126/2003) kot tudi za nečlanice, s katerimi ima Slovenija sklenjen sporazum o vračanju (to dodatno določa Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; člen 49). Ob ugotovitvi, da se v Sloveniji nahaja protipravno odstranjena premična dediščina, lahko upravičenci vložijo **zahtevek za vračanje v roku enega leta** od seznanitve z informacijo. Medtem, ko je 30 let tista skrajna doba, ko je protipravno odstranjeno in ponovno najdeno dediščino še mogoče zahtevati na osnovi tega sistema, oz. 75 let če gre za premičnino iz »javne zbirke, zbirke cerkve oziroma druge verske skupnosti ali za premičnino, ki je pod posebnim varstvom države, iz katere izvira« (Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008, člen 49). Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003) pa še podrobneje ureja celoten postopek vračanja, iskanja in preverjanja, uradni predlog, pristojnosti, začetek in stroške postopka, odločitev sodišča, denarno odškodnino, izročitev predmeta ipd.

Ob tem je pomembna tudi možnost plačila odškodnine dobrovernemu posestniku; to določa zgolj Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008, člen 50). Namreč dobroverni posestnik, ki je pridobil iz Slovenije

¹ Celex: 31993L0007

² V zvezi z určanjem dokumentacije in izdajo dovoljenj je mogoče na Ministrstvu za kulturo zaprositi za podaljšanje dovoljenja za začasni izvoz ali iznos (Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 48/2004, člen 20).

protipravno odstranjeno dediščino, lahko dobi pravično odškodnino, vendar na podlagi odločbe pristojnega sodišča in potem ko premočino vrne v Republiko Slovenijo. Odškodnina se plača iz proračuna Republike Slovenije – možno pa je zahtevati vrnitev plačane odškodnine od osebe, ki je premočino dediščino protipravno odstranila z njenega ozemlja.

Pojem nacionalnega bogastva

Kot določa **Zakon o varstvu kulturne dediščine, je prepovedan trajni (ali časovno neomejen) izvoz predmetov, ki sodijo v kategorijo nacionalnega bogastva** – in sicer z definicijo: »nacionalno bogastvo³ je premočnina, ki sodi v eno od zvrsti dediščine, ki jih določa Priloga Uredbe 3911/92/EFS,³ za katere je zaradi njihovega pomena omejen iznos ali izvoz iz Republike Slovenije ter so določeni ukrepi v zvezi s trgovanjem in hranjenjem« (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS št. 16/2008, popr. št. 123/2008; člen 3 – točka 18 in člen 46). Poleg tega slovenski zakon še zaostre pogoje ter natančneje določa pogoje, ki določajo, kaj je nacionalno bogastvo; kajti 10. člen zakona pravi, da mora poleg tega, da je vpisano v Prilogo Uredbe 3911/92/EFS, tudi izpolnjevati eno ali več od teh zahtev:

- ima status spomenika,
- je več kot 100 let stara arheološka najdba, ki izhaja iz izkopavanj in najdišč na kopnem ali pod vodo,
- je več kot 100 let star sestavni del nepremičnega spomenika, ki je bil razstavljen,
- je inventariziran kot del zbirke muzeja, vpisanega v razvid iz 87. člena navedenega zakona, **kot del zbirke javnega arhiva ali javne knjižnice ali kot pritklina ali del zbirke cerkve ali druge verske skupnosti ali**
- **ima za Republiko Slovenijo kulturno vrednost zaradi svojega pomena.**

V primeru dvoma pri določanju zvrsti dediščine, ali je premočnina, navedena v kateri od alinej 2 do 5, nacionalno bogastvo (za 1. alinejo ni dvoma, ker 'ima status nacionalnega spomenika'), pa odloča minister – pri tem ima tudi zakonsko določena merila (Zakon o varstvu kulturne dediščine, 10. člen, točki 2 in 3).

Zakon ne določa cenovnih pragov, kakor jih Uredba 3911/92/EFS (glej opomba 3), določa pa jih novi predlog Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (predlog julij 2010), ki navaja mejne vrednosti, ki jih morajo dosegati ali presežati predmeti dediščine, ki so predmet nadzora pri trgovanju, izvozu, iznosu ter drugih poslih in postopkih (v členu 9 – mejne vrednosti).

Nacionalno bogastvo določata tudi Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000, člen 1 in 2)⁴ ter Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003, člen 4). **Za arhivsko gradivo je pomembno, da je nacionalno bogastvo, ker izpolnjuje tri⁵ od navedenih zahtev:**

- a) **ima status kulturnega spomenika državnega ali lokalnega pomena,**
- b) **je inventariziran kot del zbirke javnega muzeja, arhiva ali knjižnice oziroma kot del opreme ali zbirke cerkve ali cerkvene ustanove,**
- c) **ima za Republiko Slovenijo kulturno vrednost zaradi svojega zgodovinskega, umetnostnega, znanstvenega ali splošnega človeškega pomena** (Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, 73/2000, člen 2).

Za prepoved trajnega izvoza ali iznosa (v članice EU) nacionalnega bogastva velja samo ena izjema, in sicer je to dovoljeno v primeru izmenjave muzejskega, arhivskega ali knjižničnega gradiva – to pa je dejavnost, ki je dolgo načrtovana med državo izročiteljico in prejemnico, diplomatsko usklajena ter dogovorjena. Tovrstni izvoz ali iznos, ki ga dovoli Ministrstvo za kulturo (oz. natančneje minister), je mogoč samo »kadar premočnina nima takšne kulturne vrednosti, da bi njen trajni iznos ali izvoz pomenil osiromašenje nacionalnega bogastva« (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008 člen 46-točka 3 in 4). Začasni izvoz ali iznos nacionalnega bogastva pa je lahko dovoljen za največ leto od datuma prehoda državne meje z možnostjo podaljšanja za največ pet let (prav tam, člen 46, točka 5).

³ Uredba Sveta (EGS) št. 3911/92 z dne 9. decembra 1992 o izvozu predmetov kulturne dediščine (UL L št. 39 z dne 31. 12. 1992). Vsebinsko priloge je smiselno povzeta v Pravilniku o zvrsteh protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 34/2004).

⁴ V pripravi pa je nov Pravilnik o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (predlog julij 2010), ki bo nadomestil navedenega. O nacionalnem bogastvu govori 5. člen (varstvene usmeritve) novega predloga Pravilnika.

⁵ Po zakonu zadošča, da predmet izpolnjuje eno od petih zahtev.

Izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008) v 3. členu določa 45 različnih definicij, med njimi tudi pojma izvoz in iznos. **Pojem 'iznos' dejansko pomeni fizični prenos premične dediščine iz Republike Slovenije v drugo državo članico Evropske unije ali v državo članico Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru. Medtem ko pojem 'izvoz' pa pomeni fizični prenos premične dediščine iz Republike Slovenije kot dela carinskega območja skupnosti v tretjo državo, ki ni članica Evropske unije ali Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru.** Za urejanje postopkov in dokumentacije, potrebne za izvoz in iznos, je nastal Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 48/2004). Smiselno pa se za tovrstne potrebe uporablja tudi Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000) oz. se bo uporabljal novejši predlog Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, ki je še v postopku sprejemanja. Zgolj za iznos pa je, ob morebitnih sporih ter nenačrtovani navzočnosti predmetov kulturne dediščine znotraj članic EU, v uporabi poseben zakon, Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003) – izvaja Direktivo sveta 93/7/EGS, sprejeto 15. marca 1993, o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni z ozemlja države članice (UL L 74, 27. 3. 1993). Med mnogimi novostmi, ki jih prinaša novi Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008), je tudi natančneje urejeno področje izvoza in iznosa dediščine, s tem je Slovenija na ravni zakona zadostila zahtevam po izvajanju Uredbe Sveta (EGS) št. 3911/92 z dne 9. decembra 1992 o izvozu predmetov kulturne dediščine (UL L št. 39 z dne 31. 12. 1992). Tako prejšnji Zakon o varstvu kulturne dediščine (1999)⁶ kot tudi novi (2008) določata, da je za izvoz ter iznos predmetov dediščine potrebno dovoljenje ministra za kulturo – in sicer za premičnine, ki so navedene v prilogi Uredbe Sveta (EGS) št. 3911/92. Dejansko so bila dovoljenja za izvoz v uporabi oz. so jih izdajali že pred osamosvojitvijo Slovenije v letu 1991. Tovrstna dovoljenja namreč ustrezajo določilom Unescove Pa-

riške konvencije iz 1. 1970 – Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (več o konvenciji v nadaljevanju).

Tako zadnji zakon o varstvu kulturne dediščine določa, da Ministrstvo vodi evidenco izdanih dovoljenj za iznos in izvoz, pa tudi dokumentacijo o opravljenih izvozi in iznosih (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008, člen 46). Ob morebitnem zgolj sumu zlorabe dovoljenja lahko ministrstvo dovoljenje za iznos ali izvoz tudi začasno prekliče – to velja do ugotovitve dejanskega stanja (največ 3 mesece), že izneseno dediščino pa je potrebno vrniti v Slovenijo. Ob morebitni dejanski ugotovitvi zlorabe dovoljenja za iznos ali izvoz pa se tako dovoljenje prekliče.⁷ Natančneje te postopke določa Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (v nadaljevanju Pravilnik, Ur. l. RS, št. 48/2004, popr. 106/2004). **Za izvoz predmetov (v tretjo državo, ki ni članica EU ali Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru) in za iznos (v drugo članico EU ali Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru) obstajajo podobne vrste dokumentov. Za izvoz ter iznos predmetov obstajajo tri vrste dovoljenj in potrdilo:**

a) standardno dovoljenje za izvoz ter standardno dovoljenje za iznos: izdaja se za začasni ali trajni izvoz oz. iznos, za posamezni predmet ali skupino predmetov – s priloženim seznamom in opisov; vlogo predloži izvoznik (Pravilnik, člen 8),

b) posebno odprto dovoljenje za izvoz ter posebno odprto dovoljenje za iznos: izdaja se za več začasnih izvozov oz. iznosov predmeta izključno lastniku ali zakonitemu zastopniku (tj. osebi ali organizaciji, ki bo predmet uporabila ali razstavila); dovoljenje velja največ pet let in po preteku te dobe ga mora izvoznik vrniti ministrstvu. Dovoljenje je mogoče izdati, le pod pogojem, da izvoznik zagotovi vsa potrebna jamstva za vrnitev predmeta v Slovenijo (Pravilnik, člen 9). En izvod dovoljenja prejeme izvoznik, za vsak prehod meje pa izdelava kopijo, ki jo predloži skupaj z izvirnikom,⁸

c) splošno odprto dovoljenje za izvoz ter splošno odprto dovoljenje za iznos: je mogoče izdati za vsak začasni izvoz oz. iznos kateregakoli predmeta, ki je **del stalne zbirke muzeja ali druge ustanove, ki hrani zbirko;** dovoljenje velja

⁶ Prejšnji Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 7/1999) je tudi zajel področje izvoza in uvoza (členi 31–35), vendar pa ga ni tako podrobno urejal, predvsem pa ne na osnovi Uredbe Sveta (EGS) št. 3911/92.

⁷ Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, člen 46).

⁸ Priročnik za carinike »Izvoz, uvoz in interkomunitarni promet s predmeti kulturne dediščine Ministrstva za kulturo RS«, 1. jubljana 2005.

največ pet let in po preteku te dobe ga mora izvoznik vrniti ministrstvu. Dovoljenje je mogoče izdati, le pod pogojem, da izvoznik zagotovi vsa potrebna jamstva za vrnitev predmeta v Slovenijo (Pravilnik, člen 10). Poleg tega mora izvoznik ob vsakokratnem izvozu ali iznosu obvestiti ministrstvo za kulturo najmanj pet dni pred začetkom postopka ali transporta z vsemi zahtevanimi podatki o izvozu (dopolnilo Pravilnika, Ur. l. RS, št. 106/2004, člen 1).

d) potrdilo za prost obtok (oz. za prosti izvoz oz. iznos): je mogoče izdati, le če se v postopku ugotovi, da predmet ne sodi v nobeno od posebnih kategorij kulturne dediščine (tj. nacionalnega bogastva in drugih posebej določenih zvrsti kulturne dediščine).⁹ Potrdilo izda izvozniku Ministrstvo za kulturo z vsemi navedenimi podatki o predmetu(-ih) izvoza skupaj z izjavo, da ti ne sodijo v nobeno od kategorij kulturne dediščine, navedenih v prilogi Uredbe Sveta (EGS) št. 3911/92 (Pravilnik, člena 13 in 14).

Pravilnik tudi določa, da lahko ministrstvo kadar koli prekliče vsako posebno odprto ali splošno odprto dovoljenje, če pogoji, pod katerimi je bilo izdano, niso več izpolnjeni. Če izdano dovoljenje – po preteku določene dobe ga je potrebno vrniti ministrstvu – ni vrnjeno in bi bilo lahko uporabljeno na nepravilen način, ministrstvo takoj obvesti pristojni inšpektorat in ob morebitnem izvozu ukrepa v skladu s četrnim odstavkom 2. člena Uredbe komisije (ES) št. 1526/98 (Pravilnik, člen 20). Ob podaljšanih razstav ali dodatnih dejavnosti v tujini lahko izvoznik zaprosi ministrstvo tudi za podaljšanje dovoljenja za začasni izvoz ali iznos, kolikor ugotovi, da predmeta v predpisanem roku ne bo možno vrniti v Slovenijo (Pravilnik, člen 20).

Opisana dovoljenja in potrdila izdaja izključno minister, in sicer na osnovi izpeljanega postopka in po pridobitvi strokovnih mnenj. Če gre za pošiljko, lahko minister dovoli izvoz samo določenih predmetov iz pošiljke. Izvoznik pa mora pred prejemom izvoznega dovoljenja poravnati tudi vse stroške za postopek (Pravilnik, člen 18). Za vse opisane postopke izdaje dovoljenj in potrdil si ministrstvo pridobiva strokovna mnenja pristojnih ustanov; uradno jih zaprosi za to mnenje, izdano pa mora biti

v 14 dneh. Kot določa pravilnik Ministrstvo pridobiva mnenja državnih muzejev neposredno.¹⁰

Strokovno mnenje pristojne ustanove (o iznosu oz. izvozu) zajame opredelitev predmeta glede na zvrsti predmetov in posebne kriterije, določene s Pravilnikom o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000, člen 1 in 2) oz. glede na kriterije novega predloga Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (člen 8). Med navedenimi petnajstimi kategorijami **za celotno paleto predmetov kulturne dediščine so za arhivsko področje pomembni ti:**

- fotografije, filmi in njihovi negativni, ki so starejši od 50 let in ne pripadajo njihovemu tvorcu,
- inkunabule in rokopisi, vključno z zemljevidi in partiturami, posamezno ali v zbirkah, ki so starejši od 50 let in ne pripadajo njihovemu tvorcu,
- knjige, ki so starejše od 100 let, posamično ali v zbirkah,
- tiskani zemljevidi in kartografsko gradivo, posamezno ali v zbirkah, ki so starejši od 50 let,
- arhivi in deli arhivov, ki so starejši od 50 let, katerekoli vrste in na kateremkoli nosilcu.¹¹

V postopku priprave strokovnega mnenja pristojna ustanova zagotovi opis predmeta na vlogi obrazca (kolikor stranka tega ne more sama zagotoviti) ter tudi preveri jamstva za vrnitev predmeta v Slovenijo in po potrebi predlaga drugo obliko jamstva, ki zavezuje izvoznika, da bo predmete v predvidenem roku vrnil v Slovenijo (Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine, dalje Pravilnik, Ur. l. RS, št. 48/2004, člena 16 in 17). Če pristojni ustanovi za strokovno presojo predmetov ne zadoščajo podatki iz opisa ter vloge, lahko izvede tudi dodatno poizvedbo ter ogled predmetov. Sicer pa, če je strokovno mnenje glede primernosti izvoza oz. iznosa negativno, lahko izda ministrstvo odločbo o prepovedi izvoza oz. iznosa in skupaj z opisom

⁹ To je v nobeno od kategorij, navedenih v prilogi Uredbe Sveta (EGS) št. 3911/92 oz. opredeljenih v 1., 2. in 3. členu Pravilnika o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000) – oz. z 8. členom predloga novega Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, ter skladno s 3., 13. in 14. členom Pravilnika o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 48/2004).

¹⁰ Zakon o varstvu kulturne dediščine pa med drugim opredeljuje tudi 'službo za premično dediščino', organizirano v enem od državnih muzejev – izbere ga minister na osnovi razpisa javne uprave (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008, člen 92). Pooblaščen muzej naj bi opravljal štiri zakonsko določene naloge kot javno pooblastilo (glavnina nalog je iz muzejskega področja); za izvoz-uvoz naj bi »koordiniral pripravo izvedenskih mnenj o iznosu oz. izvozu premične dediščine« (člen 92). Vendar pa ministrstvo zaradi preprostejšega postopka pridobiva mnenja neposredno od državnih muzejev in ne »prek« službe za premično dediščino in muzeje.

¹¹ Pravilnik o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (člen 8, poglavje Vrste premične dediščine, ki so predmet nadzora pri trgovanju, izvozu, iznosu ter drugih poslih in postopkih).

predmeta v roku 24 urah o tem obvesti Generalni carinski urad (Pravilnik, člen 19).

Ministrstvo vodi evidenco vseh izdanih dovoljenj in potrdil, in sicer o izvoznih dovoljenjih, dovoljenjih za iznos in potrdilih – to so uradni podatki in se lahko uporabljajo le za namene varstva kulturne dediščine (Pravilnik, člen 22). Zakon pa določa, da so v evidencah podatki ne zgolj o dovoljenjih za iznos in izvoz, pač pa tudi o dejansko opravljenih iznosih in izvozih (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; člen 46).

Še posebej za ustanove, ki imajo stalne muzejske zbirke, ter za druge ustanove (arhivske in knjižnične), ki hranijo različne zbirke (tudi v kategoriji nacionalno bogastvo), je pri postopkih za različna dovoljenja¹² te vrste zelo pomembno, da tudi sami ustrezno zagotovijo vodenje različnih običajnih predpisanih evidenc za lastne hranjene zbirke (tj. evidenc, določenih za določeno vrsto gradiva oz. glede na dejavnost). S tem so mišljeni: Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 122/2004), Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 66/2009),¹³ Pravilnik o evidenci in nadzoru pri trgovanju s predmeti kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 140/2004) ter za arhivsko področje Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/2006 – poglavje 10.5. Vrste in oblike evidenc arhivskega gradiva, člen 86). V zvezi z omenjenim Pravilnikom o registru kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 66/2009) je potrebno pojasniti, da Register za premično dediščino še ni zaživel – tako da trenutno vsaka ustanova vodi svojo evidenco oz. bazo podatkov. Ko pa bo predpisani register vzpostavljen, bo verjetno deloval samodejno, z ustreznimi povezavami na posamezne institucije. **Naj poudarim, da je vodenje registrov in evidenc izjemnega pomena z mednarodnopravnega vidika, saj je ob vsakršnih odtujitvah, uničenju ali poškodovanju predmetov dediščine, pa tudi za najdene predmete z visoko vrednostjo brez ustrezne dokumentacije, ključnega pomena pri dokazovanju njihovega izvora to, da so vpisani v**

predpisani nacionalni register (določen glede na stroko oz. vrsto predmeta). Gradivo, ki ga ustanova hrani, a ni vpisano v uradni register kot zbirka ali fond, ima ob odtujitvi ali poškodovanju v tujini veliko manjšo možnost za ustrezno pravno dokazovanje, da je le-to res del javnih zbirk nacionalnih ustanov. Tako za muzejske predmete velja, da morajo biti vpisani v inventarno knjigo. Vendar pa so predmeti, ki niso vpisani v register, imajo pa lastnosti nacionalnega bogastva, prav tako predmet vračanja. O tem, ali predmet je nacionalno bogastvo, se odloči vsaka država posebej na podlagi svoje zakonodaje. Bistveno pa je, da je (zaradi identifikacije) predmet dokumentiran.

Na to opozarja tudi Unescovo **Priporočilo za varstvo premičnih kulturnih dobrin, sprejeto 28. novembra 1978** (Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property),¹⁴ ki pravi »spodbujanje načrtne inventarizacije in katalogizacije kulturnih dobrin, in to čim bolj natančno ter skladno z razvitimi metodami in standardi (po možnosti z barvnimi fotografijami in mikrofilmi); zelo natančni registri in inventarji so pomembni predvsem kot dokazna dokumentacija, ki je potrebna za oceno narajene škode ob morebitnem uničenju ali poškodbi kulturnih dobrin v naravnih ali drugih nesrečah. Poleg tega natančna dokumentacija (posredovana nacionalnim ali mednarodnim organom) pripomore k boju proti nelegalni trgovini, krajam in kroženju ponaredkov (člen 12 a)«.

Zaradi opisanih razlogov je torej povsem logično, da so posamezne kategorije javnih zbirk natančneje opisane tudi v Zakonu o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008 – v členu 6) ter Direktivi sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 (UL L 74, 27. 3. 1993 – v 1. členu). In sicer obveznost vračanja velja »za predmet, ki je v skladu z njenimi predpisi uvrščen med nacionalna bogastva umetniške, zgodovinske ali arheološke vrednosti, in ki bodisi:

– sodi v katero od javnih zbirk, s katerimi upravljajo muzeji, knjižnice ali arhivi države članice. Javne zbirke so zbirke, ki so v lasti države članice, njenih regij ali lokalnih skupnosti. Javne zbirke so tudi zbirke v lasti

¹² To je pri standardnem dovoljenju za izvoz oz. iznos ter pri splošnem odprtem dovoljenju za izvoz oz. iznos.

¹³ Pravilnik je namenjen registriranju vseh oblik kulturne dediščine nepremične in premične, izrecno pa izvzema registriranje arhivskega in knjižničnega gradiva – ker varstvo teh urejajo posebni zakoni in zanje veljajo drugačni predpisani registri. Na ta pravilnik se navezuje tudi novi predlog Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, ki bo nadomestil dosedanjí Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000).

¹⁴ http://portal.unesco.org/cn/cv.php?URL_ID=13132&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html,

več o tem priporočilu v Glažar: »Istine o kulturni dediščini ter obletnica UNISCA«. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 31–52.

ustanov na ozemlju države članice, če so te ustanove po zakonodaji države članice opredeljene kot javne ustanove in so v lasti te države, njenih regij ali lokalnih skupnosti oziroma jih te v večji meri financirajo;

– sodi v inventarje verskih skupnosti v državi članici;

– sodi v eno od zvrsti predmetov kulturne dediščine, ki jih določa aneks k Direktivi Sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni z ozemlja države članice.¹⁵

Zelo podobno formulacijo ima za celotno Evropsko unijo tudi Direktiva sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni iz ozemlja države članice (UL L 74, 27. 3. 1993, 1. člen):

»Predmet kulturne dediščine' pomeni predmet, ki:

– je bil pred svojo protipravno odstranitvijo z ozemlja države članice ali po njej uvrščen med 'nacionalno bogastvo z umetniško, zgodovinsko ali arheološko vrednostjo' po nacionalni zakonodaji ali upravnih postopkih v smislu člena 36 Pogodbe in

– spada v eno od kategorij, naštetih v Prilogi, ali pa ne pripada nobeni od teh kategorij, temveč predstavlja sestavni del:

• javnih zbirk, navedenih v inventarjih muzejev, v arhivih ali v zaščiteneh zbirkah knjižnic. Za namene te direktive pomenijo »javne zbirke« zbirke, ki so last države članice, lokalnih ali regionalnih organov oblasti na ozemlju države članice ali ustanove na ozemlju države članice, ki je po zakonodaji te države članice opredeljena kot javna ustanova ter je last te države članice ali lokalnih ali regionalnih organov oblasti ali pa jo ti v večji meri financirajo;

• inventarjev cerkvenih institucij.¹⁶

Tudi predlog novega Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah¹⁷ tako v 5. členu našteva varstvene usmeritve za premično de-

diščino – za različne kategorije dediščine pa v prvi vrsti najprej izpostavlja »dokumentiranje dediščine«, poleg preostalih naštetih varstvenih aktivnosti (jo hranimo, varujemo, skrbimo zanjo, jo prevažamo in omogočamo njeno dostopnost, itd).¹⁸

Z opisano zakonodajo in drugimi predpisi, ki zadevajo izvoz in iznos in jih je izdalo Ministrstvo za kulturo, je usklajena tudi slovenska arhivska zakonodaja. Na splošno velja, da ima arhivsko področje glede na celotno kulturno dediščino sicer svojo ločeno področno zakonodajo. Vendar pa v zvezi z izvozom in iznosom tudi za arhivsko področje veljajo zgoraj opisana pravila, določena za celotno področje kulturne dediščine, arhivska zakonodaja pa je temu ustrezno prilagojena. Tako Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Ur. l. RS, 30/2006) v svojem 42. členu (odtujitev arhivskega gradiva) določa, da »javnega gradiva ni dopustno odtujiti«, to pa je skladno z določilom Zakona o varstvu kulturne dediščine, ki pravi, da je prepovedan trajni (ali časovno neomejen) izvoz predmetov, ki sodijo v kategorijo nacionalnega bogastva (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; člen 3 – točka 18 in člen 46). Arhivski zakon omogoča začasen izvoz v tretje države ali iznos javnega arhivskega gradiva v države članice Evropske unije, in sicer za znanstvene oziroma kulturne namene, na podlagi dovoljenja ministra, pristojnega za arhive – v dovoljenju za izvoz ali iznos pa morajo biti določeni rok za vrnitev javnega arhivskega gradiva ter način in pogoji njegovega zavarovanja v času izposoje (Ur. l. RS, št. 30/2006, 42. člen). Izvoz in iznos zasebnega dokumentarnega gradiva pa podrobneje določa Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/2006, v 105. členu – izvoz in iznos zasebnega dokumentarnega gradiva). Najprej definicija opredeljuje zasebno dokumentarno gradivo: »... za katero se domneva, da ima lastnosti zasebnega arhivskega gradiva, je vsako zasebno dokumentarno gradivo, ki ga kot dokumentarno gradivo opredeli pristojni arhiv: to so zlasti zapiski, poročila, pravni akti, dopisi, pisma, rokopisi, načrti, fotografije in drugo«. Sledijo določila o izvozu in iznosu. Vloga za pridobitev dovoljenja za izvoz in iznos zasebnega dokumentarnega gradiva mora vsebovati ime in priimek lastnika ali posestnika gradiva, naziv pravne osebe ali osebno ime fizične osebe, pri kateri je zasebno dokumentarno

¹⁵ Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008 – člen 6.

¹⁶ Odebelila N. Glažar.

¹⁷ Ta bo nadomestil prejšnji Pravilnik o vrsteh protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 34/2004) – le-ta je imel navedenih 16 kategorij predmetov kulturne dediščine, arhivsko gradivo je bilo navedeno v točkah 8–12 (fotografije in filmi, rokopisi in inkunabule, tiskani zemljevidi, arhivsko gradivo).

¹⁸ Vendar pa so arhivi in knjižnice izvzeti iz tega pravilnika na osnovi 1. člena (z utemeljitvijo, da zvrsti arhivskega in knjižničnega gradiva določa posebna zakonodaja).

gradivo nastalo, seznam zasebnega dokumentarnega gradiva ter navedbo časa njegovega nastanka. Podobno kot za javno gradivo tudi za izvoz in iznos zasebnega dokumentarnega gradiva izda dovoljenje minister na podlagi strokovne ocene pristojnega arhiva.

Vnos in uvoz predmetov kulturne dediščine

Pri vnosu ali uvozu dediščine velja, da jo je mogoče uvažati in vnašati – vendar, kolikor država izvora predpisuje izvozno dovoljenje (oz. dovoljenje za iznos) je pri uvozu (oz. vnosu) v Slovenijo potrebno predložiti tovrstno dovoljenje (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008; člen 47). Če država, iz katere se dediščina izvaja, ne predpisuje nikakršnih dovoljenj, je tudi uvoz v Slovenijo prost – če pa jih predpisuje, so pristojni organi (carinski in mejni), pa tudi organizatorji razstav, nosilci projektov, trgovci z dediščino ipd. dolžni zahtevati tovrstno dokumentacijo. Podatki o zakonodaji posameznih držav tega področja so dostopni na spletu (www.europa.eu.int – rubrika 'carina, customs control, cultural goods'). Za pojasnila o prepisih posameznih držav in nadzoru nad vnosom predmetov kulturne dediščine je pristojno Ministrstvo za kulturo RS.¹⁹

To zakonsko določilo je skladno s Priporočilom Unesca o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza, izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (iz leta 1964), ki pravi, da **'ne sme biti dovoljen noben uvoz kulturnih dobrin, dokler pristojni organi države izvoznice ne podajo izjave o nikakršnih omejitvah za konkretno dobrino'** (Priporočilo, člen 4 – več o priporočilu v nadaljevanju). V kolikor pa država ni podpisnica Priporočila oz. že omenjene Pariške konvencije (iz leta 1970 – opis v nadaljevanju), ni dolžna izdajati izvoznih dovoljenj.²⁰ Preverjanje kulturnega pomena predmetov pri uvozu v takšnem primeru ni zavezujoče, razen če ima država to določeno v bilateralnem sporazumu z državo, ki h konvenciji ni pristopila.

V Sloveniji pa glede **'uvoza dediščine'** dolžnosti uradne osebe definira Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 48/2004) – tako v členu 19/4 določa: **»Če uradna oseba ali državni muzej ugotovi, da obstaja sum, da je predmet uvožen ali prinesen v nasprotju z zakonodajo države izvoznice oziroma države članice ali da je kako drugače protipravno pridobljen ali namerno poškodovan, da bi se zmanjšala njegova vrednost, ravna v skladu s prvim odstavkom 145. člena Zakona o kazenskem postopku (Uradni list RS, št. 63/94)«.**

Prekrški

Za izvoz in iznos velja, da se za prekršek kaznuje pravna oseba, samostojni podjetnik in posameznik, če nima dovoljenja za izvoz in iznos premične dediščine v skladu z 46. členom Zakona o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008), in sicer z globo od 2000 do 40.000 EUR. Z enako globo se kaznuje prekršek, če pravna oseba ali posameznik pri hranjenju in prevozu nacionalnega bogastva ne izpolnjuje minimalnih strokovnih, tehničnih in prostorskih zahtev, ki jih določa 52. člen Zakona o varstvu kulturne dediščine. Prav tako to velja, če ob uvozu ali vnosu uvoznik ne predloži dovoljenja v skladu z 47. členom istega zakona in tudi če nima dokazila o izvoru v skladu s 53. členom tega zakona.

UNESCOVI IN DRUGI PRAVNI INSTRUMENTI ZA TRAJNO VRAČILO KULTURNE DEDIŠČINE

UNESCO se kot vplivna mednarodna organizacija že desetletja bojuje zoper nelegalno trgovino kulturne dediščine, pa tudi za reševanje restitucijskih problemov. Med vidnejše rezultate tega področja lahko uvrščamo predvsem delo 'Medvladnega odbora za podporo vračanja kulturnih dobrin v dežele izvora oz. njihovo restitucijo v primeru nedovoljene prilastitve' (Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation). Z informacijami polna spletna stran Odbora predstavlja ne le zavezujočo mednarodno zakonodajo, pač pa tudi zelo uporabne spletne povezave, kot so povezavo z Interpolovo bazo podatkov o ukradenih umetniških delih, bazo podatkov italijanske policije o ukradenih nacionalnih kulturnih dobrinah

¹⁹ Priročnik za carinike *»Izvoz, uvoz in interkomunitarni promet s predmeti kulturne dediščine Ministrstva za kulturo RS«*, Ljubljana 2005.

²⁰ Po podatkih iz leta 2005 (vir: Priročnik za carinike *»Izvoz, uvoz in interkomunitarni promet s predmeti kulturne dediščine Ministrstva za kulturo RS«*, Ljubljana 2005) je bilo 109 držav podpisnic z vsega sveta (vključno z večino evropskih držav), po podatkih iz leta 2008 je bilo 115 podpisnic, število pa se je do leta 2009 še povečevalo.

(Carabinieri Department for the protection of Cultural Heritage) ter s **Francoskim centralnim uradom za preprečevanje trgovanja s kulturnimi dobrinami (Central Office for the Fight against Traffic in Cultural Goods**, ki deluje v okviru Central Direction of the French Criminal Investigation Department), Švicarskim zveznim uradom za kulturo (Federal office for culture, Switzerland) ter Argentinskim državnim sekretariatom za kulturo (State Secretary of Culture, Argentina). Švicarski zvezni urad za kulturo ima tudi posebno spletno stran, posvečeno v II. svetovni vojni zaplenjenim umetniškimi delom (t. i. 'Looted art').²¹

Posebno pozornost pa je treba posvetiti posebni **Unescovi podatkovni bazi nacionalnih zakonodaj o kulturni dediščini**,²² kjer 174 držav objavlja lastno zakonodajo s področja kulturne dediščine, ne le osnovnega zakona, pač pa tudi širše vključno z izvršilnimi predpisi²³ (tudi Slovenija predstavlja 11 nacionalnih predpisov). Podatkovna baza po širini zajema tudi raznolika področja dediščine, kot so oborožen spopad, kulturna raznolikost, nepremična kulturna dediščina, premična kulturna dediščina – kulturne dobrine, nesnovna kulturna dediščina, naravna dediščina in podvodna kulturna dediščina. To pa za vse vnose držav trenutno pomeni 983 zakonodajnih besedil, preostalo pa so izvršilni predpisi in dogovori. Poleg tega je tu dostopen tudi t. i. 'rdeči seznam' – ICOMov seznam ogroženih kulturnih objektov, pa tudi besedilo ICOMovega etičnega kodeksa za muzeje (iz leta 1986, revidiranega v 2004) ter Unescovega mednarodnega kodeksa za trgovce s kulturnimi dobrinami (iz 1999). Tako slednji določa, da trgovec ne bo posloval z nelegalno pridobljenimi ali nelegalno izvoženimi predmeti, razen če se strinja država izvora. Kodeks trgovce obvezuje tudi k sodelovanju, upošteva vse lastne legalne možnosti, če se bodo pojavili zahtevki za vračilo predmetov v izvorne države (Kodeks, člena 3 in 4). Poleg tega naj trgovci ne bi razstajali, opisovali, preučevali, cenili ali zadrževali predmeta, če bi s tem podpirali nedovoljen prenos ali izvoz (Kodeks, člen 5).²⁴

Poleg že naštetih informacijskih virov pa so na spletu dostopne tudi druge informacije, kot so: Unescov priročnik o pravnih in praktičnih ukrepih

zoper nelegalno trgovanje s kulturnimi dobrinami (iz 2006), bibliografija o nelegalni trgovini ter posebna stran, na kateri UNESCO prikazuje partnerstva in aktivnosti v nujnih primerih²⁵ (kot so bili ukrepi v Iraku in Afganistanu). Tu so prikazana tudi partnerska sodelovanja z organizacijami kot so: INTERPOL (International Criminal Police Organization), UNIDROIT (International Institute for the Unification of Private Law), WCO (World Customs Organization) ter EUROMED-Heritage (organizacija, ki jo financira EU, za krepitev institucionalnih in pravnih povezav sredozemske kulturne dediščine, preprečevanje nelegalne trgovine pa je eden od ciljev), pa tudi ICOM (International Council of Museums).

Med pomembnejšimi Unescovimi pravnimi instrumenti za regulacijo tega področja sta predvsem Priporočilo (iz leta 1964) ter njemu sledeča Konvencija (pogosto imenovana tudi 'Pariška konvencija iz leta 1970'); opisujem ju v nadaljevanju.

Priporočilo o ukrepih za preprečevanje nedovoljenega uvoza, izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih, sprejeta 19. novembra 1964 v Parizu (Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1964)²⁶

V uvodni preambuli ugotavlja obveznost vsake države, da na lastnem ozemlju varuje lastno kulturno dediščino pred nevarnostmi nelegalnega izvoza, uvoza in prenosa lastništva – zato bi države morale biti vedno bolj ozaveščene o moralnih obveznostih spoštovanja lastne in tuje dediščine. Zaželeni cilji pa ne morejo biti doseženi brez tesnega sodelovanja držav članic – zato je s Priporočilom nastal temelj za uvedbo ukrepov in izboljšavo mednarodnega sodelovanja za to področje. Definicija opredeljuje 'kulturno dobrino' kot premično ali nepremično dobrino, ki je zelo pomembna za kulturno dediščino države, kot so umetniška in arhitekturna dela, rokopisi, knjige in druge dobrine umetniškega, zgodovinskega in arheološkega pomena, etnološki dokumenti, posebne zvrsti flore in favne, znanstvene zbirke ter pomembne knjižne in arhivske zbirke, vključno z glasbenimi arhivi. Vsaka

²¹ <http://www.bak.admin.ch/themen/raubkunst/index.html?lang=en>

²² <http://www.unesco.org/culture/natlaws/>

²³ Npr. Vclik Britanija z vnosom 97 lastnih predpisov.

²⁴ Mednarodni kodeks etike za trgovce, ki trgujejo s predmeti kulturne dediščine: http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/premicna_kulturna_dediscina/

²⁵ http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=36423&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

²⁶ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

država pa samostojno določa kriterije za določitev kulturnih dobrin s posebnim varstvom na svojem ozemlju ter ob tem uvede svoje korake za učinkovit nadzor nad izvozom kulturnih dobrin (Priporočilo, člena 2 in 3) ter prav tako za preprečitev nezakonitega prenosa lastništva (Priporočilo, člen 5). Pomembno pa je tudi določilo **o uvozu – kajti ne sme biti dovoljen noben uvoz kulturnih dobrin, dokler pristojni organi države izvoznice ne podajo izjave, da ni nikakršnih omejitev za konkretno dobrino** (Priporočilo, člen 4). Tako se smatra, da je vsak izvoz, uvoz ali prenos lastništva, izveden v nasprotju z določili države članice, nezakonit (Priporočilo, člen 7). Poleg tega Priporočilo zavezuje tudi muzeje in druge varstvene ustanove, da se vzdržijo pridobivanja kulturnih dobrin z nezakonitim izvozom, uvozom ali prenosom lastništva. Za vse druge objekte, ki jih ni mogoče izvoziti, zamenjati ali kupiti, pa naj velja možnost izposoje ali depozita, npr. za razstave, študije, ipd. (Priporočilo, člen 8 in 9). Ob tem pa ni izključena možnost nakupa izjemnih kulturnih dobrin. Za to naj bi pristojne ustanove imele na voljo tudi nekaj finančnih sredstev (Priporočilo, člen 12). Med priporočenimi ukrepi držav je najprej omenjeno vodenje registrov – na osnovi nacionalno določenih kriterijev je treba za različne kategorije oblikovati nacionalni register kulturnih dobrin, vpis pa ne sme spremeniti lastništva – npr. za zasebno lastnino (Priporočilo, člen 10). Sledijo priporočila za organiziranje pristojnih služb za varstvo dediščine, kljub priznavanju ustavnih raznolikosti, tradicij in razpoložljivih virov – gre zgolj za priznavanje določenih skupnih principov delovanja takih služb. Nacionalna služba za varstvo kulturne dediščine naj bi v skladu z nacionalno zakonodajo imela dovolj administrativnih, tehničnih in finančnih virov, njihove funkcije pa naj bi zajele: a) identifikiranje kulturnih dobrin na nacionalnem ozemlju ter vodenje nacionalnega registra, b) sodelovanje z drugimi pristojnimi organi pri izvozu, uvozu in prenosu lastništva (nadzor izvoza bi bil precej olajšan z izdajo ustreznih potrdil pristojnih ustanov za posamezne predmete ob izvozu). Tovrstna služba naj bi bila tudi pristojna za posredovanje zakonodajnih in drugih ukrepov nacionalnim organom za varstvo kulturne dediščine, tudi v zvezi z izvozom, uvozom ali prenosom lastništva (Priporočilo, člen 11).

Za tovrstno področje, ki ga je moč obvladovati le z dobrim mednarodnim sodelovanjem so pomembni tudi bilateralni in multilaterarni dogovori med državami v okviru regionalnih medvladnih organizacij – predvsem da bi reševali probleme izvoza, uvoza ter prenosa lastništva kulturnih dobrin,

predvsem pa za zagotavljanje restitucije kulturnih dobrin, ki so bile nelegalno izvožene. Zaželeno je, da bi tovrstni meddržavni sporazumi imeli določilo, da naj bi ob vsakem prenosu lastništva kulturnih dobrin pristojna služba države podala izjavo, da dobrina ni predmet nezakonitega izvoza, uvoza ali prenosa lastništva (na ta način bi reševali tudi vse dvomljive ponudbe in druge podrobnosti) (Priporočilo, člen 14). Lahko pa države med seboj sklepajo tudi posebne kulturne sporazume, prav tako sta zaželeni izmenjava izkušenj in medsebojna pomoč (Priporočilo, člen 13 in 15). **Sodelovanje vseh prisojnih služb, muzejev in drugih ustanov je nujno potrebno pri restituciji ilegalno izvoženih kulturnih objektov – restitucija pa naj bi bila izvedena skladno z obstoječo zakonodajo države, v kateri se objekt nahaja** (Priporočilo, člen 16). **Ob izginotju kulturne dobrine je zelo pomembna tudi javna publiciteta – tako naj bi bila javnost o tem obveščena v ustreznih sredstvih obveščanja** (Priporočilo, člen 17).

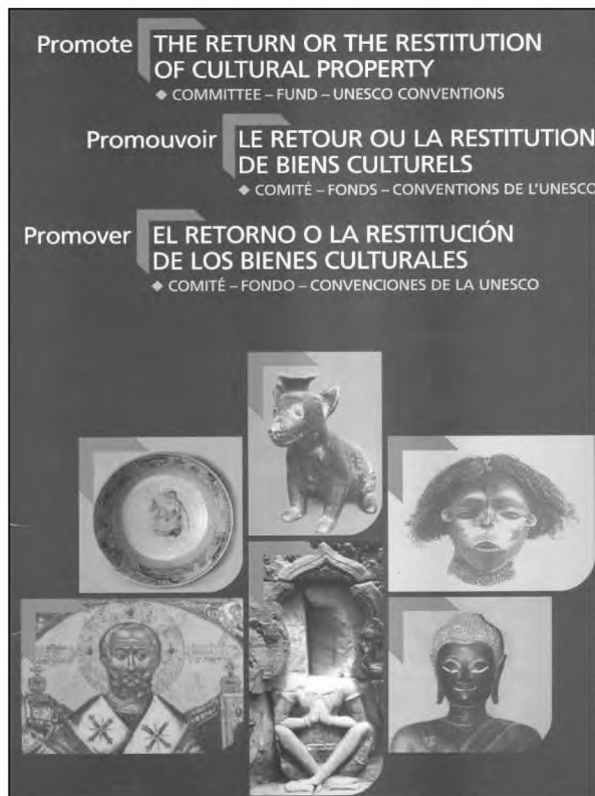
Predvidene so tudi pravice za dobrovernega posestnika; zanj naj bi nacionalna zakonodaja zagotovila odškodnino ob morebitnem nakupu kulturne dobrine, ki naj bi bila vrnjena državi, iz katere je bila ilegalno izvožena (Priporočilo, člen 18). Zadnje določilo je namenjeno izobraževalnim dejavnostim – vsaka država naj bi krepila zavest in povečevala zanimanje za kulturno dediščino vseh narodov z izobraževalnimi dejavnostmi pristojnih služb ter v sodelovanju z mediji – še posebej s komunikacijo in širjenjem informacij v izobraževalnih ustanovah za mlade in odrasle ter skupinah in posameznikih, ki se ukvarjajo z kulturnimi dejavnostmi (Priporočilo, člen 19).

Konvencija o ukrepih za preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih, sprejeta 14. novembra 1970 v Parizu (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970)²⁷

Konvencija predstavlja nadaljevanje oz. višjo stopnjo pravnega instrumenta prej opisanega priporočila in je bila sprejeta šest let pozneje. Trideset let po sprejetju v zadnjih letih doživlja svoj preporod in novo veljavo – tako so bili v Atenah na mednarodni konferenci, posvečeni vračilu kulturnih dobrin v dežele izvora (v marcu 2008), pred-

²⁷ <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114046c.pdf#page=130>

stavljeni burna zgodovina nastanka konvencije, odpor nekaterih članic proti uveljavitvi ter zavračanje pristopanja (oz. ratificiranja) določenih držav h konvenciji. Predvsem v 70. letih so takratni vodilni kuratorji in zbiralci (v javnem in zasebnem sektorju) videli Konvencijo kot neupravičeno omejevanje ter učinkovit nadzor prostega trga – oz. celo kot oviro njihovih načrtov za nove pridobitve dediščine.²⁸ Danes takšno mnenje ne predstavlja več večine in do leta 2008 je ratificiralo konvencijo 115 držav (med njimi tudi Slovenija). Med zadnjimi podpisnicami so bile države, ki so že historično nasprotovale konvenciji: Japonska, Švica, Velika Britanija, Švedska, Danska, Norveška in kot zadnja Nemčija (20. nov. 2007).²⁹

Objavljena študija o restitucijskih primerih Unescovega Medvladnega odbora za podporo vračanja kulturnih dobrin v dežele izvora oz. njihovo restitucijo v primeru nedovoljene prilastitve (vir: <http://www.unesco.org/culture>).

Po sprejetju konvencije sta nastala tudi dva etična kodeksa, in sicer ICOMov strokovni etični kodeks (iz leta 1986, do danes že večkrat posodobljen) ter Unescov mednarodni etični kodeks za trgovce, ki se ukvarjajo s kulturnimi dobrinami (ki ga je v letu 1999 sprejel Medvladni odbor za podporo vračanja kulturnih dobrin v dežele izvora oz. njihovo restitucijo v primeru nedovoljene prilastitve). V letu 2005 je UNESCO zasnoval spletno podatkovno bazo z nacionalnimi zakonodajami držav članic za področje kulturne dediščine – kar je zelo dober vir za vse, ki se kakorkoli ukvarjajo z dediščino (pristojne državne organizacije, carinske službe, pravniki, trgovci z dediščino, zasebni lastniki, ipd.).³⁰ Za popularizacijo in izvajanje konvencije skrbi Unescov Medvladni odbor za podporo vračanja kulturnih dobrin v dežele izvora oz. njihovo restitucijo v primeru nedovoljene prilastitve, ki je v letu 2008 slavil 30-letnico svojega delovanja. Področje, ki ga konvencija ureja, je celo vedno bolj aktualno – saj se je po nekaterih podatkih v zadnjih desetih letih 'kulturna potrošnja' povečala za skupno 50% (to pa vključuje celo naraščajočo internetno prodajo).³¹ Poleg tega so problemi restitucije 'večno aktualni', saj npr. samo za Afriko velja, da je izgubila 95% svoje dediščine; tu pa je treba še upoštevati vojne in povojne razmere v Evropi, kolonialistično obdobje raziskovanj, dolgoletna načrtna pridobivanja in nakupe največjih svetovnih muzejev, pa tudi sodobne vojne konflikte, kot so bili v Afganistanu, Iraku ipd. Kulturna dediščina in države izvora le-te so največkrat žrtve tovrstnih zgodovinskih dogodkov, Unescova prizadevanja pa zgolj občasno uspejo povrniti dediščino v prvotno okolje izvora. Prav zato so tovrstni pravni instrumenti, kot so konvencije (četudi zgolj na načelni ravni), toliko pomembnejši za vsako prizadevanje pri reševanju teh problemov.

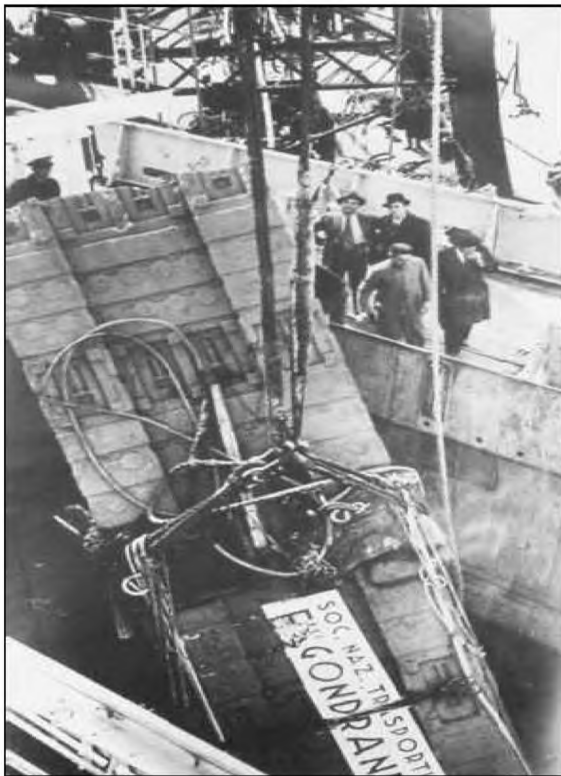
Med objavljenimi uspešnimi primeri vračanja kulturne dediščine je tako opis vračila obeliska Axum, ki ga je Italija v letu 1937 preselila iz Etiopije v Rim.

²⁸ Govor dr. Georgeja Anastassopoulos-a, predsednika Unescove Generalne konference na mednarodni konferenci, namenjene vračilu kulturnih dobrin v dežele izvora Atene, (17. marec 2008).

²⁹ Do danes pa so konvencijo sprejele še Čad (17. 6. 2008), Belgija (31. 3. 2009), Nizozemska (17. 7. 2009), Haiti (8. 2. 2010) in Ekvatorialna Gvineja (17. 6. 2010).

³⁰ <http://www.unesco.org/culture/natlaws>

³¹ Govor dr. Georgeja Anastassopoulos-a, predsednika Unescove generalne konference, na mednarodni konferenci, namenjen vračanju kulturnih dobrin v dežele izvora Atene, (17. marec 2008).

Selitev obeliska Axum v Rim 1937 ©it.wikipedia.org/wiki/Stele_di_Axum

Selitev obeliska Axum v Rim 1937 © Annali dell'Africa Italiana, št. 3–4 (1938) in št. 1 (1940)

Obelisk je sicer bil glavna značilnost prazgodovinskega mesta Axum, poleg egiptovskih obeliskov je ena največjih znanih monolitskih struktur (visok 33 m in težak 540 ton) – v letu 1980 je bil vpisan v Unescov seznam svetovne dediščine. Od mirovne pogodbe 1947 pa do 2004 so bila številna diplomatska prizadevanja (rezolucija parlamenta v Adis Abebi 1968, dogovor obeh vlad italijanske in etiopske v letu 1997) ter končno v letu 2004 podpis bilateralnega memoranduma, na osnovi katerega je Italija preselila obelisk v Etiopijo. Finančne obveznosti za postavitve in restavratorska dela je prevzel UNESCO (dela so potekala še do 2008).³²

Vrnitev obeliska Axum iz Rima v Etiopijo © <http://whc.unesco.org/en/news/122/> (vir: Tullio Scovazzi: »The return of the Axum Obelisk, The recent story of the Axum obelisk«)

Vrnitev obeliska Axum v Etiopijo (vir: Jara Haile Mariam, »The Return of the Axum Obelisk«)

³² Povzeto po dveh besedilih: Tullio Scovazzi (prof. of International Law, University of Milano): »The return of the Axum Obelisk, The recent story of the Axum obelisk« ter Jara Haile Mariam (General Manager, Authority for Research and Conservation of Cultural Heritage Ethiopia): »The return of the Axum Obelisk«.

Obstaja tudi primer v Skandinaviji; znano je vračilo 35.000 arheoloških in etnoloških predmetov inuitske arktične kulture, ki si jih je prisvojila Danska med kolonizacijo Grenlandije (1721–1953). Danski Nacionalni muzej je tako v 80. in 90. letih izvajal obširno aktivnost vračanja dediščine – projekt je znan kot 'Utimit projekt' (vračanje je trajalo do leta 2001) – osnova zanj so tudi bili diplomatska prizadevanja ter zakonodaja Grenlandije iz 1979. ter dansko-grenlandski dogovor.³³

Ščitnik za oči iz 19. stoletja, okrožje Ammasalik, vzhodna Grenlandija. (Foto: Greenland National Museum & Archives, vir: <http://www.unesco.org/culture>)

Med odmevnejšimi primeri je tudi vračilo fragmentov grškega Partenona v letu 2006 iz Nemčije (Univerza v Heidelbergu). Šlo je sicer za manjši del ene skulpture, vendar je to prvi primer vračila Grčiji po 200 letih, odkar so evropski zbiralci začeli odnašati dele Partenona.

Sklenem lahko, da je bilo po objavljenih podatkih Unesca sodeč v letih 2006–2008 (posamezni primeri pa tudi v 80. letih) izvedenih precej primerov vračanja odtujene dediščine ne zgolj evropskih, pač pa tudi ameriških muzejev – vendar po vsebini sodeč prevladujejo predmeti, ki so precej pomembni za posamezno manjšo nacionalno kulturo, ne pripadajo pa splošno znanim kulturam svetovne dediščine (npr. francoski muzeji so vrnili maske maorske kulture Nove Zelandije).³⁴

Danes je poudarjena vloga muzejev kot kulturnih prostorov, tako da je pravica do dostopa in uživanja kulturne dobrine postala univerzalna pravica – vendar pa načelo univerzalnega dostopa

razstavljene dobrine ne more prevladati nad moralno in pravno pravico do lastništva kulturnih dobrin. Ali kot je dejal Victor Hugo: »Spomeniki pripadajo svojim lastnikom, njihova lepota pa vsakomur.«³⁵ Poleg tega gre za nekakšno organsko povezavo med umetniškim delom ali spomenikom ter lokacijo, kjer je bil ustvarjen. Zato so tudi toliko bolj cenjene ne samo izvedene restitucije, pač pa tudi sodelovanja muzejskih ustanov na svetovni ravni, ko gre za kompletiranje določenih spomenikov in zatem skupno vzajemno razstavljanje (pa tudi pogodbeno sodelovanje z zasebnim sektorjem). Ob tem pa vedno nastajajo določene diplomatske, pravne in etične dileme, povezane z vračanjem kulturnih dobrin.

Podobno kot Priporočilo se tudi Konvencija v 1. členu začenja z obširno definicijo kulturne dobrine, ki zajema enajst kategorij – za arhivsko stroko so pomembni: redki rokopisi in inkunabule, zelo stare knjige, dokumenti in publikacije, posamezne ali v zbirkah, za poseben interes (npr. zgodovinski, umetnostni, znanstveni, literarni, itd.), posamezne poštna znamke ali v zbirkah, arhivsko gradivo vključno z zvočnim, fotografskim ali kinematografskim gradivom. Tako kot Priporočilo tudi Konvencija poudarja pomembnost mednarodnega sodelovanja kot najučinkovitejšega sredstva za varstvo nacionalnih kulturnih dobrin ter prizadevanj proti osiromašenju kulturne dediščine. Konvencija v uvodu tudi poudarja moralno obveznost vsake članice, da ne samo varuje svojo dediščino, ampak tudi spoštuje dediščino drugih narodov in si prizadeva preprečiti kraje, tajna izkopavanja ter nelegalen izvoz. Poleg tega obvezuje kulturne ustanove, kot so muzeji, knjižnice in arhivi, da mora biti oblikovanje njihovih zbirk skladno s svetovno priznanimi moralnimi principi. Podobno kot v Priporočilu tudi tu velja, da je vsak uvoz, izvoz ali prenos lastništva, ki ni izveden skladno z načeli Konvencije, razumljen kot nelegalen (Konvencija, člen 3). Prav tako so navedeni konkretni predlogi za organiziranje nacionalne službe za varstvo kulturne dediščine: od zakonodaje do skupnega registra kulturne dediščine, organiziranje in izvajanje nadzora, zagotovitev potrebnih finančnih sredstev (morebiti tudi posebnega fonda), izobraževanje osebja, postavitve strokovnih in etičnih pravil za delovanje teh ustanov, pa tudi obveščanje javnosti ob morebitni kraji in izginotju kulturnih dobrin (Konvencija, člena 5 in 14). Še posebej se mi zdi pomembna uvedba registra pomembnih javnih in

³³ Povzeto po dveh besedilih: Mille Gabriel (University of Copenhagen): »The 'Utimit' Project for the Repatriation of Cultural Heritage from Denmark to Greenland« ter Daniel Thorleifsen: »The Repatriation of Greenland Cultural Heritage«.

³⁴ Recent examples of successful operations of cultural property restitutions in the world, na: <http://www.unesco.org/culture>.

³⁵ Glej opombo 31.

zasebnih kulturnih dobrin, katerih (trajni) izvoz bi predstavljal znatno osiromašenje nacionalne kulturne dediščine. Poleg tega priporoča državam, naj nadzorujejo trgovce z antikvitetami: z izobraževanjem, bedenjem nad nelegalnim gibanjem kulturnih dobrin, kazensko odgovornostjo trgovcev, vzpostavitve njihovega registra nakupov antikvitet (z imenom in naslovom dobavitelja, opisom in ceno vsakega prodanega predmeta) ter obvezno obveščanje kupca o morebitni prepovedi izvoza določene dobrine (Konvencija, člen 10). Države naj bi si prizadevale z izobraževanjem izboljšati ozaveščenost javnosti o vrednosti in ogroženosti kulturnih dobrin zaradi kraja, skrivnih izkopavanj in nelegalnega izvoza (Konvencija, člen 10). Prav tako se uvaja certifikat oz. potrdilo za izvoz dediščine – to mora kot dovoljenje pristojnih ustanov spremljati vsak predmet, ki je namenjen izvozu, drugače je izvoz prepovedan (Konvencija, člen 6). Države članice se s Konvencijo obvezujejo, da bodo s svojo usklajeno zakonodajo preprečile muzejem in drugim varstvenim ustanovam na svojem ozemlju pridobivati nelegalno izvožene kulturne dobrine, ki izvirajo iz drugih držav, oz. da bodo ob morebitni ponudbi nelegalno izvožene kulturne dobrine o tem obvestile državo izvora (Konvencija, člen 7 a). **Države se obvezujejo tudi z zakonom prepovedati uvoz kulturnih dobrin, ukradenih iz muzejev, verskih ali posvetnih javnih spomenikov – s pogojem, da je ta lastnina dokumentirana in vpisana v inventarjih ustrezne ustanove.** Obenem naj bi države v takih primerih izvedle ustrezne ukrepe za vrnitev te dobrine v državo izvora; država s tovrstno zahtevo pa naj bi plačala le nadomestilo dobrovernemu posestniku, prav tako naj bi na lastne stroške pripravila dokumentacijo in potrebne dokaze za uveljavljanje zahtevka za vrnitev dobrine. Zahteve za vračilo naj bi potekale preko diplomatskih služb. V primeru vračila naj se ne bi zaračunavale carinske ali druge takse. Prav tako naj bi vse stroške v zvezi z vračanjem in dostavo dobrine nosila država, ki zahteva vračilo (Konvencija, člen 7).

V zvezi s kaznovanjem Konvencija priporoča, da se države članice ob morebitnem kršenju določil Konvencije (še posebej pri izvozu brez certifikata ter ali uvozu kulturnih dobrin, ukradenih iz muzejev in verskih ustanov) obvežejo, da bodo uvedle kaznovanje z globo ali administrativnimi sankcijami (Konvencija, člen 8). Besedilo poudarja tudi pomembnost sodelovanja med državami – tako se lahko vsaka država (podpisnica te konvencije) obrne na drugo vpleteno državo, če meni, da je njena kulturna dediščina ogrožena zaradi ropanja arheo-

loškega ali etnološkega gradiva (člen 9). Države se tudi obvezujejo, da bodo sodelovale v skupnem mednarodnem prizadevanju za določitev in izvajanje potrebnih konkretnih ukrepov, vključno za izvoz in uvoz ter mednarodno trgovino s tem specifičnim gradivom. Vsaka država naj bi z začasnimi ukrepi tudi preprečila nepopravljivo škodo (poškodbe) na kulturni dediščini, ki jo zahteva druga država (člen 9). Pristojne službe držav naj bi si v okviru mednarodnega sodelovanja prizadevale za čimprejšnjo vrnitev nelegalno izvoženih dobrin legitimnemu lastniku, prav tako naj bi dopustile aktivnosti za iskanje izgubljenih predmetov kulturne dediščine v imenu legitimnega lastnika (člen 13). **Iz vidika problemov restitucije pa je med dolgoročno najpomembnejšimi določili to: članice naj bi priznale neizpodbitno pravico vsake podpisnice Konvencije do tega, da določi (klasificira) in razglasi določene kulturne dobrine kot neprenosne, in ki se jih zaradi tega dejstva samega (»ipso facto«) ne more izvoziti, hkrati pa omogočiti vrnitev take dobrine državi izvora, če je bila ta dobrina izvožena (člen 13).** To je tista kategorije kulturne dediščine, ki jo slovenska zakonodaja razglašča kot 'kulturni spomenik' (to velja tudi za arhivsko gradivo, ZVDAGA, člen 7) oz. v mednarodni terminologiji kot 'nacionalno bogastvo'. Konvencija tudi pozdravlja sklepanje posebnih sporazumov med državami članicami za reševanje te problematike in problemov restitucije kulturnih dobrin, ki so bile odstranjene z ozemlja izvora zaradi kakršnihkoli razlogov (člen 15).

Posebna člena opisujeta problematiko dediščine v primeru vojaške okupacije tujega ozemlja – če tuja vojska izvede nasilen izvoz ali prenos lastništva kulturne dediščine, ki izvira posredno ali neposredno iz okupirane države, se to smatra za nelegalno (člen 11). Prav tako naj bi države (podpisnice) spoštovale kulturno dediščino na vseh ozemljih, za katere so odgovorne, in torej s sprejetimi ukrepi preprečevale nelegalen izvoz, uvoz in prenos lastništva kulturnih dobrin na teh ozemljih (člen 12). Tako se določila Konvencije in obveznosti držav ne nanašajo zgolj na matična ozemlja, ampak tudi na vsa ozemlja, za katera so odgovorne na osnovi mednarodnih odnosov. V primeru oboroženih spopadov podrobneje določa ukrepe za varstvo dediščine t.i. 'Haaška konvencija' (**Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženih spopadov, sprejeta v Haagu 14. maja 1954 (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Con-**

vention)³⁶ ter **Drugi protokol, sprejet v Haagu 1999 (Second Protokol)**.³⁷ Obširneje sta oba protokola konvencije opisana v ARHIVI, let. 29, št. 2, 2006 (str. 269–273).³⁸

Ob koncu Konvencija opredeljuje tudi vlogo UNESCO, ki v problematiki izvoza, uvoza in prenosu lastništva nudi predvsem tehnično pomoč v smislu informiranja in izobraževanja, konzultacij in ekspertnega svetovanja ter koordinacije in mediacijske vloge njenih služb. UNESCO lahko na lastno pobudo vodi tudi raziskave in objavlja študije o zadevah, ki se nanašajo na nelegalno selitev kulturnih dobrin (člena 16 in 17).

Konvencija UNIDROITa o ukradenih ali nelegalno izvoženih kulturnih objektih, Rim 24. 6. 1995 (UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Rome, 24 June 1995)³⁹

Za urejanje področja nelegalnega izvoza je to eden od najmlajših dokumentov (iz leta 1995, UNESCO Pariška konvencija je iz 1970, Priporočilo pa iz 1964.). V uvodu je naprej izražena zaskrbljenost zaradi nelegalnega izvažanja kulturnih objektov, in s tem povzročene nepopravljive škode kulturni dediščini nacionalne, plemenske, prvobitne ali kake druge skupnosti, pa tudi dediščini vsega človeštva, še posebej z ropanjem arheoloških nahajališč, in s tem izgube neprecenljive arheološke, zgodovinske in znanstvene informacije. **Namen konvencije je olajšati restitucijo in vračanje kulturnih objektov, pa tudi zagotovitev nadomestil kot možne osnove za izvršitev restitucije.** Konvencija sama ne more zagotoviti rešitev za tovrstne težave, pomeni pa začetek mednarodnega kulturnega sodelovanja. Hkrati naj bi ohranjala pravilen način zakonitega trgovanja ter meddržavne dogovore o kulturnih izmenjavah. Konvencijo naj bi spremljali drugi učinkoviti ukrepi za varstvo kulturnih objektov, kot so razvoj registrov, fizično varovanje arheoloških nahajališč in tehnično sodelovaje. Prvo poglavje konvencije

Vračilo predmetov dediščine Afganistana iz Švice v Nacionalni muzej v Kabulu – okrog 1300 predmetov zasebnih donatorjev, ki jih je zbrala Švicarska fundacija (tiskovna konferenca 17. 3. 2007) © UNESCO/Masanori Nagaoka

opredeljuje njen namen in definira pojem kulturni objekt. Konvencija se uporablja za: a) restitucijo ukradenih kulturnih objektov, b) vračanje kulturnih objektov, odstranjenih z ozemlja države v nasprotju z njeno zakonodajo, ki ureja izvoz kulturnih objektov (velja za podpisnice Konvencije) ter c) za varovanje kulturne dediščine (Konvencija, člen 1). Konvencija opredeljuje pojem kulturni objekt, ki je glede na versko ali profano naravo pomemben za arheologijo, prazgodovino, zgodovino, literaturo, umetnost ali znanost ter sodi v katero od kategorij, navedenih v prilogi Konvencije. Za arhivsko področje so v prilogi navedeni: posamezni izjemni rokopisi in inkunabule ali v zbirkah, stare knjige, dokumenti in publikacije posebnega pomena (zgodovinskega, umetniškega, znanstvenega, literarnega, itd.), arhivsko gradivo, vključno z zvočnim, fotografskim in kinomatografskim gradivom, posamezno ali v zbirkah ter zbirke znamk (Konvencija, členi 1–3). Drugo poglavje obravnava vrnitev ukradenih kulturnih objektov. Posestnik ukradenega kulturnega predmeta, mora le-tega vrniti. Kulturni

³⁶ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15391&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

³⁷ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

³⁸ Natalija Glažar: »Drugi protokol Haške konvencije in Modri ščit«. *Arhivi* 29 (2006), št. 2, str. 269–273.

³⁹ <http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.htm> UNIDROIT International Institute for the Unification of Private Law, s sedežem v Rimu (<http://www.unidroit.org/>).

predmeti, ki so bili izkopani nelegalno ali pa legalno, vendar nezakonito prilaščeni, so razumljeni kot ukradeni. Vsako zahtevo za restitucijo mora zahtevana stranka posredovati v obdobju treh let od ugotovitve lokacije tega predmeta oz. identitete posestnika – v vsakem primeru pa v 50 letih od izvršene kraje. Vendar pa lahko vsaka podpisnica Konvencije samostojno določi v svoji zakonodaji, da je časovna meja za zahtevek 75 let oz. poljubno dolga doba, določena v nacionalni zakonodaji (Konvencija, člen 3, točke 1–5). Za konvencijo pomeni »javna zbirka« skupino inventariziranih ali drugače identificiranih kulturnih objektov, ki jih imajo v lasti: a) države podpisnice konvencije, b) regionalne ali lokalne oblasti teh držav, c) njihove verske ustanove, d) ustanove, ki so bile ustanovljene za pomembnejše kulturne, izobraževalne ali znanstvene namene države podpisnice, hkrati pa so to ustanove, ki v državi priznane služijo javnemu interesu. Posestnik ukradenega kulturnega predmeta naj bi bil upravičen do plačila primernega nadomestila, a s pogojem, da ni vedel, da je objekt ukraden, oz. če dokaže, da si je ob nakupu objekta prizadeval dobiti informacije o izvoru (v skladu s predpisi). Nadomestila zagotovi država oz. organizacija, ki postavi zahtevo za vrnitev. Pri ugotavljanju, ali je posestnik ob nakupu ustrezno ukrepal ter si prizadeval dobiti informacije o izvoru, je treba raziskati okoliščine nakupa (vključno z karakteristikami vseh vpletenih strani), plačano ceno, podatke ali je posestnik preveril katerega od razumno dostopnih registrov ukradenih kulturnih objektov, oziroma pridobil kakršnekoli relevantne informacije in dokumentacijo, ki jo je moč dobiti, ter ali se je o tem posvetoval z dostopnimi agencijami (Konvencija, člen 4, točke 1–4).

Tretje poglavje je posvečeno vračilu nelegalno izvoženih kulturnih objektov. Država podpisnica Konvencije lahko zahteva od sodišča ali katere druge pristojne ustanove v drugi državi podpisnici, naj ukaže vrnitev nezakonito izvoženega objekta. Če je bil kulturni objekt začasno izvožen z ozemlja države, zaradi namenov razstav, raziskav ali restavriranja, v skladu z zakonsko predpisanimi pogoji ter ustreznimi dovoljenji, vendar pa predmet ni vrnjen v terminu, določenem v dovoljenju, je razumljeno, da je predmet nelegalno izvožen (Konvencija, člen 5). Sodišče ali druga državna pristojna ustanova mora izdati ukaz za vrnitev nelegalno izvoženega kulturnega objekta, če država, ki zahteva vrnitev, ugotovi (dokaže), da je premestitev objekta z njegovega ozemlja bistveno ogrozila enega ali več navedenih interesov: a) fizično ohranitev (materialno varstvo) objekta ali njegovega konteksta, b) inte-

griteto sestavljenega objekta, c) ohranitev informacije znanstvene ali zgodovinske narave, d) tradicionalno ali ritualno uporabo objekta, ki ga izvajajo plemenske ali domorodne skupnosti – ali z ugotovitvijo, da je objekt izjemnega kulturnega pomena za državo, ki ga zahteva (Konvencija, člen 5, točka 3). Vsaka zahteva za vračilo mora vsebovati tovrstno informacijo dejanskega ali pravnega značaja, ker lahko služi sodišču pri odločitvah. Roki, ki jih predpisuje konvencija so: vsak zahtevek za vračilo naj bi bil posredovan v treh letih po ugotovitvi države o novi lokaciji kulturnega objekta ter identitete posestnika – v vsakem primeru pa v petdesetih letih od datuma izvoza oz. datuma, določenega za vrnitev objekta (Konvencija, člen 5, točke 4–5).

Če je lastnik pridobil nelegalno izvožen kulturni objekt, je upravičen do plačila razumnega nadomestila. Plača ga država, ki zahteva vračilo objekta – seveda s pogojem, da lastnik ni bil obveščen, niti ni mogel biti v razumnih okvirih obveščen o tem, da je bil objekt ob nakupu nelegalno izvožen. Ob tem se presojuje okoliščine in pogoji nakupa, preverja pa se tudi, ali obstaja potrdilo oz. certifikat o izvozu, skladen z zakonodajo zadevne države. Lastnik se lahko namesto za finančno nadomestilo odloči za druge možnosti: a) da ohrani lastništvo objekta, b) da, v zameno za plačilo ali zastonj prenese lastništvo na osebo, ki jo sam izbere, z stalnim bivališčem v državi, ki zahteva vračilo kulturnega objekta. Stroške za vračilo kulturnega objekta nosi država, ki zahteva vrnitev objekta – vendar pa trenutni lastnik objekta naj ne bi bil v boljšem položaju kot oseba, od katere je objekt kupil, ga podedel ali pridobil zastonj (Konvencija, člen 6, točke 1–5). Vendar pa imajo določila tega poglavja tudi določene izjeme, in sicer ne uporabljajo se v primeru a) če izvoz kulturnega objekta ni več nelegalen v času, ko je izdan zahtevek za vračilo objekta, b) če je bil objekt izvožen, ko je bila oseba, ki je objekt ustvarila, še živa ali v 50 letih po smrti te osebe. To določilo se uporablja tudi v primeru, če gre za kulturni objekt, ki so ga je ustvarili v plemenski ali prvobitni skupnosti za tradicionalno ali ritualno uporabo te skupnosti, zato naj bi bil objekt vrnjen tej skupnosti (Konvencija, člen 7).

Ob številnih opisanih mednarodnih aktih, ki jih dopolnjujejo tudi aneksi, je potrebno poudariti, da je v preprečevanje nelegalne trgovine in izvoza kulturne dediščine vključena tudi Generalna skupščina Združenih narodov, tako je od leta 1972 pa do danes sprejela veliko resolucij, ki v katerem od delov med drugim določajo tudi varovanje in vračilo kulturnih dobrin kot osnove za ohranitev in na-

daljnji razvoj kulturnih vrednot (še posebej na zasedenih ozemljih ali takih, na katerih potekajo vojaški spori).⁴⁰

Zaključek

Ob številnih prikazanih nacionalnih predpisih (v prvem delu sestavka), ki regulirajo področje izvoza ter uvoza kulturne dediščine, je nedvomno, da z visoko stopnjo predpisne urejenosti kakovostno varujejo nacionalno kulturno dediščino, to pa je v današnji Evropi splošno navzoče v državah članicah, hkrati pa tudi v večini evropskih držav že mnogo let utečeno. Predpisi na ravni EU pa dodajajo ne zgolj potrebni okvir minimalnih zahtev, ki naj bi se tako trajneje ohranile, pač pa z Direktivo Sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni iz ozemlja države članice (UL L 74, 27. 3. 1993) tudi v resnici nastaja poseben, med članicami dogovorjen, sistem vračanja predmetov kulturne dediščine, ki je iz raznih razlogov nelegalno izvožena. V drugem delu sestavka pa so prikazani mednarodnopravni instrumenti (UNESCA in UNIDROITa), ki širše urejajo področje izvoza in nelegalne trgovine, predvsem pa so osnova za restitucijska prizadevanja držav, ki so iz različnih zgodovinskih razlogov izgubile del svoje nacionalno pomembne dediščine. Nekaj opisanih primerov vračila kulturne dediščine pa daje vpogled v težavnost tovrstnih diplomatskih in dolgoletnih aktivnosti, med katerimi zgolj nekatere dosežejo tudi realizacijo, predvsem po zaslugi ne zgolj strokovne dejavnosti, pač pa med drugim tudi trenutno ugodnih političnih razmer.

Viri

Direktiva sveta 93/7/EGS z dne 15. marca 1993 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni iz ozemlja države članice (UL L 74, 27. 3. 1993).

Uredba Sveta (EGS) št. 3911/92 z dne 9. decembra 1992 o izvozu predmetov kulturne dediščine (UL L št. 39 z dne 31. 12. 1992).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popr. št. 123/2008).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 7/1999).

Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003).

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Ur. l. RS, 30/2006).

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/2006 – poglavje 10.5. Vrste in oblike evidenc arhivskega gradiva).

Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 73/2000).

Pravilnik o zvrsteh protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 34/2004).

Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 48/2004, popr. 106/2004).

Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 122/2004).

Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 66/2009).

Pravilnik o evidenci in nadzoru pri trgovanju s predmeti kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 140/2004).

Predlog Pravilnika o seznamu zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (junij 2010).

Mednarodni kodeks etike za trgovce s predmeti kulturne dediščine, na: http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/premicna_kulturna_dediscina/

Priporočilo o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza, izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih, sprejeta 19. novembra 1964 v Parizu (Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1964), na: <http://portal.unesco.org/culture/en>

Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih, sprejeta 14. novembra 1970 v Parizu, (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970, na: <http://portal.unesco.org/culture/en>

Konvencija UNIDROIT-a o ukradenih ali nelegalno izvoženih kulturnih objektih, Rim 24. 6. 1995 (UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Rome, 24 June 1995), na: <http://www.unidroit.org/>

<http://www.unesco.org/culture/natlaws/>

⁴⁰ Resolutions adopted by the United Nations General Assembly about Return and Restitution of Cultural Property, na: <http://www.unesco.org/culture>

Literatura

Priročnik za carinike: »Izvoz, uvoz in interkomunitarni promet s predmeti kulturne dediščine«. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo RS, 2005.

Scovazzi, Tullio (prof. of International Law, University of Milano): »*The return of the Axum Obelisk, The recent story of the Axum obelisk*«. na: <http://portal.unesco.org/culture/en>

Mariam, Jara Haile (General Manager, Authority for Research and Conservation of Cultural Heritage Ethiopia): »*The return of the Axum Obelisk*«, na: <http://portal.unesco.org/culture/en>

Gabriel, Mille (University of Copenhagen): »*The 'Utimut' Project for the Repatriation of Cultural Heritage from Denmark to Greenland*«, na: <http://portal.unesco.org/culture/en>

Thorleifsen, Daniel: »*The Repatriation of Greenland Cultural Heritage*«.

Zusammenfassung

AUSFUHR UND EINFUHR VON ARCHIV-MATERIAL UND RESTITUTION VON GEGENSTÄNDEN DES KULTURERBES (GESETZLICHE BESTIMMUNGEN SLOWENIENS UND INTERNATIONALE RECHTSINSTRUMENTE)

Im ersten Teil des Beitrags werden die slowenischen Vorschriften zur Ausfuhr und Einfuhr von Gegenständen des Kulturerbes sowie die Übereinstimmung der slowenischen Gesetzgebung mit der diesbezüglichen europäischen Rechtsordnung dargestellt. Angeführt werden alle Arten der Ausfuhr- bzw. Einfuhrbewilligungen, wer sie erhält

und für welchen Zweck. Weiter werden auch die Verpflichtungen des slowenischen Kulturministeriums angeführt, das die verschiedenen Verfahren leitet und die damit verbundenen Evidenzen führt.

Im zweiten Teil des Beitrags werden mehrere internationale Rechtsinstrumente dargestellt (der UNESCO und von UNIDROIT), die die Problematik der Ausfuhr, der Verhinderung des illegalen Handels und der Restitution veräußerter Kulturgüter zwischen den Unterzeichnerstaaten der Übereinkünfte und auf internationalem Niveau regeln. Mit der Darstellung der Pariser Konvention aus dem Jahr 1970 der UNESCO (»Übereinkommen über Maßnahmen des Verbots und der Verhinderung der unerlaubten Einfuhr und Ausfuhr von Kulturgütern sowie der Übertragung der Eigentumsrechte an diesen«) werden die internationalen Verpflichtungen der Unterzeichnerstaaten angeführt. Besonders wichtig ist das unanfechtbare Recht jedes Beitrittslandes, bestimmte Kulturgüter zu klassifizieren und als unübertragbar zu erklären, die aufgrund dieser Tatsache (*ipso facto*) nicht ausgeführt werden können; gleichzeitig ist die Rückgabe solcher Kulturgüter an das Ursprungsland zu ermöglichen, wenn eine Ausfuhrmöglichkeit bestand. In den internationalen Vorschriften ist auch jene Bestimmung sehr wichtig, die besagt, dass das veräußerte und zurückgeforderte Kulturgut in den Inventaren oder Registern der entsprechenden Einrichtungen dokumentiert und eingetragen ist, da der Staat auf diese Weise eine größere Möglichkeit des formalrechtlichen Eigentumsnachweises im internationalen Rahmen besitzt. In dem Beitrag werden einige Beispiele der Rückgabe von Gegenständen des Kulturerbes an die Ursprungsländer Italien, Dänemark und Deutschland angeführt.

Poročilo strokovne komisije za šolstvo 2008–2010

Poročilo o delovanju strokovne komisije za šolstvo za leti 2007 in 2008 je bilo objavljeno v *Arhivih*, letnik 31, št. 2 (2008).

Leta 2008 je strokovna komisija za šolstvo na Ministrstvo za šolstvo in šport naslovila pismo, v katerem ga je opozorila na neskladja med šolsko in arhivsko zakonodajo, predvsem glede rokov hrambe arhivskega gradiva.

Posledica neupoštevanja arhivske zakonodaje (ob upoštevanju le področne šolske zakonodaje) je bila uničevanje dokumentarnega in arhivskega gradiva – imetniki (ustvarjalci) so zaradi nepoznavanja predpisov o varovanju in ohranjanju kulturne dediščine uničevali vso dokumentacijo, ki ji je po šolski zakonodaji potekel rok za hranjenje – ob tem pa so uničili tudi dragocene dokumente, ki imajo po arhivskih predpisih trajen rok hranjenja in status kulturne dediščine. Izločanje in uničevanje sta potekali brez vednosti arhivske službe in tako tudi brez pisnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega.

Pojavil pa se je še drug problem, a ni arhivske, ampak povsem področne narave. Dokumentacija, ki so jo prevzeli arhivi in je potrebna za uveljavljanje določenih pravic državljanov ter predstavlja dokumente, ki so potrebni za njihovo pravno varnost, je bila na nekaterih šolah nepopolno, da ne rečemo malomarno vodena. Gre predvsem za dokumente, ki imajo tudi po področni zakonodaji trajno vrednost, kot so matični listi in matične knjige. Problem je dobil svoje razsežnosti, ko so arhivi začeli dobivati povečano število vlog s prošnjami za šolsko dokumentacijo, potrebno pri uveljavljanju pravic do vojne škode, preverjanju izobrazbe javnih uslužbencev, mednarodnih prekvalifikacij, znanja še enega tujega jezika, upokožitev v tujini, šolanju beguncev ...

Ministrstvo za šolstvo in šport smo opozorili, da je osnovnošolska dokumentacija, kot so kronike in matični listi, ponekod pomanjkljivo vodena. In tu pride prav dokumentacija, ki ima samo določen rok hranjenja in v bistvu tudi nima statusa arhivskega gradiva kot podlaga za naknadni vnos podatkov (npr. redovalnica za vnos podatkov v matični list ali knjigo). Če je ta primarna dokumentacija uničena, matični list pa ni izpolnjen, je pravna varnost državljana, ki uveljavlja določene pravice, oškodovana. Zato smo ministrstvo prosili, naj pri svojih inšpekcijskih službah preverja izpolnjevanje uradnih listin in zahteva, da jih izpolnijo tudi za

nazaj, če ugotovijo nedoslednosti. Podatke za zaščito pravne varnosti državljana je, če matične evidence niso izpolnjene ali so izpolnjene malomarno, potrebno iskati v dnevnikih in redovalnicah. Te so na žalost ponekod kar v celoti uničili, kot je bilo v skladu s pravilniki o osnovnošolski dokumentaciji.

Poseben problem pa predstavlja dokumentacija o šolanju begunskih otrok po letu 1991 v Sloveniji. To tematiko je obdelal Gašper Šmid v članku *Otroci iz Bosne in Hercegovine v begunskih šolah v Republiki Sloveniji*, ki je objavljen v *Arhivih* 27 (2004), št. 2. V Sloveniji je leta 1992 delovalo 54 šol s programom OŠ za begunce, vanje je bilo vključenih 9000 otrok, ki so imeli status začasnih beguncev. Osnovne šole za begunce so delovale v zbirnih centrih, v krajih, v katerih je bilo število otrok majhno, so begunci obiskovali pouk v slovenskih šolah. Vsa dokumentacija iz zbirnih centrov je bila dostavljena na Ministrstvo za šolstvo, nekaj gradiva je šlo na upravne enote, nekje je ostalo na osnovnih šolah, nekje pa je v pristojnih pokrajinskih arhivih.

Ker so nam na več šolah povedali, da so gradivo uničevali po obisku informacijske pooblaščenke, smo se udeležili sestanka s predstavniki njenega urada. Razložili smo jim, da na terenu opazamo uničevanje gradiva brez izdanih navodil pristojnih arhivov, predvsem pa uničevanje tednikov in redovalnic, ki so osnova za izpolnjene matične liste. Ponekod matični listi niso izpolnjeni, ker jim v preteklosti niso posvečali dovolj pozornosti.

Arhivisti, ki so pred zaposlitvijo v arhivu poučevali na šolah, so strokovni komisiji za šolstvo svetovali, da bi o problematiki šolskih arhivov in uničevanju dokumentarnega gradiva šole obvestili z okrožnico Ministrstva za šolstvo vsem vrtcem, osnovnim in srednjim šolam, saj ti ustvarjalci okrožnice svojega ministrstva jemljejo skrajno resno. In tako je tudi bilo. Ministrstvo za šolstvo je bilo pripravljeno sodelovati in sestavili smo okrožnico. V njej smo vrtce, osnovne in srednje šole opozorili na arhivsko zakonodajo, materialno varstvo, na urejenost in celovitost dokumentarnega gradiva. Tako naj bi ostalo, dokler arhivsko gradivo ne bi bilo odbrano po navodilih pristojnega arhiva. Opozorili smo jih na njihove dolžnosti, ki izhajajo iz arhivske zakonodaje ter poudarili, da morajo vzgojno-varstvene ustanove pred odbiranjem gradiva o tem obvezno obvestiti pristojni arhiv.

V nekaterih regijah se je odnos do arhivskega

gradiva na šolah zelo izboljšal; šole so postale bolj odprte za sodelovanje z arhivi. Ravnatelji aktiva za južnoprimorsko regijo so nas povabili, da jih seznanimo z arhivsko zakonodajo in načinom urejanja arhivov. Za južnoprimorsko regijo je bil na predek velik. Ker veliko šol še ni predalo gradiva, smo po prejeti okrožnici z njimi dosegli lažji dogovor glede urejanja in prevzema gradiva. V severovzhodni regiji se je pokazal problem udeleževanja seminarjev delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom na šolah. Kar nekaj šol nima zaposlenih delavcev, ki bi imeli opravljen izpit za delo z dokumentarnim gradivom.

Dr. Zdenka Bonin iz Pokrajinskega arhiva Koper, ki je vrsto let poučevala, je s pomočjo KN za javno upravo, vseh šolskih pravilnikov o hrambi dokumentacije in na podlagi pogovorov s šolskimi tajnicami, svetovalno službo in knjižničarji izdelala vzorec navodil za osnovne šole. Objavljen je na spletni strani Arhivskega društva Slovenije pod strokovnimi komisijami. Ob vsem tem se je pokazal problem klasifikacijskega načrta, ki naj bi ga šole uporabljale. Načrt nastaja že kar nekaj let, ustanovljenih je bilo več komisij, ki so sodelovale s

komisijo za šolstvo in dr. Vladimirjem Žumrom. Zadnja komisija je bila ustanovljena kot mešana komisija Ministrstva za šolstvo in arhivov. Arhive zastopata dr. Vladimir Žumer in dr. Ivanka Zajc Cizelj. Zadnji predlog klasifikacijskega načrta, ki ga je izdelalo ministrstvo, za arhivsko stran ni bil sprejemljiv, zato mešana komisija deluje naprej.

Ministrstvo za šolstvo je odprto za sodelovanje z arhivsko strokovno komisijo za šolstvo, zato smo se že večkrat udeležili sestankov na ministrstvu glede nastale problematike neurejenih arhivov in nedoslednih (neuskklajenih) pravilnikov o šolski dokumentaciji.

Arhivi so sodelovali tudi pri nastajanju klasifikacijskega načrta Zavoda za šolstvo Slovenije – tudi po posameznih območnih enotah zavoda.

Predvidoma naj bi bil KN za vzgojo in izobraževanje končan decembra 2010. Arhivska stroka pa bo v njem označila dokumentacijo, ki ima naravo arhivskega gradiva in tako bo verjetno kar nekaj problemov v zvezi z ohranjanjem kulturne dediščine na tem področju rešenih.

Mirjana Kontestabile Rovis, Ivanka Zajc Cizelj

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 528.44(497.4)"17/18"

Prejeto: 1. 10. 2010

Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 2. del

BORIS GOLEC

doc. dr., višji znanstveni sodelavec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Drugi del prispevka obravnava zemljiške katastre od jožefinskega do reambulančnega. Zasnova vsakega od njih je v primerjavi s terezijanskim ne glede na upravno-politično razdelitev zelo enotna. V prispevku je natančneje obravnavan jožefinski kataster, ker je bil kot vir za preučevano problematiko doslej slabo osvetljen in nasploh manj uporabljen kakor mlajši katastri. Po svoji geografski omejenosti in slabšem poznavanju sta posebnost dva katastra, nastala za obrobni območji na zahodu in vzhodu: francoski za desni breg Soče in ogrski za Prekmurje. Za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino so izjemno dragocen vir zlasti katastrski načrti franciscejskega katastra, saj sleberno zgradbo natanko umeščajo v prostor in predstavljajo trdno izhodišče za retrospektivne raziskave. Načrti pokrivajo celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja, ki ga je z nekajdesetletno zamudo po enakih principih zajel ogrski kataster. Katastri 19. stoletja ponujajo vpogled v namembnost in (prevladujoči) gradbeni material zgradb, deloma pa vsebujejo tudi podatke o nadstropjih in prostorih.

KLJUČNE BESEDE: zemljiški katastri, jožefinski kataster, francoski kataster, stabilni kataster, franciscejski kataster, cenilni operati, reambulančni kataster, stavbe, gradbeni material, Prekmurje, Tržič

ABSTRACT

LAND CADASTRES OF THE 18TH AND 19TH CENTURIES AS SOURCES FOR THE BUILDING AND URBANISTIC HISTORY OF THE SLOVENIAN TERRITORY – PART 2

The second part of the paper discusses land cadastres from the so called Josephian cadastre to the Reambulation (Reambulanz) cadastre. Compared to the Theresian cadastre, they all have a unified structure, regardless of the administrative and political status of the area covered. The author places special emphasis on the Josephian cadastre, since it is an important source for the subject in question, but has largely been overlooked by the public and used less frequently than cadastres of the more recent dates. Two cadastres are of special significance due to their geographic focus and the fact that the public only had a rather superficial knowledge of their existence. They were compiled for the border territories in the West and East of Slovenia; the French cadastre was created for the land on the right bank of the Soča river and the Hungarian one for the Prekmurje region. Particularly important as sources for the building and urbanistic history are cadastral plans of the Franciscan cadastre, which determine the position of each building in a certain area and as such provide a strong base for any retrospective research. The Franciscan cadastre plans covered the entire territory of Slovenia except for the Prekmurje region, which was incorporated into the Hungarian cadastre a couple of decades later. 19th century cadastres tell us a lot about the purpose of individual buildings and construction materials of the time, sometimes also providing information on the number of floors and rooms.

KEY WORDS land cadastre, Josephian cadastre, French cadastre, stable cadastre, Franciscan cadastre, land valuation records, reambulation cadastre, buildings, construction material, Prekmurje, Tržič

2. Jožefinski kataster (1785–1789)

Tudi drugi kataster za slovensko ozemlje še ni imel vseh značilnosti pravega katastra, a je pomenil v primerjavi s terezijanskim v marsičem občuten napredek.¹ Sestavili so ga namreč po teritorialnem načelu, po novo oblikovanih davčnih oz. katastrskih občinah (pri terezijanskem katastru so uporabili teritorialni princip le na Goriškem), zemljišča so prvič merili (v oralih in kvadratnih sežnjih),² pa tudi navodila za izvedbo so bila za vse dežele enotna. Katastrski operati za slovensko ozemlje v Avstriji so se enako kot pri prejšnjem katastru pokrivali s posamezno deželo. Drugače kot terezijanski je ta kataster zajel tudi Ogrsko in s tem Prekmurje, tako da od slovenskega etničnega ozemlja ni pokrila Trsta in nehabsburških ozemelj v okviru Beneške republike (Beneška Istra in Beneška Slovenija). Glede na zelo kratko obdobje veljavnosti³ – drugače kot drugi katastri – skoraj ne vsebuje poznejših dopolnitev in predstavlja tako predvsem vir za nekajletno obdobje nastajanja in kratkotrajne uporabe.

Raziskovalci so po njem podobno kot po terezijanskem katastru posegali malo in iz objektivnih razlogov pozno.⁴ Pri tem je treba opozoriti, da je

zaradi specifičnih okoliščin ohranjen slabše kot njegov starejši predhodnik;⁵ to velja zlasti za katastrska operata za Kranjsko in Goriško; zadnji je poleg spisovnega dela edini vseboval tudi katastrske mape, a je o teh znanega zelo malo, saj naj ne bi niti ena preživela prve svetovne vojne.⁶ Med posameznimi deželnimi operati obstajajo tudi druge razlike, toda v celoti gledano so veliko manjše kot med operati katastra Marije Terezije.⁷ Kar pa zadeva ogrski kataster za Prekmurje, ki ga v pričujoči razpravi ne obravnavamo, lahko predvidevamo, da po tehnični in vsebinski plati prav tako ni bistveno drugačen, saj je temeljil na istem Jožefovem patentu iz leta 1785.⁸

¹ O njem gl. zlasti Ribnikar: *Zemljiški kataster*, str. 324; Lego: *Geschichte*, str. 15–22; Ulbrich: *Zeittafel*, str. 170–171.

² Oral meri približno 0,57 hektara in se deli na 1.600 kvadratnih sežnjevs s površino okoli 3,595 kvadratnega metra.

³ Kataster je bil v uporabi le od 1. novembra 1789 do 1. maja 1790, a so njegovi vplivi na ozemljih, ki so prišla pod francosko upravo, trajali precej dlje. Kolikor so se jožefinski operati ohranili nadaljnji dve desetletji po odpravi jožefinske davčne reforme, se je namreč na njihove podatke o obsegu in donosu zemljišč neposredno naslonil francoski davčni sistem v Ilirskih provincih, ki ga je nato avstrijska oblast v glavnih potezah obdržala do uveljavitve francijskega katastra. *Tafeln zur Statistik*, str. XIII, XVI–XVII. – Na ugotovitvah jožefinskega katastra je temeljila tudi izdelava provizorija zemljiškega davka (*Grundsteuerprovisorium*), žc v času nastajanja franciscejskega katastra. Provizorij je na Štajerskem stopil v veljavo leta 1819 in v večini drugih avstrijskih dežel dve leti pozneje, ni pa zajel nekdanjih francoskih ozemelj. Celo provizorij za Ogrsko iz leta 1850 so zasnovali na sistemu jožefinskega katastra. Lego: *Geschichte*, str. 22–23; *Tafeln zur Statistik*, str. XIX.

⁴ Precej pomanjkljivi katastrski operat za Kranjsko je raziskovalec na voljo šele od petdesetih let 20. stoletja (prim. Blaznik: Doneski k historični topografiji, str. 391–397), vse do leta 1950 pa je veljalo, da je uničen (Ribnikar: *Zemljiški kataster*, str. 333). Še pozneje, v letih 1970 in 1971, je prišel v arhivsko ustanovo, v Državni arhiv v Gorici, katastrski operat za Goriško (ASG, Inv. 23, Catasto giuseppino (1785–1790), Introduzione). Tako kot vse do danes kataster za Goriško in Prekmurje je bilo tudi gradivo za slovenski del Štajerske in Koroške dolgo zunaj Slovenije. – Še vedno ne premoremo za nobeno davčno občino na Slovenskem integralne objave katere od katastrskih fasij, kakršna je objava za hrvaško Reko (Erceg: *Jožefinski katastar*).

⁵ Za Kranjsko ga hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko), ki je v okviru arhivske restitucije v 70. in 80. letih 20. stoletja prevzel iz Avstrije tudi gradivo štajerskega in koroškega katastrskega operata, kolikor se nanašata na slovensko ozemlje (ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko; AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško). Gradivo je bilo deloma prevzeto v obliki kopij in deloma v izvorniku, kot pripomoček pa so uporabniku vse do danes na voljo zgolj prevzemni sezname. Še vedno vsebujeta gradivo za ozemlje Slovenije tudi fonda v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu, iz katerih je bilo odstopljeno gradivo izvzeto oziroma kopirano (StLA, Josephinischer Kataster; KLA, Josephinischer Kataster). Kataster za Goriško je shranjen v Državnem arhivu v Gorici (ASG, Catasto giuseppino), za Prekmurje pa v županjskih arhivih Železne in Zalske županije v Sombotelu in Zalaegerszegu (prim. Šovegeš Lipovšek: *Vodnik*, str. 30). Dvojnice gradiva za posamezne davčne občine najdemo sem in tja tudi po župnijskih in graščinskih arhivih.

⁶ Fond jožefinskega operata za Kranjsko in ARS vsebuje gradivo za dobri dve petini davčnih občin (375 od 879), vendar ne v celoti, veliko pa ga je v zelo slabem stanju (Ribnikar: *Zemljiški kataster*, str. 333–334). Od 409 knjig (tomov) in 159 katastrskih map operata za Goriško, kolikor jih je bilo ohranjenih še konec 19. stoletja, hrani ASG 242 knjig ali slabe tri petine in nobene mape (ASG, Inv. 23, Catasto giuseppino (1785–1790), Introduzione).

⁷ Med katastrskimi operati posameznih dežel je opaziti predvsem tehnične razlike, med katerimi je ta, da je goriški kataster v italijanščini. Struktura katastrskih operatov, kot jo je na podlagi normativnih aktov in gradiva kranjskega katastra opisal Peter Ribnikar (*Zemljiški kataster*, str. 324–327), velja na splošno za vse štiri dežele; največ razlik je pri katastrskem operatu za Goriško. Osnovni sestavni del jožefinskega katastrskega operata predstavlja fasija – napoved, namenjena popisu in izmeri zemljiških parcel. Druga dva glavna obrazca sta izvleček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček) in posestni list kot izkaz vseh nepremičnin posameznega posestnika, poleg teh pa je bilo izdanih še nekaj pomožnih obrazcev, med temi sumarij. Primerjalni študij ali vsaj pilotskih raziskav, ki bi zajele katastrske operate vseh notranjeavstrijskih dežel, še nimamo. Pregledal lahko semle manjši del zelo obsežnega gradiva, pri tem pa sem se bolj posvečal tistim okoljem, v katerih je bilo mogoče pričakovati večjo raznolikost objektov in razne posebnosti.

⁸ Patent z dne 20. aprila 1785 so razširili na Ogrsko z desetmesečno zamudo 10. februarja 1786 (Ulbrich: *Zeittafel*, str. 170).

Jožefinski kataster je bil doslej še zelo malo osvetljen kot vir za obravnavano problematiko, zato je v pričujoči obravnavi, enako kot terezijanski kataster, deležen večje pozornosti. Pri zgradbah je temeljna razlika med obema ta, da so v jožefinskem upošteevane bolj uravnotežene in v večji meri, še zlasti stanovanjske hiše. Glede drugih objektov je jožefinski zgovornejši od terezijanskega, ne gre pa za bistvene razlike, razen da je v njem precej več objektov zajetih neposredno. Še vedno so razmerno slabo zastopana gospodarska poslopja, o nekaterih vrstah zgradb izvemo sicer več kot iz prejšnjega katastra, a na drugi strani pri obravnavi vodnih obratov ni tolikšne doslednosti kot v terezijanskih katastrskih operatih za Kranjsko, Koroško in Štajersko.

Hiše so v jožefinskem katastru edini objekti, ki bi morali biti upošteevani v celoti, ne poljubno ali sploh le izjemoma. Terezijanski kataster jih je, nasprotno, zajel zgolj na celotnem Goriškem (sezname po naseljih z delitvijo po vrstah), v drugih treh deželah pa zelo različno: na Štajerskem niso bile nikjer predmet posebne obravnave, na Kranjskem in Koroškem so zaradi ugotavljanja donosa popisali tiste v mestih in trgih, a zopet ne enotno. Jožefinski kataster hiše, nasprotno, obravnava po enotnih kriterijih, čeprav v praksi z določenimi odstopanji od navodil.

Prav stanovanjske zgradbe so edini objekti, v zvezi s katerimi so med skoraj štiriletnim nastajanjem katastra znatno dopolnili kriterije obravnave, vendar šele leta 1788, nekaj mesecev pred uradnim zaključkom del. Ker je izvedba novih, zelo podrobnih popisov, kot vse kaže, ostala močno omejena, predstavljajo ti popisi med ohranjenim gradivom izjemo, zato jih bomo obravnavali posebej v podpoglavju 2.2. V prvem podpoglavju se bomo omejili na osnovni del jožefinskega katastra; izvedba tega v glavnem temelji na izhodiščnih navodilih iz leta 1785.

2. 1. Stavbe in drugi objekti v osnovnem delu jožefinskega katastra

Jožefinski kataster v svojem izhodišču sploh ni predvideval obdavčenja stavbnega fonda, tako da je ta v katastrskih operatih obravnavan veliko bolj pavšalno kot obdavčena zemljišča in glede na celoto obstoječih zgradb zajet zelo pomanjkljivo. Patent Jožefa II. o izvedbi katastra z dne 20. aprila 1785⁹ v podrobnejših določilih (*Belehrung*) nikjer ne

govori o rubriki oziroma katastrski kulturi »stavbe«. Dotika se zgolj stanovanjskih hiš, in sicer v členu o naseljih: vas, trg ali mestece s pripadajočimi hišnimi številkami je treba šteti za eno ledino (*Platz*) in jo poimenovati *Ortsplatz*; vsaka hiša v njej naj bo navedena s konskripcijsko številko in imenom lastnika na lastni parceli (*eine eigene Post*), ne da bi zemljišče izmerili. Hiši naj neposredno sledi hišni vrt, tudi ta na lastni parceli, ni pa govora o kakih drugih s hišo povezanih objektih. Določilo navaja le, da ledina *Ortsplatz* odpade v davčnih občinah z raztresenimi hišami, če pa so hiše oddaljene od sklenjenega kraja, naj jih ne vključijo v to ledino, ampak navedejo pri ledinah, v katerih ležijo.¹⁰ Členi, ki natančneje obravnavajo posamezne katastrske kulture (vrtove, njive, travnike, planine itd.), v zvezi z njimi prav tako ne omenjajo nikakršnih objektov (npr. senikov pri travnikih, zidanic pri vinogradih, planinskih stanov). Zaman bomo iskali kake vodne in druge obrate in tudi v zvezi z rudniki je govor le o meritvah in napovedi površin zemljišč.¹¹ V istem členu je še izrecno določeno, da v napoved ne sodijo ceste, poti, plazovi, melišča in podobna zemljišča, ki ničesar ne prinašajo, da pa jih je vendarle treba navesti med obdelovalnimi zemljišči, med katerimi ležijo, in sicer s podatkom, da kot nedonosna niso bila izmerjena.¹²

¹⁰ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 16: »Das Dorf, der Flecken, oder das Staedtehen felbt mit den dazu gehoerigen Hausnumern ist einem Platze gleich zu halten, und der Ortsplatz zu nennen, in welchem jedes Haus mit feiner Konskriptionsnumer und Vorschreibung des dormaligen Befitzers eine eigene Post auszumachen hat, jedoch ohne daß der Grund desselben in die Ausmessung kommt. Unmittelbar nach dem Hauße muß der Hausgarten unter einer befondern Post angefuhrert werden. Der Ortsplatz wird in der Paffionstabelle zuerft zu erfcheinen haben, und wo sich der Fall ergibt, daß mehrere kleine Ortschaften in eine Gemeinde zusammengezogen werden, ist der Ortsplatz mit Beurückung des Ortsnamens so oft zu wiederholen, als die Reihe eine neue Ortschaft trifft. In Gemeinden aber, welche aus zerftreuten Haeufern bestehen, bleibt der Ortsplatz ganz hinweg; wie denn auch felbt bei zusammenhaengenden Gemeinden die vom Orte entfernten Haeufer nicht in den Ortsplatz einzuziehen, sondern an dem Orte, wo sich selbe befinden, zu beschreiben find.« – Prim. I. ego: *Geschichte*, str. 17.

¹¹ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 26: »Bergwerke von Gold = Silber = Eifen = Steinkohlen und dergleichen, Salzkokturen, Steinbrueche, als Zweige der bloffen Industrie, haben nicht anders als nach ihrer Oberflaeche in der Auffchreibungs=Ausmessungs=und Irt-raegnuß=Faßion zu erfcheinen.«

¹² »... Straffen, Fuhr= und Hohlwege, Wafferriffe, und derlei Grundtheile, die gar nichts tragen, haben aus dem Bekenntnisse wegzubleiben. Doch find sie, so wie sie in topographischer Ordnung liegen, bei Aufzeichnung der Fruchtbringender Realitaecten mit der Anmerkung kurz zu

⁹ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, knj. 1785–1786. – Isti patent, a z vzporednim slovenskim prevodom: ARS, AS 748, Gospostvo Krumpcerk, fasc. 8, Normalia.

Daleč največ podatkov o objektih vsebuje t. i. fasija ali napoved posamezne davčne občine, ki bi jo lahko poimenovali tudi parcelni zapisnik.¹³ Samo tu so navedeni objekti kot taki, in sicer v okviru neizmerjenih zemljišč – parcel. Te so oštevilčene in si sledijo glede na topografsko lego, pri vsaki pa sta praviloma tudi podatka, ali gre za dominikalno ali rustikalno zemljišče in pod katero zemljiško gospostvo parcela spada. V drugih dveh glavnih obrazcih – v izvlečku podrobnejše razdelitve in posestnem listu posameznega posestnika – zgradb iz razumljivih razlogov ni oziroma se pojavljajo le posredno v ledinskih imenih (npr. njiva pod hišo, travnik za hlevom, gozd pri vislicah ipd.). Na teh obrazcih je namreč po fasiji povzet donos parcel oz. zemljišč, ki pa ga objekti niso izkazovali, zato so izpuščeni; razen na Goriškem, kjer so v posestnih listih (ponekod) kot prvo katastrsko kulturo vendarle navedli hiše (*Case*).¹⁴

Če bi pri izvedbi katastra sledili zgolj navodilom patenta z 20. aprila 1785, bi bila njegova izpovedna vrednost glede objektov še veliko manjša od dejanske. Kot smo videli, govori patent samo o hiši, lastniku in hišni številki. V vzorčnih tabelaričnih obrazcih, v katerih je prikazano, kako naj v fasijah in sumarijih vpisujejo površino in donos posameznih katastrskih kultur, sploh ni primera za hišo in druge površine, ki jih ni bilo potrebno izmeriti.¹⁵ O stavbah in drugih nedonosnih parcelah govori šele poznejši posebni vzorčni obrazec za izdelavo fasij (1786).¹⁶ Med drugim prikazuje, kako naj bo v uvodnem opisu osnovnih značilnosti in meja vsake ledine (*Ried*) navedeno, koliko je na njej hiš in s katerimi hišnimi številkami (npr. *von No. Conscriptip. I anfangend, bis No. 432*), na vzorčnih parcelah pa najdemo tri stavbe: gosposčinsko pristavo, kmečko hišo in mlevni mlin. Prvi dve zgradbi sta zgolj imenovani, le mlevni mlin (*Mahlmühl*) je tudi na kratko opisan: *Mahlmühl mit 2 Weißgängen, 1 Breiengang und 1 Brettflag*. Ker njihove parcele ne izkazujejo nikakršnega katastrskega donosa, so rubrike za izmero in donos pridelka tako v rubriki o površini kot pri vseh štirih katastrskih kulturah (njive, travniki, vinogradi in gozdovi) prazne.

nennen, daß sie als untragbare Gruende nicht gemeffen, auch davon kein l'rttraegniß fasiret worden.«

¹³ V katastru za Goriško se fasija imenuje *registro particellare*.

¹⁴ ASG, Catasto giuseppino, 56, Canale, repertorio dei possessori, s. d.

¹⁵ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belchrung, Nro. 4, Nro. 3 in 5.

¹⁶ Nedatirani obrazec Nro. 3 z datumom prejema 25. 4. 1786 (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 8, Normalia).

Pregledano gradivo katastrskih operatov vseh štirih dežel daje vtis, da so se opisanih navodil najbolj držali na Kranjskem in Koroškem. V fasijah teh dveh operatov bomo na parcelah le redko naleteli na kakšno drugo stavbo kot na stanovanjske zgradbe in obrate na vodni pogon. Oba operata se po večini ravnata po določilu, kako opisati vodne obrate, kranjski pa ponekod razlikuje še med različnimi vrstami hiš. Podobno skromen je katastrski operat za Goriško. Zelo velike razlike pa srečamo pri načinu obravnave stavbnega fonda na Štajerskem; kot bomo videli, obstajajo te ne le med posameznimi okrajnimi gosposčinami (nabornimi gospostvi),¹⁷ ampak celo med davčnimi občinami znotraj iste okrajne gosposčine.

Skoraj »idealen« primer navajanja stavb v fasiji bi bila davčna občina **Brežice-mesto** v okrajni gosposčini Brežice.¹⁸ Kot kaže, upošteva na zemljiščih-parcelah vse zgradbe in celo pogorišča, s tem pa se občutno odmika od navodil Jožefovega patenta. Manj pomembno razliko predstavlja praksa, da so k stavbnemu zemljišču šteli hišni vrt, ki bi moral biti sicer napovedan kot samostojna parcela. V takih primerih – srečamo jih tudi drugod – se izmera parcele nanaša zgolj na vrt, podatki o njegovem donosu pa so – v skladu z Jožefovim patentom – vneseni v katastrsko kulturo travniki.¹⁹

V preglednici ponazarjamo začetek fasije za mesto Brežice – uvodni opis prve ledine in prvih šest parcel. Desni del tabele z rubrikami o katastrskih kulturah je v objavi iz praktičnih razlogov izpuščen, razen rubrike Travniki, ker sta v njej pri parceli št. 6 vpisana izmera in donos hišnega vrta (donosa ne navajamo).

¹⁷ Izraz okrajna gosposčina uporabljamo za Štajersko, ker je takšno poimenovanje za naborno gospostvo oz. naborni okraj navedeno v popisu fonda jožefinskega katastra za Štajersko (ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, popis).

¹⁸ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 368, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, fasija, s. d. – Ker arhivski pripomoček za uporabo jožefinskega katastra ni usklajen z oštevilčenjem tehničnih enot, se mi je pred leti pripetila precejšnja neprijetnost. Ob naročilu gradiva za mesto Brežice, ki je sicer shranjeno v treh tehničnih enotah, sem pomotoma dobil le tehnično enoto z najmlajšim delom gradiva, provizorijem iz leta 1820. Tako sem v prispevku o družbi v Brežicah od konca 18. stoletja izrazil prepričanje, da je za to mesto ohranjen zgolj provizorij, ne pa tudi sam jožefinski kataster (Golec: Podoba brežiške, str. 28).

¹⁹ Patentu z 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 35. – Drugače kot je predpisoval patent in je bila splošna praksa, pri nekaterih brežiških uvodnih opisih ledin ni podatka o številu hiš in hišnih številkah, to pa je glede na njegovo siceršnjo povednost zanemarljiva pomanjkljivost.

Nro. ²⁰	Namen des Grundbesitzers und des Grundstückes. Nro des Haufes.	Anzahl	Ausmessung			Wiesen		
			durch die Bauern Klafter	Durch die Ingenieurs Klafter		Betrag an		
			In die Länge	In die Breite		Joch	64 Tl	Kl.
	Ortschaft Stadt Rann I. Ried Ist der Orts-Platz mit denen darin enthaltenen Hausern, Stallungen, Hof, und Hausgärten, dann der ganzen Stadtanger von N. cons. 1 anfangend bis N. ____ inclusive. Die erste Seite dieser Ried gränzet an den Sau=Strom, die zweite an die Stadt=Ringmauer, die dritte an den Obern Stadt=Thor, die vierte an den untern Stadt=Thor und Schloß der Herrschaft Rann. Die in dieser Ried befindliche Gärten sind zum besten Ertrag geeignet.							
1	Herrschaft Rann No: 1 dahin dinstbar Gestitt-Meister Hauß dabeÿ freye Reitschul Stallung und Schupfen							
2	Michael Gertfchko No: 2 der Stad Rann dinstbar Burger Hauß dabeÿ Brandstadt Hof und Stallung							
3	Jofeph Reis No: 72 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabeÿ Fleischbanckh							
4	Achatz Trepau No: 38 der Stadt Rann dinstbar Fleischbanckh.							
5	Jofeph Zentz No: 3 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabeÿ 2 Brandstädt Stallung, Hoff und Thenn.							
6	Felix Glafer No: 113 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabeÿ Haufgartl dom:	1	7 3 1/6	3 2/6 3		-	1	7 5/6

Opis ledine v prevodu: »Mesto Brežice, I. ledina (*Ortschaft Stadt Rann, I. Ried*) je kraj (*der Ortsplatz*), ki vsebuje hiše, hleve, dvorišča in hišne vrtove ter celotno mestno gmajno s konskripcijskimi hišnimi številkami od 1 do vključno _____. Prva stran te ledine meji na reko Savo, druga na mestno obzidje,

tretja na zgornja mestna vrata, četrta na spodnja mestna vrata in grad gospostva Brežice. Vrtovi v tej ledini so primerni za najboljši donos.« Prvih pet parcel (št. 1–5) je bilo izključno stavbnih, zato jih niso izmerili in niso izkazovale nikakršnega donosa. Na prvi, ki je spadala pod gospostvo Brežice (dominikalno zemljišče), je stala hiša konjuškega mojstra brežiškega gospostva s hišno številko 1, z odprtim, tj. nepokritim jahališčem (jahalno šolo),

²⁰ Napis se v celoti glasi: »Nro. der topographischen Ordnung«.

hlevom in lopo. Vse naslednje parcele so bile podsonne brežiškemu mestu. Na drugi, v lasti Mihaela Gerčka, so poleg njegove meščanske hiše št. 2 navedeni pogorišče, dvorišče in hlev, na tretji, pri posestniku Jožefu Reisu, sta vpisani meščanska hiša s h. št. 72 in mesarska klop, na četrti, v posesti Ahaca Trepava, ki je prebival v hiši št. 38, je zgolj mesarska klop. Peta parcela je »gostila« meščansko hišo Jožefa Cenca s hišno številko 3, zraven nje dve pogorišči ter hlev, dvorišče in gumno. Šele šesta parcela, katere lastnik je bil Feliks Glaser, je poleg hiše meščanske hiše št. 113 obsegala tudi hišni vrt s katastrskim donosom. Vrt je zato izmerjen po dolžini in širini (v sežnjih), v rubriko travniki pa sta vpisana izračun njegove površine v oralih, 64-tinah oralna in kvadratnih sežnjih ter donos sena (objavljena preglednica ne vključuje navedbe donosa, ki je sicer znašal 40/100 stota sladkega sena).

Poleg navedenih vrst objektov – hiše konjuškega mojstra, meščanske hiše, hleva, mesarske klopi, gumna in lope – so bili v isti ledini še ti objekti: rotovž, nekdanje župnišče, nekdanja cerkev sv. Lovrenca, precej kleti, ključavničarska delavnica, usnjarska delavnica, vinska klet, več kajžarskih hiš (*Keuschler Haus*), nekdanji mestni stolp, ki ga je mesto prodalo zasebniku, spodnja mestna vrata (*das Untere Stadt Thor*), takoj ob njih stoječi grad brežiškega gospostva (*Schloß*), gospostvo pa je imelo pri hiši št. 122 konjski hlev, kaščo in še eno nepokrito jahališče. Od skupno 85 parcel so z imenom navedene tudi skupne mestne površine: dve ulici (*Gassen*) in tri uličice (*Gassel*). V naslednji, II. ledini, ledini z imenom Za zidom (*Hinter der Mauer*), so v glavnem ležali vrtovi, a tudi stavbe: poleg meščanske hiše grofa Attemsa, dveh kajžarskih hiš in nekaj gospodarskih poslopij je bila tu stavba zapora (*Arresthaus*) s hišno številko 93, sicer podsodna mestu, a v lasti gospostva. V III. ledini z imenom Spodnje predmestje pritegne pozornost hiša carinskega nadzornika (*Zoll Amts Aufseher Haus*), v IV. ledini, imenovani Zgornje predmestje, pa župnišče, cerkev sv. Roka z gostaško hišo (*Inwohner Haus*), ki je bila v lasti mežnarije, in frančiškanski samostan s starim pokopališčem in tremi poslopji – hišo za posle (*Gesindhaus*) brez lastne hišne številke, drvarnico (*Holtzleege*) in kletjo za zelje (*Kraut Keller*). V tem delu mesta so poleg »standardnih« gospodarskih zgradb stale tudi dve kovaški in ena usnjarska delavnica. V obeh predmestjih je bilo označevanje stanovanjskih hiš bolj raznoliko kot v samem mestu: poleg meščanskih in kajžarskih hiš najdemo namreč še ošteterske (*Hofstädler Haus*) in gostaške (*Inwohner Haus*) ter že omenjeno poselsko hišo. Med tremi predmestnimi

cestnimi parcelami – dve v Zgornjem in ena v Spodnjem predmestju – je bila v zadnjem cesti, ki je v svojem imenu razkrivala še en poseben objekt – brod na Savi (*Straffen gegen der Überfuhr*).

Čeprav je brežiška fasija glede stavbnega fonda daleč nadpovprečno zgovorna, bomo v njej vendarle zaman iskali kak podatek o videzu in gradbenem materialu stavb. Teh pri poimenovanjih niso razlikovali po zunanem videzu, temveč po namembnosti: grad, hiša konjuškega mojstra, hiša carinskega nadzornika, stavba zapora, mestni stolp itd. Za označevanje stanovanjskih hiš je bilo očitno poglavitno merilo, komu je hiša pripadala – meščanska/meščanova, kajžarska, ošteterska, gostaška –, ne pa, kakšen je bil njen videz. Tako gre razumeti razlikovanje med »meščanovo« hišo (*Bürgerhaus*) in »meščansko hišo« (*Bürgerliches Haus*); zadnji dve sta bili denimo hiši dveh nemeščanov: prva s kaplanovim stanovanjem v samem mestu in druga v lasti grofa Attemsa v ledini Za zidom.

V katastrskih operatih so ponekod, očitno v skladu z internimi navodili, pri vseh parcelah zapisovali še, na katere parcele oziroma na kaj mejijo. Nekateri **navedbe meja in mejašev** so natančnejše, druge manj. Zelo dosledno, za vse štiri strani zemljišča, so meje vpisovali pri parcelah mesta Maribor, vendar je potrebna previdnost: pri hišah so namreč opisane meje izmerjenih hišnih vrtov in ne meje celotnih parcel, ki sicer samo implicitno vključujejo tudi hišo in morebitna druga poslopja. Za hišni vrt na parceli št. 1, last Janeza Jožefa Santola s hišo št. 112, tako izvemo, da je mejila na eni strani na Santolovo lastno dvorišče, na drugi na požarni zid mariborskega gradu, na tretji na obzidje in na četrti na vrt soseda Franca Ebnerja.²¹ Navajanje parcelnih meja bi pričakovali pri katastrskem operatu za Goriško, saj je takšno prakso poznal že terezijanski kataster, a je stanje v fasijah jožefinskega različno: pri nekaterih davčnih občinah navedbe meja srečamo in pri drugih pogrešamo.²²

Čeravno so za vse dežele avstrijskega dela monarhije veljala enotna navodila za izvedbo, je bil način obravnavanja stavb precej subjektiven oziroma lokalen. Sestavljalci katastra so jih tem laže popisovali neenotno, ker Jožefov patent ni predvideval

²¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gospoščina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina I, 9. 9. 1789.

²² Opis parcelnih meja pozna denimo fasija davčne občine Tolmin, a ne za stavbne parcele (ASG, Catasto giuseppino, 212, Tolmino, registro particellare, 1789), ni pa ga v fasijah za Sv. Križ in Ajdovščino (prav tam, 48, S. Croce, registro particellare, 1788; 104 II, 105, II, Aidussina, registro particellare, 1788).

obdavčenja stavb. Ponekod, kakor na primer v Brežicah, so popisali (skoraj) vse obstoječe objekte na parceli (hlev, skedenj, pristavo ipd.), drugje po navodilih patenta samo hišo s hišno številko ali pa niti tega in je hiša navedena zgolj implicitno s hišno številko, kot smo videli pri Mariboru.

Pri obravnavanju stavb lahko srečamo naravnost **velikanske razlike** celo med davčnimi občinami iste okrajne gosposčine (nabornega gospostva), recimo pri **okrajni gosposčini Laško**. Če vzamemo za primer samo tri njene davčne občine – Laško-trg, Rečica in Sv. Štefan (Turje), bomo zaradi različne intenzivnosti popisovanja objektov več kot presenečeni. Zanimivo je, kako malopovedna je prav fasija »domače« davčne občine Laško-trg,²³ saj bi njeno izpovedno vrednost lahko primerjali z napovedno tabelo za nepremičnine v terezijanskem katastru.²⁴ Nekajkrat ni na parceli navedena niti hiša kot taka, temveč zgolj posestnikovo ime s hišno številko, obstoj hiše pa je potrjen kvečjemu v oznaki lege vrta: »ein Garthen beim Haus«. Praviloma srečamo skupaj, na isti parceli, hišo in vrt, ne da bi bile hiše določene označene po vrstah, npr. kot tržanske, hišice, kajže in podobno. Namembnost stavbe, ki ni bila (zgolj) stanovanjska, se pojavlja izjemoma, a še to samo v imenu lastnika: Valvasorjev špital s h. št. 73 ima hišo, župnišče Laško s h. št. 99 je le lastnik vrta, ne da bi bila omenjena sama stavba, enako je laška graščina (h. št. 71) izpričana zgolj kot lastnik zemljišč in z imenom pravne osebe gospostvo Laško (*Herrschaft Tüffer*). Šele iz opisa meja njenega vrta lahko razberemo, da je z gospostvom mišljena tudi graščinska stavba (*reint an die Herrschaft*). Višnjegorski štok ali dvorec sredi trga je bodisi skrit pod navadno hišo bodisi sploh izpuščen. Za njegovo fizično navzočnost izvemo šele posredno iz ledinskih imen zemljišč (*hinter dem Stok, ein Acker Sastokam, ein Garthen pod Stocam*), z uradnim, nemškimi imenom pa se pojavlja le pri navedbah o podložnosti posameznih parcel zemljiškemu gospostvu (*dem Weixelberger Hof dienstbar*). Tako ima jožefinska fasija za trg Laško komaj kakšno prednost pred napovedjo za nepremičnine v tri desetletja starejšem terezijanskem katastru. Lažja je skoraj samo identifikacija hiš, ker so hiše ali njihovi lastniki zdaj navedeni s hišnimi (konskripcijskimi) številkami in ker imamo kratke opise parcelnih meja. Nasprotno pa jožefinski kataster ne pove ničesar o

gradbenem materialu stavb; o njem je v terezijanskem vsaj nekaj podatkov. V terezijanskem katastru celo navedbe o legi zemljišč v Laškem razkrijejo več različnih zgradb kakor v jožefinskem.²⁵ Zadnji pozna v trgu in njegovi bližini npr. »zid« (*ober der Mauer, per Sidu*), Grad oz. Stari grad nad trgom (*pod Gradam, pod Starim Gradam*) in kozolec (*Per Kosouž, per Kosouzu*). Dosledneje kot v trški davčni občini se katastrska fasija drži določil Jožefovega patenta o stavbah pri bližnji davčni občini Rečica.²⁶ Hiše so vedno popisane samostojno, na lastni parceli, in s hišno številko, nekatere kot *Haus* in druge kot *Wohnhaus*. Kot kaže, so na enak način upoštevani tudi vsi mlini s hišno številko, ne glede na to, kje je živel lastnik (pri enem gre npr. za tržana iz Laškega); mlin je sicer označen le po vrsti vodnega obrata (*Mühl et Haus, Stamfmühl*), brez števila koles ali drugih opisnih podatkov. Pri fasiji te davčne občine je zanimivo, da stavbne parcele (hiše in mlini) niso oštevilčene, ampak jih zaporedna parcelna številka preprosto preskoči. Tako je, kar zadeva obravnavo objektov, ena redkih skupnih značilnosti fasij za Laško in Rečico navajanje parcelnih meja, to pa obe davčni občini povezuje s tretjo – Sv. Štefan (Turje).²⁷ Pri tej davčni občini z izključno kmečkimi gospodarstvi je obravnavanje stavb daleč najbolj natančno, zelo podobno kot pri mestu Brežice. Zajeta so namreč tudi gospodarska poslopja in mogoče je dobiti vtis, da se je popisu »izognila« le malokatera stavba. Tudi tehnično fasija zgledno ločuje stavbne parcele (brez izmere in napovedi donosa) od drugih, zemljiških parcel. Oglejmo si, kaj vse lahko izvemo o stavbah dveh kmečkih gospodarjev (Sv. Štefan h. št. 1 in 3) v ledini Črni studenec (Črdenec). Jakob Draksler je imel na eni parceli stanovanjsko hišo in živinski hlev, na drugi kajžo za gostača (*dessen Inwohners Kajschen*) s h. št. 4, sredi travniške parcele pri kozolcu, imenovane »per Kosouž«, pa je na posebni parceli popisana vinska klet (*Wein=Keller in der obigen Wiesen*), katere slovensko ime zidanica razkriva oznaka pašniške parcele »Podsidadno«. Pri Jakobovem sosedu Matiju Drakslerju je na eni parceli navedena stanovanjska hiša št. 1 z živinskim hlevom ter na drugi mlin z enim mlinskim kolesom in stopenjami (*dessen Müll mit 1 Lauf und Stampfen*).²⁸

²³ Prim. Golc: Zemljiški katastri, str. 323–324.

²⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 11, Rečica, fasija, s. d.

²⁵ Prav tam, št. 14, Sv. Štefan, fasija, s. d.

²⁶ Prav tam, ledina 1, s. d. – Prim. Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 216.

²³ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 12, Laško-trg, fasija, s. d.

²⁴ Prim. Golc: Zemljiški katastri, str. 323–324.

Nro. der topographischen Ordnung	Namen des Grundbesizers und des Grundstücks Nro. des Hauses.		Benennung Anzahl des dermaligen Grundmaßes	Ausmessung			Betrag				Körner		
				durch Bauern		durch die Ingenieure	an			Weizen		Korn	
				Klafter		Klafter	Hoch	Quadrat	Ellen	Weggen	m.	Weggen	m.
				in die Länge	in die Breite	Klafter	Foot	Quadrat	Ellen	Weggen	m.	Weggen	m.
3	8	Matthias Gungl											
4	8	Johann Gungl											
5	9	Johann Gungl											
6	9	Johann Gungl											
7	10	Johann Gungl											
8	10	Johann Gungl											
9	11	Johann Gungl											
10	11	Johann Gungl											
11	12	Johann Gungl											
12	12	Johann Gungl											
13	13	Johann Gungl											
14	13	Johann Gungl											
15	14	Johann Gungl											
16	14	Johann Gungl											
17	15	Johann Gungl											
18	15	Johann Gungl											
19	16	Johann Gungl											
20	16	Johann Gungl											
21	17	Johann Gungl											
22	17	Johann Gungl											
23	18	Johann Gungl											
24	18	Johann Gungl											
25	19	Johann Gungl											
26	19	Johann Gungl											

Fasija za mesto Kočevje – primer vsebinsko skopega popisa stavb, skladnega z navodili

Kakšna je splošna slika stavbnega fonda v vseh štirih katastrskih operatih? Najprej se ustavimo pri **stanovanjskih zgradbah** – hišah v širšem pomenu besede – kot edinih stavbnih objektih, ki so po Jožefovem katastrskem patentu sploh sodili v katastrske napovedi. Če bi se tega določila povsod držali dosledno, bi bil jožefinski kataster prvi operat, ki bi po enakih kriterijih in sočasno zajel celoten stanovanjski fond na glavni slovenskega ozemlja. Iz nekaj zgornjih primerov smo lahko videli, da je praksa poznala tudi odmike, a načeloma je bilo tako: kataster naj bi navajal sleherno zgradbo, ki je imela hišno številko. Če pa so v fasijah hiše kot take prezrli in upoštevali samo donosna zemljišča, se lastniki hiš in hišne številke največkrat vendarle pojavijo, in sicer pri podatkih o zemljiških posestnikih. Razen seveda, če je lastnik živel drugje in je povsod zapisan s tistim naslovom.

V katastru bomo ponekod pogrešali to ali ono hišno številko, ker hiše s takšno številko preprosto ni bilo več ali ker je na novo zgrajena hiša še ni imela. Med prvim hišnim oštevilčenjem – dodelitvijo t. i. konskripcijskih številok v letih 1770/71 – in nastankom jožefinskega katastra sta minili že skoraj dve desetletji. Medtem je nekaj hiš izginilo, na istih mestih ali drugje so nastale nove, ki so dobile bodisi hišne številke izginulih hiš bodisi nove številke ali pa so še nekaj časa ostale neoštevilčene in so v jožefinskem katastru upravičeno navedene brez številke. Za navedbo hiše v katastrski fasiji so morali ponekod obstajati tudi drugi razlogi. Tako bo treba še ugotoviti, zakaj na Ptuj, ki naj bi imel na tleh mestne ledine (*Ortsplatz*) 203 hiše, pri hišah na parcelah ne najdemo nekaterih hišnih številok, zagotovo pa vemo, da so obstajale, saj je pri tej ali oni parceli navedeno, da meji prav na hišo z manjkajočo številko. Tako denimo ni hiše s številko 178, a najdemo pri parceli s hišo št. 179 zapis, da leži med hišama št. 178 (!) in 180.²⁹ Zelo verjetna se zdi domneva, da je ptujski kataster takšne parcele izpustil, ker so na njih stale zgolj hiše, ki niso imele niti pedi obdelovalne zemlje. Na drugi strani namreč specificira vsak še tako majhen vrt, torej obdelovalno zemljišče, nima pa neobdelovalnih: cest, poti, trgov, cerkva, mestnih stolpov idr. Upoštevajte takšno načelo, da torej hiša brez vrta ni protokolirana, bi v mestu Kočevje morali izpustiti skoraj vse hiše, saj je tu zaradi stisnjene zidave le redkokatera premogla majhen vrt.³⁰

Tam, kjer stanovanjske zgradbe v katastrskih fasijah niso navedene neposredno, večinoma ni težav pri razlikovanju, ali je na parceli dejansko stala hiša ali se hišna številka nanaša samo na domovanje posestnika. Zato pa je potrebna previdnost v primerih, če je imel isti posestnik več hiš, še zlasti če gre za hiše pravne osebe. Kadar je ta identična s stavbo, je tako tudi opredeljena, npr. na Ptuj zgornji grad (*Schloß Oberpettau*), župnišče (*Pfarrhoff*), normalka (*Normalschul Hauß*) ali minoritski samostan (*Kloster der P. Minoriten*). Toda v istem mestu naletimo na različnih koncih na tri hiše ustanove za vojaške invalide (*Hauß des Löbl. Invaliden Institut*) in posebej še na ustanovino »vojašnico« (*Inval: Instit: Cafsern*), nikjer pa ni navedena matična hiša vojaških invalidov. Prav tako pogrešamo meščanski špital kot tak, a najdemo parcelo, na kateri stoji hiša špitala (*Hauß des Burger Spital*) s h. št. 192. Da ta stavba slej ko prej ni »matični« špital, kaže tole dejstvo: pri opisih lege dveh hiš na drugem koncu mesta je špital omenjen kot njuna sosednja hiša št. 45, samostojne parcele s to hišno številko pa ni. Med lastništvom in namembnostjo določene stavbe je lahko torej občutna razlika. Včasih kataster sicer tudi »nehote« govori o spremenjeni ali dodatni namembnosti določene hiše. Ena od vrat v ptujskem mestnem obzidju, t. i. Špehasta ali Nova vrata (*Speckthor*), so pri opisu vsebine parcele označena zgolj s h. št. 102, šele na drugem mestu pa izvemo, da gre za proviantno hišo: neka hiša meji namreč na proviantno hišo z že znano št. 102.³¹

V jožefinskem katastru so se kot predmet obravnave znašle tudi stavbe, kot so gradovi, graščine in samostani, ki jih v terezijanskem katastru vidimo le redko, razen na Goriškem.³² A v terezijanskem katastru smo na seznamu hiš goriškega mesteca Sv. Križ (Vipavski Križ) pogrešali kapucinski samostan,³³ ki ga jožefinski kataster ima. Na popisu parcel mestne ledine ga najdemo na dveh zaporednih parcelah: na parceli št. 3 je naveden samostan kot tak s hišno številko 2 (*Convento de PP Cappuccino No. 2*), na parceli št. 4 pa samo kot posestnik vrtna parcele. Tudi zdaj sicer gradovi in graščine niso vedno označeni dosledno kot stavbe ali dovolj jasno kot gosposki sedeži. Podobno kot so se »skrili« v Laškem, se je v jožefinskem katastru dogajalo še kje. V fasiji davčne občine Tolmin je denimo grad grofa Pompeja Coroninija naveden zgolj kot hiša z dvoriščem št. 72 (*Casa con cortivo*),

²⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358, Okrajna gosposčina Ptuj, št. 1, Ptuj–mesto, fasija, ledina I, s. d.

³⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 158, Naborno gospostvo Kočevje, k. o. Kočevje–mesto, fasija, ledina I, s. d.

³¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358, Okrajna gosposčina Ptuj, št. 1, Ptuj–mesto, fasija, ledina I, s. d.

³² Prim. Golec: Zemljiški katastri, str. 307–308, 325, 328 sl.

³³ Golec: Zemljiški katastri, str. 328.

niti ne kot »gosposka hiša« (*Casa Dominicale*), kot se je v istem kraju imenovala neka druga hiša.³⁴

Neposredna primerjava obsega hišnega fonda v obeh katastrih je mogoča prav za Goriško, kjer je hiše po teritorialnem načelu, po posameznih naseljih, zajel že terezijanski kataster. Druge primerjave hiš po naseljih, razen statističnih, so žal omejene, prvič zaradi uničenja dela goriškega jožefinskega katastra in drugič, ker je povednost tega katastra glede hiš manjša, saj jih drugače kot terezijanski kataster ne označuje po vrstah in ne navaja njihovih fizičnih lastnosti, ki jih terezijanski kataster razkriva vsaj tu in tam. Tako je bilo leta 1753 izpričanih za Sv. Križ deset vrst različnih stanovanjskih hiš,³⁵ po jožefinskem katastru 35 let pozneje pa so vse razen gradu in samostana označene zgolj kot *Casa* in s hišno številko. Število hiš se je medtem povzpelo z 52 na 78.³⁶ Nekoliko manjše, a prav tako opazno povečanje števila hiš srečamo v sosednji vasi Ajdovščina. Terezijanski kataster jih je leta 1753 navajal 98,³⁷ jožefinski pa poltretje desetletje pozneje 127 oštevilčenih in dodatno še kakšno neoštevilčeno.³⁸ Takšne številčne primerjave so mogoče še za tista mestna in trška naselja na Kranjskem in Koroškem, za katera obstajajo terezijanski popisi donosa od hiš, vendar se predvsem na Kranjskem srečujemo s podobnimi težavami kot na Goriškem: pri jožefinskem katastru je namreč uničeno gradivo dobršnega dela davčnih občin, v katerih so bili mesta in trgi.

Kot smo videli že doslej, je jožefinski kataster **pri fizičnih opisih in označevanju hiš** izjemno skop, precej manj poveden od že tako molččega terezijanskega predhodnika. Poleg namembnosti te ali one hiše, ki zdaj rabi za šolo, ali ki je bila nekoč samostan (npr. nekdanji dominikanski na Ptuj), ni o sami stavbi skoraj ničesar oprijemljivega. Celo razlikovanje med hišami in hišicami, precej običajno v starejših virih in terezijanskem katastru, je tu redko. Prav tako bomo redko našli kajže, kot je bila recimo kajža brez hišne številke (*Keusche ohne Haus No.*) pri dominikalni opekarni (*Zigl Hütte*) admontskega samostana v ledini Račji dvor pri Mariboru³⁹ ali pa nova kajža (*Neue Keusche*) zasebnega

lastnika v Kranjski Gori.⁴⁰ Posredno se kajže pojavljajo še v oznaki kajžarska oziroma bolje kajžarjeva hiša (*Keufchler Haus*), ki jo med drugim srečujemo v brežiškem predmestju in kot prevladujoč tip na Jesenicah.⁴¹ Na Kranjskem je med zgovornejšimi fasija za trg Žužemberk, a še ta pove komaj kaj; tako kot v okoliških krajih so hiše označene kot kmečke (*Bauern Haus*), edini izjeme pa predstavljajo: gostaška hiša (*Inwohners Haus*), gostaška hišica (*Inwohners Heuß*), gosposčinska hiša – grad (*Herrschaft: Haus*) in gosposčinski mlevni mlin (*Herrschaftl. Mahl Mühle*).⁴² Tudi na Koroškem, katerega terezijanski kataster navaja za mestna in trška naselja celo gradbeno stanje hiš in število posameznih prostorov v njih,⁴³ nas jožefinski po tej plati v glavnem pušča v nevednosti. Od obeh trgov na tleh današnje Slovenije je ohranjena fasija za Guštanj (Ravne), vendar zgradb kot takih sploh ne navaja, niti ne mlinov; na parceli, a brez parcelne številke, je navedena samo fužina pri gradu Ravne, sicer pa se stavbe tu in tam skrivajo v opisih zemljiških parcel (*hinter dem Thurn, nächst der Padtstuben, an der Pebausung*).⁴⁴ Drugače je pri fasijah nekaterih davčnih občin istega nabornega gospostva Pliberk, v katerih so za vsako stanovanjsko hišo – ne pa tudi za vodne obrate in župnišče – zapisali še, ali so zgrajene iz lesa, zidane ali kombinacija obojega (*halb von Mauer und Holz*).⁴⁵ Takšnega ali podobnega navajanja gradbenega materiala ne poznamo za zdaj še nikjer drugje. Le želje, ki jim jožefinski kataster najverjetneje ne bo ustregel, pa so specifikacije prostorov v hišah in razlikovanje med pritličnimi in nadstropnimi hišami. Odmik od tako površinskega obravnavanja stanovanjskih stavb je prinesel šele poseben Jožefov patent, ki je 1. septembra 1788 ukazal popis hiš in njihovega donosa.⁴⁶ Ker je bila izvedba patenta zelo omejena, bomo ta popis, kot

Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 4, Koroška vrata, fasija, ledina IV, s. d.

⁴⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina I, s. d.

⁴¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 368, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice–mesto, fasija, s. d.; ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, Jesenice, fasija, 18. 1. 1787.

⁴² ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 250, Naborno gospostvo Žužemberk, k. o. Žužemberk–trg, fasija, s. d.

⁴³ Golec: Zemljiški katastri, str. 313–321.

⁴⁴ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 128, Naborni okraj Pliberk, Guštanj, fasija, ledina I, 7. 6. 1788.

⁴⁵ Prav tam, št. 282, Naborni okraj Pliberk, Mežiški Breg, fasija, 25. 7. 1787; št. 283, Naborni okraj Pliberk, Mežica, fasija, 28. 9. 1787.

⁴⁶ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 5, Patenti, 1. 9. 1788.

³⁴ ASG, Catasto giuseppino, 213, Tolmino, registro particellare, 1789, fol. 4, 12.

³⁵ Golec: Zemljiški katastri, str. 329.

³⁶ ASG, Catasto giuseppino, 48, S. Croce, registro particellare, 1788. – Prim. Golec: Meščanska naselja, str. 215–216.

³⁷ Golec: Zemljiški katastri, str. 329.

³⁸ ASG, Catasto giuseppino, 104 II, Aidussina, registro particellare, 1788. – Prim. Golec: Meščanska naselja, str. 226.

³⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293,

je bilo že napovedano, obravnavali posebej v naslednjem podglavju 2.2.

Glede navajanja **nestanovanjskih stavb**, zlasti gospodarskih in sakralnih objektov, je v jožefinskem katastru še večja neenotnost kot pri hišah. Vtis je, da so bili v tem pogledu natančnejši na Štajerskem, a najdemo tudi tam velike razlike; pri Laškem smo videli, da so lahko razhajanja zelo občutna celo na lokalni ravni. Kot zgleden primer smo obravnavali mesto Brežice, pri katerem srečamo raznovrstne nestanovanjske objekte, od hlevov, gumn, raznih delavnic in mesarskih klopi do jahališča. Posamič so kot parcele vpisane tudi mestne ulice, cerkve, samostan in dve pokopališči. Zelo podobne ugotovitve veljajo za mesto Celje, kjer so gospodarska poslopja in usnjarske delavnice v glavnem stali zunaj mestnega obzidja.⁴⁷ Malo gospodarskih poslopij, navedenih neposredno na parcelah, najdemo v katastrskih operatih drugih treh dežel. Na Goriškem je denimo pri davčni občini Kanal le izjemoma vpisan kak hlev (*Stalla*), zaradi velikosti in teže objektov pa se niso mogli izogniti navedbam žitnice (*Granaro*) in kleti (*Cantina*) grofa Mihaela Rabatte.⁴⁸

Najpogosteje izvemo za obstoj **gospodarskih poslopij** zgolj posredno – iz ledinskih imen, še posebej za kozolce. V uvodnem opisu ledine Višnje v davčni občini (Nova) Vrhnika je tako navedeno, da meji ledina na eni strani na Žontova gumna in kozolce (*von Schontischen Dreschboden und Harpfen*). Le pri prvem posestniku je kozolec omenjen tudi na njivski parceli (*dessen Aker na Verti und Harpfe*).⁴⁹ Sicer pa objekte razkrivajo predvsem ledinska imena parcel, na primer v občini Tunjice nad Kamnikom, kjer je imel v ledini Laniše prvi posestnik kmečko hišo (*ein Bauernhaus*) in na isti parceli sadovnjak, imenovan »per Kasuz«.⁵⁰ V vasi Kranjska Gora izvemo za en sam hlev iz oznake vrta »Sa Hlevam«⁵¹ in podobno tudi v rudarskem mestu Idrija, kjer je moralo biti hlevskih zgradb na pretek, a priča o obstoju takega objekta samo njiva, imenovana »pod Stalla«.⁵² Uporabna vrednost jožefin-

skega katastra kot vira o nestanovanjskih stavbah ni v takih primerih nič večja kot na splošno terezijanskega.

Od vseh gospodarskih objektov so še najnatančneje obravnavani **mlini in drugi vodni obrati**. V skladu z dodatnimi navodili, kako jih je treba popisati (1786),⁵³ so marsikje poleg oznake, za kakšno vrsto mlina gre, navedli tudi število koles in stop, včasih pa še kak podatek več. Za mlin v predmestju Slovenske Bistrice, ki je imel dve kolesi in ene stope, tako izvemo, da je zdaj le še pogorišče.⁵⁴ V Topli na Koroškem je spadal k prvi kmetiji hišni mlin (*Hausmühl*) z enim kolesom na potočku Topla, ki je lahko mlel vse leto,⁵⁵ v bližnji Črni je za merični mlin (*Mauth Müll*) poklicnega mlinarja – stal je ob Meži in imel tri kolesa in stope – zapisano, da deluje na stalni vodi (*an bestandigem Wasser*),⁵⁶ pod vasjo Šentanel pa je imel kmet hišni mlin z belim kolesom, ki ga je nestalna voda lahko poganjala le po dva meseca na leto.⁵⁷ Precej zgovorni so opisi vodnih obratov v ledini Malni (*Muhlthal*) pri Planini na Notranjskem. Pri mlevnih mlinih razlikujejo med belimi in črnimi kolesi (*Weißgämg, Schwarze Gämg*), navedene so stope (*Stampfer*), žage (*Sagmühl, Brettersäge*) in kovačija z enim kladivom (*Hammer Schmid mit einem Hammer*).⁵⁸ Ob dravskem bregu pred mestom Maribor so delovali štirje ploveči mlini (*Schiffmühl*), vsak z dvema kolesoma in v neposredni sosesčini mlinarske stanovanjske hiše (*Mühl Haus* oz. *Wohnhaus*).⁵⁹ Nesorazmerna natančnost pri obravnavanju mlinov v primerjavi z drugimi gospodarskimi obrati ne preseneča, upoštevaje, da se samo mlini pojavljajo v katastrskih vzorčnih obrazcih. Drugače kot terezijanski kataster pa jožefinski zanje in za druge vodne obrate ni

⁴⁷ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledine I–V, s. d.

⁴⁸ ASG, Catasto giuseppino, 56, Canale, repertorio dei possessori, s. d., pag. 304.

⁴⁹ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 267, Naborno gospostvo Logatec, k. o. Nova Vrhnika, fasija, ledina II, s. d.

⁵⁰ Prav tam, šk. 78, Naborno gospostvo Križ, k. o. Tunjice, ledina I, s. d.

⁵¹ Prav tam, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina I, s. d.

⁵² Prav tam, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, fasija, ledina IX, s. d.

⁵³ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 8, Normalia, nedatirani obrazec Nro. 3 z datumom prejema 25. 4. 1786.

⁵⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 284, Okrajna gosposčina Grad Bistrica, št. 5, Mesto Bistrica, fasija, ledina II, s. d.

⁵⁵ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 448, Naborni okraj Pliberk, Topla, fasija, ledina I, 19. 9. 1787.

⁵⁶ Prav tam, št. 403, Črna, fasija, ledina I, 24. 9. 1787. – O izrazu merični mlin kot prevodu za *Mauthmühl* gl. Sgerm, Mlini na Lovrenškem Pohorju, str. 178. S tem popraviljam ponujeno možno razlago pojma »Mautmühl« v: Golc: Zemljiški kataster, str. 325.

⁵⁷ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 31, Naborni okraj Pliberk, Šentanel, fasija, ledina I, 31. 12. 1787.

⁵⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 287, Naborno gospostvo Ilaasberg, k. o. Planina-trg, fasija, ledina VI, s. d.

⁵⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina X in XI, s. d.

poznal posebnih obrazcev. Ker terezijanski kataster ni zajel mlinov na Goriškem, ni nepomembno, da jih v jožefinskem najdemo tudi za to deželo.⁶⁰

Postavlja se vprašanje, ali je jožefinski kataster tako natančen tudi, ko gre za vprašanje, ali upoštevati vse obrate na vodni pogon. Povedano drugače: koliko mlinov in žag se v fasijah ne pojavlja in jih najdemo zgolj v ledinskih imenih, koliko pa je sploh povsem »zamolčanih«? Raziskave F. Sgerma za Lovrenško Pohorje so pokazale, da je marsikateri mlin zapisan zgolj posredno pri najbližji kulturi (npr. »njiva nad mlinom« ali »travnik pri mlinu«), od žag pa je bila takih sploh velika večina. Sgerm je sklepal, da so ostale zamolčane kmečke žage v nasprotju z obrtniškimi, ki so delovale v lovrenškem trgu.⁶¹ Za tovrstne mikroraziskave je danes mogoče uporabiti prvovrsten referenčni vir – objavljeni jožefinski vojaški zemljevid ali t. i. vojaška merjenja, nastala tik pred jožefinskim katastrom oziroma hkrati z njim.⁶² Ker sta bila za mlino in žage predpisana posebna topografska znaka, ponuja zemljevid obilo podatkov o njihovi legi in predstavlja izziv za primerjalne raziskave, v katere bi lahko vključili tudi jožefinski kataster.

V katastrskih fasijah so, a spet zelo odvisno od okolja, zajeti še drugi **neagrarni gospodarski obrati**. Različne vrste delavnic smo videli pri fasiji mesta Brežice in njegovih predmestij, marsikje pa se ime delavnice pojavlja le v opisu topografske lege. Povsod srečujemo kovačije, vsekakor tudi zato, ker so jih gnale vode in so jih včasih obravnavali enako ali podobno kot mlinske in žagarske obrate. Vprašanje pa je, kolikšen delež kovaških obratov na vodni pogon je v katastru upoštevan. Tu si žal ne moremo pomagati z jožefinskim vojaškim zemljevidom kot referenco. V primerjavi z mlino in deloma žagami se obravnavanje kovačij kaže kot manj enotno. Ponekod so omenjene zgolj posredno v ledinskem imenu zemljiške parcele, recimo v belokranjski Vinici njiva »vor dem Schmieden«,⁶³ ali pa na parceli skupaj s hišo, kot na primer kovačija pri hiši v mestecu Kostanjevica (*ein Schmieden samt Garten*)⁶⁴ in žebljarna z gumnom na mariborskem zgornjem Lentu (*Haus samt der Naglschmidten und*

Theen).⁶⁵ Drugje, v Mežici na Koroškem, izvemo še za število kovaških ognjev (*ein Schmitten mit 1 Feuer, ein Streckhammer mit 1 Feuer*).⁶⁶

Fužinarski in rudarski obrati – te pogrešamo v terezijanskem katastru v vseh deželah razen na Koroškem – v jožefinskem katastru prav tako niso predmet obdavčenja, a so jih v nekaterih katastrskih fasijah vsaj omenili kot sestavni del parcel. Drugi podatki o njih so silno skopi. Pomenljiva je ugotovitev, kako skromno so v ledini Sava pri Jesenicah obravnavali plavž (železarno) Valentina Ruarda, če ga primerjamo z navedbami o drugih gospodarskih stavbah istega lastnika. Pri Ruardovem mlinu na Savi so navedeni mlinarska hiša, število različnih koles in žaga, pri hiši, v kateri so stanovali kovaški mojstri, najdemo zapis, da je nova ter katere prejšnje hiše je nadomestila, sam plavž pa je zgolj omenjen kot »Ein Floss oder Hochhofen an Sau=stroh« in podobno tudi kovačija za izdelovanje orodja: »Ein Zeug Schmieden an der Landstrassen an Zegouniza anstossend.«⁶⁷ V primerjavi s tem so fužino pri graščini Ravne (Streiteben) na Koroškem opisali še razmeroma izčrpno: fužinarska hiša s štirimi jeklenimi »kladivi« (*Hammer Hauß Nro. 81 mit 4 Stabl Schlägen*) je navedena na istem zemljišču z graščinsko kovačijo, ki je delala za domače potrebe (*eine Hofschmiden vor Herrschaftl. Arbeiten*). Poudariti kaže, da sta to v vsej fasiji občine Guštanj sploh edini neposredno navedeni zgradbi, samo zemljišče niti ni oštevilčeno in torej ni šteto za parcelo.⁶⁸ Podoben način obravnavanja zgradb srečamo pri Stari Fužini v Bohinju:⁶⁹ od celotnega fužinskega kompleksa barona Zoisa so na parcelah navedeni kot stavbe le mlin (*dessen Mühl mit 3 Laufern No. 69*) in dve fužinarski hiši (*dessen 2 Hammerhäuser No. 68 et 67*). Vse druge zgradbe, tudi Zoisovo graščino (*Sloß*), razkrivajo samo opisi bliž-

⁶⁰ Trpin: Tolmin, str. 160.

⁶¹ Sgerm: Mlini na Lovrenškem Pohorju, str. 180; isti: Žage na Lovrenškem Pohorju, str. 200.

⁶² Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1.–7. zvezek.

⁶³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 188, Naborno gospostvo Gradac, k. o. Vinica, fasija, ledina I, s. d.

⁶⁴ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 179, Naborno gospostvo Kostanjevica, k. o. Kostanjevica-mesto, fasija, ledina I, s. d.

⁶⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina VIII, s. d.

⁶⁶ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 283, Naborni okraj Pliberk, Mežica, fasija, ledina I, 28. 9. 1787.

⁶⁷ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Jesenice, fasija, ledina VIII. – O vrsti Ruardovega železarskega obrata na Savi povedo več celo jožefinska vojaška merjenja, in sicer da v kraju deluje železarna in jeklarna (Rajšp (ur.): *Slovenija*, 4. zvezek, str. 36).

⁶⁸ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 128, Naborni okraj Pliberk, Guštanj, fasija, ledina V, 7. 6. 1788.

⁶⁹ V fasiji davčne občine Stara Fužina so namreč na parcelah navedene samo tiste hiše, ki nimajo ob sebi, na ohišnici, nobene donosne površine; v nasprotnem je protokoliran hišni vrt, hiša kot taka pa ne (ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, s. d.).

njih zemljiških parcel: valjalnico žice (*Dratzziebereij*), skladišče za železo (*Eisenmagazin*) in »zobato kladivo« – cajnarico (*Zeinhammer*).⁷⁰

Podobno je z opisi rudniških objektov pri rudniku živega srebra v Idriji, sicer največjem rudarskem kompleksu na slovenskih tleh. Katastrska fasija navaja vrsto eraričnih rudniških zgradb, predvsem stanovanjskih, toda več kot zgolj omembo privošči samo eraričnemu mlevnemu mlinu, ko razkriva število različnih koles. Drugi rudniški objekti so zgolj imenovani: dva rudniška jaška – Terezijin in Barbarin (*S. Theresia Hauptschacht, S. Barbara Hauptschacht*), na novo zgrajeno nabijalo (*Pochwerk*), rudniška kovačija, mlin za cinober, stavba za shranjevanje cinobra, opekarna, žlebni kanal z brano na Idriji in drugi.⁷¹

Tudi v jožefinskem katastru podobno kot v terezijanskem ni malo omemb objektov, povezanih s **prometom**. Če zanemarimo ceste in poti, ki so v fasijah neredko vpisane kot samostojne parcele, se v enaki vlogi pojavljajo mostovi, na primer celjski most čez Savinjo (*die Briigge über dem Sannflusß*)⁷² ali zasebni most čez Savo Dolinko v Podkorenu (*die Briiken über die Sau*).⁷³ Spet drugi mostovi so imenovani posredno v ledinskih imenih, kot npr. »na sidan Most u Jellem Les« v opisu meja ledine Studor v Bohinju. Lokacije vseh mostov je sicer potencialno mogoče preveriti s pomočjo zemljevida jožefinskih vojaških merenj, ki razlikuje med zidanimi in lesenimi mostovi.⁷⁴ Za ugotavljanje lokacij mitnic je zdaj, drugače kot pri terezijanskem ka-

tastru, v veliko pomoč dejstvo, da so navedene kot mitninske hiše (*Mauthaus* ipd.) ter s hišno številko.

Ne smemo pozabiti, da je jožefinski kataster nastal v prelomnem času opuščanja **mestnih obzidij in vrat**, zato lahko ponuja omembe njihove spremenjene namembnosti ali sploh samo priča, da tak objekt še obstaja in ima hišno številko. Iz fasije za Brežice izvemo za mestni stolp s h. št. 9, ki ga je od mesta kupil Lenart del Cott (*von der Stadt erkaufte Stadthurn*), izpričan je obstoj spodnjih mestnih vrat, ne pa tudi zgornjih, ki jih sicer omenja uvodni opis meja ledine.⁷⁵ V sosednjem mestu Kostanjevica izvemo za obe hiši mestnih vratarjev (*Stadt Landstrasserische Thorwartl Hausß*), od katerih je bila ena že v rokah zasebnika,⁷⁶ v Celju pa ne samo, kdo so bili (novi) lastniki nekaterih mestnih stolpov, ampak da je bil v zasebni lasti tudi del mestnega obzidja proti meščanskemu špitalu (*die Ringmauer gegen Bürger Spittal*).⁷⁷

Brez sistematičnega raziskovanja in mikroraziskav je težko presoditi, v kolikšni meri so jožefinski katastrski operati zajeli **cerkve**, še teže pa je ugotavljati, kateri kriterij je sestavljalce vodil pri (ne)upoštevanju sakralnih objektov. V Sv. Križu na Goriškem je na primer navedena svetokriška cerkev s pokopališčem, a pogrešamo samostansko cerkev, ki so jo očitno tiho prišteli k samostanu,⁷⁸ v Laškem pa so prezrli tako župnijsko kot špitalsko cerkev.⁷⁹ V primerjavi s cerkvami se je v katastrskih operatih vsekakor znašel neprimerno manjši del kapel in sakralnih znamenj. O njihovem obstoju pogosto pričajo zgolj obrobne omembe, npr. pri trgu Turjak ime ledine »Per Pildi nad Tergam«⁸⁰ in v pri Studorju v Bohinju oznaka v opisu meja ledine: »na Snamene per Stogeh«.⁸¹ Topografsko lego takih znakov je mogoče ugotoviti s pomočjo jožefinskega vojaškega zemljevida, ta pa je hkrati tudi izjemna referenca pri ugotavljanju, katera sakralna znamenja in objekti si v katastru niso »prislužili«

⁷⁰ Prav tam, fasija, ledina I, s. d. – O fužinskem kompleksu izvemo malo več iz posestnih listov (prav tam, posestni listi). Baron Zois ima štiri posestne liste, trije – s hišnimi številkami 67–69 – so prazni, ker k mlinu in obema fužinarskima hišama ni spadalo nobeno zemljišče. Četrty posestni list s h. št. 70 se nanaša na graščino, ki sicer izrecno ni navedena in se pojavlja le v oznaki travniške parcele »unter dem Schloß«. Na enak način, posredno v opisih zemljiških parcel, izvemo za valjalnico žice, skladišče za železo in »zobato kladivo« – cajnarico, ki jih natanko tako navaja tudi fasija. Več kot v fasiji pove le opis fužinskega mlina s tremi kolesi, saj so v nadaljevanju omenjeni še ribnik in drugi objekti: »Hammerwerk Mühl mit 3 Laufern, Dratzziehungshüte, der Teuch untragbar, Schmidmühl, Zänhammer, 2 Kollbaaren, das Hammerhaus No. 68, 2 Schmidhüten«.

⁷¹ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, ledine I, II, V, IX, X, XI, XIII, XIV, s. d.

⁷² ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledina II, s. d.

⁷³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina XXXIII, s. d.

⁷⁴ Prav tam, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, ledina III, s. d.

⁷⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 368, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, fasija, s. d.

⁷⁶ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 179, Naborno gospostvo Kostanjevica, k. o. Kostanjevica-mesto, fasija, ledina I, s. d.

⁷⁷ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledina I, s. d.

⁷⁸ ASG, Catasto giuseppino, 48, S. Croce, s. d. 1788.

⁷⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 16, Laško - trg, fasija, s. d.

⁸⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 130, Naborno gospostvo Turjak, k. o. Turjak, posestni listi, ledina III, s. d.

⁸¹ Prav tam, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, ledina III, s. d.

omembe. Enako velja za **vislice**, ki so na vojaškem zemljevidu prav tako upodobljene s posebnim topografskim znakom. V fasijah jožefinskega katastra jih nismo nikjer našli na parcelah, a se pojavljajo v ledinskih imenih, na primer pri Mariboru v imenu ledine »Galgenfeld«⁸² in pri Črnomlju v imenu poljskih zemljišč »Pergaugah« v ledini Blatnik.⁸³ Dragocene so tudi navedbe **pogorišč**, saj lahko nemalo pripomorejo k rekonstruiranju lokacij hiš in pozidave, zlasti v urbanih in drugih strnjenih naseljih.

Nekateri pomembnejši objekti so omenjeni zgolj v opisih ledin ali pri navajanju, na kaj posamezna parcela meji. Tako prenekaterikrat »zadene-mo« ob mestno obzidje, npr. na Ptuj in v Ormožu, na Ptuj se na ta način razodeneta skrita šola (*das Schulhaus*) in poštni hlev (*Poststahl*).⁸⁴ V predmestju Slovenske Bistrice srečamo zasebno hišo Leopolda Zimmermanna s funkcijo poštne postaje (*dessen Posthaus No. 100*).⁸⁵ Več objektov s posebno namembnostjo je seveda v krajih s specifičnimi gospodarskimi in prometnimi funkcijami, kakršna je bila Vrhnika z mitninsko hišo (*Bancalesches Schranken Häusel*), komercialnim blagovnim skladiščem (*Kommerzial Waren Magazin*), hišo za pristaniške nosače (*Fakinen Häusel*), skladiščem za žito (*Getreud Schüttel oder Magazin*) in praznim prostorom, na katerem so gradili in popravljali rečne ladje (*ein leerer keinen Nutzen tragender Platz, worauf die Schiffe gebauet und ausgebessert werden*).⁸⁶

Tako kot pri terezijanskem katastru ostaja tudi pri jožefinskem odprto vprašanje, ali se v njem kjer koli in na kakršen koli način pojavljajo **občasna naselja** s svojimi objekti – planinska, drvarska in oglarska. Za Veliko in Malo planino nad Kamnikom, katerih posestne razmere so dobro raziskane na podlagi vseh treh katastrov do franciscejskega,⁸⁷ lahko potrdimo, da v jožefinski katastrski fasiji ni nobenega sledu o objektih; omemb planinskih sta-

nov in drugih zgradb ne najdemo namreč niti v ledinskih imenih.⁸⁸

Gledano v celoti pa **uporabna vrednost jožefinskega katastra** kot vira za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino vendarle ni tako majhna, kot se zdi ob dejstvu, da vsebuje kataster zelo malo podatkov o fizičnih lastnostih objektov. Teritorialno načelo obravnave in protokoliranje parcel po topografski legi namreč omogočata, da lahko s pomočjo map franciscejskega katastra in drugih talnih narisov precej natančno rekonstruiramo umeščenost objektov v prostor in vzpostavimo tudi povezavo s stanjem v zgodnejšem času. Jožefinski kataster je torej težko pogrešljiv vezni člen med franciscejskim oz. francoskim katastrom na eni strani in terezijanskim na drugi.

Pri **lokaliziranju** posameznih zgradb in drugih objektov se srečujemo sicer z zelo podobnimi težavami kot pri terezijanskem,⁸⁹ ker sta oba brez talnega narisa. Toda problemi so zdaj precej manjši in lažje rešljivi, prvič zato, ker je jožefinski kataster časovno blizu franciscejskemu. Glede stanovanjskih stavb je njegova velika prednost že samo oštevilčenje hiš, četudi se je to pred nastankom franciscejskega katastra marsikje vsaj enkrat spremenilo. Prav hišna številka in topografska lega stavbe sta denimo dokončno potrdili, kje v Kostanjevici je stal mestni rotovž, ki je kmalu potem spremenil namembnost in sčasoma povsem utonil v pozabo.⁹⁰ Prav tako so dragocena opora opisi topografske lege parcel, zlasti točne navedbe, na kaj posamezna parcela meji. Na ta način je mogoče veliko lažje identificirati tudi zgradbe brez hišnih števil, na primer določen mestni stolp, in lokacije tistih zgradb, ki jih ob nastanku franciscejske katastrske mape ni bilo več. Precej večje težave se pojavljajo pri identificiranju lokacij nestanovanjskih objektov, predvsem manj izstopajočih gospodarskih zgradb, kot so hlevi, kašče, vinske kleti in podobne. Neprimerno lažje sledimo mlinom in drugim vodnim obratom, navsezadnje zato, ker so bile njihove lokacije veliko bolj stabilne od lokacij zunaj naselij stoječih skednjev, hlevov ali kozolcev. Za identificiranje mlinov in žag imamo poleg tega odličen referenčni vir v jožefinskem vojaškem zemljevidu; gre namreč za edina gospodarska obrata, ki ju zemljevid ponazarja s posebnima topografskima znakoma. Soočenje jožefinskega katastra z vojaškim zemljevidom, nastalim v letih 1784–1787, lah-

⁸² ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposočina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina III, s. d.

⁸³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 142, Naborno gospostvo Črnomelj, k. o. Črnomelj, fasija, ledina XI, s. d.

⁸⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358 Okrajna gosposočina Ptuj, št. 1, Ptuj-mesto, fasija, ledina I, s. d.; šk. 368, Okrajna gosposočina Ormož, št. 2, Ormož-mesto, fasija, ledina I, s. d.

⁸⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 284, Okrajna gosposočina Grad Bistrica, št. 4, Bistrica-mesto, fasija, ledina II, s. d.

⁸⁶ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 267, Naborno gospostvo Logatec, k. o. (Nova) Vrhnika, fasija, ledina I, s. d.

⁸⁷ Valenčič: Posestne razmere.

⁸⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 59, Naborno gospostvo Križ, k. o. Dolina Črna, fasija, ledina II.

⁸⁹ O teh problemih pri terezijanskem katastru gl. Golec: Zemljiški kataster, str. 331–334.

⁹⁰ Golec: Glavni poudarki, str. 170–171.

ko pomaga tudi razrešiti morebitne uganke v zvezi z lokacijami gradov in grajskih razvalin, cerkva, kapel, križev, mostov in vislic, pa tudi rudnikov in fužin (zadnjih dveh na vojaških zemljevidih za Notranjo Avstrijo niso označevali z znakom, temveč z besedo).⁹¹

Vojaški zemljevid ali t. i. jožefinska vojaška merjenja v merilu 1 : 28.800 so sicer premalo natančna za ponazoritev posameznih stavb v strnjениh naseljih, a se lahko kljub temu zelo dobro dopolnjujejo s katastrom kot prvovrsten vir za spoznavanje morfološke zasnove naselij in poselitvenega stanja v kulturni krajini. Poleg tega besedilni opisi sekcij zemljevida podrobneje predstavljajo stvari, ki jih kartografsko ni bilo mogoče predočiti dovolj nazorno. Za našo problematiko je v opisih najpomembnejša rubrika »trdne zgradbe«, v kateri najdemo marsikatero podrobnost tudi o posamezni zgradbi, na primer da gre za zapuščeno cerkev, majhen in slab grad in podobno.⁹² Dragoceni so zlasti numerični podatki, ki jih opisi včasih navajajo še pri drugih objektih. Tako izvemo, da je bilo mestno obzidje Loža visoko 6 do 6 čevljev in pol, torej le okoli dva metra⁹³ kostanjeviška mostova čez Krko pa sta dolga 70 korakov in široka dva sežnja.⁹⁴

Tovrstnih podatkov jožefinski kataster ne ponuja, zato glede na svojo povednost veliko pogosteje in neprimerno bolje rabi kot vir za lokalno-zgodovinske raziskave o posestnih razmerah in lastništvu nepremičnin⁹⁵ kakor za spoznavanje samih zgradb in drugih objektov. Zgovoren primer je uporaba za raziskovanje stavbnega fonda v mestu Maribor. Podatki iz katastra so predstavljali osnovo za Schlosserjevo karto mesta (1913–1914), kakršno naj bi bilo leta 1789; takratne hišne številke, kot jih navaja katastrska fasija, je P. Schlosser apliciral na franciscejsko katastrsko mapo iz leta 1824.⁹⁶ Na drugi strani pa je J. Curk v svojem temeljnem pregledu in objavi virov za gradbeno zgodovino Maribora (1985) namenil jožefinskemu in terezijanskemu katastru zgolj omembo, in to precej upravičeno, saj o gradbenem stanju ne povesta domala ničesar.⁹⁷

Po dosedanjih raziskavah ima za našo problematiko manjšo izpovedno vrednost t. i. **splošni provizorij zemljiškega davka** (*Allgemeine Grundsteuer-provisorium*), sestavljen v letih od 1819 do 1821 kot predhodnik franciscejskega katastra. Provizorij je temeljil na izledkih jožefinskega katastra, a je na slovenskih tleh pokrival samo prostor, ki ni nikoli spadal pod francosko upravo (Ilirske province oz. Italijansko kraljestvo), ampak je ves čas ostal sestavni del avstrijskih dežel Štajerske in Koroške (Celovško okrožje).⁹⁸ Primerjava njegovih matrik zemljiškega davka (*Grundertrags-Matrikel*) s fasijami jožefinskega katastra potrjuje, da so matrike sestavili ob neposredni naslonitvi na fasije, saj imajo parcele enake zaporedne številke. To dejstvo omogoča zanesljivo identifikacijo zemljišč v obeh virih in je v znatno pomoč pri lokaliziranju parcel v franciscejskem katastru. Rubrike v matrikah so sicer veliko bolj podobne rubrikam v poznejših parcelnih zapisnikih franciscejskega katastra kakor v fasijah jožefinskega; za katastrsko kulturo obstaja recimo enotna rubrika (*Nahme und Culturs-Gattung*), in ne rubrike za posamezne kulture kot v jožefinskem katastru. Tako kot v zadnjem tudi zdaj niso navajali površin stavbišč in donosa le-teh, razen če je bila na isti parceli še obdelovalna površina. Toda zgradbam kot takim je provizorij namenjal manjšo pozornost kot jožefinski kataster. V tem pogledu bomo opazili precejšnje razlike, če kot primer soočimo zelo zgovorno fasijo davčne občine Brežice-mesto, ki smo jo analizirali prej, in matriko provizorija iste občine.⁹⁹ Stavbe in drugi objekti so v rubriki katastrska kultura navedeni le, če na isti parceli ni bilo nobene obdavnene površine (npr. *Bürgerhaus, Bürgerhaus samt Hof und Stallung, das untere Stadthor, Weinkeller*), v nasprotnem primeru pa je vpisana samo zadnja (npr. *Hausgarten, Kuchelgarten*) in stavbe preprosto izpuščene. Vrednost provizorija je tako predvsem ta, da omogoča neposredno in predvsem zelo zanesljivo primerjavo posameznih parcel okoli leta 1820 s stanjem v katastru konec 80. let 18. stoletja. Po dobrih tridesetih letih so razumljivo opazne številne spremembe lastništva, dragoceni pa so tudi podatki, ki pričajo o spremembah namembnosti nekaterih stavb, in hišne

⁹¹ Prim. legendo zemljevida in njen opis v: Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1. zvezek, str. XIX–XXI.

⁹² Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1. zvezek, str. XXIII.

⁹³ Prav tam, str. 55.

⁹⁴ Prav tam, str. 11.

⁹⁵ S tovrstno raziskavo širšega območja je v slovenskem zgodovinsko-oralnem ledino Janko Orožcn (*Zgodovina Trbovelj*, str. 68–256).

⁹⁶ Schlosser: Marburg an der Drau, priloga. – Prim. ponatis karte v: Curk: *Viri*, str. 181.

⁹⁷ Curk: *Viri*, str. 85.

⁹⁸ *Tafeln zur Statistik*, str. XIX–XX; Lego: *Geschichte*, str. 22–23. – Za nekatere davčne občine na Štajerskem je provizorij v obliki kopij sestavni del fonda Jožefinski kataster za Štajersko v ARS, vendar v prevzemnem popisu fonda ni naveden (ARS, AS 1110). Precej slabše ohranjeno gradivo za Koroško je v celoti v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (KLA, Inv. 74/2, Josephinischer Kataster).

⁹⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 370, Okrajna gospoščina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, provizorij, 9. 6. 1820.

številke, s pomočjo katerih je mogoče rekonstruirati prejšnja oštevilčenja hiš.

2.2. Posebni del jožefinskega katastra – napovedi donosa od hiš

Jožefinski kataster bi bil lahko za obravnavano problematiko precej zgovornejši vir, še zlasti za mesta in trge, če bi se v večji meri ohranili oziroma če bi sploh nastali popisi donosa od stanovanjskih zgradb. Cenitev donosa in klasifikacijo hiš je Jožef II. ukazal šele 1. septembra 1788,¹⁰⁰ ko je šla izdelava katastra že h koncu. Posebni patent o tem se je nanašal na dežele, za katere je veljal patent o katastru iz leta 1785, predpis, kako izpeljati nalogo, pa so v glavnem posneli po sistemu dunajskega hišnega davka (*Haussteuer*). Davčna obveznost je sicer zajela vse stanovanjske hiše (*alle Wohnhaeuser*), ne glede na to, ali so stale v mestih, trgih ali vaseh, vendar je bilo zelo veliko oprostitev. Te bi lahko strnili takole (& 1): hiše kmetov in drugih podeželanov, ki živijo samo od zemlje, hiše kajzarjev, bajtarjev in podobnih ljudi z zelo malo zemlje ali sploh brez nje, deželnoknežje rezidence, uradi, šole in javne razkošne stavbe pa hiše, v katerih so javni zavodi, graščine s stanovanji gosposčinskih uradnikov, župnišča in samostani, nestanovanjski deli tovarn in obrtnih delavnic, samo občasno nastanjene zgradbe ter stanovanja, namenjena vojaštvu.¹⁰¹ Oprostitev so se torej nanašale na zelo velik

del stanovanjskega fonda, saj so pokrile domala celotno podeželje; tam je bilo treba plačati davek od stavb le izjemoma, če jih je najel obrtnik ali drug nekmečki človek (& 2). Enako je veljalo za tiste javne zgradbe, občinske hiše, podeželske graščine in druge praviloma neobdavčene hiše, ki so jih lastniki v celoti ali deloma oddajali v najem (& 3 in 4). Pri obdavčenih hišah ni bilo pomembno, ali je v njih stanoval lastnik ali najemnik; davčna obveznost je prenehala šele, če so ostale prazne, in to za toliko časa, dokler niso spet dobile stanovalcev (& 6). Pri v najem oddanih stanovanj so za merilo obdavčitve vzeli višino najemnine (*Miethzins*); ta je potem v lokalnem okolju rabila še za izračun obdavčenja stanovanj, v katerih so prebivali lastniki (& 7), po njej pa so prilagodili tudi obdavčitev gostišč (& 8). V mestih so v določenih primerih obremenili še oddajane hišne vrtove (& 9). Donos od najemnin naj bi nato ugotavljali za vsako preteklo obračunsko leto, ki se je začelo in končalo s praznikom sv. Jurija, prvič za obdobje od jurijevega 1787 do jurijevega 1788 (& 10). Hišnemu lastniku so od skupnega donosa od najemnin (*Zinsertrag*) priznali 10% odbitka za stroške vzdrževanja (12 &), za novo zgrajene hiše pa je bilo predvidena začasna davčna oprostitev s trajanjem najmanj tri in največ 12 let (& 16).

Popis hiš z navedbo donosa od najema je patent naložil komisijam in gosposkam (*Obrigkeiten*), ki jim je bila že sicer zaupana izvedba davčne regulacije, tj. izdelava katastra (& 18), pri tem pa naj bi podatke vsako leto dopolnili in osvežili (& 21). Za potrebe popisa so pripravili tri vzorčne obrazce (& 18). Prvi (št. 1) je bil namenjen splošnemu popisu vseh hiš v občini, navedbi, ali je hiša za obdavčenje primerna ali ne (*zur Versteuerung geeignet sey, oder nicht*), ter utemeljitvi (ne)primernosti. Po tako opravljenem popisu naj bi v drugi obrazec (št. 2) – fasijo donosa od hiš – vpisali donos od dejanskih oziroma potencialnih najemnin, najprej po lastnikovi navedbi in nato po ugotovitvah lokalnih oblasti, medtem ko je tretji obrazec (št. 3) – z nekoliko poenostavljeno vsebino drugega – veljal za večja mesta, v katerih so izpolnjevanje obrazcev naložili hišnim lastnikom samim, da z delom ne bi preveč obremenili mestnih magistratov.

Kot prvo se nam zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so Jožefovo odločbo sploh uresničili. Upoštevati gre namreč njeno pozno izdajo, šele 1. sep-

¹⁰⁰ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 5, Patenti, 1. 9. 1788. – Patenta niti z besedo ne omenjata temeljni deli o zemljiškem katastru v Avstriji (Lego, *Geschichte*) in na Slovenskem (Ribnikar, Zemljiški kataster), vsaj nekaj vrstic pa mu je namenjenih v *Tafeln zur Statistik*, str. XIII.

¹⁰¹ & 1: »Alle Wohnhaeuser Ueberhaupt, sic moegen in einer groeffen, oder kleinen Stadt, in einem Markte, oder Dorfe liegen, werden in der Regel der Steuerpflicht unterworfen; davon sind jedoch ausgenommen: a) Die Haeuser der Bauern, und anderer Landleute, welche bloß von Ackerbau und der Landwirtschaft leben; b) Die Haeuser derjenigen, welche man mit dem Namen: Haeusler, Keufchler, Chalupner und der gleichen, zu belegen pflegt, die entweder gar keine Grundstuecke, oder doch nur eine kleine Strecke besitzten, im uebrigen oder durch Dienste, die sie dem Bauer zur Befellung des Feldes leisten, ihren Unterhalt suchen, und daher als bloffe Gehuelffen der Landwirtschaft betrachtet werden muessen; c) Wenn der Landmann sein Haus vergroeffert, um Einwohner von der landwirthschaftlichen Klasse aufzunehmen; d) Landesfuerrliche Residenzen, Amts und Schulhaeuser, wie auch oeffentliche Prachtgebäude; e) Haeuser, welche zu oeffentlichen Anstalten gewidmet sind, als: Armen, Kranken, Erziehungs, Mauthaeuser und Kafernen; f) Solche Haeuser, wo jemand Amts oder Berufs wegen zu wohnen hat: folglich herrschaftliche Landschloeffler, die Wohnungen der herrschaftlichen Beamten, Pfarrhaeuser und Kloeffler; g) Fabriken, oder andere Gewerhhaeuser mit Aus-

schliessung der zur Wohnung der Unternehmer, ihrer Gehuelffen, und Arbeitsleute bestimmten Theile; h) Gebäude, die nicht ordentlich, sondern nur manchmal auf kurze Zeit, bewohnt werden; i) Endlich die Militaer angewiesenen Wohnungen, wofuer die Zinsverguetung aus der oeffentlichen Kasse geleistet werden.«

tembra 1788 ali samo dobrih pet mesecev pred razglasitvijo, da je kataster izdelan (10. februarja 1789)¹⁰² Pregledano gradivo katastrskih operatov daje vtis, da se je ohranilo zelo malo izpoljenih obrazcev, pri tem pa bi bilo lahko za slabo ohranjenost krivo tudi poznejše škartiranje. Na obstoj tovrstnih popisov stanovanjskih hiš je bežno opozoril P. Ribnikar (1982), ki je – čeprav tega ni zapisal – govoril samo o jožefinskem katastru za Kranjsko: »Pri nekaterih občinah so ohranjeni poleg obrazcev katastrskega operata še popisi hiš z napovedjo donosa od hiš. Ti so bili izdelani v glavnem za mestne in trške občine.«¹⁰³ Kolikor je znano, ni obrazcev obdeloval še nihče, kar ne preseneča, saj jih v kranjskem katastru ni lahko najti, v pregledanih katastrskih operatih drugih treh dežel pa za zdaj nismo našli še nobenega.¹⁰⁴ Ker napotil ali vsaj namigov za iskane obrazce ne dobimo niti v arhivskih pripomočkih, bi bil potreben nič manj kot načrten pregled celotnega ohranjenega gradiva katastrskih operatov vseh štirih dežel.

Iskanje v operatu za Kranjsko se je glede na Ribnikarjevo navedbo usmerilo na mesta in trge, a

je dalo le skromne rezultate. Naj spomnimo, da je kranjski kataster ohranjen za manj kot polovico davčnih občin, in še to ne v celoti. Med pregledanim gradivom vseh občin, v katerih je ležalo kakšno mestno ali trško naselje, so končno prišli na dan trije obrazci: po eden za občine Višnja Gora-mesto, Zgornja Idrija in Tržič, torej za občine z dvema mestoma in enim trgom. Zaradi specifične vsebine si jih oglejmo nekoliko natančneje, predvsem glede na njihovo povednost in uporabnost.

Za davčno občino **Višnja Gora-mesto**, ki je poleg mesta vključevala tudi okoliške vasi, se je ohranil samo izpolnjen nedatiran obrazec splošnega popisa hiš (št. 1) s poškodovanim naslovom, namenjen ugotavljanju, ali so posamezne hiše primerne za obdavčenje.¹⁰⁵ Vse stanovanjske stavbe so uvrstili v katero od obeh kategorij – primerna oziroma neprimerna – ter navedli razloge za uvrstitev, v posebno rubriko pa vpisovali, ali uživa lastnik časovno omejeno davčno oprostitvev (*Steierfreiheit*). Začetek obrazca s prvimi hišnimi številkami v mestu je (brez izpuščene rubrike o davčni oprostitvi) videti takole.

Konskr. No. der Häuser	Namen des Eigentumers	Haeuser sind der Belehrung gemäs zur Belegung		Anzeige der Ursachen, warum auf die Belegung, oder im Gegentheile auf die Befreiung angetragen sind.
		geeignet	nicht geeignet	
	Stadt Gemeinde Weixlburg			
1	Stadt Thor (1 Haus über das Stadtthor)		1	Ist zur Wohnung des Stadt Wachers
2	Mathias Edler von Bartalotti	1		Mit Ausnahm der zum Fabriksbetrieb erforderlichen Gewölbern unterliegt der Zinssteuer.
3	Joseph Kastellitz		1	Beschafft sich mit Akerbau.
4	Joseph Kasstellitz	1		Ist verzinset.
5	Anton Schenouitz	1 (prečrtano)	1	Ernährt sich von Schuster Profession und Akerbau.
6	Georg Raitterbauer	1 (prečrtano)	1	Ernährt sich von Schuster Profession und Akerbau und ist verzinset (zadnje tri besede so prečrtane).
7	Elias Sparouitz	1		Hat Zinsleute den Chyrurg in Zinns.
8	Johann Raitterbauer	1		Hat Zinsleute einen Exverwalter
9	Eva Sparouitz	1 (prečrtano)	1	Lebt von der Landwirtschaft, (sledi prečrtano) davon 1 Zimer verzinset werden kann.
10	Franz Pogatschnig	1		Kann verzinset werden. Ist für die Schulle gemiethet und ziehet zins.

¹⁰² Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 325. – AS 1079, Zbirka normalij, šk. 9, Okrožnice deželnega glavarstva za Kranjsko, 10. 2. 1789.

¹⁰³ Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 327.

¹⁰⁴ Na morebitne obrazce sem bil posebej pozoren pri mestih

in trgih. Kolikor je ohranjeno, sem pregledal katastrsko gradivo za vsa slovenska mesta, v operatu za Kranjsko tudi za vse trge, drugod samo za nekatere.

¹⁰⁵ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 242, Naborno gospostvo Višnja Gora, k. o. Višnja Gora-mesto, obrazec št. 1, s. d.

Od prikazanih desetih hiš – med njimi so bila na prvem mestu Zgornja mestna vrata – so jih med primerne za obdavčitev sprva šteli sedem in nazadnje štiri, potem ko so tri pozneje uvrstili v kategorijo neobdavčljivih. Kot primerne za obremenitev s hišnim davkom so obveljale tri hiše, ker so jih lastniki (deloma ali v celoti) oddajali najemnikom, in stanovanjski del hiše Matije pl. Bartolottija, brez prostorov (*Gewölber*) manufakture nogavic (*Fabrikbetrieb*).¹⁰⁶

Gledano v celoti je vsebina obrazca neprimerno zgovornejša za preučevanje socialnih razmer v mestu in po vaseh višnjegorske davčne občine kakor za same stavbe. Še največ izvemo o njihovi namembnosti: rotovž je označen kot javna zgradba, v obojih mestnih vratih je bilo stanovanje za mestnega stražnika, Pogačnikova hiša št. 10 je bila najeta za šolo, tu in tam je navedeno, da je v najem oddana soba, dve ali celotno nadstropje. Od skupno 65 hiš v mestu so jih nazadnje kot primerne za obdavčenje določili le sedem, čeprav jih je bilo sprva uvrščenih v to kategorijo več kot polovica (36). Tudi od 17 t. i. raztresenih hiš (*Zerstreute Hauser*) v neposredni okolici mesta – med temi so bili gradova Višnja Gora in Višnje ter župnišče – so med obdavčljive uvrstili zgolj tri in končno eno samo, v okoliških vaseh pa sploh nobene. Če višnjegorski obrazec primerjamo z vzorčnim obrazcem v Jožefovem patentu, opazimo, da so se popisovalci precej natanko držali vzorca, le da niso navajali velikosti posesti hišnih posestnikov.

Za spoznavanje stavb kot takih je precej uporabnejši vir obrazec donosa od hiš (št. 2), ki se nanaša na naslednjo stopnjo – samo obdavčitev. Primeri v vzorčnem obrazcu Jožefovega patenta so narekovali, da je treba pri posamezni hiši za vsako stanovanje posebej navesti število različnih prostorov ter njihove uporabnike, pri tem pa upoštevati etaže in hišne vrtove. Na podlagi tega je lastnik napovedal dejansko ali potencialno višino najemnine (*Miethzins*), ki so ji sledili morebitni uradni popravki navedbe s strani lokalnih oblasti, nato lastnikova zahteva za znižanje (*Abzug*) in

utemeljitev le-te, po odobritvi ali neodobritvi njegove zahteve pa končni donos kot osnova za obdavčenje in končno še izračun višine davka.

Izpolnjevanje tiskanega obrazec si oglejmo ob primeru davčne občine **Zgornja Idrija**, za katero se je sicer ohranil en sam list s podatki o petih hišah.¹⁰⁷ Preglednica na naslednji strani prikazuje podatke za prve tri hiše in je zaradi dolžine obrnjena, tako da si rubrike namesto od leve proti desni sledijo od zgoraj navzdol.

Pri izpolnjevanju obrazca – fasije so bili v Idriji glede na predpisani vzorčni obrazec nekoliko manj natančni, saj niso navedli, ali gre za pritlične ali nadstropne hiše, so pa specifikirali prostore (sobe, kuhinje, kamre, kleti in hleve). Ne vemo, ali je ohranjeni list samo (zadnji) del napovedi hišnega donosa ali celota. Kakor koli, če imamo opraviti s fragmentom izgubljenega seznama, se na integralnem seznamu skoraj zanesljivo niso znašle vse idrijske hiše, sicer bi si sledile po hišnih številkah ali zaporednih številkah parcel v fasiji, obstoječih pet pa razen dveh ni stalo skupaj (št. 17, 25, 26, 37 in 41). Ni izključeno, da je ohranjeni list le neke vrste osnutek ali vzorec in vanj prav zato niso vpisali letnic, na kateri se nanaša (*von Georgi 17__ bis Georgi 17__*). Poleg tega je pomenljivo, da je šlo pri vseh petih lastnikih za rudniške uradnike in da pri nobenem niso navedeni najemniki.

Za zdaj poznamo eno samo popolno fasijo donosa od hiš, in sicer za davčno občino **Tržič**.¹⁰⁸ Ta je obsegala samo istoimenski trg brez drugih naselij, popisovalci pa so se tu bolj dosledno zgedovali po vzorčnem obrazcu. Obrazec namreč pri vsaki hiši posamič navaja stanovanja in jih številči, specifikira prostore, pove, v kateri etaži so, praviloma pa tudi, katera stranka jih uporablja (lastnik, najemnik). Preglednica prikazuje prvih deset hiš s hišnimi številkami 1–10, in sicer tako, da vključuje še lastnikovo navedbo donosa; izpuščen je celoten desni del – od uradnih popravkov višine donosa do končnega izračuna davka (gl. pri Idriji).

¹⁰⁶ Bartolottijeva manufatura nogavic je v istem viru neposredno in posredno omenjena še nekajkrat, a vedno le nedoločno kot »Fabrik«. Gre za nekdanjo manufakuro Leopolda Bogataja (prim. Šorn: *Začetki industrije*, str. 91–92), ki jo je Bartolotti kupil v sedemdesetih letih 18. stoletja (ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 3, sodni protokoli 1752–1783, str. 639, 24. 4. 1775; fasc. 6, snopič 1, inventarji, 24. 4. 1775).

¹⁰⁷ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, obrazec št. 2, s. d.

¹⁰⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d. – Fasija brez zaključka in datacije se konča pri najvišji tržiški hišni številki 183.

Idrija – fasija donosa od hiš

N°. 2 Grundertrag der Haeufer und zur aemtlichen Berichtigung derselben				
Faßion fuer das verfloffene ganze Jahr von Georgi 17__ bis Georgi 17__				
Konskriptionsnumern der Haeufer		17	25	26
Nummer nach der topogr. Ordnung in der allgemeinen Gemeindefaßion	Der Haeufer	1174	1784	1167
	Der Gärten			
Namen des Eigenthuemers		Georg Machoritsch	Joseph Terpin	Hr. Peter Kautschitsch Wein Salz und Kasten Kontrolor
Numern und Beschreibung der einzelnen Wohnungen, der zu jeder Wohnung gehoerigen Stueckchen, wie auch der dabei befindlichen Gaerthen, nebst den Namen der Partheien.		Georg Machoritsch Waldhütter	Joseph Terpin Waschhaus Scheider Hutmann bewohnt 1 Zimmer besitzt 1 gemeinsch. Keller und 1 gemeinsch. Kuchl	Hr. Peter Kautschitsch Wein Salz und Kasten Kontrolor bewohnt 2 Zimmer 2 Kamer 1 Kuchl und 1 Stall
Geldbetrag des wirklichen oder angenommenen Miethzinfes nach der Abgabe des Eigenthuemers.	Gulden		6	11
	kr.		7 1/4	28 1/2
Amtserinnerungen ueber die nebeftehendwen Angaben des Geldbetrags und deren poftenweise Berichtigung			Da dieses Quartier von der Hauptstrasse weith entfernt ist, die Zufuhr nicht bestritten werden kann, somit das Holz und alles uebrige auf dem Ruken getragen werden muß so kann der Zinß nicht erhöht werden	Da dieses Quartier von der Hauptstrasse weith entfernt ist, die Zufuhr nicht bestritten werden kann, somit das Holz und alles uebrige auf dem Ruken getragen werden muß so kann der Zinß nicht erhöht werden
Berichtigter Geldbetrag	fl.		6	12
	kr.		48	43
Anzeige und Auseinanderfetzung des von dem Eigenthuemers verlangten Abzuges.			die verwilligsten 10 von 100 auf die Erhaltungskosten	die verwilligsten 10 von 100 auf die Erhaltungskosten
Betrag deffelben	fl.		-	-
	kr.		40 3/4	16 1/2
Amtserinnerungen ueber die von dem Eigenthuemers verlangten Abzuege und deren poftenweise Berichtigung			Hat eine Richtigkeit	hat eine Richtigkeit
Betrag derselben	fl.		-	1
	kr.		40 3/4	16 1/2
Nach Abrechnung der berichtigten Abzuege von dem berichtigten Ertrag bleiben zu verfteuern	fl.		-	1
	kr.		40 3/4	16 1/2
Hierauf ausfallende Steuer zu ... von hundert	fl.		6	11
	kr.		7 1/4	28 1/2

N^{ro}. II. Grundertrag der Häuser, und zur æmtlichen Berichtigung derselben						
Faßion fuer das verfloffene ganze Jahr von Georgi 1787 bis Georgi 1788						
Conscriptio nsnumern der Häuser	Numern nach der topogr. Ordnung in der allgemeinen Gemeindefaßion		Namen des Eigenthumers	Numern und Beschreibung der einzelnen Wohnungen, der zu jeder Wohnung gehoerigen Stuecken, wie auch der dabei befindlichen Gärten, nebst den Namen der Partheien.	Geldertrag des wirklichen oder angenommenen Miethzinfes nach der Angabe des Eigenthuemer.	
	Der Häuser	Der Gärten			Gulden	Kr.
1	1	1	Ignatz Wreitz	1. der Eigenthuemer bewohnt selbst das Hauß bestehend zu Ebner Erde von 1 Zimer, 1 Küche, 2 Kamern, 1 Kehler	10	
2	2	2	Partlmeÿ Klander	1. der Eügenthuer bewoneth selbst daß Hauß bestehet zur Ebner Erde mit 1 Zimer, 1 Kuhel, 2 Kamer, 1 Keller unter N ^o 140.	10	
3	3	3	Martin	1 Stüwerl Ein Kämerl unter Obdach bewohnt Andre Wenedig	5	55
4	3	3	Matheus Tschürtschala	Bewohnt der Eÿgethimer 1 Zimer zu Ebner Erde 1 Kuhel 1 Kuhel 1 Kamerl 1 Kelerl	6	43
5	4	4	Anthon Kautitsch	1. der Eigenthumer besitzt selbst daß Hauß mit einem beÿ Ihnwaner Wolfgang Kaltitsch bestehend zu Ebner Erde von 1 Zimer, 1 Kamer 1 gemeiner Kelerl	5	57
6	5	5	Carl Wukh	1. der Eigenthimer bewoneth selbst daß Hauß bestehet im untern Stokh 1 Zimer auß difem Zimer 1 Kamer 1 Kuhel in der Lawen 2 Kamer im Hof 1 Keller 1 Sthal in zweiten Stokh 1 Zimer 3 Kamer Stehet Lehr	15	
7	6	6	Jakob Mallÿ	1. der Eigenthumer bewohnt selbst daß Hauß bestehet zur Ebner Erde 1 Zimer 1 Stüwerl, 1 Kuhel, 1 Keller 2. ob den Stüwerl in zweüten Stokh 1 Kamer	17	
8	7	7	Georg Wenedikh	1. besitzt der eigenthimer selbst daß Hauß bestehet zur Ebner Erde mit 2 Zimer mit Ein Herdt 1 Kelerl 2ten in Garten Ein Stüwerl	8	30
9	8	8	Jakob Schüdanikh	1. bewant der Eigenthimer selbst daß Hauß mit 1 Zimer, und hat newen sich in der Wanung 2 Witwen Maria Radouan und Urschula Täparischin	4	15
10	9	9	Anthon Plurenthaller	1. der Eigenthümer bewaneth selbst daß Hauß zur Ebner Erde mit 1 Zimer 1 Kamer 1 Kelerl 2. Newem Ein Stüwerl des Wlasche Tscherman	8 4	30 15

Tržič je imel skupaj 183 oštevilčenih hiš, od tega 14 v rokah dveh lastnikov in štiri izvzete iz obdavčenja, vse glavne značilnosti njegovega stanovanjskega fonda pa srečamo že pri zgoraj prikazanih prvih desetih, ki smo jih prav zato izbrali za ponazoritev. Hiše so bile pritlične in nadstropne, pri nekaterih je obstajalo tudi ločeno dodatno stanovanje (kot je izbica na vrtu pri hiši št. 8), pri stanovanjih, oddanih v najem, je navedeno najemnikovo ime (h. št. 3 in 10) in pri stanovanjih lastnikov imena gostaçev, ki so prebivali skupaj z njim (h. št. 5 in 9). Stanovanja so oštevilčena in štejejo kot samostojne enote, tudi če je živel v celi hiši samo lastnik s svojo družino ali pa je bilo drugo stanovanje prazno. Donos od dejanske ali potencialne najemnine so ugotavljali za vsako stanovanjsko enoto posebej. Stanovanjski prostori so bili sobe, kamre, izbe in kuhinje, tu in tam najdemo še povsem gospodarske prostore (večkrat klet, pri h. št. 6 hlev) in podatek, da določen prostor ni nastanjen (h. št. 6). Popis vsebuje sicer še vrsto drugih drobnih podatkov, v prikazanem delu, denimo pri hiši št. 6 podatek, da sta dve kamri na dvorišču in da je v pritličju hiše št. 8 ognjišče; očitno je nadomeščalo kuhinjo. Zaporedne številke parcel iz katastrske fasije so vpisovali le na začetku do vključno hiše št. 14.

Tržiški popis bi zahteval posebno obravnavo, saj je prava zakladnica za spoznavanje stanovanjskih in socialnih razmer v največjem gorenjskem trgu. Tu se ne bomo lotevali podrobnosti niti ne bomo analizirali prostorov in klasificirali hiš glede na njihovo višino, stanovanja, prostore, donos (ki so ga napovedali lastniki in ki so ga določili pri kontroli) ter končni izračun davka. Podali bomo zgolj pregled pritličnih in nadstropnih hiš po številu v povezavi s številom stanovanj v njih, se v zvezi s tem ustavili pri vprašanju, kdaj je posamezno hišo mogoče opredeliti za nadstropno, in za ponazoritev predstavili notranjo strukturo nekaj bolj ali manj značilnih primerov tržiških hiš.

V skladu s predpisom v Jožefovem patentu so v Tržiču izvzeli iz obdavčitve štiri hiše, ki so jih zato samo navedli na ustreznem mestu glede na zaporedje hišnih števil. Gre za šolo (*die Schuel*), kaplanijo (*Kaplanej*), župnišče (*Pfarhoff*) in graščino Neuhau (*die Herrschaft Wanung*). Pri drugih, ki so samo deloma rabile za stanovanja, sicer pa za gospodarske namene – dva gosposčinska mlina (*Herrschaft (libe) Mühl*) in tri gosposčinske fužine (*Herrschaft (lib)*, *Hamer Haus*) – so ustrezno z navodili popisali stanovanjski del, a je pri fužinah izostal podatek o višini stavbe.

V naslednji preglednici so hiše razvrščene glede

na višino (pritlične, eno- in dvonadstropne) in število stanovanj (od 1 do 7). Od skupno 179 popisanih hiš (brez 4 neobdavčljivih) je več kot polovica enonadstropnih (93 ali 55,9%), od teh pa je bilo le v petih samo eno stanovanje, največkrat po dve (58 ali 62,3%), ena petina hiš je imela tri stanovanja (19 ali 20,4%) in ena hiša celo sedem. Dvonadstropnih hiš je le za vzorec – pet oz. 2,8%; pričakovano nobena od teh ni imela le enega stanovanja, temveč od dve do šest. Razmeroma majhen delež dobrih dveh petin predstavljajo pritlične hiše (77 ali 43,0%); od teh je bilo dve tretjini enostanovanjskih (52 ali 67,5%), samo v dveh pa tri stanovanja. Skupno število stanovanj v 179 popisanih hišah je 352 ali nekaj manj kot dve stanovanjski enoti na hišo (1,97), a je treba upoštevati, da je bilo število strank dejansko manjše od števila stanovanj. Skladno z višino hiš se povečuje tudi povprečje stanovanjskih enot: v pritličnih hišah 1,35 stanovanja, v enonadstropnih 2,44 in v dvonadstropnih 3,40.

Tržiške hiše glede na višino in število stanovanj

Hiše po višini	Število stanovanj v hiši							Skupaj hiš	Skupaj stanovanj
	1	2	3	4	5	6	7		
Pritlične	52	23	2					77	104
Enonadstropne	5	58	19	8	2		1	93	227
Dvonadstropne		1	3			1		5	17
Ni podatka o višini	4							4	4
Skupaj	61	82	24	8	2	1	1	179	352

V celotnem popisu navedba višine hiše manjka le pri štirih: pri vseh treh gosposčinskih fužinah ter pri hiši, ki je bila glede na prostore in edino stanovanje najverjetneje pritlična. Višina hiš je sicer izražena na več načinov, pri določanju, za koliko etaž v resnici gre, pa je zaradi zavajajočih poimenovanj potrebna previdnost. Ni zadrege, če je hiša označena samo kot pritlična (*zu(r) Ebner Erde*), brez kakršnega koli dodatka. K pritličnim smo brez oklevanja šteli tudi hišico št. 3 z oznako »unter Obdach«, ki ni bila nič drugega kakor najemnikovo zasilno bivališče z izbo in kamro. Pri nadstropnih hišah je prvo nadstropje skoraj vedno navedeno skupaj s pritličjem, in sicer različno: kot »oberer Stokh«, kot »ob der Stiegen« in največkrat kot »zweiter Stokh«. Z zadnjim je samo dvakrat res-

nično mišljeno drugo nadstropje, in sicer pri hišah, pri katerih sta pod njim navedeni dve etaži: h. št. 12 (»zur Ebner Erde« in »erster Stokh«) in h. št. 160 (»zur Ebner Erde« in »ob der Stiegen«). Drugo nadstropje je pri drugih treh dvonadstropnicah označeno kot tretje: vse tri hiše imajo pritličje in prvo nadstropje, dvakrat je imenovano »zweiter Stokh« in enkrat »oberer Stokh«. Odgovor, zakaj se prvo nadstropje imenuje drugo oziroma zgornje, nikoli pa prvo, najdemo pri hiši št. 6: tu je pritličje označeno kot »unterer Stokh«. Poraja se vprašanje, na katero ni mogoče dati določnega odgovora, in sicer, ali je prvo in drugo nadstropje – ne glede na poimenovanje – res vedno pravo nadstropje ali gre morda za podstrešne oziroma mansardne prostore. Včasih je bila namreč v nadstropju zgolj kakšna soba ali kamra, taka hiša pa kaže majhen donos.

Ne glede na to je Tržič tega časa dajal videz trga s številnimi nadstropnimi hišami. Jožefinska merjenja pri rubriki »trdne zgradbe« spričujejo, da so trg krasile zgolj enonadstropne zidane hiše (*mit lauter 1 Stock hohen gemauerten Hausern gezieret*),¹⁰⁹ pri tem je z »zgolj« mišljena odsotnost drugih večjih in pomembnih zgradb. Podatek o zidanih hišah je

tudi edini o gradbenem stanju tržiških hiš tega časa. V skladu z navodili, ki niso zahtevala navajanja stavbnega materiala, namreč tovrstne podatke v obrazcu št. 2 v celoti pogrešamo.¹¹⁰ Trg je bil v tem času vsekakor bolj lesen kakor po obnovi po katastrofalnem požaru leta 1811.¹¹¹ Franciscejska katastrska mapa iz leta 1826 prikazuje že skoraj povsem zidan stavbni fond,¹¹² cenilni elaborat, nastal kmalu po letu 1830, pa navaja le še 18 lesenih hiš in druge označuje kot izključno zidane, v dobrem gradbenem stanju ter v veliki večini nadstropne.¹¹³ Ker navaja tržiški zapisnik stavbnih parcel franciscejskega katastra tudi število nadstropij,¹¹⁴ je mogoča neposredna primerjava višine hiš iz leta 1827 s stanjem po jožefinskem katastru slaba tri desetletja prej.

Za ponazoritev strukture tržiških hiš konec osemdesetih let 18. stoletja si oglejmo še šest izbranih primerov hiš, in sicer za vse tri višine hiš po dva primera iz vsakokratne najbolj zastopane skupine. Pri pritličnih hišah je daleč najpogostejša skupina enostanovanjskih, pri enonadstropnih skupina dvostanovanjskih in pri dvonadstropnih hiše s tremi stanovanji.

Pritlična enostanovanjska	Enonadstropna dvostanovanjska	Dvonadstropna tristanovanjska
h. št. 148 Stanovanje: 1 soba, 2 kamri	h. št. 38 1. stanovanje – v pritličju: 1 soba, 2 kamri, 1 kuhinja, 1 klet, 1 hlev 2. stanovanje – v nadstropju: 1 soba, 1 izba, 1 kamra	h. št. 28 1. stanovanje – v pritličju: 1 soba, 2 kamri, 1 kuhinja, 2 kleti, 1 hlev 2. stanovanje – v 1. nadstropju: 2 sobi, 2 kamri, 2 kuhinji 3. stanovanje v 2. nadstropju: 2 sobi, 2 kamri
h. št. 168 Stanovanje: 1 soba	h. št. 37 1. stanovanje – v pritličju: 1 soba, 1 stranska soba, 1 hlev 2. stanovanje – v nadstropju: 2 sobi, 2 kamri – prazno	h. št. 160 1. stanovanje – v pritličju: 1 klet 2. stanovanje – v 1. nadstropju: 2 sobi, 1 kamra 3. stanovanje – v 2. nadstropju: 2 kamri

¹⁰⁹ Rajšp (ur.): *Slovenija, 4. zvezek*, str. 71.

¹¹⁰ V jožefinskem katastru je prav med tržiškim gradivom ohranjen tudi rokopisni vzorec za izpolnjevanje obrazca št. 1; podatki v njem se nanašajo na imaginarno davčno občino (ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, Verzeichniß der sämtlichen in dem Grenzumfange der oben Genanten Gemeinde befindlichen Häusern ... Nach dem Patents Formularo No. 1).

¹¹¹ O požaru prim. Kragl: *Zgodovinski drobci*, str. 14–16.

¹¹² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, mapna lista I in II (1826).

¹¹³ Prav tam, Cenilni operati, L 171, k. o. Tržič, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

¹¹⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

Tržiški popis hiš, ki smo se ga tu bolj ali manj le dotaknili, nudi še veliko možnosti za raziskave, tako sam kakor v povezavi z drugimi sočasnimi, zgodnejšimi in poznejšimi viri. V okviru jožefinskega katastra je doslej sploh najpovednejši evidentirani vir za preučevanje stavbne in gradbene zgodovine, pri čemer sklepamo, da ne gre za edini ohranjeni popolni popis te vrste v slovenskem prostoru. Če bodo ob sistematičnem popisovanju in pregledovanju gradiva jožefinskega katastra prišli sčasoma na površje še drugi, bo vrednost tega katastra, ki mu usoda ni bila naklonjena, za obravnavano problematiko tem večja.

3. Francoski kataster za desni breg Soče (1811–1813)

Po tehnični plati je prišlo v primerjavi z jožefinskim in terezijanskim katastrom do korenitega premika prav s francoskim katastrom, saj je prinesel novo prvino: katastrski načrt ali mapo. Nastal je za ozemlje kratkotrajnega Napoleonovega Italijanskega kraljestva, ki je na vzhodu segalo do rateškega razvodja in Soče, tako da je katastrski operat zajel večji del današnjega primorskega zamejstva in le majhen, severozahodni košček Slovenije od Mangarta na severu do Sabotina na jugu.¹¹⁵ To je prvi razlog, da je francoski kataster ostal na Slovenskem vse do danes tako rekoč neuporabljen in tudi kot zgodovinski vir zelo dolgo prezrt.¹¹⁶ Poleg tega je gradivo, ki se nanaša na slovenski etnični prostor, brez pravega reda razdeljeno med tri arhive v dveh državah.¹¹⁷

Zasnova in uporabnost francoskega katastra sta zelo podobni kot franciscejskega, o katerem bo govor v naslednjem poglavju, zato bomo tu opozorili predvsem na posebnosti francoskega in na razlike med obema. Vrednost francoskega katastra je zlasti ta, da gre v slovenskem prostoru za najstarejši kataster z narisom zemljišč in objektov na njih, čeprav je samo nekaj let starejši od zgodnejših map franciscejskega katastra. Po vsebini in izvedbi sta si katastra toliko podobna, da franciscejskega niso izdelali za tiste občine, za katere je že obstajal francoski (desni breg Soče).¹¹⁸ Tega so preprosto uporabljali še naprej, vendar so ga z dopolnitvami in popravki zapisnikov prilagodili avstrijskemu franciscejskemu.¹¹⁹

Majda Ficko, ki je pri nas edina pisala o francoskem katastru (1997), je v svojem kratkem prikazu katastrskih map, shranjenih v ARS, lahko obdelala le grafični del katastra, o spisovnem pa je zgolj domnevala, da »je verjetno še v arhivu v Gorici ali Trstu«. ¹²⁰ Danes, ko je njeno sklepanje potrjeno, bi bilo ob pritegnitvi parcelnih zapisnikov posameznih občin mogoče odgovoriti na prenekatero vprašanje, na katero mape same ne dajejo zadovoljivega odgovora, vendar takšni izzivi presega jo namen tega prispevka.

Glede na dosedanje pomanjkljivo védenje o tem katastru kaže vendarle povedati nekaj več o njegovi zasnovi. Kataster je temeljil na načelih leta 1718 utemeljenega milanskega katastra (*Censimento milanese*), ki velja za najstarejšega med modernimi katastri in je rabil kot zgled katastrom številnih evropskih držav.¹²¹ Nov kataster so po njegovih načelih tem laže sestavili v leta 1805 nastalem Napoleonovem Italijanskem kraljestvu, saj je bil

¹¹⁵ Slovensko etnično ozemlje, ki je v času nastanka katastra spadalo pod Italijansko kraljestvo, je bilo upravno v celoti del departmaja Passariano s sedežem v Vidmu in je vključevalo Beneško Slovenijo z Rezijo (do 1797 del Beneške republike), od avstrijskih ozemelj pa del Koroške (Kanalaska dolina), košček Kranjske (Bela Peč) in precejšen del Goriške in Gradiške (zahodno od Soče). Meja med Italijanskim kraljestvom in Ilirskimi provincami se je zadnjič spremenila 5. 8. 1811; odtlej je tekla od izliva do izvira Soče in se po Julijcih preko Rateškega razvodja nadaljevala v Karnijske Alpe. Prim. Kolanović – Šumrada (ur.): *Napoléon*, str. 711.

¹¹⁶ D. Trpin je leta 1997 samo omenil Državni arhiv v Gorici kot hranišče za francoskega katastra (Trpin: Tolmin, str. 159). Na 21 map francoskega katastra v Arhivu Republike Slovenije je istega leta opozorila M. Ficko (Francoski kataster, str. 202), pregled istih map pa je objavljen v: Kolanović – Šumrada (ur.): *Napoléon*, str. 712.

¹¹⁷ Spisovni del francoskega katastra je danes brez pravega ključa razdeljen med dva italijanska državna arhiva, v Trstu in Gorici, grafični del pa celo med tri arhive; poleg navedenih zamejskih hrani namreč del katastrskih map še Arhiv Republike Slovenije, a brez spisov. Raziskovalno delo je še dodatno oteženo, če je mapa določene katastrske

občine v drugem arhivu kot spisovni del, tj. parcelni zapisnik (*Sommario*), kot denimo za davčno občino Kobarid (mapa v ARS, zapisniki v AS1). Povrh vsega mape in zapisniki tega katastra v nobenem arhivu ne sestavljajo samostojnega arhivskega fonda. Francoski kataster so namreč po restavraciji avstrijske oblasti (1814) integrirali v nekaj let mlajši franciscejski katastrski operat za Avstrijsko Primorje, s katerim je delil nadaljnjo usodo: deloma je ostal v Trstu, deloma pa se je znašel v Gorici in Ljubljani. Hranišča francoskega katastra so: ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko; ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati; ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Mapped; AST, Catasto franceschino – Elaborati catastali; AST, Catasto franceschino – Mapped.

¹¹⁸ Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹¹⁹ Npr. ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommario, 15. 3. 1812.

¹²⁰ Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹²¹ Prim. Lego: *Geschichte*, str. 1–13; *Tafeln zur Statistik*, str. XII, XXIII–XXV.

središče te državne tvorbe prav Milan, vključevala pa je pokrajine, v katerih je milanski kataster nastal in imel dolgo tradicijo. Francoski kataster Italijanskega kraljestva je kot pred njim milanski in jožefinski temeljil na teritorialnem načelu. Za osnovo so vzeli na novo oblikovane davčne občine (*comune*) in za vsako izdelali katastrsko mapo ter parcelni zapisnik. Drugače kakor pri jožefinskem katastru je merjenje vodil geometer, kot zemljemerec in ocenjevalec hkrati. Operat so izdelali med letoma 1811 in 1813, mape pa so potem še pregledali v Milanu v letih 1814–1815, že po restavraciji avstrijske oblasti. Poudariti kaže, da je francoski kataster edini, ki prikazuje, ali bolje rečeno, nakazuje tudi vzpetine; upodobljene so zelo shematizirano – črtkano. Osnovni mapni list predstavlja posamezno sekcijo občine v merilu 1 : 2.000, ki ga je imel že milanski kataster, v enakem merilu je na posebnem mapnem listu ali po potrebi na več listih še enkrat prikazan naris naselij, pregledna oziroma zbirna karta pa je narisana v merilu 1 : 8.000, 1 : 6.000 ali 1 : 4.000. M. Ficko ugotavlja, da so mape po vsebini enake, vendar niso bile izdelane po enotni metodologiji, kar se kaže v neenotnosti oznak in neenotni obarvanosti.¹²² Meje in številke parcel so sicer (dosledno) črne in poslopja rdeča, toda pri posameznih zgradbah bomo opazili razlike. Neenaka je debelina črt, ki ponazarjajo stranice stavb, poleg tega pa je ponekod (npr. pri Šmartnem v Brdih)¹²³ mogoče na isti mapi opaziti različne odtenke rdeče barve, pri nekaterih objektih šrafure in pri drugih v celoti pobarvane površine. Ker ne poznamo navodil za risanje map, bomo vprašanje o razlogih za ugotovljene razlike morali pustiti odprto.¹²⁴

S stališča stavbne, gradbene in urbanistične zgodovine je največja prednost francoskega katastra grafični prikaz objektov. Poleg umestitve objekta v prostor je iz same mape mogoče razbrati njegovo površino, seveda upošteva razlike kot posledico objektivnih (velikost merila) in subjektivnih dejavnikov (različna natančnost pri risanju). Namembnost stavbe je grafično prikazana samo pri cerkvah, in sicer s križem. Sicer pa se te in nekatere druge stavbne parcele ločijo od drugih po tem, da imajo namesto parcelne številke črko (A, B, C ...) kot oznako za javno površino.¹²⁵ V nasprotju s fran-

ciscejskim katastrom so objekti enotno obarvani rdeče in se po barvi ne razlikujejo glede na oba osnovna gradbena materiala. Tu tudi ni razlikovanja med zemljiškimi in stavbnimi parcelami, kot ga pozna franciscejski kataster. Enako kot franciscejske in mlajše katastrske mape pa francoske ne povedo ničesar o višini objektov.

Odgovore o namembnosti stavbe bomo našli v spisovnem delu, v parcelnem zapisniku ustrezne davčne občine. Zapisnik je temeljil na tiskanem tabelaričnem obrazcu v italijanščini in bil v istem jeziku tudi izpolnjen, le ledinska imena, ki so jih posneli po živem jeziku, so zgolj zapisali po italijanskem črkopisu. Osnovna popisna enota je parcela, opredeljena s temi parametri: s tekočo številko, številko mapnega lista, imenom lastnika, po imenovanjem zemljišča (ledine), katastrsko kulturo, lego zemljišča (ravninska, hribovita) in izmero površine, izraženo v t. i. davčnih pertikah (*perticha censuaria*) in njihovih stotinah.¹²⁶ Za merjenje zemljišč so s tem na delu slovenskega ozemlja prvič uporabili metrski sistem, saj je davčna pertika obsegala 1.000 m². Vse izmere parcel so bile zaokrožene na stotino pertike, tj. na 10 m², kar posledično pomeni precej manjšo natančnost kot pri franciscejskem katastru, pri katerem je bil najnižja merska enota kvadratni seženj (3,595 m²). Izmera, navedena v francoskem katastru, se je torej lahko od dejanske površine razlikovala tudi do 5 m², to pa je že precej pri majhnih stavbnih parcelah, ki so merile le nekaj stotin pertik; denimo zvonik v Števerjanu v Brdih, vpisan s površino ene stotine (10 m²).¹²⁷ Pozneje, v avstrijski dobi, so v parcelni zapisnik dopisali še površino v oralih in kvadratnih sežnjih. Zemljišč zanesljivo niso ponovno merili, ampak podatke zgolj preračunavali, saj se obseg površin v avstrijskih merskih enotah povsem sklada s prejšnjimi.¹²⁸

Čeprav drugače kot pri franciscejskem katastru tu niso razlikovali med zemljiškimi in stavbnimi parcelami, je bila praksa pri določanju meja parcel vendarle zelo podobna. Vse kaže na navodila, naj parcela z eno ali več stavbami ne vključuje drugega obdelovalnega ali neobdelovalnega zemljišča kot dvorišče ali hišni vrt. To bi ustrezalo načelom milanskega katastra, ki je določal dve kategoriji davčnih objektov: posebej obdelovalna zemljišča in po-

¹²² Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹²³ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapa (s. a.).

¹²⁴ Navodil za izdelavo francoskega katastra mi ni uspelo najti ne v literaturi ne v Državnem arhivu v Trstu.

¹²⁵ Gre za stavbe, ki jih je iz obdavljenosti izvzel že milanski kataster (cerkve, pokopališča, vse javne zgradbe v deželno-knežji ali mestni lasti) in so bile tudi na njegovih mapa

označene s črkami (*Tafeln zur Statistik*, str. XXV).

¹²⁶ Prim. ASI, Inventario 89 B I, Catasto franceschino – Elaborati catastali (1818–1840), pag. VI.

¹²⁷ ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommarione, 15. 3. 1812.

¹²⁸ Prav tam.

sebej stavbe.¹²⁹ Izmerjena površina tako oblikovane (stavbne) parcele, vpisana v zadnjo rubriko parcelnega zapisnika, ustreza površini stavbe samo, če so parcelne meje identične z zunanjimi zidovi objekta. V vseh drugih primerih pa tako kot pri mlajših katastrih nimamo podatka o površini same zgradbe. Povsem na koncu zapisnika so navedene javne površine, kot rečeno, označene namesto s tekočimi številkami s črkami. Kot posebnost tega katastra je treba poudariti, da niso navedene hišne številke.

Izbrani vzorec iz zapisnika parcel občine Števerjan v Brdih¹³⁰ prikazuje tri običajne »stavbne« parcele in vseh šest parcel javnih površin, od katerih imata le dve tudi zgradbo. Vse so na mapnem listu z rimsko številko V in v hriboviti legi (*Colle*);

takšna lega je že v uvodu poudarjena kot značilnost površine celotne občine. Pri običajnih parcelah gre za tri hiše (*Casa*) istega lastnika Štefana Maraša, od katerih sta imeli dve tudi dvorišče, ena je označena kot hiša za lastno uporabo, druga za lastno stanovanje in tretja zgolj kot hiša. Parcela s tretjo hišo (št. 11) je bila razdeljena med dva lastnika: spodaj je bil javni dohod v lasti števerjanske občine, nad njim pa Maraševo lastno stanovanje. Med šestimi javnimi površinami, ki so bile vse občinska last, po velikosti izstopata javni trg in pokopališče. Tretja po površini je bila parcela z župnijsko cerkvijo, za njo še dva majhna trga in kot najmanjša parcela z zvonikom v velikosti stotega dela pertike (10 m²).

Numeri della Mappa		Possessori	Denominazione de' pezzi di terra	Qualità	Classe ¹³¹	Superficie	
Subalter.	Pertiche Censuarie					Centesimi	
9	V	Maras Steffano q. ^{m132} Giuseppe	Zreda	Casa di proprio uso con Corte	Colle	–	04
10	V	suddetto ¹³³	detta ¹³⁴	Casa di propria Abit(azione) con Corte	detta	–	43
11 / 1	V	Comune di Sant Floriano	detta	Accesso Pubblico	detta	–	02
11 / 2	V	Maras Steffano q. ^m Giuseppe	detta	Casa al piano superiori del suddetto di propria Abitazione		–	---
A	V	Comune di Sant Floriano	Sant Floriano	Chiesa Parrocchiale	Colle	–	22
B	V	suddetto	detto	Piazzale avanti della Chiesa	detto	–	03
C	V	suddetto	detto	Simile	detto	–	06
D	V	suddetto	detto	Campanile Pubblico	detto	–	01
E	V	suddetto	detto	Cimitero Pubblico	detto	–	32
F	V	suddetto	detto	Piazza Publica	detto	–	68

¹²⁹ *Tafeln zur Statistik*, str. XXIII.

¹³⁰ ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommarione, 15. 3. 1812.

¹³¹ Naslov ročno popravljen: »Situazione del terreno«.

¹³² q.^m = quondam = pokojnega (očeta).

¹³³ suddetto = enako kot zgoraj.

¹³⁴ detta = enako kot zgoraj.

Pozornost pritegne ugotovitev, da v vsem parcelnem zapisniku ne najdemo niti enega gospodarskega poslopja, ampak zgolj hiše (*Casa*). Dejansko je s tem izrazom označena sleherna stavba razen treh: župnijske cerkve in zvonika na javnih površinah ter zasebne kapele (*Oratorio con corte*). Vse kaže, da je namembnost stavbe (stanovanjska, gospodarska) izražena v dodatku k osnovnemu pojmu *Casa*: lastno stanovanje (*di propria Abitazione*) pomeni stanovanjsko hišo, lastna uporaba (*di proprio uso*) pa gospodarsko poslopje. Višina stavbe (pritlična, nadstropna) ni navedena nikoli, razen če sta si jo delila dva lastnika. Tako sta imeli župnijska cerkev in števerjanska občina vsaka del hiše (*porzione di Casa*), prva pritličje (*a pian terreno*) in druga nadstropje, ki ga je uporabljala občinska uprava – municipaliteta (*ad uso di Municipalità al pian superiore*). Gradbeni material srečamo podobno le v redkih primerih, in sicer če stavba ni bila zgrajena iz kamna, temveč iz lesa (*di legno*). O fizični podobi je mogoče najti samo še tu in tam kak podatek, npr. ruševina (*Casa diroccata*) ali hiša/stavba v zidavi (*Casa in fabrica*). Dosledno je navedeno dvorišče (*con corte*), a to je tako ali tako vidno že iz katastrske mape. Več kot o zunanji podobi pove zapisnik o (pravnem) statusu stavbe: hiša v najemu (*Casa d'affitto*) oziroma kolonska hiša (*Casa da Massaro*), a neredko na škodo podatka o namembnosti (za lastno stanovanje, za lastno uporabo). Posebna namembnost stavbe je navedena v dveh primerih: hiša za kaplana (*Casa del Capelano*) in letoviška hiša (*Casa di Villeggiatura*). Samo izjemoma pa o stavbi izvemo toliko podatkov kot v primeru: lesena hiša v najemu z dvoriščem (*Casa d'affitto di legno con Corte*).

Nekoliko drugačne oznake za stavbe zasledimo v parcelnem zapisniku davčne občine Kobarid s Svinom in Sužidom.¹³⁵ Poleg »standardnih« in najpogostejših »hiš za lastno stanovanje« (*Casa di propria Abitazione*) se pojavljajo tudi hlevi (*Stalla di proprio uso, Stalla con Corte idr.*); teh števerjanski parcelni zapisnik nima, nekateri med njimi sestavljajo parcelo skupaj s travnikom (*con Prato*). Sklepati je, da so hlevi navedeni posebej samo, če niso bili združeni s hišo; pojem *Casa* se torej tudi tukaj ne omejuje samo na stanovanjske zgradbe. V prid temu posredno govori odsotnost mlinov, čeprav sicer vemo, da so v občini obstajali. Hiše (*Casa*) so bile bodisi v lastnikovi lastni uporabi bodisi v najemu (*d'affitto*). Nekajkrat je označena še njihova po-

sebna namembnost: kobariška občina je imela hišo za župnika (župnišče) in hišo za kaplana (*Casa ad uso del Parroco, Casa ad uso del Capellano*), v nekaj hišah, med temi tudi oddanih v najem, pa je bila gostilna (*ad uso d'Osteria*). Na javnih površinah, navedenih na koncu zapisnika, so stale štiri cerkve: kobariška župnijska in tri okoliške podružnične, pokopališče v lasti občine pa je navedeno med navadnimi parcelami. Fizično stanje srečamo le pri porušeni hiši (*Casa diroccata*), prav tako je izjemoma poudarjen gradbeni material, in sicer les (*di legno*) v nasprotju z veliko večino zidanih stavb. Pri nekaterih hišah in hlevih je zaradi enakega razloga navedeno, da so kriti s slamo (*coperta di Paglia*); takih je bilo neprimerno več v vaseh Svino in Sužid kot v samem Kobaridu.¹³⁶ Drugih objektov v kobariškem parcelnem zapisniku ne bomo našli, če izvzamemo posredno omembo križa, po katerem se je imenovala ledina *Per Chrissi*.

Francoski kataster v našem prostoru ni samo prvi, ki ponuja tlorisno upodobitev objektov, ampak omogoča hkrati vpogled v čas pred svojim nastankom in zanesljivo sledenje zgradbam v poznejši čas vse do danes. Ob primeru specifičnega tipa naselja Šmartno v Brdih se ustavimo samo pri zanimivejših zgradbah. Peter Fister v monografiji o arhitekturi protiturskih taborov označuje Šmartno kot veliko taborsko naselje z ohranjenim obzidnim obročem in vsaj dvema stolpoma.¹³⁷ Mapa francoskega katastra sicer z mejami parcel zgolj nakazuje potek obzidja, toda v obzidnem obroču lahko jasno prepoznamo tedaj še šest obstoječih stolpov¹³⁸ od štirih, ki vas obdajajo danes. Po parcelnem zapisniku je bil vsak stolp v lasti drugega zasebnega lastnika, trije so označeni kot stanovanjska hiša (*Casa d'abitazione*), dva kot hiša v najemu (*Casa d'affitto*) in eden kot »financarska hiša« v najemu (*Casa della Finanza, Casa d'affitto*).¹³⁹ Po mlajših katastrskih mapah in spisovnem gradivu lahko

¹³⁶ Potrditev, da je bil les kot gradbeni material silno redk, slamnata kritina (manj pogosta) alternativa opečnati, gospodarska poslopja pa povezana s hišami, ponujajo franciscejski cenilni operati iz leta 1828 (AST, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 116, Catastral-Schätzungs-Operat). Pri opisu hiš (& 13) navajajo: »Stanovanjske hiše so združene (*vereinigt*) z majhnimi gospodarskimi poslopi, zgrajene v celoti iz kamna, deloma pokrite z opeko in deloma s slamo«. O mlinih je govor pri industrijski obrti (& 14): z mlinarsko obrtjo se ukvarjata dve družini.

¹³⁷ Fister: *Arhitektura slovenskih*, str. 162.

¹³⁸ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapna lista 13 in AB (s. a.).

¹³⁹ AST, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 677, San Martino di Quisca, Sommarione, 27. 9. 1811.

¹³⁵ AST, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 115, Caporetto, Sommarione, 14. 9. 1813.

Obzidano taborsko naselje Šmartno v Brdih na mapi francoskega katastra¹⁴⁰

spremljamo spremembe namembnosti in fizičnega stanja (nekdanjih) obzidnih stolpov. Prvo primerjavo stanja, sicer le opisno in brez tlorisne upodobitve, omogoča parcelni zapisnik iz leta 1828, ki navaja tako tedanje oznake katastrskih kultur kot tiste iz zapisnika francoskega katastra iz leta 1811, žal pa nima imen lastnikov. Podoba šestih taborskih stolpov je deloma že drugačna: štirje so označeni kot *Casa*, enega, ki je bil 17 let prej stanovanjska hiša, so preuredili v hlev (*Stalla*), eden pa se je medtem spremenil v ruševino (*Rovina*).¹⁴¹

Francoski kataster za desni breg Soče je kot tak še premalo raziskan in zlasti neizrabljen vir. Prednosti za današnjega uporabnika sta vsekakor izračun površin v metrskem sistemu in merilo kata-

strskih map. Glede stavbnega fonda pa je izpovedna vrednost tega prvega katastra, ki vsebuje tudi naris zemljišč, manjša kot franciscejskega.

4. Stabilni kataster in dopolnjevanje le-tega do reambulančnega katastra

Zemljiški kataster v popolnem pomenu besede, t. i. stabilni kataster, je v avstrijskih deželah zaživel s franciscejskim katastrom. Zaradi »revolucionarne« prvine – grafičnega narisa površin je v primerjavi s terezijanskim in jožefinskim neprimerno uporabnejši in je kot tak že zgodaj pritegnil pozornost zelo različnih ved. Njegova izpovedna vrednost in uporaba sta veliko večji tudi za obravnavano problematiko, zato se mu v pričujoči obravnavi ni mogoče posvetiti tako intenzivno kot predhodnikoma in francoskemu katastru. Obravnavali bomo splošno uporabnost katastra za preučevanje stavbne, gradbene in deloma urbanistične zgodovine ter posebej

¹⁴⁰ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapni list 13 (s. a.).

¹⁴¹ Prav tam, 678, San Martino di Quisca, Klassierungs-Procoll, 30. 9. 1828.

opozorili na tiste plati vira, ki so bile doslej manj opažene. Glede na to, da je zasnova katastra po deželah enotna, se bomo v glavnem omejili na gradivo, shranjeno v Sloveniji. Na koncu se bomo dotaknili dopolnjevanja stabilnega katastra in njegovega naslednika – reambulančnega katastra.

4. 1 Franciscejski kataster (1818–1828)

Tretjemu avstrijskemu katastru, tako kot prejšnja dva poimenovanemu po vladajočem cesarju, je položil temelje patent Franca I. z dne 23. decembra 1817.¹⁴² Katastrski operat je v slovenskem prostoru nastajal eno desetletje, od leta 1818 do 1828, veljati pa je začel z zamikom, leta 1843 oziroma leto pozneje na Štajerskem.¹⁴³ Njegova poglobitna prvina je natančen grafični naris zemljišč, delo šolanih geometrov, oprto na obsežne priprave in nove dosežke zemljemerstva. Razen ogrskega Prekmurja in območij, ki jih je nekaj let prej zajel francoski kataster, je ta kataster pokrival celotno slovensko etnično ozemlje in rabil kot osnova vseh poznejših katastrov, saj ni bilo nikoli več izvedeno tako celovito zemljemersko delo na terenu.¹⁴⁴ Potem ko je dobil naš prostor prvo celotno kartografsko upodobitev na podlagi jožefinskih vojaških merjenj, se je njegova slika s franciscejskimi katastrskimi mapami močno izostrila. Številne stvari, do tega časa brez vizualne opore in predstavljlive le na podlagi morebitnih opisov, so postale tako rekoč otipljive. V prispodobi bi lahko rekli, da pomeni čas pred franciscejskim katastrom za spoznanje in preučevanje prostora dobo tipanja v (pol)temi.

Enako kot pri prejšnjih dveh katastrih imamo za slovensko ozemlje v Avstriji štiri katastrske operate. Trije so pokrili ozemlje posameznih dežel (Kranjske, Štajerske, Koroške), četrti pa celotno Avstrijsko Primorje. Prvič je torej kak zemljiški kataster zajel tudi Trst in nekdanjo beneško Istro. Hrambo in upravljanje operatov zemljiškega katastra so leta 1822 naložili na novo ustanovljenim deželnim mapnim arhivom (*Provinzialmappenarchiv*) – za naše ozemlje so nastali v Trstu, Ljubljani, Celovcu in Gradcu – in dobro desetletje pozneje, leta 1833, ustanovili še Centralni mapni arhiv na Dunaju (*Zentralmappenarchiv*), namenjen hrambi operatov trigonometrične triangulacije in litografskih odčitov katastrskih map iz vseh dežel.¹⁴⁵ Za raziskovalce predstavljata pomembno prednost dobra

ohranjenost gradiva¹⁴⁶ ter močno olajšana dostopnost, ki jo je v zadnjem času omogočila digitalizacija katastrskih map in dobršnega dela spisovnega gradiva.¹⁴⁷

O vsestranski uporabnosti franciscejskega katastra priča uporaba sama. Celotna bibliografija v zvezi z njim je v slovenskem prostoru obsežna, tudi če se omejimo samo na našo problematiko. Naselij in stavb se namreč vsaj dotika sleherni lokalnozgodovinska obravnava franciscejskega katastra in njegovih cenilnih operatov,¹⁴⁸ na drugi strani pa vendarle pogrešamo geografsko in problemsko širše zasnovane raziskave.¹⁴⁹

Za izhodišče naše obravnave pogledjmo nekaj **temeljnih značilnosti** katastra. Teritorialno podlago za novo katastrsko izmero – davčne oziroma katastrske občine – so vzeli iz jožefinskega katastra. Osnovna merska enota je bil tudi zdaj oral (*Joch*) s površino približno 0,57 hektara, razdeljen na 1.600 kvadratnih sežnjev ali klafter s površino 3,595 kvadratnega metra. Poleg spisovnega dela (obrazcev) ima kataster grafični del, oprt na triangulacijsko mrežo. Katastrske mape so izdelane v merilu 1 : 2.880, a srečamo tudi drugačna merila: v težko dostopnih krajih 1 : 5.760 in v nekaterih mestih 1 :

¹⁴⁶ IIRanišča franciscejskega katastra so: ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko; ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko; ARS, AS 178, Franciscejski kataster za Koroško; ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko; ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati; ASG, Catasti Secc. XIX–XX, Mappe; AST, Catasto franceschino – Elaborati catastali; AST, Catasto franceschino – Mappe; KJA, Franziszeischer Kataster; StJA, Franziszeischer Kataster. – V Pokrajinskem arhivu Maribor je bila ustvarjena posebna zbirka iz originalnih katastrskih načrtov, nekaj spisovnega gradiva in barvnih kopij katastrskih načrtov iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu: PAM, PAM/1805, Zbirka franciscejski kataster za Štajersko.

¹⁴⁷ Katastrske mape vseh katastrskih občin v Sloveniji, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, so bile skenirane in so uporabnikom dostopne prek spletne strani Arhiva. Skenirano spisovno gradivo, tudi del cenilnih operatov, je še vedno mogoče pregledovati samo v čitalnici Arhiva. Prav tako so v celoti digitalizirane katastrske mape katastra za Primorsko; uporabnikom so na voljo v čitalnici Državnega arhiva v Trstu, za današnji slovenski del Primorske pa tudi v čitalnici ARS. – Prim. Dobernik: Reproduciranje franciscejskega katastra.

¹⁴⁸ Kot posebno vrsto obravnave katastra gre omeniti prevod zapisnika stavbnih parcel za katastrsko občino Vrhnika (Kos: Zapisnik gradbenih parcel).

¹⁴⁹ Neuresničen je ostal ambiciozni načrt Angelosa Baša z začetka 50. let 20. stoletja, da bi na podlagi franciscejskega katastra primerjalno in retrospektivno obdelal lesena in zidana poslopja na ozemlju Kranjske (prim. Baš: K stavbnemu, str. 78). Več kot pol stoletja (1958) je minilo tudi od objave pregleda celotnega stavbnega fonda po katastru za trboveljsko-hrastniško območje (Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 68–256).

¹⁴² ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 7, Patenti 1810–1855.

¹⁴³ Lego: *Geschichte*, str. 42.

¹⁴⁴ Prim. Lego: *Geschichte*, str. 25–44; Allmer: Der stabile Kataster; Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 327–332.

¹⁴⁵ Lego: *Geschichte*, str. 40.

1.440 ali celo 1 : 720.¹⁵⁰ Triangulacija je pogojevala natančnost, ki z najnovejšimi programskimi orodji omogoča pretvarjanje v sodobni koordinatni sistem,¹⁵¹ ta pa precizno lokalizacijo objektov iz katastra, kar daje obravnavanemu viru še dodatno vrednost. Izčrpana navodila, t. i. instrukcijo za izdelavo katastro, so izdali spomladi 1818, jih čez dve leti dopolnili in jim dali končno obliko v začetku leta 1824.¹⁵²

Parcele kot najmanjše katastrske enote so se v tem katastru delile na zemljiške (*Grundparzelle*) in stavbne (*Bauparzelle*), ne da bi bila oba tipa med seboj po vsebini povsem natanko razmejena. Stavbne parcele so namreč lahko vključevale tudi majhna obdelovalna zemljišča tik ob zgradbah, zemljiške pa v določenih primerih nekatere vrste stavbnih objektov. Sama stavba v franciscejskem katastru ni veljala za predmet neposredne obravnave, ampak je bila le sestavni del parcele, tudi če sta se njuni površini povsem ujemali. Vzrok, da je bilo to v praksi prej izjema kot pravilo, je končna instrukcija za izvedbo katastra (1824). Vse zgradbe istega gospodarstva s skupnim dvoriščem naj bi namreč sestavljale eno stavbno parcelo, posebno parcelo pa le tiste gospodarske zgradbe, ki so stale ločeno. V stavbno parcelo so vključili tudi hišni vrt, če ni meril več kot 25 kvadratnih sežnjev (89,9 m²). Hiše v strnjeni pozidavi so, kakor hitro so imele različne hišne številke in ločene strehe, predstavljale vsaka svojo parcelo, četudi so bile v lasti istega lastnika. Prav tako je štel za samostojno parcelo zemljišče z javno zgradbo (cerkvijo, samostanom, bolnišnico). Objekti, ki naj jih ne bi obravnavali kot stavbne parcele, so bili majhne, po svoji naravi spremenljive stavbe: vrtnete ute, stanovi, vinske stiskalnice in podobno; v mapo so jih sicer vrisali, njihovo površino pa prišteli k zemljiški parceli, na kateri so stale.¹⁵³ Tudi površin stanovanjskih zgradb niso izračunali posebej, ampak preprosto prišteli k skupni površini stavbne parcele.¹⁵⁴

Pomenljiva so določila instrukcije za merjenje stavbnih parcel. V notranjosti parcel so samo stanovanjske zgradbe merili z merilno verigo, hleve in druga gospodarska poslopja pa le v korakih;¹⁵⁵ to pomeni, da moramo pri upodobitvah nestanovanjskih objektov na katastrskih mapah pričakovati

manjšo natančnost. Poleg tega ni bilo treba na novo izmeriti površin v tistih večjih mestih, ki so že premogla natančne tlorise, ampak so obstoječe po potrebi le dopolnili in popravili.¹⁵⁶

Na mapah se **stavbne parcele** že na prvi pogled ločijo od zemljiških ne le zaradi na tlorisov objektov, upodobljenih na njih, temveč tudi po barvi parcelne številke: na zemljiških parcelah so številke svetlo rdeče (karmin pomešan s cinobrom), na stavbnih pa črne.¹⁵⁷ Stranice tlorisov hiš in zgradb vseh vrst so enotno narisane s črnim tušem in le pri kamnitih križih s karminsko barvo (kardinalsko rdeča barva z vijoličastim odtenkom).¹⁵⁸ Zelo pomembna pridobitev v primerjavi s francoskim katastrom je različna obarvanost površin objektov. Notranjost vseh zidanih stavb ter kamniti mostovi so blede karminske barve, javne zgradbe močne karminske, lesene zgradbe pa so pobarvane blede rumeno.¹⁵⁹ Posebej so označena pročelja stavb, in sicer z odebeljeno črto vzdolž stranice stavbe na njeni notranji strani, po instrukciji nekoliko drugače pri zidanih stavbah kot pri lesenih: črta za pročelje naj bi bila pri zidanih močnejše karminske barve, pri lesenih pa je govor samo o črti, potegnjeni s tušem, in to le za stanovanjske zgradbe; to implicitno pomeni izključitev vseh drugih lesenih objektov.¹⁶⁰ Ni nepomembno, da so stavbne parcele na katastrskih mapah za Primorje izrisali še posebej na enem ali več dodatnih mapnih listih, in sicer v povečanem merilu, kar v grafičnem oziru omogoča natančnejši vpogled v stavbni fond.

V primerih, ko so dosledno upoštevali instrukcijo, bi bilo tako za posamezno zgradbo mogoče z mape razbrati te parametre: lokacijo, dve vrsti namembnosti (javno in zasebno), dve vrsti gradbenega materiala (zidana, lesena), pročelja vseh zidanih zgradb in pročelja lesenih stanovanjskih zgradb. Za tiste katastrske občine, za katere je zapisnik stavbnih parcel izgubljen in smo tako odvisni zgolj od mapnega narisa, je to domala vse, le posebni topografski znaki bi povedali še kaj določnejšega o vrsti zgradbe, recimo znak za cerkev (križ po dolžini stavbe).

Za same stavbe so sicer predvideli zelo omejen nabor **topografskih znakov**. Končna različica instrukcije iz leta 1824 jih ima v skupini *Gebäude* sa-

¹⁵⁰ Lego: *Geschichte*, str. 25–43; Ribnikar: *Zemljiški kataster*, 327–332.

¹⁵¹ Prim. Petek – Fridl: *Pretvarjanje listov*.

¹⁵² Lego: *Geschichte*, str. 29; prim. Ulbrich: *Die Entwicklung*, str. 159.

¹⁵³ *Instruction*, str. 49–50, & 274–281.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 66, & 407.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 55, & 331.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 56, & 336.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 61, & 374, str. 81, 483.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 78, & 460.

¹⁵⁹ Zmotna interpretacija, da pomeni rumena barva slamnato streho, rdeča pa opečnato, se pojavlja v delih J. Curka (Curk: *Viri*, str. 86–89; isti: *Topografska analiza*, str. 24–29).

¹⁶⁰ *Instruction*, str. 79, & 466 in 468.

mo pet: cerkve (*Kirchen*), javne zgradbe (*Oeffentliche Gebäude*), kamnite zgradbe (*Steinerne Gebäude*), gospodarska poslopja (*Wirtschafts Gebäude*) in razvaline (*Ruine*).¹⁶¹ Za druge objekte, med njimi tudi nekaj specifičnih stavbnih, jih najdemo v posebni skupini 63 t. i. konvencionalnih oznak (*Konventionelle Bezeichnungen*). V spodnji preglednici navajamo v izvorniku in prevodu tiste, ki so povezani z (doslej) obravnavanimi vrstami objektov, izpuščamo pa upravne meje, ceste, poti, pregrade, nasipe, jarke, jezove, trigonometrične in grafične točke ter podobno.

Heken	žive meje
Zäune	ograje
Zaun mit steinernen Pfeilern	ograja s kamnitimi stebri
Mauer	zid
Steinerne Jochbrücke	kamnit most na travejeh
Hölzerne Jochbrücke	lesen most na travejeh
Hölzerne Brücke mit steinernen Jochen	lesen most s kamnitimi travejami
Schiffbrücke	pontonski most
Zisterne	zbiralnik (cisterna)
Steinerner Rohrbrunn	kamnit cevast vodnjak
Hölzerner Rohrbrunn	lesen cevast vodnjak
Martensäule	križ (razpelo)
Steinerne Kapelle	kamnita kapela
Hölzerne Kapelle	lesena kapela
Steinernes Kreuz	kamnit križ
Hölzernes Kreuz	lesen križ
Steinerner Meilenzeiger	kamnit miljnik
Hölzerner Meilenzeiger	lesen miljnik
Steinerner Wegweiser	kamnit kažipot
Hölzerner Wegweiser	lesen kažipot
Steinerne Windmühle	kamnit mlin na veter
Hölzerne Windmühle	lesen mlin na veter
Grenzsteine	mejniki
Grenz Zeichen /Hetter/	mejno znamenje
Hochgericht	vislice
Beerdigungsplätze mit Mauer	pokopališča z zidom
Beerdigungsplätze mit Einplankung	pokopališča z leseno ograjo
Beerdigungsplätze der Israeliten	judovsko pokopališče
Gemauerte Wasserleitung	zidan vodovod
Hölzerne Wasserleitung	kamnit vodovod
Holzrechen	lesene grablje
Ankerplätze	sidrišča
Wasserhälter	zbiralnik za vodo
Fliegende Brücke	»leteči« most (brod na vrvi oz. žici)

¹⁶¹ *Instruktion*, Litt. A.a, Vorschrift zur Zeichnung der Katastral Pläne.

Post-Häuser	poštne hiše
Jäger-Häuser	lovske hiše
Wirths-Häuser	gostilne

H konvencionalnim oznakam so šteli predvsem takšne, ki ponazarjajo objekte, upodobljene zgolj na mapah, in niso upoštevane v spisovnem delu katastra. Tako sploh niso predvideli posebnega znaka za obrate na vodni pogon, ker naj bi ti sodili v spisovni – opisni del, a kot bomo videli, znak za vodni obrat na nekaterih mapah vendarle srečamo. Določeni objekti in površine se sicer pojavljajo tako na mapah kot v zapisnikih, denimo pokopališča, nekatere poštne in lovske hiše ter gostilne, za parcele ali dele parcel pa niso šteli mostov in jih v zapisnikih ni. O lastnostih oziroma različnih tipih mostov govorijo topografski znaki; njihove dimenzije je mogoče približno izračunati s pomočjo merila katastrske mape. Izkušnje kažejo, da so bili pri ponazarjanju mostov zelo dosledni, pri risanju drugih topografskih znakov iz skupine konvencionalnih oznak pa manj. Na katastrskih mapah na primer ni sledu o številnih križih, kapelah, zidovih ali vislicah, ki so sicer potrjeno obstajali, saj jih najdemo na jožefinskem vojaškem zemljevidu in so dokumentirani tudi pozneje ali stojijo celo še danes.

Drugi sklop podatkov o zgradbah posamezne katastrske občine ponuja **zapisnik stavbnih parcel** (*Grandparzellen-Protokoll*) na tiskanem obrazcu Lit. U, ki ga po instrukciji iz leta 1824¹⁶² objavljamo spodaj. Praviloma sta nastala dva izvoda zapisnika. V prvem so izpolnili le prvi, levi del: parcelno številko, ime, priimek, stan in bivališče lastnika, hišno številko, vrsto stavb ter površino parcele, izraženo v oralih in kvadratnih sežnjih. Prazen je ostal drugi, desni del, namenjen izenačitvi (parifikaciji) zemljišč s sosednjimi ali podobnimi zemljišči,¹⁶³ vnosu letnega donosa v denarju in opombam; rubrike tega dela so izpolnili (nekoliko pozneje) samo v drugem izvodu zapisnika.¹⁶⁴

¹⁶² *Instruktion*, Lit. U.

¹⁶³ Ker pri stavbah niso ugotavljali donosa, ki so ga prinašale najemnine in drugo, so kot osnovo za obdavčitev stavbnih parcel vzeli davčni razred sosednjega ali podobnega zemljišča (*Tafeln zur Statistik*, str. XXII). Praviloma naj bi bil to drugi njivski razred domače katastrske občine oziroma sosednje občine, če takega razreda ni bilo v domači lego: *Geschichte*, str. 41).

¹⁶⁴ Oba izvoda zapisnika z istim datumom sta dobro ohranjena za katastrske občine na Koroškem (npr. ARS, AS 178, franciscejski kataster za Koroško, K 97, k. o. Goriški Vrh, K 403, k. o. Črna na Koroškem, K 407, k. o. Selovec, K 128, k. o. Guštanj). – Prim. Blaznik: *Železniki*, str. 13.

Rubrike obrazca v zapisniku stavbnih parcel

N ^{ro.} in der Mappe	Des Eigenthümers			Der Häuser und Gebäude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	N ^{ro.}	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter

Parification dieser Area mit den nächsten Grundstücken		Jährlicher Haus- Areal-Ertrag in Metallmünze		Nach der eigenen Zinserhebung und nach den gesetzlichen Abzügen ergibt sich ein steuerbarer reiner				Anmerkung
dessen		fl.	kr.	Areal- und Zins- Jahresertrag im Ganzen		Capitals-Werth nach Percent		
sub Nr. in der Mappe	Culturs- Gattung			Classe	fl.	kr.	In Metallmünze	
		fl.	kr.				fl.	kr.

V primerjavi z natančnostjo navodil za risanje stavbnih parcel je instrukcija glede vsebine zapisnika precej skromna, še posebej v zvezi z vrsto stavb (*Gattung*). Jasna je pri podatkih o lastnikih: poleg imena in priimka je bilo treba vpisati morebitno domače ime (*Vulgo=Nahme*) ter vse predikate in plemiške naslove, v rubriko stan so sodili lastnikova obrt, dejavnost oziroma služba (*Anstellung*), v rubriki bivališče pa je bilo tam, kjer bi lahko nastal kak dvom, potrebno pripisati še deželo.¹⁶⁵ Preseneča, da je, nasprotno, ostal tako nedorečen člen o izpolnjevanju za našo problematiko ključne rubrike o vrsti stavb (*Gattung*), saj pravi zgolj: »V rubriki se opiše posebnost (*Eigenthümlichkeit*) stavbne parcele, ali ima stanovanjsko stavba eno ali več nadstropij itd. Posebni primeri se obravnavajo v rubriki opombe (*Anmerkung*).¹⁶⁶ Izvajalci so s tem dobili tako rekoč proste roke pri presoji, kaj v rubriko sodi in kaj ne. Kot bomo videli, so zato pri intenzivnosti opisa parcel nastale zelo velike razlike med katastrskimi občinami, kar jemlje katastru

pomembno komponento – enotnost, s tem pa je manjša tudi relevantnost komparativnih raziskav.

Oba dela katastra, spisovni in grafični, predstavljata za uporabnika neločljivo povezano celoto, najsi gre za uporabo katastra za praktične namene ali kot zgodovinskega vira. Posamezna površina in objekt lahko namreč zaživita v polni izpovednosti šele, ko opisne podatke vizualiziramo s pomočjo katastrske mape. Za ponazoritev bomo uporabno vrednost katastrske mape in zapisnika stavbnih parcel predstavili **ob primeru Zgornje Šiške**, natančneje Vodnikove, po domače Žibertove domačije (rojstnega doma Valentina Vodnika) in njene neposredne okolice.¹⁶⁷ Tu srečamo namreč vse glavne značilnosti grafične in spisovne obravnave stavbnih parcel, intenzivnost opisa parcel v zapisniku pa je majhna, kakršna v slovenskem prostoru nasploh prevladuje.

¹⁶⁵ *Instruktion*, str. 61, & 375–377.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 61, & 378.

¹⁶⁷ ARS, AS 176, Franciscjski kataster za Kranjsko, L 183, k. o. Zgornja Šiška, mapni list III, 1826; zapisnik stavbnih parcel, 30. 5. 1827. – Ohranjen je samo izvod zapisnika z izpolnjenim levim delom, ne pa tudi drugi izvod z izpolnjenimi vsemi rubrikami.

Del Zgornje Šiške z Vodnikovo domačijo na franciscejski katastrski mapi

Izsek iz zapisa stavbnih parcel katastrske občine Zgornja Šiška

N ^{ro.} in der Mappe	Des Eigenthümers			Der Häuser und Gebäude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	N ^{ro.}	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter
41	Sirnig Sebastian	Bauer	Ober Schisca	54	Wohn Gebäude		43
42	Vodnig Anton	detto	detto	17	Wohn Wirth. Gebäude samt Hof		405
43	detto detto	detto	detto	17	Wirtschaftsgebäude samt Hof		125
44	Roina Matheus	detto	detto	16	Wohngebäu. samt Hof		50
45	Brezelnig Anton	detto	detto	15	Wohngeb. samt Hof		100
46	Suppanzhizh Paul	detto	detto	13	Wohngeb. samt Hof und Wirth. G.		475
47	detto detto	detto	detto	13	Wohn Gebäude		70
65	Marouth Blasius	detto	detto	14	Wohn Gebäude		36
66	Lampitsch Johan	detto	detto	19	Wirtschafts Gebäude		16
67	detto detto	detto	detto	19	Wohn Gebäude		34
68	Sirnig Valentin	detto	detto	20	Wohn Gebäude		28

Pozorni bomo na enajst stavbnih parcel osmih sosedov, ki pomešane med zemljiške parcele ležijo na zahodnem robu spodnjega dela vasi. Oštevilčenje jih sicer ni zajelo skupaj, ampak v dveh delih (parc. št. 41–47 in 65–68), ker je od zgornjega do spodnjega konca vasi sledilo glavni vaški cesti, tam obrnilo in nazaj grede v glavnem zajelo parcele na drugi strani ceste. Velikost predstavljenih parcel je zelo različna – od vsega 16 do 475 kvadratnih sežnjev – in opisi njihove vsebine skromni, saj razlikujejo le med stanovanjskimi in gospodarskimi zgradbami. Poslopja so bila po večini zidana, na posameznih parcelah pa jih srečujemo posamič ali v več kombinacijah: petkrat samo stanovanjsko zgradbo, dvakrat še z dvoriščem, enkrat le gospodarsko zgradbo in enkrat z dvoriščem, na obeh največjih parcelah pa stanovanjsko in gospodarsko zgradbo z dvoriščem. Zunaj stavbnih parcel sta bili dve manjši leseni zgradbi, vključeni v zemljiški parceli. Natančno površino zgradbe poznamo samo za tistih pet stanovanjskih hiš, ki niso imele dvorišča in katerih površina se torej natanko ujema z velikostjo stavbne parcele (št. 41, 65–68), medtem ko jo lahko za druge zgradbe zgolj približno izračunamo iz merila upodobitve 1 : 2.880. Pri parcelah z več zgradbami tudi ni jasna namembnost vsake posamezne zgradbe. Pomudimo se pri zgradbah Žibertove domačije h. št. 17, ki je bila tedaj v rokah pesnikovega nečaka Antona Vodnika. Znašli se bomo v zadregi, kaj je na parceli št. 42 gospodarska zgradba in kaj hiša, malega tretjega objekta na dvorišču, prav tako zidanega, pa parcelni zapisnik niti ne omenja. V skladu z instrukcijo iz leta 1824 sta pri obeh večjih zgradbah označeni z odebeljeno rdečo črto pročelji, potem pa je neka druga roka na eni stavbi v nasprotju z vsemi pravili dodala črno črto, in to kar na dveh stranicah. Podobne težave nastanejo, ko skušamo razlikovati med hišo in gospodarskim poslopjem domačije na parceli št. 46. Gre za dvorec Jama, tedaj last trgovca Janeza Pavla Zupančiča.¹⁶⁸ Zapisnik ne daje niti slutiti kakšne posebnosti Zupančičevih zgradb, saj je lastnik označen kot kmet (*Bauer*), le na mapi lahko vidimo, da levo poslopje nekoliko izstopa s svojo velikostjo. Zahodno od dvorca je imel na isti strani ceste Anton Vodnik dve leseni poslopji; samo prvo je na stavbni parceli (št. 43), drugo manjše pa na zemljiški – travniški (št. 455). Za prvo zgradbo iz zapisnika izvemo, da gre za gospodarsko poslopje, a nimamo podatka o vrsti, medtem ko druge v zapisniku, razumljivo, ni. Bila je najbrž le šupa ali manjši kozolec in tako premalo pomembna, da bi zanjo oblikovali posebno stavbno

parcelo. Zanimljivo majhen lesen objekt neznane namembnosti vidimo še na Lampičevi travniški parceli št. 507 tik ob lastnikovi stanovanjski hiši. V nasprotju z instrukcijo so v tej katastrski občini z odebeljeno črno črto prikazali pročelja vseh lesenih zgradb, ne le stanovanjskih, tako da je na parcelah z več lesenimi zgradbami za povthu onemogočeno razlikovanje med stanovanjskimi in gospodarskimi objekti.

V zapisnikih stavbnih parcel je imela pri izpolnjevanju rubrike Vrsta stavb (*Gattung*) zelo veliko vlogo subjektivna presoja, saj so bila navodila prav za to rubriko najohlapnejša. Enako kot v katastrski občini Zgornja Šiška so si sestavljenci tudi drugje zelo pogosto olajšali delo tako, da so se omejili na najosnovnejše razlikovanje med dvema tipoma zgradb, stanovanjskimi in gospodarskimi. Vse kaže, da **različna intenzivnost opisovanja** ni bila vezana niti na kakšna interna navodila, denimo v okviru istega davčnega okraja. Za ponazoritev navedimo ugotovitve o tistih treh katastrskih občinah, ki smo jih kot primer različno intenzivne obravnave zgradb predstavili že pri jožefinskem katastru. Vse tri – Laško, Rečica in Sv. Štefan (Turje)¹⁶⁹ – so ležale v istem, laškem davčnem okraju, zapisnike stavbnih parcel pa so sestavili skoraj sočasno. Zanimiva je ugotovitev, da so opisi stavbnih parcel zdaj najnatančnejši za občino Laško, ki je v jožefinskem katastru v tem pogledu potegnila najkrajši konec. V franciscejskem zapisniku stavbnih parcel bomo za trg z neposredno okolico našli te tipe stavb: stanovanjske hiše, hleve (*Stall*), kozolce (*Harpfen*), delavnice (*Werkstatt*), kleti (*Keller*), mesarske klopi (*Fleischbank*) in trgovine (*Laden*), včasih sicer tudi manj določno oznako gospodarsko poslopje (*Wirtschafts Gebäude*), bržkone uporabljeno zaradi večnamenskosti poslopja; od stavb s posebno namembnostjo gre omeniti rotovž (*Rathaus*), mrtvašnico (*Todenkammer*), graščino gospostva Laško v trgu (*Schloß*) in ruševine gradu Tabor nad njim (*Ruine Taborie Schloß*), ki so stale na parceli v lasti laške občine. Nasprotno so v katastrskih občinah Rečica in Sv. Štefan vse stavbe zreducirali na stanovanjske, gospodarske in mline, pri tem pa v Rečici niti niso navajali dvorišč. Spomnimo, kako natančen je bil glede stavb pri davčni občini Sv. Štefan jožefinski kataster. Pri dveh domačijah v Črdencu smo izvedeli za dve hiši, dva živinska hleva, kozolec, kajžo, vinsko klet – zidanico

¹⁶⁸ Prim. Smole: *Graščine*, str. 200.

¹⁶⁹ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 494, k. o. Laško, zapisnik stavbnih parcel, 10. 1. 1826; C 370, k. o. Rečica, zapisnik stavbnih parcel, 31. 3. 1826; C 449, Sv. Štefan, zapisnik stavbnih parcel, 31. 3. 1826.

in mlin.¹⁷⁰ Spisovni del franciscejskega katastra je v tem pogledu veliko skromnejši. Katastrska mapa¹⁷¹ sicer natančno prikazuje poslopja, iz zapisnika pa izvemo o njihovi namembnosti precej manj kot iz fasije jožefinskega katastra. Pri prvi, Holeškovi domačiji (h. št. 3), so na mapi na parcelah 1 do 4 prikazana štiri lesena poslopja, označena v zapisniku kot hiša, dve gospodarski poslopji in hiša z gospodarskim poslopjem.¹⁷² Pri drugi domačiji, Drakslerjevi (h. št. 1), so na stavbni parceli stala štiri lesena poslopja, v zapisniku pa je parcela opredeljena zgolj kot stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem. Kakšna je bila namembnost posameznega poslopja, ne moremo razbrati niti z mape, ker imajo vse zgradbe v tej katastrski občini na pročelni stranici odebeljeno črto. Na dveh sosednjih zemljiških parcelah stojijo raztreseno štiri prav majhna lesena poslopja; o njih zapisnik, razumljivo, molči, vendar namembnost dveh razkriva topografski znak za vodni obrat. Šele pozneje so vsa zemljišča vključili v stavbno parcelo 5, tako da so tej dodali ulomek 5/1, štirim poslopjem zunaj nje pa tele: 5/2, 5/3, 5/4 in 5/5, toda novih delov parcele niso vnesli v zapisnik, v katerem so samo parcelo 5 preimenovali v 5/1.

Ob dejstvu, da sta Drakslerjeva vodna obrata na zemljiški parceli in ju torej v zapisniku stavbnih parcel sploh ni, se poraja vprašanje, ali so v franciscejskem katastru – gledano kataster v celoti – na tak ali drugačen način upoštevani vsi vodni obrati, če že ne opisno, pa vsaj grafično kakor v našem primeru. Negativen odgovor dobimo že v sosednji katastrski občini Dol pri Hrastniku. V njej je obstoj več mlinov in žag neizpodbiten,¹⁷³ a jih je kataster gladko prezrl. Na mapi so upodobljeni kot navadne stavbe brez topografskega znaka za vodni obrat, v zapisniku pa kot gospodarska ali stanovanjsko-gospodarska poslopja.¹⁷⁴

Posebno vprašanje predstavlja **višina zgradb**. Prav tako kot v prejšnjih katastrih je v franciscejskem podana le ponekod in opisno, ne da bi bila izražena v merskih enotah. Iz katastrskih map jo lahko zgolj slutimo glede na površino in obliko objekta, pa tudi zapisniki so o njej praviloma molčeči.

Čeprav je instrukcija iz leta 1824 za opis stavbnih parcel zelo splošna, vendarle vsebuje napotek, naj bo v zapisnik vpisano, ali ima stanovanjska stavba eno ali več nadstropij. Za druge stavbe takšnega navodila ni, zato bomo v celotnem katastru prikrajšani za še tako splošne navedbe o višini cerkva, gospodarskih in drugih poslopij. V doslej predstavljenih stavbnih zapisnikih smo podatke o nadstropjih pogrešali tudi pri stanovanjskih zgradbah, tako kot jih bomo zaman iskali pri večini katastrskih občin. Predvidevali smo, da so bili pri navajanju nadstropij doslednejši v urbanih in polurbanah okoljih, kjer je stalo največ nadstropnih stavb, a se je izkazalo, da je navajanje nadstropij tudi v zapisnikih teh katastrskih občin izjema. Zgovorna je ugotovitev, da imamo od 21 mest – kolikor jih bilo tedaj, brez obalnih, v mejah današnje Slovenije – podatke o nadstropjih le za tri, in sicer za Škofjo Loko, Kočevje in zelo nepopolne za Kranj,¹⁷⁵ najdemo pa jih tudi v zapisniku za takrat že ugaslo mesto Sv. Križ (Vipavski Križ).¹⁷⁶ Tako jih v celoti pogrešamo za štajerska mesta in za več kot tri četrtine kranjskih.¹⁷⁷ Predvidevamo lahko, da ni veliko drugače pri trgih. Nadstropja so bila torej v očeh sestavljalcev stavbnih zapisnikov zelo obrobne pomena, tudi če je šlo pri velikosti stanovanjskih zgradb za izjemno velike razlike, kot recimo v Ljubljani.

Glede nadstropij so se največkrat držali dikcije instrukcije, naj bo v zapisnikih navedeno, koliko nadstropij ima hiša, to pa implicitno pomeni zapis samo, če jih je sploh imela. Tako so hiše brez nadstropij v Kranju in Kočevju preprosto označili kot hiše, v Sv. Križu pa izrecno navedli, katera hiša je brez nadstropja (*1 Wohngebäude ohne Stockwerk*). V tem pogledu je »nadstandarden« zapisnik stavbnih parcel katastrske občine **Škofja Loka**, saj dosledno navaja tudi pritličja, poleg tega pa pri vseh zgradbah ponuja še podatek o stavbnem materialu (zidana, lesena), čeprav za to ni bilo nikakršne potrebe, ker je material tako ali tako viden iz kata-

¹⁷⁰ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 14, Sv. Štefan, fasija, s. d.

¹⁷¹ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 494, k. o. Laško, mapni list III (1825).

¹⁷² Prim. Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 216.

¹⁷³ Prim. prav tam, str. 176–198; Rajšp (ur.): *Slovenija, 5. zvezek*, sekcija 193.

¹⁷⁴ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 46, k. o. Dol pri Hrastniku, zapisnik stavbnih parcel, 15. 5. 1826; mapa 1825.

¹⁷⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 129, k. o. Škofja Loka, zapisnik stavbnih parcel, 1. 1. 1826; N 62, k. o. Kočevje, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1825; L 121, k. o. Kranj, zapisnik stavbnih parcel, 28. 9. 1827.

¹⁷⁶ AST, Catasto franceschino, laborati catastali, 695, Santa Croce, Procoll der Bau-Parcellen der Gemeinde II. Kreutz, 12. 4. 1822.

¹⁷⁷ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 360, k. o. Brežice; C 563, k. o. Celje; C 452, k. o. Slovenj Gradec; M 61, k. o. Slovenska Bistrica; M 99, k. o. Ormož; M 341, Maribor-mesto; M 463, k. o. Ptuj-mesto. – ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 61, k. o. Idrija; A 84, k. o. Lož; L 133, k. o. Ljubljana-mesto; L 219, k. o. Radovljica; L 269, k. o. Kamnik; N 84, k. o. Krško; N 132, k. o. Kostanjevica; N 161, k. o. Metlika; N 170, k. o. Novo mesto; N 320, k. o. Črnomelj; N 346, k. o. Višnja Gora.

Stavbni zapisnik katastrske občine Škofja Loka – primer navajanja višine stanovanjskih zgradb in gradbenega materiala

N ^{ro.} In der Mappe	Des Eigenthümers			Der Häuser und Gebäude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	N ^{ro.}	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter
147	Hafner Franz Hafner Andreas	Fleischhacker Deto	Laak	65 69	holzernes Wirtschaftsgeb.		15
148	Heinricher Anton	Wirth	deto	16	gemauertes Wohngebäude ein Stock		101
149	Valant Erben Anton	Deto	deto	17	Deto		87
150	deto	deto	deto	19	holzernes Wohngebäude zu ebner Erde		26
151	Schifrer Michael	Riemer	deto	18	gemauertes Wohngebäude 1 Stock		49
152	Valant Erben Anton	Wirth	deto	19	gemauertes Wohngebäude 2 Stock		83

strske mape. Pri opisovanju posameznih tipov stavb so bili sicer manj natančni, saj so jih v glavnem opredelili kot stanovanjske in gospodarske, na drugi strani pa so lastnikom namenili večjo diferenciranost, saj so – v skladu z instrukcijo – v rubriki Stan vpisali obrt oziroma dejavnost, marsikje drugje pa so se zadovoljili le s splošnimi oznakami (*Bauer, Bürger* idr.).

Škofjeloški zapisnik bi lahko predstavljal primer zgledega vodenja, ko ne bi bil tako redkobeseden o gospodarskih poslopih. Preseneča, da je ostal neopažen kljub svoji povednosti in dobri raziskanosti škofjeloškega stavbnega fonda, a najbrž se je to zgodilo tudi zato, ker ga je zasenčil le nekaj mlajši s podatki bogat vir – natančni opisi hiš iz okoli leta 1840 v zemljiški knjigi loškega mestnega gospodarstva.¹⁷⁸ Opisi – za vse hiše tega mesta jih je objavil France Štukl¹⁷⁹ – ne navajajo samo pritličij in nadstropij, temveč tudi prostore, omenjajo delavnice, gospodarska poslopja, gradbeni material (les ali zid) ter kritino (slama, skodle, opeka). Ker pa podatek o gradbenem materialu ponekod vendarle manjka, bi bilo s pritegnitvijo katastra mogoče zapolniti vrzeli in pripomoči k še natančnejši gradbeni sliki mesta v predmarčni dobi.

Omeniti kaže tudi nekaj posebnosti zapisnika stavbnih parcel katastrske občine Sv. Križ na Vipavskem. Tako v nekdanjem mestu kot v bližnjih

vaseh so bile stanovanjske hiše po večini enonadstropne, v Sv. Križu je stalo nekaj dvonadstropnih (med njimi kapucinski samostan, ne pa tudi grad), sicer pa v mestu bolj kot te pritegne pozornost opazen delež razvalin (*Ruin*). Zapisnik poleg tega diferencira gospodarska poslopja (hlev, šupa, skedenj), pri mlinih navaja število koles in pri hlevih, za kakšen hlev gre (za rogato živino, konje ali svinje) ter koliko glav živine je lahko sprejel (npr. 12 volov, 10 glav rogate živine).¹⁸⁰

V zvezi s Kranjem, tretjim mestom, za katero imamo v katastru podatke o nadstropnih hišah, a le zelo nepopolne, naj spomnimo na popis prostorov po hišah iz leta 1754, ki smo ga obravnavali pri tercijanskem katastru. Ta sicer ne razlikuje med pritličnimi in nadstropnimi hišami, a lahko rabi kot izhodišče za primerjavo s stanjem sedemdeset let pozneje.¹⁸¹ Žal ni nikakršna primerjava mogoča pri Višnji Gori, katere stavbni fond so leta 1748 popisali kar dvakrat in natančneje kot v Kranju (tudi nadstropja in gradbeni material), franciscejski kataster pa o višini višnjegorskih hiš nasprotno ne pove ničesar; tako je stanje sredi 18. stoletja mogoče primerjati šele s stanjem po reambulancnem katastru iz leta 1868.¹⁸² Tem večja je zato teža ugotovitve, da navaja nadstropne hiše zapisnik za katastrsko obči-

¹⁷⁸ O viru Štukl: *Knjiga hiš I*, str. 6.

¹⁷⁹ Štukl: *Knjiga hiš I in II*.

¹⁸⁰ ASI, Catasto franceschino, 695, Santa Croce, Protocoll der Bau-Parcellen der Gemeinde H. Kreutz, 12. 4. 1822.

¹⁸¹ Prim. Golec: *Zemljiški katastri*, str. 303–306.

¹⁸² Prim. prav tam, str. 298–303.

no Guštanj (Ravne na Koroškem).¹⁸³ Gre namreč za edino naselje na Slovenskem, za katero lahko naredimo neposredno primerjavo stanja v času terezijanskega in franciscejskega katastra.¹⁸⁴ Edini trg, za katerega obstajajo primerljivi podatki o nadstropjih v jožefinskem in franciscejskem katastru, pa je po dosedanjih ugotovitvah gorenski Tržič.¹⁸⁵ Majhna izpovedna moč franciscejskega katastra glede stanovanjskih objektov se pokaže prav ob navedenih primerih. V prejšnjih dveh katastrih najdemo vsaj za nekaj meščanskih naselij tudi popise prostorov, v franciscejskem katastru pa jih bomo iskali brez uspeha. Kot bomo videli v podpoglavju 4. 2., jih sicer za marsikatero katastrsko občino na Kranjskem srečamo v cenilnih operatih, a navajajo samo število sob in kamer.

Prednosti franciscejskega katastra so drugje, predvsem v izpovednosti katastrskih map, ki omogočajo natančno lokalizacijo objektov in v vizualni obliki ponujajo vpogled v dva tipa stavb glede na gradbeni material – zidane in lesene. Kot smo videli, pa je na mapi tudi ob podpori zapisnika marsikdaj težko razlikovati med stanovanjskim in nestanovanjskim objektom. Razlikovalni element med njima bi pri lesenih stavbah sicer morala biti odebeljena črta na stranici pročelja, ker jo je instrukcija zahtevala le za stanovanjske objekte, a so črto pogosto narisali pri vseh lesenih zgradbah.

Postavlja se vprašanje, koliko je bilo še drugih **grafičnih in opisnih poenostavitev**, ki jih ni moč zaznati. Vprašljiva je že upravičenost izključujoče delitve zgradb zgolj na lesene in zidane. Ta ne more izražati dejanskega stanja tam, kjer je šlo za stavbe, zgrajene tako iz lesa kakor iz drugih materialov (opeka, kamen), na katastrski mapi in v zapisniku stavbnih parcel pa so lahko izbrali le eno od obeh možnosti. Kaj je v konkretnih primerih prevladalo pri opredeljevanju za eno ali drugo kategorijo, ostaja kajpak neznanka. Ni denimo izključeno, da so podkleteno, v glavnem leseno hišo, šteli kje že za zidano. Takšne kombinirane zgradbe na katastrskih mapah niso prepoznavne. Srečamo pa na primer stanovanjska poslopja, obarvana tako z rdečo kot rumeno barvo, pri katerih je rumeni del manjši in torej ponazarja leseno pritliklo zidanemu poslopiju.¹⁸⁶ Problem predstavlja tudi opisna delitev na stanovanjska in

gospodarska poslopja, saj zakriva vmesne tipe stavb, ki so jih uporabljali tako za stanovanje kot za gospodarsko dejavnost (hlev, delavnica, trgovina). Da je določena stavba rabila obema namenoma, je nedvoumno dokazano le, če je stavbna parcela v zapisniku opredeljena kot stanovanjska in gospodarska zgradba (*Wohn- und Wirtschaftsgebäude*), mapa pa prikazuje en sam objekt. V hišah so se zlasti v meščanskih naseljih dogajale različne neagrarne dejavnosti, a je kataster o tem praviloma zelo molčeč. Obrtne delavnice in trgovski lokali so sicer posredno izpričani v primerih, ko je v rubriki Stan naveden lastnikov poklic, zelo malo pa je neposrednih omemb gospodarskih delov hiš. Od pravila se odmika zapisnik za Ajdovščino, saj najdemo pod skupno streho s hišami poleg hlevov tudi razne trgovine in delavnice.¹⁸⁷ Stanovanjsko-gospodarske funkcije so v isti zgradbi združevali številni mlini, a kot že rečeno, ponekod iz katastra sploh ni vidno, da gre za vodni obrat. V zvezi z namembnostjo stavb se torej poraja cela vrsta vprašanj, največkrat seveda, ko želimo od katastra izvedeti konkretna dejstva o posameznem objektu. Kot smo videli, so nekateri manj pomembni objekti vrisani samo na mapah, bodisi na zemljiških bodisi na stavbnih parcelah, ničesar pa ni o njih mogoče najti v zapisnikih. A če nič drugega, imamo njihov grafični naris, to pa povečuje pomen katastrskih map. Le težko pa bomo lahko z gotovostjo ugotovili, katerih objektov na mapah ni oziroma kako natančni so bili v kakšni katastrski občini pri upoštevanju majhnih objektov.

Iz katastrskih map in še zlasti iz zapisnikov stavbnih parcel so vidne tudi **posebne funkcije stavb**, na splošno manj razširjene, a nekatere med njimi v svojem okolju dominante. S franciscejskim katastrom tako na primer stopajo iz »zgodovinske teme« pastirski stanovi (*Alpenhütten*) na Veliki in Mali planini nad Kamnikom, ki smo jih v prejšnjih dveh katastrih v celoti pogrešali.¹⁸⁸ Take in drugačne stavbe s specifičnimi funkcijami najdemo ponekod v zapisnikih samo v rubriki, namenjeni podatkom o lastniku, rubrika o vrsti stavb pa govori na primer le o stanovanjski ali gospodarski zgradbi. Spet drugje se podatki obeh rubrik lepo dopolnjujejo. V preglednici prikazujemo nekaj primerov takih zgradb v Ljubljani, med njimi mestni magistrat, grajski kompleks – kaznilnico, deželno hišo in druge.

¹⁸³ ARS, AS 178, Franciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1828.

¹⁸⁴ Prim. Golec: Zemljiški katastri, str. 314–320.

¹⁸⁵ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d. – ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, I. 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

¹⁸⁶ O takih primerih v Ljubljani gl. Baš: K stavbnemu, str. 79.

¹⁸⁷ AST, Catasto franceschino, 9, Aidussina, Protocol der Bau-Parzellen der Gemeinde Heidsenschaft, 1. 4. 1822. – ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Ajdovščina, mapna lista I in B (1821).

¹⁸⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, I. 301, k. o. Črna, mapni list I (1826), zapisnik stavbnih parcel, 26. 3. 1827. – Valenčič: Posestne razmere, str. 147.

Parc. št.	Ime in priimek lastnika	bivališče lastnika	Vrsta stavb (<i>Gattung</i>)
1	magistrat	Mesto 1	uradno poslopje (<i>Amtsgebäude</i>)
56	kaznilnica (Strafhaus Criminal)	Mesto 56	gospodarsko poslopje
57	[ljubljski grad]		kaznilnica z dvoriščem [grajsko poslopje]
58			požarni stražni stolp z dvoriščem
59			vodnjak (cisterna)
60			ruševina stolpa
61			ruševina stolpa
62			ruševina stolpa
63			smodnišnični stolp
68	cerkev sv. Florijana	---	cerkev z dvoriščem
92	preiskovalni zapor (Inquisitionshaus)	Mesto 82	preiskovalni zapor (Inquisitionshaus)
93	rabljevo stanovanje (<i>Scharfrichters Wohnung</i>)	Mesto 83	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
95	magistrat	Mesto 1	lesno skladišče z dvoriščem
96	magistrat	Mesto 1	lesno skladišče
142	cerkev sv. Jakoba	---	cerkev z dvoriščem
143	župnišče	Mesto 126	stanovanjska zgradba
166	Stiški dvorec (<i>Sitticher Hof</i>)	Mesto 151	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
188	glavni carinski urad	Mesto 196	Skladišče
213	glavni carinski urad	Mesto 196	poslopje carinskega urada
218	deželna hiša (<i>Landhaus</i>)	Mesto 201	uradno poslopje (<i>Amtsgebäude</i>)
224	policijska direkcija	Mesto 207	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
230	grad (<i>Burggebäude</i>) [deželnoknežji dvorec]	Mesto 212	grajsko poslopje s hlevom in dvoriščem

Takšne ugotovitve veljajo tudi za druge objekte, izstopajoče v svoji okolici po namembnosti, velikosti, pomenu ali čem drugem. Poleg gradbenega materiala, lokacije in površine – natančne le, če se objekt po površini ujema s stavbno parcelo – franciscejski kataster redko razkriva kaj več, včasih pa kakšno ne nepomembno stvar celo zakrije. V luči izpovedne moči katastra si bomo ogledali samo nekaj primerov tovrstnih objektov, in sicer industrijskih zgradb, ki so v tistem času pomenile mlad pojav, ter zgodovinskih objektov, kot so gradovi, graščine, cerkve in protiturski tabori, pri katerih pride do izraza teža katastra kot vira za retrospektivna preučevanja.

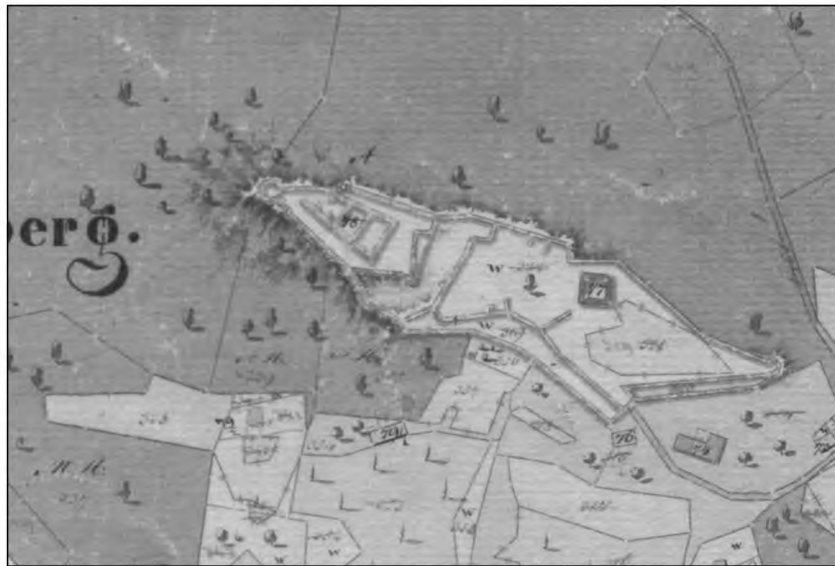
O **industrijskih objektih** kataster sicer na splošno ne pove manj kot o drugih, a zaradi večjih pričakovanj morda daje tak vtis. Zgradbe so na mapah umeščene v prostor in obarvane glede na gradbeni material, v zapisnikih pa največkrat poimenovane po namembnosti in v rubriki o vrsti stavb opisane kvečjemu še s kakšnim podatkom. Mapa in sicer precej zgovoren zapisnik stavbnih parcel katastrske občine Ajdovščina pričata o tamkajšnji Kutiarovi papirnici le toliko, kot je bilo v takih primerih v navadi drugje. Papirniški kompleks večji del med seboj povezanih zidanih stavb podkvaste oblike je na mapi označen kot »Papier Mühle«, zapisnik pa pove, da gre za nadstropno

stanovanjsko zgradbo, papirni mlin in dvorišče na površini dobrih 916 kvadratnih sežnjev.¹⁸⁹ Podobno skromne podatke dobimo o steklarni Franca Grohmana v dolini Gračnice pri Jurklostru. Leseno poslopje, označeno na mapi kot »Glashütte«, je v zapisniku imenovano »Glasfabrik« in opisano kot lesena »glažuta« (*bölszerne Glasshütte*).¹⁹⁰ Izpovedna šibkost spisovnega dela katastra pride še posebej do izraza pri Ruardovih železarskih obratih na Savi pri Jesenicah, ki smo jih obravnavali že pri jože-finskem katastru. Na mapi izstopa kompleks velikih zidanih stavb na stavbni parceli št. 131 s površino 953 kvadratnih sežnjev, toda opisi vseh osmih stavbnih parcel Leopolda Ruarda skupaj s to govorijo zgolj o gospodarskih in stanovanjskih zgradbah ter dvoriščih.¹⁹¹ Iz gradiva jeseniške katastrske občine torej ne bi mogli niti slutiti železarske dejavnosti in kot bomo videli, spregovorijo o njej šele mlajši cenilni operati h katastru.

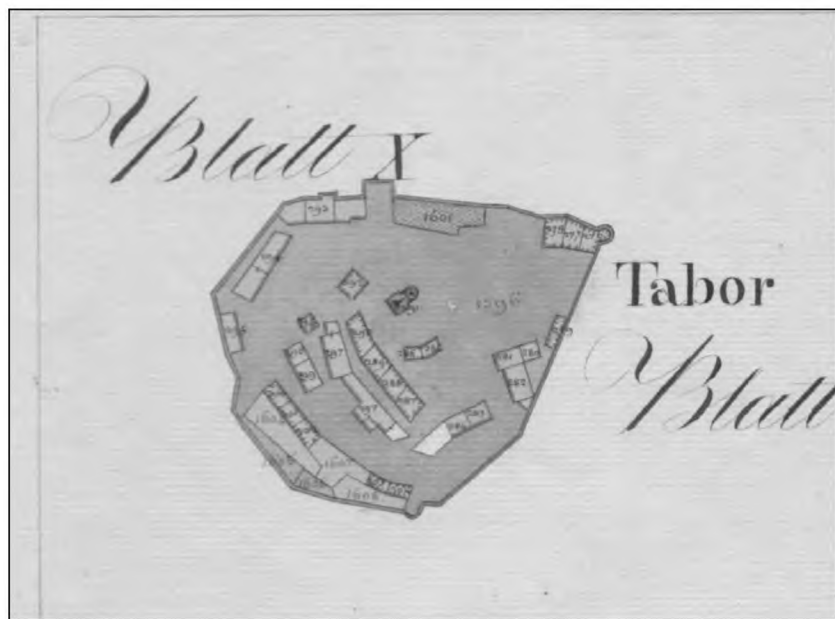
¹⁸⁹ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Ajdovščina, mapna lista I in B (1821). – AST, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 9, Aidussina, Protocol der Bau-Parzellen der Gemeinde Heidenschaft, 1. 4. 1822.

¹⁹⁰ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 289, k. o. Panče, mapni list X (1823); zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826.

¹⁹¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, I. 10, k. o. Jesenice, zapisnik stavbnih parcel, 20. 3. 1827; mapni list VIII (1826).

Ruševine celjskega Starega gradu na franciscejski katastrski mapi

Tabor nad Črničami na franciscejski katastrski mapi (na posebnem listu za naselja)

Podobno skromno kot industrijski objekti so opisani **gradovi in graščine**, kot smo lahko videli že pri dvorcu Jama v Zgornji Šiški in pri ljubljanskem gradu. Zapisniki stavbnih parcel jim marsikdaj sploh ne navajajo kot grajsko poslopje (*Schloß*), ampak samo kot stanovanjsko zgradbo s pritklinami, tako denimo dva mestna gradova: dvonadstropni Auerspergov v Kočevju¹⁹² in grad Kiselstein v Kranju (pri tem ni podatka o nad-

stropjih).¹⁹³ Glede na povedano je zelo natančen opis Attemsovega renesančnega gradu v Sv. Križu na Vipavskem, čeprav ta kot grad ni označen ne na mapi ne v zapisniku. Stavbna parcela, na kateri stoji, je v rubriki o vrsti stavb opisana kot: stanovanjska stavba z enim nadstropjem, hlev za osem konj, šupa, vodnjak (cisterna) in dve dvorišči.¹⁹⁴

¹⁹² Prav tam, N 62, k. o. Kočevje, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1825.

¹⁹³ Prav tam, L 121, k. o. Kranj, zapisnik stavbnih parcel 28. 9. 1827.

¹⁹⁴ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Sv. Križ pri Ajdovščini, mapna list 0 in IV (1821). – AST, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 695, Santa

Število nadstropij gradov je izpričano samo v tistih katastrskih občinah, katerih zapisniki tudi sicer navajajo nadstropja, tako na primer še pri enonadstropnem gradu Ravne v katastrski občini Guštanj na Koroškem; tudi tu ni izrecne omembe gradu.¹⁹⁵ Kot grad ni označen niti mogočni Turjak na Dolenskem, a je v omenjeni rubriki naveden vsaj kot gosposočinska stavba s kapelo (*Herrschaftsgebäude mit Kappelle*). Na isti stavbni parceli so še vodnjak (cisterna), hlev, zelenjavni vrt in dvorišče, na sosednjih štirih pa več gospodarskih in dve manjši stanovanjski poslopji, steklenjak (*Glashaus*) ter razvalina starega, srednjeveškega turjaškega gradu (*Ruine*).¹⁹⁶ Glede grajskih ruševin bi bilo treba za vsak primer posebej ugotoviti, ali so upodobljene v dejanskem obsegu ali ne. Nekatere predstavljajo lastno stavbno parcelo tako kot Stari grad nad Krškim,¹⁹⁷ spet druge so del zemljiške parcele, na primer stari višnjegorski grad.¹⁹⁸ Kataster je dokaj poveden za ruševine starega celjskega gradu, ki so bile tedaj v lasti sosednjega kmeta Goriška. Na mapi je z dvojno črto prikazan potek celotnega grajskega obzidja, pri tem pa delna rdeča obarvanost površine med črtama ponazarja ruševno stanje zidov. Stavbna parcela 78 obsega le del nekdanjega grajskega kompleksa (*Ruine Schloß Cilli*), stavbna parcela 77 s površino 48 kvadratnih sežnjev (172 m²) samo t. i. Friderikov stolp (*Schloß alt Cilli Ruin*), glavnino prostora znotraj obzidja pa pokrivajo zemljiške parcele: velik pašnik z drevesi, manjša njiva in dva prav majhna travnika. Gledano v celoti je zanesljivost katastra kot priče stanja grajskih poslopij in ruševin od primera do primera zelo različna. Zgovoren dokaz je zgradba Švabovega ali Strelovega stolpa v Mokronogu, ki stoji še danes, po katastrski mapi pa naj bi bil tam le zelenjavni vrt mokronoškega gospostva.¹⁹⁹

Glede **cerkva** ni znano, da bi bila sploh kje na kakršen koli način izražena njihova višina. Tistim, ki so bile že v ruševinah, niso nujno namenili topografskega znaka za razvalino, pri nekaterih cerkvah pa v zapisniku stavbnih parcel ni naveden patrocinij, kar je sicer malenkostna pomanjkljivost. Če vzamemo za primer župnijsko cerkev sv. Štefana v belokranjskem Semiču, obdano s taborskim obzidjem, bomo v zapisniku našli zgolj oznako *Kirche* (tako pri navedbi lastnika kakor vrste stavbe) in površino stavbne parcele 507 kvadratnih sežnjev (1.820 m²).²⁰⁰ Cerkev se na mapi²⁰¹ ne razlikuje od okoliških zgradb po barvi za javne zgradbe, temveč le po križu, izvemo pa še, da stavbna parcela, na kateri stoji, obsega tudi pokopališče. Obstoječa taborskega obzidja in stolpov lahko le slutimo. Dva stolpa prepoznamo po okrogli obliki, enega kot samostojno zgradbo na robu pokopališča in drugega vključenega v župnišče, ni pa vrisano obzidje, čeprav je instrukcija ponujala za take primere vsaj dve možnosti: črto za zid in črto za omejitev pokopališča z zidom. Drugače je pri taborski cerkvi sv. Miklavža na Cerovem pri Grosupljem, kjer stavbišče s cerkvijo obdaja rdeča obroba za zid, na severnem robu stavbne parcele pa je viden okrogel taborski stolp.²⁰² Zgleden primer zgovornosti katastra je obravnava taborskega naselja v Taboru nad Črničami. Še danes dobro ohranjeno obzidje je ponazorjeno z dvojno črto in rdeče obarvano površino med črtama. Kot pomanjkljivost sicer občutimo ugotovitev, da je obzidje povsem sklenjeno, saj ni nakazan niti glavni vhod na njegovi zahodni strani. Takrat še stoječa kapela je v barvi javne zgradbe s križem, pri drugih poslopijih pa tako mapa kot zapisnik razlikujeta med obstoječimi – gre za štiri stanovanjske hiše z gospodarskimi poslopji – in ruševinami (*Ruina*), ki so na mapi na notranjem robu ploskve nazobčane.²⁰³

Nepogrešljivost franciscejskega katastra za retrospektivne raziskave se je pokazala zlasti pri preučevanju meščanskih naselij, pa tudi **naselij** nasploh. Katastrska mapa predstavlja namreč izhodišče za ugotavljanje preteklih stanj in dotedanjsega

Croce, Procoll der Bau-Parcellen der Gemeinde H. Hreitz, 12. 4. 1822.

¹⁹⁵ ARS, AS 178, Franciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1828.

¹⁹⁶ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 11, k. o. Turjak, mapni list VI (1823), zapisnik stavbnih parcel, s. d.

¹⁹⁷ Prav tam, N 84, k. o. Krško, mapni list V (1825); zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1825. – V zapisniku je pri stavbni parceli z razvalino (št. 106) celo v rubriki za ime lastnika navedeno zgolj »Stari Grad«, tako kot je grajska razvalina označena tudi na mapi: »Stari grad«.

¹⁹⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 246, k. o. Višnja Gora, mapni list VII (1825), zapisnik zemljiških parcel, 17. 2. 1826.

¹⁹⁹ Golc: Trg Mokronog, str. 78.

²⁰⁰ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 272, k. o. Semič, zapisnik stavbnih parcel, 25. 4. 1825.

²⁰¹ Prav tam, mapni list IV (1824).

²⁰² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 209, k. o. Ponova vas, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1827; mapa 1823, mapni list VII.

²⁰³ ASI, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 159, Cernitza, Procoll der Bau-Parcellen der Gemeinde Cernitza, s. d. [1823]. – ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 37, k. o. Črniče, mapa lista 0 in XIII (1822).

razvoja naselja vse do njegovih začetkov. Zlasti mestna naselja in deloma trgi so bili v našem prostoru deležni temeljitih in manj temeljitih obravnav v luči prostorskih ambientov, morfoloških zasnov, oblikovanja mestnih prostorov in podobnih problemskih sklopov.²⁰⁴ V obravnavi jih zgolj omenjamo, pri tem pa kaže opozoriti na zmote, ki lahko nastanejo zaradi prevelikega zaupanja v izpovednost katastrske mape in premajhnega poznavanja zgodovinskih dejstev. Kombinacija enega in drugega pa odpira zelo široke možnosti za raziskovalno delo različnih ved.

4. 2. Cenilni operati

Franciscejske katastrske mape in zapisniki so predstavljali šele osnovne elaborate, na podlagi katerih so v naslednjih letih za vsako parcelo ugotovili donos in določili davčno obremenitev. V zvezi s cenitvijo katastrskega donosa so v dvajsetih letih in prvi polovici tridesetih let 19. stoletja nastali t. i. cenilni operati, ki so tako kot kataster teritorialno pokrivali katastrske občine.²⁰⁵ Njihovo gradivo je zaradi neurejenosti dolgo ostajalo nedostopno in povsem neizrabljeno, v zadnjih desetletjih pa rabi kot vir številnim krajevno- in regionalnozgodovinskimi raziskavam.²⁰⁶

Za obravnavano problematiko ponujajo cenilni operati več dragocenih dopolnitev k franciscejskemu katastru. Njihov najbolj znani in najbolj obdelani sestavni del so t. i. **katastrski cenilni elaborati** (*Catastral-Schartzungs-Elaborate*); dobro so ohranjeni tisti za Kranjsko, Koroško in Primorsko, po dosedanjih ugotovitvah pa le fragmentarno za Štajersko.²⁰⁷ V uvodnem delu vsebujejo odgovore

na 14 vprašanj o katastrski občini, med katerimi se na stavbno, gradbeno in urbanistično podobo najbolj neposredno nanaša & 13 z naslovom Hiše. Pri marsikateri občini najdemo uporabne podatke še v & 14 (Industrijska obrt), in tudi v drugih, zlasti v & 1 o topografiji občine in v & 3 o njenem prebivalstvu.²⁰⁸

Za našo problematiko poglavitni & 13 Hiše ne obravnava le stanovanjskih stavb, kot bi sklepali iz naslova, temveč zgradbe nasploh. Kratek opis stanja zgradb v katastrski občini govori o gradbenem materialu, tudi o kritini, funkcionalnosti, umeščenosti zgradb v prostor in drugih značilnostih; na koncu vedno tudi navaja, koliko stavb je bilo požarno zavarovanih pri različnih zavarovalnicah. Na eni strani strne v splošno podobo podatke, povzete po osnovnem delu katastra (zlasti o lesenih in zidanih zgradbah), na drugi pa ponuja nove, ki jih v katastrskih zapisnikih ni (o vrsti kritine in raznih podrobnostih) ali največkrat ni (o nadstropjih).

Za ponazoritev objavljamo vsebino & 13 za osem katastrskih občin, izbranih iz vseh štirih katastrskih operatov, ki so pokrivali slovensko ozemlje. Kot bomo videli, so opisi različni po obsegu in zgovornosti, a na splošno ponujajo primerljivo sliko stavbno-gradbenega stanja. V nekaterih primerih vsebujejo tudi podatke o razlogih za ugotovljeno stanje, topografiji kraja, higienskih in socialnih razmerah ter posamezna zgodovinska dejstva.

*Bitnje*²⁰⁹ – vaško okolje ravninske kolonizacijske vasi: »Stanovanjske zgradbe so deloma zidane, deloma iz lesa in enako kakor lesena gospodarska poslopja vse pokrite s slamo, sicer pa so za gospodarske potrebe dovolj prostorne. Med pridobivanjem statističnih podatkov ni bila še nobena zgradba pri kateri koli zavarovalnici zavarovana za požarno škodo.«

*Dedni Dol pri Višnji Gor*²¹⁰ – vaško okolje: »Samo gradovi, cerkve, župnišče in stanovanjske hiše premožnejših zemljiških posestnikov so zgrajeni iz kamna, z opečnato ali škodlasto streho, vse druge stanovanjske in gospodarske stavbe so lesene in krite s slamo. Prve so v dobrem, druge v srednje

²⁰⁴ Prim. zlasti seznama literature v: Batič (ur.): Srednjeveška mesta, str. 175–181; Curk: *Trgi in mesta*, str. 162–172.

²⁰⁵ Zgodnejšega nastanka, iz druge polovice dvajsetih let, so cenilni operati primorskih katastrskih občin, kjer je bil tudi franciscejski kataster izdelan najprej. Za ostale dežele so jih v glavnem končali po letu 1830.

²⁰⁶ Na tedaj še neurejene in za študij nedostopne cenilne operate za Kranjsko in slovenski del Koroške, shranjene v osrednjem slovenskem arhivu, je šele leta 1969 opozorila Marija Verbič (Verbič: Škofja Loka, str. 161). Pri obravnavi širšega območja jih je prvi uporabljal Janko Orožen (*Zgodovina Zagorja ob Savi I*, str. 43–171). Z zamikom so sledile obravnave cenilnih operatov za Primorsko (Granda: Zgoranja Baška dolina; Trpin: Tolmin z okolico).

²⁰⁷ Samo v katastrskem operatu za Kranjsko so elaborati vključeni v posebno serijo Cenilni operati, drugje pa neposredno v franciscejski katastrski operat. Za Štajersko je znan en sam elaborat, in sicer za katastrsko občino Veliki Boč na Kozjaku (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 154), medtem ko ga za vse druge katastrske občine pogrešamo tako v Arhivu Republike Slovenije kot v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. – Za

informacije o ohranjenosti štajerskih cenilnih elaboratov se iskreno zahvaljujem mag. Alenki Kačičnik Gabrič iz ARS in dr. Elisabeth Schöggel-Ernst iz StJ.A.

²⁰⁸ Ker uvodi (*Einleitung*) v cenilne elaborate niso datirani, je čas njihovega nastanka ugotovljiv le približno, glede na drugo gradivo, uvezeno v iste platnice s skupnim naslovom.

²⁰⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, l. 54, k. o. Bitnje, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁰ Prav tam, N 32, k. o. Dedni Dol, katastrski cenilni elaborat.

dobrem gradbenem stanju, le tri pa so zavarovane pri Notranjeavstrijski požarni zavarovalnici.«

*Veliki Boč na Kozjaku*²¹¹ – okolje samotnih kmetij: »Način gradnje je tako pri hišah kot pri gospodarskih poslopih deloma smotrni (*zweckmässig*), deloma nenamenski (*zweckwidrig*), kajti nekatere so prenizke in premalo prostorne. Tako hiše kot gospodarska poslopja so deloma iz kamna deloma iz lesa; prva vzdržujejo v dokaj čistem stanju. Požarno zavarovanje je bilo v času poizvedovanja še malo znano, zato tudi nobena stavba ni bila zavarovana.«

*Kranj*²¹² – mestno okolje: »Mesto Kranj sestavljajo Glavni trg, Konjska ulica, Rožna ulica, Svinjska ulica, Župniščna ulica in Pungrt ter Kokrško in Savsko predmestje. Hiše na Glavnem trgu so deloma eno- in deloma dvonadstropne, zidane in v dobrem stanju, tu stoji tudi »starogotsko« zgrajena župnijska cerkev. V drugih ulicah in obeh predmestjih so enonadstropne ali le pritlične zidane hiše, ki so prav tako v dokaj dobrem stanju. Razen maloštevilnih zgradb, pokritih z opeko, so vse ostale krite z deskami. Gospodarska poslopja so deloma v mestu, zidana in pokrita z lesom, deloma pa stojijo tudi takoj zunaj mesta, kjer se začenjajo polja; zgrajena so iz lesa in krita s slamo. Po pridobljenih statističnih podatkih je zdaj pri Dunajski zavarovalnici za požarno škodo zavarovanih 70 zgradb, pri Združeni zavarovalnici pa štiri.«

*Novo mesto*²¹³ – mestno okolje: »Stanovanjske hiše v mestu so samo na Glavnem trgu eno- in dvonadstropne in iz kamna, v stranskih ulicah pa večinoma brez nadstropja, veliko je zgrajenih iz lesa, ulice so ozke, tako da so ob požarih nedostopne za vozove in ljudi, nekatere so pravi kolovozi (*völlige Hohlwege*) in veliko slabše kot v prenekateri vasi. Večina hiš je povezanih (*zusammenhängend*), z zatrepi iz desk, brez požarnih zidov, brez dimnikov in pokritih s škodlami. Nevarnost požara povečujejo zlasti dozidani leseni hlevi in šupe. Način gradnje je sploh brez vsakega okusa, simetrije in v veliki večini pod povprečjem. Takšno stanje ni posledica revščine, temveč bolj »toposti« prebivalcev za boljše. Zavarovanih je 68 hiš.«

*Guštanj*²¹⁴ – trško okolje (trg in nekaj raztresenih hiš): »Večji del stanovanjskih in gospodarskih

zgradb v občini je iz kamna, druge iz lesa, vse pa so krite s škodlami. Razen 3–4 stanovanjskih stavb z nadstropjem so vse le pritlične in prej v slabem kakor v srednje dobrem gradbenem stanju. Zavarovanih je 18 stavb, od tega ena pri Tržaški in druge pri Avstrijski vzajemni zavarovalniški družbi.«

*Vinica*²¹⁵ – vaško okolje (Vinica in štiri sosednje vasi): »Gospoščinski grad, obe cerkvi, župnišče, mitnica in nekaj drugih zgradb je zgrajenih iz kamna in pokritih s škodlami, druge pa so tako kot gospodarska poslopja iz lesa, krite s slamo, majhne, temačne in sploh nesmotrne (*unzweckmäßig*). Nobena ni zavarovana pri kakšni požarni zavarovalnici.«

*Ajdovščina*²¹⁶ – vaško-trško okolje: »Vse stanovanjske zgradbe s pripojenimi gospodarskimi poslopi so trdno zgrajene iz kamna, pokrite s korci (*coperte di coppi*) in dokaj udobne, vendar nobena zgradba v občini ni zavarovana.«

Pri & 13 vzbudijo pozornost redki zgodovinski vložki, tudi če niso povsem v skladu z dejstvi, kot na primer tale o župnijski cerkvi sv. Andreja na vipavskih Gočah: »Omembo zasluži še tukajšnja cerkev, ki so jo prej, v času vpadov Turkov, uporabljali za mošejo (*als Moschee benützt*) in je bila po izdaji papeške bule leta 1440 ponovno posvečena.«²¹⁷

Pri katastrskih občinah s poudarjeno neagrarno dejavnostjo vsebuje podatke o zgradbah tudi & 14 – Industrijska obrt. Opraviti imamo s kratkim opisom industrijskih objektov in zlasti proizvodnje, dragocenim prav zaradi konciznosti. Na eni strani pove namreč bistveno, kar bi včasih z zamudo iskali po drugih virih ali težko izbrskali iz preobilja teh, na drugi pa osvetli stvari, ki jih je kataster zaradi svoje narave zamolčal.

Nazoren primer zadnjega je opis industrijske obrti v katastrski občini Jesenice,²¹⁸ pri kateri iz katastra sploh ni vidno, kakšna neagrarna dejavnost je tu potekala. Cenilni elaborati jo v & 14 opisujejo takole: »Jeklarna in fužina (*Stahlberg und Hammerwerk*) Leopolda Ruarda pridobiva iz lastnega rudnika Reichenberg in Begunjščica približno 10.000 rudarskih mer (*Bergmaäßen*) železove rude (*Stahlerz*), iz katere proizvede okoli 1.000 kop (*Meiler*) surovega železa. 1 plavž, 1 fužina (*Stahlhammer*) s 4 to-

²¹¹ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 154, k. o. Veliki Boč, katastrski cenilni elaborat.

²¹² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 121, k. o. Kranj, katastrski cenilni elaborat.

²¹³ Prav tam, N 170, k. o. Novo mesto, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁴ ARS, AS 178, Franciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 342, k. o. Vinica, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁶ ASI, Catasto franceschino, Elaborati catastali, 10, Aidussina, Operato dell'Estimo Catastrale della Comune di Aidussina.

²¹⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 36, k. o. Goče, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁸ Prav tam, L 10, k. o. Jesenice, katastrski cenilni elaborat.

pilnicami (*Frischfeuer*), 1 »vlečno kladivo« (1 *Stahl Ziehhammer*) z 2 topilnicama (*Zerrerfeuer*). Skupaj z oglarji je zaposlenih 460 oseb. Za dovoz surovega materiala je potrebnih okoli 9.500 voženj rude, 5.350 voženj jekla, 70 voženj blaga, vse računano v enojnih vpregah. V občini obstajajo tudi pletilstvo nogavic in obleke (*Strump-Kleiderstrickerey*), pri katerem je običajno zaposlenih 60 oseb, največ kajzarjev in gostačev, proizvede pa okoli 400 ducatov nogavic ter 400 do 500 kril, dva mlevna mlina in mavčni mlin (*Gypsmühle*), ki v štirih mesecih na leto zmelje 1.440 stotov.«

Oglejmo si še drug primer, opis t. i. industrijske obrti v katastrski občini Zagorje ob Savi, kjer je ob že tradicionalnem premogovništvu v začetku 19. stoletja zaživelo steklarstvo. Potem ko & 13 uvoda v cenilni elaborat pove, da je poslopje steklarne zgrajeno iz dobrega materiala in ima dve nadstropji, & 14 dopolnjuje podobo s tem opisom: »Poleg mlevnih mlinov, omenjenih v & 5, in nekaj obrtnikov je vredna posebne pozornosti steklarna (*die Glasfabrik*), ki skupaj z rudarji premogovnika zaposluje okoli 50 oseb. V 40 do 45 delovnih tednih letno proizvedeta 700–800 stotov premoga, 3.000 šokov krednega stekla in 300 šokov okenskih šip.«²¹⁹

V uvodu v katastrski cenilni elaborat najdemo marsikak z zgradbami povezan podatek že v prvem & 1 o topografiji katastrske občine. Omenimo nekatere, ki posegajo v preteklost in potrjujejo oziroma dopolnjujejo siceršnje vedenje o objektih. Pri Škofji Loki vzbudi pozornost kratek opis stanja mestnega obzidja: »Mesto je obdano z okoli tri sežnje visokim zidom [približno 5,7 metra], ki se je na nekaterih mestih podrl sam ali ob pomoči prebivalcev, mestna vrata pa so porušili pred nekaj leti.« Kaj pomeni formulacija »pred nekaj leti«, pove podatek, da Škofja Loka v tem času ni imela mestnih vrat že več kot štirideset let, od leta 1789.²²⁰ Časovna dimenzija sicer ni šibka stran samo pri tem elaboratu. V zvezi s starim višnjegorskim gradom na hribu nad mestom lahko v uvodu cenilnega elaborata občine Dedni Dol v & 1 preberemo, da so grad podrli konec 18. stoletja in material porabili za zidavo nove grajske stavbe ob

vznožju hriba.²²¹ Trditev potrjujejo tudi sodobni viri, le da starega gradu niso podrli in zgradili novega šele ob izteku 18. stoletja, temveč že v zgodnjih sedemdesetih letih.²²² Pri opisu topografije katastrske občine Višnja Gora pa se je uradniku zdelo vredno omeniti, da je na vzhodnem koncu občine stala konec minulega stoletja še ena cerkev, ki jo je grof Blagaj spremenil v gostišče.²²³ Gre za nekdanjo Marijino cerkev v Starem trgu, ki rabi danes za hlev, v stavbnem zapisniku franciscejskega katastra pa je zgradba označena kot stanovanjska in gospodarska zgradba v lasti grofa Blagaja.²²⁴ Cenilni elaborat priča torej o neznani funkciji razposvečene cerkve, pri tem pa ni povsem jasno, ali se podatek o grofovem gostišču nanaša na sedanost ali že na (pol)preteklost.

Stavbni fond, in sicer stanovanjske zgradbe, zadeva posredno tudi vsebina & 3 – Prebivalstvo. V njem sta namreč za sleherno naselje v katastrski občini ali samo za občino kot celoto navedeni število moških in ženskih prebivalcev ter število hiš in družin (*Familien*) oziroma stanovanjskih strank (*Wohnpartheien*). Za zadnje, ki bi jih lahko označili kot gospodinjstva, imamo tudi številčne navedbe, s katerimi temeljnimi dejavnostmi so se ukvarjala; npr. v občini Zagorje od 141 gospodinjstev skoraj vsa s kmetovanjem, le dve z obrtjo in kmetovanjem in osem izključno z obrtjo.²²⁵ Opraviti imamo sicer z golimi statističnimi podatki, a ti med drugim omogočajo izračunavanje povprečnega števila prebivalcev in gospodinjstev na hišo in so uporabni za primerjalne raziskave.

Kot vir za našo problematiko prihajajo v cenilnih operatih poleg uvoda v cenilne elaborate v pošteve t. i. izvlečki s sumarnim povzetkom katastrskih kultur in razredov (*Auszug sammt Summarischer Wiederholung der Cultur-gattungen und Classen*). Naslov in predpisana vsebina (rubrike obrazca) ne obetata sicer nič, česar ne bi vsebovala že oba parcelna zapisnika v katastru, saj so rubrike namenjene zgolj vpisu parcelne številke (brez lastnika in navedbe vrst stavb), uvrstitvi parcel v kategoriji dominikalno ali rustikalno zemljišče, vpisu izmere

²¹⁹ Prav tam I. 236, k. o. Zagorje ob Savi, katastrski cenilni elaborat. – Prim. Orožen: *Zgodovina Zagorja ob Savi I*, str. 53; o steklarni str. 235.

²²⁰ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, I. 129, k. o. Škofja Loka, katastrski cenilni elaborat. – Prim. Verbič: Škofja Loka, str. 161, 166.

²²¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 32, k. o. Dedni Dol, katastrski cenilni elaborat.

²²² HHStA, IAA, A–X–30, Konv. 4, 6. 2. 1771, 8. 3. 1773.

²²³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 346, k. o. Višnja Gora, katastrski cenilni elaborat.

²²⁴ Prav tam, zapisnik stavbnih parcel, 17. 2. 1826.

²²⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, I. 236, k. o. Zagorje ob Savi, katastrski cenilni elaborat.

površine in opombam. Toda ponekod so rubriko Opombe (*Anmerkungen*) izkoristili za prav poseben namen – za tabelarni pregled **tipov stanovanjske zgradbe in njene notranje strukture** (pri tej gre za število dveh vrst prostorov in razlikovanje med stavbami z nadstropji in brez njih). Tabela, katere enotna zasnova priča, da so navodila zanjo prišla od zgoraj, so v prazen prostor vnesli ročno. Za vsako stavbno parcelo, na kateri je stalo vsaj eno stanovanjsko poslopje, so vpisali vrsto stanovanjske zgradbe (*Gattung*), število sob in kamer, skupno število obojih, v rubriko Vrsta gradnje (*Bauart*) pa podatek, ali gre za stavbo z nadstropji ali brez, in na koncu davčni razred (*Steuerklasse*).

Tabela se je nanašala na t. i. davek hišnih razredov (*Hausclassensteuer*), eno od dveh vrst stavbnega davka (*Gebäudesteuer*), uvedena v začetku dvajsetih let (1820–1823).²²⁶ Tovrstne tabele so rabile kot osnova za določitev davka hišnih razredov in so potemtakem morale nastati za vse katastrske občine, a se niso v celoti ohranile. Ročno vpisane v rubriko opombe v t. i. izvlečku najdemo, kolikor je bilo mogoče ugotoviti, samo na Kranjskem, vendar ne pri vseh katastrskih občinah; zdi se, da jih v celoti pogrešamo v izvlečkih za občine novomeškega oziroma dolenskega okrožja. Manjka tudi tabela za Ljubljano, razen za predmestne katastrske občine, a iz znanega razloga: deželna glavna mesta so bila namreč podvržena drugi vrst stavbnega davka – hišnemu činžu (*Hauszinssteuer*).²²⁷ Tabele tako pokrivajo manj kot polovico od 14 kranjskih mest: vsa štiri gorenjska (Kamnik, Radovljica, Kranj in Škofjo Loko) ter obe notranjski (Lož in Idrija).²²⁸

Čeprav se zdi vsebina tabele za našo problematiko na prvi pogled precej obetavna, pa je njena izpovedna vrednost o zgradbah precej omejena. Prvič že zato, ker je klasifikacija v davčne razrede – teh je bilo 12²²⁹ – zajela samo stanovanjske objekte, brez tistih stavb, ki niso imele stanovanju namenjenih delov. Kot stanovanjski deli so štele zgolj bivanju namenjene sobe in kamre, ne pa drugi prostori: kuhinje, shrambe, kleti, podi in podobno. Izrecno so bile izvzete še vse učilnice (*Schulzimmer*),

delavnice in uradni prostori (*ämtliche Ubicationen*), a ti le, če niso rabili drugim namenom. Tako izvemo za hiše zgolj za ločeno število sob in kamer; mednje so prištevali tudi podstrešne stanovanjske sobe ter vse predsobe, dvorane, družabne prostore (*Gesellschaftszimmer*), pisalne izbe (*Schreibstuben*), kabinete ipd. Posebna previdnost je potrebna pri nadstropjih. Števila niso ugotavljali, navajanje, ali hiša ima nadstropja (*Stockwerke*) ali ne, pa so za povrhu predpisali samo za tiste stavbe, ki so premogle več kot pet stanovanjskih delov (sob in kamer). Tako so torej hiše, ki so imele do pet nadstropij, avtomatično uvrščene med tiste brez nadstropij (!). Poleg tega v nobenem primeru niso šteli kot nadstropne stavb, ki so imele samo podstreho (*das Dach eines Gebäudes*), kakor tudi ne, če nadstropni del ni imel stanovanjskih prostorov. Podoba o stavbnem fondu, kot bi si jo ustvarili na podlagi tabel, bi bila torej precej napačna, če ne bi poznali navedenih predpisov. Ti ponujajo tudi odgovor na vprašanje, zakaj v tabelah manjkajo podatki za določene stavbe, četudi so te deloma ali v celoti rabile za stanovanje. Vrsto pomembnih stavb so namreč oprostili stavbnega davka, razen če so bile oddane v najem. Oprostitev se je nanašala na cerkve, državna poslopja, vojašnice, špitale, ubožnice, dobrodelne zavode, uradna poslopja deželnih stanov in občin, stanovanja škofov, župnijske zgradbe, samostane uboštenih redov, evangeličanske molitvene in šolske zgradbe ter javne učne in vzgojne zavode. Končno so obstajale šečasne oprostitev stavbnega davka, tako v slovenskem prostoru od leta 1835 za deželna glavna mesta s predmestji.²³⁰

Kljub vsem omejitvam omogočajo ohranjene tabele pomembno nadgraditev slike o stanovanjskem fondu, kot jo dobimo iz franciscejskega katastra in uvoda v cenilni elaborat. Ob primeru Zgornje Šiške si bomo ogledali, katere podatke ponuja tabela iz leta 1831²³¹ za tistih enajst stavbnih parcel, ki smo jih pri franciscejskem katastru obravnavali kot primer zapisnika stavbnih parcel. V spodnji preglednici smo na levi strani zaradi lažje orientacije dodali podatke o lastnikih, ki jih v obzoru izvlečka ni.

²²⁶ O davku *Tafeln zur Statistik*, str. XXXIII–XXXIV.

²²⁷ Prim. prav tam, str. XXIV.

²²⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 61, k. o. Idrija; A 84, k. o. Lož; L 121, k. o. Kranj; L 129, k. o. Škofja Loka; L 133, k. o. Ljubljana-mesto; L 219, k. o. Radovljica; L 269, k. o. Kamnik; N 62, k. o. Kočevje; N 84, k. o. Krško; N 132, k. o. Kostanjevica; N 161, k. o. Metlika; N 170, k. o. Novo mesto; N 320, k. o. Črnomelj; N 346, k. o. Višnja Gora.

²²⁹ *Tafeln zur Statistik*, str. XXXVI.

²³⁰ Prav tam, str. XXXIV–XXV.

²³¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 133, k. o. Ljubljana-mesto, izvleček s sumarnim povzctkom, 28. 2. 1831.

Podatki po zapisniku stavbnih parcel		Podatki po izvlečku katastrskih kultur in razredov							
Št. parc.	Lastnik	Gattung	Wohnungsbestandtheile			Bauart			Klasse
			Zimmer	Kammer	Im ganzen	ohne Stockwerke	mit Stockwerke	Im ganzen	
41	Sirnig Sebastian	Bauernhaus	3	–	3	1	–	1	12.
42	Vodnig Anton	Bauernhaus	2	2	4	1	–	1	11.
43	detto detto	---	---	---	---	---	---	---	---
44	Roina Matheus	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
45	Brezelnig Anton	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
46	Suppanzhizh Paul	Schloßgeb.	10	1	11	–	1	1	7.
47	detto detto	---	---	---	---	---	---	---	---
65	Marouth Blasius	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
66	Lampitsch Johan	Wohnhaus	1	–	1	1	–	1	12.
67	detto detto	Wohnhaus	1	–	1	1	–	1	12.
68	Sirnig Valentin	Wohnhaus	1	1	2	1	–	1	12.

Ker na dveh od enajstih prikazanih stavbnih parcel (43 in 47) ni bilo nobenega stanovanjskega poslopja, so rubrike zanj ostale prazne. Stanovanjske zgradbe na preostalih devetih parcelah, v katastrskem zapisniku enotno označenih kot stanovanjska stavba (*Wohngebäude*), so tu označene kot kmečke hiše (*Bauernhaus*), stanovanjske hiše (*Wohnhaus*), tj. hiše nekmetov-kajzarjev, in grajsko poslopje (*Schloßgebäude*) za dvorec Jama. Kot nadstropno zgradbo so označili samo dvorec, ki izstopa tudi po daleč največjem številu sob (11) in uvrstitvi v občutno višji davčni razred (7.). Med drugimi hišami se je najvišje, v 11. davčni razred, uvrstila Vodnikova, ki je imela tudi največ bivalnih prostorov – dve sobi in dve kamri, medtem ko so vsem drugim prisodili najnižji, 12. razred. Ali je bila katera od desetih kmečkih hiš dejansko nadstropna, zaradi narave vira ne vemo; razlikovanje med nadstropnimi in pritličnimi se je, kot rečeno, začela šele pri hišah z več kot petimi stanovanjskimi prostori. Tabela ponuja pregled nad vsemi stanovanjskimi hišami v katastrski občini in predstavlja torej dragoceno dopolnitev katastru in cenilnemu elaboratu. Ta v uvodnem delu v & 13 pove le, da so skoraj vse hiše v katastrski občini Zgornja Šiška pritlične in zgrajene iz trdega materiala, med njimi pa je nekaj lesenih s slamnato kritino.²³²

Kako zavajajoč je lahko seštevek števila nadstropnih in pritličnih hiš v naselju, si pogledjmo ob primeru Tržiča. Slika, ki jo ponuja tabela iz leta 1831, je več kot nenavadna: v trgu s 178 stanovanjskimi zgradbami naj bi jih imelo nadstropje samo 31 ali 17,4%, kot hiše brez nadstropja pa jih tabela označuje kar 147.²³³ Povsem drugačno sliko dobimo iz katastrskega zapisnika stavbnih parcel, saj razkriva štirikrat več nadstropnih zgradb kot tabela – skupaj 128, od teh 98 eno- in 30 dvonadstropnih.²³⁴ Da so nadstropne hiše v Tržiču v resnici močno prevladovale, potrjuje tudi sočasni uvod v cenilni elaborat, po katerem je bila velika večina hiš nadstropnih in v dobrem gradbenem stanju.²³⁵ In končno imamo za Tržič referenco v dobra tri desetletja starejšem popisu hiš jožefinskega katastra iz leta 1788: trg je že tedaj premogel več kot polovico nadstropnih hiš – 98 od 179 popisanih.²³⁶

Iz tabel davka hišnih razredov dobimo sicer zelo popačeno podobo o pritličnih in nadstropnih hišah, a so kot take vendarle dragocen vir tudi za primerjalne raziskave stanovanjskega fonda v širšem prostoru, čeprav samo za sobe in kamre ter

²³² Prav tam, l. 183, k. o. Zgornja Šiška, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

²³³ Prav tam, l. 171, k. o. Tržič, izvleček s sumarnim povzetkom, 17. 4. 1831.

²³⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, l. 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

²³⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, l. 171, k. o. Tržič, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

²³⁶ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospodarstvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d.

davčne razrede. Pomen tabel je tem večji za tista naselja, za katera imamo podobne popise prostorov v hišah tudi iz zgodnejše dobe – v terezijanskem in jožefinskem katastru. Taki starejši popisi so znani za dve mesti in tri trge, a je primerjava s tabelami v cenilnih operatih mogoča le za eno mesto in en trg; za Kranj (popis hiš iz leta 1754)²³⁷ in za trg Tržič (popis hiš iz leta 1788). Tovrstne tabele namreč ni v cenilnih operatih za mesto Višnja Gora, ki sta ga leta 1748 zajela kar dva popisa prostorov po hišah,²³⁸ niti za oba trga v slovenskem delu Koroške, Guštanj in Dravograd, za katera imamo še natančnejša popisa iz leta 1751.²³⁹

Oglejmo si, do kakšnih ugotovitev je pripeljala primerjava pri Kranju. Pokazalo se je, da se je stanovanjski fond mesta s predmestjema v 78 letih med letoma 1754 in 1832 povečal z 210 stanovanjskih objektov na 242 ali za dobrih 15%. Pri tem se je skupno število sob in kamer dvignilo s 713 na 976, tj. za več kot tretjino (36,9%). Presenetljivo spremembe v razmerju med enimi drugimi: potem ko sta bili števili leta 1754 skoraj izenačeni (341 sob in 372 kamer), so leta 1832 našli trikrat več sob (741) kot kamer (235).²⁴⁰ Kriteriji pri razvrščanju prostorov so bili prvič vsekakor drugačni kot drugič, svoje pa je prispevala tudi modernizacija Kranja po katastrofalnem požaru leta 1811.

V zvezi s cenilnimi operati naj nazadnje opozorimo še na skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel (*Protocoll sämmtlicher Grund- und Bau-Parzellen*). Ta za vsako parcelo po obeh temeljnih zapisnikih franciscejskega katastra (zemljiških in stavbnih parcel) povzema tekočo številko, vrsto stavb, površino, letni donos v denarju in davčni razred,²⁴¹ njegova »dodana vrednost« pa je navedba, pod katero **zemljiško gospostvo** parcela spada. Vpisovali so jo v zadnjo rubriko, ki je pri nekaterih katastrskih občinah žal ostala neizpolnjena. Podatek o pripadnosti gospostvu je lahko v znatno pomoč pri identificiranju lokacij posameznih objektov, izpričanih v zgodnejših virih (terezijanskem katastru,

urbarjih idr.). Kot primer navedimo podložniško hišno posest razpuščene kartuzije Bistra v vasi Šentvid pri Vipavi (danes Podnanos). Po samostanskih urbarialnih virih lahko posest spremljamo od leta 1606, ko je v urbarju označena kot svobodni dvorec (*freyhoff*) z nekaj podložniki v »gasi«.²⁴² Brez védenja, katere stavbne parcele so bile leta 1823 podložne državnemu gospostvu Bistra,²⁴³ bi bila pot do lokaliziranja bistrške posesti v Šentvidu težja. Pomagali bi si z več kot pol stoletja mlajšo novo zemljiško knjigo, ki pa ponuja le podatek, v zemljiško knjigo katerega gospostva je bil kak zemljiškooknjižni vložek vpisan pred nastavitvijo nove knjige, vodene po katastrskih občinah.

4. 3 Dopolnjevanje stabilnega katastra, kataster za Prekmurje in uvedba reambulančnega katastra

V desetletjih do uvedbe reambulančnega katastra je med tekočim **dopolnjevanjem stabilnega katastra** (*Evidenzhaltung*) nastalo obsežno gradivo, ki v primerjavi s franciscejskimi katastrskimi in cenilnimi operati ni tako celovito in pregledno, prvič že zato, ker dopolnjevanje ni potekalo najbolj usklajeno in enotno. Predpisi so začeli veljati s cesarsko resolucijo 12. marca 1833, šele z resolucijo 10. februarja 1844 pa so za meritvena dela imenovali zelo omejeno število geometrov – le 19 za celotno avstrijsko polovico monarhije. Dopolnjevanje se je po omenjenih navodilih nanašalo predvsem na lastništvo in parcelne meje ter na popravljanje napak, nastalih pri merjenju in izračunih, ni pa denimo upoštevalo sprememb katastrske kulture. Posestne spremembe – celotne posesti in posameznih parcel – so sodile v delovno področje pristojnega davčnega urada, ker pa jih lastniki temu pogosto niso prijavljali, so v katastru nastale številne nepravilnosti. Pritegnitev geometra je bila potrebna samo, če je šlo pri spremembi lastništva za delitev parcel. Spremembe katastrskega »objekta« kot takega so evidentirali le v določenih primerih: ob spremembah meja katastrskih občin, popolnem ali delnem uničenju zemljišč zaradi naravnih nesreč in podobnih razlogov ter če je neproduktivno zemljišče postalo produktivno in narobe. Za vsako katastrsko občino sta bila za tekoče dopolnjevanje na voljo dva litografirana mapna odtisa, prvi v deželnem mapnem arhivu in drugi pri pri-

²³⁷ Golec: *Zemljiški katastri*, str. 303–306.

²³⁸ Prav tam, str. 298–303.

²³⁹ Prav tam, str. 314–321.

²⁴⁰ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, I. 121, k. o. Kranj, izvleček s sumarnim povzetkom, januar 1832.

²⁴¹ Skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel dobi več teče, če se nista ohranjena ločena zapisnika za stavbne in zemljiške parcele v franciscejskem katastru oziroma – kar je precej pogostejše – če v ohranjeni izvod niso vpisali davčnega razreda parcele. V skupnem zapisniku najdemo obe vrsti razredov, za zemljiške parcele (*Classe*) in stavbne (*Classe in der Hausclassensteuer*).

²⁴² Golec: *Meščanska naselja*, str. 219.

²⁴³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 182, k. o. Št. Vid, skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 28. 3. 1823.

stojnem okrajnem davčnem uradu, namenjen geometrovemu terenskemu delu.²⁴⁴

Neposredno operativno delo so torej zaupali okrajnim davčnim uradom. Ohranjeno gradivo dopolnjevanja stabilnega katastra sega pri nekaterih katastrskih občinah še v čas malo po letu 1880, dokler niso bila končana dela za novi – reambulanci kataster in je ta nadomestil stabilnega. Kako so stvari potekale v praksi in kakšna je bila pot gradiva do sedanje ureditve v arhivih v Sloveniji in tujini,²⁴⁵ pa je še vedno premalo osvetljeno vprašanje in presega našo obravnavo. V zvezi s tekočim dopolnjevanjem katastra se bomo omejili le na splošne ugotovitve o povednosti gradiva in na nekaj primerov evidentiranja sprememb pri stavbah.

Pri spisovnem gradivu srečamo različne zapisnike sprememb, vodene po posameznih letih: vložbeni zapisnik (*Einschaltungsbogen*) – posebej za zemljiške in posebej za stavbne parcele, zapisnik iz-

branih parcel (*Verzeichnis gelöschten Parzellen*), zapisnik delitev zemljišč (*Grundteilungsbogen*) idr. Kolikor so zapisniki ohranjeni, lahko tako pri zemljiških in stavbah parcelah spremljamo nastanek novih parcel, izbris obstoječih, spremembe njihove površine in pretvorbe iz ene vrste v drugo – iz zemljiških v stavbne in obrnjen. Parcel ob delitvah niso preimenovali na danes običajen način, z ulomkom in številko (npr. 791/1, 791/2) temveč z malo črko (npr. 791/a, 791/b, ob nadaljnjih delitvah 791/aa, 791/ba).²⁴⁶ Nastale spremembe, registrirane v spisovnem gradivu, so z rdečim tušem vnašali na katastrske mape, pri tem pa je bila praksa različna: ponekod so nova stanja vrisovali na črnobelega mapne kopije, drugje na barvne.²⁴⁷ Uveljavljeno poimenovanje za črnobelega mapne kopije, namenjene samo vnašanju sprememb, tj. popravkov in dopolnitev, je rektifikacijska mapa.²⁴⁸

Nekaj primerov iz vložbenega zapisnika za stavbne parcele katastrske občine Kranj za leto 1840

Štev. parc.	Lastnik	Vrsta zgradbe	Površina		Sprememba (= rubrika Opombe)
			orali	kvad. sežnji	
70	Janez Gaiger, meščan, Kranj št. 6	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	---	30	nastala zemljiška parcela 116/a, zato sprememba površine
107	Anton Windisch, meščan, Kranj št. 109	stanovanjsko poslopje s hlevom in dvoriščem	---	92	vanjo vključena zemljiška parcela 107, zato sprememba površine
152/a	Jožef Kreutzberger, meščan, Kranj št. 145	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	---	133	na novo nastala na zemljiški parceli 60
153	Anton Hafner, meščan, Kranj št. 146	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	---	155	z nastankom stavbne parcele 152/a se spremeni površina
157	Matevž Rakovc, meščan, Kranj št. 75	stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem	---	85	z dozidavo se spremeni površina
172	Luka Seitel, meščan, Kranj št. 59	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	---	92	z delitvijo in dozidavo se jima spremeni površina
173	Franc Formacher, meščan, Kranj št. 173	stanovanjsko poslopje	---	55	

²⁴⁴ Lego: *Geschichte*, str. 42.

²⁴⁵ Gradivo je praviloma shranjeno v istih arhivskih fondih kot franciscejski katastrski operati (gl. op. 146).

²⁴⁶ Lego: *Geschichte*, str. 42–43.

²⁴⁷ V ARS so popravki na barvnih mapah pogosti pri katastrskih mapah za Štajersko. Za te mape lahko sklepamo, da izvirajo z davčnih uradov, in ne iz deželnega mapnega arhiva.

²⁴⁸ Allmer: *Der stabile Kataster*, str. 90.

Za ponazoritev si oglejmo nekaj sprememb pri katastrski občini Kranj, vpisanih v vložbeni zapisnik (*Einschaltungsbogen*) stavbnih parcel za leto 1840²⁴⁹ in vrisanih na rektifikacijsko katastrsko mapo.²⁵⁰ Obrazec zapisnika, namenjen vpisu novega stanja, je identičen z obrazcem U za zapisnik stavbnih parcel v katastru. Rubrike so izpolnjene z ažuriranimi podatki, ne da bi bilo iz njih vidno tudi prejšnje stanje; do kakšne vrste spremembe je pri posamezni parceli prišlo, pa je obvezno vpisano v zadnjo rubriko Opombe. V preglednici smo rubrike smiselno združili in njihovo vsebino poslovenili.

Pri predstavljenih sedmih vpisih srečamo standardne vrste sprememb: pretvorbo dela stavbne parcele v zemljiško, vključitev zemljiške v stavbno, nastanek nove stavbne parcele na zemljiški ter spremembe površine stavbnih parcel zaradi dozidav in delitev. Kolikor se posamezna sprememba ne nanaša samo na stavbno, ampak tudi na katero od zemljiških parcel, bomo zemljiško zelo verjetno našli še v vložbenem zapisniku zemljiških parcel. V njem je denimo vpisana zemljiška parcela 116/a, zelenjavni vrt s pašnikom s površino 22 kvadratnih sežnjev, pri kateri je v opombi navedek, da je nastala na novo iz dela stavbne parcele št. 70.²⁵¹ Iz obeh zapisnikov lahko torej razberemo, da je dvorišče hišice v lasti Janeza Gaigerja nedaleč od kranjske župnijske cerkve še pred letom 1840 spremenilo namembnost in tudi uradno postalo zelenjavni vrt na samostojni zemljiški parceli, novo stanje pa je z rdečim tušem vrisano na rektifikacijski mapi.

Za našo problematiko je poveden tudi zapisnik delitev zemljišč (*Grundteilungsbogen*). Pri katastrski občini Kranj smo segli po zapisniku za leto 1847,²⁵² v katerem so vpisane tri zemljiške in tri stavbne parcele, dejansko pa se na stavbišča nanašajo štirje od skupaj šestih vpisov. Stavbni parceli 156/a in 156/b, prva last Florijana Labuca in druga Neže Štirn, sta nastali iz dotlej skupne parcele – stavbišča brez stavbnega objekta, zemljiška parcela št. 192 in stavbna št. 294, obe v Kokrškem predmestju in v rokah Janeza Janše z Dovjega, pa sta postali skupno stavbišče št. 294, na katerem si je lastnik postavil novo hišo.²⁵³ Podatka, iz kakšnega mate-

riala je bil novi objekt, z mape sicer ni mogoče razbrati ne tu ne drugje, saj so vse nove zgradbe, tako kot sploh vse grafične dopolnitve, v enotni rdeči barvi.

Ker sama rektifikacijska mapa in vnosi vanjo niso datirani, bi bila njena izpovedna vrednost močno okrnjena, če se ne bi ohranilo spisovno gradivo dopolnjevanj, s pomočjo katerega je vnose mogoče datirati. Pokazalo se je, da mapa katastrske občine Kranj predstavlja zbirnik sprememb, ki segajo od konca tridesetih do srede sedemdesetih let 19. stoletja.²⁵⁴ Poleg tega so parcelne spremembe beležili še v zapisnikih stavbnih in zemljiških parcel franciscejskega katastra, tako da je danes zanje na voljo dvojna evidenca. Takšne prakso – vpisovanje sprememb z rdečo barvo tudi v integralne zapisnike – srečamo sicer še marsikje drugje.

Pomen gradiva, nastalega med tekočim dopolnjevanjem stabilnega katastra, je torej na dlani. Vnosi na mapah odslkavajo razvoj na terenu, spisovno gradivo pa daje grafičnim prikazom kronološko in vsebinsko oporo: kdaj je nastala sprememba, kako in zakaj. Na drugi strani je zelo težko ugotavljati, kako sprotno je bilo evidentiranje in kolikšna so razhajanja z dejanskim stanjem, zato pa imamo za končno stanje trdno referenco v mapah reambulančnega katastra s konca šestdesetih in iz sedemdesetih let 19. stoletja. Natančna primerjava rektifikacijske mape z reambulančno bi namreč razkrila, kaj je v desetletjih tekočega dopolnjevanja morebiti ostalo neupoštevano.

Ko je franciscejski kataster v naših deželah že zaživel v svoji polni funkciji, je končno nastal še stabilni **kataster za Prekmurje**, sestavni del Ogrske in s tem edini del slovenskega ozemlja, ki ga franciscejski ni zajel. Tudi na Ogrskem, tako kot dobra tri desetletja prej v avstrijskih deželah, je prvi korak predstavljal provizorij zemljiškega davka. Utemeljil ga je patent z dne 4. marca 1850, še isto leto 20. in 31. decembra pa sta sledila patenta o uvedbi stabilnega katastra z navodili za izvedbo katastrske izmere.²⁵⁵ V Prekmurju, razdeljenem med Železno in Zalsko županijo, so delo opravili v drugi polovici petdesetih in deloma še v prvi polovici šestdesetih let, v glavnem v letih 1858–1860.

²⁴⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 121, k. o. Kranj, vložbeni zapisnik stavbnih parcel, 1840.

²⁵⁰ Prav tam, rektifikacijska mapa (s. a.).

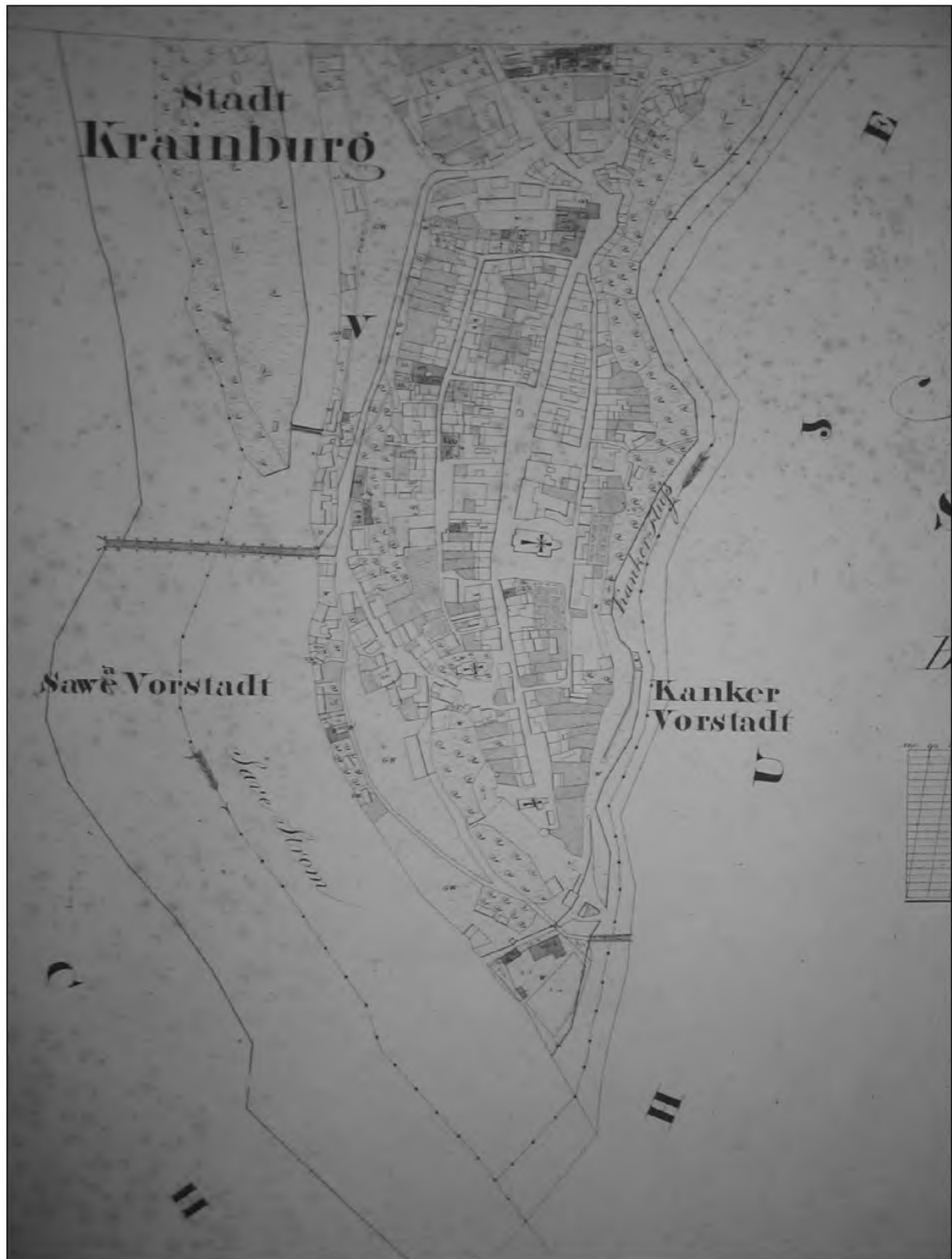
²⁵¹ Prav tam, vložbeni zapisnik zemljiških parcel 1840.

²⁵² Prav tam, zapisnik delitev zemljišč 1847.

²⁵³ Prim. Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 435.

²⁵⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 121, k. o. Kranj, vložbeni zapisniki stavbnih parcel 1838, 1840; vložbeni zapisniki zemljiških parcel 1838, 1840; zapisniki delitev parcel 1847–1877.

²⁵⁵ *Tafeln zur Statistik*, str. XXVIII–XIX; *Vodnik po fondih I*, str. 407. – Provizorij je bil zasnovan po sistemu jožefinskega katastra (Legó: *Geschichte*, str. 22).

Izsek iz rektifikacijske mape katastrske občine Kranj

Gradivo je sicer dobro ohranjeno,²⁵⁶ a v raziskovalne namene še skoraj neizrabljeno.²⁵⁷

Njegova uporabna vrednost je za obravnavano problematiko zelo podobna kot pri franciscejskem katastru, saj se razlikujeta zgolj v nekaj tehničnih podrobnostih. Ogrski kataster tako ne deli parcel na zemljiške in stavbne, čeprav zemljišča glede na vsebino dejansko ustrezajo obema vrstama parcel franciscejskega katastra: »stavbne« praviloma vključujejo zazidljive površine z dvorišči in vrtovi. Glede na povedano je oštevilčenje parcel na mapah eno samo in številke v isti – črni barvi, za vsako katastrsko občino pa temu ustrezno obstaja le en (skupen) parcelni zapisnik. Tudi topografski znaki, predpisani z instrukcijo leta 1856, se samo malo razlikujejo od ključa za franciscejski kataster iz leta 1824; za zgradbe je bilo določenih osem znakov, v franciscejskem pa pet.²⁵⁸ Kot lahko vidimo iz izseka mape katastrske občine Beltinci, so za stavbe uporabili tri barve: rumeno za lesene, svetlo rdečo za zidane in temno rdečo za javne zgradbe (pri tem drugače kot katoliška cerkev ni v temno rdeči barvi judovska sinagoga). Poudarjena črta na pročelni stranici dela stavb pa jasno kaže, katere so stanovanjski in katere – tiste brez črte – gospodarski objekti.²⁵⁹

Tudi rubrike parcelnega zapisnika (obrazec S) so zelo podobne rubrikam v obeh parcelnih zapisnikih franciscejskega katastra in jih zato ne kaže razčlenjevati. Izpovedna vrednost zapisnikov – ti so večinoma so izpolnjeni v nemščini, nekateri v madžarščini – je glede objektov majhna. V rubriki katastrska kultura (*Culturgattung*) navajajo namreč v glavnem le stanovanjska in gospodarska poslopja ter dvorišča, kot je sicer pogosta praksa v fran-

ciscejskem katastru. Redkeje bomo v rubriki Katastrska kultura našli omembo še kakšnega poslopja; v glavnem gre za pomožne gospodarske objekte – skednje (*Scheuer*) in kleti (*Keller*), ki stojijo deloma na parcelah skupaj s hišami in gospodarskimi poslopiji, deloma pa posamič zunaj strnjenih naselij. Kot je pokazala analiza zapisnikov za katastrski občini Bogojina in Dobrovnik,²⁶⁰ je v ogrskem katastru – v primerjavi s franciscejskim – manj raztresenih gospodarskih poslopij prikazanih zgolj na mapi, ne da bi bila upoštevana tudi v zapisniku pri opisu katastrske kulture parcele, na kateri stojijo. Podobno skromno kot v franciscejskem katastru so v zapisnikih obravnavane javne in druge posebne stavbe. Tako je pri župnijskem stavbnem kompleksu v Bogojini vpisana kot lastnik župnija (*Bogonya Pfarre*), v rubriki Stan lastnika je navedena cerkev (*Kirche*), v rubriki Katastrska kultura pa je cerkveni objekt poimenovan s patrociniem Gospodov vnebohod (*Christi Himmelfahrt*) in sosednji župniščni kompleks kot stanovanjsko in gospodarsko poslopje s sadovnjakom. Podobno je v katastrski občini Martjanci, kjer sta župnija in šola lastnika vsaka ene stavbne parcele, v rubriki o katastrski kulturi pa bomo pri obeh parcelah našli samo navedbo: stanovanjsko in gospodarsko poslopje.²⁶¹ O posebni namembnosti posameznih zgradb izvemo torej še največ posredno, iz podatkov o lastniku.

Od obrazcev je za našo problematiko uporaben tudi t. i. izvleček stanovanjskih hiš (obrazec T). Po vsebini ni nič drugega kot izpis tistih parcel iz parcelnega zapisnika, na katerih stoji vsaj eno stanovanjsko poslopje. Ker je izvleček izrecno namenjen stanovanjskim objektom, vanj niso vpisali parcel z izključno gospodarskimi in drugimi nestanovanjskimi poslopiji, kot so na primer cerkve. Vsebina posameznih rubrik je zvesto posneta po zapisniku parcel, le tu in tam srečamo v rubriki Opombe (*Anmerkung*) še kratko pojasnilo o namembnosti zgradbe. Pri katastrski občini Bistrica sta vpisani dve taki pojasnili, obe na parcelah istega plemiškega lastnika: za prvo – stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem – je v opombi navedeno gostišče (*Wirthshaus*), za drugo – stanovanjsko poslopje z dvoriščem – pa lovska hiša (*Jägerhaus*).²⁶²

²⁵⁶ Za večino katastrskih občin hrani mape in spisovno gradivo Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS 180, Kataster za Prekmurje). Mape so v digitalni obliki dostopne prek spletne strani arhiva, digitalizirani zapisniki pa v arhivski čitanici. Popolnega pregleda nad gradivom v arhivih na Madžarskem še ni, ker je bilo evidentiranje opravljeno le v županijskem arhivu v Zalaegerszegu (Šövegsz Lipovšek: *Vodnik*, str. 271), ne pa tudi v županijskem arhivu v Sombotelu. Za dodatne informacije se iskreno zahvaljujem arhivistki Gordani Šövegsz Lipovšek iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

²⁵⁷ Kataster za Prekmurje, sodeč po bibliografski bazi COBISS, ni bil težišče nobene bibliografske note niti ni jasno, ali se na najstarejše prekmurske katastrske mape opira do danes temeljna razprava o urbano-gradbenem razvoju tamkajšnjih urbanih naselbin J. Curka iz leta 1988 (Curk: *Urbano-gradbeni razvoj*), ali pa je avtor uporabljal mlajše katastrske narise.

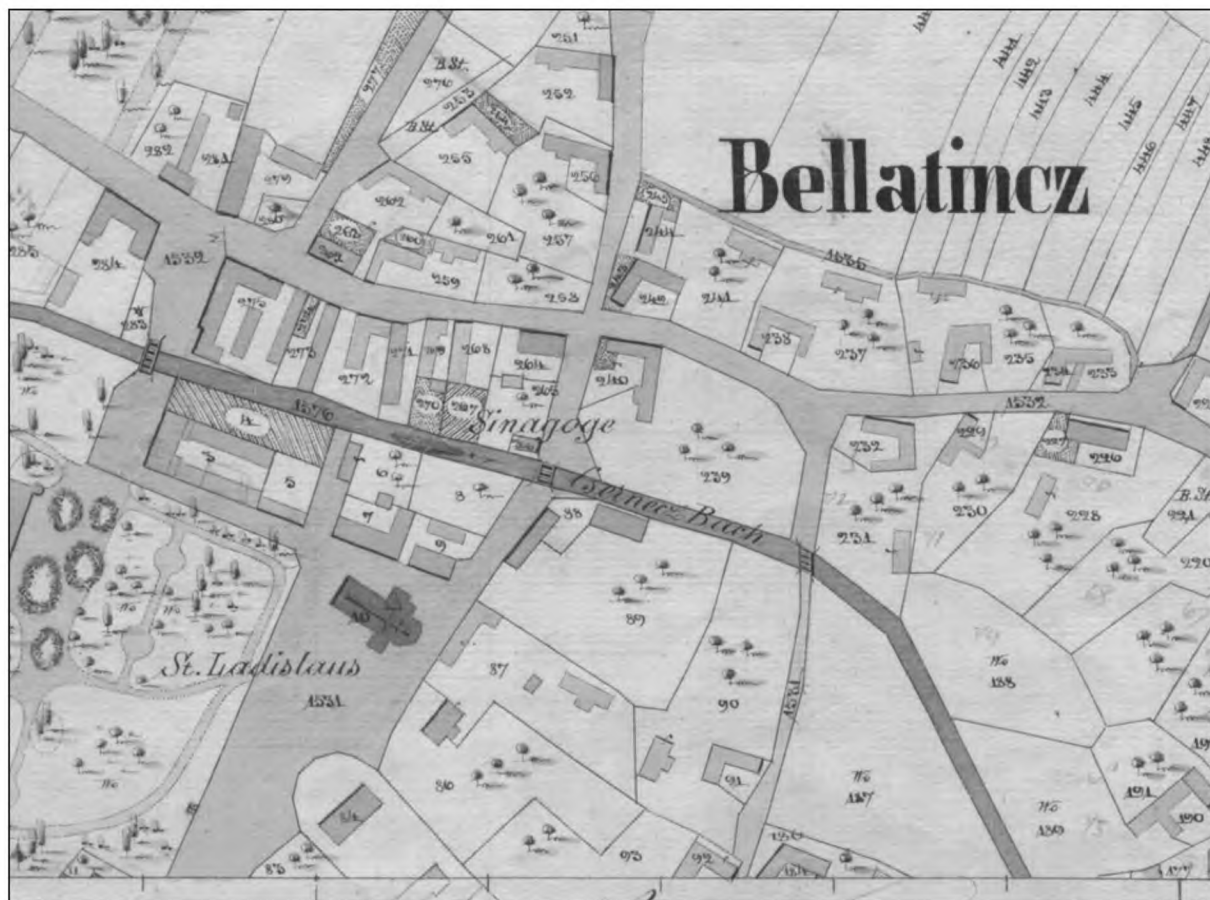
²⁵⁸ O topografskih znakih Ulbrich: *Die Entwicklung*, str. 162.

²⁵⁹ ARS, AS 180, Kataster za Prekmurje, Z 45 (P 45), k. o. Beltinci, mapni list III (1860).

²⁶⁰ Prav tam, Z 94, k. o. Dobrovnik, parcelni zapisnik, 26. 9. 1860; E 22, k. o. Bogojina, parcelni zapisnik, 29. 11. 1860.

²⁶¹ Prav tam, E 302, k. o. Martjanci, izvleček stanovanjskih hiš, 8. 11. 1860.

²⁶² Prav tam, Z 48, k. o. Bistrica, izvleček stanovanjskih hiš, 17. 11. 1860.

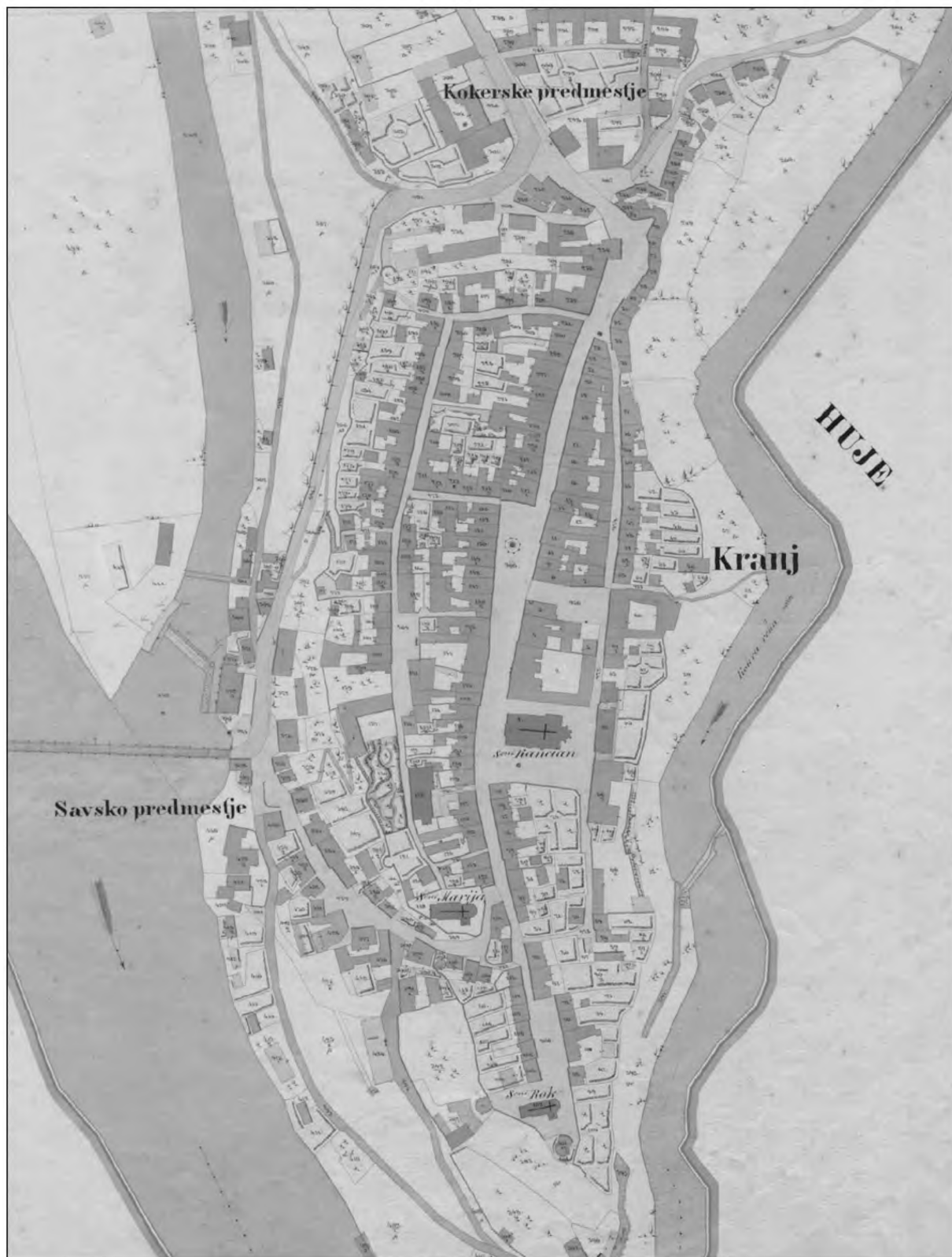

Kataster za Prekmurje – izsek iz mape katastrske občine Beltinci z gradom, cerkvijo sv. Ladislava in sinagogo

Ko je ogrski kataster šele dobro začel veljati, se je stabilni kataster v avstrijskih deželah že umikal novemu – **reambulančnemu katastru**, s katerim obravnavo zemljiških katastrov končujemo. Glede na to, da je za našo problematiko manj poveden vir od stabilnega katastra, se ga bomo le dotaknili in opozorili na nekaj posebnosti katastrskega operata za Kranjsko. Razen ogrskega Prekmurja in zahodnega obrobja – Beneške Slovenije z Rezijo, leta 1866 pripadlih kraljevini Italiji – je reambulančni kataster zajel celoten slovenski prostor in predstavlja zadnji sočasno nastali katastrski operat v 19. stoletju. Rabil je kot osnova vsem poznejšim dopolnjevanjem in nastavitvi nove zemljiške knjige (1871), ki so jo zasnovali na teritorialnem principu – po katastrskih občinah – ter vsebinsko uskladili s podatki v katastru. Reambulacijo, tj. ponovno preverjenje oziroma popravek katastrskih map in operatov, je poleg potrebe po enotni zemljiški knjigi narekovalo zlasti dejstvo, da je franciscejski kataster postajal kot osnova za odmero zemljiškega davka vse manj primeren. Stabilni kataster je namreč v gospodarskem in prometno-tehničnem pogledu

(gradnja železnic) doživel veliko neupoštevanih sprememb, pri tem pa se je že tako nevzdržno stanje samo še slabšalo zaradi neenotnega dopolnjevanja. Po dolgih pripravah in z velikimi težavami je bil 24. maja 1869 sprejet zakon o regulaciji zemljiškega davka, naslednje leto so sledila navodila za izvedbo zakona in meritvenih del, sama izdelava novega katastrskega operata pa je trajala 13 let do leta 1882. Tokrat niso ponovno merili vseh zemljišč, ampak so se pri risanju map oprli na stabilni kataster in rektifikacijske mape, zato je med stabilnim – franciscejskim katastrom in reambulančnim močna kontinuiteta. Samo če je operat kakšne občine ali njenega dela zaradi popolnega predruženja parcel ali iz drugih razlogov postal povsem neuporaben, so te občine po določilih instrukcije iz leta 1865 izmerili na novo in spremenili parcelne številke. V teh občinah zdaj tudi ni bilo več razlike v oštevilčenju stavbnih in zemljiških parcel, ampak so jih oštevilčili po vrsti.²⁶³

²⁶³ Lego: *Geschichte*, str. 46–48; Ulbrich: *Zeittafel*, str. 174; Allmer: *Der Stabile Kataster*, str. 96.

Kranj na reambulančni katastrski mapi²⁶⁴

²⁶⁴ ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, mapni list VI (1867).

Pomen reambulančnega katastra kot vira za obravnavano problematiko je v bistvu zreduciran na povednost grafičnega prikaza zemljišč. S katastrskih map je tako kot pri stabilnem katastru mogoče razbrati topografsko lego, površino, razlikovanje med stanovanjskimi in gospodarskimi zgradbami ter njihov gradbeni material (zidane, lesene), nasprotno pa občutno manj izvemo iz spisovnega dela. Stavbne parcele so namreč v tem katastru, drugače kot dotlej, uvrstili med površine, ki so trajno oproščene zemljiškega davka.²⁶⁵ V parcelnih zapisnikih in v katastrskem spisovnem gradivu nasploh so temu ustrezno obravnavane zgolj z najosnovnejšimi podatki: enotno so poimenovane kot stavbne parcele oziroma stavbišča (*Bauarea*), ne da bi bili navedeni posamezne stavbe, njihova namembnost in davčni razred parcele. O stavbni parceli praviloma izvemo le še, kdo je njen lastnik in kolikšna površina.²⁶⁶ Tudi popisi hiš na posebnih obrazcih ne povedo v primerjavi s parcelnim zapisnikom ničesar novega, saj za posamezno hišo navajajo zgolj ime enega ali več lastnikov, hišno številko in morebitno posestno spremembo.²⁶⁷

V tem kontekstu in tudi sicer izstopa gradivo **reambulančnega katastra za Kranjsko**. Presečneča zlasti, da je glavnina gradiva skupaj s parcelnimi zapisniki in katastrskimi mapami datirana z letnicama 1867 in 1868, torej še preden je sploh nastala zakonska podlaga za reambulančni kataster. Čeprav je bil kranjski reambulančni kataster – tako normativna kot izvedbena plat katastrskega operata – deležen dveh poglobljenih obravnav,²⁶⁸ je vprašanje nastanka njegovega (pre)zgodnjega gradiva še vedno neraziskano. Dejansko je šlo za gradivo tekočega dopolnjevanja (*Evidenzhaltung*), a so ga zaradi kompatibilnosti z reambulančnim katastrom vključili v na novo nastali katastrski operat. Gradivo je za našo problematiko zanimivo zaradi dveh razlogov, prvič, ker pri stavbnih parcelah razkriva tudi vsebino (objekte), in drugič, ker za vsako stanovanjsko hišo navaja število nadstropij.

Za ponazoritev bomo spet segli po gradivu katastrske občine Kranj; katastrska mapa in zapisniki zanjo datirajo v leto 1867. Kjer je v zapisniku na isti parceli navedenih, na mapi pa narisanih več stavb, lahko stanovanjske objekte ločimo od nestanovanjskih po tem, da imajo samo stanovanjski pročelno stran poudarjeno z odebeljeno črto. Oštevilčenje parcel je v nasprotju s franciscejskim katastrom tekoče, skupno za zemljiške in stavbne parcele, nastalo je potem, ko so parcele te katastrske občine v celoti preštevilčili. Tako kot so enotno – s črno barvo – vpisane parcelne številke na katastrski mapi, se v zdaj skupnem parcelnem zapisniku mešano vrstijo stavbne in zemljiške parcele. Dvojezični slovensko-nemški parcelni zapisnik,²⁶⁹ izpolnjen v slovenščini, je v osnovi sestavljen tako kot zapisniki franciscejskega katastra, le da ne vsebuje imena lastnika, ampak številko (npr. A/1), pod katero najdemo lastnika v posebnem abecednem kazalu posestnikov (v danem primeru Anton Ahčin, Kranj št. 195).²⁷⁰ V obrazcu sta za katastrsko kulturo (nem. *Cultur-Gattung*, slov. *versta obdelovanja*) dve rubriki, prva, namenjena navedbi kulture ob izmeri, in druga, izpolnjena pozneje z drugo roko, ob klasifikaciji. Razlike v povednosti obeh rubrik si oglejmo ob nekaj izbranih primerih v preglednici. Medtem ko navaja prva tudi posamezne zgradbe, vrtove in dvorišča, govori druga praviloma le o stavbišču (*stavišče*) in ponekod o vrtu. V zapisniku je še rubrika o številu nadstropij, izpolnjena samo pri stanovanjskih zgradbah.

Glede stanovanjskih zgradb je na videz obetavnejši sočasni izpisek hiš iz parcelnega zapisnika, v katerega so iz zadnjega prepisali vse stavbe s hišno številko. Obrazec je bil namenjen ugotavljanju davka hišnih razredov in je zelo podoben tabeli, ki smo jo srečali pri cenilnih operatih. Za vsako stanovanjsko poslopje naj bi namreč vpisali število nadstropij, sob in kamer, uvrstitev stavbe v katerega od 12 davčnih razredov in višino letnega davka v denarju. Toda teža tega vira bi bila občutno večja, ko se ne bi izkazalo, da so verjetno povsod izpolnili le prvi del obrazca (do vključno nadstropij), pa tudi v rubriko Vrsta poslopja kultura (*posloptj verst, Der Gebäude Gattung*) so iz parcelnega zapisnika prepisali samo osnovni podatek o zgradbi, npr. hiša, cerkev, bolnišnica.²⁷¹ Ker o stavbi ne

²⁶⁵ Lego: *Geschichte*, str. 46.

²⁶⁶ Npr. ARS, AS 182, Reambulančni kataster za Koroško, K 174, k. o. Dravograd, parcelni zapisnik, 1878; K 265, k. o. Guštanj, parcelni zapisnik, 1872; K 388, k. o. Kotlje, parcelni zapisnik, 1872. – Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133 Ljubljana-mesto, parcelni zapisnik, 1869.

²⁶⁷ Npr. ARS, AS 182, Reambulančni kataster za Koroško, K 174, k. o. Dravograd, popis hiš, 1878; K 265, k. o. Guštanj, popis hiš, 1872. – Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133, k. o. Ljubljana-mesto, popis hiš, 1880; N 1, k. o. Adlešiči, popis hiš, 1874.

²⁶⁸ Blaznik: Reambulacija; Sručnik: Reambulančni kataster.

²⁶⁹ Prav tam, parcelni zapisnik, 1867.

²⁷⁰ Prav tam, abecedno kazalo občine Kranj, 1867.

²⁷¹ Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, izpisek hiš, 1867; G 213, k. o. Potoška vas, izpisek hiš, 1867; G 171, k. o. Tržič, izpisek hiš, 1867; G 270, k. o. Kamna Gorica, izpisek hiš, 1868.

Številka parcele/ Nummer der Parzelle	Število nadstropij / Anzahl der Stockwerke	Zemljiša / Des Grundstückes	
		versta obdelovanja po izmerjenji / Cultur- Gattung bei der Vermessung	versta obdelovanja pri uverstevanju / Cultur- Gattung bei der Classirung
1	---	cerkev sv. Kancian	cerkev
2	2	hiša z dvorišem	staviše
11	2	hiša z dvorišem z hlevom	staviše
18	1	poslopje za stanovanje, gospodarsko poslopje z dvorišem vred	staviše
30	---	poenačba magazin z dvorišem	staviše
52	1	hiša z dvorišem	staviše vert
66	2	farovš gospodarsko poslopje z dvorišem in vertom vred	staviše vert
95	1	bolnišnica	staviše
101	1	hiša (ječa) z vertom	staviše vert
106	---	vert za zelenje in kuho	vert
119	---	cerkev sv. Marija z cerkvenem mestom	cerkev in cerkviše
135	---	poenačba gospodarsko poslopje	staviše
337	---	senožet s sadnem drevjem	vert
340	---	senožet	travnik
467	---	njiva senožetem unkraj pota	njiva

izvemo nič drugega, česar ne najdemo že v parcelnem zapisniku, pride torej izpisek hiš do izraza predvsem pri tistih katastrskih občinah, za katere je parcelni zapisnik izgubljen.

Spisovni del reambulancnega katastra za Kranjsko ima posebno težo prav zaradi navajanja nadstropij stanovanjskih objektov. Analiza zapisnikov več katastrskih občin je privedla do ugotovitve, da tokrat, drugače kot pri tabelah davka hišnih razredov iz 30. let, niso popisali samo nadstropij določenih hiš, temveč vseh brez razlike.²⁷² Tako ni mogoča relevantna primerjava stanja iz tridesetih let s stanjem konec šestdesetih. Za katastrsko občino Kranj, ki je poleg mesta vključevala obe predmestji, Savsko in Kokrško, so v tabeli iz leta 1832 uvrstili v rubriko stavb z nadstropji le 57 ali manj kot četrtno vseh stanovanjskih stavb (23,5%).²⁷³ Da je moralo biti nadstropnih hiš tedaj

vsekakor občutno več, kaže že sočasni cenilni elaborat, ki daje nadstropnim jasno prednost, ko pravi, da so hiše na Glavnem trgu eno- in dvonadstropne, v drugih ulicah in obeh predmestjih pa enonadstropne in pritlične.²⁷⁴ Reambulančni kataster 35 let pozneje (1867) razkriva, da je imelo eno ali dve nadstropji skoraj tri četrtnine kranjskih hiš (184 ali 72,7% od skupno 253), brez pa jih je bila le dobra četrtnina (69 ali 27,3%), od tega skoraj polovica (32) v obeh predmestjih.²⁷⁵ Uporabna vrednost podatkov o nadstropjih je toliko večja, ker je mogoče primerjati podatke za vse katastrske občine na Kranjskem, za katere je ohranjen vsaj eden od obeh zapisnikov, ki te podatke vsebuje – parcelni ali izpisek hiš. Nasprotno bomo nadstropja zaman iskali v popisih hiš, ki so nastali nekaj let pozneje v okviru »pravega« reambulancnega katastra za Kranjsko; ti popisi so namreč enaki popisom v katastrskih operatih drugih dežel.²⁷⁶

²⁷² Prav tam, G 121, k. o. Kranj, parcelni zapisnik, 1867; G 213, k. o. Potoška vas, parcelni zapisnik, 1867; G 171, k. o. Tržič, parcelni zapisnik, 1867; G. 270, k. o. Kamna Gorica, parcelni zapisnik, 1868.

²⁷³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, I. 121, k. o. Kranj, izvleček s sumarnim povzetkom, januar 1832.

²⁷⁴ Prav tam, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

²⁷⁵ ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, parcelni zapisnik, 1867; izpisek hiš, 1867.

²⁷⁶ Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133, k. o. Ljubljana-mesto, popis hiš, 1880; N 1, k. o. Adlešiči, popis hiš, 1874.

Sklep

Povednost obravnavanih katastrov za stavbno in gradbeno zgodovino je zelo različna. Najmanj zgovoren je jožefinski kataster (1785–1789), ki še nima grafičnega naris zemljišč (katastrske mape) in vsebuje nasploh malo podatkov o fizičnih lastnostih objektov. Njegova teža je nasprotno tem večja za lokalizacijo objektov: ker je zasnovan na teritorialnem načelu, predstavlja težko pogrešljiv vezni člen med starejšimi viri (mdr. terezijanskim katastrom) in katastrskimi mapami 30–40 let mlajšega franciscejskega katastra. Za obravnavano problematiko bi bil lahko precej uporabnejši, če bi se v večji meri ohranili popisi donosa od stanovanjskih zgradb, ki so sicer v glavnem zajeli samo hiše v mestih in trgih. Popoln popis stanovanjskih zgradb z delitvijo v etaže in posamezne prostore poznamo za zdaj le za trg Tržič na Gorenjskem.

V prispodobi bi lahko rekli, da pomeni čas pred katastrskimi mapami za spoznanje in preučevanje prostora dobo tipanja v (pol)temi, pojav map pa »revolucionaren« korak naprej. Do takšnega korenitega premika je prišlo z nastankom francoskega katastra za zahodni breg Soče (1811–1813), v slovenskem prostoru najstarejšega katastra z natančnim narisom zemljišč. Njegova uporabna vrednost je podobna kot pri nekaj let mlajšem stabilnem ali franciscejskem katastru (1818–1828), ki je pokril celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja; to območje je v 50. letih 19. stoletja zajel na enakih načelih zasnovani stabilni kataster za Ogrsko. Z novo prvino – katastrskimi mapami – se je močno povečal pomen katastrov kot vira za urbanistično zgodovino, saj kot referenčni vir odpirajo široke možnosti za retrospektivna preučevanja, poznejše dopolnjevanje katastrskih map pa omogoča zasledovanje nadaljnjega urbanističnega razvoja. Kot vir za stavbno in gradbeno zgodovino je kataster sam po sebi manj zgovoren, a lahko v kombinaciji z drugimi viri nudi dragoceno oporo zelo različnim raziskavam. Glede izpovednosti katastrskih map stabilnega katastra je od primera do primera le malo razlik. Nasplošno lahko za vse grafično upodobljene objekte razberemo natančno topografsko lego, velikost, (prevladujoči) gradbeni material (zidana, lesena) in največkrat tudi, katera poslopja so stanovanjska in katera gospodarska. Večje razlike srečamo v spisovnem delu katastra pri opisih vsebine parcel; večinoma so splošni, nekateri natančnejši, le redko pa bomo iz njih denimo izvedeli za višino zgradb (število nadstropij). Za splošno sliko stavbnega fonda posamezne katastrske občine predstavljajo pomemben vir cenilni operati, nepo-

sredno vezani na franciscejski kataster, še zlasti opisi v uvodnem delu katastrskega cenilnega elaborata in popisi bivalnih prostorov kot osnova za določitev stavbnega davka. Med večdesetletnim dopolnjevanjem franciscejskega oz. stabilnega katastra je nastalo pomembno spisovno in grafično gradivo, ki omogoča spremljanje sprememb stavbnega fonda, a je pomanjkljivost tega procesa njegova nenotnost. Ta predstavlja temeljni razlog, da so v avstrijski polovici monarhije začeli leta 1869 z izdelavo novega – reambulančnega katastra. Vloga tega je za našo problematiko tako rekoč zreducirana na grafični naris zemljišč, saj je njegov spisovni del vsebinsko skrajno skop, razen na Kranjskem, kjer kataster prvič nudi primerljive podatke o številu nadstropij za vsa stanovanjska poslopja.

Gledano v celoti je pričujoča raziskava pokazala, da zemljiški katastri slovenskega prostora še zdaleč niso zadovoljivo raziskani. Opozorila je na njihove premalo opažene plati in na tiste sestavne dele, ki kot vir za obravnavano problematiko po svoji povednosti in uporabnosti izstopajo. Predvideti je mogoče, da vse možnosti še niso izčrpane, zlasti ne pri mlajšem gradivu, ki je bilo v obravnavo pritegnjeno manj intenzivno kakor katastri, nastali do drugega desetletja 19. stoletja.

Viri in literatura

Viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije

AS 166, Mesto Višnja Gora: fasc. 3, 6.

AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko: šk. 2, 33, 59, 78, 130, 140, 142, 158, 179, 188, 242, 250, 252, 267, 277, 287.

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: A 61, A 84, L 10, L 121, L 129, L 133, L 269, L 171, L 183, L 219, L 269, L 301, N 11, N 62, N 84, N 132, N 161, N 170, N 209, N 246, N 272, N 320, N 346; Cenilni operati: A 36, A 182, L 10, L 54, L 121, L 129, L 133, L 171, L 183, L 236, N 32, N 62, N 170, N 342, N 372.

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 46, C 289, C 360, C 370, C 449, C 494, C 563, C 452, C 494, M 61, M 99, M 154, M 341, M 463.

AS 178, Franciscejski kataster za Koroško: K 97, K 128, K 403, K 407.

AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko: G 37, G 96, G 123.

AS 180, Kataster za Prekmurje: E 22, E 302, Z 45, Z 48, Z 94.

AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko: G 121, G 133, G 171, G 213, G 270, N 1.

AS 182, Reambulančni kataster za Koroško: K 174, K 265, K 388.

AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 8.

AS 1079, Zbirka normalij: šk. 5, 7, 9, knj. 1785–1786.

AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko: šk. 254, 284, 293, 295, 358, 368, 370.

AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško: št. 31, 128, 282, 283, 403, 448.

ASG = Archivio di Stato di Gorizia

Catasto giuseppino: 48, 56, 104 II, 105 II, 212, 212, Inv. 23.

Catasti Secc. XIX–XX, Elaborati: 66, Inv. 9.

Catasti Secc. XIX–XX, Mappe: Inv. 20.

AST = Archivio di Stato di Trieste

Catasto franceschino – Elaborati catastali: 9, 10, 66, 115, 116, 159, 677, 695, Inventario 89 B I.

Catasto franceschino – Mappe: Inventario 89 A I.

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

Fürstlich Auerspergsches Archiv (= FAA): A–X–30.

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt

Josephinischer Kataster: Inv. 74/2.

Franzsiszeischer Kataster: Inv. 74/1.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Josephinischer Kataster: Findbuch.

Franzsiszeischer Kataster: Findbuch.

Literatura

Allmer, Franz: Der Stabile Kataster in der Steiermark. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 26 (1976), str. 87–98 in priloge I–XI.

Baš, Angelos: K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v franciscejskem katastru. *Slovenski etnograf* V (1952), str. 76–100.

Batič, Jerneja: *Srednjeveška mesta* (Dnevi evropske kulturne dediščine). Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1998.

Blaznik, Pavle: Železniki in franciscejski katastrski elaborati. *Loški razgledi* 25 (1978), str. 11–23.

Blaznik, Pavle: Reambulacija v luči katastrske občine Žiri. *Loški razgledi* 28 (1981), str. 197–206.

Curk, Jože: Topografska analiza urbanega razvoja Maribora med koncem 18. in začetkom 20. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76, NV 41 (2005), str. 23–40.

Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor : Obzorja, 1991.

Curk, Jože: Urbano-gradbeni razvoj prekmurških trgov in mest. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59, NV 24 (1988), str. 278–300.

Curk, Jože: *Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1985 (Viri 1).

Dobernik, Marjan: Reproduciranje franciscejskega katastra. *Arhivi* 25 (2002), str. 65–77.

Erceg, Ivan: *Jožefinski katastar grada Rijeke i njegove užje okolice (1785/87)*. Zagreb : Školska knjiga, 1998.

Ficko, Majda: Francoski kataster za del Primorske. *Arhivi* 20 (1997), str. 202.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana : Slovenska matica, 1975.

Golec, Boris: Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. letnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki : Krajevna skupnost, 2003, str. 145–179.

Golec, Boris: Podoba brežiške mestne družbe do jožefinske dobe. *Župnija sv. Lovrenca v Brežicah. Ob 220-letnici župnijske cerkve* (Brežiške študije 1). Brežice : Župnijski urad, 2003, str. 11–49.

Golec, Boris: Trg Mokronog od nastanka do odprave trške avtonomije. *Trg Mokronog skozi stoletja* (Zbornik župnije Mokronog, 2. zvezek). Mokronog : Studio 5 Mirna, 2003, str. 9–110.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del. *Arhivi* 32 (2009), str. 283–338.

Granda, Stane: Zgornja Baška dolina v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika* 42 (1994), str. 52–58.

Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8ten und 9ten Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordneten Landes=Vermessung. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, 1824.

Kolanović, Josip – Šumrada, Janez (ur.): *Napoléon et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814. Guide des sources*. [...] Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2005.

Kos, Janez: Zapisnik gradbenih parcel in hiš ter posestnikov v katastrski občini Vrhnika 1824. *Vrhnški razgledi* 8 (2007), str. 180–189.

Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič : Župni urad, 1936.

Legó, Karl: *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters*. Wien : Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, [1968].

Orožen, Janko: *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. I Od početka do 1918*. Trbovlje : Občinski ljudski odbor, 1958.

Orožen, Janko: *Zgodovina Zagorja ob Savi I. Zagorje ob Savi* : Občinska konferenca SZDL, 1980.

Petek, Franci – Fridl, Jerneja: Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega načrta v Gauss-Krügerjev koordinarni sistem. *Geografski vestnik* 76 (2004), str. 75–87.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 1. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 2. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 3. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 5. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 7. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36 (1982), str. 321–337.

Schlosser, Paul: Marburg an der Drau. Eine historisch-topographische Rekonstruktion. *Deutsche Rundschau für Geographie* XXXVI (1913–1914), str. 453–469.

Seručník, Miha: Reambulančni kataster za Kranjsko. *Kronika* 57 (2009), str. 491–504.

Sgerm, Franjo: Mlini na Lovrenškem Pohorju. *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091–1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 177–196.

Sgerm, Franjo: Žage na Lovrenškem Pohorju. *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091–1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 197–236.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem* (Documenta et studia historiae recentioris IV). Maribor : Obzorja, 1984.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: *Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu*. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.

Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki I. Predmestja Karlovec, Trata, Studenec, Kapucinsko predmestje. Druga polovica 18. stoletja do 1980*. Škofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1981.

Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki II. Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg, Cankarjev trg, Blaževa ulica. Druga polovica 18. stoletja do 1984*. Škofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1984.

Tafeln zur Statistik des Steuerwesens im österreichischen Kaiserstaate mit besonderer Berücksichtigung der directen Steuern und des Grundsteuer-Katasters. Wien : Kaiserlich-königliches Finanzministerium, 1858.

Trpin, Drago: Tolmin z okolico ob koncu 18. in začetku 19. stoletja. *Tolminski zbornik*. Tolmin : Muzej, 1997, str. 159–165.

Ulbrich, Karl: Die Entwicklung des Zeichenschlüssels der österreichischen Katastralvermessung. *150 Jahre österreichischer Grundkataster*. [Wien, 1968], str. 159–196.

Ulbrich, Karl: Zeittafel zur historischen Entwicklung der österreichischen Katastralvermessung. *150 Jahre österreichischer Grundkataster*. [Wien, 1968], str. 169–178.

Valenčič, Vlado: Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones* 7–9 (1978–1980), Ljubljana, 1982, str. 127–158

Verbič, Marija: Škofja Loka v cenitvi katastrskega dohodka leta 1827 in 1830. *Kronika* 17 (1969), str. 161–167.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. I. knjiga. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Zusammenfassung

DIE GRUNDKATASTER DES 18. UND 19. JAHRHUNDERTS ALS QUELLE DER GEBÄUDE-, BAU- UND STÄDTEBAUGESCHICHTE DES SLOWENISCHEN TERRITORIUMS – TEIL 2

Der zweite Teil des Beitrags behandelt die Grundkataster vom Josephinischen bis zum Reambulierten Kataster. Das Konzept jedes einzelnen Katasters ist im Vergleich zum Theresianischen Kataster ungeachtet der verwaltungspolitischen Gliederung sehr einfach. In dem Beitrag wird der Josephinische Kataster genauer behandelt, da er als Quelle für die erörterte Problematik bislang unzureichend untersucht und im Allgemeinen in geringerem Maße als die jüngeren Kataster herangezogen wurde.

Die Aussagekraft der behandelten Kataster ist für die Gebäude- und Baugeschichte sehr unterschiedlich. Am wenigsten aufschlussreich ist der Josephinische Kataster (1785–1789), der noch keine grafische Darstellung der Grundstücke (Katastralmappen) besitzt und überhaupt wenige Angaben über die physischen Eigenschaften der Objekte beinhaltet. Seine Bedeutung ist demgegenüber umso größer für die Lokalisierung der Objekte: Da er auf dem Territorialprinzip basiert, stellt er ein kaum entbehrliches Bindeglied zwischen den älteren Quellen (unter anderem dem Theresianischen Kataster) und den Katastralmappen des 30–40 Jahre jüngeren Franziszeischen Katasters dar. Für die behandelte Problematik wäre er viel brauchbarer, wenn die Ertragsverzeichnisse der Wohngebäude, die zwar im Großen und Ganzen nur die Häuser in den Städten und Märkten berücksichtigen, in größerem Maße erhalten wären. Ein vollständiges Verzeichnis der Wohngebäude mit einer Unterteilung in Stockwerke und einzelne Räume ist einstweilen nur für den Markt Tržič/Neumärktl in Gorénjska (Oberkrain) bekannt.

Sinnbildlich könnte man sagen, dass die Zeit vor den Katastralmappen für das Kennenlernen und das Studium des betreffenden Raums eine Zeit des im (Halb-)Dunkeln Tappens und die Entstehung der Mappen ein »revolutionärer« Schritt nach vorne bedeutet. Zu einer solchen grundlegenden Verbesserung kam es durch die Erstellung des französischen Katasters für das Westufer des Isonzo/Soča (1811–1813), des im slowenischen Raum ältesten Katasters mit einem genauen Grundriss der Parzellen. Sein Gebrauchswert ist ähnlich wie bei dem einige Jahre jüngeren »stabilen« Franziszei-

schen Kataster (1818–1828), der das gesamte slowenische Gebiet außer Prekmurje (Übermurgebiet) erfasste; dieses Gebiet wurde in den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts von dem auf gleicher Basis erstellten stabilen Kataster für Ungarn berücksichtigt. Mit dem neuen Element – den Katastralmappen – wuchs die Bedeutung der Kataster als Quelle der Städtebaugeschichte in hohem Maße, da sie als Referenzquelle große Möglichkeiten für retrospektive Studien eröffnen und die spätere Evidenzhaltung der Katastralmappen eine Verfolgung der weiteren urbanistischen Entwicklung ermöglicht. Als Quelle der Gebäude- und Baugeschichte ist der Kataster im Grunde genommen weniger aufschlussreich, kann aber in Kombination mit anderen Quellen einen wertvollen Anhaltspunkt für verschiedene Untersuchungen bieten. In Bezug auf die Aussagekraft der Katastralmappen des Franziszeischen Katasters gibt es zwischen den einzelnen Fällen nur wenige Unterschiede. Im Allgemeinen können aus allen grafisch dargestellten Objekten genaue topografische Lage, Größe, (vorherrschendes) Baumaterial (Stein-, Holzhaus) und meist auch die Unterscheidung herausgelesen werden, welche Gebäude Wohn- und welche Wirtschaftsgebäude sind. Größere Unterschiede sind im Schriftoperat des Katasters bei den Beschreibungen des Inhalts der Grundstücke zu finden; diese sind meist allgemein, einige sind genauer, und nur selten ist ihnen beispielsweise die Höhe der Gebäude (Zahl der Stockwerke) zu entnehmen. Für das allgemeine Bild des Gebäudebestandes der einzelnen Katastralgemeinde stellen die auf den Franziszeischen Kataster sich direkt beziehenden Schätzungsoperat eine wichtige Quelle dar, insbesondere die Beschreibungen im Einführungsteil des Katastral-Schätzungselaborats und die Verzeichnisse der Wohnräume als Basis zur Bemessung der Gebäudesteuer. Während der mehrere Jahrzehnte dauernden Evidenzhaltung des Franziszeischen Katasters entstanden wichtige schriftliche und grafische Unterlagen, die eine Verfolgung der Änderungen des Gebäudebestandes ermöglichen, ein Mangel dieses Prozesses ist jedoch seine Uneinheitlichkeit. Diese war der Hauptgrund dafür, dass in der österreichischen Hälfte der Doppelmonarchie im Jahr 1869 mit der Erstellung eines neuen, des Reambulierten Katasters begonnen wurde. Dessen Rolle reduziert sich für die erörterte Problematik sozusagen auf den Grundriss der Parzellen, da das Schriftoperat des Katasters inhaltlich sehr karg ist, außer für Krain, wo der Kataster erstmals vergleichende Angaben über die Zahl der Stockwerke für alle Wohngebäude bietet.

Im Ganzen gesehen zeigt die vorliegende Untersuchung, dass die Grundkataster des slowenischen Gebiets bei weitem nicht zufriedenstellend erforscht sind. Sie macht auf deren zu wenig wahrgenommenen Seiten und auf jene Bestandteile aufmerksam, die als Quelle für die behandelte Problematik nach ihrer Aussagekraft und Brauchbarkeit

herausragen. Es ist vorhersagbar, dass alle Möglichkeiten noch nicht erschöpft sind, insbesondere nicht bei den jüngeren Katasterunterlagen, die bei der Erörterung weniger intensiv als die bis zum zweiten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts entstandenen Kataster herangezogen wurden.

1.04 Strokovni članek

UDK 325.3(497.6=163.6)"1878/1918"

Prejeto: 18. 5. 2010

Kolonizacija Slovencev v Bosni in Hercegovini od 1878 do 1918*

SAMIJA SARIĆ, VERA ŠTIMAC

arhivska svetnica v pokoju in višja arhivska svetnica v pokoju

Radićeva 4/1, BIH-71000 Sarajevo, BiH

e-pošta: samija.saric@gmail.com

IZVLEČEK

Po vzpostavitvi avstro-ogrške vladavine v Bosni in Hercegovini leta 1878 se je na to območje predvsem zaradi obilja obdelovalne zemlje priselilo veliko število tujih družin. Načrtovana kolonizacija se je začela leta 1893, po končani registraciji nepremičnin. Dokumenti iz let 1879–1918, ki jih je zapustila avstro-ogrška oblast, ponujajo dragocene podatke o kolonizaciji različnih narodov, med njimi tudi Slovencev. Prve slovenske družine so prispele v Bosno v začetku 1880. Do prve svetovne vojne so imeli eno kolonijo, ustanovljeno leta 1895 v naselju Prnjavor, četrti na severu Bosne. V začetku dvajsetega stoletja so Slovenci predstavljali populacijo, ki je bila integrirana v nekaj bosanskih mestih in regijah. Na podlagi omenjenega arhivskega gradiva je opisana kolonizacija Slovencev v Bosni in Hercegovini.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci, kolonizacija, manjšine

ABSTRACT

THE SETTLING OF THE SLOVENES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

After Austria-Hungary established its rule in Bosnia and Herzegovina in 1878, a great number of foreign families came to settle the Bosnian territory, mostly due to the abundance of unused fertile land. Planned settling started in 1893, after the real estate registry was compiled. Records created by Austria-Hungary authorities from 1879 to 1918, reveal valuable data on the settlements of various nations, among them also the Slovenes. The first Slovenian families came to Bosnia at the beginning of the 1880's. Up until the WWI they had one colony, established in 1895 in Prnjavor settlement, an area in the North of Bosnia. At the beginning of the 20th century, the Slovenes were a population that was integrated in several Bosnian towns and regions. The mentioned archival records serve as the base on which the actual cases of the Slovenes settling in Bosnia and Herzegovina are described.

KEY WORDS: the Slovenes, settlements, minorities

* Prevedla mag. Danijela Juričić Čargo.

Vprašanje agrarne reforme ter kolonizacije je bilo na območju Bosne in Hercegovine aktualno že v času osmanske vladavine ter v prvih dneh po prihodu avstro-ogrskih oblasti.¹ Čeprav deželna vlada za Bosno in Hercegovino agrarnemu vprašanju v začetku ni posvečala veliko pozornosti, so se po prihodu avstro-ogrške uprave številne tuje družine naseljevale na okupirana območja, posebno v severozahodnih delih Bosne in Hercegovine (v okrajih Bosanska Gradiška, Banjaluka in Prnjavor), v severovzhodnih delih (okrog Dervente in Bijeljine) ter okrog Zvornika, v Hercegovini pa okrog Konjica. Razlogi za močnejše naseljevanje severozahodnih delov Bosne in Hercegovine so bili v obilju neizkoriščene zemlje.

Po poročilu deželne vlade za Bosno in Hercegovino iz leta 1884 ter tabelarnem pregledu tujih priseljencev v Bosni in Hercegovini (ki je bilo poslano Skupnemu ministrstvu financ, Oddelku za Bosno in Hercegovino na Dunaju) je bilo v Bosni in Hercegovini leta 1884 skupaj 16.070 priseljencev – kolonistov. Po poklicu je bilo največ poljedelcev,

obrtnikov, trgovcev, intelektualcev, dninarjev in drugih. Kolonisti – priseljenci so prihajali iz različnih delov Avstro-Ogrske, Italije, Nemčije, Nizozemske, Bolgarije, Srbije, Turčije, Črne gore, Švice in Anglije.²

Prve slovenske družine v Bosni in Hercegovini 1883–1895

Iz razloženega je vidno, da se je hkrati s prihodom avstro-ogrške uprave povečevalo zanimanje za naseljevanje območja Bosne in Hercegovine, čeprav je deželna vlada za Bosno in Hercegovino prek ministrstev večkrat pošiljala svoja cirkularna obvestila (pisma) o pogojih in možnostih za kolonizacijo v Bosni in Hercegovini.³ V obvestilih (cirkularih) je bilo posebej poudarjeno, da za kolonizacijo še ni ponujena državna zemlja, hkrati pa so se »podajala poročila organov politične uprave v Bosni in Hercegovini o količini in kakovosti državnih in privatnih zemljišč, ki bi prišla v poštev za naseljevanje kolonistov na osnovi *zakupne pogodbe* ali v obliki *podložniškega razmerja* na privatnih zemljiščih«.

Vlada je tudi opozarjala, da bi množično in neorganizirano priseljevanje družin, ki so bile poleg tega tudi brez osnovnih sredstev, potrebnih za preživetje, lahko zapletlo celotno vprašanje kolonizacije. Dokumenti, ki so nastali ob delu najvišjih organov avstro-ogrške oblasti v zvezi s priseljevanjem na območju Bosne in Hercegovine od 1879 do 1918, ponujajo dragocene podatke o priseljevanju na to območje tako Slovencev kot tudi preostalih narodov. Slovenci, ki so se naselili v Bosni in Hercegovini, so bili iz Kranjske (iz Ljubljane in Idrije), Koroške (iz Celovca in Beljaka), Štajerske (iz Gradca, Maribora, Celja in Ptuja) ter iz Primorja (iz Gorice, Trsta, Kopra in drugih mest).

Po navodilih deželne vlade v Sarajevu je bilo treba družine, ki so prišle na območje Bosne in Hercegovine že v začetku okupacije, takoj namestiti ali pa jih v soglasju z njihovimi domovinskimi vladami vrniti – repatriirati. In res so neorganizirani in nenapovedani prihodi kolonistov iz monarhije v Bosno, posebej tistih iz Primorja (Küstenland), spravljali avstro-ogrsko oblast v težaven položaj. Kljub temu je bila deželna vlada na začetku prisiljena dovoliti naselitev nekaj takšnih družin z izgovorom, da bodo tuji kolonisti domačim kmetom vzor v kmetijstvu oziroma, kot piše v dokumentih, »da bodo poučili domače kmete o moderni obdelavi zemlje, država pa bo

¹ % okupacijo leta 1878 je Bosna in Hercegovina postala del Avstro-Ogrske, čeprav je do aneksije leta 1908 pravno ostala pod oblastjo sultana. Včas avstro-ogrške vladavine je imela Bosna in Hercegovina, zaradi okoliščin, v katerih je potekala okupacija, ter zaradi notranjega položaja in razmer na okupiranih območjih, poseben državno-pravni položaj.

Nerečeno agrarno vprašanje je bilo največje gospodarsko, socialno in politično vprašanje, ki ga je avstro-ogrška oblast podedovala v Bosni in Hercegovini. Največ so si od nove uprave obetali kmetje, predvsem v zvezi z reševanjem agrarnega vprašanja. Ker se je nova oblast zavedala kompleksnosti agrarnega vprašanja v Bosni in Hercegovini in vpliva agrarnih razmerij na splošne razmere v deželi, letega predvsem zaradi političnih razlogov ni želela dokončno rešiti. Tudi po začetnih omahovanjih in dvomih se je odločila obdržati obstoječa agrarna razmerja ter ves čas svoje vladavine tehtala med nezadovoljnimi kmeti in zemljiškimi posestniki, izvajala turško agrarno zakonodajo, hkrati pa je upoštevala saferski ukaz iz leta 1859.

Ne da bi posegala v osnove saferskega ukaza, je deželna vlada za Bosno in Hercegovino izdajala samo predpise, ki so zadevali uresničevanje tega ukaza ter določali postopke v agrarnih sporih. Najpomembnejši takšni dokumenti, ki jih je izdala Kállayeva uprava, so bili: ukaz deželne vlade z dne 9. januarja 1883, s katerim je bila prepovedana delitev kmečke posesti brez dovoljenja zemljiškega posestnika, ukaz z dne 19. julija 1891, s katerim je bilo določeno, da hiše in preostale stavbe, ki so jih kmetje zidali sami, niso njihova, temveč lastnina zemljiškega posestnika. Če je kmet zapustil fevdalno posestvo (čifluk), so stavbe ostale last zemljiškega posestnika, le-ta pa je moral kmetu izplačati vrednost vložnega dela za zidavo. In na koncu ukaz z dne 8. decembra 1895 o agrarnem pravnem postopku, s katerim so agrarni spori prešli v pristojnost agrarnih oblasti.

² ABH, ZMF, 1892 B.H./1884.

³ ABII, ZMF, 7.203/1882.

zaradi njihove davčne moči imela večji dobiček». In res, deželna vlada za Bosno in Hercegovino je že leta 1882 v dokumentih hvalila »pomemben vpliv, ki ga je izvršilo tistih nekaj priseljencev v okrožjih severozahodne Bosne na kmetijske razmere v teh predelih».

Zaradi dejanskega pregleda stanja so okrožne oblasti pogosto pošiljale uradnike na teren in o tem poročale deželni vladi Bosne in Hercegovine v Sarajevu. Na osnovi enega takšnih izčrpnih poročil z dne 4. februarja 1883, ki ga je pripravil pomožni uradnik Ivan Savić (Szavits), ki je po naročilu okrožne oblasti Banjaluka imel nalogo preučiti »stanje zemljišč na območju ob potoku Rijekak«, dve uri oddaljenem od Banjaluke in četrtr ure od Bosanske Gradiske, izvemo, da je zemljišče, ki ga je pregledal, »ugodno za kolonizacijo«. Na njem bi se po njegovem mnenju »lahko naselilo 50 do 60 koloniziranih družin, ki bi lahko iz gore Kozara uporabljale drva za gradnjo hiš«.⁴

Zelo zanimivo je, da je Ivan Savić v svojem poročilu navedel, da je teren, ki ga je pregledal (strmine Kozare), primeren tudi za koloniste, ki se ukvarjajo z vinogradništvom ter da bi prav vinogradništvo omogočilo »eksistenco priseljenim kolonistom, ki bi bili sposobni plačevati davke«. Navedli bomo tudi, da so istega leta na osnovi ukaza deželne vlade v Sarajevu št. 34.029/1 z dne 29. januarja 1883 Franc Vidmar in tovariši vinogradniki, doma iz goriškega okrožja, poslali prošnjo deželni vladi v Sarajevu v upanju, da bo deželna vlada »izvolila dati na razpolago potreben denar za naselitev«. Vlada je njihovo prošnjo poslala okrožni oblasti Banjaluka z obrazložitvijo, naj kose zemlje dodelijo samo tistim kolonistom, ki imajo kapital, potreben za naselitev. Na osnovi obstoječe dokumentacije nismo mogli spremljati in sklepati, ali so vinogradnik Franc Vidmar in tovariši dobili zemljo v zakup oziroma ali jim je bila odobrena naselitev v Bosni.

Ministrstvo za zunanje zadeve je zaradi neorganiziranega in nepričakovanega prihoda velikega števila kolonistov takoj na začetku opozorilo, »da je to za priseljence skrajnje tvegano, saj še ne obstajajo pogoji za namestitev tolikšnega števila kolonistov. Po drugi strani takšen način naseljevanja lahko samo zaplete celotno vprašanje kolonizacije«.⁵ Zato je ministrstvo izdalo razpis, v katerem je obvestilo vse organe dežel, ki jih je to zanimalo in so bile zastopane v državnem svetu monarhije, da se v Bosni in Hercegovini ne morejo naseljevati družine, ki se prej niso napovedale, in tudi ne tiste, ki niso imele dovolj sredstev za vzdrževanje in opremljanje posestev.

Eno izmed poročil skupnega ministrstva za finance, oddelka za Bosno in Hercegovino na Dunaju navaja, da za 24 družin s 110 člani, ki so prispele v Bosanski Novi nenapovedano in brez sredstev za življenje, niso mogli zagotoviti sredstev za vzdrževanje. Zemljiški posestniki iz Tešnja, na posestva katerih bi se kolonisti morali naseliti, so jim lahko zagotovili le semena za setev. Ker ni bilo možnosti za njihov obstoj do naslednjega leta, jih je vlada morala repatriirati. Po tem poročilu bi morale stroške v višini 238 goldinarjev, ki so nastali z vrnitvijo 24 istrskih družin iz Bosanskega Novoga, Združenju južnih železnic plačati Namestništvo v Trstu.⁶ Da bi se izognili takšnim nepredvidljivim situacijam, so oblasti priporočale občinam, naj izdajo ukaz in načrt za potovanja za osebe, ki so se želele izseliti iz svoje domovine. Ob tem naj bi se političnim občinam v monarhiji, posebej tistim v Primorju, od koder je bilo največ prošenj za izselitev, ukazala izvršitev tega priporočila.

Okrožna oblast Banjaluka je dne 15. maja 1883 obvestila deželno vlado v Sarajevu, da se je nanjo s telegramom obrnilo 15 oseb iz Terza v okraju Gradiška (Primorje) s prošnjo, da bi njim in njihovim družinam priskrbeli državna ali zakupna zemljišča. Posebej so poudarili, da so povsem brez denarnih sredstev. Okrožni predstojnik oblasti Banjaluka je v poročilu deželni vladi za Bosno in Hercegovino predlagal, da se takšnim družinam, ki so že prispele v te kraje, »le za sedaj, začasno, do četve leta 1884 izdajo sredstva, ali pa jih sprejmejo lastniki zemlje in skrbijo za njih«, ker vlada ni želela, da bi koloniste brez sredstev naseljevali na državni zemlji ali začasno na zemljiških posestvih kot zakupnike. Vlada je predlog sprejela in predlagala, naj se »pripravi en gotovinski računski predračun posebnega sklada« ter ukazala »naj se določi 200 goldinarjev za priseljence – koloniste«. V tem obvestilu je poudarjeno, da so bili brez sredstev posebej priseljenci iz Primorja, ki so od tamkajšnjih oblasti pričakovali ustrezna pooblastila in dotacije, začasno namestitev in pomoč, kot so ju dobivali kolonisti. Po nekem poročilu (lokalnih oblasti) deželni vladi v Sarajevu je bilo po naključju mogoče rešiti vprašanje desetih priseljenih primorskih družin z naseljevanjem na podložniška zemljišča.

Detajlne podatke o namestitvi teh desetih primorskih družin najdemo v poročilu predstojnika okrajne oblasti Prnjavor. V poročilu je navedeno, da je »že 12. marca 1883, brez predhodne napovedi, v Prnjavor prispelo nekaj družin iz Primorja (16 moških, 10 žensk in 26 otrok), doma iz Visnovice v okrajnem komisariatu Gorica ter iz Medane v okrajnem komisariatu

⁴ ABH, ZVS, š. 5-2-117/1883.

⁵ ABH, ZMF, prez. 143/1884.

⁶ ABH, ZMF, prez. 429/1884.

Gradiška, popolnoma brez sredstev za življenje in z željo, da se s pomočjo okrožne oblasti naselijo kot kolonisti. To je pomenilo, da so morale tamkajšnje oblasti odločilno vplivati na njihovo nadaljnje bivanje. Pri takšnih intervencijah je bilo priporočeno, naj se priseljenci – kolonisti brez življenjskih sredstev naselijo predvsem kot zakupniki.

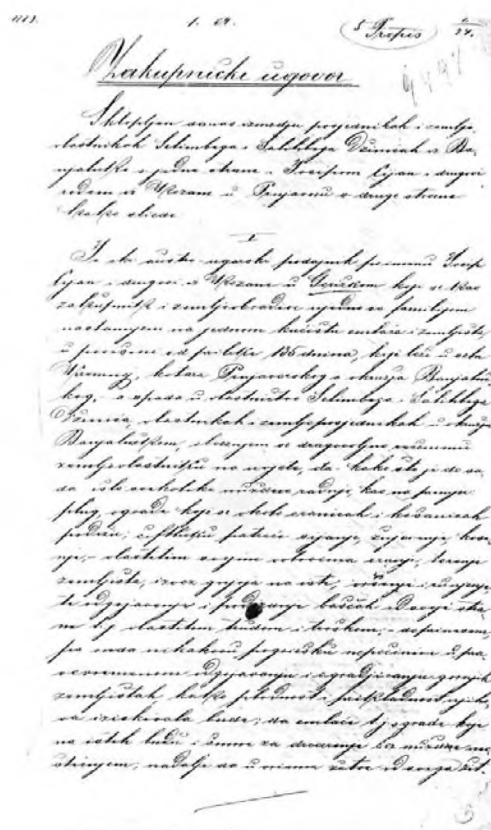
V primeru teh nekaj družin je okrožni predstojnik oblasti Banjaluka, predvsem zato, ker »še ni bil čas za setev« obvestil, da sta tamkajšnja fevdalca, bega Selim in Sahil Džinić, privolila, da bosta sprejela omenjene družine kot zakupnike na njuni zemlji v Kremni, v okraju Prnjavor. V istem dokumentu je tudi poročilo okrajnega urada Prnjavor z dne 9. aprila 1883 o namestitvi teh družin na posestvih begov Selima in Saliha Džinića.⁷

Okrajni predstojnik okraja Prnjavor je navedel imena družin, ki so prispele v Prnjavor ter od oblasti dobile dovoljenje za naselitev: »22. marca 1883 je prispelo v Prnjavor 10 družin kolonistov: Jožef Cijan, Blaž Srednik, Andrej Drnovšček (Drnauscik), Domenik Bastič, Janez Štrukl (Johan Strukel), Janez (Johan) Ščuk, Dominik Znidarčič (Snidarčič), Anton Klinc, Jožef Kristančič in Martin Gorjup iz Primorja, ki so bili nameščeni deloma v tukajšnji stražnici, deloma v praznih turških hišah ter oskrbljeni z življenjskimi potrebščinami«. Po dveh dneh počitka so si v spremstvu oblasti ogledali ponujena posestva. V dokumentu piše, da so v bližini naselja Kremna trije kolonisti (Anton Klinc, Jožef Kristančič in Martin Gorjup) izjavili, da je naselje Kremna »precej oddaljeno, zato se tam ne bodo naselili« in se vrnili v Prnjavor. Po tem dogodku je na posestvo prispel zemljiški posestnik beg Selim Džinić ter preostale koloniste vrnil v Prnjavor. Po določenem času je fevdalec sedem kolonistov le namestil na ponujenem »zemljišnem kompleksu Kremna nedaleč Prnjavorja«, v neposredni bližini ceste za Tešanj, ki je bila v lasti begov Selima in Saliha Džinića iz Banjaluke. Jožef Cijan, najstarejši kolonist iz Kozane na Goriškem, je 3. aprila 1883 v Prnjavorju prvi sklenil zakupno pogodbo. Na pogodbi so poleg njegovega tudi originalni podpisi preostalih šestih kolonistov (Blaža Srednika, Andreja Drnovščka, Domenika Bastiča, Janeza Štrukla, Janeza Ščuka in Dominika Znidarčiča), podpisa zemljiških posestnikov, begov Selima in Saliha Džinića, podpis Suljage Hadžiselimovića ter prič Mirka Vilharja in Nikole Tomaševića.

Zakupna pogodba je določala, da vsaka družina dobi določeno število dunumov⁸ zakupnega zemljišča, odvisno od števila družinskih članov. Tako je Jožef Cijan dobil 20 dunumov obdelovalne zemlje,

Blaž Srednik, Andrej Drnovšček, Domenik Bastič, Janez Štrukl in Janez Ščurk po 15 ter Dominik Znidarčič 40 dunumov.⁹ Preostali trije kolonisti (Jožef Kristančič, Martin Gorjup in Anton Klinc z družinami) so, ker niso bili zadovoljni s ponujenimi zemljišči, odšli prek Kobaša v Slavonijo. Po določenem času se je v Kremno vrnil le Anton Klinc in se pridružil »svojim plemenskim tovarišem« kot piše v poročilu. Podatkov o kolonistih Jožefu Kristančiču in Martinu Gorjupu ter njunih družinah ni v fondih, ki se nanašajo na ozemlje Bosne in Hercegovine. Verjetno so se naselili v Slavoniji in tam tudi ostali.

V poročilu je tudi navedeno, da bo okrožna oblast Banjaluka dobila na vpogled primerek zakupne pogodbe med navedenimi kolonisti in njihovimi zemljiškimi posestniki. Iz priloge k zakupni pogodbi (5 strani) je vidno, kakšni so bili pogoji za priseljence (koloniste) oziroma sedaj podložnike begov Džinićev za podpis pogodbe z njihovima zemljiškima posestnikoma.¹⁰

⁹ ABH, ZVS; š. 5-2-24/1883.

¹⁰ V podložniškem razmerju je na površini od 10.311,443 hektarjev živelo 10.698 oseb. Po podatkih sodeč lahko zanesljivo trdimo, da so v tem številu zajete tudi slovenske družine, ki so se leta 1883 naselile na fevdalnem posestvu v Kremni v okolici Prnjavorja, ki so pozneje (leta 1895) prešle v kolonizacijsko razmerje ter imele vse privilegije koloniatov.

⁷ ABH, ZMF, prez. 285/1884.

⁸ Dunum je površinska mera, ki znaša okoli 1.000 m².

Kolonizacija v Bosni in Hercegovini 1895–1918

Kolonizacija v Bosni in Hercegovini ni mogla potekati načrtovano vse do dokončanja del na katastru (1893) in vpisa zemljišč v zemljiško knjigo. V tem času je deželna vlada Bosne in Hercegovine pogosto poročala o možnostih za naselitev na območju Bosne in Hercegovine ter hkrati tudi opozarjala na posledice nenačrtovanega naseljevanja.

Ko je delo na katastru steklo, je Kállayeva uprava začela načrtno kolonizacijo. Skupno ministrstvo financ, Oddelek za Bosno in Hercegovino, je namreč z dokumentom z dne 3. avgusta 1893 deželni vladi v Sarajevu izdalo navodilo o izvrševanju zunanje in notranje kolonizacije. V njem je poudarilo osnovna načela, ki se jih je bilo treba držati pri kolonizaciji. Po tem navodilu bi se zunanji kolonisti lahko naseljevali na dva načina: v manjših skupinah od 5 do 10 družin ter v večjih skupinah, ki bi ustvarjale večje, kompaktno kolonije. Po predpisih bi vsaka družina dobila parcelo velikosti od 10 do 20 hektarjev zemlje za izkrčenje. Za pridobitev takšne parcele pa je morala imeti družina vsaj 600 goldinarjev gotovine za pokritje osnovnih potreb, ker je morala skrbeti zase najmanj pol leta, »*dokler se gospodarstvo ne organizira za proizvodnjo*«.

Parcele so bile dodeljene v desetletni zakup. Letna zakupnina je znašala 50 krajcarjev za hektar, kolonisti pa so jo začeli plačevati tri leta po naselitvi. Po poteku zakupne pogodbe je parcela prešla v last zakupnika, vendar le, če jo je izkrčil in redno obdeloval. Poleg parcele je vsaka družina iz državnih gozdov dobila brezplačen material za zidavo hiše in gospodarskih poslopij, ki jih je potrebovala. Možnosti za naselitev so bile torej zelo ugodne, ker so lahko postali kolonisti lastniki zemlje za simbolično ceno. Zato se je povečalo zanimanje za naseljevanje v Bosni in Hercegovini, to pa je povzročilo velik in hiter priliv tujega prebivalstva.

Kolonisti so večinoma prihajali v organiziranih skupinah ter ustanavljali popolnoma nova naselja – kolonije ali pa nove dele že obstoječih naselij. Navedli bomo, da se je po uradnih podatkih na teh prostorih do konca leta 1905 naselilo 1.817 družin z 9.660 osebami, zasedle pa so 21.892 hektarjev zemlje. Po narodnosti sestavi je bilo do tega leta skupaj: 107 družin Čehov, 331 družin Nemcev, 87 družin Italijanov, 830 družin Poljakov, 365 družin Rusinov, 86 družin Madžarov ter po 10 družin Slovakov in Slovencev. Verska sestava je bila taka: 1.155 družin katoličanov, 365 družin grških katoličanov in 297 družin evangeličanov.

Priseljeni Slovenci v Bosni in Hercegovini so med letoma 1878 in 1918 ter tudi po letu 1918 sodelovali na vseh področjih življenja in dela avstro-ogrske države: v upravi, financah, prosveti, zdravstvu, gospodarstvu, lesni industriji (sekanje gozdov, žage), rudarstvu, metalurgiji, poljedelstvu (sadjarstvo, vinogradništvo), trgovini (izvoz rakov in tobaka), bančništvu, kulturi (gostovanja gledališč ter drugih umetnikov in zabavljačev), socialnih akcijah (pomoč za ponesrečene v požaru v Ljubljani), ustanavljali so razna društva in združenja vseh strok.

Med avstro-ogorskimi priseljenci v Bosni in Hercegovini so zanimivo socialno skupino predstavljali kmetje kolonisti. Večje število le-teh je bilo zabeleženih do prve svetovne vojne. Najštevilnejši so bili Poljaki in Nemci, saj so od osemindesetih ustanovili triindvajset kolonij (dvanajst poljskih in enajst nemških kolonij), štiri so bile češke, štiri poljsko-rusinske, tri rusinske, dve italijanski, po ena ogrska in ena slovenska kolonija. Kot je vidno, Madžari in Slovenci niso kazali preveč zanimanja za skupinsko naseljevanje v Bosni in Hercegovini.¹¹

Ralutinac, slovenska kolonija

Slovenci so do prve svetovne vojne imeli le eno kolonijo. Nastala je leta 1895 v naselju Ralutinac v okraju Prnjavor. Sestavljalo jo je deset družin (iz Furlanije), ki so leta 1904 (posamezno gospodinjstvo) plačevale 53,22 kron glavne davčne desetine.

Po podatkih iz arhivske dokumentacije in poročila Ladislava Barona o kolonijah v Bosni, je bila »*slovenska kolonija – samostojna vaška skupnost Ralutinac, na površini 125 hektarjev, ustanovljena leta 1895. Sodila je v katastrsko občino Drenova, v okraju Prnjavor. Na začetku je bilo naseljeno 15 hiš z 79 dušami, od tega je bilo 10 slovenskih, 1 češka, 1 srbska in 3 slovaške. Začetni kapital je znašal 8.090 kron.*« Vzgajali so žita (pšenico, ječmen, oves, koruzo) in fižol. Sejali so deteljo in kosili seno. Od sadja so gojili črno in belo slivo, jabolka, hruške in češnje, od zelenjave pa največ krompir, zelje, čebulo, česen ter buče. Imeli so eno kapelico, duhovnik pa je bil Hrvat iz Prnjavorja. Šole ni bilo, vendar je bil v času poročanja govor o načrtovanju splošne osnovne šole v vasi Viočani, ki je bila 3 kilometre oddaljena od Drenove. Pouk naj bi bil v srbohrvaščini, s tem pa so se kolonisti popolnoma strinjali, ker so »*notroci istega v glavnem že obvladali*«. ¹²

¹¹ Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Hercegovina, 1913. str. 51.

¹² ABII, ZVS, š. 214/1905. in ABII, ZMF, 15514/B. II./

Pred letom 1910 in po njem so Slovenci predstavljali heterogeno socialno skupino, ki je bila integrirana v več mestih in na več območjih Bosne in Hercegovine, zlasti v največjih mestih. To je vidno na osnovi njihove razširjenosti v okrajih in mestih v Bosni in Hercegovini leta 1910. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je bilo v vasi Ralutinac vpisanih 72 Slovencev in 7 pravoslavcev. Sicer pa je v Prnjavorju istega leta živelo 88 oseb, katerih materni jezik je bila slovenščina. Med njimi je bilo 57 oseb z deželno pripadnostjo Bosni in Hercegovini ter 31 oseb, ki so imele avstrijsko državljanstvo.

V kakšni meri je bilo začetno naseljevanje iz nuje kaže primer šestih slovenskih družin, ki so po dvanajstih letih podložništva na posesti begov Salih in Selima Džinića iz Kremne pri Prnjavorju zaprosile za državno zemljo in prehod v kolonizacijsko razmerje z vsemi privilegiji, ki so jih imeli drugi kolonisti. Okrajni urad Prnjavor je že 6. junija 1894 njihovo prošnjo poslal deželni vladi v Sarajevo v odobritev s predlogom, da se Goričanom Josefu Cijanu in tovarišem iz Kremne, ki so bili do takrat v podložniškem razmerju, dodelijo državne (erarialne) krčevine.

Po drugem dokumentu, zapisniku, sestavljenem v okrajnem uradu v Prnjavorju 17. oktobra 1895, je šest slovenskih družin Josefa Cijana, Antona Klinca, Antona Zniderčiča, Janeza Srednika - Kadrmača, Janeza Štrukla in Janeza Šćurka iz Kremne dobilo dovoljenje za naselitev na kompleksu št. XVIII Rarutinac, Bukvik in Grabik katastrske občine Drenova. Ob tej priložnosti so s podpismi obljubili, da od deželne vlade ne bodo zahtevali nobenih denarnih sredstev za ureditev novega gospodarstva, to pa je bil tudi pogoj za pridobitev zemljišča v zakup in začetka kolonizacijskega razmerja. To pomeni, da so bile te slovenske družine sprva naseljene v teh krajih kot podložniki begov Džinićev iz Kremne, po dvanajstih letih pa so jih lastniki zemlje razrešili podložniškega razmerja. Postali so zakupniki na državni zemlji, sklenili so zakupne pogodbe in na ta način prešli med koloniste. Teh šest slovenskih družin, sedaj kolonistov, je sklenilo zakupne pogodbe 18. oktobra 1895 (po poročilu okrajnega urada v Prnjavorju, št. 6557/

95), oblasti pa so jih vpisale v evidence kolonistov.¹³

Podrobnejše podatke o številu članov in premoženjskem stanju teh šestih slovenskih družin najdemo v dokumentih iz leta 1895, ko so na zahtevo deželne vlade BiH morali predložiti podatke o številu družinskih članov, njihovi starosti ter gotovinskih in drugih sredstvih, ki so jih imeli.

Iz dokumenta lahko izvemo, da sta v tem času (med letoma 1883 in 1895) umrla Dominik Zniderčič in Blaž Srednik, njuna dediča pa sta postala sinova Anton Zniderčič in Janez (Johan) Srednik. Domenik Bastič in Andrej Drnovšček leta 1885 nista prešla v kolonizacijsko razmerje. Na osnovi obstoječe dokumentacije o njunem nadaljnjem gibanju ni mogoče zvedeti ničesar.

Po zakupnih pogodbah so vsi kolonisti, ki so sklenili zakupno pogodbo, dobili po 105 dunumov zemlje na eni ali več parcelah ter po 3. členu zakona morali vsako leto, začeni leta 1889 in do konca leta 1905 plačati dogovorjeno takso za zakup v višini 5 goldinarjev in 25 krajcarjev.

Na osnovi tega dokumenta so nam dostopni podatki o slovenskih kolonistih, številu članov njihovih družin in premoženjskem stanju leta 1895, ko so sklenili pogodbe in prešli v kolonizacijsko razmerje:

1. Jožef Cijan, poljedelec iz Kozane (Gorica), je imel 45 let, skupno pet družinskih članov (soproga Lucija, 45, sin Anton, 16, hčerki Johana, 17 in Karolina, 13 let) ter 105 dunumov zemlje na eni parceli. Njegovo premoženjsko stanje tako kot tudi premoženjsko stanje preostalih kolonistov je bilo po dvanajstih letih precej boljše kot ob prihodu, ko so bili popolnoma brez sredstev. Jožef Cijan je imel 2 odrasla in 1 mladega vola, vredne 120 goldinarjev, 3 krave, vredne 70 goldinarjev, voz, vreden 20 goldinarjev, plug, vreden 5 goldinarjev, in brano, vredno 3 goldinarje. Gotovine ni imel.

2. Anton Klinc, poljedelec iz Medane (Gorica-Gradiška), je imel 60 let, skupno sedem družinskih članov (soproga Lucija (umrla), soproga Ana, 45, sinovi Franc, 20, Johan, 18, Peter, 15, Anton, 5 in hči Luiza, 7 let) ter 105 dunumov zemlje na dveh parcelah. Anton Klinc je imel 4 vole, vredne 140 goldinarjev, 1 mladega vola, vrednega 20 goldinarjev, 3 svinje, vredne 30 goldinarjev, voz, vreden 30 goldinarjev, in plug, vreden 5 goldinarjev. Gotovine ni imel.

3. Dominik Zniderčič, poljedelec iz Dolegna (Gorica-Gradiška), je umrl leta 1890. Imel je skupno sedem družinskih članov (soproga Lucija, 45,

1913. V dokumentu iz leta 1905 so navedene le tiste družine, ki so v letu 1904 plačale desetino. Ni znano, ali je bila še kakšna slovenska družina. Tiste družine, ki so prispele pozneje, niso navedene, to pa pomeni, da niso začele plačevati davka oziroma niso še imele letine. Nekaj slovenskih družin je bilo po prihodu v Bosno (1883) v podložniškem razmerju, vendar so kasneje (1895) prešle v kolonizacijsko razmerje.

¹³ ABH, ZVS, š. 26-13-32/1895.

sinovi Anton, 26, Jozef, 20, Petroj-Peter, 18, Johann, 17, Franciskoj-Franz, 17 let in hčerka Marija (ni podatkov o starosti)) ter 105 dunumov zemlje na treh parcelah. Po smrti Dominika Znidarčiča je posest podedoval najstarejši sin Anton, ki je imel soprogo Marijo. Premožensko stanje družine Znidarčič leta 1895: 10 volov, vrednih 500 goldinarjev, 5 krav, vrednih 150 goldinarjev, 10 svinj, vrednih 80 goldinarjev, 3 teleta, vredna 20 goldinarjev, voz, vreden 26 goldinarjev, ter 100 goldinarjev gotovine.

4. Blaž Srednik, poljedelec iz Višnjika (Gorica), je umrl leta 1894. Imel je dva družinska člana (soproga Marija, 65, in sin Johann-Kadrmac, 25) ter 105 dunumov zemlje na 5 parcelah. Njihovo premoženje je obsegalo: 2 vola, vredna 104 goldinarje, in voz, vreden 20 goldinarjev. Gotovine niso imeli.

5. Janez (Johann) Štrukl, zemljiški posestnik iz Vedrijana (Gorica), je imel 53 let, skupno pet družinskih članov (soproga Marija, 45, sin Anton, 19, hčerke Marija, najstarejša, Katarina, 14, in Franciska, 12 let) ter 105 dunumov zemlje na 6 parcelah. Imel je 2 vola, vredna 80 goldinarjev, mladega vola, vrednega 30 goldinarjev, 2 kravi, vredni 40 goldinarjev, in plug, vreden 5 goldinarjev.

6. Janez Ščurk, poljedelec iz Svetega Lorenza (Gorica), je imel 70 let, skupno sedem družinskih članov (soproga Katarina, 55, sinovi Janez (umrl leta 1890), Juraj, 23, Franc, 18, Anton, 15 let, hčerka Marija (ni podatkov o starosti)). Imel je 105 dunumov zemlje na 4 parcelah, 4 vole, vredne 120 goldinarjev, 3 krave, vredne 80 goldinarjev, 3 mlade goveje junice, vredne 20 goldinarjev, 4 svinje, vredne 50 goldinarjev, plug, vreden 5 goldinarjev, voz, vreden 20 goldinarjev, in brano, vredno 3 goldinarje.

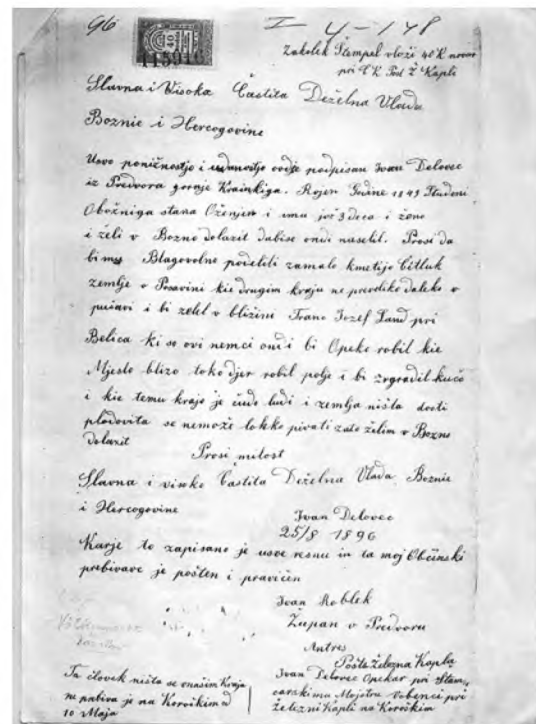
Če analiziramo število družinskih članov in premoženjsko stanje teh koloniziranih slovenskih družin lahko sklenemo, da je bila, kar zadeva število članov, največja družina Dominika Znidarčič ter da je bila po predstavljenem premoženjskem stanju sodeč tudi najpremožnejša. Po smrti Dominika Znidarčiča so sinovi nadaljevali obdelovanje zemlje, si ustvarili svoje družine in se, kot je vidno iz dokumentacije, še naprej ukvarjali s poljedelstvom na zakupljenem zemljišču Rarutinac, Bukvik in Grabik.

Iz letih 1902, 1903 in 1905 so podatki o Antonu in Johanu (Janezu) Znidarčiču v Vučjaku, kjer so se začeli ukvarjati z drugimi posli. Tako je bil leta 1905 omenjen Anton (Tono) Znidarčič kot krčmar oziroma gostilničar in trgovec na drobno v Vučjaku, proti kateremu so kolonisti iz Vučjaka vložili tožbo zaradi uzurpacije parcele št. 92 kolonizacijskega kompleksa Vučjak. To parcelo, veliko 600

m², je Znidarčič leta 1902 »na formalni dražbi dobil in zgradil hišo za vodenje svojega gostilničarskega in trgovskega posla«, za zakupno vsoto 4 kron na leto. Na isti način je leta 1902 in 1903 na dražbi, ki so jo izvedle tamkajšnje oblasti, prišel v posest šolskega zemljišča v Vučjaku. Po podatkih v dokumentih je bilo »točilniško dovoljenje« za delo napisano na Antona Znidarčiča, njegov brat Janez Znidarčič, drugi sin Dominika Znidarčiča, pa je že leta 1901 prosil za dovoljenje za odprtje trafike ter prodajo sladkorja in soli.

Na parceli št. 92 v Vučjaku sta zgradila hišo in pomožna poslopja, ki so bili ocenjeni na vrednost 1.200 kron, to pa jih je, kot piše v dokumentu, »oddaljilo od kolonistov«. S pomočjo njunega trgovskega posla sta lahko pomagala še petim družinam svojih bratov in sester, ki so se še naprej ukvarjale s poljedelstvom na zakupnem zemljišču v Rarutincu, Bukvik in Grabiku.

V dokumentu iz leta 1905 piše, da je okrajni predstojnik predlagal uzakonitev obstoječega premoženjskega in zakupnega stanja Znidarčičev v Vučjaku ter izdajo dovoljenja za ukvarjanje s trgovinskim poslom. Omenili bomo še, da so bili v evidenci kolonistov za leto 1914 omenjeni Znidarčiči v koloniji Rarutinac, Pero Znidarčič in Franc Znidarčič pa v Vučjaku.

Faksimile pisma (1896) Slovenca Ivana Delavca, v katerem prosi, da mu deželna vlada odobri naselitev ter dodeli zemljo v Bosni (Posavina).

Slavna i svetita
 Deželna Vlada Bosnie
 in Hercegovine

Janez Delovec iz Trudvora
 gornje Krainskega.
 Godine 1896. 30 Kolovoza sim
 poslal prosilno pismo Brif
 sim prosil deli zemlje podeliti
 Dabi se ondi naselil v Franc
 Jozef land ali kje drugej
 In tudi sim poslal 40 novcov
 za kolek stempel ali so prije
 li ki sem si dal na pošto v
 Tekani Kapli Njzen Kapel na
 Koroskim pa Jex nisim ostal
 dalje primojmo sprekarškino delo
 koker do so listopada sem sel in
 dolazil na Krainsko in sem
 pričakoval odgovora pa ni nis
 ta šripte in sim sribal na
 Njzen Kapel nanista ni bilo odgovor

Prosim mi dajo vedeti al so prijeli
 to šripte od dupanstva narjena
 ali seje zgubila in tudi ala rad
 bi se ondi v Bosnie naselil i
 ogradil kući ako bi mi podelili
 ali prodali ene 5-10 Hektarov
 zemlje ali tudi če bije bilo več
 če bi se dabi pogoviti do bije
 usvaka godino en del platil
 prosim dajo odgovor al bije mi
 prodali ker jez dolazim v Prijanu
 ondi in ostarem tam do prihod
 no godino zredim kući prosim
 odgovor in milost

Slavna i svetita Deželna
 vlada Bosnie in Hercegovine

Antres
 1116.281
 1116.281
 1116.281

Janez Delavec
 Trudvor Hoflein
 Ober Krain
 Post Turjalič

Faksimile pisma (1897) Slovence Janeza Delavca, v katerem ponovno prosi, da mu deželna vlada Bosne in Hercegovine odobri naselitev ter dodeli zemljo.¹⁴

¹⁴ ABH, ZVS, š. 4-104/1897.

Primer prošnje Slovenca Ivana Delavca ilustrativno prikazuje, da so med avstro-ogrsko okupacijo tudi slovenski poljedelci povpraševali po zemlji v Bosni in Hercegovini. Ivan Delavec je 25. avgusta 1896 v svoji prošnji za dodelitev zemlje deželno vlado nagovoril z besedami »*Slavna i Visoka Čestita Deželna Vlada Bosnie i Hercegovine*«. V prošnji je navedel, da je doma iz Preddvora na Gorenjskem, rojen leta 1849, poročen, da ima ženo in tri otroke ter da bi se želel naseliti v Bosni. V zahtevku je vlado prosil, da mu »*blagovolno podelili zamalo kmetijo Čitluk zemlje v Posavini kie drugim krajju ne preveliko daleko v pušavi i bi želel v bližini Franc Jozef Land pri Belica ki so ovi nemci ondi bi Opeko vobil kie Mjesto bližo takodjer vobil polje i bi zgradil kučo i kie temu krajju je čudo ludi i zemlja nišla dosti plodovita se nemože lobko pivati zato želim v Božne dolaziti*«. ¹⁵

Naslednje leto (1897) je Slovenec Janez Delavec (gre za isto osebo) ponovno poslal prošnjo. Naslovil jo je takole: »*Slavna i Visoko Častita Deželna Vlada Bosnie in Hercegovine*«. V njej navaja, da je leta 1896 poslal »*prosilno pismo Brf sim prosil debi zemlje podelili da bi se ondi naselil v Franc Jozef land ali keje drugeja*«.

V prispevku o kolonizaciji Slovencev v Bosni in Hercegovini, posebej upošteva agrarno kolonizacijo, so predstavljeni podatki o priseljevanju slovenskega prebivalstva oziroma o kolonizaciji poljedelskih družin v obdobju od 1878 do 1918, ki so na voljo. Gre za osebe, ki so zaprosile za prosta zemljišča za naselitev in obdelovanje na prostoru Bosne in Hercegovine, da bi sebi in svojim družinam omogočile eksistenco. Ker so bile to v glavnem marljive in delovne družine, so bile z njihovim prihodom v Bosni in Hercegovini izkrčene in obdelane tudi do tistega časa neobdelane površine. Uporabili smo originalne dokumente o naselitvi teh družin iz Arhiva Bosne in Hercegovine, iz arhivskih fondov avstro-ogrskega obdobja: Deželna vlada za Bosno in Hercegovino (1878–1918) in Skupno ministrstvo financ za Bosno in Hercegovino (1878–1918).

Viri in literatura

Viri

Arhiv Bosne in Hercegovine (dalje: ABH), Skupno ministrstvo financ (dalje: ZMF), 1892 B.H./1884.

ABH, ZMF, 7.203/1882.

ABH, Deželna vlada v Sarajevu (dalje: ZVS), š. 5-2-117/1883.

ABH, ZMF, prez. 143/1884.

ABH, ZMF, prez. 429/1884.

ABH, ZMF, prez. 285/1884.

ABH, ZVS; š. 5-2-24/1883.

ABH, ZVS, š. 214/1905.

ABH, ZMF, 15514/B. H./1913.

ABH, ZVS, š. 26-13-32/1895.

ABH, ZVS, š. 4-148/1896.

ABH, ZVS, š. 4-104/1897.

Faksimile pisma (1897) Slovenca Janeza Delavca

Literatura

Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Hercegovina, 1913.

Zusammenfassung

DER KOLONISIERUNG DER SLOWENEN IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA

Nachdem Österreich-Ungarn seine Herrschaft im Jahre 1878 in Bosnien und Herzegowina etabliert hat, kam eine große Anzahl ausländischer Familien, um sich auf dem bosnischen Territorium anzusiedeln, zumeist wegen der Fülle des ungenutzten fruchtbaren Bodens. Die geplante Kolonisation begann 1893, nachdem die Immobilien-Registrierung abgeschlossen war. Dokumente der höchsten Behörden Österreich-Ungarns von 1879 bis 1918 zeigen wertvolle Daten über die Kolonisierung aller Völker im Allgemeinen, darunter auch Slowenen. Die ersten slowenischen Familien kamen zu Beginn der 1880er Jahre nach Bosnien. Bis zum Ersten Weltkrieg haben diese 1895 eine Kolonie in der Siedlung Prnjavor, einem Stadtteil im Norden Bosniens, gegründet. Zu Beginn des XX Jahrhunderts repräsentieren die Slowenen eine Population, die in verschiedenen Städten und Regionen integriert ist. In den genannten Archivalien sind die einzelnen Fälle der Kolonisierung der Slowenen in Bosnien und Herzegowina beschrieben.

¹⁵ ABH, ZVS, š. 4-148/1896.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 625.7/.8(497.4Ljubljana)
Prejeto: 10. 9. 2010

Vpogled v nastanek Cestnega podjetja Ljubljana in njegovo gradivo

BARBARA PEŠAK MIKECprofesorica zgodovine in sociologije, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: barbara.pesak@zal-lj.si**RADO VODENIK**gimnazijski maturant, samostojni arhivski tehnik
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: rado.vodenik@zal-lj.si

IZVLEČEK

Fond Cestno podjetje Ljubljana vsebuje poleg novejše dokumentacije tudi veliko take, ki je nastala pred ustanovitvijo podjetja v letu 1961. Za graditev in vzdrževanje cest v Ljubljani so pred tem letom skrbele različne institucije, od mestnega magistrata, ki je opravljal dela okrajnega cestnega odbora, prek različnih oblik mestnih podjetij, do uprav za ceste s širšim teritorialnim delovanjem.

Med starejšim gradivom z območja Ljubljane so zanimivi idejni načrti nekaterih starejših ljubljanskih mostov, ki segajo tudi v drugo polovico devetnajstega stoletja, obsežni sta dokumentacija izrisov cestnih omrežij in kategorizacija občinskih cest z območja skoraj celotne Slovenije.

KLJUČNE BESEDE: cestno podjetje, Ljubljana, most, cesta, tehnična dokumentacija

ABSTRACT

AN INSIGHT INTO THE LAUNCH OF CESTNO PODJETJE LJUBLJANA AND ITS RECORDS

The archival fond Cestno podjetje Ljubljana includes not only the company's recent documentation but also a number of records that had been created before the foundation of the company in 1961, when the building and maintenance of the roads in Ljubljana were in the hands of various institutions. One such institution was the Ljubljana town hall, which acted as the district committee on roads. Also involved in this area of work were various city companies as well as road administrations that had jurisdiction over larger parts of the Slovenian territory.

Particularly interesting among the older records for the territory of Ljubljana are outline schemes for some of the old bridges in Ljubljana that date back as far as the second half of the 19th century. There is also extensive documentation on road network planning and categorizing of municipal roads almost for the entire territory of Slovenia.

KEY WORDS: road companies, Ljubljana, bridges, roads, technical documentation

V letu 2006 smo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana prevzeli gradivo Cestnega podjetja Ljubljana. Fond je bil v letu 2008 strokovno obdelan in popisano; obsega trinajst tekočih metrov, gradivo pa sega vse od leta 1841 do leta 1992. Fond je popisal samostojni arhivski tehnik Rado Vodenik, ki je izpostavil pomembnejšo tehnično dokumentacijo.

Med strokovno obdelavo se je razkrila vsa bogata zakladnica podatkov, ki so se skrivali med gradivom. Fond namreč ne obsega samo novejšega spisovnega gradiva, ki je nastajalo med delovanjem podjetja, pač pa tudi kar nekaj gradbeno-tehnične dokumentacije za cestno-prometne objekte na območju celotne Slovenije. Pomembnejši med njimi so načrti za nekatere bolj ali manj znane ljubljanske mostove, graditev katerih sega tudi v prvo polovico devetnajstega stoletja. Na vprašanje, zakaj in kako so se načrti iz obdobja daleč pred ustanovitvijo cestnega podjetja ohranili v njegovem gradivu, nam lahko odgovori vpogled v nastanek Cestnega podjetja Ljubljana.

Nastanek Cestnega podjetja Ljubljana

Cestno podjetje Ljubljana je bilo ustanovljeno leta 1961. Pred ustanovitvijo so si skrb za graditev in vzdrževanje cest, trgov in mostov v Ljubljani delile druge institucije.

Cestni odbori

Pred prvo svetovno vojno so za graditev in vzdrževanje cest skrbeli cestni odbori. Financirani so bili iz cestnih fondov, v katera so prispevala sredstva občine. Ustanovljeni so bili na podlagi zakona o graditvi in vzdrževanju javnih neerararnih cest in poti za Kranjsko.¹ Ustanovljeni so bili za vsako cesto ali kompleks cest, ki so jih financirali iz posameznega cestnega fonda. Za upravo okrajnih cest so predvideli okrajne cestne odbore; te so ustanovili za območja sodnih okrajev ter za mesto Ljubljana, lahko pa so več sodnih okrajev združili v cestni okraj.² V Ljubljani je opravljal dela okrajnega cestnega odbora **mestni magistrat**.

Zakon o samoupravnih cestah je leta 1929 opredelil okrajne cestne odbore kot pomožne organe oblastne samouprave za graditev in vzdrževanje oblastnih cest.³ V vsakem upravnem okraju so

ustanovili po enega ali več cestnih odborov. Kasneje so določili okrajne cestne odbore kot pomožne organe za graditev in vzdrževanje banovinskih cest I. in II. reda.⁴ V vsakem srezu so ustanovili po enega ali več cestnih okrajev z okrajnim cestnim odborom. Leta 1939 so bili v Dravski banovini okrajni cestni odbori na sedežih vseh okrajnih načelstev.⁵

Mestno podjetje Cestogradnja

Za graditev in oskrbo cest je do leta 1948 skrbelo **Podjetje za nizke gradnje MLO Ljubljana**. Septembra tega leta se je na podlagi odločbe MLO razdelilo na mestni podjetji **Uprava cest MLO Ljubljana** in **Beton**. Prvo je skrbelo za graditev cest, trgov, ulic, pločnikov in manjših mostov, za graditev s težkim granitnim in asfaltnim tlakom, drugo pa za graditev s težkim betonskim tlakom, za graditev mostov in večja popravila že obstoječih večjih mostov ter graditev kanalov.⁶

Oktobra 1948 je bilo na predlog Poverjenišva za lokalni promet ustanovljeno Mestno podjetje za graditev cest v Ljubljani, imenovano **Cestogradnja**. Odcepilo se je od podjetja Beton. Skrbelo je za graditev in vzdrževanje cest in mostov. Podjetje je bilo pod operativno-upravnim vodstvom Poverjenišva za lokalni promet v Ljubljani, poslovne prostore pa je imelo na Vilharjevi cesti. K upravi Poverjenišva za lokalni promet so v tem času spadala tudi mestna podjetja Električna cestna železnica, Mestno prevožno podjetje (Meprom), Avtotaksi in Špedicija Ljubljana.⁷

Uprava cest OLO Ljubljana

V letu 1952 je bila na novo vzpostavljena organizacija cestne službe v LRS z glavno upravo za promet vlade LRS⁸ na vrhu in podrejenimi terenskimi tehničnimi sekcijami. V Ljubljani so preoblikovali mestno podjetje Cestogradnja in ustanovili **Tehnično sekcijo Ljubljana**; skrbela je za območje tedanjega okraja Kranj z Bledom in del območja okraja Ljubljana. V sklopu sekcije je bilo na območju okraja Ljubljana organiziranih pet nadzorstev, in sicer v Ljubljani, Logatcu, Domžalah, Litiji

¹ Zakonik in ukazni list za Vojvodstvo Kranjsko, 1864, str. 18–22.

² Deželni zakonik za Vojvodstvo Kranjsko, 1873, str. 34–42 in Deželni zakonik za Vojvodino Kranjsko, 1889, str. 70–87.

³ Uradni list Ljubljanske in Mariborske oblasti št. 60/247.

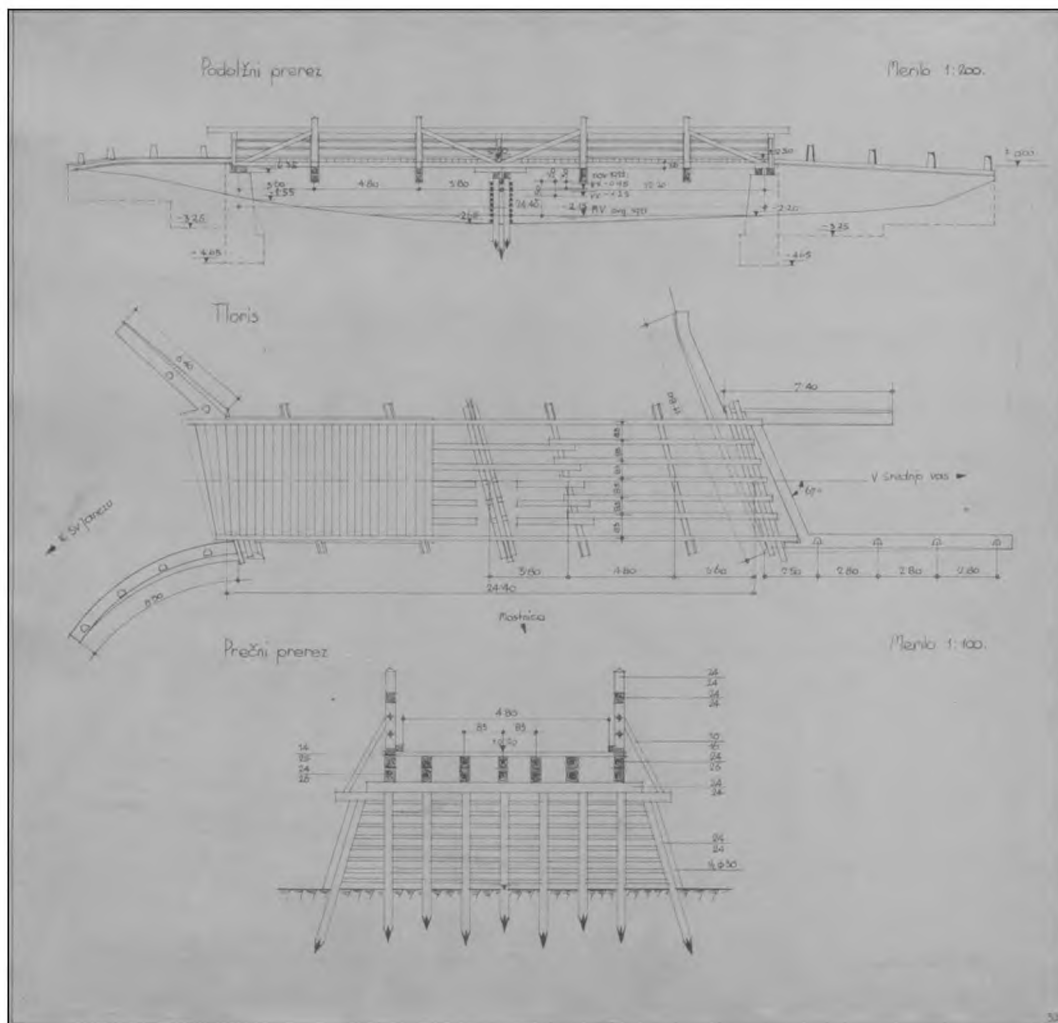
⁴ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 4/1930, Pravilnik za poslovanje okrajnih cestnih odborov v območju Dravske banovine.

⁵ *Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, str. 20, 27.

⁶ ZAL LJU 474, Serija 3, MLO Ljubljana, Poverjenišvo za lokalni promet, t. e. 4, a. e. 12, 377.

⁷ Prav tam.

⁸ Ur. l. LRS, 9-33/52.

Načrt za leseni most s sistemom trapezoidnih vešal čez potok Mostnica v Stari Fužini v Bohinju, s Spiska cestnih mostov okraja Radovljica, 1935. (SI ZAL LJU 704, t.e. 82, a.e. 2972)

in Višnji Gori. Cestno omrežje je bilo razdeljeno na cestne odseke, ti pa so imeli povprečno po 2,5 km cest na enega cestarja. Celotna sekcija je imela zaposlenih 450 rednih delavcev in uslužbencev, v sezoni pa se je število dvignilo še za okrog 250 zaposlenih. Na območju okraja Ljubljana je bilo zaposlenih 60% vseh delavcev in uslužbencev. Tehnična sekcija je vzdrževala ceste I. in II. reda,⁹

⁹ Cesta I. reda je bila cesta, ki je peljala skozi dve ali več republik in je povezovala njihova glavna mesta ali pomembna gospodarska območja. Lahko tudi mednarodna cesta.

Cesta II. reda je bila cesta, ki je povezovala gospodarska območja posamezne ljudske republike in se navezovala na cesto sosednje ljudske republike. Lahko tudi cesta, ki je bila posebnega pomena za ljudsko republiko.

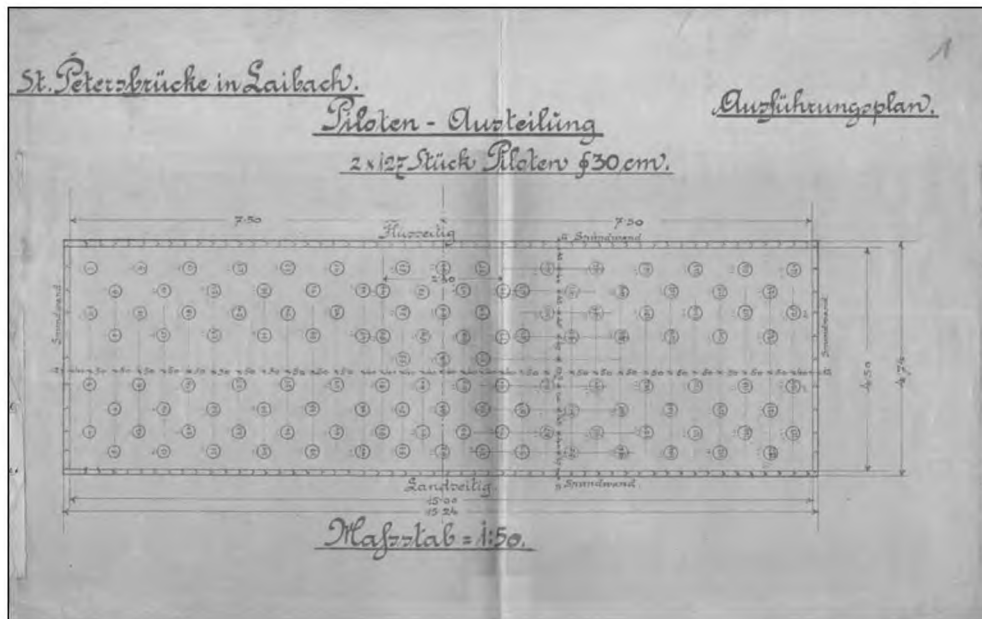
Cesta III. reda je bila cesta, ki je povezovala dve ali več občin in je imela poseben pomen za njihovo območje.

Cesta IV. reda je bila cesta, ki je povezovala naselja v občini in je imela pomen za krajevni promet v občini.

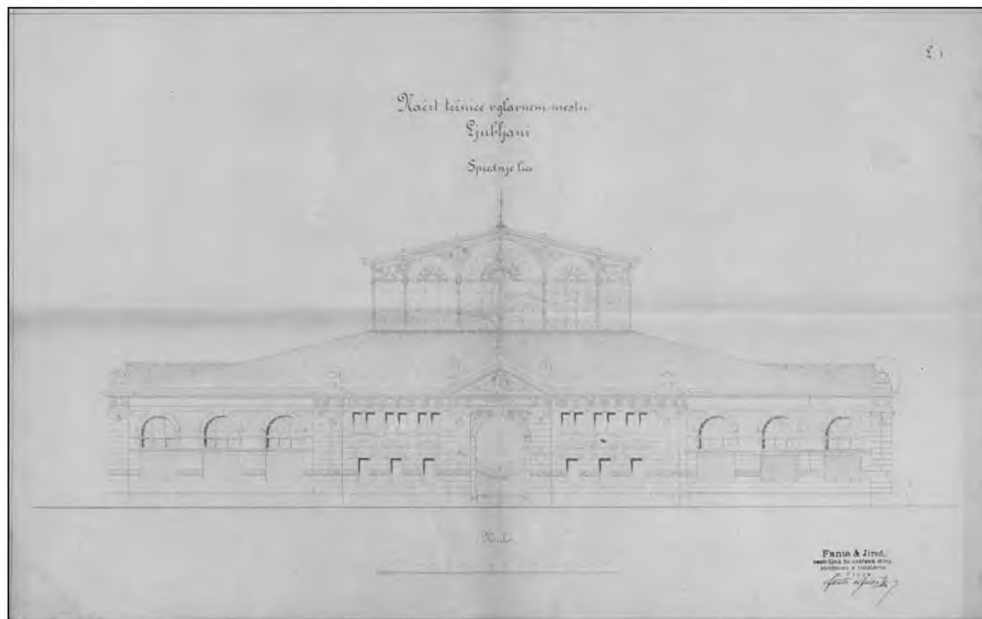
skrbela pa je tudi za modernizacijo in rekonstrukcijo cest ter nove ceste. Tehnična sekcija je poslovala kot proračunska ustanova. Vsa sredstva za svoje delovanje je črpala po načrtu prek Uprave za ceste LRS iz proračuna LRS in cestnega sklada. Sredstva za negospodarske investicije je črpala iz negospodarskih investicij LRS. Za ta sredstva so prispevali tudi skladi negospodarskih investicij OLO Ljubljana in občin.¹⁰

Hkrati z reformiranjem Cestogradnje in ustanovitvijo Tehnične sekcije za ceste I. in II. reda je bila za območje MLO Ljubljana v letu 1952 ustanovljena **Uprava cest MLO Ljubljana** kot gospodarska ustanova s samostojnim financiranjem. Ta je vzdrževala in modernizirala celotno cestno omrežje na območju MLO Ljubljana, vključno ceste I., II. in III. reda. Zaposlenih je imela 290 delavcev.

¹⁰ ZAL LJU 704, Cestno podjetje Ljubljana, t. e. 7, a. e. 252.

Začetek graditve Sv. Petra mostu čez Ljubljano, del načrta za pilotiranje temeljev, približno 1914. (SI ZAL LJU 704, t.e. 79, a.e. 2762)

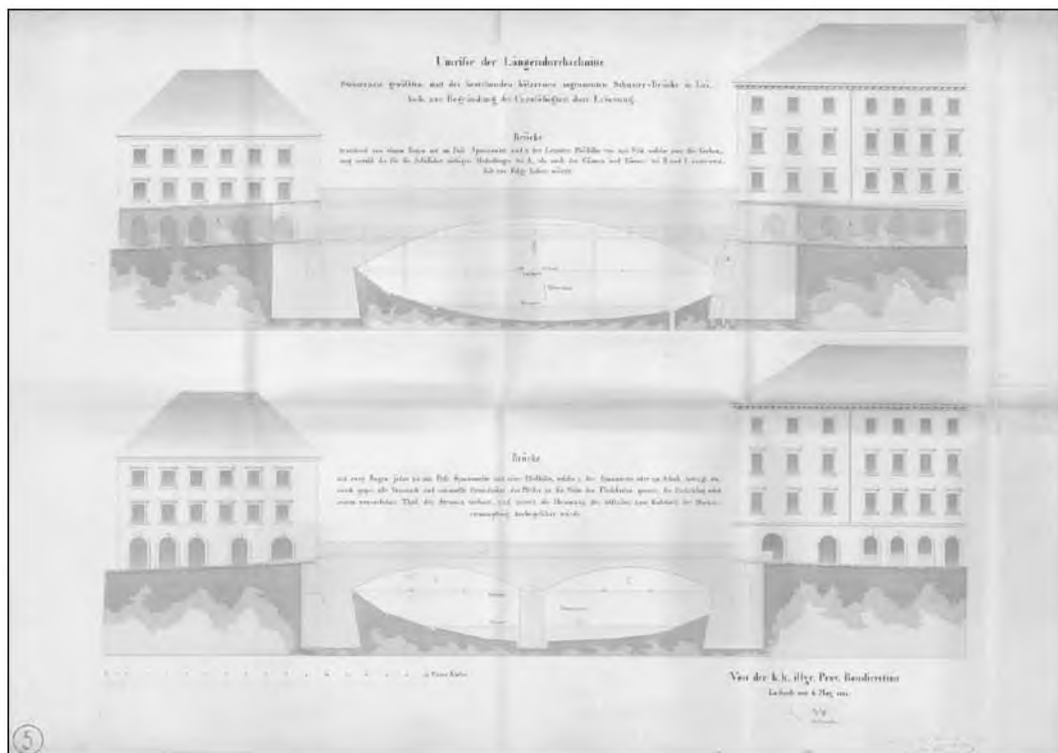

Del idejnega projekta za ljubljansko tržnico projektantskega biroja Fanta & Jireš iz Prage, sprednji pogled, 1903. (SI ZAL LJU 704, t.e. 61, a.e. 1910)

Hkrati je delovala tudi **Uprava cest OLO Ljubljana – okolica**, ki je vzdrževala ceste III. reda – skoraj vse makadamske. Posipni material, predvsem gramoz, je pridobivala v več kamnolomih. Skrbela je tudi za mostove, ki so bili večinoma v zelo slabem stanju.¹¹

Oktobra 1955 sta se po novi teritorialni razdelitvi okrajev LRS združili Uprava cest MLO Ljubljana in Uprava cest OLO Ljubljana – okolica v **Upravo cest OLO Ljubljana**. Osnovne naloge Uprave cest OLO Ljubljana so bile vzdrževanje in rekonstrukcija cest III. reda in graditev novih zunaj mestnega območja, nadaljevala je tudi rekonstruk-

¹¹ Prav tam.

Idejni načrt za različico kamnitega Čevljarskega mostu čez Ljubljano, primer z enim obokom in primer z dvema obokoma, vzdolžni prevez, 1847. (SI ZAL LJU 704, t.e. 69, a.e. 1987)

cijo mestnih ulic v Ljubljani. Notranja organizacija nove Uprave je ostala podobna prejšnji organizaciji Uprave cest MLO: tajništvo s pravno, kadrovsko in administrativno službo, računovodstvo z mezdnim odsekom in pa tehnični oddelek. Ta je bil razdeljen na odsek za rekonstrukcije in projektivni biro. Pokrival je tudi tehnično službo z vzdrževanjem. Slednja je bila razdeljena na dva odseka: I. organizacija in vzdrževalna služba v mestu in petih mestnih občinah (komunah), II. organizacija zunanjih delovodstev in vzdrževanje cest zunaj mesta.

S 1. januarjem 1956 je bil postavljen enoten odsek za vzdrževanje. V strogem središču mesta – na območju petih komun so obdržali vzdrževanje vseh cest in mestnih ulic, v preostalih mestnih občinah pa so vzdrževali samo ceste III. reda. Preostale so vzdrževale občine zunaj mesta.¹²

Z odpravo okraja Kočevje je v letu 1957 prevzela Uprava cest OLO Ljubljana cestno omrežje in dejavnost Uprave za ceste OLO Kočevje, z odpravo okraja Trbovlje leta 1958 pa tudi cestno omrežje in dejavnost Okrajne uprave za ceste OLO Trbovlje. Dejavnost uprave cest OLO Ljubljana se je tako močno povečala.

Uprava cest OLO Ljubljana je vzdrževala 1085

km cest III. reda in okrog 420 km omrežja mestnih ulic v Ljubljani. Omrežje cest III. reda je bilo razdeljeno na deset terenskih delovodstev, omrežje mestnih ulic v Ljubljani pa na štiri. Ceste III. reda so bile razdeljene na cestne odseke; v povprečju je prišel 3,8 km dolg odsek na enega cestarja. V letu 1952 je bilo zaposlenih 290, v letu 1961 pa povprečno 810 ljudi. V sezoni se je število povečalo.¹³

V letu 1958 je imela Uprava cest OLO Ljubljana te organizacijske enote: Odsek za splošne zadeve, Odsek za vzdrževanje, Gospodarsko-računski odsek, Odsek za nove gradnje in rekonstrukcije, Analitični odsek, Odsek za projektiranje, Obrat kamnolomi in gramoznice in Strojne obrate.¹⁴

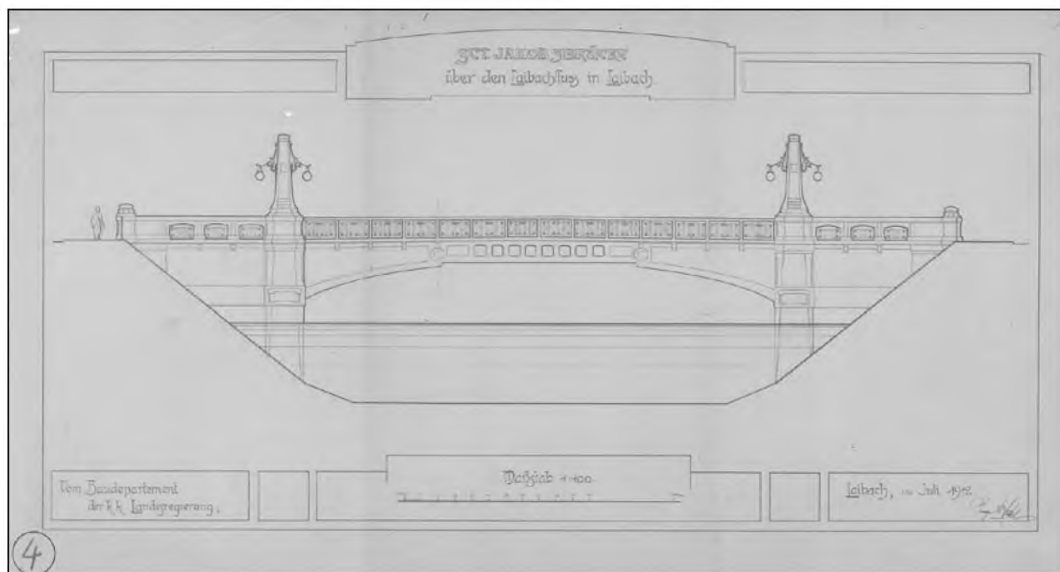
Ustanovitev Cestnega podjetja Ljubljana

Proti koncu leta 1961 so nastale ponovne spremembe v cestni službi. Na podlagi Zakona o cestnih podjetjih so bila za vzdrževanje, rekonstrukcijo in graditev javnih cest vseh kategorij na določenem omrežju javnih cest ustanovljena cestna podjetja. Omrežje javnih cest je moralo zaokrožati prometno celoto za določeno gospodarsko območje in

¹² Prav tam, t. e. 1, a. e. 28, t. e. 7, a. e. 231.

¹³ Prav tam, t. e. 7, a. e. 252.

¹⁴ Prav tam, t. e. 7, a. e. 234.

Idejni načrt za Most Sv. Jakoba čez Ljubljanico, 1912. (SI ZAL LJU 704, t.e. 77, a.e. 2694)

podjetju zagotavljati gospodarske možnosti za samostojno poslovanje.¹⁵ Reorganizacija je zahtevala novo teritorialno razporeditev cestnega omrežja Uprave cest OLO Ljubljana.

Decembra se je razdelila Tehnična sekcija Ljubljana. Del je šel v likvidacijo, del pa so pripojili nekdanji Upravi cest OLO Ljubljana. Na decembrskih sejah OLO Ljubljana in Izvršnega sveta LRS je bilo sklenjeno, da bo ustanovljeno **Cestno podjetje Ljubljana**. To se je razdelilo na tri sektorje: tehničnega, gospodarsko-računskega in splošnega. V tehničnem sektorju so bili združeni obrati za vzdrževanje cest I., II. in III. reda, za vzdrževanje mestnih ulic, novogradnje in konstrukcije, kamnolome in gramoznice, asfaltiranje in strojni obrati. Z ustanovitvijo je bilo podjetju predanih 391,151 km cest I. in II. reda in 641,675 km cest III. reda. Po sprejetju akta o ustanovitvi je bilo podjetje 26. decembra 1961 vpisano pri Okrožnem gospodarskem sodišču v register podjetij in obratov.¹⁶

V letu 1971 se je spremenila kategorizacija cest. Na podlagi zakona o javnih cestah so vse ceste ponovno prekategorizirali v magistralne, regionalne in lokalne.¹⁷ Cestna podjetja so prevzela skrb za magistralne in regionalne ceste, lokalne ceste pa so vzdrževala komunalna podjetja.

Cestno podjetje Ljubljana je kot enovita delovna organizacija delovalo do leta 1973. V tem času se je tudi preselilo v Stolpniško ulico. Delovna or-

ganizacija Cestno podjetje Ljubljana se je reorganizirala v tri temeljne organizacije, v TOZD Vzdrževanje, TOZD Gradnje, TOZD Mehanizacija ter posebno delovno skupnost Delavska restavracija in delovno skupnost skupnih služb. Leta 1984 se je TOZD Mehanizacija združil s TOZD-om Gradnje, leta 1988 pa se je delovna skupnost Delavska restavracija združila z Delovno skupnostjo skupnih služb. V letu 1989 se je podjetje zopet reorganiziralo v **ZCP Cestno podjetje Ljubljana, p. o.**, in sicer z združitvijo TOZD-a Vzdrževanje in TOZD-a Gradnje ter izbrisom DS Delavska restavracija. 1992 sta se TOZD Gradnje in TOZD Vzdrževanje preoblikovala v Cestno podjetje Vzdrževanje, d.o.o. in Cestno podjetje Gradnje, d.o.o.¹⁸

Gradbeno-tehnična dokumentacija v fondu

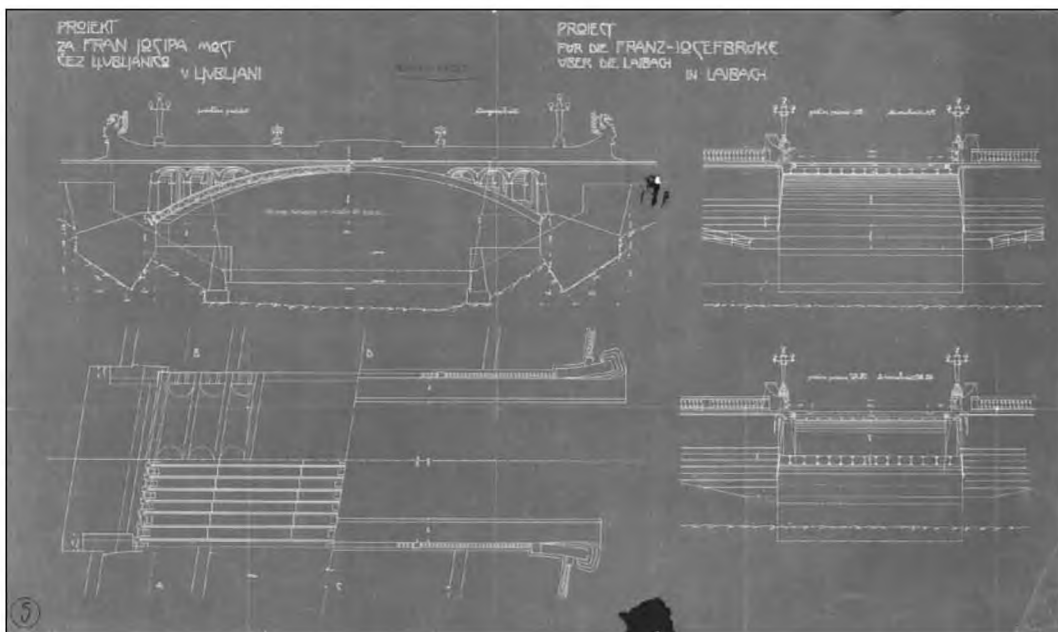
Gradbeno-tehnična dokumentacija v fondu je v enaintridesetih arhivskih škatlah (t. e. 60–90). V njih je podrobno popisana množica načrtov cestno-prometnih objektov skoraj celotne Slovenije. Poleg načrtov za mesto Ljubljana in bližnjo okolico najdemo v njih tudi načrte cestno-prometnih objektov za območje Gorenjske, dela Primorske, Dolenjske in celo Štajerske, Prekmurja in Koroške. Tudi časovni okvir dokumentacije je mnogo širši, kot bi pričakovali. Zajema namreč obdobje od leta 1841 do leta 1966. Zakaj je tako, je vidno iz opisanega historjata Cestnega podjetja Ljubljana.

¹⁵ Ur. l. FLRJ št. 27/61, str. 710.

¹⁶ ZAL LJU 704, Cestno podjetje Ljubljana, t. e. 1, a. e. 33, t. e. 7, a. e. 252.

¹⁷ Ur. l. SRS št. 5/71.

¹⁸ ZAL LJU 704, Cestno podjetje Ljubljana, 1, a. e. 1, 2, 8, 18, 27.

*Načrt mostu cesarja Franca Jožefa čez reko Ljubljanico (Zmajski most) prerezi in tloris, okrog 1900.
(SI ZAL LJU 704, t.e., a.e. 2793)*

Tehnična dokumentacija z območja Ljubljane

Med starejšimi dokumenti, ki se nanašajo na območje Ljubljane, je potrebno omeniti idejne načrte za nekdanji leseni, kamniti in litoželezni Čevljarski most pri Trančji (tudi Hrdeckijev most) in tehnično dokumentacijo o prestavitvi na Poljanski nasip (t. e. 69, 82) iz let 1847 do 1932. Zelo podrobni so tehnična dokumentacija za projektiranje Špitalskega mostu in Tromostovja (tudi Franciškansko mostovje) iz let 1841, 1912 in 1930 do 1932 (t. e. 70, 71, 72, 77) ter statične raziskave, situacije, projekti, predračuni in načrti za današnji Zmajski most, v času nastanka imenovan Cesarja Franca Josipa jubilejni most (t. e. 60, 61, 72, 80) iz let od 1900. do 1938.

Med gradivom, ki sega v 19. stoletje, so načrti za leseni most čez reko Ljubljanico pri Deželni bolnišnici v Ljubljani iz 1894. (t. e. 75), za Krakovski most čez potok Gradaščica v Ljubljani iz 1874. (t. e. 80) in načrta za regulacijo in uravnavo Rimske in Emonske ceste iz let 1896, 1898 (t. e. 68). Zanimiv je tudi idejni projekt za ljubljansko tržnico s predračunom iz leta 1903 (t. e. 60).

Gradivo vsebuje tudi razne načrte, ki so jih potrebovali pri graditvi Sv. Petra mostu čez Ljubljanico v letih 1908–1945 (t. e. 60, 78, 79), Trnovskega mostu čez Gradaščico v letih 1930–1934 (t. e. 74, 75), železobetonskega mostu čez Ljubljanico v Zalogu 1939–1943 (t. e. 69) in Prulskega mostu čez Ljubljanico v osi Opekarske ceste iz let 1901–

1944 (t. e. 75). Med dokumentacijo so tudi načrti za Poljanski most čez Gruberjev kanal iz leta 1910 (t. e. 77, 78) in načrti za Most Sv. Jakoba čez Ljubljanico iz 1912 (t. e. 77).

Dokumentacija s preostalih območij

Med tehnično dokumentacijo v fondu najdemo opise mostov na raznih cestah na območju celotne Slovenije in načrte zanje. Veliko podatkov o posameznih mostovih prinašajo obrazci z naslovom »Spisek cestnih mostov okraja ...«. Obrazec je označen z zaporedno številko mostu in vsebuje načrt v prerezih in tlorisu. Opisani je sistem graditve mostu, njegovih temeljev in cestišča, vpisani so statični podatki z dopustno obtežbo. Opisani sta uporabna širina cestišča in kategorizacija ceste. Točno so navedeni banovina, okraj in najbližje mesto, ob ali v katerem stoji most ter katero reko, potok, ali dolino prečka. Navedeno je tudi oblastvo, pristojno za njegovo vzdrževanje.

Med preostalim gradivom sta obsežna dokumentacija z izrisi cestnih omrežij Prekmurja, Štajerske, Koroške, Bele krajine, Dolenjske in širše okolice Ljubljane in kategorizacija občinskih cest na omenjenih območjih in Gorenjske iz let 1934–1935. Najdemo pa tudi veliko podatkov, ki so jih potrebovali za izpolnjevanje katastrov, in celo nekaj letalskih posnetkov iz leta 1960, potrebnih za načrtovanje novih mostov.

Kratice

LRS – Ljudska Republika Slovenija
 MLO – Mestni ljudski odbor
 MNOO – Mestni narodnoosvobodilni odbor
 OLO – Okrajni ljudski odbor
 TOZD – Temeljna organizacija združenega dela
 ZCP – Združena cestna podjetja

Viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana:
 SI ZAL LJU 474, Serija 3, MLO Ljubljana,
 Poverjenišтво za lokalni promet
 SI ZAL LJU 704, Cestno podjetje Ljubljana
 1841–1991
 Zakonik in ukazni list za Vojvodstvo Kranjsko,
 leto 1864, IX. del, str. 18–22.
 Deželni zakonik za Vojvodstvo Kranjsko, leto
 1873, V. del, str. 34–42.
 Deželni zakonik za Vojvodino Kranjsko, leto
 1889, VII. kos, str. 70–87.
 Uradni list Kraljevine SHS, Ljubljanske in Ma-
 riborske oblasti, št. 60-247/1929.
 Službeni list kraljevske banske uprave Dravske
 banovine, št. 4/1930.
 Uradni list Federativne Ljudske Republike Jugo-
 slavije, št. 27/61.
 Uradni list Ljudske Republike Slovenije, št. 9/
 1952.
 Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št.
 51/1971.

Literatura

Miklavčič Zvone: *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*. Ljubljana : Mestni arhiv : Kronika, 1965.
 Vodenik *Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1992 (Gradivo in razprave/ Zgodovinski arhiv; 11).

Zusammenfassung

EINBLICK IN DIE ENTSTEHUNG DES STRASSENBAUUNTERNEHMENS LJUBLJANA UND DESSEN ARCHIVGUT

Außer dem neueren Schriftgut sind im Archivbestand Straßenbauunternehmen (Cestno podjetje) Ljubljana Unterlagen zu finden, die weit vor der Unternehmensgründung in Institutionen entstanden, die für den Bau und die Erhaltung der Straßen in Ljubljana sorgten.

Vor dem Ersten Weltkrieg war in Ljubljana für die Ausführung der Bauaufträge des Bezirksstraßenausschusses der Magistrat zuständig. Nach dem Zweiten Weltkrieg übernahm das Unternehmen für Tiefbau MLO Ljubljana die Sorge für Ljubljanas Straßen. 1948 wurde in Ljubljana das Städtische Unternehmen für Straßenbau gegründet. Nach dessen Umgestaltung 1952 wurde die Technische Sektion Ljubljana gegründet, die auch den damaligen Bezirk Kranj mit Bled und einen Teil des Bezirks Ljubljana umfasste. Die Sektion war als budgetäre Einrichtung tätig. Gleichzeitig wurden die Straßenverwaltung MLO Ljubljana und die Straßenverwaltung OLO Ljubljana – Umgebung gegründet. Die Straßenverwaltung war eine wirtschaftliche Einrichtung mit eigenständiger Finanzierung. 1955 wurden die beiden Straßenverwaltungen zur Straßenverwaltung OLO Ljubljana vereinigt, die 1957 auch die Sorge für das Straßennetz in Kočevje und ein Jahr später in Trbovlje übernahm. 1961 wurde das Straßenbauunternehmen Ljubljana gegründet.

Unter den älteren Unterlagen des Archivmaterials, die sich auf das Gebiet von Ljubljana beziehen, befinden sich die Vorentwürfe für die Schusterbrücke und die technischen Unterlagen der Verlegung auf den Poljanski nasip aus den Jahren 1847 bis 1932. Sehr detailliert sind die technischen Unterlagen zur Projektierung der Spitalsbrücke und der Dreibrückenanlage Tromostovje (auch Franziskanerbrücke) aus den Jahren 1841, 1912 und von 1930 bis 1932 sowie die Projekte für die heutige Drachenbrücke aus den Jahren 1900–1938. Unter dem Archivmaterial sind auch die Pläne für eine Holzbrücke über die Ljubljanica beim Landeskrankenhaus aus dem Jahr 1894 und für die Brücke über den Gradaščica-Bach im Stadtteil Krakovo aus dem Jahr 1874 zu finden, weiter die Pläne für den Bau der St. Peter-Brücke über die Ljubljanica aus den Jahren 1908–1945, der Brücke über die Gradaščica im Stadtteil Trnovo aus den Jahren 1930–1934, der Eisenbetonbrücke über die Ljubljanica im Stadtteil Zalog aus den Jahren 1939–1943 und der Brücke über die Ljubljanica im Stadtteil Prule aus den Jahren 1901–1944. Unter den Unterlagen befinden sich auch die Pläne für die Brücke über den Gruberkanal im Stadtteil Poljane aus dem Jahr 1910 und für die St. Jakobs-Brücke über die Ljubljanica aus dem Jahr 1912. Unter den technischen Unterlagen des Archivbestandes sind Pläne und Katasterblätter für Brücken in ganz Slowenien zu finden, und umfangreich sind auch die Unterlagen der Bauzeichnungen der Straßennetze.

O delu Arhivskega društva Slovenije

Poročilo komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj za leto 2010

Komisija je na svoji prvi seji 28. julija 2010 sprejela besedilo javnega razpisa za zbiranje predlogov za podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevega priznanja. Kot začetek razpisa je določila 11. avgust, za zaključek pa 10. september 2010. Na drugi seji, 14. septembra 2010, je komisija odprla pravočasno pri-spele predloge.

Aškerčevo priznanje

Za Aškerčevo priznanje je prispelo pet predlogov za sedem kandidatov in kandidatov. Po pregledu vlog smo se člani komisije odločili, da predlagamo podelitev dveh Aškerčevih priznanj. Naš predlog je še istega dne soglasno potrdil tudi IO ADS.

Tako je na slavnostni podelitvi 20. oktobra 2010 v Veliki sejni dvorani ljubljanske mestne hiše Aškerčevo priznanje prejela Gordana Šovegeš Lipovšek za Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu. Vodnik je pripravljen na visoki strokovni ravni in je rezultat dolgoletnega intenzivnega evidentiranja arhivskega gradiva. Predstavlja nepogrešljiv pripomoček za vsakega raziskovalca, ki se ukvarja z zgodovino Prekmurja. Ta njen trud je komisija prepoznala kot odmeven prispevek k razvoju slovenske arhivistike na področju izdelave arhivističnih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva v zadnjih dveh letih.

Gordana Šovegeš si je z uspešno končanim študijem na Pedagoški fakulteti v Mariboru v letu 2000 prislužila naziv profesorica zgodovine in geografije. V Pokrajinskem arhivu Maribor je zaposlena od leta 2001. Kot arhivistka opravlja dela in naloge vodje enote za Prekmurje. Že njena aktivna udeležba na tradicionalnem Mednarodnem arhivskem raziskovalnem taboru, ki ga sicer že od leta 1991 organizirata Pokrajinski arhiv Maribor in Arhiv županije Zala v madžarskih naseljih na slovenski in slovenskih naseljih na madžarski strani meje, je neprecenljiva. Leta 2001 je po nekaj desetletnem premoru prav Gordana Šovegeš Lipovšek začela intenzivno evidentirati arhivsko gradivo v Arhivu županije Zala, ki se nanaša na območje današnje države Slovenije. Rezultate svojega dela je strnila v Vodniku po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu. Njeno delo za slovenskega raziskovalca pomeni nepo-

grešljiv pripomoček, saj brez preučevanja ohranjenih virov v omenjenem vodniku nikakor ni mogoče pisati zgodovine Prekmurja do leta 1919. Pa tudi sicer je vodnik izdelan na ravni najvišjih strokovnih mednarodnih standardov, po drugi strani pa posega v zgodovino dvojezičnega področja, ki je še posebej občutljivo.

Aškerčevo priznanje za leto 2010 sta prejela tudi dr. Miha Preinfalk in dr. Matjaž Bizjak za znanstvenokritično objavo listin v dveh knjigah z naslovom Turjaška knjiga listin I, II. Delo sta opravila več kot odlično in s tem strokovni in drugi javnosti na novo odkrila za slovensko srednjeveško zgodovino morda najpomembnejši zasebni listinski fond (705 objavljenih listin iz obdobja 1218–1499). Komisija se je strinjala, da njuno delo pomeni odmeven prispevek k razvoju slovenske arhivistike k objavljanju arhivskega gradiva ter popularizaciji arhivov in arhivske dejavnosti v zadnjih dveh letih oziroma po zadnji podelitvi.

Doc. dr. Miha Preinfalk je kot višji znanstveni sodelavec zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU. Doktoriral je leta 2004 z disertacijo o genealoški in socialni podobi rodbine Auersperg, ki je potem izšla v knjižni obliki v slovenskem jeziku (2005) in nemškem prevodu (2006). Za monografijo je leta 2008 prejel srebrni znak ZRC. Ukvarja se predvsem z raziskovanjem genealoške in socialne podobe srednjeveškega in novoveškega plemstva v širšem slovenskem prostoru ter s pomožnimi zgodovinskimi vedami (heraldika, diplomatika).

Dr. Matjaž Bizjak je prav tako kot višji znanstveni sodelavec zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU. Doktoriral je leta 2002. Poglavitni področji njegovega raziskovanja sta slovenska srednjeveška, predvsem gospodarska zgodovina in edicije zgodovinskih virov. Za znanstveno monografijo *Ratio facta est: gospodarska struktura in poslovanje srednjeveških gospodstev na Slovenskem* (2003) je prejel nagrado Zveze zgodovinskih društev Slovenije KLIO.

Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak sta v zadnjih dveh letih izdala dve vrhunski monografiji z znanstvenokritično objavo listin ene najpomembnejših plemiških rodbin slovenskega prostora:

- TURJAŠKA KNJIGA LISTIN I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400).

- TURJAŠKA KNJIGA LISTIN II. Dokumenti 15. stoletja.

Dr. Miha Preinfalk, Gordana Šovegš Lipovšek in dr. Matjaž Bizjak (v prvi vrsti)

Gre za knjigi, ki imata skupaj 1112 strani. Objava listin, ki upošteva vse sodobne standarde za objavljanje listinskega arhivskega gradiva, tako omogoča ponoven začetek raziskovanja srednjega veka na Slovenskem in tudi širše. Pri obeh knjigah je treba poudariti vsaj tri razsežnosti, ki pričajo o pomembnosti izdaje: prvič, da so listine objavljene v celoti, drugič, da so poleg listin objavljene tudi odlične reprodukcije pečatov, in to bo gotovo odprlo nove dimenzije raziskovanja tudi na področju medievistične heraldike, sfragistike in genealogije, ter tretjič, da so poleg listin iz »izgubljenega« turjaškega arhiva objavljene tudi tam manjkajoče listine. Poskus rekonstrukcije nekdanjega skupnega turjaškega – Auerspergovega rodbinskega arhiva daje delu dodatno vrednost, hkrati pa kaže na zagnanost obeh avtorjev.

Če lahko ponovno odkritje turjaškega grofovskega arhiva pripišemo tudi sreči, pa je bila znanstvenokritična edicija listinskega gradiva »rekonstruiranega« turjaškega rodbinskega arhiva dolgotrajen in zahteven proces, ki je vključeval evidentiranje in reproduciranje listin ter diplomatično valorizacijo, transkripcijo, identifikacijo oseb in toponimov, pripravo za tisk in še marsikaj.

Aškerčeva nagrada

Za Aškerčevo nagrado je prispelo pet predlogov za pet kandidatov in kandidatov. Po pregledu vlog je komisija soglasno predlagala, IO ADS pa tudi soglasno potrdil, da Aškerčevo nagrado za leto 2010 prejme prof. dr. France Martin Dolinar za izjemen prispevek k razvoju slovenske arhivistike na področju zbiranja, varovanja in ohranjanja arhivske dediščine,

posredovanja le-te javnosti, strokovnega izobraževanja ter večletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije.

Prof. dr. France Martin Dolinar

Prof. dr. France M. Dolinar je bil leta 1977 promoviran za doktorja cerkvene zgodovine na Gregorijani v Rimu in ob tej priložnosti prejel bronasto medaljo. Na ustrezni šoli pri Vatikanskem arhivu je leta 1976 diplomiral iz arhivistike ter 1977 iz paleografije in diplomatike. Med letoma 1973 in 1977 je opravljal funkcijo vicerektorja nemškega študijskega zavoda Teutonicum v Rimu.

Po vrnitvi iz Rima je bil vodja Nadškofijskega arhiva v Ljubljani (1977–1987) in prvi predstojnik na novo ustanovljenega Inštituta za zgodovino Cerkve (prav tako 1977–1987). Zasnova in urejal je zbirko *Acta Ecclesiastica Sloveniae* (1979–1989). Leta 1986 je bil habilitiran za docenta cerkvene zgodovine na Teološki fakulteti v Ljubljani. Od 1987 do 2003 je bil zaposlen v Arhivu Republike Slovenije, od 1993 kot svetovalec vlade za starejše gradivo in koordinacijo evidentiranja arhivskega gradiva v tujih arhivih, pomembnega za slovensko zgodovino. V okviru tega programa je vodil evidentiranje v Centralnem državnem arhivu in v Arhivu zunanjega ministrstva v Rimu ter Vatikanskem tajnem arhivu. Pri Arhivskem društvu Slovenije je urejal zbirko *Viri* (med letoma 1990 in 2010). Bil je član slovensko-italijanske (1993–2000) in slovensko-avstrijske zgodovinsko kulturne komisije (2001–2004), pri Ministrstvu za kulturo je član komisije za podeljevanje naziva svetnik s področja varstva kulturne dediščine in član izpitne komisije za strokovne izpite s področja arhivistike. Od 1999 do 2003 je bil nacionalni koordinator za področje zgodovinopisja. Leta 1994 je bil na Filozofski fakulteti izvoljen v naziv izrednega profesorja in 21. decembra 1999 za rednega profesorja za občo zgodovino novega veka. Od 1994 do 2001 je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in v letnem semestru 2007 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru predaval zgodovino Evrope od 16. do 18. stoletja, na Oddelku za bibliotekarstvo pa razvoj bibliotekarstva in uvod v znanstveno delo (1994–2006). Pripravil je več odmevnih arhivskih razstav, mednarodnih edicij arhivskih virov in znanstvenih simpozijev. Je član več strokovnih in znanstvenih združenj doma in v tujini. 1. januarja 2004 se je upokojil.

Prof. dr. France Martin Dolinar je vodil najpomembnejše projekte v okviru izdajanja arhivskih virov, pripravil odmevne in obsežne arhivske razstave ter bil imenovan v več strokovnih arhivskih in drugih komisij na najvišjih ravneh. Že dolga leta zelo uspešno vodi Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Njegova bibliografija obsega 724 enot, od teh jih je veliko povezanih prav z ohranjanjem arhivske dediščine ter posredovanjem le-te širši javnosti. Ima tudi velike zasluge za dolgoletno uspešno izhajanje zbirke Arhivskega društva Slovenije »*Viri*«.

Sicer pa je sama slavnostna podelitev, ki je že tradicionalno potekala v Veliki sejni dvorani mestne hiše v Ljubljani, vključevala pomembno sporočilo. Začela se je z uvodnim pozdravom in nagovorom predsednice ADS Katje Zupanič, prijaznimi pozdravnimi besedami gostitelja, ljubljanskega župana Zorana Jankoviča, ter se nadaljevala z nastopom slavnostne govornice, ministrice za kulturo v vladi RS Majde Širca. Ministrica je še enkrat več javno izpostavila pomembnost arhivske dejavnosti za slovensko družbo nasploh ter ji nedvoumno izrazila svojo podporo. Seveda pa so v središču pozornosti bili že omenjeni nagrajenka in nagrajenci, ki ob prejemanju priznanj in nagrade niso mogli skriti svoje ganjenosti.

Za odlično razpoloženje je poskrbel tudi trio Srednje glasbene šole Konservatorija za glasbo in balet Ljubljana, za visoko stopnjo odmevnosti dogodka v širši javnosti pa številni predstavniki sedme sile. Program slovesnosti je suvereno in nadvse prijetno povezovala Mojca Krajnc, ki je seveda izpostavila tudi »našega« Antona Aškercera, ki je svoj čas zapisal:

*»Tak si vlak ti – življenje!
Kak hitro se vozimo z njim!«*

Pri svojem delu se je naš vzornik zagotovo zavedal bežnosti človeškega življenja in pomembnosti doživljanja tega v vsakem podarjenem trenutku, hkrati pa tudi zapisovanja in ohranjanja dogodkov za prihodnost. Vse to je počel tako v poeziji kot v službi v mestnem arhivu. Seveda pa je vsak trenutek dobro ujeti in prepričan sem, da smo si ga, tega, posebnega, navzoči arhivski »sotrudniki« v nabito polni Veliki dvorani ljubljanske mestne hiše zapomnili na poseben način in tudi tako vsi skupaj z visokimi gosti dali posebno priznanje naši, arhivski stroki. O tem so pričali zadovoljni in z nasmeškom opremljeni obrazi ob koncu slavnostne prireditve, ko smo se preselili še v sosednje prostore in pod pokroviteljstvom Mestne občine Ljubljana nadaljevali nadvse prijetno druženje.

Bojan Cvečar, predsednik komisije

8. evropska konferenca o digitalnem arhiviranju, Ženeva 28.–30. april 2010

Že več kot polno desetletje 21. stoletja digitalizacija ni več novost, ampak le nujen pripomoček pri vsakodnevem delu, zato so bila pričakovanja v iskanju odgovorov na številna odprta vprašanja o digitalizaciji na konferenci velika. Na 8. evropski konferenci so se arhivisti zbrali v osrčju Evrope, v Švici, v njenem najbolj svetovljanskem delu, v Ženevi. Tukaj

je na vsakem koraku opaziti večjezičnost. Evropejci, ki smo se zbrali na konferenci z vseh koncev celine, smo kmalu ugotovili, da Švica ni le odsev Evrope v malem, temveč je nekaj več. Tako kot Evropa, tudi Švica teži h globalni usmeritvi, mogoče je Evropa zanjo celo pretesen okvir. V Ženevi imajo sedež številne mednarodne organizacije, imeli smo priložnost slišati kar nekaj izkušenj predavateljev iz držav zunaj Evrope. Tradicija arhivskih konferenc v Švici sega v leto 1910, ko je bila 1. konferenca v Baslu.

Slovesna otvoritev konference se je začela s prikazom starih fotografij in starim zvočnim zapisom švicarskega narodnega glasbila alpski rog (alphorn). Predsednica švicarskega arhivskega društva je orisala pomen arhivista od časov, ko je imel v družbi politično funkcijo, pa zgodovinsko in upravno funkcijo. Danes pa je v ospredju predvsem demokratičen pristop do virov, arhivi postajajo »public services«. Tako postajajo arhivisti del družbenih procesov in v njih odločajo, sodelujejo pri standardih.

Organizator je konferenco razdelil na štiri panele. Prvi je bil namenjen teoriji profila arhivista in njegovim kompetencam v digitalni dobi. Drugi panel je bil namenjen vsebinam valorizacije, predvsem vprašanju, kako ocenjevati obseg (What to Keep: how to mirror the information society). Tretji je bil namenjen e-arhiviranju, reorganizaciji delovnih procesov in poslovnih modelov. Četrti pa je bil vsebinsko usmerjen precej praktično, v »On Line Acces«. Vsebina panelov je bila že del železnega repertoarja, s katerim se arhivisti ukvarjajo zadnja leta. Na enem panelu je hkrati potekalo od 7 do 9 predavanj.

Eric Kattelar je v uvodnem pozdravu izpostavil socialno in kulturno funkcijo arhivov, arhive kot družbeni medij in opozoril na spremembe, ki jih prinašajo sodobni način komuniciranja ter nove tehnologije, to je označil kot del človeškega kapitala. Vse novosti arhivistiko vodijo k novim ciljem v metodologiji in praksi. Veliko predavateljev in kar nekaj delavnic je bilo namenjenih izobraževanju arhivistov. Občutek sem imela, da je bila na konferenci to še vedno tema, ki ji povsod namenjajo veliko pozornosti. V uvodnem predavanju je Sabine Mass z Univerze v Montrealu opisala spremembo vloge arhivista od njegove verske, politične, administrativne in znanstvenoraziskovalne funkcije, vse do novega področja upravljanja podatkov. Arhivistika se počasi, a vztrajno razvija v arhivsko znanost, kompetence arhivistov se spreminjajo, nastajajo nove discipline. V Kanadi je že mogoče opraviti magisterij in doktorat iz arhivistike, vendar se v Kanadi z arhiviranjem ukvarja približno 20.000 ljudi. Ob koncu predavanja je sledila živahna debata, Eric Kattelar je opozoril na anarhijo in novo paradigmo, kaj je avtentično in kaj ne, ter na internet in e-arhiviranje, ki hkrati prinašata demokratičnost ter popoln nadzor nad posameznikom. Kako je Sabine

Mass komentirala razliko med arhivisti in preostalimi zaposlenimi, ki upravljajo podatke? Specifičnost arhivista je po njenem mnenju ta, da arhivist obvlada življenjski cikel dokumenta od nastanka do končne hrambe ter ima specifična znanja o hrambi dokumentov.

Na predavanju o poklicu arhivista je Maria Taverini izpostavila, da bo potrebno arhiviste pripraviti na nove izzive, omogočiti bolj interdisciplinaren študij. EU naj bi ponujala prosti pretok delovne sile tudi za arhiviste. Danes je to problem, ker poklica arhivista ni v klasifikaciji poklicev EU. Velik del časa je bil namenjen debati o dodiplomskem in podiplomskem študiju arhivistike. V debati so posamezniki opozarjali, da diplome med državami niso priznane, zato se niso mogli zaposliti v tujih državah. Chantal Renevery Fry je predstavila podiplomski študij arhivistike (Master of Advanced Studies in Archival, Library and Information Science) po štirih letih študija na univerzi.

Margaret Procter je predstavila izobraževanje za digitalizacijo. V Veliki Britaniji imajo tri različne nivoje arhivske izobrazbe dodiplomskega in podiplomskega študija arhivistike. Digitalizacija je skupna domena knjižnic in arhivov, zato je kurikulum interdisciplinaren in usmerjen v usklajevanje teorije, metod in prakse. Študentje med študijem pridobijo znanja o valorizaciji, katalogizaciji, paleografiji, hrambi zapisov, diplomatiki, materialnem varstvu in zakonodaji. S takim znanjem lahko iščejo zaposlitev na področjih, na katerih potekajo veliki projekti digitalizacije, kot so knjižnice ter komercialna in farmacevtska industrija. Študentje, ki se usposabljaajo za digitalno arhiviranje, morajo razumeti strukturo podjetja, njegovo računalniško omrežje, sistem poslovanja in varnost, standarde in procese dela v podjetju. Kot dodatna znanja pa so priporočljiva znanja o databazah IT, komunikaciji, timskem delu, strateškem in finančnem planiranju. Ko so se v Veliki Britaniji pojavile potrebe po arhivistih, ki obvladujejo digitalizacijo, so skušali v 30-tedenskem tečaju arhiviste izobraziti za digitalizacijo, a rezultati niso bili spodbudni, zato so uvedli triletno študijsko smer.

Udeležila sem se delavnice »Global search – one click to electronic archives«, pripravila jo je knjižnica OZN UNOG v Ženevi.

Knjižnica hrani 45 km knjig, del knjižnice pa je tudi arhiv, ki hrani 6 km gradiva. V arhivu uporabljajo program Scope. Tako knjižnica kot arhiv sta skupaj izpeljala projekt »Global search«. V okviru tega po gradivu UNOG knjižnice iščejo z več iskalniki. Uporabniki potrebujejo uporabniško ime in geslo.

Jože Škofljanec iz Arhiva Republike Slovenije je na konferenci v sekciji »E-Archiving: reorganisation of processes and business models« predstavil notranja pravila kot orodje za ureditev poslovanja z dokumenti v e-

obliki in elemente proaktivnega delovanja javne arhivske službe v Sloveniji

Günter Schefbeck je imel zanimivo predavanje o internetnih spletnih straneh (Chatching the Web – Mirroring information society trough website archiving). Govoril je o množičnih datotekah; teh je na kvadrilijone. Leta 1990 je obstajala komaj kakšna spletna stran, 1996. jih je bilo že sto tisoč, leta 2010 pa 205 milijonov. V Avstraliji in na Švedskem nacionalne knjižnice zbirajo pomembne spletne strani in ohranjajo dostop do njih. V Veliki Britaniji državni arhiv hrani spletne strani vlade, nacionalna knjižnica pa izbrane zasebne spletne strani. Schefbeck je poudaril pomen spletnih strani. Vidi jih kot elektronsko knjigo, polno informacij.

Steve Bailey iz InfoNet-a v Veliki Britaniji je poudaril potrebo po »record managementu« kot posledico velikih digitalizacijskih projektov raznih družb, bank, farmacevtske industrije in pošte. Opozoril je na Google, ki je naša sedanost in prihodnost, pa če nam je to prav ali ne, dejal je le, naj se pripravimo nanj.

In kaj so bila sporočila konference? Predvsem to, da je možnih več odgovorov. Na področjih, na katerih se stroki ne uspe poenotiti, je najbolje iskati odgovore v evoluciji, za to pa je potreben čas, vendar na koncu prevlada boljša rešitev. Še eno sporočilo konference je pomembno, namreč, velikost države ni nujno ovira v globalni konkurenci tako pri organizaciji tako velikega dogodka, kot je konferenca, kot pri izdelavi produkta, kot je Scope, ki si ga upajo enakovredno predstavljati in zagovarjati pred tekmeci na svetovnem trgu. Razbrati je, da je izobraževanje arhivistov tema, ki je še kako žgoča povsod. Kot najpomembnejše opozorilo pa mi je ostalo v spominu opozorilo, da je treba ustvarjalce opozarjati na obvezno arhiviranje spletnih strani, saj bodo te v prihodnosti neprecenljiv viri podatkov. In kot pravi Steve Bailey, največji arhiv na svetu postaja Google.

Mirjana Kontestabile Rovis

80. nemško arhivsko zborovanje in sejem Archivistica. Dresden, 29. september–2. oktober 2010

Letošnje nemško zborovanje je potekalo v Dresdnu, prestolnici dežele Saške, ki je bila stoletja sedež nemškega volilnega kneza in nekaj časa tudi

kraljevine. Najpomembnejši saški vladar je bil kralj Friderik Augustus I., z vzdevkom Močni (1670–1733). Ko je v večinoma protestantskem okolju s celotnim dvorom prestopil med katoličane, je postal tudi poljski kralj. Po zgledu Ludvika XIV. je gradil mogočne cerkve in sijajne palače ter zbiral slike, kipe, porcelan in druge umetnine. Njegovi nasledniki na prestolu so zbirke, ki so zdaj na ogled v izjemno bogatih muzejih in galerijah, še dopolnjevali.

V noči s 13. na 14. februar 1945 so anglo-ameriški bombniki mesto skoraj zravnali z zemljo, čeprav ni imelo večjega strateškega pomena. Napad je terjal okrog 35.000 smrtnih žrtev, to pa še danes sproža nasprotujoče si komentarje in sodbe. Po vojni se je Dresden znašel v sovjetski okupacijski coni, ki se je leta 1952 preimenovala v Nemško demokratično republiko. V tem obdobju so Nemci obnovili večji del porušeni palač in cerkva – med njimi kraljevi dvorec, Zwinger, Dvorno cerkev, Opero, cerkev Naše gospe itn. – ter mestu vrnili ugled nekdanjega kulturnega središča, imenovanega Firenze ob Labi, hkrati pa je ta čas pustil tudi globoke sledi v vedenju ljudi. Po ogledu arhiva zloglasnega Stasija sem še lažje razumela, zakaj so Nemci na Vzhodu še vedno precej zadržani in nesproščeni.

Nemške Dneve arhivov, ki se vrstijo že od leta 1899, od leta 1949 pa vsako leto, prireja Društvo nemških arhivark in arhivarjev, strokovno in poklicno združenje (VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V), v katerem deluje osem strokovnih skupin. V zadnjih dveh letih je bilo zborovanje namenjeno predvsem e-arhiviranju, tema letošnjega, 80. po vrsti, pa je bila Arhivi pod streho in stroko: stavbe, logistika in gospodarstvo.

Zborovanje je potekalo v kongresnem oz. sejmskem središču z imenom Messe Dresden na obrobju mesta. Tamkajšnji prostori omogočajo sprejem velikega števila udeležencev, uporabo več dvoran hkrati in tudi postavitev sejma. Društvo VdA se namreč rado pohvali, da je najštevilnejše nacionalno združenje na področju arhivske stroke v Evropi in da tudi pošilja največ svojih članov na arhivska zborovanja doma in na tujem. Od kakih 2300 članov jih na letnih nemških arhivskih zborovanjih – tudi na letošnjem – v povprečju sodeluje po 800.

Večina jih je iz nemških arhivov – državnega, deželnega, mestnega, univerzitetnega, pa tudi cerkvenega in drugih specialnih arhivov, kot je Arhiv Stasija, precej udeležencev pa je tudi iz knjižnic, muzejev, univerz, raziskovalnih inštitutov in šol. Med njimi so tudi predstavniki Arhivske šole v Marburgu, sodelujejo pa še zastopniki medijev, gospodarstva, lokalne oblasti (npr. župan) in ministrstva za notranje zadeve. Nemški arhivi so namreč v nasprotju z našimi (ARS – organ v sestavi ministrstva za kulturo) v sestavi tega ministrstva.

Tako kot zadnjih arhivskih zborovanj po Evropi so se tudi letošnjega udeležili predstavniki arhivov oz. arhivskih društev iz Litve, Poljske, Madžarske, Češke, Avstrije, Srbije in Slovenije. Glede na skupno število udeležencev zborovanja to ni bila prav velika zasedba, to pa kaže, da so posledice gospodarske krize vidne tudi na tem področju.

Udeležencem 80. zborovanja VdA se je predstavilo precejšnje število razstavljalcev, kot so Scope, Augias, Archidigita, CMI STAR ali Startext, ki so bili hkrati finančni pokrovitelji zborovanja; predvsem zaradi njih je bila izbira sicer odročnega dresdenskega sejmišča dobra odločitev. Svoje že uveljavljene, pa tudi nove izdelke so predstavljali izdelovalci in distributerji arhivskega pisarniškega pohištva in skladiščne opreme (npr. arhivskih polic in omar), podjetja, ki se ukvarjajo z digitalno tehnologijo, fotografiranjem in mikrofilmanjem, ter podjetja, ki izdelujejo arhivske škatle, mape, papir ter druge pisarniške izdelke. Med izdelovalci računalniške programske tehnologije so bila zastopana vsa vodilna evropska podjetja. Svojo dejavnost so prikazale tudi številne restavratorske delavnice, šole in inštituti pa so predstavljali svoje programe, raziskovalne projekte in oblike izobraževanja.

Izčrpn program arhivskega zborovanja v Dresdnu skupaj z nekateri povzetki referatov je objavljen tudi na spletni strani www.archivtag.de. Zaradi velikega obsega bom zato v nadaljevanju naštela le glavne dogodke zborovanja, splošne naslove zasedanj in opozorila le na nekatere referente oz. njihove referate.

V sredo, 29. septembra, smo se udeleženci zborovanja najprej zbrali ob 14.00 na spoznavnem pogovoru tujih predstavnikov arhivskih društev in ustanov. Ob 16.00 je sejem *Archivistica*, ki velja za največji evropski strokovni sejem za arhivsko dejavnost, tudi uradno začel delo. Na slovesnosti ob 19.00 je zborovanje še formalno odprl dr. Michael Diefenbacher iz Nürnberga, leta 2009 izvoljeni predsednik Društva nemških arhivark in arhivarjev. Med drugim je poudaril, da je tema, ki je bila v ospredju letos, nadvse aktualna, o tem pa pričajo številni predlogi in strokovni prispevki, ki jih je dobil programski svet. Potem je bilo na vrsti krajše družabno srečanje.

Drugi in tretji delovni dan je bilo zborovanje razdeljeno na plenarna zasedanja, predstavitve po strokovnih skupinah društva ter okrogle mize delovnih skupin. V četrtek, 30. septembra, se je začelo s skupnim zasedanjem vseh osmih strokovnih skupin, namenjenim gospodarnosti in funkcionalnosti arhivskih zgradb. Dr. Burkhard Nolte (Dresden) je v temeljnem referatu izpostavil tri stvari, ki so po njegovem mnenju bistvene za obnovo ali graditev arhivskih stavb in depojev. Prvo so izhodišča, v okviru katerih si postavimo cilje: kaj, koliko, kje in na kakšen način. Druga je organiziranje samega procesa obnove

oz. zidave stavbe. Tretja se nanaša na financiranje projekta. »Čas je zlato«, torej so predpriprave velikega pomena. V njih že vnaprej predvidimo omejitve (višina stavbe, podlago, finance), prednosti (izboljšanje varstva gradiva) in slabosti projekta ter se pri sami izvedbi lažje srečamo z morebitnimi težavami. Dr. Detlev Heiden (Magdeburg) je obnovo in zidavo arhivske stavbe prikazal ob primeru Glavnega deželnega arhiva Saške v Magdeburgu (trajali sta od leta 2002 do leta 2010). Pri tem je izpostavil čas, ko je projekt nastal (leta 2002), čas, ko so sprejemali pomembne odločitve v zvezi s prostorskimi načrti in financami (od leta 2006 do leta 2008), ter čas, ki je bil namenjen zidavi same stavbe (od marca 2009 do konca leta 2010).

Skupno zasedanje je z zgodovino mesta Dresden in njegovimi arhivskimi stavbami končal Thomas Kübler (Dresden); s svojim humorjem na račun stanja arhivskih mestnih depojev v preteklosti je pošteno nasmejal občinstvo. Delo se je nato nadaljevalo po sekcijah.

Prva sekcija je bila namenjena poglobljenemu razpravljanju o načrtovanju notranje ureditve ter dopolnjevanju in adaptacijah arhivskih stavb; svoje izkušnje so predstavili trije referenti: dr. Volker Jäger (Leipzig), Udo Herkert (Stuttgart) in dr. Ulrich Helbach (Köln). Herkert je med drugim predstavil zanimivo primerjavo investicij oz. obnov muzejev, galerij, akademij in arhivov v Stuttgartu. Primerjal je čas, ki je minil od zamisli do izvedbe projekta, in finance, ki so bile odobrene za tak projekt. Ob nekaj primerih je ugotovil, da so bili muzeji, galerije in akademije zgrajeni (ali obnovljeni) v precej krajšem času (npr. v enem letu) in za precej več denarja kot arhivi. Čeprav so tudi nekatere izjeme, se mi ta podatek zdi še posebej zanimiv, glede na to, da je situacija oz. razmerje med investiranji v posamezne stavbe (muzeji/arhivi) v slovenskem prostoru precej podobno primeru, ki ga je navedel gospod Herkert.

Poučen pa je bil tudi referat dr. Jägerja, ki je na primeru državnega arhiva v Leipzigu pokazal, kako je mogoče novo stavbo arhiva (arhivski depo) funkcionalno in estetsko prilagoditi stari, obstoječi stavbi. Tako dr. Jäger kot tudi dr. Helbach sta posebej poudarila tudi, da je potrebno pri vseh obnovah ali novih graditvah upoštevati tri bistvene dejavnike: uporabnika, gradbenika in arhitekta. Projekt mora biti prilagojen potrebam tako uporabnikov arhivskega gradiva (strankam) kot arhivistom, ki so tam zaposleni. Znanje in izkušnje, ki jih imajo zaposleni v arhivih, morajo biti skupaj s strokovnimi standardi glavno vodilo oz. smernica pri načrtovanju, projektiranju in oblikovanju prostorov v Arhivih. Izvajalca projekta je potrebno ozaveščati in nadzirati ter projekt prilagoditi do te mere, da bodo na koncu zadovoljni vsi, naročnik, izvajalec in uporabnik.

V drugi sekciji so svoje referate s temo »Izkušnje z adaptacijo« predstavili dr. Gunnar Teske (Münster), dr. Bernhard Post (Weimar) in dr. Irmgard Christa Becker (Marburg), tretja je obravnavala temo »Arhivi kot 'otroci svojega časa'«, četrta pa se je posvetila temi »Primerna oprema v Arhivih«.

V četrtek je bil tudi občni zbor članov Društva nemških arhivark in arhivarjev. Na njem so obravnavali različna poročila (finančna, vsebinska) in programe za naslednje leto. Med drugim so potrdili tudi naslednje zborovanje, 81. po vrsti; bo v Bremnu.

V petek, 1. oktobra, so potekala (hkrati) zasedanja osmih strokovnih skupin, ki delujejo v okviru društva. Prva (arhivarji v državnih arhivih) je ob primeru državnih Saških arhivov razpravljala o prvotni rabi in saniranju starih stavb ter zidavi novih. Precej velika zasedba poročevalcev in razpravljavcev je bila v okviru druge strokovne skupine (arhivarji v mestnih in drugih javnih teritorialnih skupnostih), ki se je ubadala z urejanjem prostorskih vprašanj. V okviru tretje strokovne skupine (arhivarji v cerkvenih arhivih) so se spraševali, v kakšnih prostorih je shranjeno najstarejše arhivsko gradivo in »ali arhivalije sploh sodijo v stare stavbe?«. Četrta strokovna skupina (arhivarji v gosposkih, družinskih in hišnih arhivih) in peta (arhivarji v gospodarskih arhivih) sta imeli skupno zasedanje. Na njem je na primer Dieter Landenberger (Stuttgart) govoril o Porschejevem arhivu kot sestavnem delu novega Porschejevega muzeja. V šesti strokovni skupini (arhivarji v arhivih parlamentov, političnih strank, ustanov in zvez) je dr. Monika Frassbender (Gummersbach) poročala o napredku pri zidavi modernega Arhiva o liberalizmu. Sedma (arhivarji v medijskih arhivih) in osma strokovna skupina (arhivarji v arhivih visokih šol in znanstvenih institucij) sta imeli skupno zasedanje. Ob posameznih primerih sta predstavili sedanje razmere in delo v prihodnosti.

Zborovanje se je končalo z drugim skupnim zasedanjem vseh delovnih skupin s temo »Arhivi kot zgodovinski centri«.

V petek sem izkoristila tudi priložnost za obisk sedeža nekdanjega Stasijevega arhiva v novem delu mesta. Prijazno so mi pokazali 11 tekočih kilometrov polic s skrbno zloženimi mapami s podatki o več deset tisoč osumljencih, pa tudi sodelavcih nemške tajne policije. Vse občudovanje si zasluži njihova značilna redoljubnost in sistematičnost, s katero so Nemci prekosili svoje sovjetske učitelje in druge posnemovalce na Vzhodu. Izvedela sem tudi, da je dostop do dosjejev s podatki tajnih služb za posameznike bolj zapleten in dolgotrajen, kot je pri nas.

Vtise z zborovanja povzemam v teh ugotovitvah: presenetile so me množičnost organizacije gostiteljev, profesionalnost in dobra organiziranost ter velika udeležba njenih članov na zborovanju; čutiti je bilo

tudi trdno hierarhijo v društvu in močno nacionalno samozavest, pogrešala pa sem bolj pristne, osebne stike, sproščenost in temperament. V slovenskem arhivskem društvu imamo, za primerjavo, več možnost tudi mlajši, manj izkušeni arhivisti z željo po izboljšavah in nabiranju novih izkušenj, ki prinašajo slovenski arhivski stroki večjo pestrost in drugačno vizijo.

Maja Gombač

23. mednarodno arhivsko posvetovanje »Arhivska praksa 2010«. Tuzla, Bosna in Hercegovina, 30. september–1. oktober 2010

Arhiv Tuzelskega kantona je v sodelovanju z Društvom arhivskih uslužbencev Tuzelskega kantona organiziral 23. mednarodno posvetovanje »Arhivska praksa 2010«, in sicer 30. septembra in 1. oktobra 2010 v hotelu Tuzla v Tuzli.

Arhiv Tuzelskega kantona je bil kot Arhiv mesta Tuzla ustanovljen z odločbo mestnega narodnega odbora Tuzla 1. julija 1954, vendar se je njegovo delovanje kmalu razširilo na območje tuzelskega okrožja in drugih okrožij severovzhodne Bosne.

»Arhivska praksa 2010« je gostila ugledne strokovnjake s področja arhivistike in informacijskih tehnologij iz Hrvaške, Srbije, Črne gore, Slovenije, Avstrije, Italije, Madžarske, Rusije, Ukrajine, Švice in Albanije. Iz Slovenije smo bili: dr. Slavica Tovšak in dr. Miroslav Novak (PAM), mag. Nada Čibej in Vladimir Drobnjak (PAK), mag. Bojan Cvelfar in Sonja Jazbec (ZAC), dr. Ivan Fras in Katja Zupanič (ZAP), mag. Gašper Šmid in Žarko Štrumbl (ARS), dr. Peter Pavel Klasinc (MLAZ) in mag. Aida Škoro Babić (ARS, za ADS).

Vse prisotne nas je pozdravil in nagovoril direktor Arhiva Tuzelskega kantona in hkrati glavni organizator posvetovanja dr. Izet Šabotić. Sledil je pozdravni nagovor ministrice za izobraževanje, kulturo in šport Tuzelskega kantona, za njo pa so nas pozdravili predstavniki iz vseh držav. V imenu Arhivskega društva Slovenije je vse navzoče pozdravila Katja Zupanič, predsednica Arhivskega društva Slovenije. Po pozdravnih nagovorih je bila na vrsti promocija trinajste številke časopisa Arhivska praksa, v kateri so objavljeni prispevki referentov posvetovanja. Vsak je prejel izvod časopisa.

Arhivska stroka v državi gostiteljici je obremenjena s problemi tako kadrovske kot finančne narave. Na posvetu so bile izpostavljene tri aktualne arhivske teme. Prva se je nanašala na vrednotenje arhivskega gradiva s poudarkom na odnos države do arhivske dejavnosti. Mnenja in stališča referentov iz različnih

držav so bila usmerjena v izboljšanje položaja in statusa arhivske dejavnosti v družbeni skupnosti ob obvezni uporabi mednarodnih standardov in norm. Pomemben vezni člen pri opravljanju in vrednotenju arhivskega dela so arhivski kadri ter njihovo izobraževanje. Druga tema je obravnavala zaščito dokumentarnega gradiva pri nastajanju. Prispevki so govorili o vrednotenju dokumentarnega gradiva, sistemu nadzora zaščite gradiva pri nastajanju, o problematiki zaščite gradiva stečajnih in likvidacijskih ustvarjalcev ter produkciji in zaščiti nekonvencionalnih nosilcev informacij. Tretja tema se je nanašala na aktualna vprašanja arhivske teorije in prakse ter moderne težnje v arhivistiki in informacijskih sistemih.

Zaradi velikega števila referentov so bili prispevki predstavljeni le z nekaj besedami, celotne smo lahko brali v trinajsti številki Arhivske prakse.

V diskusijah so se potem pojavljala temeljna vprašanja v zvezi s statusom arhivov in arhivistov v družbi, in sicer, kakšen status imajo arhivi in kašnega bi pravzaprav morali imeti. Večkrat je bilo slišati prispodobo »arhivar v kleti«. Med drugim je dr. Klasinc poudaril, da bi državni arhiv moral biti neposredno pod predsednikom države.

V popoldanskih urah je bil organiziran ogled muzeja tovarne soli. Tuzla je namreč eno izmed najstarejših naselij v Evropi, kjer je zabeležena kontinuiteta življenja. Ima pa tudi posebno geološko preteklost. Tuzelčani pravijo, da je Tuzla »mesto na zrnu soli«. To »zrno soli« so milijoni ton kamene soli, ki jo je za seboj pustilo Panonsko morje, ko se je pred več kot desetimi milijoni let umikalo s tega prostora. Ime mesta je od nekdaj v jezikih vseh potopiscev, kartografov, zgodovinarjev in osvajalcev vezano na sol. Tudi sedanje ime Tuzla v turškem jeziku pomeni solarna. Organizirano izkoriščanje soli se je začelo v času osmanskega imperija.

Sol so na začetku pridobivali tako, da so črpali slano vodo iz vodnjakov (prvi vodnjak je bil zgrajen leta 1477), potem pa so jo prekuhali v posebnih bakrenih ponvah. Čas Avstro-Ogrske pa je bil tudi začetek industrijske proizvodnje soli, saj je bila leta 1885 zgrajena prva solarna. Posledica povečane proizvodnje je bila udiranje mesta in v 70. letih prejšnjega stoletja je mesto zaradi tega ostalo brez velikega števila kulturnih, gospodarskih in stanovanjskih stavb.

V večernih urah prvega dne posvetovanja je bila organizirana slavnostna večerja, da so se udeleženci posvetovanja bolje spoznali in v prijetnem vzdušju pokramljali o arhivskih in drugih vprašanjih.

Posvetovanje v Tuzli je potekalo v resnično prijetnem ozračju, poleg tega pa je bilo veliko udeležencev, več kot 200. Za konec le še to, da si lahko želimo še več tako prijetnih posvetovanj.

44. posvetovanje hrvaškega arhivskega društva, Slavonski Brod, 20.–22. oktober 2010

Hrvaško arhivsko društvo je v sodelovanju z Državnim arhivom v Slavonskem Brodu organiziralo letošnje arhivsko posvetovanje; potekalo je od 20. do 22. oktobra 2010 v prostorih Državnega arhiva v Slavonskem Brodu. Glavna tema letošnjega posvetovanja je bila Kako izboljšati sistem varovanja gradiva, znotraj tega pa sta potekala dva vsebinska sklopa. V prvi sekciji so bila predavanja o materialni, v drugi pa o intelektualni zaščiti gradiva.

Na letošnje posvetovanje je prišlo več kot 150 tako domačih kot tujih udeležencev. Iz Slovenije smo bili na posvetovanju Mateja Jeraj in Jože Škofljanec (ARS), Bojan Cvelfar (ZAC) in Sonja Jazbec kot predstavnica ADS.

Otvoritev posvetovanja, pozdravni govori in plenarna seja so potekali v dvorani HVIDRE. Najprej je vse zbrane pozdravila predsednica Hrvaškega arhivskega društva Deana Kovačec iz Hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu, sledila sta še pozdrava direktorja Državnega arhiva v Slavonskem Brodu Ivana Medveda in namestnika župana Zorana Ivanoviča, pozdravne besede pa so izrekli tudi gostje iz tujine (Bosne in Hercegovine ter Madžarske).

Uvodno predavanje je imel direktor Državnega arhiva v Slavonskem Brodu *Ivan Medved*, ki je nanizal razmišljanja in predpostavke o izboljšanju varstva arhivskega gradiva. Sledilo je predavanje *Vlatke Lemič* in *Stjepana Čosića* o dostopnosti in uporabnosti informacij o arhivskem gradivu v sodobnem okolju.

Po kratkem odmoru sta vsebinska sklopa predavanj potekala v dveh dvoranah Državnega arhiva v Slavonskem Brodu.

V prvem vsebinskem sklopu, sklopu o *intelektualni zaščiti arhivskega gradiva*, so bili predstavljeni štirje referati. Prvega, *Zakonska zaščita arhivskega gradiva*, je predstavila *Mateja Jeraj* iz Arhiva Republike Slovenije. S soavtorico *Jelko Melik* sta poudarili, da je potrebno z zakonom zaščititi arhivsko gradivo pred izgubo in uničenjem, prav tako pa morajo arhivisti, večinoma zgodovinarji, poznati osnove prava in pravne države. Prvi pogoj za ohranitev arhivskega gradiva je dobra zakonska podlaga, vendar pa jo mora podpirati ustrezna kazenskoppravna zaščita.

Naslednji referat sta predstavila *Alisa Martek* in *Borut Gulić* iz Hrvaškega državnega arhiva. Predstavila sta standarde ISO za različne zvrsti arhivskega in knjižničnega gradiva, ki omogočajo dolgoročno hrambo gradiva oziroma upočasnjujejo procese staranja.

O tem, kako intelektualno zaščititi arhivski fond, se je spraševal *Dražan Kušen* iz Državnega arhiva v Osijeku. Poudaril je, da je potrebno najti ravnovesje med materialno in intelektualno zaščito tako ob na-

stanku arhivskega gradiva kot pri lastniku in potem še v postopkih arhivske obdelave.

Zadnja v tem sklopu je referat predstavila *Mirjana Jurić* iz Hrvaškega državnega arhiva, ki je predstavila sistem zaščite katastrskih map za Hrvaško in Slavonijo nekoč in danes, postopek digitalizacije katastrskega gradiva in izboljšanje zaščite tega gradiva.

V drugem vsebinskem sklopu, sklopu o *materialnem varstvu arhivskega gradiva*, je svoje poglede predstavilo pet avtorjev. Prvi so se predstavili *Iva Gobić Vitolović* (Državni arhiv na Reki) ter *Maja Krtalić in Damir Hasenay* (Filozofska fakulteta v Osijeku) s predlogom o organizaciji in planiranju materialnega varstva arhivskega gradiva, pri tem pa so poudarili povezanost med nekaterimi elementi za doseganje varnosti in zaščite arhivskega gradiva, od načrtovanja, prek organizacijskih vprašanj in aktivnosti na področju restavriranja. Tema referenta *Hrvoja Gržine* je bila vprašanje, kako zaščititi in ohraniti fotografsko gradivo, *L. Zoreta* pa, kako zaščititi hrvaško filmsko dediščino.

O preprečevanju poškodb na pergamentu, ki jih povzroča onesnažen zrak, je govoril *Igor Kozjak* iz Hrvaškega državnega arhiva. Menil je, da bi bilo potrebno ventilacijske sisteme v arhivih, muzejih in knjižnicah opremiti z ustreznimi filtri, ki bi absorbirali izpušne pline pred vstopom v območje, kjer je shranjena dragocena dediščina. Na to temo se je navezoval tudi referat *Marijane Mimice Tkalec* iz Hrvaškega državnega arhiva, ki je govorila o merjenju relativne vlažnosti in temperature; obe morata biti v okviru priporočenih vrednosti. Opisala je različne merske instrumente, ki so jih uporabljali v zgodovini, in jih primerjala s sodobnimi digitalnimi merilnimi instrumenti.

Po kosilu sta bili organizirani dve okrogli mizi hkrati. V okviru prve je *Mirjana Hurem* vodila delovno skupino za uporabnike gradiva, v okviru druge pa se je zbrala delovna skupina za zaščito arhivskega gradiva, ki jo je vodila *Tajana Mušnjak*.

Zvečer so nas vodniki popeljali na ogled Slavonskega Broda, ki se je končal v Trdnjavi ob dobri hrani in pijači, obogateni z zvoki harmonike.

Naslednji dan so referati prav tako potekali v dveh sekcijah hkrati. Predstavilo se je devet referentov. V prvi sekciji je imel *Zoran Stanković* iz Državnega arhiva na Reki predavanje o uporabi novega zakona o upravnem poslovanju v arhivski službi, ki velja od začetka leta 2010. Poudaril je, da uporaba zakona o upravnem poslovanju ni omejena le na dejavnosti, ki jih arhivi opravljajo na podlagi javnega pooblastila, temveč se uporaba nanaša tudi na drugi del opravil, ki jih arhivi izvajajo za javnost.

M. Maroja iz Državnega arhiva v Zadru je na podlagi desetletnih izkušenj tega arhiva predstavil, s kakšnimi problemi se srečujejo pri varstvu gradiva

zunaj arhiva. O varstvu dokumentacije verskih skupnosti je govorila *Elizabet Kuke* iz Hrvaškega državnega arhiva, o urejanju gradiva podjetij v stečaju pa *Krešimir Ibršimović* iz Državnega arhiva v Slavonskem Brodu.

V drugi sekciji je bilo predstavljenih pet referatov. Najprej je *Branka Molnar* iz Državnega arhiva v Zagrebu predstavila Vodnik fondov in zbirke Državnega arhiva v Zagrebu. Na kratko je opisala priprave pri zbiranju podatkov za vodnik in izkušnje pri pripravi prve in druge knjige vodnika ter kazal in tudi, kako so vsebino vodnika prenesli na internet. Kako zavarovati dokument, se je spraševal *A. Žigant*, ki je pojasnil strukturo in način oblikovanja baze podatkov v excelu, ki naj bi bila v pomoč arhivistom in raziskovalcem. *Katarina Horvat* iz Državnega arhiva v Zagrebu je predstavila pripomočke pri iskanju gradiva v fondih zdravstva Državnega arhiva v Zagrebu, *Ladislav Dobrica* iz Hrvaškega državnega arhiva pa je predstavil dokumente stolnega kapitlja sv. Petra pri Požegi. O varstvu gradiva v arhivskih knjižnicah so govorile *Alisa Martek* iz Hrvaškega državnega arhiva ter *Eneida Škara* in *Mirisa Katić* iz Državnega arhiva v Zadru. Poudarile so, da se arhivske knjižnice uvrščajo med specialne knjižnice in da je njihova vloga v arhivih zelo pomembna, saj so pripomoček tako za arhiviste kot tudi za zunanje uporabnike.

Po kratkem odmoru sta bil dve okrogli mizi hkrati. V okviru prve (voditeljica je bila *Silvija Babić*) se je sestala delovna skupina za spremljanje gradiva pri ustvarjalcih. Podrobneje so predstavili splošni seznam rokov za hranjenje arhivskega gradiva, strokovni popis z roki za hranjenje arhivskega gradiva in delo z ustvarjalci, ki popisujejo gradivo v ARHiNETU. V okviru druge okrogle mize (vodila jo je *Rajka Bušin*) pa se je sestala delovna skupina za obdelavo in popisovanje arhivskega gradiva v ARHiNETU.

Po kosilu sta spet sledila dva ločena sklopa predavanj. V prvem sklopu so bili predstavljeni štiri referati. Prvega (Količna je cena hrambe elektronskega gradiva) je predstavil *Hrvoje Stančić* iz Filozofske fakultete v Zagrebu. O pravni ureditvi in izkušnjah pri varovanju elektronskega arhivskega gradiva v Sloveniji je govoril *Jožef Škofljanec* iz Arhiva Republike Slovenije. Predstavil je naloge in pristojnosti javne arhivske službe za varstvo elektronskega arhivskega gradiva v Sloveniji od leta 2006. Tema *Amirja Obbočaja* je bila vprašanje, kako pripraviti gradivo za mikrofilmanje in digitalizacijo. Predstavil je pogoje, ki jih je potrebno izpolniti pred samim mikrofilmanjem in digitalizacijo, ter celotni postopek priprave gradiva na snemanje. V drugem sklopu se je za okroglo mizo sestala delovna skupina za organiziranje dejavnosti v arhivu; vodil jo je *Darkeo Rubčić*, predstavila pa je sodelovanje z lokalno skupnostjo, arhivske stavbe in prostore ter izobraževanje in usposabljanje za uporablanje arhivskih programov. Hkrati je potekala še

ena okrogla miza, namenjena digitalizaciji arhivskega gradiva, vodil pa jo je *B. Jančič*.

Po končanih predavanjih je imela svoje zasedanje še skupščina Hrvaškega arhivskega društva. Zvečer je bila slavnostna večerja.

Naslednji dan so nas organizatorji peljali na izlet v Cernik, tam pa smo si ogledali frančiškanski samostan in cerkev, sprehodili smo se po Požegi, pokusili vina

v Kutjevu in se odpeljali še med vinograde; tam je bilo kosilo.

Naj omenim, da referatov ali povzetkov v pisni obliki organizatorji še niso pripravili, obljublajo pa izdajo za prihodnje leto.

Sonja Jazbec

O delu arhivov in zborovanjih

Zaupanje in dostopnost – spremembe pri upravljanju dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalnem dobi. XLII. mednarodna konferenca okrogle mize arhivov (CITRA), Oslo 11.–18. 9. 2010

Mednarodna konferenca okrogle mize arhivov je bila letos posvečena vsem vidikom arhivskega gradiva v digitalni dobi – od zaupanja, dostopnosti do odprte družbe in demokracije. Mednarodnemu arhivskemu svetu (MAS) je kljub recesiji uspelo doseči, da so bile na konferenci zastopane vse svetovne regije in velika večina držav. Norveški organizacijski komite se je pri organiziranju konference izkazal z izjemno pozornostjo in severnjaško natančnostjo kljub kompleksnosti konference. Konferenca je bila sestavljena iz različnih dogodkov. Vključevala je od sestankov komisij, branž, uredniških odborov, sekcij in birojev MAS-a do plenarnih zasedanj, debatnih forumov, pa letne generalne skupščine MAS-a. Prvi dnevi so bili namenjeni sestankom, sledila jim je konferenca, zadnji dan pa je bil namenjen letni generalni skupščini.

Sestanek revizijske komisije ACOM

Revizijska (oz. nadzorna) komisija (Audit Commission – ACOM) je imela sestanek 13. 9. Sestanek je vodil novi predsednik komisije Atakilty Assefa Asgedom (direktor etiopskega Nacionalnega arhiva in knjižnice). Udeležili pa smo se ga še člani komisije Karel Velle (direktor belgijskega Nacionalnega arhiva, dosedanji predsednik komisije), Jari Lybeck (vodja informatikov v finskem Nacionalnem arhivu) in Matevž Košir. Uvodnim pozdravom in predstavitvi članov komisije v novi sestavi je sledila izvolitev podpredsednika in tajnika komisije v skladu s 47. členom konstitucije MAS-a. Nato smo pregledali poročilo komisije za leto 2009 in uskladili zadnje pripombe. Do srede meseca julija je ACOM večinoma že končal nadzorne postopke in pripravil prve verzije poročil. Komisija ima široke pristojnosti, predvsem pa je njena naloga ovrednotenje programov MAS-a ter zunanje in notranje komunikacije. Evalvacija programov, dela s človeškimi viri, odnosov med organi MAS-a, branžami, sekcijami, komunikacijo (interno ter eksterno), učinke partnerstva itd. Od zadnjega zasedanja letne skupščine na Malti so bile opravljene štiri vsebinske evalvacije: 1. ustreznosti strukture, ki podpira profesionalne dejavnosti MAS-a, ki jo je predlagal izvršni biro, delo programske komisije in

evalvacijo projektov, ki jih je odobrila in financirala programska komisija; 2. vodenja: primerjavi vlog in pristojnosti izvršnega biroja in upravne komisije ter identifikaciji odgovornosti, vrzeli in prekrivanj; 3. ustreznosti komunikacije s člani MAS in evalvacijo nove spletne strani. Vsak od članov je pripravil evalvacijo enega od področij. Obsežno skupno poročilo, v katerem smo izpostavili prednosti, priložnosti, šibkosti in tveganja, vsebuje tudi priporočila komisije za vsako od navedenih področij.

Sledilo je oblikovanje strateškega programa ACOM za obdobje 2011–2014 v skladu s strateško direktivo MAS-a za obdobje 2008–2018 in šestimi ključnimi cilji ter dveletnim poslovnim načrtom MAS-a ter projekti, ki jim je programska komisija MAS-a namenila finančno podporo. ACOM name-rava spremljati implementacijo programa, pa tudi evalvirati uspešnost poslanstva MAS, cilje in uresničevanje le-teh s precizno kvantifikacijo rezultatov. Če cilji ne bi bili doseženi, bo ACOM analiziral vzroke in predlagal aktivnosti in druge korekcije. Na sestanku smo določili prioriteta področja, ki bodo evalvirana v naslednjem obdobju, in štiri revizije z vrha seznama prioritet, ki bodo opravljene v letu 2011. Komisija bo pri tem skrbela za realistične kriterije, jasne cilje, tarče, časovne roke in pripravila potrebna poročila za izvršni komite in letno generalno zasedanje MAS-a. Komisija bo pridobila tudi nekaj priročnikov za evalvacijo. Določen je bil tudi način izvedbe evalvacije, določeni so bili okvirni kriteriji ter potrebna dokumentacija, ki naj bi jo vsebovala poročila. Komisija bo izrazito pozorna na relevantnost, zanesljivost in zadostnost evidenc. Sklepi revizij morajo temeljiti na dokumentiranih revizijskih dokazih in morajo voditi k razumnim sklepom. Dokončna razdelitev nalog in določitev rokov za leto 2011 bo sledila v začetku meseca oktobra letos. Čeprav je komisija v skladu s konstitucijo MAS-a neodvisna od drugih organov MAS-a in del evalvacij opravlja diskretno, je pri njenem delu pomembno konstruktivno sodelovanje s sekretariatom MAS-a. Zato je sledil sestanek komisije z generalnim sekretarjem MAS-a Davidom Leitchom, namenjen delu komisije in nekaterim predlogom za evalvacijo, ki naj bi jo opravil sekretariat. Generalni sekretar je komisiji zagotovil, da ima komisija proste roke pri svojem delu in pravico zahtevati vse dokumente, ki nastajajo pri delu MAS-a, ne glede na njihovo morebitno zaupnost: to mora varovati. Komisija bo pridobila in preučila tudi vse notranje revizije, opravljene od leta 2000.

Generalna skupščina EURBICE

14. 9. dopoldne je bilo generalno zasedanja EURBICE – evropske branže MAS-a. Zasedanje je vodila mag. Angelika Manne Haritz (predsednica EURBICE, sicer namestnica predsednika Nemškega zveznega arhiva). Po potrditvi dnevnega reda je bilo na vrsti sprejetje zapisnika zadnjega zasedanja generalne skupščine EURBICE na Malti 20. 11. 2009.¹ Začel se je postopek za spremembo konstitucije EURBICE; pripombe bodo sprejemali do začetka leta 2012. Podano je bilo finančno poročilo za leto 2009. EURBICA nima svojega zakladnika in zanjo te naloge opravlja zakladnik MAS-a, to pa je glede na njena skromna sredstva tudi razumljivo. EURBICA je prejela denar (prejela ga je od MAS-a) za obdobje 2009/10 namenila za organizacijo 8. Evropske arhivske konference v Ženevi, ki je bila aprila 2010. MAS financira tudi nekaj projektov EURBICE. Za projekt EURONOMOS (arhivski predpisi evropskih držav na internetu) v letu 2009 ni prejela nobenih sredstev, čeprav ji je MAS namenil 5000 EUR, vendar pa pogodba še ni bila podpisana.

Sledila je točka o spletni strani EURBICE: za spletno stran bo odslej v tehničnem smislu skrbel Jean-Marc Comment, arhivski kolega iz švicarskega Državnega arhiva. EURBICA je dobila svoj prostor v okviru nove spletne strani MAS-a. Za vsebinski del strani pa mora poskrbeti izvršni komite EURBICE. Predstavljene so bile tudi možnosti, ki jih vsem omogoča nova spletna stran. Četrta točka skupščine so bile volitve novega izvršnega komiteja. Predlog, ki je bil oblikovan pred skupščino, je bil potrjen. Do leta 2012 bodo izvršni komite sestavljali: predsednica Angelika Manne Haritz (Državni arhiv Nemčije), Karel Velle (Državni arhiv Belgije; tudi sekretar EURBICE), Ivar Fonnes (Državni arhiv Norveške), Joan Boadas I Raset (Arhivsko društvo Katalonije), Luis R. Ensenat Calderon (Državni arhiv Španije), Natalija Glažar (Arhiv Republike Slovenije), George P. MacKenzie (Državni arhiv Škotske) in Maria Spankova (Državni arhiv Slovaške).

Predstavljeni so bili trije glavni projekti EURBICE: 1. izobraževanje učiteljev, 2. EURONOMOS in 3. APEnet. Največ je bilo govora o zadnjih dveh. Projekt EURONOMOS je po zamenjavi vodstva francoskega nacionalnega arhiva v težavah, saj je odreklo dosedanje podporo projektu in je zato zadnje leto projekt miroval. V zvezi s projektom APEnet,² v okviru katerega so ustanove iz 12 članic EU (tudi Arhiv Republike Slovenije) EURBICA načrtuje za pri-

hodnje leto pripravo priročnika in dveh delavnic, ene spomladi, druge pa v okviru CITRE tudi za članice EURBICE, ki niso v Evropski uniji. Finančna sredstva za delavnici bo prispeval MAS. V okviru projekta je načrtovana tudi povezava z EUROPEANO.

V sodelovanju s sekcijo MAS-a Arhivskih društev (SPA, nosilec projekta) sodeluje v projektu oblikovanja profesionalnih kompetenc tudi EURBICA – v tem okviru je bila 14. 10. 2010 organizirana delavnica v Helsinkih; njen cilj je priprava priročnika.

Točka razno je vključevala dve točki: razpravo, ki bo odprta na letošnji generalni skupščini MAS-a in zadeva nadaljnje funkcioniranje in »reorganizacijo« CITRE. V letu 2010 so bile v Evropi organizirane tri velike in vsebinsko bogate konference:

- 8. Evropska arhivska konferenca v Ženevi (aprila 2010) o digitalnem arhiviranju,

- konferenca v Haagu z naslovom »Arhivi brez meja« ob 100. obletnici prvega arhivskega kongresa leta 1910 (avgusta 2010),

- konferenca CITRE v Oslu (septembra 2010).

Zato se zdi MAS-u potrebno odpreti razpravo, kako najučinkoviteje organizirati konference in okrogle mize arhivov v prihodnje – razpravo o tem bo vodila Margaret Crockett (MAS).

Razprava bo končana leta 2012 na kongresu.

Druga točka v okviru točke Razno pa je bila opozorilo na obravnavo Splošne deklaracije o arhivih, ki jo je potem v naslednjih dneh v okviru CITRE obravnavala generalna skupščina MAS-a.

Naslednja generalna skupščina EURBICE bo leta 2012, najverjetneje neke v Evropi.

Konferenca

14. 9. je bila v popoldanskih urah otvoritev konference; odprla sta jo generalni direktor Norveškega nacionalnega arhiva Ivar Fonnes in predsednica biroja CITRE Nolda Romer-Kenepa. Pozdravila sta blizu 300 udeležencev iz več kot 150 držav in izrazila veselje zaradi dobre udeležbe in zanimivih referatov v programu. Ivar Fonnes je v otvoritvenem nagovoru poudaril, da je dolžnost družbe oblikovati okvir za upravljanje digitalnega dokumentarnega in arhivskega gradiva, ki bo omogočalo zanesljivost in verodostojnost. Sledila je otvoritvena plenarna seja s tremi referati, v katerih so skušali osvetliti sedanj čas in aktualizirati vlogo arhivov v današnji vse bolj dinamični družbi. Prvi referent je bil Randall Jimerson, profesor na oddelku za zgodovino in direktor programa arhivistike in poslovanja s spisi na magistrskem študiju zahodne washingtonske Univerze. Njegov referat je imel naslov »Moč arhivov in digitalna prihodnost, podpora demokraciji in človekovim pravicam«. Orisal je razvoj arhivov v odnosu do komunikacij vse od srednjeveških listin do sodobnih računalniških zapi-

¹ Več o tem glej: Natalija Glažar: Konferenca CITRA na Malti ter dogajanje v ICA/EURBICA, Arhivi 33, št. 1, 2010, str. 153-161.

² Več o projektu glej www.APEnet.eu

sov. Drugi referent je bil Jan Egeland, direktor Norveškega inštituta za mednarodne zadeve, nekdanji namestnik generalnega sekretarja Združenih narodov za humanitarne zadeve. Naslov njegovega referata je bil »Medkulturna komunikacija za preseganje globalnih sprememb.« Tretji in zadnji referent uvodnega plenarnega dela je bil Sven Mollekleiv, predsednik norveškega Rdečega križa. Njegov referat je imel naslov »Zbiranje in širjenje vitalnih informacij v digitalni obliki v obdobju katastrofe«. Referent se je posvetil vprašanju, kako zaupati informaciji in pomenu transparentnosti. Kako ohraniti pravo informacijo in hkrati poskrbeti za verodostojnost le-te v prihodnosti. To je ilustriral s primeri naravnih nesreč in vojnih konfliktov in informacij o pogrešanih osebah, ki jih zbira Rdeči križ. Opozoril je na problem napačnih in delnih informacij. Predstavil je tudi nekaj primerov zlorab arhivov in arhivskega gradiva. Zato morata biti nalogi arhivov hranjenje celostne informacije in skrb za verodostojnost le-te.

15. 9. zjutraj je bila druga plenarna seja; namenjena je bila praktičnim izkušnjam in perspektivam. V uvodni plenarni seji sta bila dva referata. Ivar Fønnes generalni direktor Norveškega nacionalnega arhiva je imel predavanje z naslovom »Ali lahko zaupamo gradivu v digitalni obliki? Vloga arhivista pri oblikovanju okvira verodostojnosti za upravljanje digitalnega gradiva.« V uvodnem videu je avtor predstavil na nekoliko šaljev način, kako močno je razvoj tehnologije spremenil vlogo arhivista. Tveganja morajo biti kontrolirana, saj ne bo več papirnega gradiva, ravnanje z digitalnim gradivom pa mora ohranjati verodostojnost. V nadaljevanju je še predstavil projekt norveškega elektronskega arhiva ter implementacijo standardov v sistem in implementacijo pravnih rešitev. Prva verzija bo pripravljena leta 2012. Sledil je referat Daniela J. Carona, direktorja Kanadske nacionalne knjižnice in Kanadskega državnega arhiva z naslovom »Modernizacija in dokumentiranje družbe v digitalnem okolju«. Referent je pod drobnogled vzel arhivske postopke v svetu velikih sprememb, ki jih prinašajo tehnološke spremembe.

Sestanek delovne skupine MAS-a za premeščene arhive

Prve ideje za oblikovanje delovne skupine so bile izražene na mednarodnem arhivskem kongresu na Dunaju leta 2004,³ zaživele pa so šele po CITRI leta 2009 na Malti. Kot član sem se udeležil sestanka delovne skupine MAS-a za premeščene arhive (Displaced Archives). Skupino vodi Abdelmadjid Chikhi, ki je v nadaljevanju na paralelni sekciji o arhivih in

državljskih pravicah podal tudi vsebino prvega dela sestanka. Delovna skupina se je razdelila na dva dela. Prvi del skupine bo aktualiziral poročilo UNESCA, ki je bilo objavljeno leta 1998 v RAMP Study (Records and Archives Management Programme) in ga je pripravil dr. Leopold Auer. Drugi del skupine pa bo pripravil analizo primerov in najboljših praks, ki zadevajo navedena vprašanja.

Državljske pravice v digitalni dobi

Tretja paralelna sekcija je nosila naslov Državljske pravice v digitalni dobi. Sekcijo je vodil Jussi Nuorteva, generalni direktor Finskega državnega arhiva. V uvodu je izpostavil vprašanje, kako slediti arhivskemu etičnemu kodeksu, da bi arhivi reflektirali družbo v celoti in ne le posameznih družbenih skupin. Sledili so pol ure trajajoči referati.

Prvega je imela Maria Paz Vergara iz Čila, specialistka za arhive s področja človekovih pravic, naslov pa je bil »Arhivi in človekove pravice«. Predstavila je pomen arhivov s področja človekovih pravic ob primeru Čila. Pokazala je izjemni pomen arhivov, ki nastajajo zunaj državnih institucij. Podrobneje je predstavila arhiv Vikariata solidarnosti – komiteja za mir. Ta je deloval v obdobju med letoma 1976 do 1992, in to v ozračju nenehnih groženj. Deloval je v okviru cerkvenih institucij, ki so se zavemale za človekove pravice. Njegovo gradivo je izjemno pomembno, saj je vikariat zbral podatke o tisočih v času diktature izginulih, pogrešanih in ubitih osebah. Dosejeli o 45 tisoč osebah vsebujejo dokumente zelo različnih provenienc, dokumente, ki so jih posredovali sorodniki, poročila socialnih centrov itd. To gradivo je danes zelo pomembno, saj so oblasti v obdobju diktature znikale, da bi te osebe sploh obstajale. Arhiv vključuje tudi zelo bogat videoarhiv. Po demokratizaciji je upravljanje tega arhiva prevzela neodvisna arhivska ustanova, ki ima štiri arhivske centre; ti nadaljujejo delo vikariata v demokratičnih razmerah. Njihova naloga je poleg varovanja in skrbi za gradivo tudi skrb za učinkovito obujanje spomina in ohranjanje resnice o obdobju diktature. Zelo pomembno vlogo je arhiv odigral pri rehabilitaciji še živih žrtev in drugi popravi krivic, saj je bilo na podlagi gradiva izdanih na tisoče sodnih odločb. Od leta 2003 je ta arhiv uvrščen v tako imenovani Unescov »Spomin človeštva«. Danes je velik del gradiva digitaliziran in tudi dostopen na spletu.⁴ Gre za tragično zgodovino, ki pa se mora ohraniti, saj si ne smemo zatiskati oči pred tem, kar se je zgodilo v preteklosti. Soočenje z zgodovino, ki se ne bi smela več ponoviti, je pomembno. Če ne poznamo zgodovine, se lahko ponovi, je sklenila referentka.

³ Arhivi in družba – pravni in politični vidiki premeščenega arhivskega gradiva. *Arhivi* 27 (2004), št. 2, str. 359-360.

⁴ www.archivovicaria.cl

Naslednji referat je imel Abdelmajid Chikhi, generalni direktor alžirskega državnega arhiva in predsednik PARBICE, z naslovom »**Premeščeni arhivi – globalne spremembe**«. Referat je bil zelo dobro koncipiran in je izhajal iz splošnega, nato pa se je usmeril na konkretnije primere. Najprej je ugotovil, da se vsi strinjamo, da so arhivi spomin človeštva. Človeštvo brez spomina bi bilo nesposobno načrtovati prihodnost, zato je skrb za arhive nujna. Čeprav naj bi človeštvo načelno napredovalo, pa so obdobja, ki so nasprotna in temna. Vendar morajo biti v arhivih ohranjene tudi tragedije – da se ohranja tudi tisto, iz česar je vidno, kaj je tisto, kar je vodilo človeštvo v nasilje, ubijanje. Ta temna obdobja kršitev človekovih pravic v zgodovini pa skušajo marsikdaj prikriti.

Vprašanje premeščenih arhivov je marsikdaj povezano prav s temi temnimi obdobji. Arhivi so bili v teh obdobjih (ali kmalu po njih) preseljeni iz tega ali drugega razloga z ozemlja ene države na ozemlje druge. S tem se danes tako pred arhivsko skupnost kot pred politiko postavlja vprašanje reševanja teh problemov. Čeprav je problematika premeščenih arhivov stara, pa je skoraj ne rešujejo, v veliki meri so arhivi celo nedostopni. Zato je tudi znotraj MAS-a nastala pobuda za reševanje te problematike. Ne gre za postavljanje vprašanja, zakaj so bili arhivi odpeljani, in obtoževanja, temveč gre za to, da je treba poiskati rešitve. Referent je razmišljanje nadaljeval z alternativami, kot so: gradivo ni dostopno ali le delno dostopno oziroma popolnoma dostopno na ozemlju države, ki je gradivo odpeljala. Pri zadnjem pa se še vedno odpira vprašanje, ali je dostop res popoln? Morda je alternativa kopiranje dokumentov v celoti ali vsaj v večjih sklopih. Da bi raziskovalcem omogočili delo. Po mnenju referenta je edini pravi okvir za strokovno reševanje teh vprašanj MAS, saj ima strokovno avtoriteto, zato je bila dana pobuda, da bi začeli to za zdaj povsem strokovno akcijo.

Za splošen uspeh akcije pa je potrebno:

- tako MAS kot vsak član in arhiv morajo delovati za ozaveščanje družbe o navedeni problematiki,
- s tem v zvezi je treba biti potrpežljiv, saj je težko pričakovati, da bodo problemi, ki jih rešujemo že desetletja, rešeni čez noč, a ozaveščanje in vztrajnost sta prava pot,
- prvi korak pri reševanju navedene problematike je izdelava popolnih kopij, katerih izdelava bo v nekaterih primerih nujna saj vsebine lahko zadevajo dve ali več držav,
- dokumenti morajo postati vsaj dostopni raziskovalcem in zainteresirani javnosti nato pa naj se pristopi k reševanju vprašanj njihovega vračanja,
- MAS bo začel praktično akcijo za spodbuditev dialoga in postavitev novih temeljev za reševanje navedene problematike; zbral in aktualiziral bo zahteve; to bo naloga delovne skupine,

- ena od pobud je tudi oblikovanje mednarodnega finančnega sklada v okviru MAS-a za financiranje reševanja navedene problematike.

Referent je nato še na kratko omenil problematiko arhivskega gradiva, odpeljanega iz Alžirije, ki je v Franciji in niti ni dostopno.

Referent je na koncu apeliral na zavest strokovne arhivske skupnosti, da se dejavno loti reševanja navedene problematike.

Sledil je referat Nomuse Zimu iz Južnoafriške republike o poslovanju z dokumentarnim gradivom, kot odgovornosti za dobro upravljanje in zaščito človekovih pravic. Govorila je o potrebi po enakih možnostih za vse državljane, o mehanizmih za pomoč posameznikom in to povezala z odgovornostjo pri poslovanju z dokumentarnim gradivom in ravnanju z arhivskim gradivom. Pri tem je opozorila na pomen ustrezne valorizacije, kot tudi skrbi za elektronsko gradivo. Opozorila je, da razmere v Afriki niso rožnate, da je zakonodaja slaba, prav tako opremljenost arhivov, saj delujejo v finančno izjemno skromnih razmerah, čeprav je prav tu arhivsko gradivo nemalekkrat močno povezano z varovanjem in kršitvami človekovih pravic. Za ilustracijo je navedla primer iz državnega arhiva v Zimbabveju. Tam naj bi imeli le en osebni računalnik z dostopom do interneta.

Ob koncu je bila živahna diskusija o vseh referatih. Rdeča nit vseh je bila, da morajo države povzeti dobre prakse iz drugih držav, da naj MAS poskuša pridobiti sredstva za podobne projekte iz različnih fundacij in drugih organizacij, Evropske unije ... Kot primer take dobre prakse so bili omenjeni projekt raziskovalne infrastrukture za zgodovino holokavsta in še nekateri podobni projekti. Zelo zanimive so bile tudi druge paralelne sekcije, posebno tista, namenjena arhivom in družabnim omrežjem.

Elektronsko arhiviranje

V prvem popoldanskem plenarnem predavanju je Luciana Duranti, profesorica arhivistike iz Univerze Britanske Kolumbije v Kanadi, predstavila projekt InterPARES, Projekt InterPARES je sedaj že v tretji fazi (prva 1999–2001, druga 2002–2006, tretja 2007–2012). Prvi del projekta je osrednjo pozornost namenil dokumentarnemu gradivu podatkovnih baz in dokumentarnih sistemov, drugi del gradivu, nastalemu v dinamičnih in interaktivnih okoljih, tretji pa teoriji in metodam digitalnega hranjenja – za dolgoročno hrambo. Prav tako je namen projekta implementacija metod in teorije na konkretnih primerih. Osrednjo pozornost namenja vprašanjem, kateri dejavniki vplivajo na tip implementacije, primerne za posamezno arhivsko gradivo oziroma posamezen kontekst, in kakšne spretnosti in znanja za to potrebujejo arhivisti. Namen projekta je oblikovati koncepte, načela in

metode in vzpostaviti mrežo dobrih praks. Glavni namen je iskanje rešitev za hranjenje elektronskega gradiva ob upoštevanju kulturnega, upravnega, pravnega in funkcionalnega konteksta. Rezultati projekta naj bi bili uporabljeni tudi pri načrtovanju izobraževanja.

Drugi popoldanski plenarni referat je imel Andreas Kellerhals, generalni direktor Švicarskega zveznega arhiva. Predstavil je rezultate 8. Evropske arhivske konference v Ženevi z naslovom Digitalno arhiviranje (april 2010). Na konferenci je bilo kar 130 referatov, namenjenih problematiki digitalnih arhivov. Konferenca je pokazala, da se je povprečno znanje o ravnanju z elektronskimi arhivi močno izboljšalo, da pa arhivisti rešujejo enake probleme na različne načine, kljub temu pa so razvili enotne standarde. Ključno vprašanje je, kaj ohraniti. Tako valorizacija, odbiranje in škartiranje postajajo v ravnanju z elektronskim gradivom vse pomembnejši. Dostopnost do gradiva prek spleta bo postala – oziroma že postaja realnost. Potrebno bo razmisliti o tradicionalnih pristopih in jih uskladiti z novimi zahtevami. Kažejo se potrebe po novih znanjih in tehnikah. Arhivisti imajo dobro izhodišče, vse dokler delujejo na temelju tradicij, hkrati pa so odprti za tehnologijo. Tehnologija je pomembna, vendar so bistvene zadeve tehnološke družbe vedno v relaciji s človeškim vedenjem, kadar je soočeno s tehnologijo. Referent je ugotovil, da je bila konferenca uspešna in da bi glavni sklep lahko bil, da elektronsko arhiviranje ne sme biti le zadeva nekaterih specialistov, ampak celotne arhivske skupnosti.

Digitalni arhivi, preprosti in robustni

Prva popoldanska paralelna sekcija je imela naslov »Digitalni arhivi, preprosti in robustni«. Vodila jo je Julliane Mikoletzky, vodja arhiva dunajske tehniške univerze.

Prvi referat je imel Raivo Ruusalepp, svetovalec iz estonskega gospodarskega arhiva. Osrednjo pozornost je namenil predvsem vprašanju kriterijev verodostojnosti pri elektronskem gradivu, kot so ga oblikovali pri projektu PROTAGE, v okviru katerega si prizadevajo za nove pristope pri dolgotrajnemu digitalnemu hranjenju, ki naj bi bili dovolj preprosti za uporabnike. Pristop projekta temelji na avtonomni proaktivni programski opremi, ki deluje neodvisno od strojne in drugih tehnologij programske opreme. Projekt ima za izhodišče razvijanje modela, ki je osredinjen na elektronsko skladišče, tam pa tudi upravlja digitalne objekte.⁵ Referent je posebej opozoril na pomen kriterijev verodostojnosti. Jon Garde iz Journala IT iz Velike Britanije in sekretar foruma DLM, je predstavil MoReq 2010. MoReq 2 se je sicer pokazal kot zelo uspešen (prevaja se v 12 jezikov itd.), opo-

zoril pa je, da ima veliko zahtev in da so stroški za uvajanje teh visoki. Zato je namen MoReqa 2010 po standardu MoReq 2 postaviti še fleksibilnejši in preprostejši »standard«, oblikovan glede na specifične zahteve. Imel naj bi strukturo gradnikov. MoReq 2010 naj bi hkrati posvetil osrednjo pozornost interoperabilnosti. Pri pripravi sodelujejo poleg foruma DLM tudi komisije EU in MAS-a. MoReq 2010 naj bi bil objavljen le v spletni različici. Potem je Anne Mette Dorum iz Državnega arhiva Norveške predstavila norveški standard Noark 5.⁶ Noark je sličen kot MoReq, a vendar različen, saj izhaja iz različne tradicije. Noark 4 je bil namenjen javni upravi, podobno kot je bil v Nemčiji razvit sistem DOMEA. Okvir Noarka je določen z norveškim arhivskim zakonom. Upravi, tako državna kot občinska, morata uporabljati Noark. Referentka je tudi ugotovila, da je Noark jasnejši kot MoReq in da se razvoj MoReqa z MoReqom 2010 približuje standardu Noark 5.

PARBICA – skrb za dokumentarno (in arhivsko) gradivo

V popoldanskih urah sem se udeležil predstavitve zelo uspešnega projekta MAS-a v državah v razvoju. Orodje za pomoč pri urejanju in hranjenju dokumentarnega gradiva, namenjeno dobremu upravljanju v državah v razvoju.⁷ Orodje je bilo razvito v okviru PARBICE⁸, pacifiške branže MAS, pri čem pa je glavno vlogo odigrala Avstralija, ki je projekt tudi financirala. Namen orodja je izboljšanje skrbi za arhive – orodje je namenjeno pacifiškim arhivistom, da bi z njim opremili javne službe in s tem izboljšali hranjenje dokumentarnega gradiva v teh ustanovah. Izpostavlja pomen jasnih procedur, jasne arhivske politike, ki jo izvajajo usposobljeni uslužbenci. V središču projekta v tej fazi je pomoč pacifiškim državam in organizacijam pri uvajanju ustreznih rešitev za hranjenje dokumentarnega in arhivskega gradiva v elektronski obliki. Ker se je projekt izkazal za izjemno uspešnega, sta se vanj vključili tudi francoska vlada in programska komisija MAS-a in ga začeli uvajati v državah v razvoju s francoščino kot govornim jezikom. O projektu, njegovih izhodiščih, praktičnih izkušnjah in nadaljnjem uvajanju so govorili Ross Gibbs, generalni direktor Državnega arhiva Avstralije, Setareki Tale, direktor državnega arhiva na Fidžiju, Hamidou Diallo, direktor Državnega arhiva Burkine Faso in Christine Martinez kot predstavnica Francoskega arhivskega društva.

⁶ Angleška verzija standarda Noark 5 je dosegljiva na: http://www.arkivverkct.no/arkivverkct/Offentlig_forvalting/Noark/Noark-5/1/english-version

⁷ http://www.parbica.org/Toolkit%20pages/Toolkit_Intropage.htm

⁸ <http://www.parbica.org>

⁵ Glej: www.protage.eu

Arhivistika

Plenarna seja 16. 9. je prinesla enega od teoretičnih vrhuncev konference. Prvi je bil referat Terryja Cooka, profesorja na Univerzi v Manitobi (Kanada), namenjen vprašanju načela provenience v digitalni dobi. Drugi referat pa je imela Maria Luisa Conde Villaverde iz Španije; govorila je o arhivski znanosti v kontekstu metapodatkov.⁹

Veliki zasebni arhivi

Paralelno sekcijo, ki je sledila, je vodil Martin Berendese. Posvečena je bila varovanju elektronskega gradiva velikih podjetij. Imela je naslov »Zasebni sektor: arhivi in gradivo v elektronski obliki – upravljanje in odgovornost«. Najprej je bil predstavljen arhiv podjetja Kraft Foods. Predstavila ga je direktorica Becky Haglund Tousey. Podjetje je staro 100 let in je ta hip drugo največje živilsko podjetje na svetu, prodaja v 170 državah sveta in ima 140.000 zaposlenih. Svoj arhiv ima organiziran globalno. Arhiv osrednjo pozornost namenja sedanjim in pričakovanim poslovnim potrebam, varovanju zaščitenih znamk podjetja ter skrbi za ugled podjetja. Arhiv je v dinamičnem razmerju z vsemi regijami po svetu, v katerih deluje podjetje. Izvaja valorizacijo gradiva predvsem v duhu ciljev svoje dejavnosti. Hrani arhivsko gradivo v vseh oblikah, od papirnega, avdiovizualnega do elektronskega gradiva v različnih formatih: zagotavlja njegovo avtentičnost in dolgoročno hrambo. Gradivo hranijo decentralizirano (ZDA, Avstralija, Nemčija...), upoštevajo pa tudi lokalne potrebe, vendar ima mreža osrednji nadzor. Vsi arhivi uporabljajo skupen elektronski vmesnik. Intranet omogoča vsem zaposlenim dostop do tistega gradiva, ki ni zaprto (zaradi poslovne skrivnosti, avtorskih pravic ipd.). Imajo tri vrste elektronskih skladišč: skladišče digitalnih slik, skladišče metapodatkov o arhivskem gradivu v fizičnem gradivu in skladišče gradiva v elektronski obliki. Vsako ima svoj javni/interni in svoj zaprti del. Pri tem skrbijo za dobro povezavo med gradivom v digitalni in fizični obliki. Možnost elektronskega dostopa za vse je povečala vidnost arhiva, njegov pomen in sodelovanje zaposlenih.

Naslednji referent je bil Jan Gronbech, predstavnik podjetja Google. V uvodu je postregel z nekaterimi osupljivimi številkami o milijardah informacij, ki se vsako sekundo naložijo na njihove strežnike, pa o tem, da je vsako minuto na YouTube naloženih za več kot 24 ur videoposnetkov, itd. Navedel je še nekaj podatkov o ustanovitvi podjetja in njegovem neslu-

tenem razvoju. Pri tem je vzel za izhodišče misel, »da težimo k precejevanju kratkoročnih učinkov tehnologij in podcejevanju dolgoročnih.« Njegov nastop je bil sicer osupljiv, kot se za enega od direktorjev tako velikega podjetja spodobi, vendar pa se je v diskusiji, ki se je dotaknila tako pravnih kot tudi drugih plati izkazalo, da dolgoročna politika podjetja pri arhiviranju podatkov ni enoznačna niti ni jasno definirana.

Tretje podjetje, ki je predstavilo svoj arhiv, posebno arhiv svojih spletnih strani je bilo Coca-cola. Predstavitev je vodil Philip Mooney, direktor komisije za dediščino pri tem podjetju. Predstavil je tako arhiviranje plakatov kot tudi spletnih strani. Arhiviranje spletnih strani so začeli v formatu Adobe PDF, to pa ni omogočalo interaktivnosti. Nato so se povezali s superračunalniškim centrom v San Diegu. Podjetje Hanzo Archives je že predtem za druga podjetja izdelalo produkt, ki je omogočal arhiviranje spletnih strani skupaj z njihovimi interaktivnimi funkcijami. Pred tremi leti so tudi oni uvedli tak način arhiviranja spletnih strani. Spletne strani arhivirajo četrtletno – arhivirajo več kot 500 spletnih strani svojih znamk. Arhivirajo tudi spletne strani, ki jih imajo v nekaterih »tujih« državah – od Nemčije, Južne Afrike do Japonske in Kitajske. Arhiviranih imajo že več kot milijon svojih spletnih strani, več kot dva milijona videov itd. Diskusija je pokazala, da je pomen arhivov zasebnega sektorja, posebno še globalnih podjetij, zelo pomemben in eden od rezultatov je bilo tudi napovedano sodelovanje MAS-a z nekaterimi od teh velikih podjetij, kot npr. z Googlom, pri arhivskih vprašanjih. Kot primer dobre prakse je bilo v diskusiji predstavljeno »živo« arhiviranje spletnih strani. Zanimanje pa je zbudil tudi program spletne kontinuitete (»web continuity«). Veliko izkušenj z njim ima Britanski državni arhiv. Pri programu spletne kontinuitete ima pomembno vlogo fundacija »Internet Memory Foundation«, ki je razvila platformo »ArchiveNet« (ATN). V Sloveniji naj bi imela stike z Narodno in univerzitetno knjižnico.

Letna Generalna skupščina Mednarodnega arhivskega sveta

Prvo zasedanje generalne skupščine MAS-a je vodil predsednik MAS-a Ian Wilson, ki se mu je z dopoldanskim zasedanjem mandat tudi iztekel. Ian Wilson je bil predsednik od leta 2008 (z dveletnim mandatom). Po ugotovitvi sklepčnosti, je imel Ian Wilson kratek uvodni nagovor. Glavna njegova ugotovitev je bila, da se MAS spreminja. Da se je v zadnjih letih reorganiziral, da se krepí vloga močnega izvršnega odbora in da bi moral po njegovem mnenju ohraniti svojo vlogo. Dotaknil se je tudi finančne situacije. Povedal je, da je boljša kot v preteklosti, a se kaže še dodatna potreba po stabilizaciji, saj finance

⁹ O konferenci glej tudi Članek z naslovom: Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma, v tej številki publikacije Arhivi.

Henri Zuber na letni generalni skupščini MAS podaja poročilo o aktivnosti MAS v letu 2009.

MAS-a slonijo le na nekaj virih, to pa povečuje tveganje, če bi kateri od teh usahnil. To naj bi poskušali doseči s povečevanjem in večjo uravnoteženostjo finančnih virov. V vsakem primeru pa so za MAS pomembni številni sponzorji, organizatorji kongresov, konferenc in drugih sestankov in tisti, ki podpirajo delo sekretariata. Po konsolidaciji MAS-a se sedaj odpira diskusija o prenovi konferenc CITRE, ki bo trajala do kongresa v Brisbanu. Wilson se je dotaknil tudi procesa oblikovanja nove moderne in dinamične spletne strani. Ta je v veliki meri že izdelana, a še ni uradno v uporabi, neuradno pa v nekaterih segmentih že deluje. Sledila sta potrditev dnevnega reda in sprejetje zapisnika preteklega zasedanja, ki je bilo 20. novembra 2009 na Malti. Pa še kratka poročila.

Henri Zuber je predstavil kratko pregledno poročilo o dejavnosti v letu 2009; da ne bi bil predolg, je omenil le glavne konference, katerih soorganizator je bil MAS – na primer v Ženevi in Edinburgu – sodelovanje v delovnih skupinah EU, razvoj kompetenčnega modela, povečanje vidnosti MAS-a, sodelovanje z UNESCO-m, oblikovanje deklaracije itd.

Sledilo je poročilo podpredsednika branž MAS-a. Sestavljeno je bilo iz sedmih poročil regionalnih branž. Povzetek vseh je bil, da se članstvo v branžah povečuje, prav tako se posamezne finančno utrjujejo, sodelujejo v številnih projektih, pri teh prevzemajo tudi del stroškov, saj jim je uspelo priti do novih

virov; to je tudi prava pot. Poleg tega je pomembna redna in aktivna komunikacija med branžami in MAS-om na način preseganja kulturnih razlik in jezikovnih ovir med regijami.

Podpredsednik sekcij je podal poročilo, iz katerega je viden velik prispevek k delovanju MAS-a, ki deluje vendarle dokaj enotno, posebno prek projektov, ki so pomembni za vse. Kot na primer projekti izobraževanja, do specialnih projektov, posvečenih parlamentarnim, športnim, literarnim arhivom ipd. Paleta projektov je res zelo pestra, saj obsega od reševanja vprašanj, povezanih z avtorskimi pravicami, do projektov valorizacije gradiva univerzitetnih arhivov. Predstavljen je bil samo pregled poročil, ki bodo vsa objavljena. Govornik pa je predlagal, naj člani MAS-a poročila tudi zares preberejo, odprto, proaktivno in učinkovito.

Potem so predsedniki posameznih delovnih skupin predstavili tudi delovanje v zadnjem letu.

George MacKenzie je v imenu delovne skupine predstavil projekt ATOM, ki je ena od uspešnih zgodb MAS-a. Prva popolnoma delujoča verzija programa je nared in člani delovne skupine opogumljajo vse, naj ga začnejo uporabljati. Program so v Franciji že testirali in izvedli tudi dinamičen test. Verzija 1.1. bo izrazito robustna in uporabniško naravnana verzija. ATOM je »globalen« program. Oblikoval bo skupnost, je narejen na podlagi odprte kode in bo vse v lastništvu skupnosti. Predvidevajo, da bo programa

v uporabi v različnih jezikih in različnih pisavah. Govornik je priporočil, naj si ga vsi ogledajo in podprejo pri njegovem razvoju.

Trudy Peterson je predstavila delovanje delovne skupine za človekove pravice. V preteklem letu so osrednjo pozornost namenili predvsem institucijam, ki hranijo gradivo, povezano s človekovimi pravicami. Organizirali so tudi dve konferenci, pri tem je posebej poudarila predvsem veliko konferenco z naslovom »Arhivi brez meja« (Den Haag, avgust 2010), saj so bili predstavljeni številni pomembni referenti. Konferenca je bila dobro obiskana. Na njej so obravnavali arhive kot neme pričče, arhive mednarodnih sodišč za vojne zločine, za človekove pravice ipd. To zadeva tudi prostor nekdanje Jugoslavije. Delovna skupina si prizadeva za svoj časopis, sicer tesno sodelujejo z UNESCO-m, pripravljajo seznam arhivov s področja človekovih pravic. Pri tem bodo posebno pozorni na majhne arhive, ki hranijo tovrstno gradivo. Popisali so že več kot 1000 institucij, pri tem pa si pomagajo predvsem s sponzorskimi sredstvi.

Abdelmajid Chikhi je podal poročilo delovne skupine za »premeščene arhive«. Delovna skupina se je začela oblikovati po CITRI na Malti novembra 2009. Skupina je imela v tem obdobju dve srečanji (drugo v Oslu). Oblikuje delovni načrt, dokončan bo v kratkem. Delovna skupina naj bi bila tudi prostor za konfrontacijo različnih mnenj o navedeni problematiki, mnenja pa naj bi bila predvsem konstruktivna. Želja je tudi oblikovanje posebnega finančnega sklada v okviru MAS-a, iz katerega bi dobili denar izdelavo kopij.

Novo spletno stran (<http://new.ica.org/>) sta predstavila David Leitch in Christine Martinez. Stran je bila sicer (poskusno) na voljo že pred enim letom, ker pa še ni končana, povzroča precej neprijetnosti. Do konca leta naj bi bila aktivna le ena spletna stran, na kateri naj bi bilo vse, kar je že bilo na stari strani, in še veliko drugega. Bistvena novost pa so interni deli za člane MAS-a, sekcij, branž, člane delovnih skupin ipd., ki so zavarovani z gesli in so že operativni. Tako bo poleg informacij predstavljala tudi orodje za interno komuniciranje MAS-a. Stran bo večjezična; če bodo poslani primerne vsebine (v katerem koli jeziku), bodo objavljene na strani. Predstavljene so bile še vsebine nove spletne strani in njene operativne možnosti.

Podpredsednica MAS-a za CITRO Nolda Romer Kenepa je podala organizacijsko poročilo. Oblikovan je bil tudi vprašalnik, ki bo poslan vsem članom – o tem, ali udeležbo na CITRI še bolj odpreti, podobno kot za kongres, ali frekvenco nekoliko podaljšati ipd. Gostitelj za leto 2013 zato še ne bo predlagan, dokler se ne analizira rezultata ankete. Z organizacijo konference v Oslu so bili zelo zadovoljni, prihodnje leto (2011) pa bo konferenca v Toledu.

Ross Gibbs je predstavil priprave na kongres MAS-a leta 2012 v Brisbanu v Avstraliji. S pripravo kongresa so v njihovem državnem arhivu že močno zaposleni, sodelujejo tudi z avstralskim arhivskim društvom. Kongres bo nedvomno zelo množičen, saj bo hkrati tudi kongres za azijsko-pacifiško območje (obsega od Avstralije do Kitajske, Japonske in Fidžija). Tako bo to nedvomno zelo velik kongres in programski komite je že začel resno delo, prav tako je aktivna že spletna stran kongresa.

Lewis Bellardo je predstavil delovanje programske komisije MAS-a. Komisija trenutno podpira in financira oziroma sofinancira okoli 40 projektov. Pri tem programska komisija tesno sodeluje s fondom FIDA (fond MAS-a za mednarodni razvoj arhivov – »Fund for the International Development of Archives«).

Generalna skupščina je potrdila nove konstitucije za branži SARBICA in PARBICA, potrdila je ustanovitev sekcije za literarne arhive, podano je bilo revizijsko poročilo o financah, imenovan je bil novi podpredsednik MAS-a za področje financ Andreas Kellerhals (direktor Švicarskega zveznega arhiva). Podano je bilo finančno poročilo za zadnje leto. Podano in sprejeto je bilo delovno poročilo delovne skupine o članarini; postopoma – v treh letih – naj bi prešli na nekoliko popravljen sistem. Sicer pa sistem deluje in do septembra je bilo prejetih več kot 90% članarin. Kar zadeva volitve itd., odslej se bo glasovalo po elektronski pošti, tako da bodo imele vse članice možnost povedati svoje o problematiki.

Dosedanji predsednik revizijske komisije (ACOM) Karel Velle je podal poročilo komisije za leto 2010. Poročilo se je nanašalo na štiri revidirana področja: aktivnosti programske komisije, vodenje in strukturo MAS-a, notranjo in zunanjo komunikacijo MAS-a in politiko človeških virov MAS-a.

Volilna komisija je predstavila rezultate volitev v letu 2010, ki jih je potrdila generalna skupščina: za predsednika MAS-a je bil izvoljen Martin Berendse, generalni direktor Nizozemskega državnega arhiva; za podpredsednico za področje marketinga je bila izvoljena Vu Thi Minh Huong, generalna direktorica Vietnamskega državnega arhiva; za podpredsednika MAS-a za program je bil izvoljen Lewis Bellardo, svetovalec direktorja Državnega arhiva ZDA; za podpredsednika MAS-a za finance je bil izvoljen Andreas Kellerhals, direktor Švicarskega zveznega arhiva; za vodjo revizijske komisije je bil izvoljen Atakilty Assefa Asgedom, direktor Etiopskega državnega arhiva; za biro CITRE sta bila izvoljena Eugenio Bustos Ruz, predsednik Arhivskega društva Čila in Abdelmajid Chikhi, direktor Državnega arhiva Alžirije; za člana revizijske komisije sta bila izvoljena Karel Velle (direktor Belgijskega državnega arhiva) in Matevž Košir.

Sledil je popoldanski del zasedanja generalne skupščine; začel se je z uvodnim nagovorom novega predsednika MAS-a Martina Berendseja. Glavni poudarki njegovega govora so bili, da je po obdobju konsolidacije znotraj MAS-a prišel čas, da se MAS pozornost nameni spremembam v družbi za partnerstva in povezave s tistimi, s katerimi MAS povezujejo skupni interesi, da bo MAS s prenovljeno globalno mrežo lahko uspešno odgovoril na izzive časa. Poudaril je pomen sekcij in branž. Cilj predsedovanja bo krepitev partnerstev z UNESCOm, Združenimi narodi, komisijo za človekove pravice, OECD-jem, Svetovno banko, IMF-om itd. Pomembno je doseči tudi večjo podporo politikov. Tem je tudi namenjena Splošna deklaracija o arhivih. Končal je z mislijo, ki jo je izrekel Dirk Graswinckel: »Arhivist je oseba, ki misli predvsem na prihodnost«. Sledili so še kratek pozdravi na novo izvoljenih podpredsednikov MAS-a.

Generalna skupščina je potem sprejela pravila nove sekcije mestnih in regionalnih arhivov in možnosti članstva tudi za druge skupine zunaj dosedanjih kategorij. S tem bi bil dodatno priznan pomen mestnih in regionalnih arhivov, ki jih imajo ti tudi v lokalnem okolju. Generalna skupščina je potrdila, da je treba nadaljevati pripravo sprememb konstitucij in drugih pravilnikov, ki se nanašajo na bodoče članstvo (tako imenovano A-3) mestnih in regionalnih arhivov v MAS-u. Dokončna odločitev bo sprejeta naslednje leto v Toledu.

Generalna skupščina je sprejela finančni načrt MAS za leto 2011. Sprejet je bil tudi načrt za analizo možnosti za pridobivanje sponzorskih prihodkov MAS. Analizo in predloge bosta pripravili poslovni šoli iz Pariza in Šanghaja.

Po razpravi je bila v okviru 21. točke dnevnega reda generalne skupščine sprejeta dokončna verzija Splošne deklaracije o arhivih. Pomemben dokument naj bi postal ena temeljnih usmeritev za arhivsko politiko. Deklaracijo bo uvrstil na svojo skupščino tudi UNESCO, da bo s tem pridobila tudi status deklaracije UNESCA.

Obravnavani so bili tudi poročila o stanju arhivov na Haitiju in kratkoročni ter dolgoročni načrti za pomoč in rekonstrukcijo arhivov po potresu.

Potrjeni so bili novi člani MAS-a. Pred koncem je sledilo še povabilo na CITRO 2011 v Toledo v Španiji.

Kar zadeva spremljevalni program je bil posebno zanimiv obisk Državnega arhiva Norveške; ta ima vsa arhivska skladišča v skali globoko pod zemljo (seveda primerno izolirana).

Matevž Košir

Mednarodna konferenca »20 let delovanja Mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora« Nemzetközi konferencia »20 éves a szlovén-magyar nemzetközi Levéltári Kutatótábor«, 24. in 25. szeptember 2010

Letos mineva natanko 20 let od organizacije prvega mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora. Zaradi tega so se organizatorji odločili, da je prav, da je visoki jubilej tudi primerno zaznamovan z dvo-dnevno mednarodno konferenco ter strokovno ekskurzijo. Konferenca je bila del projekta Evropske unije, in sicer Skupna bogastva naše preteklosti – živa dediščina / Múltunk közös értékei – élő örökségünk. Potekala je v Monoštru, Zalaegerszegu, Dobrovniku in Lendavi. Na konferenco so bili povabljeni vsi, ki so v preteklih dvajsetih letih sodelovali pri organizaciji taborov, ter nekdanji udeleženci taborov.

Z obiskom in pozdravom nas je počastil tudi g. Drago Šiftar, generalni konzul Republike Slovenije na Madžarskem. V naši družbi je bil že četrtrič, saj je bil v svojem mandatu reden obiskovalec arhivskih taborov. Mladim udeležencem tabora in organizatorjem je zaželel še veliko taborov in predvsem užitka pri raziskovalnem delu na terenu. Pozdrave iz slovenskega ministrstva za kulturo je prenesel g. László Göncz, poslanec v slovenskem parlamentu, ki je bil kar osemnajst let reden obiskovalec in spremljevalec taborov. Zahvalil se je vsem, ki so v preteklih dvajsetih letih kakorkoli sodelovali pri organizaciji. Po njegovem mnenju je bil tabor v preteklosti pomemben tudi zato, ker se je rojeval hkrati z demokratičnimi spremembami v tem prostoru in osamosvojitvijo Republike Slovenije. Zaradi teh taborov je postalo tudi razmišljanje o zgodovini, manjšinski skupnosti, manjšinskih politikah in vzgajanju mladine oz. vključevanju le-te v tovrstne dejavnosti drugačno. Po njegovi oceni je bil prav to najpomembnejši dosežek tabora v širšem pomenu. Zato so lahko vsi resnično ponosni na teh dvajset let. Organizatorjem je zaželel uspešne, pomembne in odmevne tabore.

Prvi dan konference je minil v znamenju referatov; strokovni vodje in nekdanji udeleženci tabora so predstavili tabor iz različnih zornih kotov – strokovnega, pedagoškega, raziskovalnega, vzgojnega. Na programu je bilo devet referatov. Prispevali so jih András Bertalan Székely (ministrstvo za upravo in pravosodje v Budimpešti): *Slovensko-madžarski odnosi po tranziciji s posebnim ozirom na narodnosti*, dr. László Göncz (poslanec madžarske narodne skupnosti v slovenskem parlamentu): *Nekaj misli o delu in vrednotah slovensko-madžarskega mednarodnega raziskovalnega tabora ≈ 20-letno preteklostjo*, dr. László Németh Sándor (Državni arhiv Madžarske v Budimpešti): *Zgodovina iz »žabje perspektive« oziroma strokovni (arhivski) prispevek arhivskih raziskovalnih taborov*, dr. Peter Pavel Klasinc

Udeleženci konference.

(Mednarodni inštitut arhivskih znanosti v Trstu in Mariboru): *Mednarodni arhivski raziskovalni tabor 1991–2000*, Gordana Šovegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor): *Vojna kot usoda. Dopisovanje med zakoncema iz Motvarjevcev v času 1. svetovne vojne*, Adrián Takács (Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča Gornji Senik): *Arhiv in šola oziroma lokalnozgodovinski in izobraževalni vidiki slovensko-madžarskega mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora*, Majda Anders (Gimnazija Murska Sobotna): *Sodelovanje dijakov soboške gimnazije na mednarodnem arhivskem raziskovalnem taboru*, dr. Slavica Tovšak (Pokrajinski arhiv Maribor): *Mednarodni arhivski raziskovalni tabor – kako naprejš?*, dr. Zoltán Paksy (Arhiv županije Zala): *O prihodnosti slovensko-madžarskega mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora. Strokovno razvojni koncept*.

Po referatih je bilo na vrsti slovesno odprtje razstave v slavnostni dvorani mestne hiše v Zalaegerszegu. Endre Gyimesi in dr. Peter Pavel Klasinc, začetnika taborov iz Zalaegerszega in Maribora, sta se spominjala začetkov in dogodkov prvih taborov. Večer je minil predvsem v znamenju spominov, pripovedovanj različnih zgodb in pripetljajev.

V okviru konference je za naslednji dan bil predviden izlet v nekatere kraje, kjer so v preteklosti potekali tabori. Najprej smo se ustavili na Dvojezični osnovni šoli Dobrovnik. Namestnica ravnateljice nas je seznanila s sistemom dvojezičnih šol v Sloveniji.

Da bi začutili utrip šole, ki deluje v slovensko-madžarskem okolju, so se učenci predstavili z eno slovensko in eno madžarsko kulturno točko. Po šoli smo ogled nadaljevali v hiši Györgya Dobronokija, v kateri je urejena etnografska zbirka Dobrovnika. Hiša je posvečena jezuitu iz 17. stoletja Györgyu Dobronokiju; ime je dobil po rojstnem kraju Dobrovniku (Dobrovnik je madžarsko Dobronak). Bil je prvi rektor trnavske univerze, ki jo je sicer ustanovil estergomski nadškof Péter Pazmány.

Potem smo odšli v Lendavo in se ustavili v Bánffy centru. Center deluje v okviru *Zavoda za kulturo madžarske narodnosti*, svoje ime pa je dobil po znani dolnjelendavski aristokratski družini, ki je bila ena najznačilnejših rodbin Madžarske v 17. stoletju in je bila nepogrešljiv mecen in spodbujevalec kulture v Lendavi. Center Bánffy je pomemben kulturni »izvir«, ki ga radi obiskujejo vsi, tako domačini kakor turisti, ki jih zanimajo madžarske knjige in časniki, bogati umetniški in poljudnoznanstveni programi, pa tudi obiskovalci, ki si želijo zgolj privoščiti dobro kavo in slastno pecivo, hkrati pa občutiti ozračje meščanskega življenja.

Tudi razpoloženje na konferenci je bilo ves čas enkratno. Zanimivo se je bilo spominjati vsega, kar se je zgodilo v teh dvajsetih letih tabora. Prenekatero žalostne družinske zgodbe, ki smo jih spoznali na taboru, pogled na zgodovinske dogodke iz različnih

zornih kotov (slovenskega in madžarskega), smešne dogodivščine, nova prijateljstva, ki so se spletla in so živa še po dvajsetih letih, veliko nekdanjih udeležencev, ki so se odzvali našemu povabilu in si želijo ponovnega srečanja že čez pet let ... Vse to in še več kaže, da je imel tabor pravo poslanstvo – in vse tri arhive (mariborskega, sombotelskega in zalskega) obvezuje, da bodo z delom nadaljevali.

Gordana Šivejš Lipovšek

Poročilo o nadaljevanju šolanja, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij in fotografskih zbirk v Srednji, Vzhodni in Južni Evropi, Bratislava 2010

Šolanje, namenjeno spoznavanju konserviranja in restavriranja fotografij in fotografskih zbirk, za območja Srednje, Vzhodne in Južne Evrope so organizirali: Gettyjev konservatorski inštitut (Getty Conservation Institut, GCI, Los Angeles), Akademija za likovno umetnost in oblikovanje v Bratislavi (AFAD) in Slovaška narodna knjižnica (SNL Martin).

Glavni namen šolanja je razvoj ali dopolnjevanje strokovnih znanj iz konserviranja in restavriranja fotografij in fotografskih zbirk.

Šolanje za pridobitev teoretičnega in praktičnega znanja ter spretnosti, potrebnih pri konserviranju in restavriranju fotografij in fotografskih zbirk, je zaradi kompleksnosti trajalo tri leta in je bilo oblikovano tako, da je združevalo tradicionalno podajanje snovi v klasičnem razredu kot tudi učenje na daljavo z mentorji.

Po uspešno opravljenih pisnih nalogah v minulem šolskem letu sem bila ponovno sprejeta na dva tedna trajajoči tretji model šolanja v klasičnem razredu z naslovom Osnove konserviranja in restavriranja fotografij. Šolanje je potekalo od 26. julija do 6. avgusta 2010 v prostorih Akademije za likovno umetnost in oblikovanje v Bratislavi.

Udeleženci na letošnjem šolanju smo bili isti kot prejšnji dve leti z različnimi poklici: arhivisti, kustosi, menedžerji, konservatorji restavradorji za papir, fotografi in iz različnih ustanov, kot so muzeji, knjižnice, neprofitne organizacije ter arhivi. Izbrani kandidati smo bili iz desetih držav: Bolgarije, Češke, Hrvaške, Madžarske, Makedonije, Poljske, Romunije, Slovaške, Srbije in Slovenije. Letos so se nam na šolanju v razredu pridružili tudi posamezni udeleženci, ki so bili povezani s slovaško akademijo.

Profesorji tretjega modela so bili vodilni strokovnjaki s področja fotografij in fotografskih zbirk: Dušan Stulík, znanstvenik, GCI, Art Kaplan, znanst-

venik, GCI, Janka Križanova, AFAD, Tram Vo, zasebna konservatorka za fotografije, LA, Sean Charette, specialist za projekte in izobraževanje, GCI, Grant Romer konservator v muzeju George Eastman House, NY, Bertrand Lavedrine, direktor Centra za raziskovanje in konserviranje zbirk Paris (Centre des recherches sur la conservation des collections Paris) in tudi profesor v Narodnem zgodovinskem muzeju (National museum of natural history), ki je del Smitsonianovega inštituta v Washingtonu in Astrid Brandt Grau strokovnjakinja pri Evropski komisiji, ki je zadolžena za okolje, tehnologijo in onesnaženje ter kulturno dediščino, Bruselj, EU.

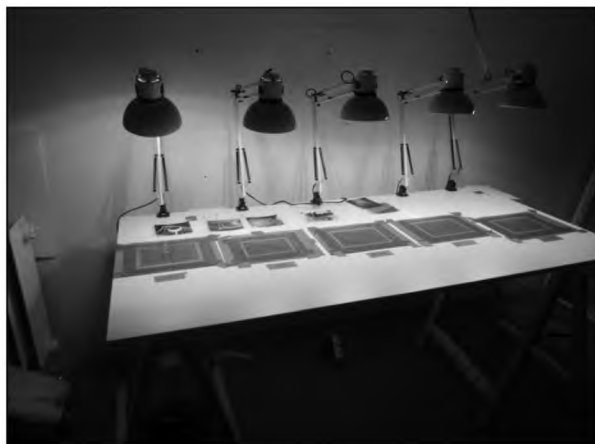
Program tretjega modela je vseboval te sklope: pregled zgodovine fotografij ter konserviranja in restavriranja fotografij, celostna materialna zaščita fotografskega gradiva, nadaljevanje identifikacije različnih tipov fotografij in njihovih poškodb, restavriranje poškodovanih srebrovo-želatinastih fotografij; vsak udeleženec je s predavanjem predstavil svoje delo v minulem letu in projekte, ki jih načrtuje za prihodnje, vse v zvezi s fotografijami, ter način pridobivanja evropskih sredstev iz evropskih denarnih skladov za varovanje kulturne dediščine.

Prvi teden je Grand Romer predaval o zgodovini fotografije ter o konserviranju fotografij. Poseben sklop predavanj je bil namenjen dagerotipijam: njihovi zgodovini, tehniki izdelave, dokumentiranju, preventivni materialni zaščiti, restavratskim postopkom in digitalizaciji. Na posebnem predavanju za javnost (z naslovom *Something new under the Sun-Erotic Scopophilia in the Daguerreotype*) je predstavil na podlagi svojih raziskovanj o dagerotipijah z erotično vsebino, ki so jih v večini naredili francoski fotografi v obdobju od leta 1841 do 1865.

Bertrand Lavedrine je svoja predavanja združil tudi s praktičnimi demonstracijami in vajami. Govorili smo o klimatskih razmerah v depojih, o materialih, primernih za shranjevanje fotografij, razmerah za razstavljanje (materiali, osvetlitev, klima), spoznali smo osnove, priporočila in standarde o digitalizaciji fotografskega gradiva.

Tram Vo in Janka Križanova sta vodili praktični del izobraževanja. Utrdili smo znanje o identifikaciji fotografij srebrovo-želatinastih, kolodijevih in albuminskih fotografijah, cianotipijah, platinastih fotografijah in solnih fotografijah ter tudi drugih.

Med letom je moral vsak udeleženec šest mesecev starati in poškodovati dvajset srebrovo-želatinastih fotografij ter jih prnesti s seboj na izobraževanje. S temi primeri različnih poškodb na fotografijah smo se učili restavratskih metod, kako te poškodbe restavrirati. Izvajali smo površinsko čiščenje, odstranjevali lepila in lepilne trakove z različnimi raztopinami, odstranjevali krti, rjo, prali smo fotografijo v destilirani vodi in jo še izpostavili soncu, retuširali itd.

Osvetljevanje dagerotipij Praktično delo z Bertrandom Lavedrinom, foto. Lucija Planinc.

Astrid Brandt Grau nam je predstavila, na kakšen način se pridobivajo evropska denarna sredstva za različne projekte na področju fotografije in kakšne so možnosti za pridobivanje teh sredstev. Kako in kje poiskati informacije, obrazce in še številne druge podrobnosti, ki omogočajo te dejavnosti. To temo smo strnili s pogovori o že konkretnih projektih, ki so jih pripravili nekateri udeleženci šolanja.

Dušan Stulik in Art Kaplan sta vodila izjemno delavnico. V okviru te smo si izdelali vsak svojo dagerotipijo. Postopek za izdelavo je bil po Edmondu Becquerelu in ne po Louis-Jacques M. Daguerreu. Posrebreno bakreno ploščo smo spolirali in izpostavili jodovim param. Vnaprej pripravljene digitalne negativne smo vložili v okvir skupaj s ploščo ter najprej izpostavili sončni svetlobi, nato pa jih še nekaj ur izpostavljali umetni rdeči svetlobi. Sledili sta fiksiranje in spiranje plošče. Ker ima dagerotipija zelo občutljivo površino, smo jo opremili s škatlo. Svojo škatlo sem po svoji izbiri naredila (že v arhivu) iz muzejskega kartona, po načrtih iz Inštituta Georger Eastmana Housa. V njej sedaj hranim svojo dagerotipijo.

Zadnji dan smo prejeli certifikate o uspešno opravljenem šolanju iz konserviranja fotografij. S tem smo končali en sklop izobraževanja na področju konserviranja in restavriranja fotografskega gradiva. Po vsej verjetnosti se bo to izobraževanje še nadaljevalo v prihodnjih letih. Verjetno že prihodnje leto v Sofiji v oktobru 2011. Znanje, ki sem ga pridobila na tem šolanju, bom lahko uporabljala pri svojem delu konservatorja in restavratorja. Vezi, ki so se spletle med nami vsemi, tako udeleženci kot profesorji, pa so dobrodošle in bodo še dolgo koristile vsem, ki smo se šolanja udeleževali.

Lucija Planinc

Poslovni modeli za uspešno poslovanje arhivov. Seminar Focal, Dublin, 15. 10. 2010

Zveza komercialnih avdiovizualnih arhivov »FOCAL International« je kot vzporedni dogodek redne letne konference Mednarodne zveze televizijskih arhivov FIAT/IFTA priredila izobraževalni seminar za udeležence konference. Zveza se zavzema za ohranitev svetovne avdiovizualne dediščine, njeno delovanje pa je usmerjeno v javno objavljane avdiovizualnih dokumentov in trženje arhivskega gradiva. Sodobni pristop članov zveze pri trženju je tesno povezan z razvojem digitalne tehnologije.

V pozdravnem govoru je britanski režiser David Puttnam, lord Queesgatski, neodvisni filmski producent in režiser filmov *Misija*, *Polja smrti*, *Polnočni ekspres*, *Bugsy Malone* in drugih filmov, ki so prejeli najvišje filmske nagrade, omenil lastne izkušnje s tehnologijo, ki je spremenila avdiovizualne arhive v sodobna digitalna poslovna spletišča. Večina ljudi je zdaj digitalno pismena in uporablja digitalna komunikacijska orodja, ki omogočajo hitrejši dostop do gradiva. Preprost dostop do gradiva je spremenil tudi poslovne modele prodaje, saj poteka distribucija večinoma digitalno. Ob tem je opozoril tudi, da moramo zagotoviti spoštovanje pravic intelektualne lastnine. Uvodnemu pozdravu so sledile predstavitve poslovnih modelov trženja in brandinga, sprememb v proizvodnji in finančnih tokovih, ki vplivajo na delo v arhivih.

Matthew White, prodajni direktor družbe CPB (Corporation for Public Broadcasting's American Archive), je z nami delil izkušnje ameriških arhivov in povzel spremembe, nastale v zadnjih petindvajsetih letih, ko so se hitro spreminjali nosilci, vsebina, stroški za dostop do gradiva, lastnosti oseba in strateške prednostne naloge. V obdobju, ko je deloval, se je distribucija spremenila, prešli smo od 16-milimetr-

skih filmov do digitalnih datotek, načini komuniciranja med strankami pa so se preselili s telefonov na FTP-strežnike. Zaposleni v arhivih so postali raziskovalci, strokovnjaki za prodajo in nove tehnologije. Včasih so filme prodajali le na akviziterski način, zdaj pa se je popolnoma umaknil sodobnemu. Trgovski potnik ni umrl le v drami Arturja Millerja. Seveda tudi v sodobnem svetu prežijo nove nevarnosti, med temi pa je kot posebno nevarnost za arhive omenil pobude za brezplačne dostope do arhivov in uporabo gradiva.

O spremembi poslovnih modelov so razpravljali Kevin Schaff (Equity), Jean Luc Vernhet (INA), Harriet Bridgeman in David Bickers (The Bridgeman Art Library). Bridgemanova knjižnica hrani več kot milijon fotografij svetovne kulturne dediščine, in sicer od slikarjev v prazgodovinskih jamah do grafitov. Od začetkov leta 1972, ko so podatke izpisovali na kartotečne listke, do danes, ko uporabnikom omogočajo preprost dostop do digitalnih kopij, se je v njihovem poslovanju spremenilo veliko stvari. Povečala se je vrednost gradiva, ki je dostopno za raziskave, uporabo v produkciji in elektronsko pošiljanje uporabnikom. Povečalo se je sodelovanje z drugimi družbami. Včasih so gledali predvsem na varčevanje, sedaj pričakujejo zaslužek. INA je razširila ponudbo za izobraževalne programe in zagotavlja prost dostop do arhivskega gradiva za raziskovalne in izobraževalne namene. Nov izziv za arhive je namreč, kako zagotoviti dostop do gradiva tudi za stranke, ki nimajo dovolj denarja. Te postopke lahko učinkovito dosežejo le s pomočjo državnih ustanov in zagotovljenega denarja iz proračuna in spremljevalnih dejavnosti dela v arhivu, ki omogočajo zaslužek. Josh Rucci (Getty Images), Paul Maidment (BBC Motion Gallery) in dr. Stephen Black so zato predstavili nove možnosti na novih trgih in digitalnih platformah, ki odpirajo nove priložnosti za arhive. Pri tem sta zelo pomembni raziskovalno delo in ustvarjanje primernih podatkov o vsebini. Nove možnosti so se pojavile tudi pri uporabi arhivskega gradiva v produkciji televizijskih in drugih oddaj. Seveda je tudi pri ponovni uporabi v novih oddajah končni izkupiček odvisen od višine vložka. Cena arhivskega gradiva ne vključuje samo preprostega ogleda gradiva, ampak tudi raziskavo, popis gradiva, omogočanje dostopa, hrambo, restavriranje in postopke digitalizacije gradiva. Medtem ko ponudniki pospešujejo prost dostop uporabniku za ogled, zahteva komercialna uporaba gradiva višjo ceno. Priporočljivo je tudi, da arhivi vodijo evidenco o postopkih, prikažejo ustrezno ceno gradiva in ugotovijo, koliko dobička prinašajo arhivi matični organizaciji. Poslovni izziv so tudi partnerstva in sodelovanja v koprodukcijah.

Uspešno prodajo pa zagotavlja le spoštovanje pravic intelektualne lastnine, zato pomeni gradivo, ki ga hranimo v arhivih, ne poznamo pa njegovih av-

torjev, le potencialno vrednost za poslovanje arhiva. Odvetnika Hubert Best in John King sta udeležencem seminarja predstavila pasti in zanke »sirot« oziroma del, katerih avtorji niso znani. Urejanje pravic do uporabe gradiva je v posameznih državah zelo različno, saj se pravice prilagajajo državnim zakonodajam o avtorskih in sorodnih pravicah. Pri vseh avtorskih delih se pojavljajo največje težave prav pri filmu in arhivskem filmskem gradivu, saj film navadno ustvarja več avtorjev. Problemi se pojavljajo posebej pri starejših filmih in avtorjih filmske glasbe. Imetniki licenc za predvajanje gradiva poskušajo rešiti težave s pripravo novih pogodb s kolektivnimi združenji avtorjev.

Vzporedno s seminarjem FOCAL-a potekale tudi delavnice, namenjene digitalnemu arhiviranju avdiovizualnega gradiva; pripravili so jih člani skupine »PrestoPRIME« (BBC, B & G, INA, RAI, ORF). Projekt »PrestoPRIME« je združena evropska pobuda za ohranjanje avdiovizualnih vsebin, ki temelji na desetletju izkušenj sodelavcev v evropskem projektu Presto in še daljših lastnih izkušnjah posameznih članic pri digitalni hrambi in skrbi za arhivsko gradivo. PrestoPRIME ustvarja »omrežno pristojno središče« za zagotavljanje informacij, svetovanje in podporo vsem, ki so odgovorni za avdiovizualne vsebine. Delavnica v Dublinu je bila prva javna predstavitev informacij in podpore, ki jih posreduje pristojno središče za arhive.

Aleksander Lavrenčič

Poročilo o Jesenski šoli arhivistike 2010 (Autumn Archival School 2010). Grignano, 10.–17. oktober 2010

Glavni temi Jesenske šole arhivistike, ki jo je tudi letos organiziral Mednarodni inštitut arhivskih znanosti Maribor – Trst v dneh od 10. do 17. oktobra 2011, sta bili *Arhivska zakonodaja in Spletne strani, posvečene arhivom*, predavatelji pa so se dotaknili tudi drugih tem, kot so hramba gradiva, konservatorstvo, restavratorstvo, ne nazadnje pa smo udeleženci spoznavali tudi različne prakse drugih arhivov po svetu. V izobraževalno-delovni teden arhivske stroke se je vključilo 39 slušateljev (lani 26)¹ iz 18 držav (lani 13).² Sporazumevanje med udeleženci ter predavanja pa so potekali v italijanskem, angleškem in slovenskem jeziku.

¹ Mitja Sadek: Poročilo o udeležbi na Jesenski arhivistični šoli 2009 (Autumn archival school 2009) Grljan in Trst, 9.–14. 11. 2009. *Arhivi* 33 (2010), št. 1, str. 161–163.

² Prav tam.

Predavanja v okviru šole že štiri leta potekajo v ICTP (Mednarodnem centru za teoretično fiziko Abdula Salama) v Grljanu/Grignanu; letos so bila od 10. do 17. oktobra. Udeleženci šole smo se zbrali v nedeljo, 10. oktobra 2010, v prvih dveh dneh šole pa smo se udeležili 20. mednarodnega arhivskega dne v Trstu.

Temi Mednarodnega arhivskega dne sta bili enaki kot temi za šolo, torej Arhivska zakonodaja in spletne strani, posvečene arhivom. Mednarodni arhivski dan je bil 11. in 12. oktobra 2010 v NH Hotelu v centru Trsta; predavatelji so predstavili prispevke, ki so objavljeni tudi v publikaciji *Atlanti 2010*. V uvodu je dr. Gracia Tatò govorila o potrebi po standardizaciji arhivskih zakonodaj na področju prenosa gradiva v arhive ter dostopu do njega. Predavatelji in avtorji člankov so predstavili narodne arhivske zakonodaje (dr. Michail V. Larin, Rusija; dr. Živana Heđbeli, Hrvaška; mag. Zdenka Semlič Rajh, Slovenija). Dostop do arhivskega gradiva na osnovi zakonov v različnih državah so predstavili predavatelji: dr. Elisabeth Schögl-Ernst (Avstrija), dr. Josef Hanus (Slovaška), dr. Andrej Ribaku (Belorusija), dr. Michael Cook (Anglija), dr. Francisco Aguado (Španija), Ilana Budowski (Izrael), dr. Marie-Claude Delmas (Francija), mag. Milan Selan (Slovenija), dr. Michael Wanner (Češka) in drugi.

Drugi dan konference je bil posvečen spletnim stranem arhivov. Predavatelji so predstavili razne spletne projekte, kot so na primer nemški Icarus (dr. Joachim Kemper, Nemčija), Sredozemski multimedijški zgodovinsko-arhivski projekt @SMM (Aldo Sparti, Italija) in Sistory – Zgodovina Slovenije (dr. Mojca Šorn, Slovenija). Dostop do arhivskega gradiva so s stališča svoje države obravnavali predavatelji: dr. Robert Nahuet (Kanada), dr. Miroslav Novak (Slovenija), Majella Marquez (Malezija), dr. Olivera Porubović-Vidović (Srbija) in dr. Bogdan Florin Popovici (Romunija). Dr. Peter Pavel Klasinc (Slovenija), Snežana Pejović (Črna gora), Magdalena Marosz (Poljska), Antonio Ratti (Italija), Christian Kruse (Nemčija) in dr. Antonio Monteduro (Italija) so predstavili arhivske spletne strani in obravnavali tematiko spletnih strani nasploh.

V dveh dneh smo tako slišali predavanja predavateljev iz več držav, vsak pa je predstavil temo s stališča svoje države. Predavanja so potekala v različnih jezikih, poskrbljeno pa je bilo tudi za simultano prevajanje v slovenski, angleški ter italijanski jezik.

V sredo, 13. oktobra, sta koordinator prof. dr. Peter Pavel Klasinc in direktorica šole dr. Grazia Tatò odprla Jesensko mednarodno šolo arhivistike s predstavitevjo ciljev in namena šole. Po njuni je sledila še predstavitev udeležencev šole, večinoma zaposlenih v arhivih oz. na področju informatike, potem pa se je do petka, 15. oktobra, zvrstilo petnajst predavanj.

Prof. Mariella Guercio (Universita degli studi di Urbino) je svoje predavanje začela z vprašanjem, *kaj če znanje in znanstvenoraziskovalno delo ne zadoščata za uspešno izvajanje javne službe ter kje so omejitve in na kaj vse moramo misliti pri digitalizaciji dokumentov*. Poudarek je bil na pristojni konceptualni dimenziji in integriteti med znanstvenim delom, zakonodajalcem, mednarodnim sodelovanjem, dobavitelji materialov in storitev ter izobraževanjem arhivistov. Napotkom in diskusiji je sledilo predavanje dr. Michaila Larina. Dr. Barbara Bertini, direktorica Državnega arhiva v Milanu, nas je spomnila, kakšne so objektivne nevarnosti v arhivih, ki pospešujejo razkroj in lahko trajno poškodujejo arhivsko gradivo. Udeleženci smo se strinjali, da je predvideti nevarnost bolje kot sanirati nastalo škodo. Dr. Michael Cook iz Centra za arhivske znanosti v Liverpoolu nam je podrobneje predstavil britanski zakon o informacijah javnega značaja in opisal nekatere primere, ko se znanstveno raziskovalno delo sreča z zaporo oz. nedostopnostjo podatkov.

V četrtek, 14. oktobra, je predavanja začel dr. Carlo Vivoli iz Državnega arhiva v Pistoii. Predstavil nam je projekt SAN (Sistema Archivistico Nazionale), s pomočjo katerega bo lahko vsak državljani ugotavljal obstoj določenega dokumenta; zaživel bo, kot načrtujejo, že prihodnje leto. Lastniki arhivskega gradiva (regije, lokalne skupnosti, univerze, kulturne, državne institucije ...) bodo z enotnimi standardi deskriptorjev dostopni na enem mestu oz. spletnem naslovu. Dr. Vivoli uspeh projekta vidi tudi v tem, da tak sistem prvič nastaja od spodaj navzgor oziroma da je upoštevan najšibkejši člen. Dr. Charles Kecksemeti, nekdanji generalni direktor Mednarodnega arhivskega sveta, je govoril o razlikah med arhivi. Etične, varnostne in tehnične principe, ki so lahko različni na ravni države ali celo regije, je razložil ob primeru Avstrije, saj so zakoni, ki zadevajo dostopnost gradiva, na primer v Salzburgu drugačni kot na Koroškem. Dr. Marie-Claude Delmas (Francoski narodni arhiv) nas je popeljala v leto 1789, ko so se začeli arhivi odpirati javnosti ter postopno prešla k poznejšim zakonom, ki zagotavljajo vedno večjo in lažjo dostopnost dokumentarnega gradiva, ter z argumenti predstavila tanko mejo med zasebnostjo posameznika in skupnim nacionalnim spominom; pri tem »bitko« dobiva nacionalni spomin. Dr. Robert Nahuet (LAC – Knjižnica in arhiv Kanade), nam je povedal, da moramo za zagotovitev avtentičnosti, interoperabilnosti in uporabnosti e-arhivov pri prenosu metapodatkov obvezno imeti univerzalno shemo ter primerno veliko število metapodatkov. Za Kanado je to kar 34 obveznih metapodatkov od skupno petdesetih. Dr. Josef Hanus iz Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovaške, Oddelka za arhive in registre, je svoje predavanje o hrambi in zaščiti arhivov popestril

Udeleženci jesenske šole arhivistike.

s fotografijami sicer redko dostopnih in obiskanih laboratorijskih komor po Evropi. Na njih smo lahko videli, kakšni so vložki v tovrstne procese hranjenja in varovanja. Popoldne smo se razdeljeni v skupine po državah (Albanija, Belorusija, Bosna in Hercegovina, Češka, Hrvaška, Izrael, Italija, Kosovo, Makedonija, Malezija, Romunija, Rusija, Srbija, Slovaška, sultanat Oman in Slovenija) lotili prevajanja definicij arhivskih pojmov. Pod mentorstvom dr. Antonia Montedura (CEI – Centralna evropska iniciativa) smo definicije vnašali v program in tako pripomogli k nadaljnjemu razvoju in dopolnjevanju projekta IIAS, večjezičnega slovarja moderne arhivske terminologije.³ Dan smo sklenili z videokonferenco. Iz Vancouvra se je oglasila prof. Luciana Duranti z Univerze Britanske Kolumbije in nam predstavila projekt interPARES. Projekt uspešno zagotavlja avtentičnost in istovetnost digitalnega ali digitaliziranega dokumentarnega gradiva.

V petek, 15. oktobra, je predavanje začel dr. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor) in predstavil nekaj uspešnejših spletnih portalov, ki uporabnika zalagajo z informacijo o ne/obstoju določenega dokumenta, program ScopeArchiv ter poudaril pomen ciljnega uporabnika te informacije. Mag. Zdenka Semlič-Rajh se je neposredno povezala v očitani

diskurz s predavanjem o težavah z deskriptorji in končala s prednostmi in slabostmi obstoječega izrazoslovja. Dr. Jovan Popović, nekdanji direktor Jugoslovanskega arhiva, je letos predaval o zakonodaji. Dr. Ilana Budowski iz Izraelskega državnega arhiva v Jeruzalemu pa je zaokrožila tridnevni sklop s predavanjem o uporabi in izpostavljanju zasebnih arhivov ob primeru Izraela in njegove veljavne zakonodaje. Po slovesni podelitvi certifikatov udeležencem šole v Državnem arhivu v Trstu smo si popoldne ogledali razstavo ob 20. obletnici izida Atlantov.

V soboto, 16. oktobra, smo šolo končali z obiskom Ville Manin (Codroipo Videm), obiskom tamkajšnjega restavratorskega centra, kmečkega turizma De Colonos in arhiva uršulinskega samostana v Vidmu. Tam nam je prijazna skrbnica Luisa Villota predstavila primere njihovega arhivskega gradiva.

Jesenska arhivistična šola se je že dodobra usidrala v sistem izobraževanja in izpopolnjevanja arhivistov, zato je pomembno, da to vlogo opravlja še naprej in jo krepí. Prav bi bilo, ko bi v prihodnje dodatno pozornost namenili komuniciranju na različnih ravneh z vsemi člani in vsemi za arhivistiko ključnimi posamezniki. Glede na okoliščine in napovedane dogodke pa bo ta vloga v prihodnosti še zahtevnejša kot je zdaj, na to pa moramo računati že danes.

³ Začasna verzija dostopna na: <http://www.iias-trieste-maribor.eu/index.php?id=68&L=0>

Diskussionen – Kooperationen – Herausforderungen

Streiflichter zu den Archivtagen in der Steiermark im Jahr 2010

Als Forum der Diskussion und der interinstitutionellen Begegnung verstehen sich die **Steirischen Archivtage**, die 2009 ins Leben gerufen wurden. Organisiert werden diese eintägigen Veranstaltungen, die nach Möglichkeit in der ersten Jahreshälfte stattfinden, vom Steiermärkischen Landesarchiv. Der eingeladene Personenkreis erschöpft sich dabei jedoch nicht in den Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern steirischer Archive, sondern umfasst auch mit Fragen der Archivierung befasste Personen in Museen, Sammlungen und der öffentlichen Verwaltung, insbesondere auf dem Gebiet der Gemeindeverwaltung.

Der erste Steirische Archivtag (17. Juni 2009) war unter dem Thema **Bestandsbildung und Bestandserhaltung** gestanden und hatte sich insbesondere auch an jene Personen in der Landes- und kommunalen Verwaltung gerichtet, die mit Fragen einer geordneten Registraturführung bzw. der Führung eines Gemeindearchivs befasst sind. Gernot Peter Obersteiner (StLA) hatte damals über *Registraturpläne auf Landes- und Gemeindeebene* referiert, Elisabeth Schöggel-Ernst (StLA) über Fragen der *Bestandsbildung und Schriftgutbewertung* referierten. Ihre Ausführungen hatten zwei weitere Vorträge von Referenten aus dem Steiermärkischen Landesarchiv, Ingrid Hödl (Leiterin der Restaurierwerkstätte) und Heinrich Kranzelbinder (Leiter des Studios für Reprographie und Medienkonvertierung), zu den Themen *Präventivmaßnahmen und Konservierung in Archiven, Bibliotheken und Museen* und *Digitale Bilddaten im Archiv* abgerundet.

Der **Steirische Archivtag 2010**, für den als Kooperatoren wiederum der Steirische Städte- und Gemeindebund und der Verband österreichischer Archivarinnen und Archivare gewonnen werden konnte, die in ihren Publikationsorganen auf die Veranstaltung hinwiesen, war der Thematik Recht und Archiv gewidmet. Dabei sollten nicht nur verschiedene Aspekte des rechtlichen Rahmens, der durch die Einsichtnahme in Archivgut berührt wird, beleuchtet, sondern darüber hinaus auch Fragen des Urheberrechts diskutiert werden. Der Ausgleich zwischen den Erwartungen, die Archivbenützer an das Archiv stellen, und dem rechtlichen Rahmen, den Gesetze und Benützungsordnungen vorgeben, ist eine immer wiederkehrende Herausforderung im Archivalltag. **Archiv zwischen Benützerwünschen und Recht** lautete daher 2010 das Generalthema des Steirischen Archivtages am 5. Mai 2010. Der Teilnehmerkreis war in diesem Jahr auch auf Kolleginnen und Kollegen aus den Archiven der »Štajerska« in Slowenien (Maribor/Marburg, Ptuj/Pettau und

Celje/Cilli) ausgeweitet worden. In einer ersten Einheit referierten zwei Juristen der Verfassungsabteilung des Landes Steiermark zu Fragen des Datenschutzes und Urheberrechtes. Gerhard Propst widmete sich in seinem Vortrag dem Schutz und den rechtlichen Grenzen der Nutzung und Archivierung von Bildern, Texten und Dokumenten, Christian Freiberger behandelte *datenschutzrechtliche Aspekte im Archivwesen*. In der zweiten Einheit informierte der neue Leiter des Diözesanarchivs Graz-Seckau, Alois Ruhri, über *Forschungsmöglichkeiten in kirchlichen Archiven der Steiermark*, wobei rechtliche Fragen ebenso berührt wurden wie solche der Kapazitäten kirchlicher Archive angesichts der ständig größer werdenden Zahl an Familien- und Ahnenforschern. Einen Überblick über die *österreichischen Archivgesetze* bot Elisabeth Schöggel-Ernst (StLA). Derzeit gibt es in Österreich neben dem Bundesarchivgesetz nur in vier Bundesländern – Wien, Oberösterreich, Salzburg und Kärnten – Landesarchivgesetze, wobei das seit 2008 in Geltung stehende Salzburger Archivgesetz sogar ein direktes Zugriffsrecht des Landesarchivs auf den Archivbestand von Kommunen vorsieht.

Einen räumlich und institutionell noch größeren Personenkreis umfasste die zweite archivspezifische Veranstaltung, die 2010 in der Steiermark stattfand, die **Tagung kirchlicher Archive** (Ordens- und Diözesanarchive) vom 15. bis 17. Juni 2010 in Stift St. Lambrecht. Erstmals in ihrer Geschichte hatten sich die beiden Trägerorganisationen – die 1976 gegründete Arbeitsgemeinschaft der österreichischen Diözesanarchive und die 2004 gegründete Arbeitsgemeinschaft Ordensarchive – dazu entschlossen, eine gemeinsame Tagung abzuhalten. Koordiniert wurde die Veranstaltung vom Leiter des Archivs der Diözese Gurk in Klagenfurt, Peter Tropper, und Helga Penz, der Vorsitzenden der ARGE Ordensarchive und Leiterin des Referats für Kulturgüter – Archive, Bibliotheken und Sammlungen der Österreichischen Superiorenkonzferenz.

Bei der Tagung selbst referierte der Prior der Erzabt St. Peter (Salzburg), P. Korbinian Birnbacher, über das Verhältnis von Stift und Ortskirche. Peter Wiesflecker (StLA) gab einen Überblick über die Ordnungsarbeiten des Archivs der Benediktinerinnenabtei St. Gabriel/Bertholdstein (Steiermark), die unter Anleitung des Landesarchivs von einer Konventualin vorgenommen wurden. Seit 2008 befindet sich der Bestand als Depositum im Steiermärkischen Landesarchiv. Johann Weissensteiner (Archiv der Erzdiözese Wien) und Christine Maria Gigler (Konsistorialarchiv Salzburg) beleuchteten Quellen zur Ordensgeschichte in österreichischen Diözesanarchiven. Den Abschluss der Vorträge bildete eine Darstellung der Geschichte des unter Joseph II. aufgehobenen Klosters St. Georgen am Längsee

(Kärnten) durch Christine Tropper (Kärntner Landesarchiv). Auf der Tagung wurden insbesondere auch Fragen einer engeren Kooperation zwischen den einzelnen kirchlichen Archiven diskutiert sowie die künftige Betreuung von Ordensarchiven angesichts des Problems »aussterbender Konvente«. Die personelle Verknappung in den einzelnen Orden bringt einen elementaren Strukturwandel mit sich – Aufgabe von Standorten, Vereinigungen von Niederlassungen mögen hier als Stichworte genügen – bei dem man dem Archivschutz nicht immer das nötige Augenmerk widmet.

Abschließend sei noch auf einen besonderen Markstein für das steirische Archivwesen verwiesen. Im Herbst 2009 wurde im Rahmen der universitären Ausbildung von Historikerinnen und Historikern an der Karl-Franzens-Universität Graz nunmehr auch das Wahlfach **Archivwissenschaften** in den Fächerkanon aufgenommen. Fortan soll eine zweisemestrige Lehrveranstaltung in dieser Disziplin im Zweijahresrhythmus angeboten werden. Als Lehr-

beauftragte konnten dafür vier wissenschaftliche Archivarinnen und Archivare des Steiermärkischen Landesarchivs – Elke Hammer-Luza, Gernot Peter Obersteiner, Elisabeth Schöggel-Ernst und Peter Wiesflecker – gewonnen werden. Zwei Semester lang (Oktober 2009 bis Juni 2010) erfolgte durch sie im Rahmen einer wöchentlich stattfindenden Vorlesung (90 min) eine Einführung in die Archivwissenschaften, bei der u. a. Themen wie archivwissenschaftliche Grundlagen, Berufsbild, Schriftenkunde, Behördengeschichte, Archivmanagement, Ordnen und Erschließen, Rechtsfragen des Archivwesens, Öffentlichkeitsarbeit, Archiv- und Sicherheitstechnik, Bestandserhaltung etc., behandelt wurden. Um den Hörerinnen und Hörern zugleich die Begegnung mit der Institution Archiv zu ermöglichen und damit unter Umständen auch Schwellenängste, die seitens Studierender bestehen, zu überwinden, wurde die Vorlesung im Steiermärkischen Landesarchiv abgehalten, was zudem eine Einbeziehung von Archivalien in die einzelnen Vorlesungseinheiten ermöglichte.

Peter Wiesflecker

POZIV

Na seji Izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije dne 3. 11. 2010 je bil med različnimi predlaganimi temami soglasno sprejet naslov teme 25. arhivskega zborovanja, ki bo potekalo oktobra 2011:

PRIMERI RAZLIČNIH PRAKS V SLOVENSКИH ARHIVIH.

Tema se nanaša na številne prakse, s katerimi se arhivisti srečujemo dnevno pri svojem delu: npr. praksa popisovanja, tehničnega urejanja, stikov z ustvarjalci dokumentarnega gradiva, pisanja vlog, sodelovanja z drugimi institucijami (Univerzo, raziskovalnimi inštituti, muzeji in knjižnicami), stikov z javnostjo, e-poslovanja, varstva (osebnih) podatkov itd. Poudarek bo na soočenju omenjenih praks (oz. ene izmed njih) v različnih slovenskih arhivih, zato Vas vabimo k sodelovanju. Pričakujemo primerjalni pristop, priporočljivo je soavtorstvo prispevka.

Povzetke referatov (do dve tipkani strani) pošljite **do petka, 28. januarja 2011**, na elektronski naslov: **Ars@gov.si**, s pripisom »25. ZBOROVANJE ADS«. Uredniški odbor bo izmed prispelih prispevkov izbral referate in njihove avtorje obvestil o izboru. Izbrani referenti morajo nato svoj referat oddati **do 15. maja 2011**.

IO ADS

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

A. Hallerstein-Liu Songling : multicultural legacy of Jesuit wisdom and piety of the Qing dynasty court / (editor in chief Mitja Saje). – Maribor : Association for Culture and Education Kibla, Co-publisher: Archives of the Republic of Slovenia (Co-editor Matevž Kosir), 2009, 379 strani

Baron Ferdinand Avguštin Haller von Hallerstein, Liu Songling po kitajsko – učenjak, fizik in matematik, misijonar, astronom, demograf, diplomat, prvi slovenski mandarin tretje stopnje. Ko Slovenci išče-mo svoje velike može, nanj velikokrat pozabimo. Ob 300. obletnici rojstva astronoma je v predgovoru monografije Stanislava Južniča *Hallerstein. Kitajski astronom iz Mengša* Boštjan Žekš, predsednik SAZU, zapisal: »Zaradi svojega izvora, plemiškega in nemškega, in zaradi svoje usmeritve, teološke in jezuitske. Če je tako, je zelo narobe. Naše mora biti vse, kar se je dogajalo in kar se dogaja pri nas, in vse, kar je živelo in delalo pri nas. Odgovorni smo za zgodovino vsega tega.«

Evropa ga je odkrila leta 2003 na simpoziju o jezuitih in jezuitskem kolegiju v Ljubljani in potem v letu 2009, svetovnem letu astronomije. Slovenci smo

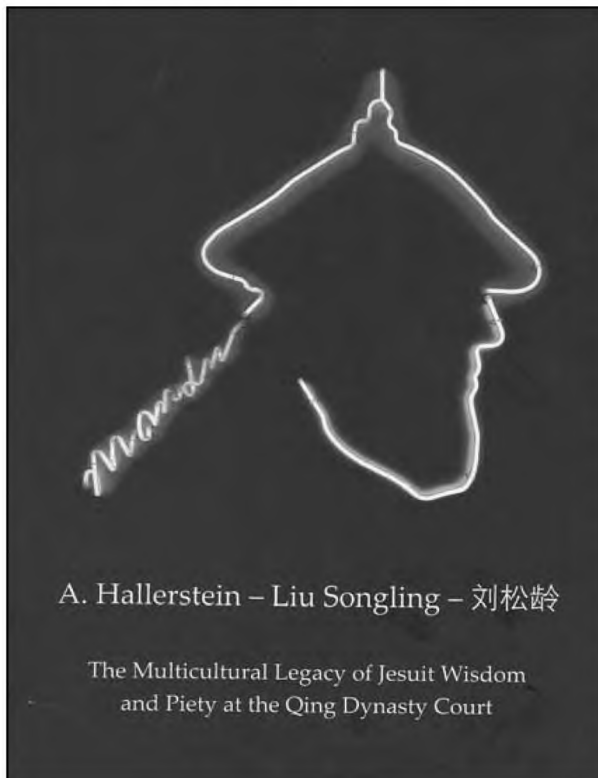
krajše zapise o njem kot misijonarju lahko brali v delih dr. Zmaga Šmitka, npr. *Klic daljnih svetov* (1986) in *Poti do obzorja* (1988). Danes ga odkriva zgodovina znanosti predvsem v raziskavah dr. Južniča.

Rojen je bil v Ljubljani 1703. Šolal se je najprej v domačem okolju mengeškega gradu, nato pa v jezuitskem kolegiju v Ljubljani. V jezuitski red je vstopil leta 1721 na Dunaju, kot novic je živel v Ljubljani, študij je nadaljeval v Leobnu, Celovcu, Gradcu in na Dunaju. Služboval je v več kolegijih habsburške monarhije. Želja po misijonarskem delu se mu je uresničila, ko je leta 1735 potoval prek Portugalske na Kitajsko. Pol svojega življenja je preživel kot najpomembnejši znanstvenik na dvoru kitajskega cesarja. Umril je leta 1774 bolehen in ko je slutil, da bo papež ukinil jezuitski red.

Publikacija, ki so jo predstavili avgusta 2010 v Arhivu Republike Slovenije, je zbornik razprav s simpozija v Pekingu leta 2009, na katerem so sodelovali znanstveniki iz Kitajske, Slovenije, Avstrije, ZDA, Poljske, Hrvaške in Macaa. Ker je zbornik namenjen predvsem tujim bralcem, so besedila v angleškem jeziku. Prinašajo različne poglede na Hallersteina, njegovo življenje in delo. Uredništvo je prevzel Mitja Saje. Izbral je predstavitve in razprave sedmih avtorjev, na novo pa so prevedena nekatera Hallersteinova pisma: obsegajo dve tretjini publikacije. Prispevki so večinoma prevodi slovenskih objav po letu 2003, dopolnjen je Južničev del – o Hallersteinu, ki je na kitajskem dvoru predstavil vakuum in elektriko. Njegov sloves se je razširil tudi v deželo vzhajajočega sonca, na Japonsko.

Razprave so prispevali Aleksandra Kostič (evropski projekt Hallerstein), Janez Škerlep (delni prevodi monografije *Mandarin Hallerstein, Kranjec na kitajskem dvoru*), Mitja Saje piše o ponovnem odkrivanju velikega znanstvenika ter Zmago Šmitek (o življenju in delu). Kitajski zgodovinar Ju Deyuan ga predstavlja kot vodjo cesarskega observatorija dinastije Čing. Hallersteina spoznamo tako kot osebo, ki navdihuje umetniško produkcijo še danes. V rojstnem kraju je v Muzeju Mengš postavljena zbirka o njegovem življenju in delu.

Odkrivanje Hallersteina je še veliko več. Ena od dodanih vrednosti je, o tem piše Matevž Kosir, poglobljanje sodelovanja Arhiva Republike Slovenije in Državnega arhiva Kitajske. V Pekingu so našli pesmarico gornjegrajskega župnika Ahaca Stržinarja, ki jo je v Peking prinesel sam Hallerstein. Druga je umetniška

produkcija Huičin Vang, kitajske umetnice, ki že vrsto let živi na Slovenskem. Ker ni ohranjene podobe A. Hallersteina, je pripravila zanimive upodobitve (in performanse), tudi o njegovem življenju in delu na Kitajskem.

A. Hallerstein oziroma Liu Songling je predstavljen kot svetovna duhovna in znanstvena dediščina ter kot most med Evropo in Kitajsko. To je zbornik, ki ga lahko podarimo kolegom v tujino. S ponosom.

Irena Žmuc

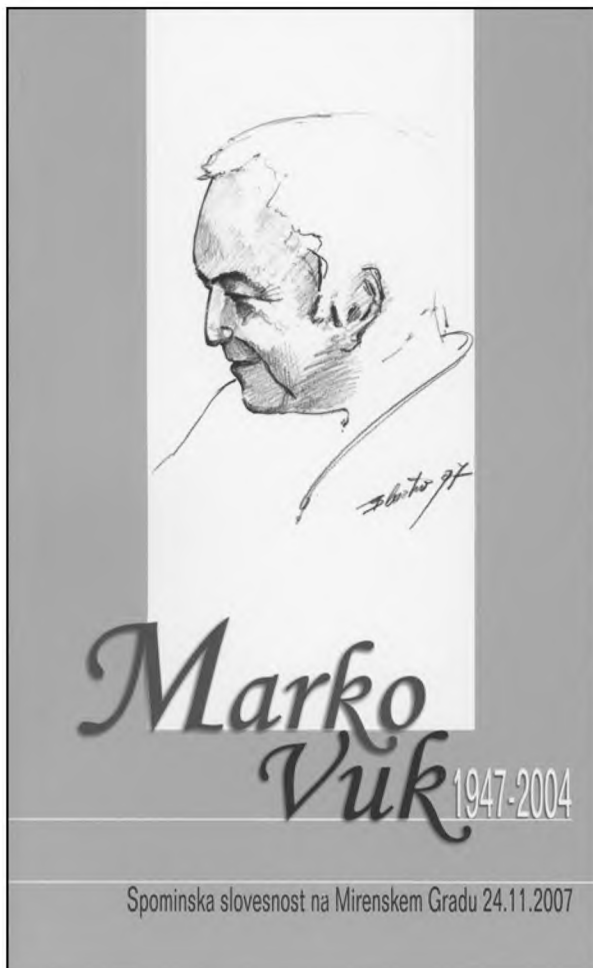
Marko Vuk 1947–2004, spominska slovesnost na Mirenskem gradu 24. 11. 2007, Gorica–Nova Gorica 2010, 150 strani

Goriška Mohorjeva družba in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici sta septembra 2010 izdala zbornik prispevkov s spominske slovesnosti ob 60. obletnici rojstva Marka Vuka, ki je novembra 2007 potekala na mirenskem gradu.

Uredniki zbornika so Marija Češčut, Ivanka Uršič in Jurij Rosa, k izdaji je zelo pripomogla tudi Mirjam

Simčič iz Goriške Mohorjeve družbe. Prispevki kar štiriindvajsetih avtorjev so uvrščeni v enajst tematskih poglavij in nas vodijo skozi vsa obdobja in po vseh področjih delovanja Marka Vuka. Zbornik pestri bogat izbor fotografij in dokumentov, povezanih z Markovim življenjem.

Na prvih straneh zbornika v srčno napisanem pismu *Marka Tavčarja* prijatelju Marku Vuku lahko izvedemo, katere aktivnosti so bile poleg izdaje zbornika posvečene spominu na prezgodaj umrlega prijatelja Marka. Njegova življenjska pot je na kratko predstavljena pod naslovom *Mejniki življenja Marka Vuka*. Rojen je bil leta 1947 v Mirnu, v znani družini Vukov. Kot je zapisal v uvodnem nagovoru *Tomaž Pavšič*, je podedoval veliko izvornih duhovnih in značajskih darov po stricu Stanku Vuku (literat, krščanski socialist, obsojen na drugem tržaškem procesu leta 1941, umorjen leta 1944) in po starem očetu Tonci Vuku. Tako je bil Marko »kot močna kulturna osebnost rahel posebež v najbolj pozitivnem pomenu te besede«. To njegovo posebnost je v gimnazijskih in študentskih letih zaznal tudi *Bogdan Žorž* in ga v prispevku označil kot zadržanega, celo sramežljivega, hkrati pa presenetljivo odprtega in neposrednega človeka, ki ni maral kompromisov, vsaki stvari je hotel priti do dna, to pa ga je na eni strani dvigalo nad vrstnike, na drugi pa omejevalo v doživljanju mladostne razposajenosti. Že zgodaj je izstopal zaradi svoje izredne glasbene nadarjenosti, v študentskih letih je prevzel vlogo korepetitorja Akademskega pevskega zbora Vinka Vodopivca. Nase pa je opozarjal z zanimanjem za zgodovino, še posebej z drugačno resnico iz obdobja vojne, ki je v knjigah ni bilo, on pa je o njej veliko vedel. Po študiju umetnostne zgodovine se je leta 1973 zaposlil v Goriškem muzeju. Treh desetletij tamkajšnjega dela se s prispevki spominjajo njegovi štirje ravnatelji. *Branka Marušiča* se Marko ni dotaknil le kot uslužbenec, temveč tudi kot izreden sogovornik in pripovednik, ki se je znal izjemno živeti v čas, o katerem je govoril. Zelo nazorno nam Markovo podobo približuje *Nelida Nemeč* z besedami: »Slišim njegov gromki glas, ki je razkrival odličnega pevca, njegov bobneči slap govorice, ki je v eni sapi hotela izraziti njegova prekičevajoča stališča, in pri tem ne vem kateri izmed njegovih ljubezni bi dala v tem spominskem pobodu prioriteto: glasbi, ki se ji je Marko strastno predajal, umetnostni zgodovini, kjer je rad raziskoval kulturno dediščino starejših obdobj, zgodovini, ki je bila predvsem zgodovina pomembnih osebnosti 19. in 20. stoletja, ali politiki navezani na slovensko zamejsko življenje.« *Slavica Plabuta* je z Markom, kot je zapisala, najdlje službeno sodelovala in prijateljevala. Tudi ona je poudarila njegova številna zanimanja, hkrati pa poudarila, da je bil kljub vsemu njegov prvi poklic preučevanje umetnostne zgodovine, torej skrb za njeno dediščino in predstavljanje le-te tako strokovni kot širši javnosti. Veliko umetnikov je osebno poznal in

bil v kritikah in predstavitev zelo sistematičen in razumljiv. Njegova bibliografija (v tem zborniku sicer ni predstavljena) je izredno bogata, nekatera dela tu omenjajo posamezni avtorji. Tako so omenjeni Bambičeva monografija, monografski zbornik umetnosti 20. stoletja na Goriškem, več krajših muzejskih vodnikov in prispevkov ter uredniško delo v Goriškem letniku, zborniku Goriškega muzeja. Predanost stroki potrjuje tudi *Andrej Malnič* z besedami, da je bil muzej Markov drugi dom, grad Kromberk pa zanj sveti kraj. Markovo gorečo pripadnost goriškemu prostoru je že med študijem spoznal tudi njegov stanovski kolega in prijatelj *Stane Granda*. V prispevku opisuje, kako je prav zaradi njega tudi sam bolje spoznal Goriško, njeno zgodovino in sodobne probleme njenih ljudi. V prispevku je opredelil tudi Markovo politično usmerjenost. Bil je brezkompromisno oster do nekdanjega sistema in po mnenju avtorja prispevka naj bi bil Marko žrtev komunizma na Goriškem, saj naj bi ga onemogočal v iskanju osebne sreče, v osebni razvoju. Od demokratizacije in osamosvojitve je preveč pričakoval. Markovo zanimanje in vedenje sta segali tudi daleč čez meje rodnega okolja. Kot je zapisal bratranec *Egon Pelikan* sta svetovljansko gostila intelektualce z različnih koncev Evrope, sveta in jih s svojimi znanji, razgledanostjo, širino velikokrat šokirala. S svojo široko paleto dejavnosti (od orgljanja pod mentorstvom prijatelja Huberta Berganta do ustvarjanja opisov cerkva in umetnostno-zgodovinske dediščine tudi v prostem času in zanimanja za tehnike ulivanja zvonov in še in še bi lahko naštevali) je bil Marko v očeh bratranca osebnost, ki bi ji lahko rekli »terenski intelektualcev evropskega formata«. O Markovi predanosti umetnosti, tako literarni, glasbeni kot likovni, preučevanju njene zgodovine (predvsem primorske, goriške) in povezovanju njenih korenin z današnjostjo s poudarkom na vrednotah krščanskega sveta, piše *Silvester Gabršček*. Tudi on se dotika Markovega razočaranja po osamosvojitvi, saj ta ni prinesla svobode, kakršno je pričakoval, dodatno razočaranje pa je zanj pomenila tudi grozeča globalizacija, ki je vsak dan bolj grobo prodirala v naš svet. Njegove osebnostne vrline in strokovno znanstveno delovanje so se globoko vtisnile v spomin tudi *Vereni Koršič Zorn*, ki ugotavlja, da je »upošteval in gojil skupni kulturni prostor mnogo prej, preden so začeli o tem uradno razpravljati, ko še ni bilo tako enostavno in samoumevno tkati stike z rojaki onstran meje«. V tem lahko že slutimo tudi njegovo družbeno-politično delovanje. Temu se je posvetil *Peter Stres* in predstavil s pomočjo uporabe arhivskih virov in lastnega vedenja Markovo delovanje v raznih društvih in strankah od leta 1988 do 1990; bil je ustanovitelj Ekološkega društva Miren, sodeloval z Medškofijskim študentskim odborom, spodbudil postavitev spominskih plošč Virgilu Ščeku, sodeloval v Društvu 2000 (v okviru tega je bilo leta

1989 ustanovljeno Slovensko krščanskosocialno gibanje). V tej politični smeri je deloval avtor prispevka in bil tudi skupaj z Markom ustanovitelj stranke Slovenskih krščanskih demokratov na Primorskem. Njegovo tesno navezanost na zamejski prostor in delovanje v njegovih gibanjih, tudi v procesih osamosvajanja Slovenije, razodeva prispevek *Martina Breclja*. Podobno kot številni preostali avtorji tudi on izpostavlja Markovo veliko domoljubje in ljubezen do Slovencev na obeh straneh meje. *Terezija Paljk* nam bralcem predstavlja Marka kot izvrstnega organista, *Štefan Mavri* pa njegove glasbene sposobnosti dopolnjuje s pogledi, ki jih je imel Marko na glasbo, z njunimi pogovori o glasbeni teoriji in praksi. Celostno glasbeno delovanje Marka je povzel *Andrej Budin*: spoznamo ga kot organista in skrbnika orgel, kot spremljevalca ljudskega petja, spremljevalca zborov in solistov, pevca, korepetitorja in pevovodjo, liturgika in ne nazadnje pritrkovalca in zvonoslovca. O plodnem sodelovanju Marka Vuka z Goriško Mohorjevo družbo lahko izvemo iz prispevka *Marije Češut*. Markove zasluge na tej in na oni strani meje, povezane z umetnostjo in osamosvojitvijo Slovenije, pa razodeva članek *Dorice Makuc*. Bogato sodelovanje z zamejskimi časniki Novim listom, Katoliškim glasom in pozneje Novim glasom temeljito predstavlja in analizira *Drago Legiša*. O svojem prijateljevanju z Markom, o njegovih izrednih darovih in znanjih piše tudi Jurij Paljk, ki med drugim zatrjuje, »da je bil Marko Vuk za časa življenja in delovanja gotovo največji poznavalec primorske likovne umetnosti«. O Markovi vlogi v domačem kraju piše *Efrem Mozetič*. Najprej nas seznanja z okoljem, v katerem je Marko živel in ki je »pospeševalo njegovo narodno in versko zavednost«. V prispevku Cirila Ceja pa beremo o Markovi tesni povezanosti z župnijo pri zvonjenju, igranju na orgle, v pastoralnem svetu, pri zbiranju podatkov o zgodovini cerkve in župnije, organiziranju razstav, simpozijev in urejanju župnijskega glasila. Vedno je bil tesno povezan s samostanom na mirenskem gradu. O tem piše *Anton Pust*. V tamkajšnji cerkvi je bil Marko pogosto pritrkovalce, praznični organist, sodeloval na raznih prireditvah, tečajih, predavanjih in o gradu napisal tudi več člankov. Vsak izmed člankov v zborniku nam razodeva katero od Markovih dejavnosti ali katerega od prispevkov k njej. Članek *Jurija Rose* med drugim prepozna Marka kot redkega posameznika, ki ceni stare bogoslužne običaje, značilne za lokalno okolje. V svojem bogatem in širokem delovanju je Marko ustvaril tudi zanimivo arhivsko zapuščino. Marko je sploh imel izreden občutek za kulturno dediščino in ob tem že kar ljubosumno varoval zapuščino starega očeta Antona in njegovega zeta Engelberta Besednjaka, prav tako gradivo o obnovitvenih delih cerkve na mirenskem gradu po prvi svetovni vojni. V glavnem je Markovo osebno zapuščino Pokrajinskemu arhivu v

Novi Gorici že izročila Markova mama Natalija, ki je tudi sicer z velikim zanimanjem spremljala sinovo delo na vseh področjih. V arhivu je dokumentacijo, ki obsega 32 arhivskih škatel, uredila in popisala *Ivanka Uršič*. Vsebinsko je predstavila v tem zborniku. Gradivo je razvrstila v več vsebinskih sklopov. Med osebnimi dokumenti je najstarejša podobica, ki jo je prejel leta 1955 ob prvem svetem obhajilu. Dragoceni so njegovi koledarji, beležke in dnevniški zapisi. Zanimivo je tudi nekaj, kar je v tem prispevku prvič poudarjeno, in sicer Markova ljubezen do gora. Potrjuje jo tudi ohranjeni planinski dnevnik z beležkami iz obdobja od leta 1982 do leta 2001. V zbirki njegovega gradiva so številne pohvale, zahvale, priznanja, ohranjeni so tudi rokopisi in tipkopisi njegovih strokovnih del in nalog, katalogi, članki in druga njegova dela, pa tudi bogata korespondenca, od pisemca noni leta 1955 do dopisovanj s pomembnimi posamezniki v službenem in zasebnem življenju. Marko je kot navdušen fotograf ustvaril številne zanimive posnetke. Še nedavno jih je hranila njegova mama in so zdaj del zapuščine v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Brez dvoma bi njegova zapuščina lahko potrdila tudi vse navedbe avtorjev prispevkov, pripravljenih in objavljenih ob njegovem jubileju.

Vlasta Tul

Slovenski arhivi se predstavijo (ur. dr. Bojan Himmelreich in Katja Zupanič). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010, 65 strani

Lani je v Cankarjevem domu potekal 1. Kulturni bazar. Na njem so se predstavljale vse slovenske kulturne institucije, da bi ozaveščale o pomenu kulturno-umetniške vzgoje tako pri mladini kot pri učiteljih mentorjih. V okviru Arhivskega društva Slovenije smo se posamezni slovenski arhivi predstavili predvsem z reprezentativnim arhivskim gradivom, ki ga hranimo v arhivskih depojih. Že takrat je nastala zamisel o skupni informativni publikaciji, ki bi prikazala, kako se v slovenskih arhivih trudimo za širjenje zavesti o pomenu kulturne dediščine pri šolski mladini in ne nazadnje tudi zavesti o pomenu kulturne vzgoje pri učiteljih. Zato je Arhivsko društvo prevzelo pobudo ter prosilo za finančna sredstva. Januarja 2010 sva na seji IO ADS prevzela uredniško delo dr. Bojan Himmelreich in Katja Zupanič. Vsebinsko publikacije sva priredila uporabnikom – odraščajoči mladini oz. njenim mentorjem. Za objavo sva določila za vse arhive enaka merila: naslov arhiva, osnovne podatke arhiva, kratek historiat ter opis pedagoške dejavnosti posameznega arhiva s kontaktnimi oseba-

mi. Po upoštevanih kriterijih so publikacijo ustvarili ti avtorji:

- Gašper Šmid – za Arhiv Republike Slovenije
- Zdenka Bonin – za Pokrajinski arhiv Koper
- Mojca Horvat – za Pokrajinski arhiv Maribor
- Aleksandra Pavšič Milost – za Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
- Bojan Himmelreich – za Zgodovinski arhiv Celje
- Elizaberta Eržen Podlípnik, Marija Kos, Barbara Pešak Mikec, Judita Šega, Tatjana Šenk – za Zgodovinski arhiv Ljubljana z enotami v Idriji, Škofji Loki, Novem mestu, Kranju
- Ivan Fras – za Zgodovinski arhiv na Ptuj
- Blaž Otrin – za Nadškofjski arhiv v Ljubljani
- Igor Filipič, Liljana Urlep – za Nadškofjski arhiv Maribor
- Marjan Vogrin – za Škofjski arhiv Koper

Mladini in njenim mentorjem so arhivi z vsebinsko pedagoške dejavnosti predstavljeni kot odprte ustanove, v katerih je vsakdo dobrodošel in niso rezervirane le za raziskovalce, torej kot ustanove, ki niso pokopališče za star papir, hranjen zaradi kdo ve kakš-

nih razlogov, temveč kot kraj, v katerem skrbimo za naš skupni spomin, v katerem je moč spoznati zanimive zgodbe o preteklosti, kot kraj, iz katerega odideš zadovoljen. Zanesljivo lahko trdimo, da 90 odstotkov arhivov osnovnošolski in srednješolski mladini zagotavlja kakovostno ponudbo dejavnosti in da imamo vsako leto večji obisk. Pri tem imamo arhivi prednost pred preostalimi kulturnimi ustanovami, ker za zdaj še ne pobiramo vstopnine. Številni so ob tem prijetno presenečeni. Sicer je res, da je veliko dejavnosti, ki jih opravljamo arhivi, zakonsko predpisanih, vendar z dodajanjem novih dejavnosti, katerih funkcija je širjenje vedenja o arhivu, te tudi plemenitimo.

Publikacija šteje 65 strani, obogatena je s tematsko različnim gradivom, ki najbolje predstavlja posamezne arhive. Lektorsko delo je opravila Mojca Horvat iz Pokrajinskega arhiva Maribor, prevod povzetka v angleški jezik dr. Bojan Himmelreich iz Zgodovinskega arhiva Celje, prevod povzetka v nemški jezik pa Mojca Horvat.

Izšla v nakladi 1000 izvodov, oblikovanje S. Kobilici s Ptuj, Tiskarna Grafis.

Publikacija je lična in tudi priročnega formata. Obogatena je z različnimi fotografijami, poseben čar pa ji dajejo posebej tiste, posnete v okviru delavnic oz. pri učnih urah v arhivu.

Publikacija je odlična za promocijo in popularizacijo arhivov in njihove dejavnosti v širšem krogu ljudi, kot vir uporabnih osnovnih informacij pa je dobrodošla tudi med arhivskimi delavci.

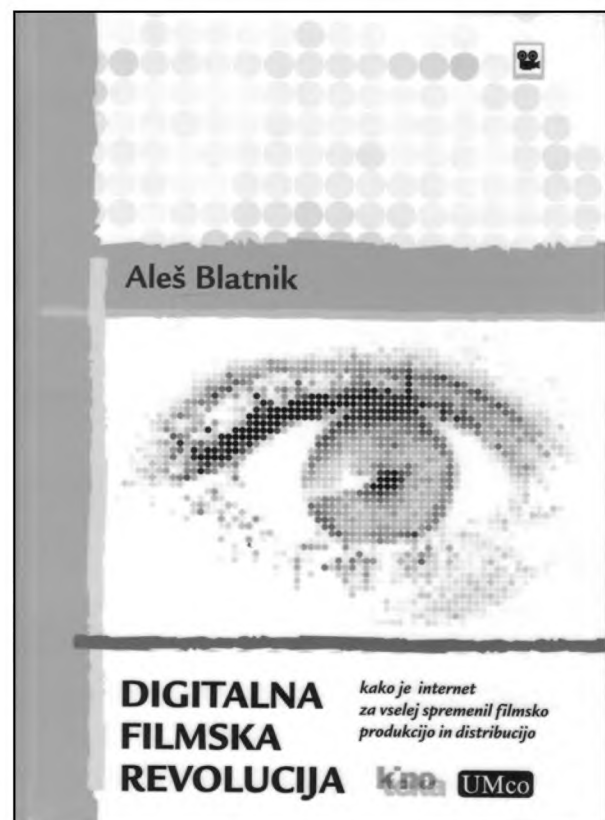
Katja Zupanič

Aleš Blatnik: Digitalna filmska revolucija: kako je internet za vselej spremenil filmsko produkcijo in distribucijo. Ljubljana : UmCO : Slovenska kinoteka, 2009, 205 strani

Čeprav se Aleš Blatnik, avtor knjige Digitalna filmska revolucija, arhivov neposredno dotika šele v predzadnjem poglavju z naslovom Nove priložnosti (podpoglavje Digitalni arhivi), mora poklicno »iznakaženi« bralec priznati, da ga avtor po vsej knjigi suče kot mačka okrog vrele kaše. In tu nas avtor tudi najbolj preseneti, saj nenehno tarnajočim arhivskemu delavcem smelo vrže kost, da filmski arhivi niso namenjeni zgolj ohranjanju kulturne dediščine, ampak se v njih skrivajo izjemne priložnosti za dobre posle. Gigantski studii, ki so včasih služili samo na račun množic, ki so v trumah drle v kinodvorane, zdaj ustvarjajo kar tretjino svojih dohodkov ob pomoči arhivov. To revolucijo so nedvomno povzročili DVD-ji in razvoj hišnega kina, saj so producenti začeli ponovno izdajati stare filme in nadaljevanke, ki so bili sicer primerni le še za občasno predvajanje na

televiziji, na DVD-jih in z njimi poželi velike zasluzke. Poleg tega lahko danes filmski delavci izkoristijo digitalna orodja za prenovo obrablenih filmskih kopij, ki jih je najedel zob časa. Za ljubitelje filmov so filmske podobe podobne živim bitjem. In prav tako kot živa bitja po posegu plastičnih kirurgov so tudi filmske podobe po posegu mojstrov digitalne kirurgije mlajše in lepše. Takšne izdelke producenti prodajajo kupcem, hkrati pa jih znova prenesejo na filmsko kopijo. Prepis na novo filmsko kopijo je nujen varnostni poseg, saj je filmski trak še vedno najobstojnejši arhivski medij in tudi filmski projektorji se v stoletju niso dosti spremenili, čeprav je bilo od leta 1956 vpeljanih več kot 75 različnih videoformatov. Vprašanje pa je, kaj se bo zgodilo v prihodnosti, če bodo digitalni projektorji popolnoma nadomestili filmske. Gotovo bo treba še skrbneje paziti na posnetke in jih skrbno prenašati na nove formate.

Naslednje podpoglavje pa sega še korak dlje, saj govori o digitalnih knjižnicah in kinu-na-zahtevo. Gotovo bodo osamljenim potnikom v hotelih kmalu ponujali obsežne digitalne filmske knjižnice za zabavo, vendar je predstava, da si bo mogoče ogledati vsak film, ki je bil kdaj posnet, verjetno malce pretirana. Posnetega gradiva je enostavno preveč. Vseeno bodo velikanske digitalne knjižnice lahko ponudile tudi javno zabavo v kinodvoranah, ki bodo imele v prihodnosti dostop do filmov, kakršnega niso imele nikoli doslej. To pomeni tudi priložnost za male

ustvarjalce, ki doslej niso zmogli korakov v distribucijski tekmi. Vprašanje je le, s kako poštenimi sredstvi bodo v tej tekmi igrali veliki. Ne smemo pozabiti tudi na ponudnike mobilnih vsebin, saj nam bodo žepni predvajalniki omogočili, da bomo »kino« nosili s sabo v žepu. Mobilni aparati pa niso zanimivi samo kot predvajalniki, temveč so opremljeni tudi z vedno bolj zmogljivimi videokamerami, s katerimi bodo lahko uporabniki posneli vedno več filmov. Vedno večja množica digitalnih posnetkov bo tako povzročila nove težave v filmskih arhivih, ti problemi pa nas že vodijo v zadnje poglavje knjige.

Praden pa opišemo zadnje poglavje, poglavje z zlovesčim naslovom »Digitalna apokalipsa«, se vrnimo na začetek knjige, saj smo ga namerno preskočili, ker nas je kazalo zvito napolnilo neposredno na poglavje o arhivih. Kazala so pač del tržnega mehanizma, nujnega zla, brez katerega tudi ne bi bilo filmske zgodovine, kakršno poznamo danes. Že takoj na začetku knjige izvemo, da gre pri filmskem biznisu pravzaprav za nenehen boj gangsterjev z žandarji. Začetki filmske industrije in Hollywooda so vzniknili iz piratstva, dejavnosti, ki jo danes zabavna industrija najbolj preganja. Kdor ni hotel plačati licenčnin, se je preselil v raj na vzhodno obalo in nastal je Hollywood. Aleš Blatnik nas v knjigi vodi skozi zgodovino velikih studiev, skozi njihove vzpone in padce ter boje z ilegalci in televizijo. Zanimivo pri vsem tem je, da televizije v začetku nihče sploh ni jemal resno, kot navadno nihče ne jemlje resno novih stvari, dokler ne postane jasno, da gre za spremembo, ki je ni mogoče zadržati. Podobno velja za eksplozijo videa in spletno revolucijo. Video je s kasetami povzročil tudi ponovni razmah piratstva in množično kršenje avtorskih in drugih sorodnih pravic, še bolj pa so te vrste nečednih poslov omogočili krasni novi digitalni časi. Zanimivo je, da so pionirji nove tehnologije vedno prihajali z obrobja, mastodonti pa so se pri tem le počasi prilagajali novim tehnologijam in jih pograbili šele, ko so spoznali, da z njimi lahko kujejo večje dobičke, to pa je v knjigi tudi zelo lepo opisano. Žal je omenjeno prilaganje tehnologijam in cenam vodilo tudi v zmanjšanje kakovosti izdelkov in pomenilo propad malih dvoran na račun multipleksov in zabaviščnih parkov, sicer krivih za plehkost filmov ter propad »garažnih« videotek in prodajo DVD-jev v trgovskih megacentrih. Ti so začeli odločati, kaj naj filmarji sploh snemajo.

Digitalna tehnologija pa ni povzročila samo poslovnih in ekonomskih sprememb v filmski industriji, ampak tudi estetske spremembe. Začeli so se spori med zagovorniki snemanja na klasičen način, na filmski trak (tudi dražji način), in snemalci, ki so uporabljali digitalne kamere in digitalno postprodukcijo (cenejši način). Digitalna tehnologija se je v nasprotju z videom izkazala za enakovredno in primerljivo filmu, počasi pa so začeli DV (digitalni format, vpeljan

leta 1996, ki je napravil prvi veliki korak k popularizaciji digitalne filmske produkcije) in druge digitalne videoformate uporabljati tudi poklicni filmarji. Še pomembneje pa je bilo, da si je snemanje filmov lahko privoščil vsakdo in da so novim ustvarjalcem pri delu pomagale tudi nove kamere. Ljubitelji so si tako lahko privoščili ustvarjanje z malo sredstvi, profesionalci pa so začeli snemati digitalne dokumentarne filme – in ti so postali bolj veristični od klasičnih (M. Moore). Industrija zabavne elektronike pa je kamere razvijala naprej in razvila nov format, ki je nadomestil snemanje na filmski trak, HD – »high definition video« – video visoke ločljivosti. Kakovost slike sicer še vedno zaostaja za kakovostjo slike na filmskem traku, vendar obdelava posnetega gradiva skozi digitalni intermediat omogoča tako kakovostno sliko, da velika večina gledalcev sploh ne opazi razlike. Producenti so začeli takoj izkoriščati prednosti tega formata, posebej pa so jih navdušili nižji stroški, vendar pa je snemanje z digitalno tehnologijo še vedno značilnejše za nizko-proračunske filme. Arhiviranje filmov v formatu HD pa je za razvite arhive v svetu še vedno nerešen izziv.

In potem je v knjigi in resničnosti nastopil še splet ter digitalnim posnetkom omogočil bliskovito širjenje. Pojavile so se prve spletne baze in z njimi nove težave ponudnikov s sodišči in producenti ter nove težave producentov s pirati. Krog filmskih ustvarjalcev se je od začetkov nekako sklenil, kača, ki je dolgo časa lovila rep, se je vanj tudi pošteno zagrizla. Datoteke so danes dostopne vsem, zanimivo pa je, da so v prednosti ljubitelji. In kar zmorejo ljubitelji, bi morali tudi ti profesionalci. Brez izgovorov. Kako naprej z množico digitalnih datotek? Ali bomo tako imenovani »profesionalci« le še tako imenovani »luzerji« glede na ljubitelje, saj nas bodo posekali v vseh pogledih? Stvari lahko prepustimo času ali pa ukrepamo, dokler je še čas. Večno se na državno podporo ne bomo smeli zanašati. Poiskati moramo nove poti. V teh časih moramo javni zavodi upravičiti državno podporo in se začeti obnašati tržno. Zakaj naj bi bili javni zavodi neprofitne organizacije? Odgovore na to vprašanje in še na vprašanja o nekaterih pojmih, katerih pomen vam ni bil nikoli popolnoma jasn, vas je pa odgovor vedno zanimal, vendar si nikoli niste upali nikogar vprašati, najdete v knjigi. Oziroma tako kot piše v povzetku na platnicah: kaj boste pridobili s to knjigo?

- bliskovit pregled filmske zgodovine v luči poslovnih modelov in filmskih tehnologij od njenih začetkov pa vse do današnjih digitalnih časov,
- knjiga razkriva zakulisja filmskega posla,
- knjiga je nepogrešljiva za vse, ki se s filmom ali mediji ukvarjajo profesionalno (med temi smo seveda tudi medijski arhivisti), zaradi poljudne razlage pa je zanimiva tudi za vse ljubitelje filma.

Aleksander Lavrenčič

Tuji časopisi

Arhivski vjesnik 52/2009

Dvainpetdeseti letnik strokovne revije Hrvaškega državnega arhiva *Arhivski vjesnik* (izšel je leta 2009) je razdeljen na rubrike *Razprave in članki* s podpoglavji *Arhivska teorija in praksa*, *Zgodovina institucij* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* ter rubrike *Dogodki*, *Poročila in ocene*, *Obletnice* in *Nekrologi* ter *Pridobitve*.

Tomislav Škrbić iz Državnega arhiva v Sisku v izvornem znanstvenem delu *O etiki arhivistov* na podlagi Nietzschejevega spisa *O koristi in škodljivosti zgodovine za življenje* razlaga, kako pomembna je zgodovina za identiteto posameznika, naroda in kulture. Pripravil je kratek pregled razvoja pogleda na etiko od antike do novodobnega razumevanja etike. Kot glavni problem izpostavlja vprašanje razmejitve med moralo in legitimnostjo. Arhivisti morajo varovati nedotakljivost arhivskega gradiva in tako zagotoviti, da bo ostalo zanesljiva priča preteklosti. Razmišljanje o teh vprašanjih je potrebno zato, ker vemo, da v realnem življenju velikokrat srečamo različne razlage, pa tudi različne pritiske, dileme; objektivnost in nepristranskost arhivistov sta merilo za njihovo strokovnost ter porok za ohranjanje arhivskega gradiva kot objektivnega pričevalca zgodovine naroda in posameznika.

Dubravka Kolić iz Državnega arhiva v Zadru v izvornem znanstvenem delu *Razvrstitveni / klasifikacijski sistemi C.-k. namestništva v Zadru od 1814. do 1918. leta* analizira nastanek razvrstitvenih / klasifikacijskih sistemov, ki so veljali v stoletnem delovanju institucije C.-k. vlade / namestništva v Zadru, ki je bil najvišji upravni organ na ozemlju Kraljevine Dalmacije. Habsburška monarhija je sistem upravljanja v svojih deželah na različne načine uredila in jih sčasoma tudi večkrat spremenila, da bi s tem izboljšala delovanje velikanske večnacionalne države. Preučevanje klasifikacijskih sistemov spada med najzahtevnejša in najpomembnejša dela arhivistov, saj je z razbiranjem in včasih tudi rekonstrukcijo teh mogoče najbolj prikazati funkcije posamezne ustanove. Za fond dalmatinskega namestništva klasifikacijski načrt predstavlja informativno pomagalo. To velja zlasti za čas od 1878. do 1918., ker za ta čas ni ohranjenih registraturnih knjig. Avtorica najprej na kratko opisuje poslovanje s spisi v obdobju prve avstrijske uprave v Dalmaciji (1797–1805) in francoske uprave (1806–1813), potem pa predstavlja nastanek modernih klasifikacijskih načrtov Avstrijske uprave (1814–1918) po posameznih obdobjih in posameznih oddelkih C.-k. namestništva v Dalmaciji. Kot priloge so objavljeni klasifikacijski načrti za posamezna obdobja.

Ana Holjevac Tuković in Ante Nazor iz Hrvaškega spominsko-dokumentacijskega centra domovinske vojne (Maruličev trg 21, Zagreb) sta pripravila pregled z naslovom *Problem zbiranja spominskega gradiva ob primeru domovinske vojne – stroka in etika kot prva pogoja objektivne interpretacije*. S spominskim gradivom je možno dopolniti informacije o posameznih zgodovinskih dogodkih, ki jih dobimo na podlagi pisnih, slikovnih, avdiovizualnih in drugih dokumentov. Omenjeni center zbira, ureja in hrani dokumentacijo in podatke, ki so nastali med domovinsko vojno, ter objavlja publikacije in arhivske vire o tej tematiki. Zbirajo zapise posameznikov, intervjuje, izjave, zapise in študije neposrednih udeležencev vojne. Seveda je spominsko in drugo osebno gradivo posameznikov lahko precej subjektivno in pristransko, zato ga je potrebno kritično uporabljati in primerjati z uradnimi dokumenti. Pogosto pa nam pokažejo posamezne dogodke in pojave še v drugi luči kot uradni dokumenti, zato so pogosto neprecenljiv vir za popolnejšo predstavitev le-teh. Prva pogoja za objektivnost spominskega gradiva sta etičnost in strokovnost oseb, ki sodelujejo pri nastajanju spominskega gradiva – torej tistega, ki sprašuje, in tistega, ki odgovarja. Avtorja v nadaljevanju predstavljata posamezne metode intervjuvanja. Posebno poglavje govori o medijih kot sredstvu za prezentacijo in ustvarjanje spominskega gradiva, pa tudi za manipulacijo. Izkušnje kažejo, da posamezniki pri svojih »vojnih« izpovedih vedno izpostavljajo svojo vlogo in pomen v vojni ali vojaški službi, zato njihove spomine teoretično razumejo kot poseben žanr spominskega gradiva. Menijo, da je tako zato, ker vojna in sodelovanje v njej predstavljata njegovo zanesljivo »udeležbo« v zgodovini. Kot dokaz za to avtorja navajata primer sestrelitve letala JLA 24. avgusta 1991 nad Vukovarjem. Pri tem ni sporno, kdo ga je sestrelil (znano je ime), temveč kdo je dal ukaz za to, saj sta o tem dali dve različni skupini braniteljev, neposrednih udeležencev obrambe Vukovarja, povsem različne izjave. Objavljen je bil dokumentarni film na DVD-ju, na katerem pa je bila izjava le ene skupine. Zato je Center objavil tudi izjave druge skupine. Taka reakcija Centra pomeni strokovno in etično ravnanje ob javnem objavljanju gradiva, ki ni povsem nedvoumno. Kot primer neetične in nestrokovne uporabe objave intervjuja ali izjave, v katerih so dogodki iztrgani iz konteksta ali prikazani necelovito, avtorja navajata tudi med Slovenci zelo gledano oddajo Latinica na Hrvaški radioteleviziji, katere urednik je bil Denis Latin. Avtorja analizirata več oddaj in skleneta, da je spominsko gradivo mogoče

sprejeti kot objektivni vir le, če so prej preverjena dejstva na podlagi dostopnih uradnih virov oziroma v pogovoru s še drugimi udeleženci. Med spominsko gradivo moramo uvrstiti tudi knjige, ki so jih posamezni udeleženci domovinske vojne napisali. Avtorja na koncu prispevka navajata tudi to literaturo.

Edina dva hrvaška heraldična časopisa je raziskal Tomislav Galović v prispevku *Hrvaška heraldična periodika: Vitezović in Glasnik heraldike*. *Vitezović* je bil časopis za genealogijo, biografijo, heraldiko in grboslovje, *Glasnik heraldike* pa časopis za grboslovje, rodoslovje, življenjepis in pečatoslovje. Oba sta izhajala v Zagrebu kot mesečnika (toda ne redno), in sicer vsak dve leti. Prvi v letih 1903–1904 in 1905 (urednik Emilij Laszowski), drugi v letih 1937 in 1938 (urednik Viktor Antun Duišin). Časopisa sta imela velik pomen za razvoj tako heraldike kot tudi drugih pomožnih zgodovinskih ved na Hrvaškem. Tomislav Galović najprej predstavlja nekaj dejstev o izhajanju časopisa (število, tiskarna, uredniška politika), nato pa vsebinsko analizira posamezne številke publikacije ter oba časopisa primerja med seboj. Na koncu je objavljena bibliografija člankov posameznih števil *Vitezovića* in *Glasnika Heraldike*.

Ozren Kosanović s Filozofske fakultete Univerze na Reki, Oddelka za zgodovino, je za *Prispevek za bibliografijo objavljenih pravnih virov (statutov, zakonov, urbarjev in notarskih knjig) in pravnozgodovinskih študij za Istru, Kvarnersko primorje in otoke v srednjem in zgodnjem novem veku* zbral 587 bibliografskih enot o tej problematiki. Razvrščena je po abecednem redu avtorjev. Hrvaško zgodovinopisje je že v drugi polovici 19. stoletja posvečalo precej pozornosti statutom, zakonom in urbarjem z območja Kvarnerja. Z raziskovanjem in objavljanjem statotov z območja Istre pa so se ukvarjali v tem času predvsem Italijani.

V prispevku avtor najprej pojasnjuje, kako je bibliografija sestavljena, kakšne kriterije je upošteval pri izbiri. Nato sledi pojasnilo, kaj obsegajo geografski oziroma pravnozgodovinski termini Istra, Kvarnersko primorje in otoki. Kosanović se je odločil za bibliografije le za objavljene statute, zakone, urbarje in notarske knjige ter nekaterih spremljajočih gradiv, brez katerih ni možno preučevanje le-teh: dokumentov, zbirke dokumentov ter pravnozgodovinske študije.

V sodobnem hrvaškem pravnem zgodovinopisju imajo velike zasluge za objavljanje statotov, zakonov, urbarjev in notarskih knjig z območja Istre in Kvarnerja predvsem Mirko Zjačić, Danilo Klen in Lujo Margetić. Veliko pa bo potrebno še narediti. Tako številna dela ne vsebujejo npr. hrvaškega prevoda, temveč so objavljena le v izvirnem jeziku. Objavljanje tekstov notarskih knjig za to območje pa je pravzaprav še v povojih. Avtor tudi opozarja, da je v zapuščini Mirka Zjačića med drugim pripravljen tudi

rokopis za »Statut mesta Piran iz leta 1307«. Opozarja tudi, da so hrvaški raziskovalci v prvi polovici 20. stoletja nasprotovali nekaterim trditvam italijanskih raziskovalcev, ki so s svojimi raziskavami podpirali italijansko politiko. Zlasti pa so se tako hrvaški kot tudi slovenski raziskovalci po koncu druge svetovne vojne zaradi političnih razmer intenzivneje posvetili raziskovanju statotov tega območja.

Kosanović je mnenja, da nekatere veje hrvaškega srednjeveškega prava še niso dovolj raziskane. Margetić je v zadnjem času obdelal nekatera od njih – stvarno, družinsko, dedno in obvezno pravo. Tako ostaja neraziskano predvsem kazensko pravo v istrskih statutih, manjka pa še sodobna analiza hrvaškega srednjeveškega kazenskega prava nasploh. Odprto ostaja tudi vprašanje sodobne analize srednjeveškega pomorskega prava Istre in Kvarnerja.

Avtor ugotavlja, da so zdravstvena in ekološka vprašanja v statutih in zakonih Kvarnerja obdelana, potrebno po bi bilo storiti to še za Istro. Še mnogo dela bo potrebnega tudi npr. za analize pravnega položaja žensk v obravnavanih statutih in zakonih.

Po uvodnih analizah in pojasnilih sta objavljena še seznama najpogosteje uporabljenih kratic ter uporabljene literature (bibliografij). In na koncu seveda bibliografija. Večina navedenih del je bilo pregledanih, nekatera pa zaradi nedostopnosti ne. Zanje so bile narejene primerjave iz več virov, da bi bila potrjena njihova avtentičnost. Za nekatera starejša dela tudi to ni bilo mogoče, zato teh del ni uvrstil v bibliografijo.

Znanja in veščine knjižničarjev v specializiranih arhivskih knjižnicah ob primeru knjižnice Hrvaškega državnega arhiva je naslov prispevka Alise Martek iz Hrvaškega državnega arhiva. V hrvaških standardih za specialne knjižnice je zapisano: »Specialne knjižnice so strokovne organizacijske enote v sklopu javnih, mešanih ali zasebnih podjetij ter izobraževalnih, kulturnih, združenih, pravosodnih in drugih ustanov, ki zadovoljujejo potrebe po knjižničnem gradivu in informacija predvsem članov matične ustanove in pomagajo uporabnikom v strokovnem in raziskovalnem delu (znotraj določenega specialnega področja) dobiti zanesljive informacije in primarne dokumente.« Prve specialne knjižnice so nastale že konec 18. oziroma v začetku 19. stoletja (npr. v Veliki Britaniji je knjižnica ministrstva za zunanje zadeve nastala leta 1725). Na Hrvaškem so prve specialne knjižnice začele nastajati v muzejih. Tako jih je za čas od leta 1818 do leta 1918 znanih 24. Za prvo specialno knjižnico velja Knjižnica Arheološkega muzeja v Splitu, ustanovljena leta 1821.

Razvoj specialnih knjižnic v arhivih je vezan na razvoj arhivov in arhivistike. Kot najstarejša taka knjižnica na Hrvaškem velja prav knjižnica Hrvaškega državnega arhiva (HDA). Že leta 1853 je Ivan Kuljević Sakcinski nabavljala knjige za pomoč pri preučevanju in razvrščanju arhivskega gradiva. Avtorica nam na kratko predstavlja razvoj (kadri, prostori,

pravila ipd.) te knjižnice. Danes je v njej zaposlenih pet strokovnih delavcev z znanstvenimi in strokovnimi nazivi. Po zakonu o knjižnicah ima Knjižnica HDA vodjo ter knjižnični odbor, ta je sestavljen iz delavcev knjižnice ter predstavnika pravne osebe, v katere sestavi je knjižnica. Z zakonom so tudi določene naloge, ki jih mora opravljati.

Ha Hrvaškem ima svoje knjižnice enajst državnih arhivov (od štirinajstih), vendar jih ima knjižničarja samo pet. V preostalih delajo arhivisti, ki delajo v čitalnici in so zadolženi še za knjižnico, toda nekateri lahko temu delu posvetijo le 10% časa. Delavec v specialni knjižnici mora imeti posebna znanja in sposobnosti, tako profesionalne kot osebne. Avtorica prispevka poudarja, da je pojmovanje, ki je zasidrano na Hrvaškem, da je arhivski knjižničar vase zaverovan »knjižni molj«, nepravilno. Nujno potrebno je zagotoviti kvalitetno, kompetentno, visoko izobraženo knjižnično osebje, ki bo sposobno načrtovati in definirati prednostne naloge, ustvarjati partnerstva in zveze, prevzemati določena tveganja, pokazati hrabrost in moč ob srečevanju s tistimi, ki imajo drugačno mnenje, delovati timsko, prepoznati in ceniti vrednost sodelovanja, vodenja in poslušanja ter take, ki so prilagodljivi in imajo pozitivno stališče v obdobju nenehnih sprememb, ter takih, ki se zavedajo pomena vseživljenjskega učenja.

Prispevek za rubriko *Zgodovina institucij* je pripravila Marijana Jukić, in sicer *Od Zveze kulturno-prosvetnih društev Hrvaške do Hrvaškega zbora kulture (1948–1991): Prispevek k poznavanju zgodovine kulturno-umetniških društev Hrvaške*. Naloga Zveze kulturno-prosvetnih društev je bila zbiranje, negovanje hrvaške narodne glasbe ter gledališke in folklorne kulturne dediščine in skrb zanju. Svojo nalogo je Zveza opravila po zaslugi entuziazma članov amaterskih kulturno-prosvetnih društev kljub nenehnemu pomanjkanju finančnih sredstev. Kulturno-prosvetne organizacije so v preteklosti odigrale pomembno vlogo v prebujanju kulturne, nacionalne in politične zavesti. V prispevku sta predstavljena ustanovitev in zgodovinski razvoj Zveze oziroma Zbora. Predstavljene so številne dejavnosti teh društev. Tudi društva so bila številna in raznovrstna, od folklornih, do zadružnih, prosvetnih, frontovskih, delavskih ipd. Zveza je imela številne odbore (za gledališče, glasbo, popularizacijo knjige, plesno, likovno umetnost, za mednarodno sodelovanje, publicistično dejavnost itd.). Fond (HR HDA 1951. Hrvaški zbor kulture (1946–1991) je urejen in ima izdelan sumaren inventar. Osnovni merili za ureditev sta bili delovno področje in organizacijska struktura ustvarjalca. Fond je razdeljen na šest serij, te pa na podserije in podpodserije. Na koncu prispevka je objavljena končna struktura ureditve fonda.

Tudi v rubriki *Iz arhivskih fondov in zbirke* je objavljen en prispevek, in sicer je Luka Vukušić iz Ma-

tice hrvaške pripravil za objavo *Jetniško pismo Katarine Zrinjske, napisano 26. junija 1671. leta*. Prepis tega pisma je shranjen v fondu družine Zrinjski in Frankopan (HR HDA 785). Gre za pismo, ki ga je Katarina Zrinjski pisala iz Gradca upravitelju Komore, v katerem se pritožuje nad razmerami v ujetništvu. Pismo je vsebinsko najpomembnejše pismo katerega od članov družine Zrinjski v hrvaškem jeziku (v kajkavskem narečju), zato se je Luka Vukušić odločil za objavo. Poleg nekaterih pojasnil okoliščin nastanka tega pisma in dogajanj okoli Katarine Zrinjske, je objavljeno pismo v transkripciji.

Sledijo poročila o domačih in mednarodnih arhivskih dogodkih v letu 2008 in začetku leta 2009, in sicer o poletni šoli Fundamentals of the Conservation of Photographs v Bratislavi (poročilo sta pripravila Hrvoje Gržina in Martina Kelava), 43. posvetovanju Hrvaškega arhivskega društva v Trogirju (Angelika Milić), o dnevu UNESCO/FIAF: Svetovni dan avdiovizualne dediščine v Zagrebu (Carmen Lhotka), o posvetovanju DPE, Planet and CASPAR Third Annual Conference: Costs, Benefits and Motivations for Digital Preservation v Nici v Franciji (Vlatka Lemić), o seminarju z naslovom Holocaust Memorialisation, Legacy of Auschwitz–World Cultural Heritage Wallenberg v Krakovu na Poljskem (Rajka Bućin), simpoziju ob 200. letnici Narodnega arhiva Francije v palači Soubise z naslovom Arhiv jutri in generalni skupščini EURBICE v Parizu (Ivana Prgin) ter Jesenski arhivski šoli 2008. Poročila predstavljajo tudi podiplomski izobraževalni tečaj s področja valorizacije, zaščite in varovanja arhivskega gradiva ter Mednarodni arhivski dan Mednarodnega inštituta za arhivske znanosti v Trstu in Mariboru (Mihaela Topolovec Rozga), 12. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: možnosti za sodelovanje v sistemu globalne informacijske infrastrukture (Poreč, november 2008; Tomislav Ivanjko), posvetovanje Informacije in informativnost – arhivisti in dokumentalisti: sinergija informacijskih strokovnjakov pri napredku poslovanja v okviru 3. zagrebskega arhivskega dne (Zagreb, november 2008; Mihaela Topolovec Rozga), posvet z naslovom Tehnične in vsebinske probleme klasičnega in elektronskega arhiviranja (Radenci, marec 2009; Mirjana Gulić) in sklepno konferenco MATRE, projekta nizozemske vlade za napredek hrvaške arhivske službe (Dubrovnik, april 2009; Silvija Babić).

Ocene in recenzije zajemajo sedemnajst publikacij, med njimi tudi Arhive (št. 31, 1–2, 2008), oceno je pripravil Mario Stipančević in Atlante (18, 2008), ki jih je ocenila Živana Heđbeli,

Obletnice in nekrologi. Leta 2009 se je prezgodaj poslovil eden od ustanoviteljev Hrvaške kinoteke Mato Kukuljica (1941–2009); zbral je celotno hrvaško filmsko produkcijo ter poskrbel za ustrezno hrambo in zaščito ter restavracijo številnih filmov in s tem

filmsko arhivistiko afirmiral kot znanstveno vedo na Hrvaškem.

Sledi še seznam na novo prevzetega arhivskega gradiva v Hrvaškem državnem arhivu, pridobljenega s prevzemi po službeni dolžnosti na podlagi zakona ter z odkupi, darili in prevzemi, ki jih je opravil Filmski arhiv Hrvaške kinoteke.

Objavljen je še seznam publikacij, ki jih je izdal Hrvaški državni arhiv v obdobju od leta 1899 do leta 2009.

Darinka Drnovšek

Razstave

Špital – hiša na robu družbe. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki in Občine Škofja Loka. Mala dvorana Sokolskega doma, Škofja Loka, Mestni trg 16–17, 28. september–22. oktober 2010

V okviru Dnevoev evropske kulturne dediščine 2010 so v Mali dvorani Sokolskega doma v Škofji Loki zadnji torek v septembru odprli zanimivo razstavo, ki je nastala kot skupni projekt Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki, in Občine Škofja Loka. Temi letošnjih Dnevoev so dale pečat trenutne družbene in gospodarske razmere, saj je bilo geslo Dediščina in pomanjkanje. Prav zato so se avtorji projekta odločili za predstavitev škofjeloškega špitala, institucije s 400-letno tradicijo, katere poslanstvo je bilo ves čas tesno povezano s pomanjkanjem. Avtorici razstave, Judita Šega in Elizabeta Eržen Podlipnik, sta na desetih razstavnih panojih in v spremnem katalogu¹ osvetlili tako imenovano hišo na robu družbe iz različnih zornih kotov, vsak razstavni pano pa predstavlja zaključeno tematsko celoto.

Prvi pano nas poučuje o nastanku in razvoju špitala. Tako lahko zremo, da sta že leta 1547 radovljiški župnik Nikolaj Škofič (po rodu iz Škofje Loke) in njegova mati Marjeta svojo hišo pod nunskim samostanom namenila za oskrbo najubožnejših. Prejšnja hiralnica, ki jo viri iz srede 16. stoletja locirajo na območje Ošterfelda, je bila s tem precej razbremenjena. Najverjetneje pa je bila zaradi mladostnih grehov razbremenjena tudi Škofičeva duša, saj je bil to čas protestantizma in precej posvetnega življenja nekaterih duhovnikov.

Ker je bilo vedno več pomoči potrebnih, je stavba v današnji Blaževi ulici kmalu postala pretesna. Najverjetneje že konec 16. stoletja se je špital preselil na Ločanom še danes znano lokacijo na Spodnjem trgu. Po hudem požaru konec 17. stoletja si stavba dolgo ni opomogla, ko pa so jo s pomočjo starološkega župnika Andreja Hudačuta in drugih dobrotnikov obnovili, je imela v nadstropju enajst sobic, v pritličju pa dva večja prostora. Obnovili so tudi špitalsko cerkev. Še danes se dviga nad stavbami Spodnjega trga.

Do prve svetovne vojne je bilo vzdrževanje špitala odvisno predvsem od volil in podpore meščanov, potem pa od občinskih dotacij. Kljub premoženju v denarju, desetini in zemljiščih, ki so jih ustanovi zapuščali razni dobrotniki, je tudi usoda hiše na robu družbe postala podobna usodi njenih oskrbovancev –

počasi je hiralala. Stroški za vzdrževanje, hrano in slabo gospodarjenje so jo v času vladavine Jožefa II. (1780–1790) pripeljali celo do začasnega zaprtja. Medtem so na deželni ravni že iskali nove rešitve. Na razstavi je predstavljen načrt deželne hiralnice za 100 oskrbovancev, ki naj bi stala na mestu današnjega špitala. Ni znano, zakaj je niso postavili, ubožnica je ostala v mestni lasti. O delni obnovi so se dogovarjali tudi na začetku 20. stoletja, ob tej priložnosti pa je nastal načrt domačega stavbnega mojstra Angela Molinara, vendar tudi ta ni bil uresničen. Prenovljeno podobo je notranjščina špitala začela dobivati šele s prihodom šolskih sester po letu 1924.

Ves čas obstoja loškega gospostva je ubožnico upravljalo mesto in ne gospostvo. Konec 18. stoletja je nadzor nad ubožci prevzel t. i. župnijski ubožni inštitut pod vodstvom loškega župnika in ob pomoči ubožnega očeta ter računovodje ubožnega fonda, loški oskrbnik pa si je izbral le vpogled v špitalske obračune. Konec 19. stoletja je upravo nad ubožnico prevzela občina Škofja Loka oziroma njen ubožni odsek; sestavljali so ga načelnik, njegov namestnik, zapisnikar in dva odbornika. Delo je bilo častno, zato so ga opravljali razni loški meščani. Njihova naloga je bila spremljati razmere v ubožnici, predlagati popravila in nakupe, obravnavali pa so tudi prošnje za spremenem in dodelitev solidarnostnih podpor. Do konca prve svetovne vojne je imel tudi loški špital tako kot vsi drugi svojega špitalskega mojstra, da je skrbel za stavbo in red v njej. Funkcija je bila častna in jo je navadno opravljal kateri izmed zmožnejših oskrbovancev. Nadzornemu odboru je poročal o nepravilnostih, ta pa je o tem obvestil župana in občinski odbor.

Najbolj v srce segajoči so zadnji panoji, ki govorijo o življenju v ubožnici in prinašajo zgodbe posameznikov. Do prihoda kaplana Filipa Terčelja v Loko med prvo svetovno vojno so bili ubožci bolj ali manj prepuščeni sami sebi. Kaplan je za pomoč prosil nekaj deklet, da so čistile hišo, umivale njene prebivalce in prale posteljnino. Od leta 1917 so bile povezane v društvo Dobrodelnost. Skupaj z nekaj redovnicami in škofjeloško občino so skrbele za prebivalce špitala. Leta 1923 so skrb prepustili šolskim sestram, te pa so v Loko poslale tri redovnice. Plačevala jih je občina. Sestavile so nov hišni red, ki je sprva doživel hudo neodobravanje med nereda in samovolje vajenimi stanovalci. Vendar so se z njihovim prihodom začele tudi številne izboljšave, med drugim tudi prvič doma zagotovljena topla prehrana. Šolske sestre so uvedle tudi obdarovanja ob Miklavžu in božiču, tega so se oskrbovanci prav po otroško veselili.

¹ Šega, Judita: *Špital, hiša na robu družbe*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Škofja Loka: Občina, 2010.

Ob odprtju razstave Špital – hiša na robu družbe 28. septembra 2010 v Sokolskem domu v Škofji Loki. Z leve proti desni: Elizabeta Erščen Podlipnik, dr. France Štukl, Judita Šega, župan Igor Draksler in Mateja Hafner Dolenc. (foto: Tina Arh)

Predstavitev hiše na robu mesta končujejo štiri zgodbe ubožcev, ki so svoje življenje sklenili v špitalu. Zraven je slika sv. Elizabete, zavetnice ubožnih, z glavnega oltarja špitalske cerkve; njena podoba nas med ogledom razstave ves čas spremlja in opominja.

Razstava je bogato podprta z arhivskim gradivom, večina ga je v lasti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki. Predstavljeno je tudi gradivo Arhiva Republike Slovenije, muzejskih zbirk Loškega muzeja, Župnijskega arhiva Škofja Loka, bogato pa ga nadgrajuje fotografski material priznanih loških fotografov Jane Jocif, Janeza Missona, Toneta Mlakarja, Petra Pippa in Bojana Rihtaršiča.

Odprtje razstave je s svojimi slikovitimi in hudo-mušnimi besedami uvedel dr. France Štukl, nekdanji dolgoletni vodja Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki, ki je poudaril, da je imel špital vseh 400 let isto nalogo in jo je tudi izpolnjeval, uradno pa je razstavo odprl župan občine Škofja Loka Igor Draksler.

Helena Janežič

Prva istrska pokrajinska razstava – 100 let

Projekt Prva istrska pokrajinska razstava v Kopru – 100 let zaznamuje pomembno obletnico, tj. stoto obletnico prve razstave, ki je imela namen v okviru

avstro-ogrske monarhije predstaviti širši javnosti umetnostno bogastvo Istre ter vse nove dosežke človeške ustvarjalnosti v tem prostoru.

V Kopru so 1. maja 1910 slovesno odprli vsestransko razstavo, ki je po vzoru svetovnih razstav predstavljala prepleten kulturnozgodovinski in gospodarski razvoj Istre od prazgodovine do 20. stoletja. Razdeljena je bila v sedem sekcij: Kmetijstvo, Industrija, Pomorstvo (z akvarijem), Šolstvo, Umetnost – znanost – literatura, Kopalniške ustanove – zdravilišča – športna letovišča, samostojne korporacije in zdravstvene ustanove.

Ob stoti obletnici razstave, ki je sicer zbudila veliko zanimanje za istrsko kulturno dediščino in umetnostne zaklade, je Humanistično društvo Histria iz Kopra promoviralo projekt »Prva istrska pokrajinska razstava – 100 let«. V okviru tega sta nastala fotografska razstava in priložnostni štirijezični katalog. Člani avtorske skupine, ki je razstavo pripravila, so Dean Krmac, Deborah Rogoznica in Matej Župančič. Razstavo je oblikoval Leon Bevk, postavitev pa Mario Steffè in Brigitta Mader. Brigita Mader in Salvator Žitko, ki sta bila skupaj s Tajano Ujčič tudi strokovna sodelavca projekta, sta avtorja teksta, ki opisuje historični kontekst nastanka razstave, potek ter odmeve, ki jih je razstava imela v gospodarskem in družbenem razvoju Kopra in Istre v 20. stoletju.

Ob zgodovinskem uvodu katalog predstavlja 57 fotografskih posnetkov, ki plastično dokumentirajo razstavo in njen koncept predstavitve zgodovinske in

kulturne dediščine in gospodarsko-socialnega razvoja Istre na začetku XX. stoletja. Skupno 87 posnetkov serije Prva istrska razstava, hrani fototeka Mestnih muzejev za zgodovino in umetnost v Trstu. Večji del teh predstavljajo negativi na steklenih ploščah velikega formata (18 x 24 cm) v tehniki želatine na osnovi srebrovih soli. Manjše število posnetkov (14) se nanaša na pozitivne formata 13 x 18 cm. Jedro serije s signaturo CMSA F NV 3 (Mestni muzeji za zgodovino in umetnost Trst, Fototeka, negativi na steklu) in CMSA Ts F 8 (pozitivi) je pridobil lastnik, Mestni muzeji za zgodovino in umetnost Trst, na osnovi donacije Občine Koper 27. julija 1910 (inventarna oznaka CMSA F). Serija je dopolnjena s šestimi posnetki, vključenimi v isti fond, ki predstavljajo donacijo zbiralca Carla Baxe iz Lindara 7. decembra 1920 (inventarna oznaka CMSA Ts F). V okviru serije so negativi progresivno oštevilčeni znotraj lastnega fonda in tudi opremljeni s krajšim opisom. Negativi na steklu so bili posneti med aprilom in julijem 1910, fotografi so bili Giuseppe Padovan (Trst, 1883–Trst, 1945), Pietro Opiglia (Pulj, 1877–Trst, 1948) in Biagio Padovan (Trst, 1879–Trst, 1953), Giuseppejev brat. Čeprav gradivo nima posebne umetniške vrednosti, posnetki z nedvomnim dokumentarnim in zgodovinskim pomenom odsevajo sugestivni okvir zgodovinsko-kulturno-ekonomske narave Istre; tega je razstava z razstavnimi prostori in posameznimi umetnostno-dekorativnimi elementi predstavila leta 1910 v Kopru.

V projekt »Prva istrska pokrajinska razstava v Kopru – 100 let« so bili poleg razstave in kataloga vključeni transkripcija, aranžiranje in izvedba skladbe »Concordia e Progresso. Marcia trionfale sinfonica« avtorja Giuseppa Mariottija, ki je bila skomponirana za razstavo leta 1910. Ob zaznamovanju 100. obletnice, 1. maja 2010, jo je na koprskem trgu Brolo premierno izvedel Pihalni orkester Koper. V sodelovanju in z Italijanskim središčem Carla Combijain v produkciji le-tega je bil v sklopu projekta realiziran tudi

kratek dokumentarni film v režiji Sama Milavca, ki v besedi, sliki in animaciji predstavlja razstavo in njen zgodovinski kontekst. DVD, ki ga je uredila Mojca Cekvenik, založila pa tako kot katalog *Histria Ediciones*, vsebuje ob dokumentarnem filmu, tudi reprodukcije fotografij in Mariottijevo koračnico v izvedbi Pihalnega orkestra Koper.

V mesecu maju je Humanistično društvo *Histria* organiziralo šest predavanj s temo Prva istrska pokrajinska razstava. Beatrice Malusà iz tržaškega Mestnega muzeja za zgodovino in umetnost je predstavila tržaškega umetnika Argia Orella, ki je pred sto leti zasnoval uradni plakat razstave. Lana Skuljan, kustosinja Zgodovinskega muzeja Istre v Pulju, je predstavila kulturnozgodovinsko dediščino Istre iz zbirke fotografij muzeja, njena sodelavka Gordana Milaković je predstavila Istro na razglednicah, ki jih hranijo v tej inštituciji. Lidija Nikočević, direktorica Etnografskega muzeja v Pazinu, je predstavila sodobno razmišljanje o istrski etnologiji pred 100 leti, Alida Perkov iz Pokrajinske gospodarske zbornice v Pulju pa je orisala pomen sejmov za promocijo gospodarstva Istre v obdobju habsburške monarhije. Cikel predavanj je zaključila Tajana Ujčić, kustosinja v Etnografskem muzeju Istre, s predavanjem o arhivskih virih, ki se nanašajo na Prvo istrsko pokrajinsko razstavo. Predavanja sta dopolnili dve strokovni vodenji po Kopru. Po poteh Prve istrske pokrajinske razstave je popeljal Salvator Žitko. Uradna predstavitev kataloga razstave, DVD-ja in ponatisa Splošnega kataloga Prve istrske pokrajinske razstave, ki ga je ob jubileju založila koprška Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, je potekala 26. maja 2010 v Pretorski palači v Kopru. Dela je predstavil Darko Darovec, direktor Znanstvenoraziskovalnega središča Univerze na Primorskem, v navzočnosti avtorjev in ustvarjalcev.

Projekt in spremljajoče manifestacije so finančno podprli Ministrstvo za kulturo republike Slovenije, Italijanska unija – Ljudska univerza v Trstu in Mestna občina Koper, pomembno vlogo pri realizaciji pa Skupnost Italijanov »Santoria Santoria« iz Kopra ter Istarska županija.

Zaznamovanje za Koper pomembe stoletnice so se v sklopu projekta Prva istrska pokrajinska razstava – 100 let z lastnimi razstavami in spremnimi prireditvami v mesecu maju 2010 pridružile tudi druge koprške kulturne inštitucije. Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru je pripravila razstavo z naslovom *Vedute Kopra*, v Pokrajinskem muzeju Koper je bila na ogled filatelistična razstava, Univerza na Primorskem pa je v prostorih Pretorske palače predstavila posebno razstavo z naslovom *Koper v zadnjih 100 letih*. Lastno muzejsko razstavo z naslovom *Po sledeh prve istrske deželne razstave* je okviru poletne muzejske noči javnosti odprl Pokrajinski muzej Koper.

Fotografska razstava *Prima esposizione provinciale istriana* (Prva istrska pokrajinska razstava), ki je bila že ob sami zasnovi projekta društva *Histria* zamišljena kot potujoča, je bila po Slovesnem odprtju 1. maja 2010 na ogled na sedežih partnerjev projekta: Skupnosti Italijanov *Santoria Santoria* v Koprju (maj), Povijesnega muzeja Istre v Pulju (september–oktober), Etnografskega muzeja v Pazinu (november–december). Ob tem se je razstava vključila v Teden istr-

skih muzejev (10.–18. septembra), ki ga je letos prvič promovirala Istrska županija. Leta 2011 se bo razstava preselila v Trst in na Dunaj. Razstavi je s tem po 100 letih uspelo ponovno idejno povezati nekoč skupni prostor in obuditi spomin na čas, ki je bil tako različen, a po človeški strani tako zelo podoben današnjemu.

Deborah Rogoŕnica

Osebne vesti

Walter Brunner zum 70. Geburtstag/Walter Brunner – sedemdesetletnik

Am 1. Dezember 2010 feierte der frühere Direktor des Steiermärkischen Landesarchivs Hofrat Univ.-Prof. Dr. Walter Brunner seinen 70. Geburtstag. Weggefährten, Kollegen und Freunde drückten ihre Wertschätzung und Verbundenheit mit dem Jubilar durch eine mehrhundertseitige Festschrift aus, die im Rahmen einer Feier am 6. Dezember 2010 überreicht wurde. Diese ist Ausdruck der Anerkennung, der sich dieser steirische Historiker und Archivar weit über die Landesgrenzen hinaus erfreut.

Die Pflege gutnachbarschaftlicher Kontakte – vielfach sogar in Form langjähriger Bekanntschaften und Freundschaften – waren und sind Brunner stets ein Anliegen. Anlässlich der Eröffnung des neuen Steiermärkischen Landesarchivs nahm er auch auf die Rolle Bezug, die der Steiermark im Verein der inner-österreichischen Länder zukam und sprach von der Steiermark als einem *seit Jahrhunderten weit offenen Tor nach Süden und Südosten*. Die schon bestehenden Kon-

takte vornehmlich nach Slowenien und Italien wusste Walter Brunner während seines Direktorates (1996–2003) ständig auszubauen und auf Bosnien-Herzegowina und Montenegro zu erweitern und mit Hilfestellungen zu verbinden. Das Archiv in Tuzla wurde mit Regalen ausgestattet, die nach Aufgabe der bisherigen Archivstandorte durch den Bezug des neuen Archivgebäudes in Graz nicht mehr benötigt worden waren, Restauratoren aus Sarajevo und Kotor ermöglichte er eine fachliche Fortbildung durch Aufenthalte in der Restaurierwerkstätte des Steiermärkischen Landesarchivs. Aber auch das Archivwissenschaftliche Institut in Maribor/Marburg (heute Triest) und die Tagungen in Radenci/Radein konnte stets mit Brunners Unterstützung rechnen, sei es, dass er dort selbst über Trends im österreichischen Archivwesen berichtete oder seine Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter motivierte, daran teilzunehmen.

Höhepunkt der Ära Walter Brunners als Direktor des Steiermärkischen Landesarchivs, dem er seit 1996 in der Nachfolge Gerhard Pferschys vorstand, war ohne Zweifel die Eröffnung des neuen Archivgebäudes am Karmeliterplatz im Oktober 2001, der Jahre intensiver Planungen und die Übersiedelung von rund 55.000 Laufmetern Archivgut vorausgegangen waren. Brunners Talent der Menschenführung war es zu verdanken, dass die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter des Landesarchivs an diesem Jahrhundertprojekt hochmotiviert und mit großer Eigenverantwortlichkeit arbeiteten und alle Zeitvorgaben erfüllt werden konnten. Besonders bemerkenswert war, dass auch der finanzielle Rahmen, der für die Übersiedelung der Bestände vorgesehen war, bei weitem unterschritten wurde. Es waren damals etliche Millionen Schilling, die die Belegschaft des Landesarchivs ihrem Dienstgeber, dem Land Steiermark, ersparte. Brunners in manchem unkonventioneller Führungsstil war von hoher sozialer und menschlicher Kompetenz gekennzeichnet. Zwei Sozialprojekte, die Langzeitarbeitslosen oder Menschen mit zum Teil mehrfacher Behinderung ein Tätigkeitsfeld und damit eine Erwerbsmöglichkeit bieten, wurden in seiner Zeit im Landesarchiv institutionalisiert. Dazu kam eine Zahl an sog. geschützten Arbeitsplätzen im Rahmen des regulären Dienstpostenplanes, in denen Personen mit einem Handicap eine Anstellung im Landesarchiv ermöglicht wurde. Walter Brunner wurde nie müde, darauf hinzuweisen, dass gerade die öffentlichen Stellen ein hohes Maß an sozialer Verantwortung hätten, vor allem jenen gegenüber, die im »Schatten« stehen.

Bildung und eine gesicherte Position im Berufsleben waren und sind in Brunners Augen keine Selbstverständlichkeit. Er selbst hat das auf seinem Weg vom kinderreichen elterlichen Bauernhof bei Pöls (Obersteiermark) ins Grazer Bischöfliche Gymnasium, wo er 1961 mit Auszeichnung maturierte, und an die Karl-Franzens-Universität Graz (Studium der Geschichte und Anglistik) nie vergessen. Der Besuch des Gymnasiums war ihm etwa erst durch ein Stipendium seines Firmpaten Heinrich Prinz zu Schwarzenberg möglich geworden. 1966 schloss Brunner sein Studium mit dem Doktorat ab, zwischen 1965 und 1968 besuchte er das renommierte Institut für Österreichische Geschichtsforschung in Wien, das er 1968 mit ausgezeichnetem Erfolg abschloss. Im März 1969 trat Brunner in den Dienst des Steiermärkischen Landesarchivs ein. 1983 wurde er zum Leiter der damaligen Archivabteilung Hamerlinggasse bestellt, 1996 schließlich zum Leiter des Gesamthauses. Bereits 1993 hatte er sich an der Universität Graz für Öster-

reichische Geschichte habilitiert. 2000 verlieh ihm der Bundespräsident den Titel »Universitätsprofessor«. Mit 1. März 2003 trat Walter Brunner in den Ruhestand.

Das wissenschaftliche Oeuvre Walter Brunners ist mehr als beachtlich. Es umfasst 53 Monographien, darunter Dutzende gewichtige Chroniken steirischer Gemeinden, und 350 weitere Publikationen. Zudem fungierte er als Herausgeber von 16 Publikationen. Gut 100 Hofgeschichten steirischer Bauernhöfe stammen ebenfalls aus seiner Hand. Neben archivkundlichen Beiträgen, die in slowenischen und bosnischen Periodika erschienen sind, widmete sich Brunner auch immer wieder Aspekten der slowenischen Geschichte, etwa in Beiträgen für die Festschriften zu Ehren slowenischer Historiker wie Vilfan, Melik, Otorepec oder Mlinarič.

Peter Wiesflecker

Nove pridobitve arhivov v letu 2009

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

Javno arhivsko gradivo

- AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, 1 mapa katastrskih kart za k. o. Vrhnika
 AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, 1 mapa katastrskih kart za k. o. Lovrenc na Pohorju
 AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, 1 mapa katastrskih kart za k. o. Vrhnika
 AS 426, Klinični center Ljubljana, Ginekološka klinika, 1966–1970, 193 š, 17 k, 21,0 tm
 AS 616, Rdeči križ Slovenije, 1946–1996, 165 š, 18,4 tm
 AS 1077, Zbirka spisov iz francoske dobe, 1810–1813, 1 mapa, 0,0 tm
 AS 1116, Ministrstvo za finance, 1960–1991, 30 š, 3,3 tm
 AS 1124, Republiški komite za borbe in vojaške invalide Socialistične republike Slovenije, 1926–1994, 539 š, 59,9 tm
 AS 1137, Hidrometeorološki zavod Slovenije, 1855–2002, 472 š, 33,3 tm
 AS 1165, Gospodarska zbornica Slovenije, 1961–2004, 346 š, 42,0 tm
 AS 1205, Sklad Prešernovih nagrad, 2008–2009, 3 š, 0,3 tm
 AS 1210, Zbirka Plebiscit, 1990–1990, 11 š, 1,2 tm
 AS 1215, Radiotelevizija Slovenija, 1945–1949, 6 š, 0,6 tm
 AS 1237, Vrhovno sodišče RS, 1968–1991, 994 š, 100,0 tm
 AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, Zavod za prestajanje kazni zapora Ljubljana, Oddelek Novo mesto, 1945–1978, 88 š, 18 k, 11,0 tm
 AS 1278, Zbirka videokaset, 97 videokaset
 AS 1752, Glavni odbor Rdečega križa Slovenije, 1941–1947, 2 š, 3 kt, 1 k (9 DVD digitaliziranega originalnega gradiva, 8,30 tm
 AS 2049, Združenje zdravstvenih zavodov Slovenije, 1993–2000, 7 š, 0,9 tm
 AS 2051, Geodetski zavod Slovenije d.d., 1953–1996, 11 š, 1,2 tm
 AS 2052, Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 1931–2003, 187 š, 20,0 tm (delno prevzem zasebnega arhivskega gradiva)
 AS 2053, Računsko sodišče RS, 1994–2003, 148 š, 16,4 tm
 Zbirka stenografskih zapisnikov Kraljevine Jugoslavije, 1919–1939, 1,20 tm

Zasebno arhivsko gradivo

- AS 679, Stane Kavčič, 1919–1986, 2 š, 0,2 tm
 AS 1191, Bojan Štih, 1927–1986, 5 š, 0,5 tm
 AS 1979, Družina Dedijer, 1941–1988, 28 f, 1,2 tm
 AS 2040, Rudi Šeligo, 1960–2002, 14 š, 1,4 tm
 AS 2043, Juvančič Ivo, 1899–1991, 35 š, 4,0 tm
 AS 2045, Zbirka Ivana Jazbeca in Veterinarske fakultete v Ljubljani, 1881–1989, 104 f, 233 k, 14,8 tm
 AS 2054, Majda Kobal, 1953–2009, 6 š, 0,70 tm
 AS 2056, Bogomil Jakopič, 1898–2009, 16 š, 1,80 tm
 France Bučar, 1967–2007, 6 š, 0,6 tm
 Vida Derganc, 1797–1987, cca 1,2 tm
 dr. Dušan Ljubomir Jurkovič, 1918–1983, 3 š, 0,3 tm
 Ciril Zlobec, 1959–2007, 3 š, 0,3 tm

Prevzemanje zasebnega filmskega arhivskega gradiva na podlagi izročitve po zakonu, z odkupi, darili ali kot depozit

Film/število naslovov 685 / 1199 število kolotov
 Video/število naslovov/ število kosov 485

AS 1086 Zbirka filmov

Presneto ali podarjeno filmsko arhivsko gradivo na DVD (240 DVD, 1 CD.)

Arhiv Republike Slovenije, 104 dvd, 1 cd

Miha Knific, 10 dvd

KUD Cineast, 1 dvd

Televizija Slovenija, 8 dvd

Slovenska Kinoteka, 3 dvd

Cebam, 1 dvd

ZANK, 2 dvd

Aleš Ferenc, 4 dvd

Kinoatelje, 4 dvd

Digital studio, 3 dvd

Vihra, 2 dvd

Dekjan Žinko, 3 dvd

Studio Alp, 1 dvd

Cebam, 2 dvd

Kramberger Uran, 2 dvd

Cineteca Braseliera, 2 dvd

Horizont, 1 dvd

AGRFT, 12 dvd

ŠKUC, 1 dvd

Dom Ivana Cankarja, 1 dvd

Casablanca, 4 dvd

Matevž Košir, 1 dvd

Blaž Vurnik, 1 dvd

Jugoslovanska kinoteka, 10 dvd

SCCA, 1 dvd

Famul Stuart, 3 dvd

Perfo film, 2 dvd

Igor Koršič, 1 dvd

Cinemanija, 2 dvd

Helenic film inštitut, 1 dvd

LI produkcija, 1 dvd

Petra Pan production, 2 dvd

Kras turizem, 6 dvd

Andrej Žumbergar, 2 dvd

VPK, 1 dvd

Filmoteca Espaniola, 4 dvd

Cinemateca Argrentina, 3 dvd

Jadran film, 3 dvd

Arsmedia, 9 dvd

Jože Škofljanec, 1 dvd

Studio Vrtinec, 4 dvd

Artrebel, 2 dvd

Urbanistični inštitut, 2 dvd

Miha Mazzini, 1 dvd

Lojz Tršan, 4 dvd

Svarog, 2 dvd

Filmsko arhivsko gradivo na DVD izročeno po zakonu (25 DVD)

Qollective, 1 dvd

Vest, 1 dvd

Televizija Medvode, 1 dvd
 Projektil, 1 dvd
 Infofilm, 1 dvd
 Libra news, 1 dvd
 Burgbrain, 1 dvd
 Restart, 1 dvd
 Ministrstvo za kulturo RS / avdiovizualni sklad, 17 dvd

Presneto filmsko arhivsko gradivo na DVD pri zunanjih izvajalcih
 (118 DVD, 2 hard diska)
 Studio Meg, 110 dvd
 Fotospring, 8 dvd

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku izročeno po zakonu (17 filmov, 165 kolutov)
 Triglav film, 2 filma, 13 kolutov
 Arsmidia, 2 filma, 20 kolutov
 Aatalanta, 2 filma, 20 kolutov
 Gustav film, 1 film, 17 kolutov
 Forum, 1 film, 21 kolutov
 Emotion / Vertigo, 4 filmi, 33 kolutov
 Bela film, 4 filmi, 38 kolutov, 3 hard diski
 Horizont, 1 film, 3 koluti

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku izročeno v dar (8 filmov, 9 kolutov)
 Ana Rahela Klopčič, 1 film, 1 kolut
 Knjižnica Ljutomer, 7 filmov, 8 kolutov

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku izročeno v brambo (depozit) (245 filmov, 628 kolutov)
 Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, 113 filmov, 257 kolutov
 Gustav film, 1 film, 10 kolutov
 Arsmidia, 1 film, 7 kolutov
 Planinska zveza Slovenije, 2 filma, 4 koluti
 Andrej Mlakar, 1 film, 1 kolut
 Dolenjski muzej Novo mesto, 5 filmov, 13 kolutov
 Emotion/ Vertigo, 4 filmi, 101 kolut
 Pokrajinski arhiv Nova Gorica, 34 filmov, 34 kolutov
 Bela film, 1 film, 2 koluta
 Institut Jožef Štefan, 1 film, 2 koluta
 En Knap, 1 film, 6 kolutov
 Janez Meglič, 35 filmov, 35 kolutov
 Vera Pejovič, 11 filmov, 32 kolutov
 Filmski sklad Republike Slovenije, 8 filmov, 8 kolutov
 Perfo film, 95 kolutov (št. filmov ni znano)
 Boštjan Jambrek, 21 filmov, 21 kolutov

Kupljeno filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku (2 filma, 11 kolutov)
 Mangart, 1 film, 10 kolutov
 Staragara, 1 film, 1 kolut

AS 1287, Zbirka videokaset

Izročeno po zakonu, presneto pri zunanjih izvajalcih in podanjeno arhivsko gradivo (485 kosov)
 284 kosov vhs videokaset
 201 kosov beta videokaset

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

Izročitelj	Fond	Količina
Janez Jarc	Zapuščina škofa Rožmana	1 ks
Marjan Smolik	Zapuščina Franc Pokorn	1 mapa
Marjan Smolik	ŽA Šentjošt	1 k
Marjan Smolik	Zavod sv. Stanislava	1 k
Janez Zdešar	Zapuščina Janez Zdešar	2 k
UE Ljubljana	ŽA Ljubljana – Marijino Oznanjenje	0,1 tm
UE Ljubljana, KU Horjul	ŽA Šentjošt nad Horjulom	0,1 tm
UE Ribnica	ŽA Ribnica	0,1 tm
UE Ljubljana, KU Velike Lašče	ŽA Velike Lašče	0,1 tm
UE Ljubljana, KU Ig	ŽA Ig	0,1 tm
UE Brežice	ŽA Čatež ob Savi	0,1 tm
UE Trbovlje	ŽA Dobovec	0,1 tm
UE Domžale	ŽA Šentgotard ŽA Dob	0,1 tm
UE Kamnik	ŽA Gozd ŽA Kamnik	0,1 tm
UE Metlika	ŽA Metlika	0,1 tm
UE Novo mesto	ŽA Novo mesto – Kapitelj	0,1 tm
UE Trebnje	ŽA Trebelno ŽA Trebnje	0,1 tm
UE Grosuplje, KU Ivančna Gorica	ŽA Šentvid pri Stični	0,1 tm
UE Radovljica	ŽA Kamna Gorica	0,1 tm
UE Kranj	ŽA Kranj – Šmartin	0,1 tm
UE Škofja Loka	ŽA Nova Oselica ŽA Škofja Loka	0,1 tm
Nadškofija Ljubljana	Beatifikacije: A. Vovk	0,3 tm
Nadškofija Ljubljana	Beatifikacije: mučenci 20. stol.	0,9 tm
Nadškofija Ljubljana	Zapuščina škofa Rožmana	0,3 tm
Ciril Turk	Videokasete	1 ks
Jože Ključevšek	Zbirka DVD	6 ks
France Baraga	Beatifikacije: F. Baraga	1 ks
Duhovniški dom	Zapuščina Zdravko Reven	0,9 tm
Nadškofija Ljubljana	Zapuščina M. Špringer	0,1 tm
France Pibernik	Zapuščina škofa Rožmana	5 ks
Župnija Čatež – Zaplaz	ŽA Čatež – Zaplaz	0,1 tm
Nadškofija Ljubljana	Beatifikacije	0,1 tm
Nadškofija Ljubljana	Zapuščina škofa Leniča	1 mapa
Župnija Komenda	ŽA Komenda	2,5 tm
Nadškofija Ljubljana	Fotografska zbirka	1 album
Alojz Benkovič	Zbirka zgoščenek	1 ks
Stanislav Zidar	Fotografska zbirka	1 ks
Župnija Šmartno pod Šmarno goro	ŽA Šmartno pod Šmarno goro	0,3 tm
Bogdan Dolenc	Starokatoliška cerkev v Sloveniji	3,5 tm
Jože Ključevšek	DVD zbirka	8 ks

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

Im fonda	Količina
Škofijski ordinariat maribor, Zapuščine škofov, Karlin Andrej, 20. stol.	1 š. (0,1 tm)

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Im fonda	Količina
Prepisi matičnih knjig 2008	0,38 tm
Dopisi AASP (iz zapuščine škofa Jenka)	0,62 tm
Gradivo Leopolda Jura	2 š
Osebni arhiv Milič Jožef	4 š
Osebni arhiv Černigoj Slavko	8 š
Osebni arhiv Kjuder Albin	1 š
Osebni arhiv Krkoč Janko	4 š
Matične knjige: Tinjan, Plavje, Šmarje pri Kopru, Pomjan	4 CD

POKRAJINSKI ARHIV KOPER**Javno arhivsko gradivo**

SI PAK KP 100, Učiteljske Koper, 1870–1923, 10 te, 1,0 tm
 SI PAK KP 610, Matični urad Sežana, 1927–1959, 115 te, 14,1 tm
 SI PAK KP 621, Občinski odbor ZZB NOV Piran, 1993–2008, 14 te, 1,4 tm
 SI PAK KP 644, SO Sežana (serija vojni invalidi), 1948–1976, 117 te, 15,1 tm
 SI PAK KP 793.1, RUJP, izpostava Koper, 1956–1995, 322 te, 32,2 tm
 SI PAK KP 793.2, RUJP, izpostava Izola, 1956–1995, 61 te, 6,1 tm
 SI PAK KP 793.3, RUJP, izpostava Piran, 1956–1995, 136 te, 13,6 tm
 SI PAK KP 793.4, RUJP, izpostava Sežana, 1956–1995, 290 te, 29,8 tm
 SI PAK KP 793.5, RUJP, inšpekcija, 1985–1996, 43 te, 4,3 tm
 SI PAK KP 805, Okrajno javno tožilstvo Sežana, 1947–1965, 30 te, 92 knjig, 4,5 tm
 SI PAK KP 861, Pivka Perutninarstvo, 1959–2004, 196 te, 19,6 tm
 SI PAK KP 873, Temeljna izobraževalna skupnost Ilirska Bistrica, 1952–1970, 11 te, 1,1 tm
 SI PAK KP 881, Samoupravna komunalna interesna skupnost v Ilirski Bistrici, 1974–1990, 13 te, 1,3 tm
 SI PAK KP 883, Gozdni sklad Ilirska Bistrica, 1947–1968, 5 te, 0,5 tm
 SI PAK KP 888, Turistično društvo Ilirska Bistrica, 1955–1985, 13 te, 1,3 tm
 SI PAK KP 889, Hortikulturno društvo Vrtnica Ilirska Bistrica, 1947–1989, 18 te, 1,8 tm
 SI PAK KP 896, Krajevni ljudski odbor Zarečje, 1946–1952, 13 te, 1,3 tm
 SI PAK KP 897, Zavod za pravno pomoč Ilirska Bistrica, 1962–1974, 37 te, 3,7 tm
 SI PAK KP 898, Slovensko-italijanska antifašistična unija za Julijsko krajino in Trst, 1946–1947, 2 te, 0,2 tm
 SI PAK KP 899, Gimnazija Koper, 1932–2001, 218 te, 22,0 tm

SI PAK KP 901, Okrajno javno tožilstvo Postojna, 1947–1958, 1966–1978, 185 te, 97 knjig, 21,8 tm
 SI PAK KP 902, Okrajno javno tožilstvo Ilirska Bistrica, 1947–1952, 12 te, 46 knjig, 3,5 tm
 SI PAK KP 904, Osnovna šola Košana, 1874–1998, 43 te, 4,3 tm
 SI PAK KP 904.1, Osnovna šola Buje, 1935–1949, 2 te, 0,2 tm
 SI PAK KP 904.2, Osnovna šola Suhorje, 1884–1961, 3 te, 0,3 tm
 SI PAK KP 905, Višje sodišče v Kopru, 1979–1994, 470 te, 36 knjig, 47,0 tm
 SI PAK KP 911, Osnovna šola dr. Bogomira Magajne Divača, 1936–1991, 54 te, 5,5 tm
 SI PAK KP 912, Dijaški dom Koper, 1950–2000, 88 te, 9,0 tm
 SI PAK KP 913, Zveza kulturnih organizacij Koper, 1951–1992, 105 te, 11,0 tm
 SI PAK KP 914, Stanovanjska zadruga Jagodje, 1982–2009, 6 te, 0,6 tm
 SI PAK KP 915, Osnovna šola Jelšane, 1931–1990, 20 te, 2,0 tm
 SI PAK KP 917, Dijaški dom Portorož, 1923–2009, 71 te, 7,1 tm
 SI PAK KP 919, Srednja tehniška šola Koper, 1956–2000, 58 te, 5,8 tm
 SI PAK KP 922, Notar Della Savia, Edoardo, 1935–1955, 100 te, 10,0 tm

Zasebno arhivsko gradivo

SI PAK KP 349, Zbirka dokumentov prekomorskih brigad, brigada ELAS, 1942–1945 in 1985–2000, 10 te, 1,0 tm
 SI PAK KP 916, Teozofsko gibanje v Sloveniji in Jugoslaviji, 1900–1990, 22 te, 2,2 tm
 SI PAK KP 920, Društvo proti mučenju živali Koper, 1983–2002, 30 te, 3,0 tm
 SI PAK KP 921, Družina Škerlj, 1880–1980, 10 te, 1,0 tm
 Šavli Andrej, gradivo o primorskih učiteljih, 1850–1950, 1 te, 0,1 tm

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR**Javno arhivsko gradivo**

Občina Fram, 1909–1941, 0,1 tm
 Hranilnica in posojilnica Puconci, 1928–1940, 0,1 tm
 Hranilnica in posojilnica Markovci, 1929–1940, 0,1 tm
 Paloma – Sladkogorska tovarna papirja Sladki vrh, 1936–1993, 13,7 tm
 Krajevni ljudski odbor Lokavci, 1950–1951, 0,1 tm
 Vesna – Podjetje za akumulatorsko dejavnost Maribor, 1971–2006, 14,2 tm
 Krajevni ljudski odbor Pekre, 1952, 0,1 tm
 Osnovna šola Ribnica na Pohorju, 1904–1979, 1,5 tm
 Občina Laporje, 1917–1938, 0,1 tm
 Občina Žabljek, 1908–1933, 0,1 tm
 Občina Križevci, 1939, 0,1 tm
 Občina Rakičan, 1925–1945, 0,1 tm
 Občina Veržej, 1913–1936, 0,1 tm
 Transport – Mestno prevozniško podjetje in špedicija Maribor, 0,4 tm
 Osnovna šola Radenci, 1937–1997, 1 tm

Pohorje – Gostinsko in transportno podjetje Maribor, 1976–1985, 0,3 tm
 Gozdarsko avtopodjetje Maribor, 1949–1962, 0,5 tm
 Združenje obrtnikov Murska Sobota, 1923, 0,2 tm
 Drava zavarovalna zadruga Maribor, 1945–1952, 0,1 tm
 Triso Slovenj Gradec, 1992–2007, 0,4 tm
 Lesna pohišstvo Slovenj Gradec, 1961–2006, 3,4 tm
 Celk Prevalje, 2003–2008, 0,4 tm
 Osnovna šola Janka Glazerja Ruše, 1896–1984, 3,7 tm
 Osnovna šola Vuzenica, 1745–1978, 6,4 tm
 Center za socialno delo Ravne na Koroškem, 1948–1982, 17,3 tm
 Skupščina občine Murska Sobota, 1962–1993, 73,3 tm
 Osnovna šola Angela Besednjaka Maribor, 1953–1989, 3,9 tm
 Splošna bolnišnica Slovenj Gradec, 1971–1975, 6,9 tm
 Okrajno sodišče Ljutomer, 1793–1978, 33 tm
 Kograd – Splošno gradbeno podjetje Dravograd, 1954–1997, 0,4 tm
 Cestno podjetje Maribor, 1930–1999, 13,9 tm
 Center za socialno delo Ravne na Koroškem, 1948–1982, 14,3 tm
 Tehniška elektro, strojna in tekstilna šola Maribor, 1948–1986, 0,4 tm
 Agencija Republike Slovenije za plačilni promet – Podružnica Maribor, 1970–2002, 12 tm
 Okrajno sodišče Murska Sobota, 1871–1978, 17 tm
 Vesna – Podjetje za akumulatorsko dejavnost Maribor, 1971–2006, 0,4 tm
 Svila – Tekstilna tovarna Maribor, 1906–2008, 0,4 tm
 Metalna Maribor, 1920–2007, 0,1 tm
 Srednja kovinarska, strojna in metalurška šola Maribor, 1962–2007, 3 tm
 Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, 1840–1963, 21 načrtov

Zasebno arhivsko gradivo

Medved Mira, 1955–2004, 0,2 tm
 Cepl Kari, 1969–2004, 0,1 tm
 Počitniška zveza Slovenije Maribor, 1959–2000, 2,3 tm
 Kulturno društvo moški pevski zbor Slava Klavora, 1949–1995, 0,8 tm
 Zbirka albumov, fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 2 albuma (118 fotografij)
 Zbirka albumov, fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 1 album, (184 razglednic)
 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 26 razglednic
 Zbirka albumov, fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 2 albuma (162 fotografij)
 Zbirka albumov, fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 2 albuma (160 fotografij)
 Zbirka albumov, fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 1 album (320 razglednic)
 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 1 fotografija
 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 29 razglednic
 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 96 razglednic
 Zbirka gradiva Ivana Waldhittra, 1778–2006, fotografije 19. stoletja, dokumenti
 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st., 3 fotografije
 Zbirka likovnih del, 1923–1944, 4 umetniške slike
 Glasbena Maribor, 1919–1956, 10 tm
 Klub koroških Slovencev v Mariboru, 1934–2006, 0,2 tm

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

Javno arhivsko gradivo

PANG 47, Okrajno sodišče Kanal, 1878–1943, 95 š, 9,5 tm
 PANG 85, Skupščina občine Ajdovščina, 1968–1992, 38 š, 1 mapa, 3,8 tm
 PANG 98, Občinski ljudski odbor Kanal, 1952–1962, 1 š, 0,1 tm
 PANG 269, Osnovna šola Renče, 1959–2000, 24 š, 2,4 tm
 PANG 337, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1986–2009, 1 š, 25 ks, 0,1 tm
 PANG 367, Katastrski urad Ajdovščina, 1823–1945, 1 š, 0,1 tm
 PANG 393, Osnovna šola Pristava, Rafut, 1950–1961, 1 ks
 PANG 491, Zbirka pečatnikov, 1978–1992, 12 ks
 PANG 500, Alpkomerc Tolmin, 1964–2004, 2 ks, 0,05 tm
 PANG 559, Osnovna šola Solkan, 1952–2003, 2 ks
 PANG 571, Foto klub Nova Gorica, 1969–2009, 4 š, 1 mapa, 1 CD, 0,4 tm
 PANG 579, Športno društvo Partizan Renče, 2003–2008, 1 mapa
 PANG 585, Zbirka mikrofilmov, 1413–1939, 3 koluti
 PANG 606, Športna zveza Tolmin, 1976–1996, 13 š, 1,3 tm
 PANG 622, Zavod za kulturo Ajdovščina, 1976–1994, 8 š, 0,8 tm
 PANG 647, Splošno gradbeno podjetje Primorje Ajdovščina, 1946–2006, 9 š, 0,9 tm
 PANG 703, Final Gorica, 1947–1991, 11 š, 1,1 tm
 PANG 719, Košarkarski klub AET Tolmin, 1968–1977, 1 mapa
 PANG 733, Primorsko dramsko gledališče Nova Gorica, 1997–2009, 1 š, 6 ks, 0,1 tm
 PANG 740, Športna zveza Ajdovščina, 1958–2004, 17 š, 28 ks, 1,7 tm
 PANG 742, Telesnovzgojno društvo Partizan Ajdovščina, 1957–1961, 1 š, 1 ks, 0,1 tm
 PANG 772, Alpski turistični center Bovec, 1979–1991, 5 š, 0,5 tm
 PANG 776, Krajevna organizacija Zveze borcev NOV Zatočnin, 1947–2007, 1 mapa, 0,04 tm
 PANG 784, Zbirka gradiva za razstave in publikacije PANG 2007–2008 26 map
 PANG 814, Krajevni odbor Rdečega križa Bukovica, 1945–1947, ugotovitev fonda iz obstoj. Gradiva
 PANG 827, Katastrski urad Gorica, 1875–1980, 6 š, 39 map, 5 zvezkov, 1,5 tm
 PANG 837, Zbirka načrtov, zemljevidov in skic, 1943–1943, 35 ks
 PANG 841, Krajevna skupnost Solkan, 1997–2002, 1 š, 0,1 tm
 PANG 865, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica, 1976–1984, 16 map
 PANG 943, Zbirka zgoščenk, 1501–2009, 10 ks
 PANG 1052, Center za usposabljanje invalid. otrok »Janka Premrla Vojka« Vipava, 1965–2009, 13 š, 1,3 tm
 PANG 1056, Tovarna pohišstva Lipa Ajdovščina, 1938–1992, 2 š, 0,2 tm
 PANG 1060, Delovno sodišče v Kopru, Oddelek v Novi Gorici, 1975–1994, 100 š, 19 knjig, 10,5 tm
 PANG 1062, Smučarski klub Matajur Tolmin, 1981–1983, 1 mapa

- PANG 1063, Lavričeva knjižnica Ajdovščina, 1967–1976, 1 š, 0,1 tm
 PANG 1064, Mestni kino Ajdovščina, 1957–1976, 1 š, 0,1 tm
 PANG 1065, Občinski strelski odbor Ajdovščina, 1963–1968, 1 š, 0,1 tm
 PANG 1066, Nogometni klub Primorje Ajdovščina, 1951–1970, 3 š, 0,3 tm
 PANG 1067, Kolesarski klub Primorje Ajdovščina, 1960–1970, 1 mapa
 PANG 1068, Medobčinska nogometna zveza Ajdovščina–Idrija, 1983–1988, 1 mapa
 PANG 1069, Občinski odbor Rdečega križa Ajdovščina, 1955–1999, 24 š, 2,4 tm
 PANG 1070, Center za socialno delo Tolmin, 1956–1991, 26 š, 2,6 tm
 PANG 1071, Solkanska industrija apna, 1952–1998, 10š, 2 knjigi, 1,0 tm

Zasebno arhivsko gradivo

- PANG 281, Varia – zbirka dokumentov iz osebnih zapuščin, 1875–1875, 1 ks
 PANG 543, Franc Ukmar, 1921–1939, 1 š, 1 mapa, 0,1 tm
 PANG 583, Zbirka fotografij, 1930–1968, 2 ks
 PANG 667, Zbirka razglednic krajev, 1900–2009, 32 ks
 PANG 760, Branko Marušič, dr., 1954–2008, 43 š, 4,3 tm
 PANG 837, Zbirka načrtov, zemljevidov in skic, 1926–1926, 11 ks
 PANG 838, Zbirka plakatov, letakov in raznih tiskov, 1945–1945, 1 ks
 PANG 1061, Milenko Pegan, 1935–1999, 45 š, 4,5 tm

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

Javno arhivsko gradivo

- SI ZAC 66, Občina Vitanje, 1840–1931, 0,3 tm
 SI ZAC 197, Mestni ljudski odbor Celje, 1947–1952, 0,1 tm
 SI ZAC 295, Samoupravne interesne skupnosti občine Zagorje, 1981–1989, 0,6 tm
 SI ZAC 403, UE Šentjur pri Celju, 1992–2004, 48,1 tm
 SI ZAC 468, Okrajno sodišče v Brežicah, 1948–1978, 65,7 tm
 SI ZAC 491, Občinska organizacija ZZB NOV Slovenske Konjice, 1945–2003, 3,5 tm
 SI ZAC 498, Občinski odbor ZZB NOV Krško, 1953–1992, 7 tm
 SI ZAC 507, Zbirka turističnih izdaj, 2008–2009, 0,1 tm
 SI ZAC 592, Osnovna šola Cerklje, 1941–1986, 0,2 tm
 SI ZAC 596, Osnovna šola Dobova, 1819–1981, 1,3 tm
 SI ZAC 609, Okrožno sodišče v Celju, 1891–2000, 2,4 tm
 SI ZAC 818, Okrožno gospodarsko sodišče v Celju, 1954–1978, 14 tm
 SI ZAC 874, Osnovna šola Griže, 1886–2002, 2,6 tm
 SI ZAC 927, Občinska konferenca ZKS Celje, 1950–1991, 0,5 tm
 SI ZAC 957, Občinski sindikalni svet Krško, 1968–1990, 3 tm
 SI ZAC 1036, Skupščina občine Celje, 1990–1994, (Mestna občina Celje), 1961–1994, 56,9 tm
 SI ZAC 1038, Skupščina občine Krško, 1991–1994, 31 tm
 SI ZAC 1039, Skupščina občine Laško, 1976–1986, 13,6 tm

- SI ZAC 1042 Skupščina občine Slovenske Konjice, 1986–1989, 6,6 tm
 SI ZAC 1044, Skupščina občine Šmarje pri Jelšah, 1986–1994, 65,5 tm
 SI ZAC 1045, Skupščina občine Zagorje ob Savi, 1962–1990, 23,6 tm
 SI ZAC 1046, Skupščina občine Trbovlje, 1967–1972, 18,3 tm
 SI ZAC 1053, Občinski odbor Zveze prostovoljcev borcev za severno mejo Krško, 1970–1980, 0,1 tm
 SI ZAC 1056, Splošna bolnišnica Brežice, 1885, 1922, 1930–1955, 15 tm
 SI ZAC 1072, Zasavski muzej Trbovlje, 1977–2003, 1,2 tm
 SI ZAC 1073, Kulturno umetniško društvo bratov Ipavcev, Šentjur, 1957–1960, 0,1 tm
 SI ZAC 1074, Kino Šentjur, 1957–1960, 0,2 tm
 SI ZAC 1075, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, OI Mozirje, 1993–2005, 0,4 tm
 SI ZAC 1076, Osnovna šola Šmartno v Rožni dolini, 1930–2000, 0,7 tm
 SI ZAC/1077, Osnovna šola Nova Cerkev, 1788–1989, 0,6 tm
 SI ZAC 1078, Osnovna šola Socka, 1930–1993, 0,7 tm
 SI ZAC 1081, Rdeča dvorana Velenje, 1978–1999, 3,5 tm
 SI ZAC 1086, Krajevna skupnost Vitanje, 1945–1980, 7,8 tm
 SI ZAC 1087, Osnovna šola Vitanje, 1838–1991, 5,3 tm
 SI ZAC 1090, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, OI Žalec, 1998–2003, 1 tm
 SI ZAC 1218, Okrajno sodišče v Krškem, 1956–1978, 30 tm
 SI ZAC 1220, Okrajno sodišče v Trbovljah, 1945–1978, 48 tm
 SI ZAC 1224, Propagandno gradivo političnih strank, 2009, 0,1 tm
 SI ZAC 1346, Zveza kulturnih organizacij Mozirje, 1976–1997, 1,5 tm
 SI ZAC 1371, Kulturni center Trbovlje, 1983–2009, 2 tm
 SI ZAC 1400, Celjski sejem, d.d., 1957–1993, 0,9 tm
 SI ZAC 1412, Zavod za kulturne prireditve Celje, 1965–2006, 1,1 tm
 SI ZAC 1436, Rudnik Trbovlje Hrastnik, 1922–1999, 4,9 tm
 SI ZAC 1440, Zveza kulturnih organizacij Žalec, 1996–1998, 0,4 tm

Zasebno arhivsko gradivo

- SI ZAC 524, Zbirka fotografij, ok. 1900, 6 fotografij, 0,1 tm
 SI ZAC 524, Zbirka fotografij, 2008, 135 fotografij
 SI ZAC 527, Franc Grabar, 1946–1970, 0,1 tm
 SI ZAC 570, Zbirka pečatov, ok. 1900, 2 grba, 25 pečatnih znamk, 0,1 tm
 SI ZAC 1052, Zbirka gradiva za zgodovino Zasavja in Posavja, 1942–1960, 0,1 tm
 SI ZAC 1060, Zbirka časopisov, 1987–2008, 0,1 tm
 SI ZAC 1061, Ivan Horvatič-Slavko, 1945–1992, 0,1 tm
 SI ZAC 1294, Zbirka grafik krajev, 25 grafik, 0,1 tm
 SI ZAC 1274, Zbirka razglednic, 1895–1925, 127 razglednic, 0,1 tm
 SI ZAC 1274, Zbirka razglednic, 1899–1938, 25 razglednic, 0,1 tm

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA**Javno arhivsko gradivo**

Občinski ljudski odbor–SO Ljubljana Center, 1955–1994, 230 š, 23 tm
 Občinski ljudski odbor Vrhnika–Skupščina občine Vrhnika, 1962–1990, 458 š, 45,8 tm
 Davčni urad Kočevje, 1969–1998, 24 š, 2,4 tm
 Okrožno javno tožilstvo v Ljubljani, 1965–1978, 41 š, 4,1 tm
 Temeljno javno tožilstvo v Ljubljani, 1979–1994, 1055 š, 105,5 tm
 Okrajno sodišče Litija: zbirka listin, 1850–1966, 139 k, 14,4 tm
 Okrajno sodišče Kočevje, 1945–1994, 97 š, 9,7 tm
 IMP Ljubljana, 1967–1968, 1 k, 0,1 tm
 Slovenijales Ljubljana 1948–1991, 100 š, 10 tm
 KLI Logatec, 1945–1997, 38 š, 4 tm
 Osnovna šola Savsko naselje, Ljubljana, 1950–1990, 35 š, 3,5 tm
 Osnovna šola Šentvid, Ljubljana, (1947) 1958–1988, 24 š, 2,4 tm
 Osnovna šola Toma Brejca, Kamnik, (1948) 1958–1997, 35 š, 3,5 tm
 Osnovna šola Bičevje, Ljubljana, 1966–1994, 20 š, 2 tm
 Šola za medicinske sestre Ljubljana, 1923–1986, 35 š, 3,5 tm
 Center za socialno delo Kočevje, 1948–2000, 186 š, 18,6 tm
 Esperantsko turistično društvo Ljubljana, 1923–2006, 8 š, 0,8 tm
 Gledališče za otroke in mlade, Ljubljana, 1981–2005, 19 š, 1,9 tm
 Festival Ljubljana, 1953–1984, 49 š, 9 m, 5,4 tm
 Zemljevidi in karte, 1943, 5 ks
 Fototeka, 2009, 1132 ks (fotografije Tine Arh)
 Služba družbenega knjigovodstva Kranj, serija: Register imetnikov računov, 1948–2002, 128 š, 12,8 tm
 Skupščina občine Kranj, 1965–1994, 440 š, 44 tm
 Upravna enota Kranj–rojstne matične knjige, 1946–1997, 47 š, 4,7 tm
 Skupščina občine Radovljica, 1953–1994, 301 š, 30,1 tm
 Krajevna skupnost Golnik, 1962–1999, 7 š, 0,7 tm
 Okrajno sodišče Jesenice, 1961–1994, 330 š, 33 tm
 Okrajno sodišče Radovljica, 1878–1905, 88 k, 9,5 tm
 Sodnik za prekrške Radovljica, 1973–2004, 9 š, 0,9 tm
 Sava Kranj, 1920–2008, 240 š, 1 f, 24,1 tm
 Komunala Tržič, 1951–2009, 25 š, 23 m, 2,7 tm
 Trgovska šola Kranj, 1930–2001, 51 š, 5,1 tm
 III. gimnazija Kranj–Stražišče, 1950–1957, 3 š, 0,3 tm
 Osnovna šola Stražišče, 1878–2008, 130 š, 13 tm
 Osnovna šola Ivana Cankarja Kranj–Stražišče, 1957–1959, 2 š, 0,2 tm
 Osnovna šola Pševo, 1930–1969, 2 š, 0,2 tm
 Osnovna šola Besnica, 1880–1998, 7 š, 0,7 tm
 Knjižnica Antona Tomaža Linhartarja Radovljica, 1949–2001, 7 š, 0,7 tm
 Center za socialno delo Radovljica, 1976–1994, 236 š, 23,6 tm
 Območno združenje Rdečega križa Kranj, 1962–2007, 3 š, 0,3 tm
 Zemljevidi in karte, 1943–1991, 1 m, 5 ks
 Okrajno sodišče Trebnje, Okrajno sodišče Mokronog, 1918–1946, 32 š, 3,2 tm

Krajevni odbor ZZB NOV Škocjan, 1947–1987, 3 š, 0,3 tm
 Skupščina občine Škofja Loka, 1990, 14 š, 1,4 tm
 Skupščina občine Škofja Loka: Projektna dokumentacija, 1962–2000, 22 š, 30 k, 4,1 tm
 Občinski ljudski odbor Škofja Loka, 1955–1962, 3 š, 0,3 tm
 Okrajno sodišče Škofja Loka, sodni spisi, 1924–1953, 4 mape
 Loška komunala Škofja Loka, 1977–1984, 7 map
 Gorenjska predilnica Škofja Loka, 1988–2000, 4 š, 0,4 tm
 Osnovna šola Jela Janežiča Škofja Loka, letna poročila 1963–2000, 3 š, 0,3 tm
 Srednja šola za lesarstvo Škofja Loka, 1937–1999, 67 š, 6,8 tm
 Center za socialno delo Škofja Loka, 1968–1994, 30 š, 3,0 tm
 Center slepih, slabovidnih in starejših Škofja Loka, 1945–1999, 92 š, 9,3 tm
 Društvo prijateljev mladine Škofja Loka, 1968–2007, 6 š, 0,6 tm
 Zbirka plakatov, 2008, 3 ks
 SIS gospodarskih dejavnosti, 1968–1991, 253 f, 47 reg, 37 tm
 Okrajno sodišče Idrija, 1945–1979, 104 š, 10,4 tm
 Lesna industrija Idrija, 1959–1993, 76 š, 7,6 tm
 Osnovna šola Cerklje, 1945–1978, 15 š, 3 tm

Zasebno arhivsko gradivo

Turistično društvo Trnovo, 1986–1998, 1 š, 0,1 tm
 Načrti arhitekturnih objektov v Ljubljani in Sloveniji, ok. 1990–2005, 99 te (okoli 1000 ks), 1,6 tm
 Razglednice Ljubljane in širše okolice, 1898–1944, 19 ks
 Plakati in letaki, 2009, 1 ks
 Ivan Logar, Ljubljana, 1950–1978, 4 te, 0,4 tm
 Krajevni odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Škocjan pri Novem mestu, 1947–1987, 3 š, 0,3 tm
 Krajevni odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Žabnica, 1981–1985, 4 š, 0,4 tm
 Gorenjske železnice, 1909–2005, 1 š, 0,1 tm
 Društvo prijateljev Jošta Stražišče, 1984–1991, 1 š, 0,1 tm
 Lojze Zavrč, Srednje Bitnje, 1726–1951, 1 š, 0,1 tm
 Družina Hribar, Cerklje, 1914–1943, 1 š, 0,1 tm
 Razglednice in voščilnice, 1898–1944, 8 ks
 Pevski zbor Dušan Jereb Novo mesto, 1931–1995, 0,4 tm
 Razglednice Novega mesta in okolice, zač. 20. st.–2. sv. v., 46 razglednic, 1 zgibanka
 Dokumenti družine Fichtenau, grad Struga (spada k NME 182), 1880–1941, 1 m
 Lokalno časopisje in drobni tiski, 1975–2006, 1 š, 0,1 tm
 Anton Čop, Kamnje, 1947–1949, 1 š, 0,1 tm
 Zbirka plakatov, 2008, 1 ks
 Zbirka fotografij, 1924, 9 ks
 Zbirka plakatov, 1963, 2 ks
 Zbirka fotografij, 1913, 1 ks
 Zbirka fotografij, 1899–1936, 4 ks
 Družina Berčič Idrija, 1909–2003, 1 š, 0,1 tm

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ**Javno arhivsko gradivo**

Skupščina občine Ptuj, 1938, 1946–1995, 122 š, 13 tm
 Upravna enota Ptuj, 1981–1995, 244 š, 25 tm

Občina Trnovska vas, Krajevna skupnost Trnovska vas,
1987–1996, 9 š, 1 tm
Občina Trnovska vas, Krajevna skupnost Trnovska vas,
1991–1998, 14 š, 1,4 tm
Glasbena šola Karol Pahor Ptuj, 1960–2005, 51 š, 5 tm

Zasebno arhivsko gradivo

Tovarna volnenih izdelkov Majšperk v stečaju 1999–2009, 1
š, 0,1 tm
Fekonja Andrej, 1978–2008, 26 š, 2,6 tm
Anton Klasinc, še nedoločeno, 111 š, 11,3 tm
Kasaški klub Ljutomer, 22 š, 2,2 tm

*Podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevih priznanj.
V ospredju ministrica za kulturo Majda Širca in ljubljanski župan Zoran Janković (foto: Tina Arb, ZAL).*

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 2009

Sonja ANŽIČ (ANŽIČ-KEMPER)

Humanitarna dejavnost v preteklosti. *Humanitarna dejavnost v našem kraju : zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*. Ljubljana 2009, str. 37–41.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana na Mestnem trgu 27 in Ciril-Metodovem trgu 21. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 139–151 (Soavtorica Barbara Pešak Mikec).

Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München) v letu 2008. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV*, 2009, št. 1, str. 165–167 (Soavtorici Judita Šega in Mira Hodnik).

Zgodovinski arhiv Ljubljana in šolske skupine. *Šolska knjižnica* 19 (2009), št. 4, str. 219–221.

Borut BATAGELJ

»Bohinj – slovenska Švica«. Začetki zimskega turizma v Bohinju pred prvo svetovno vojno. *Kronika* 57 (2009), izredna številka. V zlatih črkah v zgodovini : razprave v spomin Olgi Jansa–Zorn, str. 151–160.

Filip Čuček: Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi : gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893). Celje : Zgodovinsko društvo, 2008, 340 strani. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino XVI* (2009), št. 2, str. 147–148.

Izobraževanje uslužbencev ustvarjalcev arhivskega gradiva v slovenskih javnih arhivih : poizkus analize. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 106–109.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 245–266 (Soavtorica Sonja Jazbec).

Prispevek k zgodovini trgovine v Brežicah med obema vojnama. *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat : Brežice, trgovsko mesto*. Krško : Neviodunum, 2009, str. 143–181.

Žarko BIZJAK

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana v 4. etaži na Poljanski 40 v Ljubljani. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 152–156.

Zdenka BONIN

Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike (doktorska disertacija).

Koprške soline v zgodovinskih virih. *Soline : ogrožena kulturna krajina*. Piran = Pirano : Pomorski muzej »Sergej Mašera« = Museo del Mare [»Sergej Mašera«] ; Koper = Capodistria : Institut za dediščino Sredozemlja, Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem = Istituto del patrimonio del Mediterraneo, Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche = Institute for Mediterranean Heritage, University of Primorska, Science and Research Centre. (Annales Mediterranea), 2009, str. 85–102.

Koprške soline. *Studia Iustinopolitana* 2 (2009), št. 1, del 1, str. 95–120.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Pokrajinskega arhiva Koper. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 223–244.

Ubožne ustanove v Kopru in njihova skrb za zdravje prebivalstva od 13. do začetka 20. stoletja. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 7–32.

Nataša BUDNA KODRIČ

Zgodovinski arhiv Ljubljana 1989–2009. *111 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana / 111 years of Historical Archive of Ljubljana : 1898–2009*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2009, str. 27–30.

Metka BUKOŠEK

Gospodarska sodišča in njihovo poslovanje. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 33–52.

»Naj zmaga pravica!«, *Razvoj pravosodnih organov na Celjskem*. Razstava in katalog, Zgodovinski arhiv Celje, 20. oktober 2009 do 31. marec 2010. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 2009.

Vetrnih kupčij ne sklepamo – Kaj skriva arhiv trgovskega sodišča. *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat : Brežice, trgovsko mesto*. Krško : Neviodunum, 2009, str. 183–206.

Bojan CVELFAR

Celje. Sprehod po starem mestnem jedru. Pomembne kulturno-zgodovinske stavbe v mestu ob Savinji. Celje : Mestna občina Celje, oddelek za okolje in prostor ter komunalno, 2009.

Gradec, Avstrija. Evidentiranje arhivskega gradiva, ki je izven države ter zadeva Slovenijo in Slovence v letu 2008. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 140.

Rogaška Slatina mesto vode, stekla in vina : Monografija ob 15-letnici občine Rogaška Slatina. Rogaška Slatina : Zavod Turizem Rogaška Slatina, 2009 (Soavtorja dr. Dušan Mlacović in Danilo Utenkar).

Trgovina »Leonhardt del Cott« v Brežicah. *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat : Brežice, trgovsko mesto*. Krško : Neviodunum, 2009, str. 79–109.

Suzana ČEH

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Nada ČIBEJ

Biserček iz arhivske skrinje. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 4 (junij 2009), str. 15 (Soavtor Alberto Pucer).

Enotni informacijski sistem v arhivih. Enotna baza – dodana vrednost? *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 157–161.

Iz arhivske skrinje – Legenda o belem golobu. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 1 (oktober 2009), str. 17 (Soavtor Alberto Pucer).

Iz arhivske skrinje. Oljka – večno drevo. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 2 (december 2009), str. 17 (Soavtor Alberto Pucer).

Iz arhivske skrinje. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 3 (april 2009), str. 13 (Soavtor Alberto Pucer).

Listamo vodnik po fondih – Divača. *Kras*, št. 97/98 (december 2009), str. 78–81.

Postojna in njena zgodovina v Pokrajinskem arhivu Koper – II del: listamo vodnik po arhivskih fondih. *Kras*, št. 92 (januar 2009), str. 42–43.

Spomin na Holokavst / Memoria della Shoah. Razstavn katalog ob razstavi Spomin na Holokavst, 4.–30. september 2009, Koper : Pokrajinski arhiv Koper, 2009 (Urednica, prevajalka).

Valorizacija e-gradiva. *Arhivska praksa* 12, Tuzla : Historijski arhiv, 2009, str. 83–90.

Marjan DOBERNIK

Arhiviranje, hramba in upravljanje dokumentov : navodila in praktični primeri pravilne hrambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove. Maribor : Forum Media, 2009 (Soavtorji Tatjana Hajtnik, Jože Škofljanec, Marjan Zupančič, Aleksandra Mrdavšič, Jedert Vodopivec).

Boris DOMAJNKO

Miti ali problemi dolgoročne digitalne hrambe? *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 233–235.

Izzivi dolgoročne e-hrambe – formati zapisa. *DOK_SIS 2009 by Media.doc*. Ljubljana : Media.doc, 2009, str. III6–III13.

Ljuba DORNIK ŠUBELJ

Dokumenti obveščevalnih služb – vir zgodovinskega znanja. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 215–221.

Alfred Naujocks v dokumentih Arhiva Republike Slovenije. *Glasnik ZRS Koper* 14 (2009), št. 9, str. 31–32 (povzetek prispevka).

The influence of the NKVD on the establishment of an intelligence and counterintelligence organisation in Slovenia and Yugoslavia. *NKVD/KGB activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe 1945–1989*, II. – Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, str. 55–63.

The Archives of the secret service in Slovenia as part of the Archive of the Republic of Slovenia – a source of historical knowledge, Sofia, 8. april 2009 (predavanje na mednarodni konferenci The files of secret services – a source of historical knowledge).

Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti 1944–1946: doktorska disertacija. Ljubljana : [L. Dornik Šubelj], 2009.

Darinka DRNOVŠEK

Arhivski vjesnik 50/2008. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 139–143.

Jubilej Ljube Dornik Šubelj. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 419–423.

Vladimir DROBNJAK

ARIS – arhivski regionalni informacijski sistem. *Arhivska praksa* 12, Tuzla : Historijski arhiv, 2009, str. 202–215.

ARIS – arhivski regionalni informacijski sistem. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 149–156.

Ivan FRAS

Arhivsko gradivo Ormoža v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. *Živela Slovenija!, zbornik referatov z Znanstvenega simpozija ob 140-letnici tabora v Ormožu*. Ormož : Zgodovinsko društvo Ormož, 2009.

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, Maribor : Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj : Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009 (Soavtorstvo).

Marijan GERDEJ

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009, 1226 strani. (Soavtorstvo)

Natalija GLAŽAR

Novosti o delu skupine EAG v Bruslju. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 237–247.

Maja GOMBAČ

Kongres društva madžarskih arhivistov, Sopron, 14.–16. avgust 2009. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 387.

Slovenski intelektualec iz prve polovice 20. stoletja – dr. Janko Šlebinger. *Sveta Ana skozi čas : zbornik občine Sveta Ana*. Maribor : Ostroga, 2009, str. 487–498.

Metka GOMBAČ

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. *Zgodovinske pisne v zvezi z zgodovino : 50 let Inštituta za novejšo zgodovino*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, str. 163–184.

Izložba radova djeca koji su bili u logoru Kampor. *Naša riječ: list antifašista otoka Raba*, št. 4, 1. II., Rab 2010, str. 7–8.

Nina GOSTENČNIK

Emica Ogrizek: Stečaji in prisilne poravnave izven stečaja v gradivu Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941, Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji 18, Maribor 2008, 195 strani. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 119–120.

Hidromontaža Maribor skozi čas : arhivsko gradivo mari-borskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor : sponinski zbornik : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstaviščih Archivum in Per gradus]. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009 (Katalogi; 32) (Soavtorstvo).

Hidromontaža Maribor skozi čas : arhivsko gradivo mari-borskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor (razstava). Maribor, 27. oktober 2009 – 16. april 2010.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Pokrajinskega arhiva Maribor. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 200–222.

Problematika uslovnosti arhivskih skladišta u Pokrajinskem arhivu Maribor. *Arhivska praksa* 12, Tuzla : Historijski arhiv, 2009, str. 293–310.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 8 (2009) (Uredništvo).

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Vesna GOTOVINA

Izobraževanje uslužbencev, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom v državni javni upravi. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 91–94.

Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir] : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kolkvija za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Žarko Štrumbel, Alenka Starman, Jasmina Kogovšek, Jernej Križaj, Maja Po-valej).

Marija GRABNAR

Izkušnje z izobraževanjem delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom v zdravstvenih in socialnih zavodih, katerih gradivo prevzema Arhiv Republike Slovenije. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva*

Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 102–105.

Half a century of the Centre for Conservation and Restoration at the National Archives of Slovenia. *International preservation news* 48 (2009), str. 32–33.

Tatjana HAJTNIK

Arhiviranje, hramba in upravljanje dokumentov : navodila in praktični primeri pravilne hrambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove. Maribor : Forum Media, 2009 (Soavtorji Jože Škofljanec, Marjan Zupančič, Aleksandra Mrdavšič, Jedert Vodopivec, Marjan Dobernik).

Zahteve za opremo in storitve za zajem in e-hrambo arhivskega gradiva. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009.* Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 135–143.

Notranja pravila med teorijo in prakso. *DOK_SIS 2009 by Media.doc.* Ljubljana : Media.doc, 2009, str. III14–III21.

Pogled na izvajanje zajema in hrambe gradiva v e-obliki. *DOK_SIS 2009 by Media.doc.* Ljubljana : Media.doc, 2009, str. III22–III32.

Darja HARAUER

Konserviranje in restavriranje scenskih skic za film na svoji zemlji. *Kinotečnik* 12 (2009), str. 28 (Soavtorica Lucija Planinc).

Marija HERNJA MASTEN

Gospodstvo Gornji Ptuj 1656–1802. *Rodbina Leslie iz kraljestva Stuartov v Habsburško cesarstvo.* Ptuj 2009, str. 34–46.

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, Maribor : Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj : Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009 (Soavtorstvo)

Bojan HIMMELREICH

Organizacija preskrbe na osvobojenih ozemljih Slovenije (1944–1945). *Prispevki za novejšo zgodovino* 49 (2009), št. 2, str. 109–124.

Razstava Muzejskega društva Kozje: Razbojnik Guzej med krivico, maščevanjem in legendo. Mlin v Kozjem, 24. april 2009 do junij 2009. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 144.

Vsakdanje življenje v Celju v obdobju prve svetovne vojne. Mednarodni znanstveni simpozij : Mesta med veliko vojno (1914–1918). Maribor, 2. in 3. december 2009, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, oddelek za zgodovino, Vojaški muzej slovenske vojske. *Studia Historica Slovenica : časopis za humanistične in družboslovne študije* 9 (2009), št. 2–3, str. 469–494.

Mira HODNIK

Idrija v letih 1918–1922 – obdobje treh držav. *Kronika* 57 (2009), št. 1, str. 59–72.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih v Zgodovinskem arhivu Ljubljana – Enota v Idriji. *Arhivski depoji v Sloveniji.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 190–199.

Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München) v letu 2008. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 165–167 (Soavtorici Sonja Anžič in Judita Šega).

Mojca HORVAT

Gospoščina Oplotnica. *Zbornik občine Slovenska Bistrica.* Slovenska Bistrica : Skupščina občine : Kulturna skupnost, <1983–2009>, str. [77]–88.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, Maribor : Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj : Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009 (Soavtorstvo).

Sonja JAZBEC

Bojan Himmelreich: Pike, špekulanti in Trumanova jajca. Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 2008, 367 strani. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 125–126.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje. *Arhivski depoji v Sloveniji.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 245–266 (Soavtor Borut Batagelj).

Mateja JERAJ

Angela Vode – v precepu vojne in revolucije. *Zgodovina v šoli* 18 (2009), št. 3–4, str. 7–15.

Danijela JURČIČ ČARGO

Urejanje občinskih zadev na območju tržaškega gubernija pred letom 1849. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 181–214.

Pregled sadržaja arhivske grade za Kastav, Klanu, Opatiju, Lovran, Mošćenice i Veprinac u nekim starijim fondovima Arhiva Republike Slovenije (od XVI. stoljeća do 1875. godine). *Zbornik Kastavštine* 17 (2009), str. 55–79.

Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zv. 2: Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter v delu fonda Terezijanski kataster za Kranjsko. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009 (Soavtorica Lilijana Žnidaršič Golec).

Alenka KAČIČNIK GABRIČ

Jezersko – pozabljeni delček Koroške. *Kronika* 57 (2009), št. 1, str. 29–46.

Marjetka Balkovec Debevec: V Črnomlju od nekdaj bili so veseli: Črnomelj v kulturnem in družbenem utripu od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne, Občina Črnomelj, Črnomelj 2008, 352 strani. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49 (2009), št. 1/2, str. 96–97.

Kmečki delokrog na gospodstvu Tuštanj na prelomu 18. v 19. stoletje. *Kronika* 57 (2009), št. 2, str. 405–418.

Zbornik občine Slovenska Bistrica III: Svet med Pohorjem in Bočem (ur. Stanislav Gradišnik). Slovenska Bistrica : Zavod za kulturo, 2009, 774 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 557–560.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Arhiva Republike Slovenije – Virantova hiša. *Arhivski depoji v Sloveniji.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 75–84.

Jasmina KOGOVŠEK

Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir] : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kollokvija za uslužbenice v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Žarko Štrumbelj, Alenka Starman, Vesna Gotovina, Jernej Križaj, Maja Povalej).

Vladimir KOLOŠA

Dr. Vladimir Žumer – šestdesetletnik. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 411–419.

Mirjana KONTESTABILE ROVIS

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov* 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 5–6.

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 5–6.

Izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom izven javnih arhivov Republike Slovenije. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov* 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 110–112.

Uvod. *Arhivski depoji v Sloveniji.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 7–8.

Janez KOPAČ

111 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana. *111 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana / 111 years of Historical Archive of Ljubljana : 1898–2009.* Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2009, str. 5–26.

Dr. Marjan Drnovšek – šestdesetletnik. *Kronika* 57 (2009), št. 1, str. 141–143.

Dr. Vladimir Žumer: Poslovanje z zapisi. Upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hrambe in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki. Ljubljana : Planet GV, 2008, 647 strani. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 126–131.

Izobraževanje zaposlenih v arhivu. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov* 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 85–88.

Železnica skozi Naklo. 100 let železniške proge Kranj–Naklo–Tržič, 1908–1966–2008. Naklo : Občina Naklo 2008, 175 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 1, str. 158–160.

Marija KOS

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enota za Gorenjsko. *Arhivski depoji v Sloveniji.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 157–166.

Ulice in trgi Kranja v arhivskem gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana. *Gorenjski glas* LXII, št. 20, 13. 3. 2009, str. 13.

Matevž KOŠIR

12. posvetovanje »Arhivska praksa«, Tuzla, 8.–9. oktober 2009. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 392–393.

19. in 20. konferenca EBNE (European Board of

- National Archivists), Praga, 23.–24. april 2009; Lund (Švedska) 13.–14. oktober 2009. *Arhivi 32* (2009), št. 2, str. 397–399.
- Sredstveninski uradi v 17. stoletju – s posebnim oziranjem na urad Brežice in nekatere sosednje urade. *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat : Brežice, trgovsko mesto*. Krško : Neviodunum, 2009, str. 51–77.
- Toča je bila znak čarovniške zarote. *Nedelo 15* (25. okt. 2009), št. 43, str. 18–19 (intervju).
- Augustin Hallerstein, common thread of conversations between Archives of the Republic of Slovenia and State Archives Administration of China since mid 90s. *A. Hallerstein – Liu Songling : the multicultural legacy of Jesuit wisdom and piety at the Qing dynasty court*. Maribor : Association for Culture and Education Kibla, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 15–17.
- A. Hallerstein – Liu Songling : the multicultural legacy of Jesuit wisdom and piety at the Qing dynasty court*. Maribor : Association for Culture and Education Kibla, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009 (Sourednik).
- Lov na čarovnice : Igrano-dokumentarna serija*. Del 1: Grmade so zagorele, Del 2: Slovenske vešče, Del 3: Na grmado s čarovnico! Ljubljana : Radiotelevizija Slovenija, 2009.
- Jernej KRIŽAJ**
- Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir]* : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kollokvija za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Žarko Štrumbel, Alenka Starman, Jasmina Kogovšek, Vesna Gotovina, Maja Povalej).
- Duša KRNEL UMEK**
- Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2009.
- Sabina LEŠNIK**
- Kako so gradili Titov most v Mariboru* : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per gradus]. Maribor, 5. december 2008 – 30. junij 2009, 2008–2009 (Soavtorstvo).
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).
- Jure MAČEK**
- Dr. Franc Kovačič in Zgodovinsko društvo v Mariboru : prispevek na znanstvenem simpoziju »Življenje in delo dr. Franca Kovačiča«*. Maribor, 14. maj 2009.
- Dr. Franc Kovačič v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor : osebni fond*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Inventarji ; 16).
- Družina Sernec v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica : Skupščina občine : Kulturna skupnost, <1983–2009>, str. [145]–158.
- Pregled dela v slovenskih državnih regionalnih arhivih. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 8* (2009), str. 39–54.
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).
- Meta MATIJEVIČ**
- Ocena stanja materialnega varovanja v depojskih prostorih na gradu Grm. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 167–178.
- Poročilo o razstavi Po njih izdelkih jih boste spoznali. *Kronika 57* (2009), št. 1, str. 139–140.
- Prostorske težave Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto in njihovo reševanje od ustanovitve enote do danes. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 22–25.
- Dragan MATIČ**
- Teme v razpravi o dopolnitvah in spremembah ZVDAGA. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 124–129.
- Jelka MELIK**
- Zbornica izvršiteljev Slovenije kot ustvarjalnica arhivskega gradiva. *Arhivi 32* (2009), št. 1, str. 65–70.
- Arhivisti in pravo. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 48–51.

Leopold MIKEC AVBERŠEK

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2009, 547 strani. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 131–138.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 8 (2009) (Uredništvo).

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Polona MLAKAR

Ocena stanja materialnega varovanja arhivskega depoja v kleti stavbe Kazina. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 102–107.

Lučka MLINARIČ

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Mija MRAVLJA

Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti; poročilo o razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko Kranj. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 145–147.

Aleksandra MRDAVŠIČ

Arhiviranje, hramba in upravljanje dokumentov : navodila in praktični primeri pravilne hrambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove. – Maribor : Forum Media, 2009 (Soavtorji Tatjana Hajtnik, Jože Škofljanec, Marjan Zupancič, Jedert Vodopivec, Marjan Dobernik).

Andrej NARED

Dežela – knez – stanovi : oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Dissertationes ; 7).

Najstarejše instrukcije za kranjske deželnozbornske komisarje. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 249–268.

Začetki kranjskega prelatskega stanu. *Historični seminar* 7. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 9–37.

Miha Kos: Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja (Thesaurus memoriae, Opuscula, 1). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 176 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 563–567.

Razstavna dejavnost Arhiva Republike Slovenije v prvi polovici leta 2009. *Obvestila ARS (online)*, št. 18 (junij 2009), str. 6.

Miroslav NOVAK

Arhivsko-vsebinski pogledi na arhiviranje elektronskih dokumentov. *DOK_SIS 2009 by Media.doc*. Ljubljana: Media.doc, 2009, str. III54–III62.

»Preslikave podatkov« kot temeljna metoda njihovega upravljanja v arhivih. *Atlanti* 19 (2009), str. 329–339.

Standardi za formiranje i prienos struktura podataka u arhivskoj teoriji i praksi. *Arhivska praksa* 12, Tuzla : Historijski arhiv, 2009, str. 226–240.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 8 (2009) (Uredništvo).

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Znanstveno informiranje v arhivistiki. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009), str. 513–527.

Metka NUSDORFER VUKSANOVIČ

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 281–297.

Brane OBLAK

Oris združništva na videmskem področju. *Videmski zbornik*.

Emica OGRIZEK

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Aleksandra PAVŠIČ MILOST

Jurij Rosa: Grgarci – »vitezi Svetogorske Kraljice«. Povezava osrednjega primorskega romarskega kraja. *Grgarski zbornik*. Grgar 2009, str. 197–224.

Leopold Doljak, podjetnik, organist in zborovodja. *Grgarski zbornik*. Grgar, 2009, str. 262–268.

Upravno teritorialna pripadnost Grgarja od 19. stoletja do danes. *Grgarski zbornik*. Grgar, 2009, str. 73–99.

Barbara PEŠAK MIKEC

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana na Mestnem trgu 27 in Ciril-Metodovem trgu 21.

Arhivski depoji v Sloveniji. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 139–151 (Soavtorica Sonja Anžič).

Olga PIVK

Ocena stanja materialnega varovanja v arhivskih depojih Arhiva Republike Slovenije – skladišče Rožna. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 85–91 (Soavtor Gašper Šmid).

Lucija PLANINC

Poročilo o nadaljevanju šolanja, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij in fotografskih zbirk v srednji, vzhodni in južni Evropi. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 401–404.

Konserviranje in restavriranje scenskih skic za film na svoji zemlji. *Kinotečnik* 12 (2009), str. 28 (Soavtorica Darja Harauer).

Maja POVALEJ

Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir] : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kollokvija za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Žarko Štrumbl, Alenka Starman, Jasmina Kogovšek, Jernej Križaj, Vesna Gotovina).

Alberto PUCER

Biserček iz arhivske skrinje. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 4 (junij 2009), str. 15 (Soavtorica Nada Čibej).

Iz arhivske skrinje – Legenda o belem golobu. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 1 (oktober 2009), str. 17 (Soavtorica Nada Čibej).

Iz arhivske skrinje. Oljka – večno drevo. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 2 (december 2009), str. 17 (Soavtorica Nada Čibej).

Iz arhivske skrinje. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, št. 3 (april 2009), str. 13 (Soavtorica Nada Čibej).

PADNA. Koper : Založba Libris, 2009.

Piran – letošnje okrogle obletnice. *Solni cvet : glasilo občine Piran*, št. 9 (april 2009), str. 43.

Zakaj »krkavčanski« Kamen. *Krkavčanski Kamen – zbornik*. Koper = Capodistria, 2009, str. 19–21 (Soavtorstvo).

Branko RADULOVIC

Ocena stanja skladišča Arhiva Slovenije na Poljanski cesti. *Arhivski depoji v Sloveniji*. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 92–101.

Pravila dela v čitalnici. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009. – 1 zloženka (Soavtorica Aleksandra Serše).

Tatjana RAHOVSKY ŠULIGOJ

Fotoreprodukcije arhitekturnih in drugih načrtov : prepoznavanje in varovanje. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike ...* 8 (2009), str. 347–356.

Požarna varnost arhivskih depojev. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 51–60.

Marta RAU SELIČ

Film je življenje, življenje je film. *Nenad Jovičić : zbornik* I. Domžale : Muzejsko društvo, 2009, str. 50–54.

Tatjana REZEC STIBILJ

Filmsko ustvarjanje Božidarja Jakca. *Kinotečnik* 10 (2009), št. 9, str. 28–29.

Deborah ROGOZNICA

Attraverso il tempo: alla scoperta della nostra regione: integrazione al libro di testo di storia per la classi dalla VI alla IX delle scuole elementare con lingua d'insegnamento italiana. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana (Soavtorstvo).

Izpisek vira / Scheda della fonte. *Pianta di Capod'Istria : di com.ne dell'ill.mo sigr Bernardo Malip.o Podestà e Cap.o : P.o agosto MDCXIX : disse.a da Giacomo Fino Histria Editiones*, Koper.

L'economia capodistriana nel dopoguerra : il settore industriale. *Quaderni XX*, Centro di ricerche storiche Rovigno, str. 351–374.

Oris razvoja ribje industrije v povezavi z viri, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru. *Studia Iustinopolitana* 2 (2009), št. 1, del 1, str. 143–156.

Prisilni premoženjski ukrepi in graditev novega gospodarskega sistema v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja (doktorska disertacija).

Jurij ROSA

- Čast komur čast – javni spomin na Valentina Staniča. *Valentin Stanič, Cerovskičekov gospod – ob dvestoletnici prihoda v Ročnji*. Nova Gorica, 2009, str. 320–342.
- Društva na Lozicah v zgornji Vipavski dolini. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2010*, Gorica 2009, str. 90–98.

Mitja SADEK

- Jesenska arhivistična šola v Grljanu in Trstu (2008). *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 46–47.
- Kako in zakaj smo včasih kleli. *Park : regionalni mesečnik* 13, št. 1 (sept.–okt. 2009), str. 24–25.
- Mešana ustava (res publica mixta) pri Ciceronu. *Kerla* 11 (2009), št. 2, str. 29–41.
- Neizbrisana žrtev. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 7 (julij 2009), str. 32–33.
- Poročilo o jesenski arhivistični šoli 2008, Grljan in Trst, 16.–23. 11. 2008. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 111–112.
- Smešna plat Novega mesta. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 4 (januar 2009), str. 22–23.
- »V resnici ne tako slaboumen«. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 6 (maj 2009), str. 22.
- »Z brzino enega dobro izurjenega konja«. *Park : regionalni mesečnik* 13, št. 2 (nov. 2009), str. 28–29.

Zdenka SEMLIČ-RAJH

- Arhivi – Sodobni arhivi – Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 1979–2009. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 71–84.
- Arhivski in bibliografski opis gradiva in ustvarjalcev : mednarodni standardi in nacionalna praksa. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009), str. 61–92 (Soavtorstvo).
- Kritični osvrt na upotrebu mednarodnih stručnih standarda u arhivskoj teoriji praksi. *Arhivska praksa* 12, Tuzla : Historijski arhiv, 2009, str. 241–248.
- Okrožni gradbeni urad Maribor 1. del (Kreisbauamt Marburg an der Drau) : popis. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 67–87. (Soavtorstvo)
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009) (Uredništvo).
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Aleksandra SERŠE

- Namestništvo v Ljubljani 1850–1854, Deželna vlada v Ljubljani 1854–1860. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 95–110.
- Depoiji Arhiva Republike Slovenije ali kako se ne sme sanirati starih objektov. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 115–118.
- Pregled stanja skladišč Arhiva Republike Slovenije in primerjava pogojev hrambe arhivskega gradiva. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 130–137.
- Pravila dela v čitalnici*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009. 1 zloženka (Soavtor Branko Radulović).

Gorazd STARIHA

35. avstrijsko arhivsko zborovanje v Linzu. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 387–389.
- Dve jeseniški zgodbi o preklicu z začetka prejšnjega stoletja. *Jeseniški zbornik* 10 (2009) : Gornjesavski muzej Jesenice, 2009, str. 39–49.
- Odzivi oblasti na slovenstvo kranjske mladine in učiteljev (1861–1867). *Kronika* 57 (2009), izredna številka, str. 221–237.
- »Ti si ničla, manj kakor od bohinskega dreka dim!«, Žaljenje časti in klevetanje med letoma 1937–1950. *Zgodovina za vse XVI* (2009), št. 1, str. 76–112.
- Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti. Poročilo o razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko Kranj. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 537–540.

Alenka STARMAN

- Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir]* : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kollokvija za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Žarko Štrumbel, Vesna Gotovina, Jasmina Kogovšek, Jernej Križaj, Maja Povalej).

Vladimir SUNČIČ

- Ocena stanja materialnega varstva v arhivskih depojih Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 123–129.

Judita ŠEGA

- Münchenska zakladna najdba – škofjeloški slovenski razglas iz leta 1590. *Loški razgledi* 55 (2008) (izšli 2009), str. 173–190 (Soavtor Boris Golec).
- Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enota v Škofji Loki. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 179–189.
- Oporne točke za premislek pri načrtovanju adaptacije ali novogradnje arhivskih depojev. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 61–66 (Soavtorica Jedert Vodopivec).
- Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München) v letu 2008. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 165–167 (Soavtorici Sonja Anžič in Mira Hodnik).
- Protestantizem na Loškem. *Loški razgledi* 55 (2008) (izšli 2009), str. 211–214.

Tatjana ŠENK

- 111 let dela z arhivskimi dokumenti / 111 Years of Work with Archive Documents. *111 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana / 111 years of Historical Archive of Ljubljana : 1898–2009*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2009, str. 33–68.

Jože ŠKOFLJANEC

- Arhiviranje, hramba in upravljanje dokumentov : navodila in praktični primeri pravilne hrambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove*. Maribor : Forum Media, 2009 (Soavtorji Tatjana Hajtnik, Marjan Zupančič, Aleksandra Mrdavič, Jedert Vodopivec, Marjan Dobernik).
- Prezem in uporaba arhivskega gradiva v elektronski obliki v skladu s standardom OAIS. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 223–232.
- Notranja pravila pod lupo : (analiza izvajanja postopkov presoj notranjih pravil). *DOK_SIS 2009 by Media.doc*. Ljubljana : Media.doc, 2009, str. III70–III76.

Aida ŠKORO BABIČ

- Silva Plut (ur.), 50 let Slovenskega društva Vancouver / 50 Years of the Slovenian Society Vancouver, 1958-2008, Slovensko društvo Vancouver / Slovenian Society Vancouver, Vancouver, 2008, 198 str. *Dve domovini* 30 (2009), str. 228–230.

Gašper ŠMID

- Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 85–93.
- Fizična zaščita dokumentarne i arhivske grade. *Arhivska praksa* 12 (2009), str. 159–169.
- Ocena stanja materialnega varovanja v arhivskih depojih Arhiva Republike Slovenije – skladišče Rožna. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 85–91 (Soavtorica Olga Pivk).
- Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Arhiva Republike Slovenije na Dunajski 48 (manjši prostor). *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 116–122.

Gordana ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK

- Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009.
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).

Ljiljana ŠUŠTAR

- Od sekcije arhivarjev do zbiranja kreditnih točk. Izobraževanje uslužbencev javnopравnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalnih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 95–101.

Žarko ŠTRUMBL

- Rokovi čuvanja dokumentarne grade. *Arhivska praksa*. 12 (2009), str. 99–106.
- Vprašalnik o dokumentarnem in arhivskem gradivu [Elektronski vir]* : (vabljen predavanje v sklopu 10. Kolkvija za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana, 4. 12. 2009) (Soavtorji Vesna Gotovina, Alenka Starman, Jasmina Kogovšek, Jernej Križaj, Maja Povalej).

Slavica TOVŠAK

- Hidromontaža Maribor skozi čas : arhivsko gradivo mariborskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor : spominski zbornik* : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstaviščih Archivum in Per gradus].

- Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009 (Katalogi ; 32) (Soavtorstvo).
- Jure Maček: Dr. Franc Kovačič v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor – osebni fond. Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji 16, Maribor 2009, 264 strani. *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 120–122.
- Ob izidu inventarja Dr. Franc Kovačič v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor – osebni fond : prispevek na znanstvenem simpoziju »Življenje in delo dr. Franca Kovačiča«.* Maribor, 14. maj 2009.
- Sledovi združnega delovanja na Bistriškem v fondih Pokrajinskega arhiva Maribor. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica : Skupščina občine : Kulturna skupnost, <1983–2009>, str. [271]–285.
- Sledovi združnega delovanja v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor. *Sveta Ana skozi čas : zbornik občine Sveta Ana*. Maribor : Ostroga, 2009, str. 281–300.
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009) (Uredništvo).
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor* Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).
- Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov*. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, Maribor : Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj : Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009 (Uredništvo).
- Znanstveni simpozij »Življenje in delo dr. Franca Kovačiča«.* Maribor, 14. maj 2009, Kazinska dvorana Slovenskega narodnega gledališča Maribor. Maribor, 2008 (Soorganizatorstvo).
- Lojz TRŠAN**
- Pridite in razvedrite se. *Kinotečnik* 10 (2009), št. 5, str. 15.
- Ko ni več svetlobe v avgustu. *Kinotečnik* 10 (2009), št. 7, str. 16.
- Stoletnica filma Ljubljana 1909. *Kinotečnik* 10 (2009), št. 8, str. 18.
- Vlasta TUL**
- Iz zgodovine Ljudske univerze Ajdovščina. *50 let Ljudske univerze Ajdovščina*. Ajdovščina, 2009, str. 12–20.
- Slovenska straža pred sto leti na Goriškem. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2010*. Gorica 2009, str. 68–71.
- Šola v Grgarju skozi čas. *Grgarski zbornik*. Grgar, 2009, str. 100–143.
- Ivanka URŠIČ**
- Arhivska zapuščina profesorja Huberta Berganta. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 379–386.
- Matevž Andrejevič Ternovec. *Grgarski zbornik*. Grgar, 2009, str. 236–247.
- Štrekljeva nagrada in Štrekljevi nagrajenci. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2010*. Gorica 2009, str. 121–127.
- Simona VELUNŠEK**
- Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2009 (Soavtorstvo).
- Jedert VODOPIVEC**
- Book conservation training with prof. Christopher Clarkson. *International preservation news*. (2009), št. 48, str. 34–35.
- Uvod. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 7–8.
- Analiza stanja v slovenskih javnih arhivskih depojih. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 9–32.
- Klimatski pogoji v arhivskih depojih. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 33–39.
- Oporne točke za premislek pri načrtovanju adaptacije ali novogradnje arhivskih depojev. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 61–66 (Soavtorica Judita Šega).
- Metodologija za pripravo ovrednotenja razmer v arhivskih depojih. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 69–73 (Soavtorica Maja Deniša).
- Archival repositories in Slovenia. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 386–392.
- Medieval stiff board binding. 13th international conference on printing, design and graphic communications : Blaž Baronič 09 : September 30th – October 2nd, 2009 : proceedings*, str. 173–177.
- Arhiviranje, bramba in upravljanje dokumentov : navodila in praktični primeri pravilne brambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove*. Maribor : Forum Media, 2009 (Soavtorji Tatjana Hajtnik, Jože Škofljanec, Marjan Zupančič, Aleksandra Mrdavšič, Marjan Dobernik).
- Izobraževanje o konserviranju in restavriranju knjižnih vezav 1996–2009. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 399–401.
- Projekt Arhivski depoji 2007–2009. *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva ; Arhivski depoji ; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih : zbornik referatov 24. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 14–21.

Jure VOLČJAK

Listine Nadškofijskega arhiva Salzburg in Opatije sv. Peter na svetovnem spletu. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 405.

Miha Preinfalk, Matjaž Bizjak: Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400). Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. Ljubljana: Založba ZRC, 2008 (Thesaurus memoriae. Fontes ; 6), 447 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 581–582.

Ivanka ZAJC CIZELJ

Celjski sokol in nemški nacionalizem, Celje 1890–1914. *Arhivi* 32 (2009), št. 2, str. 339–354.

Centri za socialno delo kot imetniki in ustvarjalci arhivskega gradiva. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 8 (2009), str. 247–256.

Boštjan ZAJŠEK

Jure Maček: Dr. Lavoslav Gregorčec: privatna korespondenca (Ogradi-Žižek), osebni dokumenti in službeni dopisi. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, 268 strani (Inventarji ; 17). *Arhivi* 32 (2009), št. 1, str. 117–118.

Haloze: pokrajina, ljudje in vino – ob 70-letnici viteza vina Stojana Kerblerja. Ptuj: Združenje slovenskega reda vitezov vina, Viteško omizje Ptuj-Ormož, 2008, 139 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 562–563.

Okrožni gradbeni urad Maribor 1. del (Kreisbauamt Marburg an der Drau): popis. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 67–87. (Soavtorstvo).

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009, 1226 strani. (Soavtorstvo)

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, Maribor: Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009 (Soavtorstvo).

Polona ZALOKAR

Hiše se spreminjajo, sledovi ostajajo II. Vrhniško Gra-dišče skozi stoletja. *Vrhniški razgledi* 10, Vrhnika 2009, str. 9–51.

Hedvika ZDOVC

Gradec, Avstrija. Evidentiranje arhivskega gradiva, ki je izven države ter zadeva Slovenijo in Slovence v letu 2008. *Obvestila Arhiva Republike Slovenije XXV* (2009), št. 1, str. 141–164.

Marjan ZUPANČIČ

Arhiviranje, bramba in upravljanje dokumentov: navodila in praktični primeri pravilne brambe vseh vrst dokumentar-nega gradiva za podjetja in ustanove. Maribor: Forum Media, 2009 (Soavtorji Tatjana Hajtnik, Jože Škof-ljanec, Aleksandra Mrdavšič, Jedert Vodopivec, Marjan Dobernik).

Katja ZUPANIČ

»Četništvo na Štajerskem«. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2008. Predstavitev knjige v knjižnici Ivana Potrča Ptuj, junij 2009.

Nevidni bataljon po 42. letih ponovno v Mestnem kinu. *Štajerski tednik*, november 2009.

Ocena stanja materialnega varstva arhivskega gradiva v depojih Zgodovinskega arhiva na Ptuj. *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana: Arhiv Republike Slo-venije, 2009, str. 267–280.

Projekt Ptuj na filmskem platnu v sodelovanju s Film-skim arhivom pri ARSu. Nosilca: Katja Zupanič in Nataša Majerič Kekec.

Ptuj na filmskem platnu – »Nevidni bataljon«. *Ptujčan*, december 2009.

Upravnoteritorialni, gospodarski in kulturni razvoj na področju Kidričevega od leta 1945–1995. *Kidri-čevski zbornik*.

Upravnoteritorialni, gospodarski ter družbeni razvoj na videmskem območju po letu 1945 do nastanka samostojne občine Videm. *Videmski zbornik*.

Barbara ŽABOTA

Listine v tuštanjskem graščinskem arhivu. *Kronika* 57 (2009), št. 2, str. 277–294.

Aleksander ŽIŽEK

Bojan Himmelreich: Pike, špekulanti in Trumanova jajca. Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom ši-roke potrošnje v letih 1945–1953. Celje: Zgodo-vinski arhiv Celje, 2008, 367 strani. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino XVI* (2009), št. 1, str. 150–151.

Damir Globočnik: »Bog oče slovenske umetnije«. Kulturnozgodovinske študije. Ljubljana: Sloven-sko društvo likovnih kritikov, 2009, 227 strani. – (Zbirka esej). *Zgodovina za vse, vse za zgodovino XVI* (2009), št. 2, str. 149–151.

Urbarji in urbarialni registri v Zgodovinskem arhivu Celje. *Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov*. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, Maribor : Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Ptuj : Zgodovinski arhiv na Ptuju, 2009, str. 19–59.

Usnjari Celja, Ptuja in Maribora – med pravili in realnostjo. *Usnjarstvo na Slovenskem : simpozij, organiziran v okviru prireditev ob občinskem prazniku in počastitvi 220. obletnice usnjarstva v Šoštanju (1788–2008) ter sklopu priprav za ustanovitev Muzeja usnjarstva Slovenije v Šoštanju*. Šoštanj : Občina Šoštanj in Zavod za kulturo Šoštanj, 2009 (Lapis bellus. Gradiva ; 3), str. 34–68.

Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC

Trubarjeva Cerkovna ordninga med zelenim in živim. *Vera in hotenja : študije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ljubljana : Slovenska matica, 2009, str. 224–242.

Upodobitve ljubljanskih škofov (gl. ur. Ana Lavrič). Ljubljana : Narodna galerija, 2007, 454 strani. *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 582–584.

Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zv. 2: Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter v delu fonda Terezijanski kataster za Kranjsko. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009 (Soavtorica Danijela Jurčić Čargo).

Šolska določila Trubarjeve Cerkovne ordninge (1564) v širšem kontekstu. *Šolska kronika* 18 (42) (2009), št. 2, str. 347–355.

Vladimir ŽUMER

Poslovanje z zapisi med slovenskimi predpisi, teorijo in prakso. *Tebnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike ...* 8 (2009), str. 21–38.

Valorizacija arhivske građe u Sloveniji. *Arhivska praksa* 12 (2009), str. 17–44.

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: maja.gombac@gov.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
domača stran: www.zgarhiv.celje.si

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistričov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: arhiv.koper@guest.arnes.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Župančičeva 4
telefon: (05) 673 28 41

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Trg Brolo 11
telefon: (05) 611 72 04
telefaks: (05) 627 10 59
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: www.rkc.si/arhiv-kp

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalického ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
telefaks: (01) 234 75 80
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: slavica.tovsak@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečnje 12a
telefon: (02) 822 05 29
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: enota.ravne@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9220 Lendava, Glavna ulica 5,
Dolina pri Lendavi
telefon: (02) 575 14 05
telefaks: (02) 575 14 03
e-pošta: enota.lendava@pokarh-mb.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Koroška cesta 1
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@slomsek.net
domača stran: www.slomsek.net

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

2250 Ptuj, Muzejski trg 1
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si;
zgodovinski.arhiv.ptuj@siol.net
domača stran: www.poetovio.net/portal

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p. p. 21
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 69
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 91

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 87

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01

